

GREAT BRITAIN

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
ONLINE CONFERENCE

INTERDISCIPLINE INNOVATION
AND SCIENTIFIC RESEARCH
CONFERENCE

 2023 YEAR

GREAT BRITAIN, LONDON

ISOC
INTERNATIONAL
SCIENTIFIC
ONLINE
CONFERENCES

**INTERDISCIPLINE INNOVATION AND
SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE**
International scientific-online conference

Part 15

December 15th

COLLECTIONS OF SCIENTIFIC WORKS

LONDON 2023

INTERDISCIPLINE INNOVATION AND SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE:
a collection of scientific works of the International scientific online
conference (15th December, 2023) – Great Britain, London: "CESS", 2023.
Part 15 – 502p.

Chief editor:

Candra Zonyfar - PhD Universitas Buana Perjuangan Karawang,
Indonesia Sunmoon University, South Korea.

Editorial board:

Martha Merrill - PhD Kent State University, USA

David Pearce - ScD Washington, D.C., USA

Emma Sabzalieva - PhD Toronto, Canada

Languages of publication: русский, english, қазақша, о'zbek, limba
română, кыргыз тили, Հայերէն....

The collection consists of scientific researches of scientists, graduate
students and students who took part in the International Scientific online
conference.

"INTERDISCIPLINE INNOVATION AND SCIENTIFIC RESEARCH
CONFERENCE". Which took place in London on December 15th, 2023.

Conference proceedings are recommended for scientists and teachers
in higher education establishments. They can be used in education,
including the process of post - graduate teaching, preparation for obtain
bachelors' and masters' degrees. The review of all articles was
accomplished by experts, materials are according to authors copyright. The
authors are responsible for content, researches results and errors.

© "CESS", 2023
© Authors, 2023

Table:

Shaydullayeva Kamola Shapulatovna <i>OLIY O'QUV YURTI TALABALARIDA PEDAGOGIK TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISHDA ILMIY TADQIQOTNING O'RNI</i>	14
Lutfullayeva N.B <i>OROL VA OROLBO'YI MINTAQALARIDA SHO'RLANISHLAR KELIB CHIQUISHINING SABABLARI</i>	17
Kadirova M.G <i>USE OF EVALUATION METHODS IN THE FIELD OF EDUCATION, THERE ARE SEVERAL TYPES OF EVALUATIONS</i>	23
Shermatova Xilola Mirzayevna Orziqulova Madinabonu Quدراتali qizi <i>ZAMONAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARINI JORIY ETISH MUAOMMALARI</i>	25
Jumaqo'ziyev Yaxyobek Olimjon o'g'li <i>XAVF OSTIDA QOLDIRISH JINOYATINI TERGOV QILISHDA O'TKAZILADIGAN SO'ROQ QILISH VA EKSPERIMENT TERGOV HARAKATLARINING O'RNI.</i>	29
Shermatova Xilola Mirzayevna Vohidova To'lg'anoy Abdusalom qizi <i>TA'LIMDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING IJOBIY VA SALBIY XUSUSIYATLARI</i>	34
Dilafuz Jurayeva Mirzamakhmudovna M.S. Vasikova <i>THE USE OF MODERN INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH</i>	38
Davlatov Jamoliddin Qurbonboy og'li <i>HARBIY TAYYORGARLIK O'QUV MUASSASALARIDA SIFATLI TA'LIMNI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI VA ISTIQBOLLARI</i>	41
Джуманазарова Зилола Обиджоновна Бабамирзаева Нозима Азамат кизи <i>РОЛЬ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК РОДНОГО, КАК ИНОСТРАННОГО И КАК НЕРОДНОГО</i>	44
Mukhitdinova Madinabonu <i>EFFECTIVENESS OF THE FORMATION OF AN AXIOLOGICAL WORLDVIEW IN PUPILS</i>	49
Khulkarjamol Bobokhonova Umida Turaeva Shukhratovna <i>THE LANGUAGE OF MUSIC AND ITS FEATURES</i>	52
Jahonova Umida Jamolovna <i>MARKETING TERMINING PAYDO BO'LISHI VA RIVOJLANISHI</i>	55
Muminova Nazokat Jasur qizi <i>UCHINCHI RENESSANS</i>	57
Ibragimov Asadbek Zafar o'g'li	59

<i>INSON TASHQI QIYOFA BELGILARINI O'RGANISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI</i>	
Ismoilov Saidjon Azamjonovich Komilova Dilnoza Fakhridin qizi <i>METHODS OF USING MODERN TOOLS AND EQUIPMENT IN PERFORMING QUALITY REACTIONS FROM ANALYTICAL CHEMISTRY</i>	62
Narzullayeva Zuhra Abdullo qizi Togayev Salim Sobirovich <i>YANGI KONSTITUTSIYA-TARAQQIYOT QOMUSI</i>	65
Шарипова Шукронахон <i>СОЗНАНИЕ И ЯЗЫК ЧЕЛОВЕКА</i>	71
Djanikulova Nargiza Miradxamovna <i>ALT ASBOBI TARIXI</i>	74
Исмаатов А.М Отамирзаева Хулкаррой Боймирза кизи <i>ПРОБЛЕМЫ ДЕФИЦИТА ВОДЫ В УСЛОВИЯХ УЗБЕКИСТАНА И ЕЕ РОЛЬ В БИОТЕХНОЛОГИИ</i>	77
Атамирзаева Камила Алишеровна <i>РОЛЬ ИНТЕРАКТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИИ В ПРОЦЕССЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРАНСПОЗИЦИИ РЕЧЕВЫХ НАВЫКОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РКИ УРОВНЯ В1</i>	85
Kamoliddin Siddiqov Qobuljon o'g'li <i>INTEGRATION OF ECONOMY AND EDUCATION AS A FACTOR OF DEVELOPMENT:PROBLEMS AND SOLUTIONS</i>	90
Berdiyev G'ayratjon Xasanboyevich Samitova Zulhayo Sobirjon qizi <i>NAMANGAN SUV OMBORLARINING REKREATIONS AHAMIYATINI O'RGANISH</i>	97
Berdiyev G'ayratjon Xasanboyevich Umarova Umidaxon Zokirjon qizi <i>RISHTON KULOLCHILIK MARKAZI RIVOJLANISHIDA GEOGRAFIK O'RINNING AHAMIYATI</i>	104
Berdiyev G'ayratjon Xasanboyevich Salimova Yoqutxon Rustamjon qizi <i>KATTA SHAHARLARNING KENGAYISHI VA ULARNING ATROF MUHITGA TA'SIRI</i>	111
Jabborov Bekjon Nodirbek o'g'li <i>GIYOHVANDLIK VOSITALARI VA PSIXOTROP MODDALAR BILAN QONUNGA XILOF RAVISHDA MUOMALA QILISH BILAN BOG'LIQ JINOYATLARNI TERGOV QILISHDA O'TKAZILISHI SHART BO'LGAN TERGOV HARAKATLARINING AHAMIYATI</i>	117
Abduraximov Sarvar Mirodilovich Qimmatov Muxtorbek Murodullo o'g'li	122

<i>QORANQULSOY VA UNING ATROFI TABIIY SHAROITI</i>	
Maxmayusupov Muhiddin Usarov Muxriddin <i>OYOQ KAFTI DEFORMATSIYALARI BO'LGAN BEMORLARNI TEKSHIRISHNING RENTGEN USULI</i>	127
Abduqodirov Xasan Mamasoliyevich Nurmurzayev Z.N <i>BOSH MIYANING KOMPYUTER TOMOGRAFIYASI: BOSH SUYAGI VA MIYA FANTOMINI O'RGANISH</i>	129
Narzullayeva Ozoda Qahramonovna Yarlaqabov Faxriddin Bahodir o'g'li <i>PUL VA BANKLAR</i>	131
Saydimova Mushtariy Kurbondurdiyevna <i>THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN EDUCATION</i>	135
Kasimov S.J Bekturova N.B <i>BASIN WATER IN FISH GROWTH AND DEVELOPMENT SIGNIFICANCE</i>	139
Mirzabdullayeva Gulnora Muxmmadjon qizi <i>MANAGEMENT CULTURE OF LEADERSHIP OF AN EDUCATIONAL INSTITUTION. FORMATION OF CREATIVITY AND PROFESSIONAL COMPETENCE IN PEDAGOGICAL MANAGEMENT</i>	143
Samijonov Abdurashid Narzullo o'g'li Mamatov Narzullo Solidjonovich Raxmonov Erkin Davlatjonovich Samijonov Boymizro Narzullo o'gli <i>MICROOBJECT IMAGE ANALYSIS SOFTWARE COMPLEX</i>	148
Mamatov Narzullo Solidjonovich Raxmonov Erkin Davlatjonovich Samijonov Boymizro Narzullo o'gli <i>FUNCTIONS OF AUTOMATED MICROSCOPY SYSTEMS</i>	155
Бекбергенов Хикмет Утепович <i>СЕМАНТИКА СОБИРАТЕЛЬНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ</i>	163
Komiljonov Jasurbek O'ktamjon o'g'li Abdakimov Alisher Abdixamid o'g'li Shuxratov Odiljon Axror o'g'li <i>KONTUR TOKLAR VA TUGUN PATENTSIALLARI USULLARI.</i>	171
Saidxodjayeva Dilsoraxon Abduraxmonovna Abdujabborov Oybek Hamidullo o'g'li <i>ANALYZING PRESSURE LOSS ALONG THE LENGTH OF PIPES</i>	180
Hamzayev Ravshanbek Erkinjon o'g'li <i>A REVOLUTIONARY FROM HUNTINGTON</i>	186
Madraximov Shuxratjon Shukurovich Madraximova Maxfuza Axmedovna	189

Abdullayev Alibek Qodiraliyevich <i>ZAMONAVIY RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA INTERFAOL METODLAR INTEGRATSIYASINING GEOGRAFIYA O'QITISHDAGI AHAMIYATI</i>	
Mdraximov Shuxratjon Shukurovich Mdraximova Maxfuza Axmedovna Abdullayev Alibek Qodiraliyevich <i>RELATIONSHIP OF QUATERNIONS AND VECTOR ALGEBRA</i>	196
Mdraximova Maxfuza Axmedovna Abdullayev Alibek Qodiraliyevich Mdraximov Shuxratjon Shukurovich <i>MATEMATIKA O'QITISHDA IQTISODIY MASALALARNI ISHLAB CHIQRISH JARAYONLARIGA TADBIQIY YECHISH HAQIDA</i>	202
Mdraximova Maxfuza Axmedovna Abdullayev Alibek Qodiraliyevich Mdraximov Shuxratjon Shukurovich <i>INFORMATIKA FANINI O'QITISHDA TALABALARNING TADQIQOTCHILIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI</i>	208
Marahimov Abdullajon Asrorjon o`gli <i>PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF DIGITIZATION OF EDUCATION</i>	215
Najmiddinov Faxriddin Obidovich <i>ADVANTAGES OF ELECTRONIC EDUCATION IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS</i>	219
Abdullayev Alibek Qodiraliyevich Mdraximov Shuxratjon Shukurovich Mdraximova Maxfuza Axmedovna <i>TALABALARNING MUSTAQIL ISHINI TASHKIL ETISHDA MASOFAVIY TA'LIMNING O'RNI</i>	223
Abdullayev Alibek Qodiraliyevich Mdraximov Shuxratjon Shukurovich Mdraximova Maxfuza Axmedovna <i>MATEMATIKANI O'QITISHDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV</i>	228
Ummatova Maxbubaxon Axmedovna Savriddinova Madinaxon <i>MATEMATIKANI O'QITISHNI TAKOMILLASHTIRISHDA MANTIQIY TESTLARDAN FOYDALANISH</i>	233
Hamidova Kamola Mamirovna Abduxakimova Charosxon Qaxramon qizi <i>METHODOLOGY FOR PREPARING PRIMARY CLASS STUDENTS FOR THE PIRLS INTERNATIONAL ASSESSMENT CONTROL</i>	238
Qurbonov G'ulomjon G'afurovich <i>MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA TABAQALASHTIRISH TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISHNING IMKONIYATLARI</i>	243

Umarova Umida Umarovna <i>FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF BACHELORS AND DISTANCE LEARNING</i>	250
Umarova Umida Umarovna Rajabova Aziza Oybek qizi <i>“PREDIKATLAR MANTIQI FORMULASINING NORMAL SHAKLI” MAVZUSINI O‘QITISHDA “BBB” METODINI QO‘LLASH</i>	254
Abdulboqiyeva Mubina Azizbek qizi <i>QISQICHBAQASIMONLAR TUZILISHI VA ULARNING AHAMIYATI</i>	259
Rasulova Madina Axmadjon qizi <i>HALQALI CHUVALCHANGLAR (ANNELIDALAR) TIPI</i>	261
Nazarov Ilhomjon Qudratullayevich <i>TA‘LIM SIFATIDAGI ISLOHOTLAR, MUAMMOLAR, YECHIMLAR VA ISTIQBOLLAR HAQIDA MULOHAZALAR</i>	264
Jo‘rayeva Nafisa Ravshan qizi <i>O‘ZBEKISTONNING TA‘LIM SIFATINI OSHIRISH SOHASIDAGI INNOVATSION STRATEGIYASIDA ILMIY KADRLAR MIGRATSIYASI</i>	268
Odashaliyeva Jumagul Erkinjon qizi <i>ZAMONAVIY TA‘LIM TIZIMI: KECHA VA BUGUN</i>	272
Saidova Nodira Mustakimovna <i>“NAVOIY VA ILOHIYOT” RISOLASIDA XO‘JA AHRORI VALIYNINIGULUG‘LANISHI</i>	275
Boltayev Otabek Murodullayev Bekjahon Abdurakhmonov Muzaffar <i>KORXONANING MARKETING FAOLIYATINI TAHLIL QILISH QANDAY AMALGA OSHIRILADI. MARKETING TAHLILI</i>	279
Xasanboyev Qodirjon Yoqubjon’s son <i>INSTRUCTIONAL DISCOURSE IN SPOKEN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGE</i>	283
Корабоева Гулноза И <i>ЛОКАЛИЗАЦИЯ РАСТЕНИЙ INDIGOFERA AUSTRALIS И СПОСОБЫ ПОЛУЧЕНИЯ ИЗ НЕГО ХИМИЧЕСКИХ КРАСИТЕЛЕЙ</i>	289
Jabborov Oybek Aminovich Turgunboyev Mirzabek Rustambek O‘g‘li <i>TA‘LIM JARAYONIDA ELEKTRON DARSLIK LARNING O‘RNI</i>	297
Abdullayeva Nargiza O‘ktamovna Mavlonova Gulnoza Mamaraximovna <i>ZAIF ESHITUVCHI O‘QUVCHILARNING MEHNATGA OID KO‘NIKMA VA MALAKALARINI SHAKLLANTIRISH DARAJASINI ANIQLASH</i>	300
Tursunbadalov Bekhruz Xolmirzayev Bufacu Babaqulov Oydin <i>TEACHING A FOREIGN LANGUAGE IN THE UPPER GRADES AND ITS</i>	304

<i>CHALLENGES»</i>	
Xalilova Dilafruz Odilova Barchinoy Xolmirzayev Bufacu Babaqulov Oydin <i>«THE IMPORTANCE OF VOCABULARY IN LEARNING LANGUAGE»</i>	307
Saidova Mukhayyo Umedilloevna Olimova Sharifa Siddiqovna <i>FEATURES OF DISCOURSE ANALYSIS OF LITERARY TEXT</i>	310
Hamrayeva Oynisa Farxod qizi Axmedova Muslimaxon Nazirjon qizi <i>ABU NASR FAROBIYNING “FOZIL ODAMLAR SHAHRI ASARI”DA TARBIYA MASALALARI</i>	314
Илҳомжон Муроталиевич Ғофуров <i>“АЛ КИФОЯ ФИ ШАРҲИ Л ҲИДОЯ” АСАРИДА МАҲР МАСАЛАСИНИНГ ЁРИТИЛИШИ</i>	317
Aitenova Ziyada Afinovna <i>LEKSIKOLOGIYANI OQITIWDA INTERAKTIV METODLARDI QOLLANIW</i>	321
Gulnoz To’laganova <i>TA’LIM JARAYONI YAXLIT TIZIM SIFATIDA</i>	332
Иyasov A. S Davronova M. Sh Avezov A.U Aytimova G.Yu <i>ETIL SPIRTI HAMDA ENERGETIK ICHIMLIKLARNING ME’DA OSTI BEZIDA RIVOJLANUVCHI MORFOFUNKSIONAL O’ZGARISHLARIGA TA’SIRI</i>	334
Maftunabonu Qodirova Oybek kizi <i>THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE(AL) IN PERSONALIZING TRAVEL RECOMMENDATIONS</i>	336
Muhammadjonov Abrorjon Akmaljon o’g’li <i>MDH MAMLAKATLARIDA PARLAMENT NAZORATINING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI</i>	339
F.A. Qurbonova <i>BARKAMOL AVLODNI VOYAGA YETKAZISHDA MUSTAHKAM OILANING O’RNI</i>	343
Abduraximov Abdulaziz Abdurazzaq o’g’li <i>EKOLOGIK-HUQUQIY JAVOGBARLIK TIZIMI VA EKOLOGIK-HUQUQIY JAVOGBARLIKNING TURLARI</i>	346
Asliddin Zaynobiddinov Sirojiddin o’g’l <i>TRIPANOZOMA KELITRIB CHIQARADIGAN KASALLIKLAR VA UNING TURLARI.</i>	351
Feruza Ravshanbek Qizi Xusanova Dilshoda Muxiddin Qizi Latipova <i>TENG QANOTLILAR TURKUMINING TUZILISHI VA BIOLOGIK AHAMIYATI</i>	353

Qo'shiyev Mirjalol Saidvali o'g'li <i>VOYAGA YETMAGANLARGA NISBATAN QO'LLANILADIGAN BOSHQA JINOIY-HUQUQIY TA'SIR CHORALARNI QO'LLASHNING NAZARIY VA AMALIY JIHATLARI</i>	356
Сайдахмедова Умида Мухаммадамин қизи <i>МЕЛОДИЧЕСКАЯ ФИГУРАЦИЯ</i>	360
Халилова Г.Р <i>ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СФЕРЫ УСЛУГ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ</i>	362
Jo'raqulova Sabina Shermat qizi Muqaddas Sobirova Botirovna <i>BIONANOTEKNOLOGIYADAN FOYDALANIB,SUYAK TO'QIMASINI TIKLASH</i>	368
Hamidova Rushana <i>PSIXOLOGIYA FANINING FAN TARAQQIYOTIDA TUTGAN O`RNI</i>	372
Yuldosheva Iroda Murotaliyevna <i>PSIXOLOGIYA FANINING TARAQQIYOTI</i>	376
Xolto'rayeva Shahnoza <i>BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIDA MATEMATIKA O'QITISH METODIKASI FANININI O'QITISHNING UMUMIY XUSUSIYATLARI</i>	381
Hamidova Rushana <i>PSIXOLOGIYA FANINING FAN TARAQQIYOTIDA TUTGAN O`RNI</i>	386
Ro'ziboyeva Nozanin Ravshanova O'g'ilshod <i>DIQQATNING PSIXIK JARAYONLARGA AHAMIYATI</i>	390
Abdujabborova Ruxshona Shuhrat qizi <i>PSIXOLOGIYA FANINING PREDMETI, RIVOJLANISH TARIXI VA VAZIFALARI</i>	394
Imomov Asliddin Abdurazaqovich Xomidov Asror Gapparovich <i>YOSH FUTBOLCHILARNING TEXNIK-TAKTIK HARAKAT KO'NIKALARINI SHAKILLANTIRISH</i>	399
Sultanova Ozoda Rajabovna <i>TALABA YOSHLARNI O'QITISHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASH</i>	402
Sultanova Ozoda Rajabovna <i>OLIY O'QUV YURLARIDA TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O`RNI</i>	404
Saidova Mukhayyo Umedilloevna Nadir Khanovna Nozima Alisherovna <i>REFUSAL STRATEGIES IN ENGLISH, UZBEK AND RUSSIAN LINGUOCULTURES</i>	407
Niyatova Maftuna Abdurasulova Diyora Jalilovna Niyatqulova Maftuna <i>SPEECH CULTURE OR COMMUNICATIVE COMPETENCE:CONTENT ASPECT</i>	411

Abdurasulova Diyora Niyatkulova Maftuna Zilola Abdurakhmanova <i>CONTRASTIVE LINGUISTICS AND TRANSLATION STUDIES</i> <i>INTERCONNECTED: THE CORPUS-BASED APPROACH</i>	417
Abdurasulova Diyora Niyatkulova Maftuna Sevara Akhmedova <i>GERMAN LANGUAGE AND ITS TEACHING METHODS</i>	422
Musurmonova Sarvinoz Muzaffarovna Tilovova Gavhar Abdaxatovna <i>HISTORICAL DEVELOPMENT OF GERMAN PHRASEOLOGY</i>	425
Utegenova Manzura <i>THE USE OF MODALITY IN THE NOVEL "PRIDE AND PREJUDICE" BY JANE AUSTEN</i>	429
Ergashova Muxlisa To`lqin qizi</b> <i>TILLARARO SO`ZLARINING O`ZLASHISHI: SABAB VA OMILLAR</i>	435
Dilshoda Azimova Mustafoyev Tohirjon <i>ECOTOURISM AND LIFESTYLE</i>	438
M.B.Ermatova Asadova Mohira Nomozova Charos <i>OILA TARBIYASI ASOSLARI</i>	443
Cho'ponkulova Sitora Bozor qizi <i>HOZIRGI ZAMON TARBIYACHISINING PEDAGOGIK IMIDJI</i>	445
Urozimbetova Sarvinoz Rustam qizi Baxronova Sabina Elmurod Qizi Jovliyeva Dildora Ilhom Qizi <i>IJTIMOIIY PSIXOLOGIYA VA NIKOH-OILA MUNOSABATLARI</i>	448
Nozimov Jakhongir Ikromjonovich <i>METHODS FOR ORGANIZING INTENSIVE GARDENS</i>	451
Turdaliyeva Fotimaxon Naqibjonovna <i>DISEASES OF FRUIT TREES AND THEIR CONTROL MEASURES</i>	456
Abdukhakimova K Asrorova O <i>MAKING KIDS SMARTER NO MATTER HOW YOUNG THEY ARE.</i>	460
Zuxra Shodmonova <i>TEACHING ENGLISH IN KINDERGARTEN</i>	463
Abdullayev Jasurbek Raximboy o'g'li <i>XORAZM VILOYATI TELERADIOKOMPANIYASINING TASHKIL TOPISHI VA MUSTAQILLIK YILLARIDAGI FAOLIYATI</i>	467
Turdiyeva Hikoyat	472

Yo'ldoshova Sarvinoz Babaqulov Oydin <i>PHRASEOLOGICAL UNITS WITH A COLOR NAMING COMPONENT AS A MEANS OF REFLECTING THE SELF-CONSCIOUSNESS OF THE ENGLISH PEOPLE</i>	
Yeremeeva Milana <i>TEACHING ENGLISH FOR YOUNGS LEARNER</i>	475
Dilfuzaxon Ahmedova Mahammadovna Hafizaxon Turdimatova Sultonali qizi <i>YANGI O'ZBEKISTON KONSTITUTSIYASI – EKOLOGIK XAVFSIZLIGIMIZ KAFOLATI</i>	478
Sirojiddinova Nilufar <i>STATE OF INNOVATIVE EDUCATION IN FORMING THE ATTITUDE OF PRESCHOOL PREPARATORY GROUP STUDENTS TO THE ENVIRONMENT</i>	482
O.F. Hamroyeva Abdurashidova Rayxona Ulug'bek qizi <i>YUSUF XOS HOJIBNING "QUTADG'U BILIG" ASARIDAN TARBIYAVIY-AXLOQIY MASALALAR</i>	485
O.F.Hamroyeva G'opporova Farangis Botirjon qizi <i>DIDAKTIKA VA TA'LIM NAZARYASI</i>	487
Jo'rayeva Gulmera Ergash qizi O'ralova Gulida Ergash qizi Ulug'murodov Murodulla Bektimirovich <i>ZAMONVIY INNOVOTSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANGAN HOLDA TEXNIKA FANLARINI O'QITISH USULLARI.</i>	490
Turg'unboyeva Zarnigor Ilhomjon qizi Olimjonova Gulnoza No'monjon qizi O'ralova Madina Zokir qizi <i>CHET TILINI O'QITISHDA KO'RGAZMALI QUROLLARDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI</i>	495
Khasanboyeva Mushtariybonu Atabek qizi Egamberdiyeva Iroda <i>EFFECTS OF MEDIA IN OUR LIVES</i>	498
Hamdamov Sherali Ikromovich Nosirov Abduholiq Yoqubjonov Abduvahob <i>NERV SISITEMASI KASALIKLARI</i>	500
Karimova Oltinoy Davronbek qizi <i>IMOM G'AZZOLIY ASARLARIDA MA'NAVIY- AXLOQIY QARASHLARNING SHAXS FENOMENIDA TUTGAN O'RNI</i>	503
Ergasheva Shaxnoza Baxtiyor qizi <i>O'QITUVCHINING MASHG'ULOTLAR JARAYONIDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH METODIKASI</i>	508

Kamolova Nafisa Turg'unboyevna <i>BOLALARNING NUTQINI O'STIRISHDA INNOVATSION YONDASHUV</i>	512
Matyakubova Noila Foziljonovna <i>JISMONIY MASHQLARNING TALABA-YOSHLARNI TARBIYALASH, SOG'LOMLASHTIRISH VA KASB MAHORATINI OSHIRISHDAGI AHAMIYATI</i>	516
Maxmudova G.B <i>ILK VA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA PREDMETLAR OLCHAMINI IDROK QILISHINING O'ZIGA XOSLIGI</i>	520
Musayev Ashurali Shamshidinovich <i>BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI TAYYORLASHDA MUSTAQIL TA'LIMNI AHAMIYATI</i>	524
Turdiyeva Mohira Juraqulovna <i>SENSOR TARBIYA YORDAMIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISH</i>	528
Ё.Ў.Ирисбаева <i>ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИГА ПЕДАГОГИК ВА ИЖОДИЙ ЁНДАШУВ</i>	534
Н.Ф.Сайдалиходжаева <i>МЕСТО НРАВСТВЕННЫХ ВЗГЛЯДОВ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ВОСТОЧНЫХ ПРОСВЕТИТЕЛЕЙ В ВОСПИТАНИИ МОЛОДЕЖИ: ПРОБЛЕМЫ И ИХ РЕШЕНИЯ</i>	538
Мирджалалова Л.Р <i>БОЛАЛАРГА КЎМАКЧИЛИ БИРИКУВЛАРНИНГ ЎЗБЕК АДАБИЙ ТИЛИГА ХОС ОРФОЭПИК ТАЛАФФУЗИНИ ЎРГАТИШ</i>	545

OLIV O'QUV YURTI TALABALARIDA PEDAGOGIK TAFAKKURNI
SHAKLLANTIRISHDA ILMIY TADQIQOTNING O'RNI

Shaydullayeva Kamola Shapulatovna

Termiz davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik tafakkurni shakllantirishda ilmiy tadqiqot ishlarning o'rni, tadqiqot ishi yordamida pedagogik tafakkurni yuksaltirish yo'llari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: pedagogik tafakkur, tadqiqot ishi, fanlararo integratsiya, aks ettiruvchi ko'nikma, tizimli bilimlar, innovatsion madaniyat.

Zamonaviy sharoitda ta'lim tizimida yetuk shaxsni ijodiy shakllantirishga qaratilgan jiddiy o'zgarishlar ro'y berdi. Shunday qilib, universitetlarning rivojlanishi butun mamlakat va uning alohida mintaqalaridagi ta'lim muhitining rivojlanish imkoniyatlarini sezilarli darajada mustahkamlashga yordam berdi, chunki ularning bitiruvchilari maktab o'quvchilarining o'sib borayotgan ta'lim ehtiyojlari va talablarini qondirishga yordam beradi.

Maktablarda umumta'lim mazmuniga qo'yiladigan yangi talablar, shuningdek, ta'lim-tarbiya jarayonida ilmiy-tadqiqot yondashuvining tobora kengroq qo'llanilishini ham o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, o'quvchining ijodiy shaxsini faqat ijodkor o'qituvchigina shakllantirishi shubhasizdir. Lekin o'qituvchining chinakam pedagogik ijodi faqat ilmiy asosda, uning tadqiqotchilik malakasi asosidagina mumkin bo'ladi.

Zamonaviy o'qituvchining pedagogik tafakkurini rivojlantirishda tadqiqot tarkibiy qismi muhim rol o'ynaydi. Tabiiyki, o'qituvchi-tadqiqotchi shaxsini shakllantirish va rivojlantirishda pedagogik tajriba va kasbiy mahorat muhim omil hisoblanadi. Ammo tadqiqot ishlariga maqsadli tayyorgarlik zarur. Uning natijasi ilmiy faoliyatga nazariy va amaliy tayyorgarlikni shakllantirishdir. Tayyorgarlikning bu turlari bo'lajak o'qituvchilarning umumiy pedagogik tayyorgarligi jarayonida shakllangan pedagogik bilimlariga asoslanadi. Ammo bu ta'lim va o'qituvchining kasbiy faoliyatining asosiga aylanishi mumkin, agarda u:

- o'z pedagogik tizimida va fanlararo aloqalar tizimida mavjud va rivojlanadi;
- pedagogik tafakkurning asosi bo'lib, analitik, proyektiv, bashoratli va aks ettiruvchi ko'nikmalarga aylanadi;
- pedagogik mahoratni (tashkiliy, kommunikativ, pedagogik texnik mahorat) shakllantirish va rivojlantirishning mazmuniy asosi bo'lib xizmat qiladi.

Biroq, ilmiy-pedagogik faoliyatni ta'minlovchi bilimlar o'quv pedagogik bilimlaridan va mustaqil pedagogik faoliyatni amalga oshiruvchi o'qituvchining bilimlaridan sezilarli darajada farq qiladi. Shu bilan birga, ilmiy-pedagogik faoliyatga nazariy tayyorgarlik darajasini oshirish o'rganilayotgan pedagogik hodisaning tobora chuqurroq mazmun-mohiyatini uzluksiz idrok etish demakdir.

O'qituvchining ilmiy kompetensiyasi asoslarini shakllantirish ularning ijtimoiy va kasbiy o'sishi samaradorligiga asoslanadi. Shu bilan birga, ilmiy tayyorgarlikning mazmun-protsessual omillari va shartlari o'ziga xoslik bilan tavsiflanadi va ularni kasbiy-pedagogik kamolotni shakllantirish omillari va shartlariga qisqartirib bo'lmaydi. Bunday holda, kasbiy, pedagogik va ilmiy rivojlanish jarayonlarining dinamikasini ta'minlaydigan muhim asosni aniqlash kerak. Pedagogik tafakkur esa shunday asos bo'lib xizmat qiladi. U olingan bilimlarning evristik qiymatini ta'minlaydi va uning keyingi o'sishi va rivojlanishini rag'batlantiradi.

O'qituvchilarning pedagogik tafakkurini shakllantirish va rivojlantirish ularning pedagogik fakt va hodisalarni nazariy tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirish bilan bog'liq. Ushbu qobiliyatning dinamik rivojlanishi pedagogik vazifalar tizimini hal qilish natijasidir: kasbiy, ijodiy, tadqiqot. Pedagogik muammoni hal qilish sikli "o'ylash - harakat qilish - o'ylash" triadasiga asoslanadi. Ushbu sikllarni amalga oshirishning asosiy shaxsiy natijasi pedagogik fikrlashning umumlashtirilgan qobiliyatini shakllantirishdir va bu natijaning zaruriy sharti shaxsning tahliliy, bashoratli, proyektiv va aks ettirish qobiliyatlarini rivojlantirishdir.

Pedagogik tafakkur shaxsning aqliy mehnat madaniyatini shakllantirish va uning kasbiy kuzatuv, diqqati, tasavvuri, xotirasini rivojlantirishni taklif qiladi. Shu bilan birga, aqliy mehnat madaniyatini rivojlantirish shaxsni ilmiy tayyorlash vazifalariga quyidagi shartlar bajarilganda javob beradi:

- aqliy mehnatni faollashtirish va uni optimal tashkil etishga qaratilgan shaxsning bilish faoliyati uslubini doimiy ravishda takomillashtirish;
- shaxsning ruhiy mustaqilligini va uning boshqa yondashuvlar, pozitsiyalar va baholashlarga ochiqqligini shakllantirish;
- ichki shaxsni rivojlantirish va o'z-o'zini rivojlantirish, kasbiy pedagogik faoliyat va ilmiy ish bilan shug'ullanish uchun motivatsiya, tanlangan faoliyat sohasida o'zini mehnatini eng samarali amalga oshirishga tayyorlik;
- innovatsion yo'nalishni shakllantirish, shaxs, uning pedagogik tafakkuri va aqliy mehnat madaniyati rivojlanish jarayonlarining uzluksizligini ta'minlaydigan innovatsion madaniyat.

Ilmiy ishning samaradorligi ko'p jihatdan yangi tadqiqotchining o'rganilayotgan hodisalarga yondashuvlarning xilma-xilligini aniqlash va ularni strukturalash qobiliyatiga bog'liq. Tizimli bilimlarga ega bo'lish (o'rganilayotgan muammo bo'yicha), ularni farqlash va birlashtirish ko'nikmalarini rivojlantirish tadqiqotchiga o'rganilayotgan hodisalarning tabiatiga mos keladigan nazariy xulosalarni, g'oyalarni, qonuniyatlarni ajratib olishga yordam beradi. Bu nazariy tadqiqot konsepsiyasini ishlab chiqish uchun ajralmas shartdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Olimov Sh.Sh. The differentiation of education is an important factor of pedagogical technology. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 11, 2020 Part II. – P.162.

2. Olimov Sh.Sh., Hasanova Z.D. Pedagogik texnologiyalarni o'quv – tarbiya jarayoniga qo'llash. –T.: «Fan va texnologiya», 2014. - 184bet.
3. Shaydullayeva K.Sh. Technology of identifying talented young people. TJE - Tematics journal of Social Sciences ISSN 2277-3010, Vol-8-Issue-3, 2022. – P. 169.
4. Елисеев В. Технология формирования рефлексивной культуры учителя // Высш. Образование в России. 2005. № 2. С. 37–40.

OROL VA OROLBO'YI MINTAQALARIDA SHO'RLANISHLAR KELIB
CHIQUISHINING SABABLARI

Lutfullayeva N.B

*Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti, Ekologiya va atrof muhit muhofazasi
kafedrası katta o'qituvchisi. Toshkent, O'zbekiston.*

O'rolov U.A

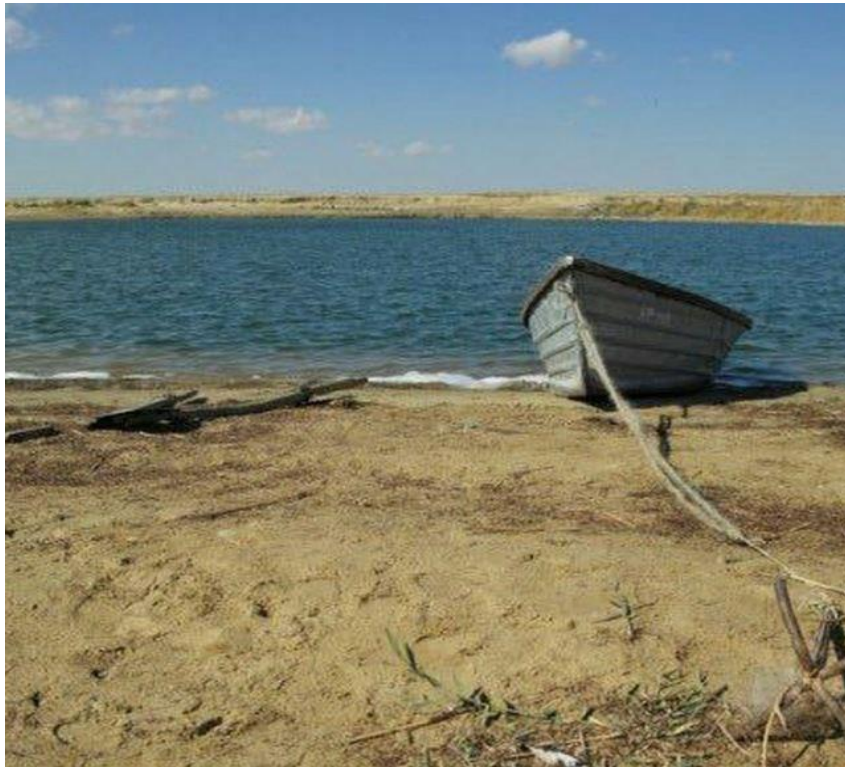
*Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti, Elektronika va avtomatika fakulteti
3-bosqich talabasi. Toshkent, O'zbekiston*

Annotatsiya: Maqolada orol fojiasining kelib chiqish sabablari va uni qanday qilib bartaraf etish hamda unga korilayotgan Orol fojiasi haqida kuyunchaklik bilan gapirib, dunyo hamjamiyati e'tiborini ushbu halokatli vaziyatga qaratilishi hamda Dengizning qurishi bilan bog'liq oqibatlarni bartaraf etish xalqaro miqyosdagi say-harakatlarni ko'rishimiz mumkin.

Kalit so'zlar: Orol, sho'rxok, Ko'korol, Qahramon, Avan, Zulqarnayn, Aralsk, Mo'ynoq, Avan, Chig'atoy, chor-vachilik, G'o'za, akvatoriya,

"Bir afsonada aytilishicha, Orol Nuh payg'ambarning qayig'i, Amudaryo va Sirdaryo esa shu qayiqning eshkaklari o'rnida paydo bo'lgan ekan, - degan edi mashhur qoraqalpoq yozuvchisi, O'zbekiston Qahramoni, O'zbekiston xalq yozuvchisi To'lepbergen Qaipbergenov. - Xayolimda doim bir narsa yuradi: Orol fojiasi aslida yetmish yil mobaynida boshimizga tushgan ko'rguliklarning bir timsoli, xolos. Zotan, dengizimiz qurigani kabi, ma'naviyatimiz ham g'ariblashdi, axloqimizga putur yetdi, iqtisodiyotimiz xarob bo'ldi." Osiyoda chor atrofi tog'lar bilan o'ralgan vodiy bor, - deb yozadi tarixchilar otasi Gerodot... Atrofidan katta daryo oqib o'tadi. Uni Araks deb ataydilar. Uning 40 ta tarmog'i bo'lgan, ulardan biri Xasar (Kaspiy dengizi)ga qo'yilgan. Bunday fikrni Strabon va Polibey kabi qadim dunyo olimlari ham bildirishgan. 2018 yil 27 noyabrda BMTning Orolbo'yi mintaqasi uchun inson xavfsizligi bo'yicha ko'p tomonlama sheriklik asosidagi Trast fondi tashkil etildi. Bu tashabbusni Prezidentimiz taklif qilgan edi, uni xalqaro tashkilot Bosh kotibi Antoniu Guterrish qo'llab-quvvatladi. 2018 yil 5 iyunda Orol muammolariga bag'ishlangan Toshkent xalqaro konferensiyasida ishtirok etgan butunjahon suv kengashi prezidenti Benedito Braga (Fransiya) "Orol muammosi faqat O'zbekistonga yoki Markaziy Osiyo mintaqasiga tegishli emasligini barchamiz yaxshi anglaymiz", dedi. Bu esa Orol fojiasi yaqin va uzoq mintaqalarga tegishli global muammo ekanligining e'tirof etilishidir. Abu Rayhon Beruniy qadimgi geologik davrda Amudaryo Zaim (Kerki, Turkmaniston) yonidan Qoraqum orqali Kaspiy dengiziga oqqan deb hisoblaydi. Keyinchalik u shimolga burilgan va bu yerdan bir qismi Qiz dengizi (Sariqamish) tomonga, yana bir qismi Xorazm (Orol) dengiziga oqqan. Abulg'ozi Bahodirxon o'zi tug'ilishidan (1603 yil) o'ttiz yil oldin Amudaryo Qoraayg'ir to'qayidan suv olib, Orol dengiziga oqa boshlaganini yozadi. Shu sababli Urganch atroflari deyarli cho'lga aylangan. Bu Jenkinson Xorazmga kelib ketganidan o'n besh yil o'tib yuz bergan. 1625 yilda Urganch o'zbeklari suv

yoʻqligidan Buxoro, shuningdek, qozoqlar, mangʻitlar yashaydigan oʻlkalarga koʻchib ketishga majbur boʻlishgan. Agar statistikaga murojaat qilsak, Orol suvi keyingi 50 yil ichida 8 marta kamayib, uning qurigan hududida 5 million gektardan ziyod qumli-tuzli sahro paydo boʻlganligini bilishimiz mumkin. Olimlarning hisob-kitobiga koʻra, dengizning qurigan hududidan har yili 75 million tonnadan ortiq chang va tuz havoga koʻtarilmoqda. Buning oqibatida Orol boʻyidagi ekin yerlarining meliorativ holati juda ogʻir ahvolga keladi.

Aholi oʻrtasida kamqonlik, onkologik kasalliklar koʻpaymoqda. Aleksandr Makedonskiyning Oʻrta Osiyoga harbiy yurishlari ishtirokchisi Aristobul shunday yozadi: "Men koʻrgan daryolarning eng kattasi Oks (Amudaryo) edi. Bu daryoda kemalar qatnab turardi, hind savdogarlari Kaspiy dengiziga shu daryo orqali kemalarda suzib borishgan".

Demak, Orol daryo uzani oʻzgarganligi bois qurib qolgan, ammo yillar, zamonlar oʻtishi bilan Amu va Sirdaryodan suv olib, yana dengizga aylangan, oʻz holiga qaytgan. Dengiz uning atroflarida yashovchi odamlarga bosqinchilar hujumidan saqlanish uchun mustahkam qalʼa boʻlgan. Rivoyat qilishlaricha, Iskandar Zulqarnayn (Aleksandr Makedonskiy) Xorazmga bostirib kirishi oldidan u yerga oʻz aygʻoqchilarini yuborgan. Aygʻoqchilar qaytib kelishgach, buyuk fotihga shunday deyishgan: "Xorazmni fath qilib boʻlmaydi, sababi uni himoya qiladigan, balo-qazolardan saqlaydigan ulkan dengizi bor ekan". Bu gapni eshitgan Iskandar Xorazmga hujum qilish niyatidan qaytgan. Endi yigirma yil oʻtgach yozilgan uning qalamiga mansub quyidagi satrlarni oʻqing: "Moʻynoqning qoq oʻrtasida turib oʻz qirgʻoqlarini tashlab ketayotgan maʼsum Orol tomon tikilaman. Roʻparamda qovjirab yotgan tepaliklar, ularning ortida quruq temirga aylangan kemalar, paraxodlar, barjalar, yarim tuproq ostida qolib ketgan qayiqlar..." Ha, bir vaqtlar hamma havas qilib, koʻrishni orzu qiladigan shunday koʻrkam, moviy dengiz qurib borayotgan, maydoni tobora kichrayayotgan, ortida shu diyorda yashayotgan odamlar uchun zararli

oqibatlar qoldirayotgan edi. Hozir Orolbo'yi qayta uyg'onib, poyonsiz, ko'z ilg'amas sahroga yangidan hayot baxsh etish uchun misli ko'rilmagan ishlar olib borilmoqda. Qish oylarida 500 ming gektar maydonda saksovulzorlar tashkil etildi. Nihoyatda sho'rxok yerlarning 100 ming gektariga tamarind o'simligi ekildi. Uning gulidan nektar olishni asalarilar juda xush ko'radi, binobarin bu yerda asalarichilikni rivojlantirish imkoniyatlari tug'iladi. Mamlakatimiz davlat mustaqilligiga erishgach, Orol muammolariga ham jiddiy e'tibor berildi. Istiqloq yillarida dengiz qurishi bilan bog'liq zararli oqibatlarni kamaytirish, Orolbo'yi mintaqasida yashovchi odamlarning sihat-salomatligini saqlash, turmush sharoitlarini yaxshilash borasida katta ishlar amalga oshirildi. Uning qurigan joylariga saksovulzorlar, yashil o'rmonlar yaratishga qaratilgan tadbirlar ko'rildi. Ayniqsa keyingi ikki yilda bu boradagi ishlar yangi bosqichga ko'tarildi, shiddatli, keng qamrovli tus oldi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017 yil sentabrda BMT Bosh assambleyasining 72-sessiyasida Orol fojiasi haqida kuyunchaklik bilan gapirib, dunyo hamjamiyati e'tiborini ushbu halokatli vaziyatga qaratdi. Dengizning qurishi bilan bog'liq oqibatlarni bartaraf etish xalqaro miqyosdagi say-harakatlarni faol birlashtirishni taqozo etmoqda, deya ta'kidladi. Mazkur ikki tarixchi, shoir, tarjimondan so'ng XX asr 60-yillari boshida filologiya fanlari doktori, yirik adabiyotshunos olim va adib Pirmat Shermuhammedov tasvirlagan Orol manzarasi ham kishini quvontiradi: "Ko'z oldingizda ufq bilan tutashib ketgan bahri azim. Uning shifobaxsh, o'rkach-o'rkach to'lqinlari, moviy kengliklarda o'ynab yurgan baliqlari ruhni ko'taradi. Turna qator tizilgan paraxodlar, uzun-qisqa barjalar, yengil tebranadigan qayiqlar e'tiborni tortadi". Miloddan oldin yashab o'tgan antik davr tarixchilari Strabon va Varron, xitoylik sayyoh va olim Jon Syan Orol haqida qimmatli ma'lumotlar yozib qoldirishgan. Abu Rayhon Beruniy "Geodeziya" asarida Orol dengizining uzoq tarixiga oid batafsil ilmiy ma'lumotlar keltirgan. Al-Xorazmiy Orol qirg'og'i kam qirqilgan va Ustyurt chinkidan iborat. Orol dengizida 300 dan ortiq orol bo'lgan. Ularning 80% dengizning janubi-sharqiy qismida. Eng kattalari Ko'korol (273 km²), Vozrojdeniye (216 km²) va Borsakelmas (133 km²) edi. Dengizga Amudaryo bilan Sirdaryo quyiladi. 60- yillargacha yiliga Amudaryo Mutlaq dengiz sathi 2000-yillarning boshlarida 22- yillarning oxiridagi darajadan 1950 m pastroqda 31 m gacha pasayib ketdi. 2001-yilda Buyuk Orol dengizi (Janubiy) G'arbiy va Sharqqa bo'lingan. 2001- yilda. 2003-yilda dastlabki maydonning to'rtidan bir qismi Orol dengizi va 10% ga yaqinini dengiz suvi qoplagan. Bugungi kunda eski chuqur dengiz o'rniga 66 « Zamonaviy dunyoda tabiiy fanlar: Nazariy va amaliy izlanishlar» nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiyasi umumiy maydoni 38000 km² bo'lgan yangi qum va tuzli cho'llar mavjud. Dengiz cho'l zonasida joylashganidan uning yuzasidan har yili 1 m qalinlikdagi suv bug'lanadi. Bu esa keyingi davrda dengizga daryolar olib kelgan suv, yog'in va yer osti suvlaridan ortikdir. Shuning uchun iqlimiy o'zgarishlar natijasida Orol dengizi suvining sat-hi yillar davomida o'zgarib turgan. Mas, 1785-yildan dengizda suv sathi ko'tarila boshlagan bo'lsa, 1825-yildan pasaygan, 1835—50 yillarda yana ko'tarilgan, 1862-yil kamaygan. Ko'korol 1880-yilda yarim orolga aylanib qolgan. 1881-yil suv sathi pasaygan. 1885-yildan Orol dengizida suv sathi yana ko'tarila boshlagan. 1899-yilga kelib Ko'korol yarim orol orol bo'lib qolgan. 1919-yil dengiz maydoni 67300 km², suv miqdori 1087 km³ bo'lgan bo'lsa, 1935-yilga kelib maydoni 69670

km², suvning miqdori 1153 km³ ga ko'paydi. Keyingi bir yarim asr mobaynida dengiz suvi sathi ancha o'zgargan. Orol dengizida suv sathining yil davomida o'zgarib turishi Amudaryo va Sirdaryoning bahor-yoz paytlarida toshishi bilan bog'liq. Bahorgi yomg'irdan ham dengiz sathi ko'tariladi. Suv sathining yil davomida o'zgarish amplitudasi urtacha 25 sm ga teng bo'lgan. Suvining sho'rliigi o'rtacha 10—11 ‰. Suvdagi tuzlarning ko'p qismini osh tuzi va sulfatli magniy tuzi tashkil etgan. Kimyoviy tarkibiga ko'ra, suvi Kaspiy dengizi suviga o'xshash. Suvining rangi ko'pgina qismida ko'k, qirg'oklariga yaqini ko'kimtir tusda. Amudaryo bilan Sirdaryoning quyilish joyida suvi loyqa. Dengiz dekabr o'rtalaridan mart oxirigacha muzlaydi. Yozda suvning yuqori qismidagi temperaturasi 27° ga yetadi. Chuqurlik ortishi bilan temperatura tez pasayadi. Yozda 1 m chuqurlikda temperatura 8°ga o'zgaradi. Dengiz ustida havoning urtacha temperaturasi yozda 24—26°, qishda —7°, —13,5°. Orol dengizi sazan, cho'rtan, so'v'yan, sudak, oqchavoq, laqqa, taran (leshch), pilmay Orol dengizining kosmosdan olingan surati (2002-yil). Dengizda navigatsiya mavsumi 7 oy davom etgan. Aralsk va Mo'ynoqkabi yirik portlari faoliyat ko'rsatgan. Orol dengizi atrofida aholi kam bo'lgan. Aholi, asosan, baliqchilik bilan va, qisman, chor-vachilik, ondatra urchitish va sabzavotpolizchilik bilan shug'ullangan. O'tgan asrning 90-yillarigacha dengizdan baliqovlangan. Aralsk va Mo'ynoq shaharlari va bu shaharlar atrofida ko'p sonli baliq ovlash xo'jaliklari faoliyat ko'rsatgan, Amudaryo deltasida, Avan posyolkasida (Ko'korol o.), Bugun po-syolkasida (sharqiy sohil), Uyali va Uzunqir orollarida baliq tuzlash zavodlari ishlab turgan. Orol dengizini birinchi marta A. I. Butakov 1848—49 yillarda tadqiq etgan va haritaga tushirgan. Orol dengizi suvining sathi Amudaryo va Sirdaryo suvining rejimi bilan bog'likligidan, bu ikki dare suvi sugorishga qancha ko'p sarflansa, dengizda suv shuncha kamaya borgan. Ayniqsa, o'tgan asrning 60-yillaridan sug'oriladigan ekin maydonlarining kengaytirilishi na-tijasida dengizga Amudaryo va Sirdaryodan 67 « Zamonaviy dunyoda tabiiy fanlar: Nazariy va amaliy izlanishlar» nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiyasi quyiladigan suv miqdori yildanyilga kamaya bordi. Oqibatda dengizda suv sathi jadal sur'atlarda pasaya boshladi. Orol dengizida suv sathi pasayishining uning suv yuzasi va suv sig'imiga ta'siri Orol dengizi da suv sathining pasayishi suv balansi elementlarining qiymatlariga ham keskin ta'sir ko'rsatdi: 1911—60 yillarda dengiz sathi o'rtacha 53,04 m ni tashkil etib (Boltik, sistemasida), daryolar dengizga quyadigan suv miqdori 56 km³, dengiz yuzasiga yog'gan atmosfera yog'inlari miqdori esa 9,1 km³ ga teng bo'lgan. Sarflanish, ya'ni chiqim esa, asosan, bug'lanishdan iborat bo'lib, shu davrda o'rtacha 66,1 km³ ni tashkil etgan. Shu davr ichida suv balansida salbiy farq qayd etilgan: dengiz har yili 1 km³ dan, 1911—60 yillar davomida 50 km³ hajmdagi suvni yo'qotgan. Orol dengizi O'rta Osiyoda va butun dunyodagi eng yirik sho'r ko'llardan biri hisoblanadi. Yaqin o'tmishda uning maydoni orollar bilan birga deyarli 68,0 ming kv km ni, suvining hajmi 1000 kub km ni tashkil etgan. O'rtacha chuqurligi 50,5 m atrofida bo'lgan Havzasining kattaligi (690 ming kv km) jihatdan Kaspiy dengizi, Amerikadagi Yuqoriko'l va Afrikadagi Viktoriya ko'lidan keyin to'rtinchi o'rinda turgan. Orol dengizida 300 dan ortiq orollar bo'lib, ulardan eng kattasi Ko'korol, Vozrojenje, Borsakelmas bo'lgan. Orol dengiziga 20-asrning 60- yillarigacha Amudaryodan 38,6 kub

km, Sirdaryodan 14,5 kub km, suv kelib turgan. Dengiz akvatoriyasiga yiligi 82–170 mm yog‘in yog‘adi. Dengizga 5,5 kub km erosti suvlari ham qo‘shilib turgan. Suvning sho‘rligi 10-11 % bo‘lib, suv tarkibida tuzlar miqdori 11 mlrd tonna ga yaqin deb baholangan.

Orol shuncha yillardan buyon barhayot bo‘lib, atrofida yashovchi xalqlarga rizqu nasiba berib kelganligi ikki azim daryo - Amudaryo va Sirdaryo bilan chambarchas bog‘liq. Chunki bu daryolar dengiz uchun asosiy suv manbai bo‘lgan. Orol eng ko‘p suvni Amudaryodan olgan. "Avesto"da daryo "Arang" deb tilga olingan. Orolbo‘yidagi bir ovulda tug‘ilgan taniqli adibga bolaligida onasi shunday ertak aytib bergan ekan: "Bir bor ekan, bir yo‘q ekan, Mashriq degan tomonda Pomir degan ulkan, baland tog‘ bor ekan. U qalin qor, muzliklar bilan qoplangan ekan. Tog‘ yonbag‘ridagi bir qishloqda Orol ismli bola onasi bilan yashar ekan. U yoshligidan toqqa, qoyalarga chiqib katta bo‘ladi. Niyati tog‘ning muzliklar bilan yastanib yotgan eng yuqori cho‘qqisiga chiqish ekan. Ulg‘ayib, katta bo‘lgach, bu niyatiga yetibdi, cho‘qqiga chiqishga muyassar bo‘libdi. Cho‘qqi shunday baland ekanki, yigit o‘sha joydan kun botish tomonga qarabdi. Ko‘z oldida jilvalangan, to‘lqinlar ko‘kka sapchiyotgan, turli-tuman qushlar charx urib uchayotgan moviy dengiz namoyon bo‘libdi. Yigit dengiz shu tog‘lardan, oyog‘i ostidagi qor muzliklaridan borayotgan suv bilan mavjlanayotganini his qilibdi. Shu-shu tez-tez tog‘ cho‘qqisiga ko‘tarilib, dengizni tomosha qiladigan bo‘libdi. Keyinchalik dengiz Orol degan nom olibdi". Orolga qilingan tajovuz, bashariyatga qilingan tajovuz edi. Yetmish yillik tuzum, inson tabiat ustidan hukmron, degan qarash asosida bu tajovuzni qonunlashtirdi. Bu shafqatsiz qonun oxir-oqibatda o‘zining ham boshiga yetdi". Orolning yoshi haqida tarixiy manbalarda aniq ma‘lumot bo‘lmasa-da, juda qadim zamonlarda dengizning sharqiy bo‘ylarida massaget va saklar, janubiy tomonida esa ugar qabilalari yashab, chorvachilik, baliqchilik, dehqonchilik bilan kun kechirganliklari uning tarixi ming yillarga borib taqalishidan dalolat beradi. Shermuhammad Munis (1778-1829) va Muhammadrizo Ogahiy (1809-1874) qalamiga mansub "Firdavs ul-iqbol" ("Baxtlar bog‘i") asarida ham Orol haqida qiziqarli ma‘lumotlar bor. Asarda Orolning bundan qariyb ikki asr avvalgi holati - to‘lib, mavjlanib turgan ko‘m-ko‘k dengiz, musaffo suv ostida g‘uj‘on o‘ynagan turfa baliqlar, ular ustida charx urib uchayotgan qushlar manzarasi juda chiroyli tasvirlangan. Dengizda odamlar katta-katta tijorat kemalarida sayru sayohat qilib yurgan. Ba‘zan shu ulkan kemalar suv qattiq muzlashi oqibatida to‘xtab qolgan. Kema toki bahor kelib, muz eriguniga qadar o‘sha joyda turavergan.

Sho‘rolar zamonida, Orolning kelajak taqdiriga befarq qaraldi. Amudaryo va Sirdaryodan suv ichadigan Markaziy Osiyoda joylashgan respublikalarda paxta yetishtirish rejasi yildan-yilga oshirib borildi. O‘zbekiston sobiq ittifoqda eng ko‘p paxta yetkazib beradigan respublika edi. G‘o‘za suvga nihoyatda talabchanligi uchun yoz oylari ikki daryoning suvi asosan ekin sug‘orishga sarflandi. Bu esa Orolga ushbu daryolardan boradigan suvning kamayishiga olib kelib, dengizda suv sathi tobora pasayib bordi. Orolning qurib borayotganidan hech kim tashvishga tushmadi. Orol fojiasi yaqqol ko‘zga tashlanayotganda esa bu haqda shov-shuvli gaplar ko‘p bo‘ldiyu, dengiz bilan bog‘liq bo‘hronni to‘xtatish uchun amaliy ishlar qilinmadi. Taniqli qirg‘iz abidi Chingiz Aytmatov

dengizning achchiq qismati haqida shunday degan edi: "Orol dengizi muammosi fojiaiy muammoga aylanib ulgurdi. Orol dengizi fojiasiga asosan inson aybdordir. Katta ekologik halokat ro'y berdi".XV asrda yashagan tarixchi olim Hofizi Abru "Jug'rofiya" va "Zubat ut-tavorix" asarlarida Amudaryo va Sirdaryo o'z suvini Kaspiy dengiziga eltganligi sababli Orolning suvi qurib qolganligini yozadi. Bu Amudaryoning o'z uzanini o'zgartirib, O'zboy orqali oqqanligi bilan bog'liq bo'lgan. Ispaniya qirol nomidan Sohibqiron Amir Temur huzuriga elchi bo'lib kelgan Klavixo, shuningdek, arab muarrix Ibn Arabshoh ham Amudaryoning Kaspiy dengiziga quyilganligini qayd etganlar. 1558 yilda Antoniy Jenkinson Angliyadan sayyoh va elchi sifatida Xorazmga keladi. U bu vaqtda Amudaryoning Kaspiyga emas, Orol dengiziga oqqanligiga guvohlik beradi.Xo'sh, Orol nomi qanday kelib chiqqan?Yana bir rivoyatga ko'ra, Chingizxonning o'g'illari Chig'atoy va Jo'ji Urganchni egallagach, Orol bo'yida yozgi qarorgoh qurishni rejalashtirishadi. Ammo dengiz atrofida yashovchi qabilalar mo'g'ullarga tez-tez hujum qilib, ularni bezovta qilishgan. Shu vajdan ular yozgi qarorgoh qurishdan voz kechgan ekanlar.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning "Ekologiya va atrofmuhitni muhofaza qilish sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish to'g'risida"gi Farmoni. 21-aprel 2017-yil, Toshkent
2. Лутфуллаева Н.Б., Маматмунинов О.М.& Отамуродов Д.З. (2023) ВЛИЯНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ФАКТОРА И ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ НА ЭКОЛОГИЮ ОРГАНИЧЕСКАЯ СВЯЗЬ МЕЖДУ ПРИРОДОЙ И ОБЩЕСТВОМ. Proceedings of international Educators Conference, 2(11), 19-23.
3. <https://fayllar.org/ozbekistondagi-ekologik-muammolar-va-uni-hal-qilish-yollari.html>
4. <https://azkurs.org/ekalogik-muammolar-va-ularning.html>
5. <https://kun.uz/uz/35366124>
6. <http://web-journal.ru/index.php/journal/article/view/1166>

USE OF EVALUATION METHODS IN THE FIELD OF EDUCATION, THERE ARE SEVERAL TYPES OF EVALUATIONS

Kadirova M.G

of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan

Teacher of Tashkent Academic Lyceum No. 2

INTRODUCTION

All assessment methods have different uses. This article will show you the most important types of assessments when developing and implementing your training. Pre-assessment or diagnostic assessment. Before creating a course, it is essential to know what type of students it is aimed at. Your goal is to know their strengths, weaknesses, knowledge and abilities before they begin. You can then create your training based on the data collected.

Formative assessment. Formative assessment is used during the first training attempt. Its purpose is to monitor student learning and obtain feedback to identify gaps in teaching. This feedback allows you to know what to focus on to continue the training

Summative evaluation. The summative evaluation aims to assess whether the most important knowledge has been acquired at the end of the training. It also allows you to evaluate much more than that, since it allows you to measure the effectiveness of learning, student reactions to the training and long-term benefits (the latter can be determined by monitoring students who participated in your training or test). This allows you to see how they used their skills and knowledge.

Certification assessment. Once your training has been implemented in your classroom, it is essential to do an evaluation. The certification evaluation allows you to find out whether the training still works and whether, for example, your teaching method is still suitable. To a certain extent, it can be said that certification assessment is a broader form of summative assessment.

Normative assessment. This is used to compare a student's performance to an average standard. This may well be a national level standard (or grade) for a particular subject (such as, for example, history). Another example of this type of assessment is comparing a student's grades with the average grades of the entire school. Criterion-referenced assessment. It is used to measure a student's performance based on predefined criteria. It verifies that students have the expected knowledge expected at a specific stage of their education. Criterion-referenced assessments are used to assess a particular set of knowledge or skills: it is a test assessing the curriculum being taught.

Ipsative assessment. This type of assessment measures a student's performance in relation to their past performance. This method aims to encourage the student to improve. However, since he does not compare himself to other students, this can have a detrimental effect on his self-confidence.

There are different types of online assessments. Online assessments are used in several fields and have different purposes. I would particularly like to talk about the educational

field. Assessment in education is a systematic process of documenting and using empirical data relating to knowledge, skills, abilities and beliefs. By administering assessments, teachers try to improve their students' learning.

Thus, assessments can either focus on students individually or focus on them as a group (i.e. as an entire class, institution, or specific program). Formative assessment provides insight into students at the beginning of instruction and provides the opportunity to improve instruction. The summative evaluation gives you the result of the entire teaching.

Advantages and disadvantages of online reviews. Online assessments are online tests intended to evaluate, measure and document the academic aptitude, learning progress, skill acquisition or educational needs of those taking them. Previously, assessments were generally done on paper (which had to be distributed, retrieved, corrected and graded). Now you can create online assessments. Benefits of online assessments.

Online reviews save companies a lot of time and money. Indeed, these assessments are generally completed in much less time, many candidates can complete the online assessment at the same time and there is no need to use specialized (and therefore expensive) staff. Additionally, participants can complete the assessment in the classroom or at home from their own device. You can view their results and responses instantly to get the information you want to extract from your assessment on a given topic. Online assessments help researchers, recruiters, teachers and trainers learn more about their users and adapt to their strengths, needs and weaknesses.

Disadvantages of online reviews. It must be said that there are extremely few compared to the advantages of such evaluations. However, there may be cases where some people are unfamiliar with technology and a computer and have difficulty creating or completing an assessment. Technology is also not infallible and there can be internet connection problems or even power outages. Additionally, there is the cost of online assessment software to consider.

ZAMONAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARINI JORIY ETISH
MUAOMMALARI

Shermatova Xilola Mirzayevna

FarDU katta o'qituvchisi.

Orziqulova Madinabonu Qudratali qizi

FarDU Pedagogika va psixologiya fakulteti 2-kurs talabasi

Annotatsiya: *An'anaviy ta'lim texnologiyalari o'quvchilarga tugallangan shaklda uzatiladigan va assimilyatsiyani takrorlash uchun mo'ljallangan bilimlarni etkazish va harakat usullarini tavsiflashga qaratilgan. Innovatsion ta'lim texnologiyalari o'qituvchini bunday harakatlar, uslublar va tashkil etish shakllaridan foydalanishga yo'naltiradi. Bunday texnologiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirish yo'nalishlari o'rganilgan.*

Kalit so'zlar: *Ta'lim texnologiyalar, innovatsion ta'lim texnologiyalari, zamonaviy ta'lim texnologiyalari.*

KIRISH

Ta'lim tizimining hozirgi holati noan'anaviy ta'lim texnologiyalarining roli ortib borayotgani bilan tavsiflanadi. Talabalar tomonidan ularning yordami bilan bilimlarni o'zlashtirish an'anaviy texnologiyalarga qaraganda ancha tezdir. Ushbu texnologiyalar bilimlarni rivojlantirish, egallash va tarqatish xarakterini o'zgartiradi, o'rganilayotgan fanlarning mazmunini chuqurlashtirish va kengaytirish, uni tezda yangilash, samaraliroq o'qitish usullarini qo'llash, shuningdek, har bir kishi uchun ta'lim olish imkoniyatini sezilarli darajada kengaytirish imkonini beradi. Kompetensiyaga asoslangan yondashuvga asoslangan uchinchi avlodning yangi davlat ta'lim standartlarini (FSES HPE) joriy etish talabaning tobora faol ishtirok etishi asosida bir qator fanlarni, shu jumladan sotsiologiyani o'qitish uslublarida sezilarli o'zgarishlarni nazarda tutadi.

"Ta'lim texnologiyasi" tushunchasi keng qo'llanilishiga qaramay, juda shartli. V.I.ning so'zlariga ko'ra. Zagvyazinskiy ta'lim jarayonida qo'llaniladigan texnologiyalarning turlarini "o'quv yoki pedagogik emas, balki o'qitish deb atash to'g'riroqdir va ishlab chiqarish sohasidan olingan atamaning o'zi, albatta, ta'limda shartli ravishda qo'llaniladi va ta'lim texnologiyasining o'zi ijtimoiy texnologiyaning bir turi sifatida ishlab chiqarish texnologiyasi kabi qiyin va oldindan belgilab qo'yilgan emas.

Bunday texnologiyalarni ishlab chiqish quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi: 1) reproduktiv ta'lim (individual ravishda belgilangan ta'lim, shaxsiylashtirilgan, shuningdek, "jamoat-individual" ta'lim); 2) tadqiqot o'rganish (o'quv jarayoni kognitiv-amaliy, amaliy ma'lumotlarni izlash sifatida quriladi); 3) tarbiyaviy munozara modellarini ishlab chiqish; 4) asosida o'qitishni tashkil etish o'yin modellari (o'quv jarayoniga simulyatsiya va modellashtirishni kiritish). Bizning fikrimizcha, oliy ta'lim sohasidagi innovatsiyalar kasbiy shaxsni shakllantirish maqsadlarini qayta yo'naltirishga qaratilgan (birinchi navbatda, ilmiy, texnik va ilmiy qobiliyatlarni rivojlantirish, innovatsion faoliyat), shuningdek, ta'lim jarayoni mazmunini yangilash (ta'lim berishda tavsifiylikni istisno qilish, mantiqiy va

obrazli tafakkurni shakllantirishga e'tibor berish, tanlangan kasb bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish orqali o'qitishda amaliylikka e'tibor berish, o'z-o'zini o'rganish ustuvorligi).

ASOSIY QISM

Dars sifatini oshirish uchun o'qituvchilar AKT bo'yicha malakalarini muttasil oshirib borishlari kerak, shu kabi talablarini bajarish maqsadida indivudial ta'lim olish orqali o'z bilimlarini oshirish zamonaviy ta'lim tizimi hisoblanadi. Bundan tashqari, o'qituvchilar uchun turli xil ilmiy-amaliy usullardan foydalanish foydali bo'lmaydi, Ular konferentsiyalar, seminar materiallari, o'qituvchilarning forumlari, hamkasblar bilan ijtimoiy tarmoqlar orqali tajriba almashishlari mumkin. Shunday qilib, dars sifatini oshirish uchun AKT joriy etish va internetdan foydalanish quyidagi imkoniyatlarni beradi:

O'qituvchilarning kasbiy mahorati sohasidagi imkoniyatlar; O'qituvchilarning darsga qiziqishini oshirish; O'qituvchilarning o'z kasbiga ijodiy yondashishlari uchun ko'plab imkoniyatlar;

O'qituvchilarning mustaqil ta'lim olishlari va masofaviy ta'lim olishlari uchun keng imkoniyatlar

O'ylashimcha, zamonaviy o'qituvchilar ta'lim dasturlari, raqamli ta'lim resurslari va axborot resurslaridan foydalanishlari, kerakli ma'lumotlarni topishlari va ta'lim masalalarini hal qilish uchun moslarini tanlashlari, axborot vositalaridan, shuningdek skanerdan, raqamli suratga olish moslamalari, videokamera, raqamli mikroskop, proyeksiya uskunalaridan foydalanishni bilishlari kerak. Pedagogik kadrlarni pedagogik faoliyatga tayyorlashda ta'lim jarayoni axborot va axborot texnologiyalari tizimi haqida chuqur bilim berish zarur. Ayni paytda o'quv jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) tomonidan taqdim etilgan zamonaviy jihozlardan foydalanish ta'lim jarayoni samaradorligini oshirishda muhim omil bo'lmoqda.

Xalqaro ta'lim texnologiyalari jamiyati (ISTE) ma'lumotlariga ko'ra, bugungi kunda talab yuqori bo'lgan ko'plab ish o'rinlari so'nggi o'n yil ichida yaratilgan. Texnologiyalarning rivojlanishi globallashuv va raqamli transformatsiyani kuchaytirishi bilan o'qituvchilar talabalarga kelajakdagi kareralarda muvaffaqiyat qozonish uchun zarur ko'nikmalarni egallashga yordam berishlari mumkin.

Ta'limda texnologiya qanchalik muhim? COVID-19 pandemiyasi nima uchun onlayn ta'lim o'qitish va o'rganishning muhim qismi bo'lishi kerakligini tezda namoyish etmoqda. Texnologiyani mavjud o'quv dasturlariga qo'shib, uni faqat inqirozni boshqarish vositasi sifatida ishlatishdan farqli o'laroq, o'qituvchilar onlayn ta'limni kuchli ta'lim vositasi sifatida ishlatishlari mumkin.

Xulosa qilib aytish mumkinki, bugungi kunda o'qitish sifatini oshirish o'qituvchidan keng ko'lamli bilim va malakalarni talab qilmoqda. Chunki bugungi kunda talabalar ham zamonaviy texnologiyalar bo'yicha ma'lum darajada bilimga ega. O'qituvchilar AKT asoslarini o'qituvchidan bilim olishi bilan birga atrof-muhit haqidagi bilimlarni ham o'zlashtirgani yaxshi, deb o'ylayman. Shu bois, bugungi kunda o'qituvchilarning AKT va innovatsion texnologik ko'nikmalarini doimiy ravishda oshirish zarurati paydo bo'lmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini o'quv jarayoniga joriy etishdan maqsad o'qituvchilarni zamonaviy axborot va texnologiyalar bilan yaqindan tanishtirish, bu boradagi

savodxonligini oshirish, eng muhimi, ushbu ma'lumotlardan foydalanish malakasini oshirishdan iborat. AKT imkoniyatlarini joriy etish zamonaviy ta'lim jarayonining samaradorligi va jozibadorligini oshiradi. O'quvchilarning dunyoqarashini kengaytirish muhimligini ta'kidlar ekanmiz, ulardan foydalanish qoidalarini ham unutmashimiz kerak.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Zagvyazinskiy V.I. O'rganish nazariyasi: zamonaviy talqin. - M.: Akademiya, 2001. - 192 b.
2. Shermatova, X. M., & Komilova, Z. X. (2022). Axborot kommunikatsion texnologiyalar va ta'lim jarayonlarini modellashtirish. 228 b.
3. Yuldasheva, G. I., & Shermatova, K. M. (2021). The use of adaptive technologies in the educational process. Экономика и социум, (4-1), 466-468.
4. Yuldasheva, G., & Shermatova, H. (2022). Ta'limda innovatsion texnologiyalarning qo'llanilish istiqbollari. Science and innovation, 1(B8), 5-9.
5. Shermatova, G. Y. H. (2022). Aniq fanlarni o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish. Scientific progress, 3(1), 372-376.
6. Тешабаева, О. Н., & Шерматова, Х. М. (2022). Современные информационные услуги в обеспечение конкурентоспособности коммерческих банков. Scientific progress, 3(1), 44-51.
7. Shermatova, Z. I. L. O. L. A., & Shermatova, H. I. L. O. L. A. (2022). The role of electronic educational manuals in the field of ICT. Интернаука, 4(1), 46-47.
8. Шерматова, Х. М., & Мукимова, З. З. (2021). Интеллектуальная культура-важный фактор образовательного процесса. Экономика и социум, (4-2 (83)), 723-726.
9. Mirzayevna, S. H., Muhammadaliyevna, A. S., & Qizi, O. M. O. (2022). Boshlang'ich Sinflarda Ta'lim Sifatini Oshirishda Aktdan Foydalanish. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali, 1(13), 69-74.
10. Shermatova, H. M. (2023, January). Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt tizimlarini ijtimoiy-iqtisodiy sohalarda qo'llanilishi. In international scientific and practical conference "the time of scientific progress" (Vol. 2, No. 1, pp. 107-113).
11. Shermatova, X. M., & Maxammadjonov, J. (2023). Fan va ta'lim rivojlanishining zamonaviy tendensiyalari. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(4), 788-792.
12. Шерматова, Х. М. (2018). Параллельное микропрограммирование алгоритма вычисления стандартных функций. In Перспективные информационные технологии (ПИТ 2018) (pp. 664-666).
13. Шерматова, Х. М., & Орифжонова, М. О. (2022). Использование информационных технологий в преподавании естественных наук. Ilm-zakovatimiz-senga, ona-Vatan, 1, 103-104.
14. Mirzayevna, S. X. (2023). Ommaviy axborot vositalarining inson psixikasiga ta'siri. Scientific Impulse, 1(11), 577-580.

15. Mirzayevna, S. X. (2023). Axborot texnologiyalari va uning inson psixikasiga ta'siri. Scientific Impulse, 1(11), 581-584.
16. Shermatova, H.M. & Sherqo'ziyeva, Z.F. (2023). Ta'limda axborot texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik qarashlari. Zamonaviy fan va ta'lim yangiliklari, 1(5), 12-16.
17. Shermatova, H.M. & Muhammadjonova, O'.B. (2023). Ta'lim tizimida axborot texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik va psixologik xususiyatlari. Zamonaviy fan va ta'lim yangiliklari, 1(5), 17-21.
18. Шерматова Х.М. (2023). Цифровизация образования: положительные и отрицательные стороны. Новые технологии в учебном процессе и производстве, 752-753.
19. Комилова З.Х. и Назирджонова Ф.С. (2020). Значение и роль интерактивных методов в развитии информационных технологий у младшего школьника. Academicia Международный междисциплинарный исследовательский журнал (международный журнал с двойным слепым рецензированием и рецензированием). ISSN , 2249-7137.
20. Алдашев, И. (2020). Современные информационные технологии в образовании-это новые возможности. Экономика и социум, (6 (73)), 341-344.
21. Mamirovich, I. S. (2022). Finlyandiya Va O 'zbekistonda Ta 'Lim Tizimini Sifatini Solishtirma Taxlili. Miasto Przyszłości, 29, 347-350.
22. Mirzaakbarov, D. D. (2021). Directions for the introduction of new information technologies in education. Экономика и социум, (4-1 (83)), 211-214.
23. Shermatova, X. M. (2022). Ta'limda axborot texnologiyalari. 2-qism. Darslik, 248 b.

XAVF OSTIDA QOLDIRISH JINOYATINI TERGOV QILISHDA
O‘TKAZILADIGAN SO‘ROQ QILISH VA EKSPERIMENT TERGOV
HARAKATLARINING O‘RNI

Jumaqo‘ziyev Yaxyobek Olimjon o‘g‘li

O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi

3-o‘quv kursi kursanti

Annotatsiya: Mazkur maqolada hayot va sog‘liq uchun xavfli bo‘lgan jinoyatlar turkumiga kiruvchi xavf ostida qoldirish jinoyatini tergov qilish jarayonida tergovchi tomonidan o‘tkazilishi kerak bo‘lgan tergov harakatlarining ahamiyati hamda tergov qilish davomida e‘tibor berilishi lozim bolgan holatlar haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: xavf ostida qoldirish, so‘roq qilish, eksperiment, transport vositasi, sanksiya, maneken(qo‘g‘irchoq).

**РОЛЬ ДОПРОСОВ И ОПЫТНО-СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ,
ПРОВОДИМЫХ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЯ,
СОПРЯЖЕННОГО С РИСКОМ.**

Аннотация: В данной статье речь пойдет об обстоятельствах следственных действий, которые должны быть предприняты следователем в процессе расследования преступления, сопряженного с риском для жизни и здоровья, а также об обстоятельствах, на которые следует обратить внимание в ходе расследования.

Ключевые слова: риск, допрос, эксперимент, транспортное средство, санкция, манекен.

**THE ROLE OF INTERROGATION AND EXPERIMENTAL INVESTIGATIVE
ACTIONS IN THE INVESTIGATION OF THE CRIME OF ENDANGERMENT**

Annotation: this article will talk about the specifics of investigative actions to be carried out by the investigator in the process of investigating the crime of endangerment, which is part of the category of crimes for life and health, as well as cases that should be paid attention to during the investigation.

Key words: endangerment, interrogation, experiment, vehicle, sanction, mannequin(doll).

Xavf ostida qoldirish – hayoti yoki sog‘lig‘i xavf ostida qolgan va o‘zini o‘zi himoya qilish imkoniyatidan mahrum bo‘lgan shaxsga yordam ko‘rsatmaslik, basharti aybdor bunday axvoldagi shaxsga yordam berishi shart va bunday imkoniyatiga ega bo‘lsa yoxud aybdorning o‘zi jabrlanuvchini xavfli ahvolga solib qo‘ygan va bu hol badanga o‘rtacha

og'ir, og'ir shikast yetkazilishiga, odam o'lishiga, odamlar o'lishiga yoki boshqa og'ir oqibatlariga sabab bo'ladigan jinoyat hisoblanadi¹.

Xavf ostida qoldirish jinoyati O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining Maxsus qismi, shaxsga qarshi jinoyatlar bo'limi, hayot va sog'liq uchun xavfli jinoyatlar bobidagi 117-moddasida o'z aksini topgan bo'lib, uchta qismdan iboratdir².

Amaliyotda ko'pincha ushbu jinoyat transport harakati va undan foydalanish xavfsizligiga qarshi jinoyatlar sodir etilishi natijasida kelib chiqmoqda. Misol tariqasida, A ismli shaxs transport vositalari harakati yoki ulardan foydalanish xavfsizligi qoidalarini buzish oqibatida B ismli piyodaning badaniga o'rtacha og'ir yoki og'ir shikast yetkazadi va unga insoniylik jihatdan yordam qo'lini cho'zish imkoniyati bor bo'lsa ham uning o'rniga jabrlangan B shaxsni hayoti yoki sog'lig'ini xavf ostida qoldirib tashlab, voqea joyidan yashirinishga urinadi. Bunday holatda ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan A ismli shaxsning xatti-harakatlarida O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 266 (Transport vositalari harakati yoki ulardan foydalanish xavfsizligi qoidalarini buzish) va 117-modda (Xavf ostida qoldirish)lari bilan katta ehtimol bilan javobgarlika tortilishiga asos bo'ladi. Shuni ham inobatga olish lozimki, xavf ostida qoldirish jinoyati yuqorida ko'rib o'tganimizdek jinoyat kodeksining boshqa mustaqil bir moddasi bilan birga kelishini guvohi bo'ldik.

Jinoyatlarni tergov qilishda tergovchi tomonida O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksida mustahkamlangan o'n oltita tergov harakatlarida kerakligini o'tkazish orqali foydalanadi. Tergovchi har bir tergov harakatlaridan samaralisini tanlash jarayonida sodir etilgan jinoyatning turi hamda uni ochilishiga, aybdor shaxsni aniqlashga va zarur dalillarni yig'ishga imkon beradigan tergov harakatlariga yuzlanadi, shu sababli xavf ostida qoldirish jinoyatini tergov qilishda o'tkazilishi shart bo'lgan quyidagilar muhim tergov harakatlardan hisoblanadi:

- hodisa sodir bo'lgan joyni ko'zdan kechirish;
- so'roq qilish(jabrlanuvchi, guvohlar, gumon qilinuvchi);
- yuzlashtirish(gumon qilinuvchi va guvoh);
- narsani ko'zdan kechirish;
- eksperiment va boshqalar.

Yuqoridigalardan e'tibor berilishi lozim bo'lgan tergov harakatkalari sifatida so'roq qilish va eksperiment tergov harakati hisoblanadi. Chunki ushbu tergov harakatlari orqali jinoyat sodir etgan shaxsning xatti-harakatlari isbotlanishi mumkindir.

So'roq qilish jinoyat sudlov ishlarini yuritishda eng keng tarqalgan tergov harakati bo'lib, bir shaxsdan og'zaki ko'rsatuvlar olish va mustahkamlash maqsadida protsessual so'rov tarzida amalga oshiriladi. So'roq qilinuvchi tomonidan bildirilgan ma'lumot hamda ba'zi hollarda topshiriladigan jadval, ashyo va xabarlarining boshqacha tasvirlari ko'rsatuv berishning shakli hisoblanadi³.

¹ O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi// <https://lex.uz/docs/-111453>(murojaat vaqti: 03.12.2023 y.).

² O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi// <https://lex.uz/docs/-111453>(murojaat vaqti: 03.12.2023 y.).

³ <https://www.yumpu.com/id/document/read/49837747/dastlabki-tergov-raxmankulov-ax-mirazov-dm-darslik>

So‘roq qilish tergov harakati jinoyatni ochishda ham asosiy usul bo‘lib xizmat qiladi. Tergov amaliyotida biror bir jinoyat ishi so‘roq qilish tergov harakati o‘tkazilmasdan ochildmaydi.

So‘roq qilish tergov harakati orqali tergov harakatini o‘tkazuvchi shaxs so‘roq qilinuvchidan muayyan holat yuzasidan ma‘lumotni olishi va fikrini bilishi mumkin bo‘ladi. Qolaverssa, ushbu tergov harakati so‘roq qilinuvchiga jinoyat ishi yoki uning muayyan holati yuzasidan bilganlarini boshqalarga ma‘lum qilish va munosabatini bayon qilish imkonini beradi.

So‘roq qilish tergov harakatida faqat so‘roq qilishning ishtirokchisi, ya‘ni guvoh, jabrlanuvchi, gumon qilinuvchi va ayblanuvchi maqomiga ega bo‘lgan bir shaxsdan dalil to‘plash maqsadida ko‘rsatuv olinadi.

So‘roq qilishda ko‘rsatuvlar qanday shaklda (og‘zaki yoki yozma) bo‘lishi va qanday harakatlar bilan ifodalanishidan qat‘i nazar, tergovda ish uchun ahamiyatli faktlar va ularning tavsifi borligi yoki yo‘qligi haqidagi axborotlar olinishi kerak.

So‘roq qilishning umumiy qoidalari O‘zbekiston Respublikasi
Jinoyat-protsessual kodeksining 96-108-moddalarida belgilangan.

Shuni ham inobatga olish lozimki, so‘roq qilish natijalari so‘roq qilish bayonnomasiga rasmiylashtiriladi.

Xavf ostida qoldirish jinoyatini tergov qilish davomida ham guvoh, jabrlanuvchi va gumon qilinuvchini so‘roq qilish zarur hisoblanadi. Shuningdek, xavf ostida qoldirish jinoyatini yuqorida takidlangan fabula (A ismli shaxs transport vositalari harakati yoki ulardan foydalanish xavfsizligi qoidalarini buzish oqibatida B ismli piyodaning badaniga o‘rtacha og‘ir yoki og‘ir shikast yetkazadi va unga insoniylik jihatdan yordam qo‘lini cho‘zish imkoniyati bor bo‘lsa ham uning o‘rniga jabrlangan B shaxsni hayoti yoki sog‘lig‘ini xavf ostida qoldirib tashlab, voqea joyidan yashirinishga urinadi) bilan bog‘lasak maqsadga muvofiqdir.

Ushbu holatda jabrlanuvchi va guvohlarni so‘roq qilish orqali sodir etilgan ijtimoiy xavfli qilmishga oydinlik kiritish maqsadida qachon, qayerda, kim tomonidan, transport vositasining haydovchisi tanishmi yoki yo‘qligi, haydovchining tashqi ko‘rinishi, transport vositasining rangi, rusumi, uning ichida haydovchidan tashqari yana kimlar borligi, holatni ko‘rgan yana boshqa guvohlar borligi, ijtimoiy xavfli qilmish natijasida transport vositasiga zarar yetganmi kabi savollarga javob topish kerak.

Shu bilan birga, gumon qilinuvchini so‘roq qilishda quyidagi savollarga javob topish zarurdir:

- ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxs voyaga yetgan yoki yetmaganligi?;
- transport vositasi kimga tegishli ekanligi?;
- ijtimoiy xavfli qilmish nima maqsadda sodir etilganligi?;
- ijtimoiy xavfli qilmishni sodir etganda yonida yana kimlar bor edi?;
- transport vositasi orqali B ismli piyodaga shikast yetkazgandan so‘ng nega birinchi yordam ko‘rsatmagan yoki yaqin shifoxonaga olib bormaganligi?;
- nima sababdan voqea joyidan yashiringanligi?;
- ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgandan so‘ng qayerga borganligi?.

Shuningdek, so‘roq qilsih orqali ko‘rsatuvlarni olinishi sodir etilgan holatni qayta tiklash maqsadida eksperiment tergov harakatini o‘tkazishga tayanch bo‘lib xizmat qiladi.

Eksperiment – maxsus tergov qilinayotgan hodisaga maksimal yaqinlashtirib tashkil qilingan sharoitlarda ish uchun ahamiyatli bo‘lgan haqiqiy ma‘lumotlarni aniqlash maqsadida tajribalar va sinovlar o‘tkazishdan iborat bo‘lgan tergov harakatidir⁴.

Eksperiment guvohlar, jabrlanuvchilar, gumon qilinuvchi, ayblanuvchilar, sudlanuvchilarning ko‘rsatuvlarini, boshqa dalillarni tekshirish, shuningdek ish yuzasidan vujudga kelgan taxminlarni o‘rganilayotgan hodisaning muayyan harakatlarning, vaziyatni va holatlarni qayta tiklash yordamida kerakli tajribalar o‘tkazish maqsadida o‘tkaziladi⁵.

Tergovchi eksperiment o‘tkazish to‘g‘risidagi qaror chiqaradi. Eksperiment natijasida fuqarolar, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarga mulkiy zarar yetkazilishi, ishlab chiqarish tartibotining, transport vositalari harkati jadvalining buzulishi va boshqa noxush oqibatlarining kelib chiqishi ehtimol bo‘lsa, surishtiruvchining, tergovchining bunday eksperiment o‘tkazish to‘g‘risidagi qaroriga prokuror sanksiya berishi lozim.

Eksperiment jamoat tartibi yoki axloq normalarining buzulishiga olib keladigan bo‘lsa, uni o‘tkazishga yo‘l qo‘yiladi.

Tergovchi xavf ostida qoldirish jinoyatini sodir etilganiga shubxa qolmaslik uchun eksperiment tergov harakatini o‘tkazishi lozim. Ya‘ni ushbu tergov harakatini o‘tkazishda gumon qilinuvchi, jabrlanuvchi, guvohlar, ikkita xolis, mutaxassis ishtirok etadi. Shuningdek, o‘lchash, fotosuratga olish, kino-tasvirga olish, ovoz yozish, videoyozuv, reja, sxema va chizmalar tuzish, eksperiment qoliplar va izlarining nusxalarini tayyorlash mumkin. Tajribalarni amalga oshirishda qayta va yana qayta amalga oshirsa bo‘ladi. Iloji bo‘lsa ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan transport vositasining o‘zidan foydalaniladi. Transport vositasining o‘sha kundagi tezligida haydash orqali piyodani ya‘ni piyoda ko‘rinishidagi maneken(qo‘g‘irchoq)lardan foydalanilgan holda, shikast yetkaziladi va shundan so‘ng haydovchining piyodaga yordam berish imkoni bor yoki yo‘qligiga oydinlik kiritiladi. Bu tergov harakati orqali faqatgina xavf ostida qoldirish jinoyatini emas balki transport vositalari harakati yoki ulardan foydalanish xavfsizligi qoidalarini buzish jinoyatiga ham oydinlik kiritiladi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, xavf ostida qoldirish jinoyat tergov amaliyotida boshqa jinoyat bilan birga sodir etiladi. Shu sababli, ushbu jinoyatni isbotlashda birga sodir etilgan jinoyat bilan birga zarur tergov harakatlarni o‘tkazish orqali amalga oshirish oson bo‘ladi. Ayniqsa, so‘roq qilish orqali xavf ostida qoldirish jinoyati rostan ham sodir etilganmi yoki yo‘qligini aniqlashga yordam beruvchi dastlabki tayanch tergov harakati hisoblanadi. Shu bilan bir qatorda, eksperiment o‘tkazish orqali holat qayta tiklanadi va jinoyat sodir etgan shaxsning xavf ostida qolgan shaxsga yordam bera olish imkoniyati hisoblanadi. Ko‘rinib turibdiki, ushbu tergov harakatlarini o‘tkazish orqali jinoyat sodir etilgan yoki yo‘qligi isbotlashda qiyinchilikni yengib o‘tishga yordam beradi.

⁴ O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-prostsessual kodeksi// [https://lex.uz/docs/-111460\(murojaat](https://lex.uz/docs/-111460(murojaat) vaqti: 03.12.2023y).

⁵ <https://www.yumpu.com/id/document/read/49837747/dastlabki-tergov-raxmankulov-ax-mirazov-dm-darslik>

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi// <https://lex.uz/docs/-111453>.
2. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-prostsessual kodeksi// <https://lex.uz/docs/-111460>.
3. <https://www.yumpu.com/id/document/read/49837747/dastlabki-tergov-raxmankulov-ax-mirazov-dm-darslik>.
4. <https://cyberleninka.ru/article/n/so-roq-qilish-tergov-harakatini-o-tkazish-tartibi-va-o-ziga-xos-xususiyatlari?ysclid=lps8kt6xvs843085326>.

TA'LIMDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING
IJOBIY VA SALBIY XUSUSIYATLARI

Shermatova Xilola Mirzayevna

FarDU axborot texnologiyalari kafedrası o'qituvchisi.

Vohidova To'lg'anoy Abdusalom qizi

FarDU 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada, axborot texnologiyalari haqida tushunchalar, axborot texnologiyalaridan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari hamda bu jarayonda axborot texnologiyalarining afzallik jihatlari, ijobiy va salbiy hususiyatlari keng yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Axborot, texnologiya, obyekt, predmet, biznes, ta'lim tibbiyot, ijtmoy sohalar, ishlab chiqarish

“Axborot texnologiyalari” deb nomlangan so'z qisqacha "AT" yoki "IT" (Information Technology) so'zi bilan almashtiriladi. Axborot texnologiyalari, ma'lumotlarni olish, nazorat qilish, qo'llab-quvvatlashni o'z ichiga olgan texnologiyalardir. Bu so'z asosiy kompyuterlar, kompyuter tizimlari, internet, dasturlar, ma'lumotlar tuzilmalari va boshqa bir qator texnologiyalarni o'z ichiga oladi. Axborot texnologiyalari, jamiyatda ma'lumotlar va ma'lumot almashish jarayonlarini yanada soddalashtiradi, tizimlashtiradi. Axborot texnologiyalari, hozirgi kunda hamma sohada, biznes, ta'lim, tibbiyot, sayoxat va boshqa sohalarida keng qo'llaniladi. Axborot texnologiyalari jamiyatning har bir sohasiga ta'sir qiladi va turli sohalarida qo'llaniladi. Jumladan, biznes, ta'lim, tibbiyot, transport, ishlab chiqarish jarayonlari va hokazo.

Ta'lim-tarbiya va o'quv jarayonida axborot ta'lim texnologiyalaridan keng foydalanish talabalarga soha obyekti va predmeti haqida ma'lumot berish samaradorlini oshirish bilan bir qatorda ularning ongida jarayonlar yuzasidan dastlabki tushunchalarning shakllanishiga ham yordam beradi. Sohaga oid korxonalar va tashkilotlarda real shroitlarda yuzaga keladigan xilma-xil va murakkab munosabatlar, tashqi va ichki omillar ta'sirida ushbu aloqalarda kuzatiladigan dinamikani anglash va o'zlashtirish imkoniyatini taqdim etadi. Qolaversa, bunday vositalar talabalarda innovatsion fikrlash, boshqaruvga ijodiy yondashuv hislatlarini shakllantiradi. Natijada ularning faoliyati standart usullar emas, balki hodisa va jarayonlarning sabab-oqibat munosabatlarini tushunishga asoslangan, mustaqil qabul qilingan qarorlar ijrosidan iborat unikal chora-tadbirlar majmuiga aylanadi. Hususan, oliy ta'limning masofaviy shaklida axborot-ta'lim texnologiyasining o'rni beqiyos. Ushbu texnologiya masofaviy ta'lim shaklida quyidagi muhim afzalliklarni ta'minlash imkonini beradi:

Moslashuvchanlik - talaba dars vaqtini, joyini va davomiyligini mustaqil ravishda
Yosh olimlar, doktorantlar va tadqiqotchilarning onlayn ilmiy forumi. Oliy ta'limda axborot-ta'lim texnologiyalari, 260-rejalashtirishi mumkin.

Modullik – o‘rganish uchun materiallar modullar ko‘rinishida taklif etiladi, bu esa talabaga o‘z talablari va imkoniyatlariga muvofiq o‘zing ta‘lim trayektoriyasini yaratishga imkon beradi.

Geografik mustaqillik - talaba va ta‘lim muassasasining geografik joylashuvi ahamiyatga ega emasligi mamlakat aholisining ta‘limga bo‘lgan ehtiyojlarini cheklanishiga yo‘l qo‘ymadi.

Rentabellik - iqtisodiy samaradorlik, ya‘ni bino-inshootlar uchun xarajatlarning keskin qisqarishi. Shuningdek, vaqt, ma‘naviy va moddiy resurslarni (materiallarni chop etish, ko‘paytirish va boshqalar) tejash imkoniyati. Qamrov - bir vaqtning o‘zida ko‘p sonli talabalarining ta‘lim ma‘lumotlarining ko‘plab manbalaridan (elektron kutubxonalar, ma‘lumotlar ombori va boshqalar) foydalanish. Ishlab chiqarish va ta‘lim integratsiyasi – o‘quv va ish jarayonining parallel tshkil etdi.

Texnologiyalari va telekommunikatsiyalarning hozirgi holatini tahlil qilish bizga hozirgi vaqtda loyihalashtirishda qator muammolarni hisobga olishni taqozo qiladi. Ulardan biri masofaviy ta‘lim shaklida ta‘lim samaradorligini aniqlash muammolari. Turli mamlakatlarning ta‘lim tizimlarida masofaviy ta‘limni tashkil etish va joriy etishda an‘anaviy ta‘lim bilan taqqoslaganda masofaviy ta‘lim samaradorligini baholash muammosi paydo bo‘ladi. Axborot texnologiyalaridan foydalangan holda o‘qitish usullarining samaradorligini baholash odatda an‘anaviy usullar bilan taqqoslanadi va o‘quv natijalarini solishtirish bilan cheklanadi. Ba‘zan esa talabalar tomonidan erishilgan natijalarga sarflangan vaqtni hisobga olinadi. Mutaxassislarining fikricha, ta‘limning yangi axborot texnologiyalari tabiiy fanlar bo‘yicha amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlari samaradorligini kamida 30 foizga, o‘quvchilar bilimni nazorat qilishning xolisligini esa 20-25 foizga oshirish imkonini bermoqda. Shu nuqtai nazardan yagona interaktiv axborot makonini yaratish va kengaytirish har qanday jamiyat taraqqiyotining muhim va samarali sharti bo‘lgan va bo‘lib qoladi. Aynan umumiy axborot makonlari tarixiy jihatdan butun insoniyat taraqqiyotining jadallashuviga hissa qo‘shgan va barcha sohalarda sivilizatsiyani takomillashtirishda hal qiluvchi omil bo‘lib qolaveradi. Bilimlar almashinuvi, tabiatni yanada chuqurroq bilish, fan, texnika, madaniyatni rivojlantirish uchun sa‘y-harakatlarni birlashtirish - bularning barchasi moddiy darajani samarali oshirishga yordam beradi. Shu bois yagona interaktiv axborot makonini yaratishni inson faoliyatining barcha sohalariga zamonaviy va istiqbolli axborot texnologiyalarini joriy etishning strategik maqsadi deb hisoblash mumkin.

Ta‘limni kompyuterlashtirish so‘nggi bir necha o‘n yillikda ta‘lim muassasalariga kirib kelgan asosiy yangiliklardan biridir. Kompyuterlarning imkoniyatlari o‘quvchilarda o‘rganish istagini shakllantiradi, ularning qobiliyatlarini aniqlashga yordam beradi. Darslarida o‘quv ta‘siri va nazorati kompyuterga o‘tkazilganda, o‘qituvchi o‘quvchilarda izlanish maqsadini anglash, ilgari o‘rganilgan bilimlarni faol takrorlash, tayyor manbalardan yetishmayotgan bilimlarni to‘ldirishga qiziqish, mustaqil izlanish kabi fazilatlarini namoyon etishni kuzatish va qayd etish imkoniyatini oladi. Axborot texnologiyalarining ta‘limga kirib kelishi o‘quv jarayoniga talabalarining axborot olishi, uni qayta ishlashi va undan foydalanishi axborot jarayoni sifatida qarashni keltirib chiqaradi. Shuning uchun ta‘limni

axborotlashtirishga faqat kompyuter va boshqa elektron o'quv vositalaridan foydalanish emas, balki o'quv jarayonini tashkil etishga yangicha yondashuv sifatida qaralishi lozim. Bunday vositalar yordamida talabalar va o'qituvchilarga olingan xabarlarini tahlil qilish va ularga qulay vaqtda javob berish imkonini beruvchi axborot (o'z-o'zini tekshirish vazifalari, qiziqtirgan savollar, test varaqalari) almashish mumkin bo'ladi. Ta'limni axborotlashtirishda asosiy yo'nalish kompyuter va dasturiy mahsulotlar bilan ishlash ko'nikmalarini egallashdan o'quv elektron darsliklar, o'quv dasturlari, ensiklopediyalar va resurslarni to'g'ri tarkib tuzish, tanlash va ulardan to'g'ri foydalanishni o'rgatishga o'tish lozim. Zamonaviy o'qituvchi nafaqat axborot texnologiyalari sohasidagi bilimlarga ega bo'lishi, balki ta'lim muassasasida o'z kasbiy faoliyatida yangi texnologiyalarni qo'llash bo'yicha malakali mutaxassis bo'lishi kerak.

Hozirda axborot texnologiyasi jamiyatning jadal rivojlanishiga ta'sir etuvchi eng muhim omildir. Axborot texnologiyasi insoniyat taraqqiyotining turli bosqichlarida ham mavjud bo'lgan bo'lsa-da, hozirgi zamon axborotlashgan jamiyatining o'ziga xos xususiyati shundaki, sivilizatsiya tarixida birinchi marta bilimlarga erishish va ishlab chiqarishga sarflanadigan kuch energiya, xom ashyo, materiallar va moddiy iste'mol buyumlariga sarflanadigan xarajatlardan ortiq bo'ldi, ya'ni axborot texnologiyalari mavjud yangi texnologiyalar orasida yetakchi o'rinni egallamoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Касимахунова Анархан, & Атажонова Саидахон. (2023). Модернизация обучения в технических вузах, перспективы и результаты в цифрах. *Engineering problems and innovations*, 1(1), 10–19
2. Лазарева, М.В. & Хасанова, М. (2023). Современное управление и цифровизация. *Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali*, 1 (17), 301-307
3. Бегимкулов У.Ш. (2004) Замонавий ахборот технологиялар мухитида педагогик таълимни ташкил этиш. "Педагогик таълим" жур, № 1, 21-25 бетлар.
4. D.B.Abduraximov, D.E.Toshtemirov. Mutaxassislik fanlarini o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. –Toshkent, 2020.- 224 b.
5. Shermatova, X. M. (2022). Ta'limda axborot texnologiyalari. 2-qism. Darslik, 248 b.
6. Shermatova, X. M., & Komilova, Z. X. (2022). Axborot kommunikatsion texnologiyalar va ta'lim jarayonlarini modellashtirish. 228 b.
7. Shermatova, X. M., & Maxammadjonov, J. (2023). Fan va ta'lim rivojlanishining zamonaviy tendensiyalari. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(4), 788-792.
8. Шерматова, Х. М., & Орифжонова, М. О. (2022). Использование информационных технологий в преподавании естественных наук. *Ilm-zakovatimiz-senga, ona-Vatan*, 1, 103-104.

9. Шерматова Х.М. (2023). Цифровизация образования: положительные и отрицательные стороны. Новые технологии в учебном процессе и производстве, 752-753.
10. Shermatova, G. Y. H. (2022). Aniq fanlarni o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish. Scientific progress, 3(1), 372-376.
11. Shermatova, Z. I. L. O. L. A., & Shermatova, H. I. L. O. L. A. (2022). The role of electronic educational manuals in the field of ICT. Интернаука, 4(1), 46-47.
12. Шерматова, Х. М., & Мукимова, З. З. (2021). Интеллектуальная культура-важный фактор образовательного процесса. Экономика и социум, (4-2 (83)), 723-726.
13. Shermatova, H. M. (2023, January). Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt tizimlarini ijtimoiy-iqtisodiy sohalarda qo'llanilishi. In international scientific and practical conference "the time of scientific progress" (Vol. 2, No. 1, pp. 107-113).

THE USE OF MODERN INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING
ENGLISH

Dilafuz Jurayeva Mirzamakhmudovna
English Teacher at the Academic Lyceum named after
M.S. Vasikova
under the Tashkent State Law University

Abstract: *This article highlights the great importance given to foreign languages in the Republic of Uzbekistan and the innovative technologies necessary for learning them.*

Key words: *Foreign language, game, innovative technology, technological tools, methods.*

Our country gained independence, interest in teaching foreign languages increased and many opportunities were created for young people. As our first president Islam Karimov said, "Currently, teaching foreign languages is given great importance in our country. This is certainly not for nothing. Today, there is no need to overestimate the importance of perfect knowledge of foreign languages for our countries, which are striving to take their rightful place in the world community, and for our people, who are building their great future in solidarity and cooperation with our foreign partners. As a logical continuation of these ideas, the Presidential Decree "On measures to further improve the system of teaching foreign languages" adopted on December 10, 2012 expanded the opportunities for learning foreign languages. In our republic, new methods and requirements have been developed in accordance with the European Framework of Reference for Teaching Foreign Languages and the Evaluation of Knowledge and Skills of Foreign Language Teachers (CEFR). according to it, textbooks were created for students of general education schools and vocational colleges. In accordance with these requirements, classrooms were equipped with stands and new information and communication techniques. The demand for learning a foreign language is increasing day by day. foreign language science is divided into four aspects (reading, speaking, listening and speaking), and separate concepts and skills are given for each of them. Educational technologies are effective use of modern information technologies in the educational process. It also implies increasing the quality and efficiency of education by introducing modern innovative technologies into the educational process. In particular, there are several advantages of using such information and communication technologies in learning a foreign language. The role of modern technology in language learning and teaching is incomparable. The use of technological tools is useful in every aspect of learning a foreign language (reading, reading, listening and speaking). for example, to listen and understand, of course, this process cannot be carried out without a computer, player, CD disks. Listening comprehension is one of the most important parts of language learning. the reader is required to pay attention to the speaker's pronunciation, compliance with grammatical rules, vocabulary and its meanings at the same time.

In using modern technologies in the educational process, it is an important factor for students to know information and communication technologies well and be able to use them. Teaching and learning a foreign language using modern technologies is one of the most fruitful ways. in this process, including: 2

- when using computers, the student can watch and listen to foreign language video clips,

demonstrations, dialogues, movies or cartoons; - it is possible to listen and watch foreign language radio broadcasts and television programs; - a lotuse of tape recorders and cassettes, which are considered a traditional method; - CD players can be used. the use of these technical tools makes the process of learning a foreign language more interesting and effective for students [1]. Today, teaching through interactive games is becoming a tradition in schools. it is known that the lesson is conducted on the basis of various games, which ensures that students demonstrate their abilities, concentrate, improve their knowledge and skills, and become stronger. the activity that activates and accelerates the student

is the basis of the use of game technology. according to psychologists, the psychological mechanisms of playful activity rely on the fundamental needs of a person to express himself, find a stable place in life, self-control, and realize his potential. generally accepted educational principles and tactics should lie at the heart of any game. Educational games should be based on educational subjects. In the process of games, the student is more interested in this activity than in a regular lesson and works freely. it should be noted that the game is, first of all, a method of teaching. Pupils participate in game lessons with interest, strive to win, and the teacher also provides education to the pupil through them. The student believes that he can speak, listen, understand, and write in English while playing games, he is interested [2].

We know that in the current educational process, the student should be the subject. Focusing more on interactive methods will increase the effectiveness of education. One of the most important requirements for English language classes is to teach students to think independently. Today, English language teachers are using the following innovative methods, relying on the experience of pedagogues from the United States of America and England: - "Creative Problem Solving", how to read the beginning of the story to use this methodthe conclusion will be referred to the judgment of students;

- "Merry Riddles" teaching riddles to students is important in teaching English, they learn unfamiliar

words and find the answer to a riddle; - "Quick response"(Quick answers) helps to improve the effectiveness of the lesson; - "Chigil yozdi" ("Warm-up exercises") use of various games in the classroom to interest students in the lesson [3];

- "Pantomime" (pantomime) is a method in which very difficult topics need to be explained in class or in writing it can be used when the exercises are completed and the students are tired;

- "A chain story" method helps students to develop oral speech; - "Acting characters" method can be used in all types of lessons. to teach the profession, people in professions such as "Interpreter", "Translator", "Writer", "Poet" can participate in the class and talk with students;

- "Thinkers meeting" poets and writers such as U. Shakespeare, A. Navoi, R. Burns can be "invited".

At such a time, using the wise words they said in the lesson will help young people to be brought up as perfect people; - The "When pictures speak" method is very convenient and helps in teaching English and developing oral speech of students gives, for this, it is necessary to use pictures related to the topic;

- Quiz cards are distributed according to the number of students and allow all students to participate in the lesson at the same time, which saves time [4].

As we have seen, each innovative technology has its own advantages. In all such methods, cooperation between the teacher and the student, the active action of the student in the educational process is

ISSN: 2776-1010 Volume 4, Issue 10, Oct. 2023 3envisaged [5]. in short, as a result of using innovative methods in English language classes, students' logical thinking skills develop, their speech becomes fluent, and the ability to give quick and correct answers is formed. Such methods make students eager for knowledge. the student tries to prepare thoroughly for classes. This makes students active subjects of the educational process. As the educational system sets itself the task of educating a free-thinking, well-rounded, mature person, in the future, we future teachers will contribute by developing ways to effectively use innovative technologies. possible

REFERENCES:

1. Bekmuratova U. B. Abstract on "Using innovative technologies in teaching English". Tashkent -

2012 Otaboeva, M. R. The use of modern innovative technologies in foreign language teaching and

its effectiveness / M. R. Otaboeva. — Text: neposredstvennyy, elektronnyy // Molodoy uchenyy. —

2017. — No. 4.2 (138.2). — S. 36–37. — URL: <https://moluch.ru/archive/138/39058/> (data

obrashcheniya: 27.04.2020) N. Q. Khatamova, M. N. Mirzayeva. "INTERACTIVE METHODS

USED IN ENGLISH LANGUAGE LESSONS" (methodical guide), Navoi, 2006, 40 pages. M.

Kholdorova, N. Fayziyeva, F. Rikhsittilayeva. "USE OF HELPING TOOLS IN TEACHING A

FOREIGN LANGUAGE". Tashkent: TDPU named after Nizomi, 2005 O. Hoshimov, I. Yakubov.

"ENGLISH TEACHING METHODOLOGY" (study guide) Tashkent: "Sharq" publishing house, 2003.

HARBIY TAYYORGARLIK O'QUV MUASSASALARIDA SIFATLI TA'LIMNI
RIVOJLANTIRISH YO'LLARI VA ISTIQBOLLARI

Davlatov Jamoliddin Qurbonboy og'li

UzMU xarbiy tayyorgarlik o'quv markazi

umumqushin tayyorgarlik sikli o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi kunda Harbiy tayyorgarlik o'quv muassasalarida Rezervdagi va zaxiradagi ofitserlarni tayyorlash shu bilan birgalikda sifatli ta'limni rivojlantirish, bugungi kunda ta'limning turli yangi yo'llari, innovatsion usullaridan foydalanib harbiy kadrlarning bilim va ko'nikmalarini yanada oshirish va ta'lim berishning yangi yo'llaridan foydalanib kursantlarni jismonan baquvvat va vatanparvarlik ruxida tarbiyalash haqida bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim, inovatsiya, metod va usullar, zamonaviy bilim

Hozirgi kunda ta'limni rivojlantirish kursantlarni bilimini yanada oshirish uchun zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash, yangi metodlardan foydalanib ularga yanada oson va tez tushuntirish yo'llaridan foydalanilmoqda Respublikamizda harbiy kadrlarni tayyorlashga, ularning harbiy mahoratini oshirishga katta ahamiyat berilmoqda. Davlat chegaralarini o'z qo'shinlarimiz tomonidan hushyorlik bilan qo'riqlanayotgani ham xalqimizning harbiy ruhini yuksaltirib turibdi. Haqiqiy mustaqil davlat shunday ish tutadi, o'z mudofaasini o'z g'alalar qo'liga topshirib qo'ymaydi.

Xalqning umumiy harbiy ruhini ko'tarishda, harbiylarni matonatli, shijoatli qilib tarbiyalashda ajdodlarimizdan bizga meros qolgan harbiy bilimlarni ommalashtirish, harbiy san'at sirlarini bugungi kun bilan bog'lab yanada sodda va ososn tushuntirish yo'llarini ishlab chiqish va harbiy o'quv yurtlarida o'qitishning samaradorligini oshirish kabi omillar hisoblanadi. O'zbek olimlaridan N.A. Muslimov, M.H. Usmonboeva, D.M. Sayfurov, A.B. To'raevlar zamonaviy talim tizimidagi an'anaviy va innovatsion yondashuvlarning o'zaro bog'liqligini tahlil qilgan holda, innovatsion talim o'qituvchining yangi pedagogik tafakkuri nuqtai nazaridan ko'rib chiqishdi, "innovatsiya" tushunchasining ta'rifi berildi.

Uning ikki turi ajratildi: innovatsiya - modernizatsiya va innovatsiya - transformatsiya. Birinchisi an'anaviy faoliyat tizimi doirasida kafolatlangan natijalarga (ta'lim standartiga) erishish yo'nalishi bo'yicha o'quv jarayonini qisman o'zgartiradi. Innovatsiya transformatsiya an'anaviy o'quv jarayonini tubdan o'zgartiradigan va uning tadqiqotchilik xarakterini ta'minlashga, izlanish (ijodiy) o'quv-bilish faoliyatini tashkil etishga qaratilgan. Ta'limni rivojlantirish uchun :

- har bir talabaning moyilligi va qobiliyatini rivojlantirish uchun sharoit yaratish
- qulay ijtimoiy-psixologik va fan-makoniylar ta'lim muhitini yaratish;
- kursantlarning ijtimoiy va psixologik himoyasini ta'minlash;
- ta'limda yangi inovatsiyalardan foydalanish, yangi metodlarni qo'llagan holda dars jarayonini samarali tashkil etish
- ta'lim shakillarini ishlab chiqish rejalar qo'yish va aniq maqsadlar bilan ishlash

- innovatsion jarayon mazmunini ilmiy-uslubiy ta'minlash
- Fanni va innovatsiyani kelajakda rivojlantirish strategiyasida “innovatsion insonni” yaratish, ya'ni ishlashidan qat'iy nazar u innovatsiya va yangi bilimlarga moyil bo'lishi kerak. Bugungi kunda zamonaviy innovatsion davr yuzaga kelmoqda

Yangi harbiy ta'lim jihatlariga erishish uchun yoki bosqich samaradorligini oshirish uchun, davlat mudofaasidagi harbiy ta'lim-tarbiya tizimini yangidan barpoetish va ta'minlash lozim. Buning uchun nazariy va amaliy bilimlar, ilmiy qo'llanmalar va dars berish metodlari, malakali professor o'qituvchilar bilan ta'minlash maqsadga muvofiq. Ma'lumki, 2017-2021 yillar davomida mudofaa tizimidagi harbiy qism va ta'lim muassasalarida barcha talablarga javob beruvchi eng zamonaviy moddiy-texnik baza yaratildi. 2019-yilning oktyabr oyida Respublikamiz oliy ta'lim muassasalari harbiy kafedralari qisqartirilib, uning o'rniga har yili 700 dan ortiq rezervdagi va zaxiradagi ofitserlarni tayyorlaydigan Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti harbiy tayyorgarlik o'quv markazi tashkil qilindi. Harbiy tayyorgarlik o'quv markazidagi ta'lim-tarbiya tizimining ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan boyitib borishni ta'minlash va bu o'rinda asosiy e'tiborni harbiy xizmatchilarni tayyorgarligida zamonaviy texnik va texnologik vositalar (kompyuter, internet va boshqalar) yordamida amalga oshirilishi.

Shu bilan bir qatorda ta'lim-tarbiya tizimining ilmiy uslubiyatini takomillashtirishda horijiy mamlakatlar tajribasidan keng foydalanish; amaliy ko'nikmalarini oshirish uchun sharoitlar yaratish. Shu bilan birgalikda ta'lim-tarbiya tizimining moddiy ta'minoti darajasini yaxshilash maqsadida harbiy tayyorgarlik o'quv markazida, oliy harbiy bilim yurtlari, harbiy qism va okruglarning o'z imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda va shu bilan bir qatorda, mahalliy hokimiyat va oliy o'quv yurtlari bilan yaqin hamkorlikni yo'lga qo'yish; Hozirgi kundagi zamonaviy fanlarni o'qitilishi yangi fan rusurrlaridan foydalanish va yangi bilim ko'nikmalarni belgilashdan iborat.

Xulosa : Bugungi kunda zamonaviy texnologik asr bo'lgani uchun bizning ham kursantlar shu bilimlarni egallashi, yangi ko'nikmalarga ega bo'lishi uchun amaliy darslarni ko'paytirish darsning samaradorligini oshirishdan iborat. Kursantlarni vatanga muhabbat ruxida tarbiyalash uchun oldingi va hozirgi bilim berish usullarini qo'llagan holda yanada foydaliroq tashkil etishdir .

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. A. N. Abramov, L. Yu. Rotkov, A. V. Simonov va V. V. Trembovetskiy, rus. Fuqarolik universitetida ofitserlarni tayyorlashning innovatsion modeli // Rossiyada oliy ta'lim. 2016 il. 7-son (203). 17–24-betlar
2. Olimjonovich U. I., Son H. P. J., Bahadirovich Y. S. THE SECOND WORLD WAR TURNED INTO AN INDUSTRIAL BUILDING AREA //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – T. 2. – №. 10. – C. 264-268.

3. Lebedeva O.V.Vatanparvarlik tarbiyasi –sodiq yoki fuqarolik .//Pedagogika .-2003 .-
No 9.-b 77-83.

4. <https://lex.uz/docs/-3372089?ONDATE=24.03.2020>

РОЛЬ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК РОДНОГО, КАК ИНОСТРАННОГО И КАК НЕРОДНОГО

Джуманазарова Зилола Обиджоновна

преподаватель кафедры русского языка НамГУ

Бабамирзаева Нозима Азамат кизи

студентка 4 курса факультета филологии НамГУ

Аннотация: *В данной статье освещаются вопросы национально-культурной специфики английских и русских слов. Описывая лингвокультурологические свойства слов и ФЕ, автор статьи подчеркивает их роль в формировании специфических черт языковой личности. Таким образом, национально-культурный компонент отмечен своеобразием, разной мерой интенсивности даже в составе значений единиц разных языков, коррелирующих по основным, базовым компонентам значений.*

Annotation: *This article highlights the issues of national and cultural specificity of English and Russian words. Describing the linguistic and cultural properties of words and FE, the author emphasizes their role in the formation of specific features of the language personality. Thus, the national-cultural component is marked by originality, a different measure of intensity even in the composition of the values of units of different languages, correlating on the main, basic components of values.*

Основной единицей языка, в которой находит свое отражение культура, является слово. Слово есть и основная иноязычная единица, подлежащая освоению при изучении иностранного языка. Вместе со словами иностранного языка, в которых отражены реалии быта, явления национальной культуры истории, специфика национального мышления, усваивается и эта информация. В любом национальном языке находят свое отражение природные условия проживания нации, ее история и культура, тенденции общественной мысли, науки, искусства, ход мирового исторического развития, социальное устройство. Язык служит выразителем и общечеловеческих, и национальных черт культуры. В любой момент развития культуры обслуживающий ее язык отражает ее полностью и адекватно, т.е. общество определяет прогресс в языке; однако, допустимо говорить и об определяющем воздействии языка и развитие культуры.

Наследуемый обществом язык - это хранилище коллективного опыта, связующее звено между поколениями. Будучи социальным явлением, слова несут на себе отпечаток жизни общества, его материальной и духовной культуры. Это культурное значение есть «часть языка»

Лингвисты и социолингвисты «частью значения слова», в которых отражены национально-культурные реалии, называют национально-культурным компонентом, культурным значением или национальным колоритом. Колорит - это та окрашенность

слова, которую оно приобретает благодаря принадлежности его денотата (обозначаемого им объекта) к данному народу, определенной стране или местности, конкретной исторической эпохе.

Если исходить из значения слова, как отношения слова к денотату, опосредованному через сигнификат (референт), то и реалия-слово соотносится с обозначаемым предметом не непосредственно, а через сигнификат (референт); последний можно определить как предмет мысли, отражающий предмет или явление объективной действительности и образующий то понятийное содержание, с которым соотносится данная языковая единица. Слова-реалии, помимо прямого денотативного значения, могут иметь и другие, коннотативные значения. Коннотативные слова включаются в реалии из-за национального характера ассоциаций, сопряженных с определенными предметами реальной действительности, не имеющими аналогичных ассоциаций в сопоставляемой культуре. Выделение слов с национально-культурными коннотациями представляет значительную трудность. Самые обычные слова, совпадающие в своем предметном значении, могут обладать дополнительными значениями, обусловленными национально-культурными факторами. Они связаны с традициями, фольклором, другими культурными традициями народа — носителя языка.

К таким словам можно отнести прилагательные *royal* и *national* в английском языке, они далеко не всегда полностью адекватны тем словам русского языка, которыми их переводят: царский, королевский, национальный. Объяснить этот факт можно, только хорошо разобравшись в национальном колорите слов *royal* и *national* в английском языке. Эти слова не сопоставимы с их русскими коррелятами, потому, что их активность в системе номинации названия банков, трестов, всевозможных обществ и традиционных соревнований, несравненно выше и не имеет аналогов в русском языке (особенно это касается слова *royal*).

В известном лексикографическом издании "Великобритания. Лингвострановедческий словарь" даются дефиниции-определения 116 единицам номинации: со словом *royal*. Например:

Royal Garden Party - прием в саду (ежегодный чай в саду Букингемского дворца для официальных лиц, членов дипломатического корпуса, представителей делового мира и т.д.);

Royal Mint - Королевский монетный двор;

Royal Economic Society - Королевское экономическое общество;

Royal Dutch Shell - крупнейший в Европе англо-голландский нефтяной концерн;

Royal Ascot — скачки, которые считаются событием года; скачки, на которых присутствует монарх;

Royal College of Art — Королевский художественный колледж; *Royal Standard* - Королевский штандарт (личный флаг монарха);

Анализ, предпринятый в этой работе, не может быть полным без данных такого лексикографического источника, как "Longman Dictionary of English Language and

Culture", представляющий собой одно из новейших публикаций этого крупнейшего издательства словарей. В дефиницию лексемы *royal* словарь включает два идиоматических выражения: *a right royal* (very splendid welcome) — "королевский прием" и *battle royal* (a fierce battle or struggle) - "жестокое сражение или борьба" Фразеологический словарь Л.В.Кунина приводит следующие русские эквиваленты: генеральное сражение; драка, общая свалка, шумная ссора. Например:

They gave us a right royal - Они оказали нам царский прием.

... and a battle royal ensued apropos of Rebecca —... и тут произошло настоящее сражение из-за Ребекки.

В словаре Лонгмана также даются дефиниции 57 единицам номинации, которые входят и в состав тех, что подробно описываются в вышеприведенном лингвострановедческом словаре отечественного издания.

Большая частотность употребления *royal* в единицах номинации объясняется тем, что британцы питают уважение к монархии, существующей в Великобритании многие столетия. Королевская семья, по большому счету, остается вне критики, даже в период смены власти, когда одна партия уступает место другой. Корона — символ Британской империи, незыблемости ее устоев и политической системы.

Русский и английский народы — это разные этнокультурные и языковые общности, каждая имеет свои традиции, привычки, уклад. И отношение к монархической власти у этих народов неодинаковое. Английское ассоциативное мышление связывает монархию, короля, королеву - качеством высокого порядка окружающих предметов и явлений . Все лучшее — королевское , все лучшее не королевское может быть названо *royal*, если оно высокого качества. *Royal*, как синоним высокого качества - это одна из коннотаций, один из элементов национального колорита этого слова.

Как показывает анализ единиц номинаций с *royal*, они неоднородны с точки зрения "заполнения национальным колоритом" значения этого слова: некоторые наименования с *royal* отражают деятельность короля - королевы, финансовую поддержку чего-либо, личное присутствие на событии. Например:

Royal Duke - важный титул пэра; *Royal family* - королевская семья;

Royal assent - королевская санкция (одобрение монархом законопроекта);

Royal fish - осетр, кит, дельфин (выброшенные на берег, они считаются собственностью монарха);

Royal Gala Performance - концерт, на котором присутствует монарх; *Royal prerogative* - специальные права короля или королевы;

Royal commission - группа людей, выбранная правительством для анализа тех проблем, которые нуждаются в новых законах.

Приведем примеры употребления этих единиц, включенных в дефиниции словаря Лонгмана:

The Channel Tunnel bill today received the royal assent - Сегодня законопроект о строительстве подводного тоннеля был подписан королевой.

In Britain it is the royal prerogative to order Parliament to meet - В Британии прерогативой королевской власти является приказ о созыве парламента.

The royal commission on the future of broadcasting - Королевская комиссия по выработке законопроекта о будущем радиовещания.

В то же время существует масса наименований, в которых royal употребляют в целях рекламы и оно синонимично словам "первоклассный, первосортный, шикарный, роскошный". Например:

in royal spirits - в великолепном настроении;

Royal Variety Show - королевский эстрадный концерт (с участием лучших артистов);

to have a royal time - отлично провести время;

Royal Economic Society - Королевское экономическое общество (крупнейшая профсоюзная организация экономистов Великобритании);

Royal Scots - одно из старейших воинских подразделений Британской армии (королевские шотландцы);

Royal Shakespeare Company - Британская театральная компания, куда входят актеры, отличающиеся высоким профессионализмом и исполняющие роли в пьесах Шекспира, а также других авторов;

Royal Pavilion - здание, которое отличает изысканно красивый и необычный восточный стиль, построенное в 1817г. для принца Уэльского.

Анализ вышеприведенных дефиниций единиц номинаций с royal показывает, что если royal не означает существующую связь между общественным институтом и деятельностью монарха, членов его семьи, то дефиниции могут включать следующие элементы: exciting, high quality, high standard.

В русском языке слова "королевский", "царский", "царственный" являются атрибутами слов, относящихся к самодержавной власти: царская корона, королевские покои, царская дочь, царственный отрок. Они также встречаются в словосочетаниях, где имеют коннотацию "первоклассный", "роскошный": царское угощение, королевский прием, королевский торт, царский подарок. В русском языке в единицах номинации "королевский", "царский", "царственный" не участвуют, что объясняется исторически: после 1917 года эти слова приобрели ярко выраженную отрицательную оценочность в официальном языке.

Таким образом, национально-культурный компонент отмечен своеобразием, разной мерой интенсивности даже в составе значений единиц разных языков, коррелирующих по основным, базовым компонентам значений. Это хорошо видно на примере слов royal, national - "царский", "королевский" и "царственный" - английского и русского языков, на которых лежит печать двух разных культур,

историй, социальных укладов, а следовательно, и специфики мышления двух народов: англичан и русских.

Итак, определили, что лингвокультурология находится на стыке со многими областями знаний, т.е. смыкается с этнолингвистикой, этнопсихологией,

психолингвистикой, культурной антропологией, историей культуры, культуропсихологией. Лингвокультурология, в поисках границ круга интересов, как наука еще, по-видимому, находящаяся в стадии формирования, имеет своим методологическим и теоретическим основанием культурологию, которая, в свою очередь, оформилась из таких направлений исследования человека, как история, философия, социология, психология культуры и т.п. Описывая лингвокультурологические свойства слов и ФЕ, мы стремились подчеркнуть их роль в формировании специфических черт языковой личности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Апресян Ю.Д. Интегральное описание языка и системная лексикография // Избранные труды. Т.2. М., 1995.
2. Арнольдов А.И. Введение в культурологию. М., 1993.
3. Арсентьева Г.Ф. Сопоставительный анализ ФЕ. М., 1989.
4. Арутюнова Н.Д. Время: модели и метафоры // Логический анализ языка. Язык и время. М., 1997. С. 51-61.
5. Арутюнова Н.Д. О новом, первом и последнем // Логический анализ языка. Язык и время. М., 1997. С. 170 -200.
6. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. М., 1967.

EFFECTIVENESS OF THE FORMATION OF AN AXIOLOGICAL
WORLDVIEW IN PUPILS

Mukhitdinova Madinabonu

Tashkent pedagogical university named after Nizami

Masters degree student

Annotation: *This article is devoted to the relationship of teachers and students in the use of valuable approaches to the formation of spirituality and objective worldview of students of general secondary education schools.*

Keywords: *values, philosophy of values, Axiology, axiological approach, students, schools of general secondary education, educational system, continuity principle, value approach, objective worldview, development of the objective worldview of the student.*

One of the main features that are present in the process of studying in the upper classes of general secondary education is the rapid formation of maturation of the student's personality. During this period, it is important for the student to have the necessary mental ability to achieve social maturity, to prepare for social life. Although the desire for maturity in the character of readers during this period continues to develop, but internal contradictions also arise in this regard. Some of the students also develop characteristics of loquacity, indifference. In such a situation, it is important for students to develop qualities such as interest in acquiring knowledge, self-awareness, activation. But although this process is characterized by a lot of complexity, it is extremely necessary to compose such qualities as the most important qualities: initiative, independence, ingenuity, diligence, thirst for knowledge. B. from psychologist scientists. G. Ananov, I. S. Conn, A. V. Petrovsky, M. G. Davletshin, E. G. Even those like Goziev think that with an increase in the conscious motives of students reading activities in an educational institution, they will gradually go to the new conditions, begin to realize their rights and duties. The fact that students initially feel parental control, feel free in a new setting, begins to affect his reading, behavior. But his parents, material and spiritual dependence on the educational institution, also cause a number of conflicts, quarrels. Gradually, these contradictions are eliminated, and as a result of their acquisition of a certain basis of experience, knowledge, their views on social life, attitude to values, self-awareness, their beliefs begin to form. They acquire the skills and competencies of managing their behavior. The opportunity begins to be born to put into practice the theoretical and practical knowledge that is being acquired. This is due to the fact that the student is able to properly organize his educational activities, plan his free time on purpose, work on a book, etc. If this activity is carried out consistently at all stages of education, the student receives deep Ma solid knowledge, and also ensures that he matures as a true citizen of society and a mature specialist. In achieving educational effectiveness, the teacher's cooperation with students is considered one of the important factors. After all, this collaboration is an important tool for mastering educational material. Some psychologists, for example V. Ya. The Lyaudis group defines the formation of

educational activity in expressing the role of teacher and student cooperation in the formation of new psychic qualities as the process of acquiring the socio-cultural values of the individual, and not the basis of mastering the foundations of science. But when summing up the opinion of all scientists, the method of collaborative activity is understood as a system of joint behavior of the teacher and the student. This starts with the teacher controlling the student, the student's activity goes back and becomes the practical and mental action they manage, and the teacher-student relationship becomes cooperative. Along with psychological and pedagogical peculiarities, the educational and pedagogical process has its own characteristics, in which, along with the formation of the knowledge and skills of students, it brings up a mentally and physically mature, socially active personality, representing spiritual and moral qualities in itself.

The basis of the pedagogical process is moral and moral education of decency, goodness, truthfulness, trust, respect.

In general secondary educational institutions, the pedagogical process is multifaceted and strongly requires attention to improving the effectiveness of training for the successful conduct of a balanced Organization of Education. In the general case, another of the important features of the pedagogical process is the knowledge, skills and qualifications that students acquire, theoretical knowledge and concepts, the system of rules forms the basis of the activity of the educational process. In this regard, the acquisition of knowledge, skills and skills within the scope of educational subjects in the school; having a wide psychological and pedagogical education, ability; pedagogical thinking and pedagogical etiquette, pedagogical technique; ideological belief, moral image, spiritual elevation, internal culture, organization, patience, perseverance, pedagogical competence; finding content in such qualities as exactingness, strict discipline are among the main characteristics. In the course of study, attitudes such as lack of self-control, rudeness, manliness, undermining their dignity among comrades or group, lying, distrust, neglect, loquacity, irresponsibility negatively affect the teacher-student attitude in forming an objective worldview of the student's personality. During the school period, students differ from each other in material, spiritual, family conditions. This in turn requires an individual approach to them in the choice or viability of means of influence. In education and upbringing, it is impossible to define the sphere of influence in the same form for everyone, so as not to create psychological contradictions with the student. When organizing the educational process, it is important not in the way of forcing students, but to approach work creatively, taking into account the individual characteristics of each student, purposefully organize social, educational work, give them an example in each work, understand requirements and needs, strictly follow the internal discipline of the school, fully acquire theoretical knowledge in the lesson, take care when necessary, At first, in bringing the intellectual potential of students to the surface, it is necessary to first educate the attitude towards the formation of an objective worldview with knowledge within the framework of educational subjects. In education, eligibility must be carried out in accordance with pedagogical etiquette, taking into account the level of students. This, in turn, will largely depend on the pedagogical-psychological principles of teaching, on the pedagogical skills of teachers. The effectiveness of this process changes the attitude of the

student to education. Thus, in achieving efficiency in the acquisition of subjects and knowledge in the educational process to students: extremely impactful igi in their nature, lack of willpower, lack of self-control, in some cases increase in demand, not hitting personal dignity on the ground, taking into account the origin and maturity of students in different conditions, it is advisable to choose the method, tools and approach them individually. In general, in the process of studying the analysis of pedagogical and psychological literature within the framework of the topic, firstly, students are armed with knowledge on the selection and orientation of future professions, and secondly, the personality of the reader is introduced to the components of his consciousness, activity related to the psyche, and thirdly, it helps students determine the variability of human psychology, its Because it is in adolescence that the changes that will take place in the personality of the student are focused directly on the basis of an axiological approach to the formation of an objective worldview and are directed to the knowledge of the laws of training them in the educational process, both spiritually and physically.

In conclusion, the axiological approach to the formation of an objective worldview of readers is unique in that it has knowledge, qualifications, and skills, the breadth of its worldview, the ability to get out of complex situations, the acquisition of ideological-political, spiritual-moral qualities, ingenuity in the acquisition of consciousness, correctness, accuracy, knowledge, taking into account characteristic features when, an axiological (valuable) approach to training pedagogically-psychologically, such as learning to act in a way that provides great opportunities. These opportunities require the teaching of educational subjects in education, as well as the systematization of values used in teaching to understand the concepts of tolerance, truthfulness, patriotism, friendship, responsibility, belief, respect, reliance on certain criteria in this regard, the study of each academic discipline itself as a value.

REFERENCES:

1. Goziev E. Psychology/ age psychology: - t.: Teacher, 1994. - B.178.
2. Nazarov Q. Philosophy of values (Axiology). - T.: National Society of philosophers of Uzbekistan, 2004. - B.53.
3. Ibragimov, H., Abdullayeva Sh. "Theory of pedagogy (textbook)."T.: Science and technology 288 (2008).
4. Ibraimov X.I., M.Quranov. General pedagogy (textbook). - T., "Transparent", 2023, P.416.
5. Ibragimovich, Ibraimov Kholboy. "Intensive methods of teaching foreign languages at university."Voprosi nauki I obrazovania 27 (39) (2018): 78-80.
6. Ibraimov X. I. Pedagogicheskie I psichologicheskie osobennosti obucheniya vzroslix // Academy. – 2019. – №. 10 (49). - S. 39-41.
7. Ibragimov X. I. Organization samostoyatelnoy raboti studentov v usloviyax tsifrovizatsii vuzovskogo obrazovaniya //nauka i obrazovanie Segodnya. – 2020. – №. 7 (54). - S. 74-75.

THE LANGUAGE OF MUSIC AND ITS FEATURES

Khulkarjamol Bobokhonova

The master of Termez Economy and Service University

e-mail: hulkarjamolboboxonova@gmail.com

Umida Turaeva Shukhratovna

Scientific supervisor: PhD at Termez Economy and Service University

Annotation: *Music is a universal language that transcends cultural boundaries and connects people on a profound emotional level. This thesis aims to explore the significance of music terminology and terms in enhancing the appreciation and understanding of music, whether as a musician, a music enthusiast, or simply a listener.*

Key words: *Music, term, terminology, Western, Latin, Greek, Spanish, Communication, musician*

The language of music is rich and diverse, encompassing a wide array of terminology and terms that are essential for understanding and appreciating the art form. From pitch and tempo to melody and harmony, these terms play a crucial role in shaping the sound and feel of music. By delving into the terminology of music, one can gain a deeper understanding of how music is constructed, performed, and experienced.

The modern English word 'music' came into use in the 1630s. It is derived from a long line of successive precursors: the Old English 'musike' of the mid-13th century; the Old French musique of the 12th century; and the Latin mūsica. The Latin word itself derives from the Ancient Greek mousiké (technē)—μουσική (τέχνη)—literally meaning "(art) of the Muses". The Muses were nine deities in Ancient Greek mythology who presided over the arts and sciences. They were included in tales by the earliest Western authors, Homer and Hesiod, and eventually came to be associated with music specifically. Over time, Polyhymnia would reside over music more prominently than the other muses. The Latin word musica was also the originator for both the Spanish música and French musique via spelling and linguistic adjustment, though other European terms were probably loanwords, including the Italian musica, German Musik, Dutch muziek, Norwegian musikk, Polish muzyka and Russian muzıka.

The modern Western world usually defines music as an all-encompassing term used to describe diverse genres, styles, and traditions. This is not the case worldwide, and languages such as modern Indonesian (musik) and Shona (musakazo) have recently adopted words to reflect this universal conception, as they did not have words that fit exactly the Western scope. Before Western contact in East Asia, neither Japan nor China have a single word that encompasses music in a broad sense, but culturally, they often regard music in such a fashion. The closest word to mean music in Chinese, yue, shares a character with le, meaning joy, and originally referred to all the arts before narrowing in meaning. Africa is too diverse to make firm generalizations, but the musicologist J. H. Kwabena Nketia has emphasized African music's often inseparable connection to dance and speech in general. Some African cultures, such as the Songye people of the Democratic

Republic of the Congo and the Tiv people of Nigeria, have a strong and broad conception of 'music' but no corresponding word in their native languages. Other words commonly translated as 'music' often have more specific meanings in their respective cultures: the Hindi word for music, *sangita*, properly refers to art music, while the many Indigenous languages of the Americas have words for music that refer specifically to song but describe instrumental music regardless. Though the Arabic *musiqi* can refer to all music, it is usually used for instrumental and metric music, while *khandan* identifies vocal and improvised music.⁶

The terminology of music serves as a framework for communication within the musical community. Musicians rely on a common vocabulary to convey their ideas and intentions to one another, whether in rehearsals, performances, or discussions about music. Understanding musical terms allows musicians to interpret and execute compositions with precision, clarity, and nuance. For example, a conductor may use terms such as "allegro" (fast) or "piano" (soft) to communicate the desired tempo and dynamics to the orchestra. Similarly, a composer may use terms such as "legato" (smooth) or "staccato" (short and detached) to indicate the desired articulation of notes in a piece of music. Without a shared understanding of these terms, musical communication would be fragmented and ineffective.

Furthermore, the terminology of music provides a means for analyzing and critiquing musical compositions and performances. Music critics and scholars use terms such as "counterpoint" (the relationship between independent melodic lines) and "tonality" (the organization of pitches around a central note or key) to articulate their observations and evaluations of music. By employing this specialized vocabulary, they are able to convey the intricacies of musical works and performances with precision and depth. For instance, a music critic may use terms such as "rhapsodic" (improvisatory and free-flowing) or "austere" (severe and restrained) to describe the expressive qualities of a performance. Through the use of such terms, they are able to convey the essence of a musical experience to their readers with clarity and insight.

Moreover, the terminology of music facilitates the process of music education and pedagogy. Music teachers use terms such as "intonation" (the accuracy of pitch) and "rhythm" (the organization of time in music) to instruct their students in the fundamentals of music theory and practice. By imparting this vocabulary to their students, they equip them with the tools to comprehend and execute musical concepts with proficiency and fluency. For example, a music teacher may use terms such as "dynamics" (the variation in loudness and softness) or "phrasing" (the shaping of musical lines) to guide their students in interpreting a piece of music with sensitivity and expressiveness. Through the acquisition of these terms, students are able to engage with music in a meaningful and informed manner.

Furthermore, the terminology of music enhances the experience of listening to and engaging with music. When listeners are familiar with terms such as "cadence" (a harmonic progression that signals the end of a phrase) and "timbre" (the quality of sound that

---

⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Music#Etymology_and_terminology

distinguishes one instrument or voice from another), they are able to discern and appreciate the nuances of musical compositions with greater acuity. This heightened awareness allows them to derive greater pleasure and satisfaction from their musical encounters. For example, a listener who understands the term "motif" (a recurring musical idea) may derive pleasure from identifying and tracing the development of a motif throughout a piece of music. Similarly, a listener who understands the term "polyphony" (the simultaneous sounding of multiple independent melodic lines) may derive pleasure from discerning the interplay of voices within a complex musical texture.

In conclusion, the terminology of music plays an indispensable role in shaping the understanding, interpretation, and enjoyment of music. Whether as a means of communication within the musical community, a tool for analysis and critique, a foundation for education and pedagogy, or an enhancer of the listening experience, musical terms are essential for engaging with music in a meaningful and informed manner. By delving into the terminology of music, one gains access to a world of richness and depth that enriches the experience of music, whether as a musician, a music enthusiast, or simply a listener. This thesis has demonstrated the importance of understanding the language of music in order to fully engage with and enjoy the art form.

LIST OF USED REFERENCES:

1. B.Mengliyev, O'. Xoliyorov. O'zbek tilidan universal qo'llanma. T., 2007
2. Safarova R. Leksik-semantik munosabatning turlari. T., 1996
3. S.Rahimov, B.Umurqulov, A.Eshonqulova. Hozirgi o'zbek adabiy tili. T., 2001
4. Turaeva, U. (2021). COMPARATIVE STUDY OF UZBEK AND ENGLISH LEGAL TERMS LEGAL LINGUISTICS: HISTORICAL FOUNDATIONS, BASIC CONCEPTS AND ASPECTS. Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities, 1(1.6 Philological sciences).
5. UMIDA, T. Characteristics, Methods and Challenges of Translating Law Terminology. JournalNX, 6(11), 312-316.
6. To'rayeva , U. (2023). THE ORETICAL AND PRACTICAL BASIS OF TRANSLATION OF TERMS. Scientific Journal of the Fergana State University, 29(4), 64. Retrieved from <https://journal.fdu.uz/index.php/sjfsu/article/view/2758>

MARKETING TERMININING PAYDO BO'LISHI VA RIVOJLANISHI

Jahonova Umida Jamolovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

Annotatsiya: *Ma'lumki, bugungi kunda ,tilshunoslikda nihoyatda dolzarb, murakkab, shu bilan birga nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega bo'lgan yo'nalishi - bu terminologiyadir. Albatta, terminlarning rivojlanishi, shakllanish jarayonlari ma'lum qonun-qoidalar yuzasida sodir bo'ladi. Shuningdek, ingliz tilidan o'zbek tiliga o'zlashgan bir qator terminlarni ko'plab sohalarda uchratishimiz mumkin va marketing sohasi ham bundan mustasno emas. Ushbu tezisda,marketing terminlarini paydo bo'lishi va rivojlanishini bayon qilamiz.*

Key words and phrases: *termin, marketing, mercatus, bozor, institusional, funktsional.*

Terminologiya - 1) leksikaning bir sohasi; ma'lum fan, texnika, san'at, hamda ijtimoiy faoliyat sohasining tegishli tushunchalar tizimi bilan bog'liq bo'lgan terminlar yig'ini 2) tilshunoslikda esa terminlarni o'rganuvchi sohasidir. Terminologiya , bevosita ona tilimizning boyishiga sababchi bo'ladi.

Terminologiyaning rivojlanishi, boyish yo'llari har xil: boshqa tillardan so'z olish, yangi so'z yasash, ayrim fannatik kategoriyalarning leksikalashuvi, so'z birikmasining semantik bir butun holga kelib qolishi va boshqa. Bugungi kunda o'zbek terminologiyasining boyishi, asosan, boshqa tillardan so'z olish va ichki so'z yasash hisobiga ro'y bermoqda. U yoki bu soha terminologik tizimining barkarorligini belgilovchi asosiy omil uning tartibga solinganligi va muntazamligidir. Terminologiyaning o'ziga xos xususiyatlari mavjud.

Yurtimizda marketing sohasi ham rivojlanib borayotgan soha sanaladi. Shu bois, ushbu soha terminlarini tilshunoslikda paydo bo'lish tarixi hamda uning rivojlanishini o'rganish muhimdir.

Marketing tarixini fan sifatida o'rganish juda mazmunli, sababi u o'zgarishlarni tan olish mumkin bo'lgan asoslarni aniqlashga shuningdek, bu o'zgarishlarga nisbatan intizom qanday rivojlanishini tushunishga yordam beradi. Marketing amaliyoti ming yillar davomida ma'lum bo'lgan, ammo "marketing" termini mahsulot yoki xizmatlarni sotib olish hamda sotishga yordam beruvchi tijorat faoliyatini tasvirlash uchun qo'llanilib, XIX asrning so'ngida keng yoyilgan. Marketing tarixini o'rganish akademik soha sifatida XX asrning boshlarida vujudga kelgan.

"Marketing" atamasi lotincha "mercatus" so'zidan olingan bo'lib, "bozor" degan ma'noni anglatadi. Marketing amaliyoti tarixi marketing amaliyotini qo'llash usullarini o'rganishni nazarda tutadi; va bu amaliyotlar o'zgaruvchan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga javob bergan tarzda vaqt o'tishi bilan qanday rivojlanganligi, shuningdek, marketing fikrlash tarixi, marketingni o'rganish hamda o'rgatish usullarini tekshirishni bildiradi.

Marketing tafakkuri tarixi va marketing amaliyoti tarixi alohida tadqiq sohalari bo'lsa hamki, ular turli nuqtalarda kesishadi. Marketing sohasidagi mutaxassislar bunday

amaliyotlarni kodlash va tarqatish bo'yicha marketing bo'yicha olimlarning e'tiborini tortadigan innovatsion amaliyotlar bilan shug'ullanadilar. Shuningdek, marketing bo'yicha akademiklar asosan yangi tadqiqot usullari va nazariyalarini yaratdilar, ular keyinchalik amaliyotchilar tomonidan qabul qilinadi. Shunday qilib, marketing nazariyasining rivojlanishi marketing amaliyotini yoki aksincha akademiyaning amaliyotchilardan ajratib qo'ysa, marketing tarixi to'liq bo'lib qoladi.

1910-1920 yillar kontseptualizatsiya davri sifatida ta'riflanadi va ushbu davrda keyingi 40 yoki 50 yil davomida marketing tafakkurining tuzilishi qurilgan asosiy tushunchalar paydo bo'ldi va sayqallandi. Aynan shu davrlarga kelib, ko'plab marketing tushunchalari dastlab ishlab chiqilgan va tasniflangan va atamalar aniqlangan. Aynan shu davrda marketingni tahlil qilishning uchta yondashuvi aniqlandi. Keyingi o'n yillik (1920-30) integratsiya davri sifatida tavsiflanadi. 1920-1930 yillar marketing intizomining yoshini belgilaydi. O'sha o'n yil ichida nafaqat fanning barcha tarmoqlari umumiy yoki integrallashgan bayonotga erishdi, balki ikkita qo'shimcha ixtisoslashuv yo'nalishi - ulgurji savdo va marketing tadqiqotlari paydo bo'ldi. Biroq, 1930-yillarda ijtimoiy va iqtisodiy sharoitdagi o'zgarishlar marketingda fikrlash va amaliyotning yo'nalishini shakllantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatdi va natijada 1930 va 1940 yillar rivojlanish davri sifatida tavsiflandi. Ushbu bosqich marketingning ixtisoslashgan yo'nalishlarini rivojlantirish davom ettirilgan, faraziy taxminlar tekshirilgan va miqdoriy jihatdan aniqlangan va marketingni tushuntirishga yangi yondashuvlar qo'llanilgan bosqich sifatida tavsiflanadi. 30-yillardagi o'zgarishlar keyingi o'n yillik uchun asos yaratdi - qayta baholash davri sifatida tavsiflanadi. 1950 yilga kelib marketing tafakkuri ta'sirchan tarkib va uslublarni o'z ichiga oldi, ularda tushunchalar kam va marketingning umumiy nazariyasi yo'q edi.

20-asrning ikkinchi yarmida marketingni o'rganishga an'anaviy yondashuvlar boshqaruv qarorlariga ko'proq e'tibor qaratilishi bilan to'ldiriladigan kontseptualizatsiya davri (1950-60) bilan boshlanadigan ushbu so'nggi masalalar bizni qiziqitirdi. qilish, marketingning ijtimoiy jihatlari va miqdoriy marketing tahlili. Menejment sohasidan olingan ko'plab yangi tushunchalar marketingga kiritildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. S.Rahimov, B.Umurqulov, A.Eshonqulova. Hozirgi o'zbek adabiy tili. T., 2001
2. Turaeva, U. (2021). COMPARATIVE STUDY OF UZBEK AND ENGLISH LEGAL TERMS LEGAL LINGUISTICS: HISTORICAL FOUNDATIONS, BASIC CONCEPTS AND ASPECTS. Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities, 1(1.6 Philological sciences).
3. UMIDA, T. Characteristics, Methods and Challenges of Translating Law Terminology. JournalNX, 6(11), 312-316.
4. To'rayeva, U. (2023). THE THEORETICAL AND PRACTICAL BASIS OF TRANSLATION OF TERMS. Scientific Journal of the Fergana State University, 29(4), 64. Retrieved from <https://journal.fdu.uz/index.php/sjfsu/article/view/2758>

UCHINCHI RENESSANS

Muminova Nazokat Jasur qizi

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti 1-kurs talabasi.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O'zbekistonning keyingi davrlardagi rivojlanishi, birinchi, ikkinchi hamda uchinchi Renessans, "uyg'onish" davrlarida ota-bobolarimizning qo'shgan hissalarini haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *Renessans, Amir Temur, Abu Ali Ibn Sino, Al Xorazmiy, Al Buxoriy, Abu Nasr Farobiy, tibbiyot, mutaxassislik, chet davlatlar, ta'lim, davlat rivojlanishi, o'quvchi yoshlar.*

Bugungi kunning eng dolzarb muammolaridan biri bu –ta'limdir. Har bir inson o'z kelajagi va davlatining rivojlanishi uchun birinchi o'rinda, oliy ma'lumotga ega bo'lishi, fikrlash doirasini kengaytirishi va o'z ustida ishlashi kerak. 2019-yilning ma'lumotlariga ko'ra, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi yoshlarni oliy ta'lim bilan qamrab olish bo'yicha 20 foizlik dovdan o'tgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmonida yana 10 yildan keyin mamlakat aholisining 50 foizi oliy ma'lumotli bo'lishi kerakligi aytilgan. Bu islohotlarning yaqqol namunasi sifatida 10-11-sinflarda o'quvchi yoshlarga mana shu ikki yil davomida o'zlarining qiziqqan sohalariga ixtisoslashtirilgan fanlarinigina o'qiyayotganliklarini misol qilib keltirishimiz mumkin. Bu o'z navbatida, o'quvchi yoshlarga o'zlarining mutaxassisliklari to'g'risida nazariy bilimlarga ega bo'lishlariga ko'maklashadi.

Hammamizga ma'lumki, har bir davlat o'z taraqqiyot yo'lida ma'lum bir "uyg'onish" davrlarini boshidan kechiradi. O'zbekiston Respublikasining rivojlanishidagi eng muhim omillardan biri bu- Renessansdir. O'rta Osiyo hududidagi birinchi Renessans IX-XII asrlarda, ikkinchi Renessans esa XIV-XV asrlarda sodir bo'lgan. Bu davrlarda Abu Ali Ibn Sino "Al-qonun fit-tib" asarida tibbiyot, sog'likka e'tibor berish, kasallikning oldini olish haqida, Abu Nasr Farobiy "Fozil odamlar shahri" asarida davlatning paydo bo'lishi, davlat va fuqarolar o'rtasidagi munosabatlar haqida tushunchalarni, Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy "Al-jabr val-muqobala" asarida yer o'lchash, merosni taqsimlash, algebra va algoritm haqida, Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy "Al-jome' as-sahih" asarida hadislar yozib qoldirgan, bu hadislarida, asosan, axloq qoidalari keng muhokama qilingan, ya'ni kattalar va kichiklar, aka-uka, opa-singil orasidagi, farzandlarning ota-onasiga bo'lgan munosabatlar o'z ifodasini topgan. Ikkinchi Renessansning paydo bo'lishida Amir Temur bobomiz va avlodlarining nomlari bilan bog'liq. Ayniqsa, Amir Temurning nabirasi bo'lmosh Mirzo Ulug'bek juda ziyarak va yetuk shaxs bo'lib yetishgan, U kishi 1018 ta qo'zg'almas yulduzning o'rni va holatini aniqlab beradigan jadvallar tuzgan, shuningdek, Ulug'bekning yil hisobini bugungi kun bilan solishtiradigan bo'lsak, u bor-yog'i bir minut-u ikki sekundga farq qiladi. Bu texnologiyalarsiz davr uchun juda ham katta yutuq hisoblanadi. Bu haqida O'zbekiston Respublikasining birinchi prezidenti Islom Abdug'aniyevich Karimov "Tadqiqotchi olimlarning fikricha, Sharq, xususan, Markaziy

Osiyo mintaqasi IX-XII va XIV-XV asrlarda bamisoli po'rtanadek o'tilib chiqqan ikki qudratli ilmiy-madaniy yuksalishning manbai hisoblanib, jahonning boshqa mintaqalaridagi Renessans jarayonlariga ijobiy ta'sir ko'rsatgan Sharq uyg'onish davri-Sharq Renessansi sifatida dunyo ilmiy jamoatchiligi tomonidan haqli ravishda tan olingan"- deb ta'kidlab o'tgan.

Ota-bobolarimizning yaratgan asarlari bugungi kunda ham barcha xalqlar tomonidan sevib mutolaa qilib kelinmoqda. Ayniqsa, Abu Ali Ibn Sinoning asarlari asosida Germaniya o'z tibbiyotini yuqori cho'qqilarga ko'tarib kelmoqda, Al-Xorazmiyning asari hozirda ham informatika va matematika sohasida keng qo'llanilmoqda. Agar bizning tibbiyotimizda ham Ibn Sino qo'llagan amaliyotlardan foydalanadigan bo'lsak, keyingi yillarda bizning ham tibbiyotimiz yuqori darajalarga erishishi mumkin.

Xulosa qilib shuni ayta olamanki,agar har bir yosh avlod intilib, yaxshi o'qisa, albatta, shu yillarda O'zbekiston Uchinchi Renessansni o'z boshidan kechirishi mumkin. Bir o'ylab ko'raylik, ota-bobolarimiz davrida na chiroq va na ommaviy vositalar, texnologiyalar mavjud bo'lmagan, ular o'qish, uqish va ilm o'rganish uchun uzoq masofalarni bosib o'tishgan va shunga qaramay bizlarga yetarlicha bilim va ko'nikmalarni yetkazishgan. Shuning uchun ham biz -kelajak avlod o'z ajdodlarimizga munosib bo'lishga harakat qilishimiz kerak!

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.7-sinf O'zbekiston tarixi;
- 2.<https://darakchi.uz/oz/82878>;
- 3.<https://yuz.uz/uz/news/amir-temur-ikkinchi-renessans-davrini-boshlab-berdi>.

INSON TASHQI QIYOFA BELGILARINI O'RGANISHNING
O'ZIGA XOS XUSUSIYA TLARI

Ibragimov Asadbek Zafar o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Akademiyasi 230-guruh kursanti

Annotatsiya: Mazkur maqolada inson tashqi qiyofa belgilarini o'rganishning o'ziga xos xususiyatlari, xususan mazkur jarayonda mavjud ayrim muammoli holatlar hamda mazkur muammoli holatlarni bartaraf etish yuzasidan Kriminalistika fani nazariyasiga taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: gabitologiya, ekspert, gabitoskopiya, ekspert xulosasi, namuna.

Kriminalistik ekspertizalarning juda ko'p turi bo'lib, ularning hali barcha ilmiy, amaliy va nazariy bo'shliqlariga yetib borilmagan sohalari juda ko'p. Ana shulardan biri portret ekspertizasi – Gabitologiya.

Qadimgi Misrda mil. avv.300 yil oldin odam tashqi qiyofasini ta'riflashning “Qulay-Pulay” deb nomlangan tizimi mavjud bo'lgan. Odam tashqi qiyofasi haqidagi kriminalistik bilimlarning vujudga kelishi XIX asrning oxirlariga to'g'ri keladi. Ushbu yuz yillikning 80 – yillarida fransuz kriminalist olimi Alfonso Bertilyon odam tashqi qiyofasi element va belgilarining ta'rifini maxsus metodikasini ishlab chiqdi va uni “og'zaki portret” deb nomladi. Keyingi o'n yillikda og'zaki portret gabitologiyaning barcha bo'limlarining o'zaro bog'lovchi zanjir bo'lib hisoblanadi.⁷

Gabitologiya atamasi lotincha – “habitus” va grekcha “logos” so'zlaridan olingan bo'lib, tashqi qiyofa va tushuncha bilimi ma'nolarini anglatadi.⁸

1973-yildan V.A.Snetkov odamm tashqi qiyofasi haqidagi bilimlarni gabitoskopiya deb atashni taklif etadi. Uning fikricha, odam tashqi qiyofasini o'rganayotgan belgilarning ko'z bilan ko'rib bo'ladigan belgilar yordamida aniq belgilaydi, o'rganish predmetining muhim tomonlarini aks ettiradi. Kriminalistik texnikaning tez rivojlanib borayotgan fonoskopiya, aderalogiya va boshqa sohalari bilan o'zaro bog'liqligini ifodalaydi.⁹

M.V.Saltevskiy ushbu belgilarni , tashqi qiyofaning xususiy yoki gabitaskopik (lotincha “habitus” – tashqi ko'rinish, tashqi qiyofa, grekcha “skopeo” – ko'raman, qarayman) belgilari deb ataydi. 1976-yilda D.YU.Neresunkin buni sud gabitologiyasi deb nomlashni taklif qiladi. Kriminalistlardan E.Loker “jinoyatlarni ochish va tergov qilish kishilik jamiyati kabi ko'hnadir”-degan. Kriminalistlardan P.P. Svetkov ijtimoiy xossalarni quyidagi turlarini ajratib ko'rsatgan:

- Personografiya xossalari;
- Psixofizologik va psixologik xossalari;
- Dunyoni bilish xossalari;
- Ishlab chiqarish-kassbiy va axloqiy maishiy xossalari.

Subyektiv portretni kriminalistik jaarayonda quyidagi 3 ta turi mavjud:

⁷ Kriminalistika (chizmalar albomi)

⁸ Portret ekspertizasining zamonaviy imkoniyatlari

⁹ S.A.Nurumbetova “Portret ekspertizasi

1. Grafik shaklni tiklash;
2. Applikatsiyaa;
3. Plastik rekonstruksiya.

Gobitoskopiya odam tashqi qiyofasini o'rganish uchun quyidagi usullar qo'llaniladi:

- a. Anatomiya usuli;
- b. Psixologiya va fizologiya usuli;
- c. Tovarshunoslik usuli;
- d. Sartaroshlik va kosmetika usuli;
- e. Matematik statistik usuldan foydalaniladi.

Tashqi qiyofaning ayrim elementlari va belgilarining odamning ma'lum bir yosh davri oralig'idagi barqarorligi. Masalan yuzning suyak asosli elementlari (burun, iyak va hokazolar) 20-25 yoshgacha to'la shakllanishi to qarilik davrigacha deyarli o'zgarishga uchramaydi. Yuzning tog'ay suyaklari elementlari (quloq supralari, burun uchi) yanada ertaroq shakllanadi va to qarilik davrigacha o'zgarmaydi.

Odam tashqi qiyofasi element va belgilarining doimiy o'zgarishi aniq bir yo'nalishda rivojlanishning muayyan fazalari ketma-ket almashishi shaklida yuz beradi. Masalan yuz terisi asta-sekinlik bilan o'zining rivojlanishida rang o'zgarishlariga barcha odamlarda deyarli bir xil bo'lgan holatda yuz beradi. Bundan tashqari ajinadorlikning xarakteri va darajasini sochlarning peshona o'sish chizig'i yoshga bog'liq holda o'zgarib, erkaklarda peshonadan boshning orqa tomoniga qarab siljib boradi.

Xulosa qilib aytganda Gabitologiya bugungi kunda rivojlanayotgan sohalardan biri lekin, hali to'raligicha imkoniyatlari ochilmagan. Gabitologiya bu insonning tashqi qiyofasini va undagi bo'lgan xususiy belgilarni o'rganadi. Insonning yuz qismidan tashqari quloq, soch, bosh suyagini ham o'rganadi.

Gabitologiya va Gabitoskopiya bir ma'noni anglatib u shaxsi noma'lum jinoyatchi, noma'lum murdalar, guvohlar, ayblanuvchi, gumonlanuvchi shaxsni tasdiqlovchi hujjatlarni egalariga tegishliligi faktlari, jinoyatlarni oldini olish va ochish uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan boshqa faktlar shuningdek jinoyatlarni va boshqa shaxslarni qidirishni o'rganadi.

Muayyan shaxsni yoki uning ayrim elementlarini, alohida belgilarini ajratish, tanib olish imkonini beradi, hamda tashqi qiyofa haqidagi kriminalistik gabitologiyada yoritiladi. Gabitologiya kriminalistik amaliyotda odam tashqi qiyofasini yig'ish, o'rganish va jinoyatchilikka qarshi kurashishda foydalanishda qo'llaniladigan vosita va metodlar yi'g'indisidan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. A.D.Xusanov, Kriminalistika (chizmalar albomi). T-2005. 23-29 betlar.
2. Portret ekspertizasining zamonaviy imkoniyatlari (o'quv qo'llanma). T-2017. 8-9, 17 betlar.
3. S.A.Nurumbetova "Portret ekspertisasi (ma'ruzalar kursi)". T-2020. 5-8 betlar.

4. Kriminalistika (darslik). T-2015. 83-101 betlar.
5. G Snetkov.V.A Gabitoskopiya. 1979.

METHODS OF USING MODERN TOOLS AND EQUIPMENT IN
PERFORMING QUALITY REACTIONS FROM ANALYTICAL CHEMISTRY

Ismoilov Saidjon Azamjonovich

*Ph.D., Acting Associate Professor of the Department "Chemistry and
methods of its teaching" TSPU named after Nizami*

Komilova Dilnoza Fakhriddin qizi

Student of TSPU named after Nizami

Annotation: *This article indicates the methodology of using modern instruments for performing qualitative reactions in analytical chemistry. Modern types of equipment which are used in analytical chemistry have been analyzed. Also, these equipment using rules and functions have been learned.*

Keywords: *chemistry, methodology, modern instruments, qualitative reactions, analytical chemistry, calorimeter, spectrophotometer, electrochemical instrument, refractometer, colony counter, fiberscope, conductivity meter, demagnetizer.*

Analytical chemistry was introduced as a science studying the chemical composition of substances in the middle of the 17th and the end of the 18th century, that is, in the period when modern chemistry appeared. Robert Boyle established the quantitative examination of the inorganic content of aqueous solutions in the middle of the 17th century. Joseph Gay-Lussac created volumetric analysis in the 1800s, and R. Bunsen and R. Kirchhoff established the fundamentals of spectral analysis in the mid-1800s. Analytical chemistry saw an increase in the use of physical and physicochemical techniques in the 20th century, including colorimetry, X-rays, luminescence, electron microscopy, and electrical analysis techniques. Analytical chemistry began to be widely applied in practice at the same time. As the demands of the chemical and numerous other industries could no longer be met by assay analysis, new techniques for analysis and research were needed by the middle of the 17th century as industry and its various sectors developed. By now, the mid-17th century is typically used to discuss the beginnings of analytical chemistry and the development of chemistry as a science. Analysis began with the discovery of zinc, antimony, and bismuth as solutions. Substances can now be detected using new techniques that involve putting them into a solution. It was discovered that silver and chloride ions react. According to F. Sabadvari and A. Robinson, the authors of "History of Analytical Chemistry," the majority of the chemical reactions that were later utilized in the creation of the traditional qualitative analysis scheme were discovered during this time. Vasily Valentin, a monk, introduced terms like "deposition" and "sediment," among others. The English scientist Robert Boyle, who lived in the 17th century and is credited with coining the term "chemical analysis," holds a prominent position in the history of analytical chemistry. Analytical chemistry was the predominant branch of chemistry from the time of R. Boyle until the first half of the 19th century. The study of the theoretical underpinnings and practical applications of evaluating the characteristics and quantitative makeup of substances is known as analytical chemistry. It is clear that, in chemical, pharmaceutical, food processing, clinical, and oil

refinery labs, analytical lab equipment and instruments are utilized for analytical purposes. These instruments and equipment for the lab aid in material analysis and composition setup. The calorimeter, spectrophotometer, electrochemical instrument, refractometer, colony counter, fiberscope, conductivity meter, demagnetizer, automatic titrator, and a few other items are among the most popular kinds of analytical laboratory equipment. We can see its full view in the Picture 1 schedule.

Picture 1. Analytical chemistry's modern types of equipment used and their functions.

		
<p>Colony counter utilized to count individual colonies on an agar plate, slide, mini gel, or Petri dish in order to estimate the density of microorganisms in a liquid culture.</p>	<p>Refractometer utilized for calculating refractive index (RI). Commonly used to measure the refractive index of liquid samples by calculating the degree to which light is bent as it passes from air into the sample.</p>	<p>Fiberscope to study and examine tiny, hard-to-reach areas, like the interiors of machines, locks, and human bodies.</p>
		
<p>Automatic titrator to calculate the amount of reagent needed to fully react with the analyte in order to measure the concentration of a specific substance (analyte) in a sample solution.</p>	<p>Conductivity meter used in industries and laboratories to measure the concentration of a wide range of solvents, including bases, acids, and salts. They are also used to monitor water quality and regulate the distillation process.</p>	<p>Calorimeter used to calculate how much heat and volume are produced in a given amount of time. The experiment begins with the flow passing through a tank that is partially filled with water, the weight and thermal capacity of which are known.</p>
		
<p>Electrochemical instrument used in many different scientific and research fields, such as engineering, metallurgy, molecular biology, forensics, environmental sciences, and pharmaceuticals.</p>	<p>Spectrophotometer used to measure the amount of light a sample absorbs. Utilizing a light beam to measure the sample's light intensity is how the spectrophotometer operates.</p>	<p>Demagnetizer a gadget that modifies a tool's magnetic field. It is also referred to as a degausser and it works by temporarily converting a nonmagnetic tool into a</p>

magnetic one.

In chemistry classes at HE institutions, using analytical instrument simulators has various benefits:

- Possibility for every student to change analytical parameters, enabling quicker analysis optimization;
- Absence of chemical exposure;
- minimal damage to the instruments;
- helpful for teaching analytical chemistry online;
- Save cash.

In conclusion, learned experiments show that, by teaching the theoretical foundations of analytical chemistry and practical application of qualitative and quantitative analysis methods in the determination of inorganic and organic compounds, the students will gain a lot of knowledge and skills. This article serves as a tool for future chemistry teachers who are learning to analyze the types of modern equipment used to perform qualitative reactions in analytical chemistry.

LIST OF USED LITERATURE:

1. David Harvey. Analytical Chemistry. DePauw University.2023.
2. Gilmanshina S.I., Fundamentals of analytical chemistry. Peter, 2006-223 p.
3. Kharitonov Yu.L. Analytical chemistry. Analytics. General theoretical foundations. Qualitative analysis. Book 1, M.: Higher School, 2001. -615 p. <http://WWW.Chemport.ru>.
4. Azamjonovich, I. S. (2023). Possibilities of Modern Technologies in Chemistry Teaching. Best Journal of Innovation in Science, Research and Development, 2(10), 614-621.
5. Zolotov Yu.A., Dorokhorova E.N., Fadeeva V.I. and etc. Fundamentals of analytical chemistry. Methods of chemical analysis. M.; Higher school, 2002.p 324
6. Kharitonov Yu.Ya. Analytical chemistry. Analytics. General theoretical foundations. M.; Higher school 2002, p544
7. Ismailov Saidjon Azamjonovich. (2023). Teaching chemistry based on chemical experiments. Proceedings of International Educators Conference, 2(1), 306–310. Retrieved from <https://econferenceseries.com/index.php/iec/article/view/1107>
8. Azamjonovich, I. S. (2022, May). Improving the methods of problems solving related to solutions in 11th grades. In E Conference Zone (pp. 152-153).
9. Berdikulov, R., Sultanova, S., & Berdikulov, O. (2023). Specific characteristics of students' perception of chemistry. Science and innovation, 2(B4), 182-185
10. Ergashovich, S. I. (2023). Organization of the educational process based on the competence approach. Scientific approach to the modern education system, 2(13), 24-29

YANGI KONSTITUTSIYA-TARAQQIYOT QOMUSI

Narzullayeva Zuhra Abdullo qizi

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti Samarqand filiali Bank ishi va auditi ta'lim yo'nalishi, 3-kurs talabasi; +998-99-095-46-71, narzullayevazuhra05@gmail.com

Togayev Salim Sobirovich

Ilmiy rahbar: "Moliya, soliq va bank ishi" kafedrası
dotsenti v.b., i.f.f.d.

Annotatsiya: O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining yangi tahriri-yurtimizda har bir ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy, moliyaviy, infratuzilmaviy jarayonlarning yangi bosqichga qadam qo'yishi, inson huquqlariga oid kiritilgan o'zgarishlarning ijobiy tomonga o'zgarishi va boshqa konstitutsiyaviy huquqlarimizni aks ettirgan bo'lib, adolatli jamiyat qurish yo'lidagi ulkan qadamdir.

Kalit So'Zlar: inson huquqlari, ta'lim olish huquqlari, ekologik huquqlar, yoshlar huquqlari, ijtimoiy-siyosiy huquqlar, ommaviy axborot vositalari huquqlari, huquqiy normalar.

Annotation: The new version of the Constitution of the Republic of Uzbekistan is a positive change in the process of raising all social, political, economic, spiritual, financial, infrastructural processes in our country to a new level, human rights and other areas. constitutional right is a huge step towards building a just society.

Key Words: human rights, education rights, environmental rights, youth rights, socio-political rights, social information rights, norms.

Avvalo, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev O'zbekistonda konstitutsiyaviy islohotlarning asosiy g'oyaviy ilhomlantiruvchisi, keng aholi esa asosiy tashabbuskor ekanini tan olishimiz kerak.

Konstitutsiyaga o'zgartirish va qo'shimchalarni ko'rib chiqish bo'yicha birinchi taklif Shavkat Mirziyoyev bilan Qoraqalpog'istonning Bo'zatov tumanida bo'lib o'tgan uchrashuvida saylovchilar tomonidan bildirildi. Nafaqat mintaqaviy, balki jahon miqyosidagi ekologik halokat – Orol dengizining qurishi munosabati bilan insonning ekologik huquqlarini, bugungi va kelajak avlodlarning huquqlarini mamlakatimiz asosiy qonunida aks ettirishning dolzarbligi va beqiyos ahamiyati, mamlakat fuqarolarining amaldagi Konstitutsiyada o'z aksini topmagan qulay muhitga ega bo'lishi alohida ta'kidlangan.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining yangi tahriri 2023- yil 1-maydan e'tiboran kuchga kirdi. Bunga 30-aprel kuni bo'lib o'tgan referendum natijasiga ko'ra 11 ta moddadan iborat tegishli qonunning qabul qilinishi asos bo'ldi. Bu qonunning 1-moddasiga Konstitutsiyaning yangi tahriri ilova qilingan. Yangi konstitutsiya 65 foizga yangilangan. Yangilangan Konstitutsiya mamlakat, millat va xalq sifatida keyingi qadamlarimizni aniqlab olishimiz uchun g'oyat ahamiyatli masala, adolatli jamiyat qurish yo'lidagi ulkan qadamdir. Konstitutsiyada O'zbekiston – suveren, demokratik, huquqiy va ijtimoiy davlat ekani qat'iy belgilab qo'yildi. Inson huquq va erkinliklari qonunlarimizning,

har bir vazirlik va idora faoliyatining mazmuniga aylanishi qat'iy talab sifatida belgilandi. Bu hol davlat organlari hamda mansabdor shaxslarning faqat va faqat fuqarolarning manfaatlarini ko'zlab faoliyat ko'rsatishiga asos bo'ladi.

Konstitutsiyada kambag'allikni qisqartirish, bandlikni ta'minlash, ishsizlikdan himoya qilish bo'yicha normalar belgilandi. Ta'lim olish huquqi va imkoniyati kengaytiriladi, o'qituvchilar konstitutsiyaviy maqomga ega bo'ladi. Jumladan, fuqarolarning oliy ta'lim muassasalarida davlat granti hisobidan o'qish huquqi qat'iy belgilab qo'yildi. Asosiy qonunda fuqarolarning bepul boshlang'ich kasb-hunarga o'qitilishi ham belgilandi. Konstitutsiyada davlatning o'qituvchilar sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilish, ularning ijtimoiy va moddiy farovonligi, kasbiy jihatdan o'sishi to'g'risida g'amxo'rlik qilish majburiyati qayd etildi. Oliy ta'lim tashkilotlariga akademik erkinlik, o'zini o'zi boshqarish, tadqiqotlar o'tkazish va o'qitish erkinligi huquqi taqdim etildi. Ko'rinib turibdiki, erishilgan natijalarni mustahkamlash va boshlangan islohotlarni izchil davom ettirish uchun jadal o'zgarib borayotgan hayot mantig'ining o'zi O'zbekistonning bugungi va istiqbolli taraqqiyotini belgilab beruvchi mustahkam qonunchilik bazasini yaratish zarurligini taqozo etadi.

Xorijlik ekspertlarning fikricha, konstitutsiyaviy o'zgarishlar Prezident Shavkat Mirziyoyev rahnamoligida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlarning o'ziga xos qiyofasiga aylanishi kerak.

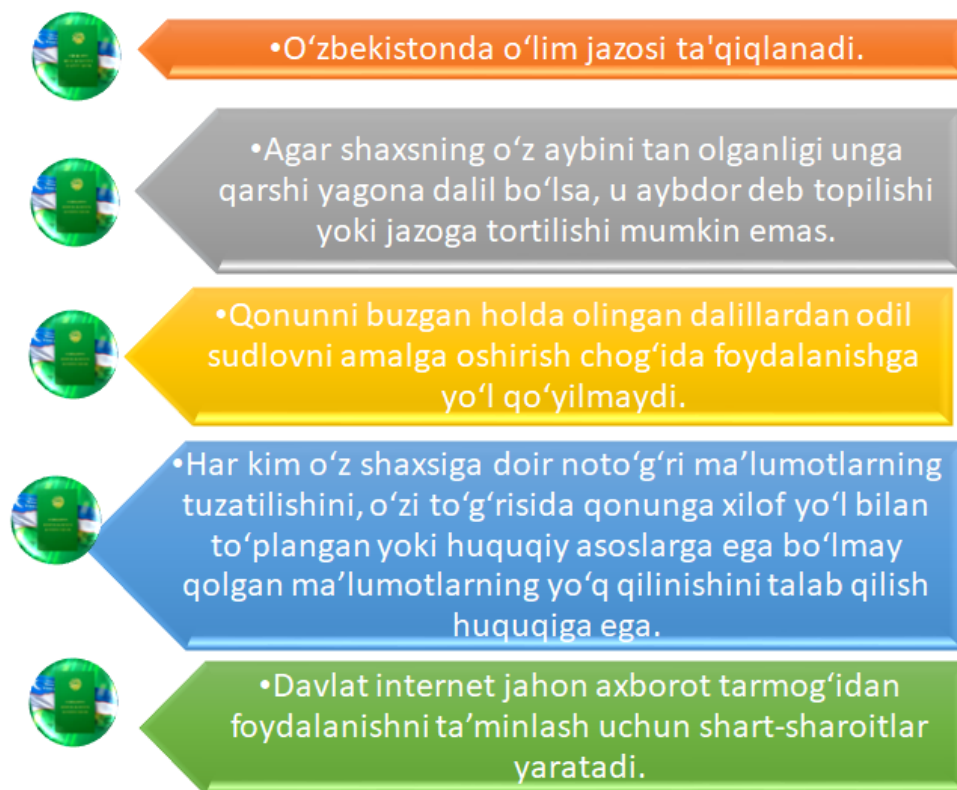
Mutaxassislarning fikricha, 2030-yilga borib O'zbekiston aholisi soni 40 million kishidan oshadi, 2040-yilga kelib esa 50 million kishiga yetadi. Mamlakatimiz aholisining yarmidan ko'pini yoshlar tashkil etadigan yirik davlatga aylanmoqda. Buning uchun munosib sharoitlar yaratish quyidagilarning mavjudligini talab qiladi: barqaror rivojlanayotgan iqtisodiyot; barqaror xavfsizlik; samarali boshqaruv; ijtimoiy kafolatlar va boshqalar.

Shu bois, besh yil ichida mamlakatimiz yalpi ichki mahsulotini 100 milliard AQSH dollariga yetkazish, yillik eksport hajmini 30 milliard AQSH dollariga yetkazish, yalpi ichki mahsulotdagi xususiy sektor ulushini 80 foizga yetkazish kabi ulkan maqsad qo'yildi.

1	O'zbekiston – huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat
2	Konstitutsiya to'g'ridan to'g'ri amal qiladi
3	Imtiyozlar qonunda yozib qo'yilishi shart emas
4	Barcha noaniqliklar – inson foydasiga
5	Inson huquqlari ijtimoiy axloq va jamoat tartibini saqlash maqsadida cheklanishi mumkin
6	O'qituvchilar alohida e'tirofda
7	Yer xususiy mulk bo'lishi mumkin
8	OAV faoliyatiga to'sqinlik qilish javobgarlikka sabab bo'ladi
9	Davlat boshqaruvidagi o'zgarishlar. Prezidentning vakolat muddati 7 yil bo'ldi
10	Mahalliy davlat hokimiyatidagi o'zgarishlar. Hokimlar kengash raisligidan ketadi

1-chizma. Yangi Konstitutsiyaga kiritilgan 10 ta o'zgarishlar.¹⁰

2-chizmadagilarning barchasi O‘zbekistonga 2030-yilga borib dunyoning daromadi o‘rtachadan yuqori bo‘lgan davlatlar qatoriga kirish imkonini beradi. Shu maqsadda O‘zbekistonni jahon iqtisodiy erkinlik indeksida yetakchi o‘ringa olib chiqish, sud-huquq tizimi samaradorligini, korrupsiyaga qarshi kurashish va mulk huquqlarini himoya qilish borasidagi chora-tadbirlarni sezilarli darajada oshirish ko‘zda tutilgan. Bundan tashqari, maqsad sarmoya va moliyaviy erkinlik darajasini oshirish edi. 2030 yilgacha respublikani logistika samaradorligi bo‘yicha yetakchiga aylantirish rejalashtirilgan. Shu maqsadda 160 dan ortiq mamlakatlar bilan kamsitilmasdan savdo tizimini yaratish va barqaror bozorlarni qo‘lga kiritish imkonini beruvchi Jahon Savdo Tashkilotiga a‘zo bo‘lish jarayonini tezlashtirish bo‘yicha qat‘iy majburiyat bor.

2-chizma. Konstitutsiyaga kiritilgan yangi normalar.¹⁰

Yana bir muhim maqsad – raqamlilashtirishdan iqtisodiy transformatsiyaning asosiy “haydovchi”si sifatida foydalanish. Raqamli iqtisodiyot hajmini kamida 2,5 barobarga oshirish rejalashtirilgan. Bularning barchasi mustahkam huquqiy asosni talab qiladi va bu yangi O‘zbekiston Konstitutsiyani yangilash zaruratidan dalolat beradi. Iqtisodiy jihat nuqtayi nazaridan “O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi to‘g‘risida”gi qonun loyihasi tadbirkorlik faoliyati erkinligini, xususiy mulk daxlsizligini, qulay sarmoyaviy va ishbilarmonlik muhitini ta‘minlashga oid moddalarni o‘z ichiga oladi.

Xususan, bozor munosabatlari va halol raqobatni rivojlantirish, xususiy mulkni himoya qilish, qulay ishbilarmonlik va investitsiya muhiti hamda tadbirkorlikni rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni ta‘minlash, qonunchilikni tartibga solish va monopolistik faoliyatni cheklashga qaratilgan to‘g‘ridan-to‘g‘ri harakat qoidalari joriy etilmoqda.

¹⁰ [Konstitutsiyaga kiritilgan yangi normalar](#)

Bu va boshqa o'zgarishlarning barchasi yangi O'zbekistonning kuchli iqtisodiyotini barpo etish uchun asos bo'lishi kerak. Shu bilan birga, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Yangi O'zbekiston qurilishi subyektiv istak, piar kompaniyasi emas, balki, fundamental tarixiy asoslarga ega bo'lgan obyektiv zaruratdir".

Ushbu ulug'vor vazifani har tomonlama tizimli amalga oshirish uchun 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasi qabul qilingan bo'lib, u o'z mazmun-mohiyatiga ko'ra maqsadlarga erishishning kuchli "yo'l xaritasi"dir. Bu bir tomondan, davlat va jamiyat hayotining barcha jabhalarini qamrab olgan dasturiy hujjat bo'lsa, ikkinchi tomondan, real imkoniyatlarimizga aniq moslashtirilgan uzoq muddatli rejadir.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan "Yangi O'zbekiston qurish g'oyasi atrofida jamiyatni birlashtirish" bugun har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston taraqqiyoti va ravnaqi yo'lida paydo bo'layotgan imkoniyatlardan to'g'ri foydalanish, kuchlarni birlashtirish umumiy vazifamizdir.

Binobarin, yana yettita viloyatda Shavkat Mirziyoyevning viloyatlar saylovchilari bilan uchrashuvlarida xususiy mulk, jumladan, yer va yerosti boyliklarini himoya qilishning konstitutsiyaviy-huquqiy asoslarini yanada mustahkamlash, inson qadr-qimmatini, inson huquqlarini, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini, mamlakatimizda millatlararo va konfessiyalararo totuvlikni ta'minlash, eng muhim milliy demokratik institut – mahallaning o'rni va mavqeyini yuksaltirish, an'anaviy qadriyatlarni kelajak avlodga avaylab yetkazish, oila instituti, davlat yoshlari va gender jamiyatini rivojlantirish siyosat, innovatsion-iqtisodiyot va bilim iqtisodiyoti, iqtisodiyot va ijtimoiy sohaga investitsiyalarni kengaytirish ko'zda tutilgan.

Eng muhimi, bu savollar saylovchilar: o'qituvchilar, tadbirkorlar, fermerlar, fuqarolik jamiyati tashkilotlari, milliy madaniyat markazlari vakillari, oddiy fuqarolar tomonidan ko'tarildi. Bu, o'z navbatida, bir tomondan, Prezidentimizning 2022-2026-yillarda Yangi O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi doirasida amalga oshirilayotgan demokratik islohotlar siyosati keng qo'llab-quvvatlanayotganidan, ikkinchi tomondan, saylovchilarning bu boradagi ishlar samaradorligidan manfaatdor ekanidan dalolatdir. Xuddi shunday, nomzodlar uchrashuvida: "Milliy tiklanish" demokratik partiyasi – mamlakatimizning konstitutsiyaviy o'ziga xosligini belgilash, milliy an'ana va qadriyatlarimizni mustahkamlash va himoya qilish bo'yicha takliflari ilgari surildi.

Keyingi yillarda nodavlat, notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlash, ular bilan davlat organlari o'rtasidagi ijtimoiy sheriklikni mustahkamlash, samarali jamoatchilik nazoratini amalga oshirish, ushbu sohani tartibga soluvchi qonunchilik bazasini takomillashtirish borasida izchil ishlar amalga oshirilmoqda. Darhaqiqat, fuqarolik jamiyati institutlari huquqiy, demokratik va ijtimoiy davlatning asosini tashkil qiladi.

Xususan, mamlakatimizda ilk bor uning yaqin va o'rta muddatli istiqbolga mo'ljallangan istiqbollari belgilash maqsadida 2021-2025-yillarda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlanib, normativ-huquqiy bazani yanada takomillashtirish bo'yicha vazifalar belgilab berildi. Hujjatda 2025-yilda fuqarolik jamiyati institutlarini subsidiyalar, grantlar va ijtimoiy buyurtmalar hisobidan davlat tomonidan qo'llab-

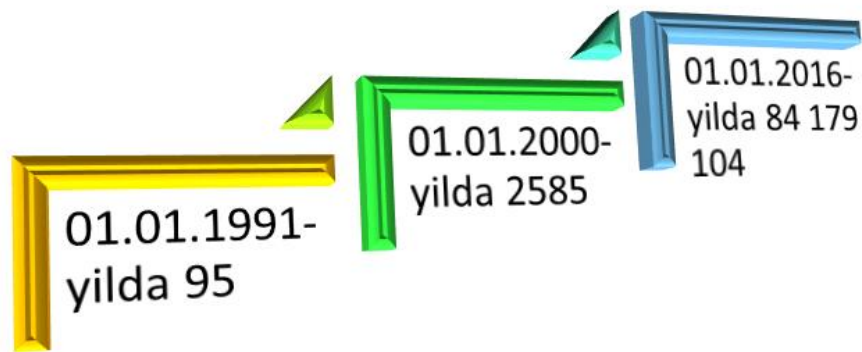
quvvatlash hajmini 1,8 barobarga oshirish, ajratiladigan mablag'lar sonini 70 milliard so'mga yetkazish vazifasi belgilangan.

Ta'kidlash joizki, Konstitutsiyaga o'zgartish va qo'shimchalar kiritishda fuqarolik jamiyati institutlari, nodavlat notijorat tashkilotlari, "tahlil markazi" ekspertlari faol ishtirok etib, bir qator taklif va munosabatlarni bildirishdi. Yangi Konstitutsiya loyihasida O'zbekiston Respublikasida fuqarolik jamiyati institutlarining huquq va qonuniy manfaatlari kafolati mustahkamlanmoqda. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy qonuni loyihasiga "Fuqarolik jamiyati institutlari" deb alohida bob qo'shilmogda.

Mamlakatimizda fuqarolik jamiyati institutlarining roli va ahamiyatini kuchaytirish, fuqarolarning eng muhim ijtimoiy-iqtisodiy muammolarini hal etishga qaratilgan bir qancha huquqiy hujjatlar qabul qilingani e'tiborga molik. Biroq, bu institut amaldagi Konstitutsiyada konstitutsiyaviy maqomga ega emas.

Shuningdek, konstitutsiyaviy qonun loyihasining 69-moddasiga fuqarolik jamiyati institutlari, shu jumladan jamoat birlashmalari va boshqa nodavlat notijorat tashkilotlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, ommaviy axborot vositalari fuqarolik jamiyatining asosini tashkil etishi normasi kiritilmogda.

Agar raqamlarga e'tibor qaratadigan bo'lsak,

3-chizma. O'zbekistonda Nodavlat Notijorat Tashkilotlar o'sish darajasi.¹¹

Xulosa qilib shuni aytishim mumkinki, Konstitutsiyamizning yangi tahriri loyihasida barcha sohalarida kiritilgan o'zgarishlar, eng avvalo, xalq tomoniga manfaat keltiriladigan bo'lganligi, barcha fuqarolarning o'z huquqlari yanada aniq va ravshan bo'lib, ularga hech kim noqonuniy tahdid qila olmasligi, chetda qolib ketmasligi buning ayni isbotidir. Endi bunday dolzarb muammolarning hal etilmay qolishi, ularga qonuniy ravishda javob berish kabi majburiyatlarni nazorat qilish, konstitutsiyaviy qonun-normalar qattiq nazorat qilina boshlandi.

Bugungi kunda faqat bizning qonun-normalarimizda emas, balki, butun dunyo mamlakatlaridagi Konstitutsiyadagi qonunlariga ham bir qator o'zgartirishlar, yangiliklar kiritilmogda. buning natijasida esa, eng avvalo, inson va fuqarolarimizning maanfaatlari birinchilikka qo'yilganini ko'rishimiz mumkin. Qonun doirasida amalga oshirilgan eng katta o'zgarish deb qaraydigan bo'lsak, keyingi yillarda ham yangilik kiritilmagan sohalar

¹¹ [Notijorat tashkilotlari haqida lex.uz saytidan manbaa.](http://lex.uz)

hamda bir qancha yo'nalishlar, ularning istiqbolli o'zgarishini ta'minlash maqsadida ham yangi o'zgartirishlar kiritilishini tahmin qilishimiz mumkin, deb o'ylaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi – 1992 y.
2. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023-y., 03/23/837/0241-son.
<https://lex.uz/uz/docs/-6445145>
3. O'zbekiston_respublikasi_konstitutsiyasining_yaratilish_tarixi_va_ahamiyati
<https://www.researchgate.net/publication/367066448>
4. Togayev S., Xujamurotov S. The role of bank management in the assessment of efficiency of commercial bank's activity //Research and education. – 2023. – T. 2. – №. 1. – C. 12-16.
5. Sobirovich T. S. et al. Ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishning ijobiy va salbiy oqibatlarini //Boshqaruv va etika qoidalarini onlayn ilmiy jurnali. – 2023. – T. 3. – №. 5. – C. 144-147.
6. Mirzayusuf Rustamboyev, Davron Ahmedov, Sadriddin Xidirov, Ixtiyor Bekov. «O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganish». «Yangi asr avlodi», 2005-yil
7. Sobirovich T. S. Topical issues of providing the financial stability of commercial banks //Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. – 2021. – T. 1. – №. 1.1 Economical sciences.
8. Togayev S., Ergashev J. Peculiarities of organizational strategy formation //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 1. – C. 459-464.
9. <https://constitution.uz/pages/yangitahrirdagikonstitutsiya>
10. <https://constitution.uz>.

СОЗНАНИЕ И ЯЗЫК ЧЕЛОВЕКА

Шарипова Шукронахон

*Ферганский государственный университет факультет педагогики и психологии
студентка 3 курса психологии*

Аннотация: Эта статья о понятиях языка и сознания и их взаимосвязи. Говорят, что язык – это не только средство общения, но и инструмент мышления, средство выражения мыслей. Язык представляет собой органическое единство по отношению к сознанию, не исключающее противоречий между ними. Сущность языка отражается в его функциях. Поэтому язык считается главным фактором наряду с трудом в формировании сознания.

Язык так же древен, как и сознание. Язык во взаимосвязи с сознанием представляют органическое единство, не исключающее и противоречия между ними. Сущность языка обнаруживает себя в его функциях.

Условием, которое приводит к формированию сложно построенной сознательной деятельности человека, является возникновение языка. Под языком следует понимать систему кодов (символов), с помощью которых обозначаются предметы внешнего мира, их действия, качества, отношения между ними. Естественно, что слова, соединенные в фразы, являются основным средством общения, благодаря которому человек сохраняет и передает информацию и усваивает опыт целых поколений других людей. Вопрос происхождения языка являлся предметом многочисленных предположений и теорий. Одни считали его проявлением духовной жизни и указывали на его «божественное происхождение».

Другие безуспешно старались вывести язык из эволюции животного мира. Однако научное решение вопроса о происхождении языка надо искать в тех общественно-трудовых отношениях, которые впервые появились с переходом к истории. Стоит отметить, что издавна в философии такие мыслители, как Платон, Гераклит и Аристотель изучали взаимосвязь между сознанием, мышлением и языком. Именно в Древней Греции последние воспринимались, как единое целое. Не зря ведь это отразилось в таком понятии, как «логос», что дословно означает человеческой «мысль неразрывна со словом». Школа философов-идеалистов считала, что мысль невозможно выразить словесно

Язык не только средство общения, но и орудие мышления, средство выражения мыслей. Дело в том, что мысль, понятие лишены образности, и потому выразить и усвоить мысль — значит облечь ее в словесную форму. Даже тогда, когда мы мыслим про себя, мы мыслим, отливая мысль в языковые формы. Выполнение языком этой своей функции обеспечивается тем, что слово — это знак особого рода: в нем, как правило, нет ничего, что напоминало бы о конкретных свойствах обозначаемой вещи,

явления, в силу чего оно и может выступать в роли знака — представителя целого класса сходных предметов

Язык, как система знаков, обозначающих предметы, их действия, качества или отношения, как средство передачи информации имел важнейшее значение для дальнейшей перестройки сознательной деятельности человека. Поэтому наряду с трудом язык является основным фактором формирования сознания.

Возникновение языка вносит три наиболее существенных изменения в сознательную деятельность человека:

— обозначая предметы и события внешнего мира в отдельных словах или их сочетаниях, язык позволяет выделить эти предметы, направить на них внимание и сохранить в памяти. В результате человек оказывается в состоянии «иметь дело» с предметами внешнего мира даже в их отсутствие. Поэтому можно сказать позволяет хранить полученную информацию и создает мир внутренних образов, что язык удваивает воспринимаемый мир,

— слова языка не только указывают на определенные вещи, но и абстрагируют их существенные свойства, относят воспринимаемые вещи к определенным категориям.

— язык служит основным средством для передачи информации, накопленной в общественной истории человечества. Передавая сложнейшую информацию, отложившуюся в течение многих веков

— слова языка не только указывают на определенные вещи, но и абстрагируют их существенные свойства, относят воспринимаемые вещи к определенным категориям. Таким образом, при помощи языка обеспечивается процесс отвлечения (абстракции) и обобщения, что позволяет ему стать не только средством общения, но и важнейшим орудием мышления, благодаря чему возможен переход отражения внешнего мира из чувственного к рациональному;

— язык служит основным средством для передачи информации, накопленной в общественной истории человечества. Передавая сложнейшую информацию, отложившуюся в течение многих веков.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Е.И. Рогов. Общая психология: (курс лекций) / Сост. – М.: Владос, - 448с.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. 1999.-896 с.
3. Каримджанова, Ю (2022). РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ У ПОДРОСТКОВ. В конференц-зоне (стр. 27-30).
4. Shermatova, N. M. (2023). TA'LIM TIZIMIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. Zamonaviy fan va ta'lim yangiliklari xalqaro ilmiy jurnal, 1(5), 17-21.
5. Шерматова, Х. М., & Мукимова, З. З. (2021). Интеллектуальная культура-важный фактор образовательного процесса. Экономика и социум, (4-2 (83)), 723-726.

6. ШЕРМАТОВА, Х. М. (2023). Цифровизация образования: положительные и отрицательные стороны. In Новые технологии в учебном процессе и производстве (pp. 752-753).

ALT ASBOBI TARIXI

Djanikulova Nargiza Miradxamovna

R.Glier nomli Respublika Ixtisoslashtirilgan Musiqa Maktabi, kamonli torli bo'lim

Oliy toifali Skripka, alt o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Alt cholg'u asbobi haqida so'z yuritiladi. Unda uning ishlatilishi bayon etilgan. Budan tashqari cholg'u asboblari haqida ham ma'lumotlar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *Alt, diapazon, tenor, shtrixlar, piano, simfonik orkestri.*

Alt (ital. alto – yuqori, baland) – ovoz va soz turi; 1) xor yoki vokal ansamblda partiya, xonanda bolalar yoki ayollar (messo-soprano, kontralto)ning past (yo'g'on) ovozi. Tenordan yuqori yozi-ladi; 2) xonanda o'g'il bolalarning past (yo'g'on) ovozi; 3) skripkasimon sozlar guruhiga mansub 4 torli kamonli soz, shaklan skripkadan kattaroq, kvinta past sozga ega. A. turli ansambllarda va simfonik orkestrda jo'rnavoz va yakkanavoz soz sifatida ishlatiladi; 4) orkestr sozlarining A. turlari: domra-A., klarnet-A., trombon-A. va boshqa ayrim o'zbek xalq cholg'ulari (dutor, sato, afg'on rubobi)ning diapazoni A. diapazoniga to'g'ri keladi. O'zbek xalq cholg'ulari orkestri tarkibidan yangi yaratilgan dutor-A. va g'ijjak-A. o'rin olgan. O'zbekistonda o'tkaziladigan torli sozlar ijrochilari tanlovida A. ijrochilari ham qatnashadi. O'zbekiston kom-pozitorlari torli A. uchun yirik asarlar yaratishgan (masalan, B. Zeydmanning A. va simfonik orkestr uchun 1-2-konsert, A. va fortepiano uchun konsertinolari; Hab. Rahimovning A. va orkestr uchun konserti, A. Kozlovskiyning g'ijjak-, A. va fortepiano uchun sonatasi va b).

Musiqa cholg'u asboblari musiqiy ton yoki o'ziga xos jarangdor tovushlar hamda ma'lum ritmik tuzilmalarni hosil etishga mo'ljallangan cholg'u asboblari; musiqani yakkanavoz yoki jamoa (turli ansambl, orkestr va boshqalar) tarzda ijro etishda ishlatiladi. Har bir Musiqa cholg'u asboblari.ning sadosi o'ziga xos tembr, ma'lum diapazon tovushqator va ifodaviy imkoniyatlarga ega. Musiqa cholg'u asboblari sadosining sifati, ko'pincha, muayyan cholg'u asbobining shakli, umumiy tuzilishi, qurilmasi va uni tayyorlashda ishlatilgan materialga bog'liq. Musiqa cholg'u asboblari qadimdan qamish, bambuk, yog'och, tosh, suyak, metall, teri, ipak, kokos yong'og'i, qovoq va boshqalardan tayyorlangan. Sadolanish xususiyatini qo'shimcha vositalar (masalan, surdinadan foydalanish), ijrochilik uslublari (masalan, torli sozlarni tirnab-chertib chalish, flajolet va boshqalar), ba'zi musiqa bezaklari yordamida o'zgartirish mumkin. Paydo bo'lishi insoniyat tarixining ilk davrlariga to'g'ri keladi; mukammallanishi esa musiqa san'ati va ijrochilikning rivojlanishi hamda Musiqa cholg'u asboblari ishlab chiqarish texnika taraqqiyoti bilan bog'liq.

Musiqa cholg'u asboblari tovush manbalariga qarab guruhlariga, ijrochilik uslubi (yoki ishlatilgan mexanizmi)ga qarab guruhchalarga, o'ziga xos qo'shimcha belgilariga qarab xillarga bo'linadi. Musiqa cholg'u asboblari, asosan, torli, puflab chalinadigan, teri qoplamali, tilchali, plastinkali, elektr va elektron musiqa cholg'ulari guruhlariga bo'linadi.

Torli cholgʻu asboblarning guruhchalari: kamonli sozlar (skripka, alt, violonchel, kontrabas, viola, oʻzbek sozlaridan gʻijjak, koʻbiz, sato va boshqalar), chertib chalinadigan sozlar (arfa, gusli, gitara, domra, balalayka, dutor, tanbur, rubob, setor, doʻmbira va boshqalar), urib chalinadigan torli sozlar (chang, simbali va boshqalar), klavishli urib chalinadigan sozlar (klavikord, fortepiano, royal), klavishli chertib chalinadigan sozlar (klavesin va uning turlari). Puflab chalinadigan cholgʻu asboblarning guruhchalari: tilchali sozlar (surnay, qoʻshnay, boʻlamon, shoxnay, klarnet, goboy va boshqalar), tilchasiz sozlar (naylar, fleytalar), mundshtukli sozlar (truba, valtorna, tuba, karnay va boshqalar), pnevmatik klavishli sozlar (organ va uning turlari).

“Alt musiqa asbobini bilasizmi?” degan savolga koʻpchilik “bu skripka, faqat unga qaraganda kattaroq” deb javob berishadi.

Bu agar altning tashqi koʻrinishiga qarab baho berilganda toʻgʻri, Lekin altning tembri boshqa musiqa asboblariga also oʻxshamaydi. Shuning uchun unga katta skripka deb qarash notoʻgʻri.

Alt asbobining ham oʻz tarixi bor. Agar akustika nuqtai nazaridan qaralsa altning uzunligi 46 sm.dan kam boʻlmasligi kerak. Unda grifning uzunligi ham ortadi. Alt asbobida chalish uchun musiqachining barmoqlari uzun va kuchli boʻlishi kerak. Lekin bunday musiqachilar juda kam. Shunda savol tugʻiladi: “Unda qanday qilib violonchel va kontrabas asbobida musiqachilar chalishadi? Axir bu asboblar altdan ham katta-ku?!”.
Lekin buning asosli farqi bor.

Skripka va alt asbobida chaluvchining chap qoʻli bir vaqtning oʻzida ikkita vazifani bajaradi: barmoqlar simni grifga bosadi va asbobni ushlab turadi.

Violonchel va kontrabaschining chap qoʻli esa ikkinchi vazifadan ozod – bu asboblar boshqa tayanchga ega.

Agar altchi ham chap qoʻlini grifga bemalol harakatlantirganda hech qanday muammo boʻlmas edi. Lekin uning katta barmogʻi grifning tagida boʻlishi kerak, qolgan barmoqlarini esa u grif ustida chalganda choʻzishi kerak.

Buni uzun grif ustida chalganda oʻz qiyinchiligi bor. Shuning uchun alt asbobining uzunligini ijrochi barmoqlari uzunligiga qarab qisqaroq qila boshlashdi.

Kremonlik ustalar katta alt yasashgan va ular juda chiroyli ovozga ega edi. Lekin ularni ijro eta oladiganlar kam edi. Shuning uchun ham musiqachilar bunday altlardan voz kechib oʻzlariga boshqa kichikroq altlar yasatar edilar.

Buyuk italyan ustasi Antonio Stradivari ham cholgʻuchilar iltimosini inobatga olib kichik altlar yasay boshladi.

XVIII asrga kelib alt asbobi orkestrda ham asosiy temalarni chala boshladi. Buni Kristof Glyuk nomli bastakor boshlab berdi. U oʻzining “Alsesta” degan operasida alt partiyasiga asosiy temani beradi.

G.Berliozning “Garold Italiyada” simfoniyasida, D.Shostakovichning II simfoniyasida alt asbobiga solo partiyasi berilgan.

Musiqa maktabida alt asbobi 6-7 sinfdan oʻquvchilarga oʻrgatiladi. Bu asbobda chalish uchun oʻquvchining musiqiy qobiliyati yaxshi boʻlishi kerak. Yana uning qoʻllari va barmoqlari uzun, kuchli boʻlishi kerak.

Skripka asbobidan alt asbobiga o'tgan o'quvchilarning ongiga alt asbobi ham skripkaga o'xshagan o'ziga xos asbob ekanligini, bu asbobda ham juda chiroyli kuylar chalish mumkinligini singdirish kerak.

Agar diapazoni to'g'ri kelsa, skripka va violonchel uchun yozilgan yaxshi asarlar alt uchun moslab o'g'iriladi.

Alt sinfiga o'tgan 6-7 sinf o'quvchilari 4/4 butun skripkaga alt simlarini qo'yib chala boshlashadi. Lekin o'quvchi 8-9 sinfga o'tganda endi u haqiqiy alt asbobida chalishi kerak.

Altlar kattalik jihatidan 3 guruhga bo'linadi:

1. Kichik 370-400 mm.
2. O'rta 400-430 mm.
3. Katta 430-470 mm.

Gasparo da Salo (1542-1610), A.Stradivari (1644-1737) singari buyuk italyan ustalari o'rta va yirik 470 mm.gacha altlar yasashgan.

1893 yil rus masteri Ayu Leman alt uchun 420 mm eng qulay razmer, - degan edi.

Bu fikr 1960 yilda Rimda bo'lgan Xalqaro konferensiyada ham aytili.

O'ng qo'l og'irligi haqida V.Borisovskiy aytadi: "Altchining o'ng qo'l tirsagi skripkachinikiga qaraganda og'irroq bo'ladi va kamonni ushlaganda barmoqlarni kengroq qo'yish kerak. Chap qo'l intonnatsiyasi ham altda skripkaga qaraganda qiyinroq. Altchi chap qo'lini ancha cho'zib chalishi kerak.

Darslarni to'g'ri tashkillashtirish, uy vazifalarini to'g'ri tayyorlash va mustaqil dars tayyorlashga o'rgatish – o'qituvchining asosiy vazifasi.

Yana o'quvchilar alt mutaxassisligidan tashqari kvartet, kamer ansambl va orkestrlarga ham qatnashishlari kerak. Bu ularning musiqiy ongi, dunyoqarashini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Faber T (2006). Stradivari's Genius: Five Violins, One Cello, and Three Centuries of Enduring Perfection. New York: Random House. Hargrave R (2001).
2. "Ma, du Pre and a vision of perfection: Stradivari's great Davidov." Strad. Mag., pp. 1375-1381.
3. Hillard K (2008). "History of the cello". 2002. Essortment. . Howards K (2008). Personal Interview.
4. S.Gazaryan "Musiqqa asboblar olamida"
5. Y.Kramarov "Alt cholg'usi o'qitilishida ayrim savollar"

ПРОБЛЕМЫ ДЕФИЦИТА ВОДЫ В УСЛОВИЯХ УЗБЕКИСТАНА И ЕЕ РОЛЬ В БИОТЕХНОЛОГИИ

Исмаатов А.М

*(PhD) -старший преподаватель Наманганский Государственный Университет
факультет Биотехнологии кафедра биологии +998977755266*

Отамирзаева Хулкаррой Боймирза кизи

*студентка 3-курса Наманганского Государственного университета факультета
Биотехнологии кафедры биологии E-mail: hulkaroyotamirzaeva@gmail.com Tel: +998995242301*

Аннотация: *В данной статье мы рассмотрели проблемы дефицита питьевой воды в условиях Узбекистана, а также вопросы взаимосвязи между дефицитом питьевой воды и здоровьем населения и провели анализ дефицита питьевой воды. От статьи мы можем узнать что вода играет ключевую роль в биотехнологии, которая является одним из основных компонентов многих биологических процессов.*

Ключевые слова: *Вода, водоросли, атмосфера, климат, Центральное Азии, Узбекистан, Казахстан, Азербайжан, пресной воды, ресурс, усугубляющая дефицит, последствия, загрязненной, патогенные микроорганизмы, заболевания, нехватка, распространения, сельскохозяйственную, экономику, организации, экспертов, территории, потребление, распределение, буферных растворах, водолечения, медицине, лекарственное, разрыхления, растворения, горные парод, режущего, эрозией, смазка, гидроэлектростанции, уклоны реки, плотности, неразделимы, видоизменив.*

ВВЕДЕНИЕ

Вода — это жидкость без вкуса, запаха, цвета, которая входит в состав всех живых существ. . В теле человека и животных воды больше половины массы; медуза, например, состоит из воды на 90%, а водоросли — почти на 98%. Без пищи человек может прожить несколько недель, а без воды умирает через 3-5 дней. Вообще гораздо правильнее было бы называть нашу планету не Земля, а Вода. Почти 75% ее поверхности занято океанами и морями, 20% покрыто снегом и льдом. Вода морей и океанов днём нагревается, поглощая огромное количество солнечного тепла, а остывая ночью, отдает его атмосфере. Вода — это часть неживой природы. Вода содержится в реках, озёрах, болотах, морях и океанах, а также глубоко под землёй. Содержится вода и в атмосфере. От космического холода атмосферу защищает содержащийся в ней пар. Всем известен тот факт, что в пустынях, особенно крупных, где воздух очень сухой перепад между дневной и ночной температурами может достигать 50° С. Таким образом, от воды целиком и полностью зависит климат планеты, а значит и возможность жизни на ней.

Как известно, одной из опасностей угрожающей современной цивилизации и человечеству является экологическая катастрофа с ее многочисленными составляющими, в том числе изменением глобального климата и дефицитом питьевой воды. На современном этапе развития человечества столкнулось, быть может, с наиболее горячей проблемой - как сохранить природу и цивилизацию, поскольку никто не знает, когда и в каком виде может произойти та или иная катастрофа. Не следует забывать и про глобальное изменение климата. До конца нынешнего столетия в странах Центральной Азии может потеплеть на 7 градусов. Это приведет к опустыниванию территорий, пересыханию рек и озер. Центральная Азия сталкивается с серьезным водным кризисом, который угрожает не только экономическому развитию, но и жизни миллионов людей. Недостаток пресной воды из-за изменения климата и неэффективного управления водными ресурсами создают существенные вызовы для стран региона. С приходом лета, столицы и многие маленькие города Центральной Азии столкнулись с острой проблемой доступа к питьевой воде. Региональная климатическая сеть CAN ВЕКЦА проанализировала ситуацию. Еще одна причина, дополнительно усугубляющая дефицит, заключается в неравномерном распределении водных ресурсов, считает Алексей Маслов. Острее всего нехватка воды ощущается в Узбекистане и Казахстане, поскольку эти страны находятся в нижнем течении основных рек.

Как дефицит воды отразится на гражданах?

Нехватка питьевой воды может иметь чреватые последствия на здоровье населения в различном виде: от ухудшения условий жизни и развития заболеваний вплоть до обезвоживания и смерти человека. В загрязненной воде могут содержаться патогенные микроорганизмы, вызывающие самые опасные заболевания. Возможность опасного заражения начали осознавать не только специалисты, но и обычные жители. Нехватка воды в первую очередь ставит под угрозу безопасность и здоровье населения: соблюдение элементарных правил гигиены в домах и общественных местах, коллапс канализационных систем и угроза распространения опасных заболеваний. Дефицит пресной воды приводит к росту её стоимости, а значит, растут цены на сельскохозяйственную продукцию и, соответственно, на всю экономику.

По данным Продовольственной и сельскохозяйственной организации ООН (ФАО), сегодня Узбекистан потребляет 169% своих водных ресурсов в течение года, в то время как другие страны Центральной Азии имеют гораздо более низкий уровень потребления. В Казахстане этот показатель достигает 33%, Кыргызстане — 50%, Азербайджане — 54%, Армении — 56%, Таджикистане — 62%.

На фоне растущего дефицита спрос на воду увеличивается каждый год. За последние 15 лет объем воды на одного человека в Узбекистане сократился на 48% — с 3,048 м³ в 2008 году до 1,589 м³ в конце 2022 года. Узбекистан входит в топ-30 стран с повышенным водным стрессом, занимая 25 строчку рейтинга из 164 стран. По данным экспертов, дефицит пресной воды в Узбекистане к 2030 году может достигнуть 7 м³ — это объем четырех водохранилищ Чарвак или почти два озера Тузкан.

Территория Казахстана только 2,8% ее территории покрыты водой, тогда как две трети представлены засушливыми зонами. Значительная часть водных ресурсов поступает из соседних стран, отчего вопрос использования трансграничных рек для республики является жизненно важным. К 2030 году объем пресной воды может сократиться в 5 раз, до 23 км³, что сопоставимо с годовой нормой потребления. В Астане, столице Казахстана, наблюдается водный кризис, который подчеркивает неравенство в доступе к ресурсам в городе. С мая 2023 года в Астане возникли протесты против отключения воды.

На что мы тратим воду?

Ежедневное распределение воды, согласно его данным: 50% — на питание, 30% — на расход энергии, 10% — на продукты и еще 10% — для домашнего использования (уборка, стирка и т.д.) Хотя 70 % поверхности земного шара покрыто водой, однако на 97,5 % она состоит из соленой воды. Оставшиеся 2,5 % приходятся на пресную воду, почти две трети которой находится в замороженном состоянии в ледниковых шапках. Более 70 % всех имеющихся ресурсов пресной воды используется в сельскохозяйственных целях.

Почти 90% пресной воды в Узбекистане расходуется в агросекторе. В Ташкенте тратится до 400 л на жителя в сутки, заявил сенатор Борий Алиханов. Основной потребитель пресной воды в стране — сельскохозяйственный сектор, на долю которого приходится 90% используемого объема воды. При этом аграрный сектор — один из ведущих в экономике Узбекистана. В 2019 году его вклад в ВВП страны составил около 28%.

Вода является важнейшим химическим веществом. С этой позиции в любом курсе химии ее изучению уделено значительное внимание. Вода нужна в электролитах, буферных растворах, лекарствах, напитках. Она выполняет роль катализатора, растворителя, основы во многих химических реакциях. Выпаривание — один из способов получения чистых химических веществ.

● В медицине применяется для проведения физиотерапевтических процедур, водолечения и т.д.

Применение воды очищенной в медицине:

1. лекарственные растворы для внутреннего и наружного применения;
2. глазные капли и офтальмологические растворы;
3. лекарственные препараты для новорожденных;
4. не инъекционные растворы, для которых предусмотрена последующая стерилизация.

Если для лекарственных форм не предусматривается стерилизация, применяют воду очищенную стерильную.

Воду также используют в санитарии и медицине как моющее средство. В повседневной санитарной практике поликлиник, больниц и медицинских учреждений для мытья поверхностей, посуды и оборудования используют обычную питьевую воду. Для конечного ополаскивания медицинской посуды и оборудования, на

начальных стадиях подготовки инфузионного оборудования и ёмкостей используется вода очищенная.

- В качестве растворителя в быту и промышленности. Для обеспечения промышленных процессов в деревообработке, текстильной, химической индустрии и др.

Вода известна как хороший растворитель - она растворяет многие вещества. Помимо этого, вода является той физико-химической средой, благодаря которой возможно осуществление большинства реакций обмена веществ, обеспечивающих непрерывный процесс разрушения и восстановления живых тканей.

- Теплоноситель в сетях центрального отопления, на электро- и атомных станциях. Вода в твердом состоянии (лед) — охладитель в медицине и общепите.

Есть два основных назначения воды для реакторов типа ВВЭР — это теплообмен и охлаждение. Основной принцип работы АЭС заключается в том, что в результате атомной реакции выделяется большое количество тепла, которое нагревает воду, преобразуя ее в пар. Пар под давлением вращает турбину, которая преобразует механическую энергию в электрическую.

- Обычная и тяжелая вода применяются на атомных станциях как замедлитель нейтронов.

Тяжелой водой называют оксид дейтерия (D_2O) с природным содержанием изотопов кислорода. Практическое применение тяжелой воды обусловлено ее ядерно-физическими свойствами, такими как высокий коэффициент замедления и малое сечение захвата нейтронов. Следствием этого явилось применение тяжелой воды в качестве замедлителя нейтронов и теплоносителя в тяжеловодных реакторах.

- Для тушения пожаров, причем как непосредственно струями воды, так и водяным паром. Интересно, что горячая вода лучше тушит огонь, чем холодная, так как быстрее превращается в пар, препятствующий доступу кислорода к огню.

- В промышленности используется для разрыхления, растворения, перемещения горных пород. Применяется в металлургии и гидрометаллургии.

В металлургической промышленности, в том числе при производстве стали, большая часть воды используется для охлаждения сталеплавильного оборудования, закалки и работы гидравлического оборудования. Кроме того, она необходима для увеличения влажности воздуха, что требуется для некоторых процессов производства стали.

- Как режущий инструмент (струя под высоким давлением).

Гидроабразивная резка — вид обработки материалов резанием, где в качестве режущего инструмента вместо резца используется струя воды или суспензия абразивного материала в воде, выпускаемая с высокой скоростью и под высоким давлением. В природе подобный процесс, протекающий естественным образом, называется водной эрозией.

Недостатки данной технологии

1. Недостаточно высокая скорость реза тонколистовой стали;

2. Ограниченный ресурс отдельных комплектующих и режущей головки;
3. Высокая стоимость абразива (расходный материал);
4. Коррозия металла.

- Входит в состав некоторых смазочных материалов. Иногда сама выступает как смазка

Вода применяется как смазочный материал для смазки подшипников из древесины, пластиков, текстолита, подшипников с резиновыми обкладками и др. Воду также используют в эмульсионных смазках

- Опосредованно вода — мощный источник энергии (гидроэлектростанции).

Гидроэлектростанция (ГЭС) — электростанция, использующая в качестве источника энергии движение водных масс в русловых водотоках и приливных движениях; вид гидротехнического сооружения. Гидроэлектростанции обычно строят на реках. Для эффективного производства электроэнергии на ГЭС необходимы два основных фактора: гарантированная обеспеченность водой круглый год и возможно большие уклоны реки, благоприятствуют гидростроительству каньонобразные виды рельефа.

- Вода используется как эталон определения массы, температуры, количества тепла, высоты местности (над уровнем моря).

Вода, несмотря на все её аномальные свойства, является эталоном для измерения температуры, массы (веса), количества тепла, высоты. Шведский физик Андерс Цельсий, член Стокгольмской академии наук, создал в 1742 году стоградусную шкалу термометра, которой в настоящее время пользуются почти повсеместно. Точка кипения воды обозначена - 100, а точка таяния льда - 0. При разработке метрической системы установленной по декрету французского революционного правительства в 1793 году взамен различных старинных мер, вода была использована для создания основной меры массы (веса) – килограмма и грамма: 1 грамм - это вес 1 куб. см (миллилитра) чистой воды при температуре её наибольшей плотности – + 4 С. Следовательно, 1 килограмм – это вес 1 литра воды. Вода используется и для измерения количества тепла. Одна калория – это количество тепла, нужное для нагревания 1 грамма воды с 14, 5 до 15,50 С. Все высоты и глубины на земном шаре отсчитываются от уровня моря.

Есть ли решение?

Специалисты «Узбеккосмоса» отмечают, что сбор данных при помощи спутникового мониторинга и их анализ с использованием искусственного интеллекта позволяют определять объёмы потребления воды на орошаемых территориях в масштабах целых областей и бассейнов рек. Кроме того, это даёт возможность делать многолетнюю оценку эффективности водопотребления вплоть до уровня индивидуального фермерского участка.

«Технологии космического мониторинга полей и водных ресурсов позволяют определять урожайность сельхозугодий, выявлять проблемы в ирригационных системах и орошаемых массивах, определять продуктивность воды, а также

мониторить соблюдение норм орошения. Этот метод доказал свою эффективность в международной практике, и сегодня особенно актуален для экономики Узбекистана», — отметил начальник отдела Мухиддин Ибрагимов.

Чтобы добиться бережного отношения к воде необходимо применять новейшие технологии, позволяющие принимать своевременные, информированные решения при формировании государственных программ и мер поддержки фермеров. Только таким образом мы сможем добиться устойчивого развития одного из самых важных секторов экономики страны — сельского хозяйства.

Заключение

В заключении я хочу подвести итоги о том что, существует еще несколько важных и острых проблем. Для их решения необходима определённая стратегия. Так, по оценкам экспертов ООН проблема чистой воды является самой острой и глобальной проблемой в мире.

И конечно здесь нельзя не остановить внимание на воде Байкала. Это тоже важная и наболевшая проблема. Озеро Байкал содержит 23,6 тыс. куб. км пресной воды, что составляет 20% мировых запасов пресной воды.

Другая и не менее важная фундаментальная проблема воды – это проблема очистки и опреснения воды. Решение этой проблемы будет также способствовать сохранению мирового баланса потребления воды. Снабжения населения качественной питьевой водой – не менее важная проблема, так как это касается здоровья людей.

Несмотря на все усилия со стороны правительства и международных организаций водная проблема в Узбекистане остаётся острой и важной.

Вода – самое необычное и самое важное вещество окружающего мира. Роль воды, несомненно, велика, она влияет на все окружающие процессы, прежде всего на человека, а заменить или видоизменить это бесценное богатство нельзя и для этого мы должны осознавать ее ценность и правильное пользование для сохранения жизни. Видоизменив её, мы тем самым нарушим баланс, и что самое главное потеряем жизнь. Надо всегда помнить, что вода и жизнь – неразделимы.

Чтобы добиться бережного отношения к воде необходимо применять новейшие технологии, позволяющие принимать своевременные, информированные решения при формировании государственных программ и мер поддержки фермеров. Только таким образом мы сможем добиться устойчивого развития одного из самых важных секторов экономики страны — сельского хозяйства.

По выражению А.В. Квашнина «Изучение структуры воды обеспечит новый научный прорыв в фундаментальном естествознании». Это, пожалуй, самая важная проблема и перспективное направление в науке о воде.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. https://www.water.gov.kg/index.php?option=com_k2&view=item&id=1767:kaplya-za-kaplej-ili-kak-v-uzbekistane-pytayutsya-ratsionalno-ispolzovat-vodu-v-selskom-khozyajstve&Itemid=1437&lang=ru#:~:text=
2. <https://www.gazeta.uz/ru/2023/08/10/water-crisis/>
3. <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-defitsita-pitievoy-vody-v-usloviyah-uzbekistana#:~:text=>
4. <https://uz.sputniknews.ru/amp/20210715/defitsit-vody-v-tsentralnoy-azii-kak-uzbekistanu-i-ego-sosedyam-spastis-ot-zasuxi-19700909.html>
5. <https://canecca.org/vodnyj-krizis-v-czentralnoj-azii-klyuchevye-puti-resheniya/>
6. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
7. <https://toitumine.ee/ru/energiya-i-potrebnost-v-pitatelnyh-veshhestvah/voda#:~:text=>
8. <https://infographica.com.ua/2015/04/02/1888/#:~:text=>
9. <https://www.gazeta.uz/ru/2023/06/23/water/#:~:text=>
10. <https://pcgroup.ru/blog/voda-ee-biogennoe-znachenie-i-primeneniye-chelovekom/#:~:text=>
11. <https://www.vo-da.ru/articles/vodopodgotovka-medicine/primeneniye-vodyi-v-meditsine>
12. <https://vodaexpress.ru/stati/biologicheskoe-znachenie-vody/#:~:text=>
13. <https://www.gazeta.uz/ru/2019/03/27/water-ecology/#:~:text=>
14. <https://istina.msu.ru/conferences/presentations/110798552/#:~:text=>
15. <https://www.ekodar.ru/prom/water-wiki/interesno-pochitat/voda-dlya-proizvodsta-stali/#:~:text=>
16. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
17. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
18. <https://otvet.mail.ru/question/13969851>
19. 8-й Всемирный водный форум, Бразилиа март 2018г
20. Данилов-Данильян В.И. Дефицит пресной воды и мировой рынок // Водные ресурсы. 2005. Т. 32. № 5. С. 625-633.
21. Международный семинар по проблеме дефицита водных ресурсов Принятие мер в трансграничных бассейнах и уменьшение воздействий на здоровье человека Женева 11-12 декабря 2017 года <https://unesc.org/>
22. Марков В.В. Основы здорового образа жизни и профилактика болезней. - М.: «Академия», 2001. - 320 с.
23. ВОЗ: Основные сведения о болезнях, связанных с водой. http://www.who.int/water_sanitation_health/diseases/diseasefact/ru/
24. Karimqulov, Q. M., Uzoqov, I. E., Sarikulov, M. X., & Xursanova, M. Y. (2022). Oziq-ovqat mahsulotlarini sifatini aniqlash va tasniflash usullari. Science and Education, 3(9), 157-161.

25. Рискулов, Х. А., Адилов, Т. Т., & Узоров, И. Э. (2022). Перспектива развития туризма в Узбекистане. *Science and Education*, 3(7), 334-339.

26. Uzoqov, I. E., Lapasova, Z. K., & Jabborxonova, G. A. K. (2022). Oziq-ovqat mahsulotining xavfsizligi: muammolar va yechimlar. *Science and Education*, 3(7), 4152.

27. Sarikulov, M. X., Uzoqov, I. E., & Lapasova, Z. K. Q. (2022). Oliy ta'lim muassasalarida yosh kadrlarni sifatli inklyuzif o'qitishni rivojlantirish va yetuk kadrlarni tayyorlash. *Science and Education*, 3(6), 784-788.

28. Uzoqov, I. E., & Bahodirova, N. G. O. Q. (2022). Tovarlar kimyosi ixtisosligida oziq-ovqat mahsulotlarining kimyoviy tarkibining o'rni. *Science and Education*, 3(12), 365-368.

29. <https://livingasia.online/water/>

30.

https://vuzdoc.org/99435/tehnika/biotehnologiya_osnove_membrannyh_tehnologiy

**РОЛЬ ИНТЕРАКТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИИ В ПРОЦЕССЕ
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРАНСПОЗИЦИИ РЕЧЕВЫХ НАВЫКОВ ПРИ
ИЗУЧЕНИИ РКИ УРОВНЯ В1**

Атамирзаева Камила Алишеровна

*преподаватель кафедры русского языка Наманганского государственного
университета atamirzaevakamila@gmail.com*

Изучение русского языка как иностранного обладает рядом специфических особенностей: во-первых, позволяет учащимся за короткий период получить достаточный объем знаний и овладеть необходимыми навыками и умениями для эффективной коммуникации с носителями русского языка; во-вторых, ориентировано на мотивы, интересы и коммуникативные потребности учащихся, благодаря чему можно варьировать и содержание самого курса, и формы обучения. Данные характеристики курсового обучения иностранным языкам объясняют его привлекательность и популярность во всем мире, но особенно востребованным оно становится в стране изучаемого языка, так как сама языковая среда предоставляет возможность выстроить методическую цепочку (наблюдение - отработка - практика) в естественных условиях [Леонтьев, 1983; Орехова, 2003, 2004; Бурина, 2015].

Несмотря на распространенность курсов русского языка как иностранного (РКИ), традиционно сложившиеся формы практических занятий не всегда соответствуют задачам интенсификации учебного процесса в условиях языковой среды и в недостаточной степени учитывают обучающие возможности этой среды [Леонтьев, 1983, с. 61].

В научно-методической литературе решение проблемы оптимизации обучения РКИ на курсах связывается с усилением интерактивной стороны процесса общения, поскольку интерактивность, понимаемая как речевое и практическое взаимодействие, является базой того общения, которое может стать механизмом и основой иноязычного образования [Федорова, 2009, с. 3].

Обзор исследований последних двух десятилетий также свидетельствует о том, что интерактивность рассматривается как фактор повышения качества обучения общению на неродном языке.

В трудах по методике преподавания иностранных языков описаны различные формы интерактивного обучения (ИО): театрализация, работа в малых группах, дидактические игры, проектная работа, дискуссии, мозговой штурм, ПОПС-формула, интервью, деловые игры, квесты и др.2.

На основе анализа научной литературы можно сделать вывод, что признаками интерактивности в той или иной степени наделены все личностно-ориентированные технологии, при этом сама технология ИО включает элементы инновационных технологий как приемы (А.В. Ковалева, 2015; Е. Сопова, 2013). Благодаря быстрому развитию информационно-компьютерных технологий (ИКТ), активно используемых в

учебном процессе, спектр интерактивных форм обучения постоянно расширяться. Тем не менее мы разделяем точку зрения Ю.Н. Емельянова, который утверждает, что довольно часто формы интерактивного обучения бессистемно используются в практике преподавания иностранного языка, в отрыве друг от друга, так как отсутствует единая педагогическая система интерактивного обучения [Емельянов, 1995].

Исследователи описывают структуру интерактивного обучения (ИО) с помощью таких понятий как: методы, технологии, подходы, принципы, приемы, формы (Л.Н. Вавилова, Ю.Ю. Гавронская, Н. Замковая, И. Моисеенко, Т.С. Панина, Г.К. Селевко и др.). Применительно к практике обучения иностранному языку разрабатываются интерактивные типы уроков (И.В. Бимурзина, Т.В. Кужина и др.), предлагаются интерактивные упражнения и задания (Н.В. Козлова, Н.В. Ли, Л.А. Лощина, А.В. Щеколдина и др.). Проблемам интерактивных форм организации процесса овладения иностранным языком посвящены и зарубежные исследования, однако и в них не наблюдается единообразия в использовании терминов и их трактовках.

Принимая во внимание тот факт, что интерактивные формы и приемы обучения способствуют более прочному усвоению иноязычных языковых явлений, обеспечивают устойчивую связь зрительных и слуховых образов, увеличивают словарный запас и поддерживают высокий уровень активности учащихся, то описание категорий ИО становится особенно актуальной проблемой при обучении иностранцев на курсах русского языка, где последовательно развиваются речевые умения устного общения и практического взаимодействия учащихся на основе уже имеющихся языковых знаний и речевых умений.

Процесс интерактивного обучения иностранному языку должен строиться с учетом таких социально-психологических составляющих, как межличностное, межиндивидуальное и социальное взаимодействие, а также с учетом педагогического аспекта, определяющего базовые компоненты ИО: работа в малых группах (мини-группах, группе), игровые элементы, диалогическое взаимодействие, активная познавательная деятельность каждого учащегося, творческая основа деятельности. Социально-психологические и педагогические основы ИО определяют специфику построения такого обучения при овладении иностранным языком, а отбор соответствующих им интерактивных форм и приемов способствует более эффективной организации учебного процесса.

Обучение иностранных студентов устно-речевому общению на русском языке предполагает формирование определенных устно-речевых умений. В первую очередь, это устно-речевые умения, которые отвечают критериям спонтанности (собственно-речевые и коммуникативные умения) и нормативности (лингвистические и социокультурные умения) устной речи в социально-бытовой и социокультурной сферах общения. По окончании обучения учащиеся должны овладеть умениями

- «включаться» в социокультурное окружение,

- самостоятельно моделировать и регулировать речевое поведение в условиях реального общения с носителями изучаемого языка,
- осуществлять совместную эвристическую деятельность на иностранном языке.

Эффективным средством для развития данных устно-речевых умений должно выступать интерактивное учебное пособие, стимулирующее, активизирующее и поддерживающее естественно-мотивированное коммуникативное взаимодействие в учебном процессе и обеспечивающее непосредственный «выход» в естественную языковую среду, создавая таким образом условия для переноса сформированных умений в реальные условия общения.

Основой подготовки к взаимодействию в реальных ситуациях общения должен выступать интерактивный урок как макроединица обучения РКИ на краткосрочных курсах, состоящий из трех блоков: мотивационно-ознакомительный, деятельностно-ориентированный и результативный. Структурной единицей каждого блока являются группы интерактивных упражнений, призванные организовать одновременно и взаимодействие, и общение на уроке. Группам интерактивных упражнений соответствуют интерактивные приемы и формы, которые способствуют формированию, развитию и совершенствованию соответствующих устно-речевых умений. Для каждого блока интерактивного урока список интерактивных форм и приемов является открытым, поскольку они могут использоваться в разных модификациях и вариантах, главное - это соответствие стадиям взаимодействия и постепенное усложнение языкового оформления высказываний. Интерактивное задание рассматривается как микроединица ИО, т.е. минимальная единица учебного процесса. Потому что одним из основных преимуществ интерактивных технологий является их способность создавать условия для практики речи и общения на иностранном языке. Современные онлайн-платформы, приложения и игры предоставляют учащимся возможность общаться с носителями языка, участвовать в интерактивных уроках и заданиях, а также применять свои знания в реальных ситуациях общения. Это способствует развитию навыков транспозиции, поскольку учащиеся получают опыт использования изученного материала в различных контекстах.

Специально отобранные для каждой ситуации общения и расположенные в определенном порядке интерактивные формы и приемы представлены в системе интерактивных упражнений и заданий, классифицированных в зависимости от стадий усвоения речевых действий в разных коммуникативных ситуациях. На каждой стадии учащиеся, выполняя интерактивные задания, предполагающие осуществление конкретных речевых действий; тренируются в межличностном взаимодействии, осваивая различные роли в разных ситуациях общения. В интерактивном задании того или иного типа ставится определенная коммуникативная задача, актуальная для обучающихся в языковой среде, благодаря чему развиваются устно-речевые умения на изучаемом языке. Следовательно, в процессе межличностного взаимодействия, в ходе

которого происходит иноязычное общение, формируются, закрепляются и развиваются интерактивные умения и устно-речевые умения в целом. Использование интерактивных упражнений и заданий, которые обеспечивают общение учащихся на неродном языке для достижения совместного результата, способствует созданию условий для сочетания прямого и рефлексивного управления деятельностью обучающихся.

Развитие речевых навыков при изучении русского языка как иностранного является важной частью обучения иностранным языкам. Русский язык, будучи одним из самых распространенных языков в мире, привлекает множество людей, желающих освоить его для общения, работы или учебы в России. И одним из ключевых аспектов развития речевых навыков при изучении русского языка тоже является использование интерактивных технологий. Современные онлайн-платформы, приложения и игры предоставляют учащимся возможность практиковать речь, общаться на русском языке и развивать свои языковые навыки. Интерактивные уроки, задания и тесты помогают учащимся применять свои знания в различных ситуациях общения, что способствует развитию навыков транспозиции.

Использование транспозиции речевых навыков при обучении русскому языку как иностранному имеет ряд преимуществ. Во-первых, это позволяет учащимся лучше понимать и запоминать новую информацию, так как они могут отталкиваться от уже имеющихся знаний на родном языке. Во-вторых, транспозиция помогает учащимся более успешно применять изученный материал на практике, так как они могут использовать уже сформированные навыки и стратегии коммуникации на родном языке.

Интерактивные технологии также позволяют индивидуализировать процесс обучения, учитывая потребности каждого учащегося. Персонализированные уроки и задания помогают развивать речевые навыки на уровне В1, учитывая уровень и особенности каждого студента. Это способствует более эффективному освоению материала и повышению мотивации к изучению русского языка. Так как интерактивные технологии играют важную роль в процессе изучения иностранных языков, в том числе и при использовании транспозиции речевых навыков при изучении русского как иностранного языка на уровне В1. Транспозиция речевых навыков подразумевает способность переносить свои языковые знания и умения на новые ситуации общения, что является важным аспектом в процессе изучения иностранного языка, и именно интерактивные технологии предоставляют доступ к разнообразным аутентичным материалам на русском языке, таким как аудио- и видеозаписи, тексты, игры и т.д. Это позволяет учащимся погружаться в языковую среду, расширять свой словарный запас, улучшать понимание на слух и развивать навыки говорения на русском языке. Это способствует более эффективному освоению материала и повышению мотивации к изучению языка.

Таким образом, исходя из всего вышерассмотренного можно сказать, что интерактивные технологии играют важную роль в процессе использования транспозиции речевых навыков при изучении РКИ на уровне В1. Они предоставляют учащимся возможность практиковать свои речевые навыки в различных ситуациях общения, индивидуализировать процесс обучения и получать доступ к разнообразным аутентичным материалам на русском языке. Все это способствует более эффективному освоению языка и развитию навыков транспозиции, необходимых для успешного использования русского языка на уровне В1.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абрамова Г.С., Степанович В.А. Деловые игры. Теория и организация. Екатеринбург: Деловая книга, 1999. 192 с.
2. Алхазидзе А.А. Психологические основы обучения устной речи. Тбилиси: Гантлеба, 1994. 218 с.
3. Алхазидзе А.А. Основы овладения устной иностранной речью. М.: Высшая школа, 2004. 205 с.
4. Амонашвили Ш.А. Размышления о гуманной педагогике. М.: Изд. Дом Шалвы Амонашвили, 1995. 496 с.
5. Андронкина Н.М. Формирование интерактивных умений иноязычного общения в языковой группе // Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина. М., 2008. № 4 (18), С. 170-184.
6. Андреева Г.М. Социальная психология: учеб. для высших уч. заведений. М.: Аспект Пресс, 1999. 376 с.
7. Аникеева Н.П. Воспитание игрой. М.: Просвещение. 1987. 120 с.
8. Арутюнов А.Р. Теория и практика создания учебника русского языка для иностранцев. М.: Русский язык, 1990. 168 с.

INTEGRATION OF ECONOMY AND EDUCATION AS A FACTOR OF
DEVELOPMENT: PROBLEMS AND SOLUTIONS

Kamoliddin Siddiqov Qobuljon o'g'li

Student of Presidential School

Abstract: *The complex interrelationship between economic and educational integration as a vital component of sustainable development is examined in this thesis. In a time of swift globalization, quick technological development, and changing socioeconomic environments, the relationship between education and economic expansion has grown in importance. This paper explores the opportunities and problems associated with education and economic integration and provides workable strategies to maximize their synergistic potential. The study starts off by breaking down the challenges that are related to this integration as it stands now, concentrating on things like skill shortages, educational inequalities, and the mismatch between curriculum and industry expectations.*

Keywords: *Interrelationship, integration, globalization, strategies, shortages, education*

INTRODUCTION

The contemporary era is characterized by swift changes in diverse domains of social and economic life, making highly qualified individuals possessing current knowledge and moral and ethical principles indispensable. These people need to be able to quickly adjust to changing conditions and use their knowledge to advance reforms in our nation. The improvement of educational quality in the higher education system is inextricably related to the development of such personnel. Furthermore, it's becoming more and more obvious that, in addition to education's traditional function in disseminating knowledge, there is a growing emphasis on participating in scientific pursuits and using the results of research to address critical societal challenges.

Universities are known to act as economic accelerators in industrialized nations with creative economies. As of right now, the Republic of Uzbekistan's higher education establishments are required by law to actively pursue scientific endeavors in addition to teaching. It is expected of faculty members to contribute to pertinent fields of study. This change is in line with a larger worldwide trend in which universities match the demands of the business and society.

This study's main goal was to pinpoint important developments that are contributing to increasing the value of research in society and production. The study also examined the rates at which recent high school graduates are enrolled in universities in various nations. It was clear that internationalization in higher education had progressed into a new phase marked by integration, as evidenced by the establishment of appropriate legal and political frameworks. The study focused on the importance of international cooperation as a powerful tool for tackling urgent concerns and looked at the structural indicators of the global higher education system.

2. The connection between education and economic development

Education plays a fundamental role in driving economic development across various regions. It is instrumental in shaping a skilled workforce, fostering innovation, and ultimately, supporting businesses. The investment in education has the potential to yield manifold benefits, including heightened productivity and elevated living standards.

Strategic investment in education results in the cultivation of a highly skilled workforce. These skilled individuals are better equipped to comprehend the needs of businesses, tailor solutions accordingly, and significantly boost overall productivity. Education serves as a catalyst for creative thinking, knowledge expansion, the cultivation of cognitive abilities, and the honing of problem-solving skills.

This environment of enhanced learning and critical thinking invariably leads to increased levels of innovation. This, in turn, equips businesses with a valuable arsenal of new ideas and cutting-edge technologies, bolstering their competitiveness. Simultaneously, individuals experience personal growth, with improved earning potential, better job prospects, and an overall enhanced quality of life.

The economic impact of education extends beyond the individual level and significantly influences broader economic development. Education is the cornerstone of economic growth, empowering individuals with advanced skills and broader access to resources that drive positive change within communities. Moreover, government investments in education lay the foundation for a more informed society, better prepared to navigate the challenges of the future. This not only fuels economic growth but also contributes to a more equitable society by ensuring equal opportunities for individuals of all backgrounds to succeed in their chosen professions or fields of study.

The connection between education and economic development can be categorized as direct and indirect. Directly, an educated populace is more employable, enabling them to take on higher value-added roles in the workforce, which, in turn, stimulates increased GDP output and elevates living standards.

Indirectly, education generates positive externalities in society by enriching general knowledge, sparking innovation, nurturing new businesses, fostering entrepreneurship, and even improving healthcare outcomes through better access to health-related information.

Education, in addition to creating public goods such as heightened productivity and technological advancements, serves as a tool for social equity. When higher education opportunities are made accessible to individuals from diverse backgrounds, regardless of race or gender, it can help narrow the wealth gap. Quality primary education, in particular, can serve as a bridge to greater mobility for disadvantaged individuals, facilitating their journey into the middle class and, thus, reducing socioeconomic disparities.

3. Education in Uzbekistan

In Uzbekistan, the school education system is divided into two main phases. The first phase mandates nine years of compulsory education, while the second phase offers further education and vocational training after these initial nine years. The second phase encompasses both general secondary education and specialized secondary education. General secondary education takes place in schools during the tenth and eleventh grades,

and upon successful completion, students are awarded a Certificate of Complete Secondary Education.

Specialized secondary education in Uzbekistan is provided through various types of schools:

PTU (Professional Technical School): Here, students earn a Junior Specialist Diploma, which is equivalent to a Certificate of Complete Secondary Education.

Technical College: Similar to PTUs, students at Technical Colleges receive a Junior Specialist Diploma, also equivalent to a Certificate of Complete Secondary Education.

Lyceum: Students attending Lyceums can earn a Junior Specialist Diploma or Diploma of Academic Lyceum, both of which are equivalent to a Certificate of Complete Secondary Education.

Previously, Uzbekistan's educational system required eleven years of compulsory schooling for both boys and girls. However, in 1992, a policy decision was made to reduce this requirement to nine years. After completing nine years of compulsory education, students have the option to prepare for higher education during the tenth or eleventh grade or pursue vocational training.

Upon completing any form of secondary education, whether general or vocational, individuals can enroll in higher education institutions to pursue a bachelor's degree, with the possibility of further studies at the master's or doctoral level.

The Uzbekistan education system consists of the following stages:

1. Preschool training (preprimary, for children aged three to six)
2. General secondary education (for students aged six to fifteen)
3. Secondary vocational education (for students aged fifteen to eighteen)
4. Higher education (undergraduate and graduate, typically for individuals aged eighteen and above).

The academic year in Uzbekistan commences on September 2nd, with the first of September being celebrated as Independence Day. The grading system in Uzbekistan is numeric, with the highest grade being 5 (equivalent to an excellent or A grade), followed by 4 (good or B), 3 (satisfactory or C), and 2 (unsatisfactory or F). The grade of 1 is not used. Final grades are determined based on various factors such as test scores, coursework, attendance, and class participation.

4. Opportunities in the education system

Amid the pandemic, the education system adapted by leveraging remote technologies to reach approximately 500,000 students and over 7 million children across more than 10,000 educational institutions, ensuring continuous learning.

The current goal is to effectively conclude the academic year. Drawing from international practices and the current circumstances, there are plans to conduct online final exams at higher education institutions, and meticulous organization of this process has been emphasized.

Recognizing the need for an improved system for document submission to educational institutions, there's an effort to enable remote document filing through the internet. The

public will receive comprehensive information about these new procedures and conveniences.

Originally, there were intentions to introduce entrance examinations in five subjects in 2020, three of which were compulsory and two were elective. However, the quarantine restrictions limited the preparation for such an examination format. Consequently, responsible authorities have been instructed to streamline the organization of entrance exams this year.

Uzbekistan currently has four Presidential schools and nine creative schools, with plans to inaugurate five more Presidential schools and two creative schools this year. Instructions have been issued to ensure their timely completion.

The concept of social distancing, now integral to our lives due to the pandemic, necessitates a reevaluation of capacity standards in educational institutions, particularly in schools.

It's essential to underscore that we must not delay improvements in the education system under the pretext of the pandemic, as emphasized by the President.

This includes the need to reassess training loads and programs based on the situation and place greater emphasis on practical skills in higher education institutions.

The Ministry of Higher and Secondary Special Education and the State Inspectorate for Monitoring the Quality of Education under the Cabinet of Ministers have been tasked with granting higher education institutions the autonomy to develop work plans and programs based on labor market demand and employer requests. A monitoring mechanism to ensure program compliance with established standards is also in the works.

The significance of abandoning ineffective teaching methods such as reading "from paper" and dictating abstracts, in favor of developing teaching methodologies and enhancing the professional competence of educators, has been highlighted.

Consequently, the Ministries of Public Education, Higher and Secondary Special Education are directed to gradually introduce distance training for teachers, remote lesson monitoring, and minimize subjective assessments of knowledge.

Improving the system for identifying and guiding gifted youth is deemed necessary. The directive is to intensify the selection process and overhaul the curriculum of lyceums, with an aim to markedly enhance its quality compared to the standard school curriculum.

As previously decided, a new type of vocational schools, colleges, and technical schools is set to be established from the upcoming school year. These new institutions should address the shortcomings of the old college system. To that end, there is a mandate to establish one exemplary professional school, college, and technical school in each region.

Responsible parties have provided updates on their activities within the sector and outlined forthcoming actions in line with the directives outlined during the meeting.

5. The problems and solutions in traditional education systems in Uzbekistan

The structure of educational activities in modern Uzbekistan largely inherits its framework from the Soviet education system. However, as the world evolves within the context of globalization, shifting from an industrial society to an information-based society, the current education system faces a pressing need for radical reforms. Key elements in the teaching of material and the role of educators in the learning process need to be redefined. It

is imperative to integrate innovative technologies into the educational process, supplying educational institutions with computers and modern tools. Moreover, the emphasis in theoretical training should shift from rote memorization to fostering the ability to comprehend and apply knowledge practically. Given the rapid advancements in science during the 21st century, it is crucial that the knowledge imparted remains current and continually updated in alignment with the latest scientific developments.

One glaring issue is the lack of practical orientation in the current education system. It leans more towards grooming theoretical scientists than practical professionals. Theoretical knowledge is often isolated from practical applications, leaving students ill-prepared to use their acquired knowledge in real-world scenarios. A significant number of university graduates express their unpreparedness for internships, citing factors like inadequate practical training, a weak connection between theoretical coursework and practical application, and an outdated educational system that does not adapt to rapidly evolving labor market conditions.

A substantial hindrance to educational development is the low level of funding allocated to educational institutions at all levels in Uzbekistan. The chronic underfunding directly impacts the remuneration of education professionals. Each year, the demand for modern equipment, teaching materials, and technology that align with the latest scientific advancements intensifies. Carrying out meaningful reforms in education necessitates a qualitative overhaul of the teaching staff. However, the low prestige and compensation associated with the teaching profession hinder solutions to this problem.

Another issue is the weak interdependence between different levels of education, from preschool to university. This lack of continuity between educational stages impairs the overall quality of education and impedes students from acquiring deep knowledge. The transition from school to university is particularly challenging, with school graduates often lacking the knowledge necessary to pass university entrance exams. High school students frequently turn to paid tutors due to the limitations of free education, further straining the system.

Education legislation in Uzbekistan is also viewed as weak. The quality of education depends significantly on the prevailing legal framework. While there are ongoing efforts to reform education laws, several critical issues remain unresolved. Vague social obligations of the state, insufficient principles for licensing educational institutions, and incomplete laws governing oversight and control procedures contribute to corruption and the proliferation of substandard educational institutions. Technical education is particularly neglected in the current legal framework.

Additionally, there is a growing demand for higher education in Uzbekistan. While there have been and continue to be reputable universities in the country, the escalating number of people pursuing higher education has led to the emergence of subpar universities. The reputation of vocational education institutions has also significantly declined over the years.

Continuous education forms the foundation for preparing skilled and competitive professionals. This educational system encompasses various types of education, government-established educational standards, and the working environment. In

Uzbekistan, addressing education challenges is a matter of government policy. Higher education plays a particularly progressive role within the continuous education framework, encompassing post-graduate education, ongoing training, and staff retraining. One pressing issue in continuous education is establishing a seamless connection between teaching and learning processes.

Enhancing the integration of higher education and industry is a critical lever for building a cohesive educational environment. This unified educational space, coupled with a new system of connections between CIS countries, offers solutions to issues like breaking down language barriers, facilitating in-depth subject study, and adhering to physiological and hygienic requirements during the learning process. The primary concern is the development of educational formats that ensure professional mobility, the high qualification of young professionals, individualized learning, and optimized knowledge acquisition by students. Achieving this relies on the overall organization of the learning and educational process, emphasizing self-discipline, self-directed learning, and similar factors. A significant emphasis is also placed on the training of competent educators.

In conclusion, the traditional education system in Uzbekistan faces multifaceted challenges that demand immediate and comprehensive reform to align with the evolving global landscape and the needs of students and the labour market.

6. Conclusion

In conclusion, the landscape of education in Uzbekistan is facing a pivotal moment, mirroring the transformative changes occurring in the global education sphere. The need for adaptation, innovation, and reform is paramount to address the challenges of the 21st century. These challenges span from the rapid changes in the socioeconomic environment, the demand for highly qualified individuals with both knowledge and ethical values, to the requirement for seamless integration between education and industry. The existing system, although rooted in the Soviet legacy, must evolve to meet the demands of an information-based society within the context of globalization.

The issues at hand encompass not only the need to modernize and integrate technology into education but also to recalibrate the balance between theoretical and practical knowledge. The gap between education and the ever-evolving demands of the labor market must be bridged. This necessitates a robust commitment to continuous learning and development, not only for students but also for educators who play a pivotal role in shaping the future of the nation.

Furthermore, financial constraints pose a significant challenge to the system, affecting teacher compensation and access to cutting-edge resources. The discrepancies in interdependence between different levels of education, from preschool to university, and the weaknesses in education legislation need to be addressed to foster a holistic and effective learning environment. The increasing demand for higher education, while a positive indicator of aspiration, has to be met with the assurance of quality and credibility in the institutions providing it.

REFERENCES:

1. Saipov Z. 15 possible solutions to 15 problems of higher education.// Higher education: problems and solutions Republican scientific-practical conference Collection of scientific articles and abstracts. –P. 82.
2. Canadian Center of Science and Education. 1120 Finch Avenue West Suite 701-309, Toronto, ON M3J 3H7, Canada
3. The American Journal of Management and Economics Innovations (ISSN – 2693-0811)
4. Urinov Dilshodjon Akhmadjonovich , . (2021). Integration Of Science And Education As An Important Factor In Improving The Quality Of Education. The American Journal of Management and Economics Innovations, 3(10), 21–27.
5. Ozturk, Ilhan, The Role of Education in Economic Development: A Theoretical Perspective. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1137541> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1137541>
6. CONTINUOUS EDUCATION : PROBLEMS AND THEIR SOLUTION IN UZBEKISTAN A. G. Kozhevnikova, Yu. Kosimov
7. Peer-review under responsibility of: Bulgarian Comparative Education Society (BCES), Sofia, Bulgaria & International Research Center (IRC) ‘Scientific Cooperation’, Rostov-on-Don, Russia.
8. Worldwide trends in the development of education and academic research, 15 - 18 June 2015 Integration of Universities and Industrial Enterprises as a Factor of Higher Vocational Education Development Ilya Shegelman, Pavel Shchukin, Alexey Vasilev* Petrozavodsk State University, 33 Lenin Avenue, Petrozavodsk, 185910, Russia
9. Problems and Outlooks of International Integration of Higher Education Galina Valerianovna Kashkanl & Mariya Sergeyevna Egorova I National Research Tomsk Polytechnic University, Tomsk, Russia Correspondence: Mariya Sergeyevna Egorova, National Research Tomsk Polytechnic University, Lenin ave., 30, 634050 Tomsk, Russia. Received: December 6, 2014 Accepted: January 29, 2015 Online Published: June 29, 2015

NAMANGAN SUV OMBORLARINING REKREATSION AHAMIYATINI
O'RGANISH

Berdiyev G'ayratjon Xasanboyevich

Qo'qon davlat pedagogika instituti, Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari kafedrasida katta
o'qituvchisi-e-mail: ghairatjohn@gmail.com tel:+998903618222

Samitova Zulhayo Sobirjon qizi

Qo'qon davlat pedagogika instituti Tabiiy fanlar fakulteti GIBA ta'lim
yo'nalishi 01/22 guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola O'zbekistonning sharqiy qismida joylashgan Namangan suv omborlarining estetik jozibasi va ko'p qirrali ahamiyatini o'rganadi. Bu suv omborlari biologik xilma-xillikni rag'batlantiradigan va tabiatni muhofaza qilish bo'yicha alohida sa'y-harakatlarni talab qiladigan hal qiluvchi ekotizim sifatida ham paydo bo'ladi. Namangan suv omborlari o'zining foydali funksiyalaridan tashqari, dam olish maskanini ham taklif etadi, sokin suvlari mahalliy aholi va sayyohlarni qayiq va baliq ovlash kabi mashg'ulotlarga jalb qiladi. Namangan madaniy va iqtisodiy landshaftining ajralmas tarkibiy qismi sifatida ushbu suv omborlari tabiat, qishloq xo'jaligi va jamiyat farovonligi o'rtasidagi nozik o'zaro bog'liqlikni anglatadi.

Kalit so'zlar: suv omborlari, Kosonsoy suv ombori, Uchqo'rg'on suv ombori, qishloq xo'jaligi, sug'orish, biologik xilma-xillikni saqlash, suvni barqaror boshqarish, rekreatsion faoliyat, baliq ovlash, madaniy ahamiyati.

**ИЗУЧЕНИЕ РЕКРЕАЦИОННОГО ЗНАЧЕНИЯ НАМАНГАНСКИХ
ВОДОЕМОВ**

Аннотация: В данной статье исследуется эстетическая привлекательность и многогранное значение Наманганских водохранилищ, расположенных в восточной части Узбекистана. Эти водоемы также становятся важнейшими экосистемами, которые способствуют сохранению биоразнообразия и требуют особых усилий по сохранению. Помимо своих полезных функций, Наманганские водохранилища также предлагают отдых, а их спокойные воды привлекают местных жителей и туристов для таких занятий, как катание на лодках и рыбалка. Являясь неотъемлемой частью культурного и экономического ландшафта Намангана, эти водоемы представляют собой тонкую взаимосвязь между природой, сельским хозяйством и благополучием общества.

Ключевые слова: Водохранилища, Косonsoйское водохранилище, Учкургонское водохранилище, сельское хозяйство, ирригация, сохранение биоразнообразия, устойчивое управление водными ресурсами, рекреационная деятельность, рыболовство, культурное значение.

STUDYING THE RECREATIONAL IMPORTANCE OF NAMANGAN RESERVOIRS

Abstract: *This article explores the aesthetic appeal and multifaceted significance of the Namangan reservoirs, located in the eastern part of Uzbekistan. These bodies of water are also becoming critical ecosystems that support biodiversity and require special conservation efforts. In addition to their beneficial functions, the Namangan reservoirs also offer recreation, and their calm waters attract locals and tourists for activities such as boating and fishing. An integral part of Namangan's cultural and economic landscape, these bodies of water represent a delicate relationship between nature, agriculture and the well-being of society.*

Key words: *Reservoirs, Kosonsoy reservoir, Uchkurgon reservoir, agriculture, irrigation, biodiversity conservation, sustainable water resources management, recreational activities, fishing, cultural significance.*

O'zbekiston sharqida joylashgan Namangan nafaqat o'zining boy tarixi va madaniy merosi, balki hayratlanarli tabiat manzaralari bilan ham mashhur. Viloyat ko'rkiga ko'rk qo'shayotgan e'tiborga molik jixatdan Namangan suv omborlari ham bor. Bu suv havzalari nafaqat hududning go'zalligiga hissa qo'shadi, balki mintaqa hayotining turli jabhalarini qo'llab-quvvatlashda ham hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Kosonsoy suv ombori Namangan viloyatidagi eng muhim suv havzalaridan biri hisoblanadi. Go'zal muhitda joylashgan bo'lib, u sug'orish, ichimlik suvi ta'minoti va turli xil flora va fauna uchun yashash muhitini ta'minlash kabi ko'plab maqsadlarga xizmat qiladi. Suv ombori mahalliy aholi va sayyohlarning sevimli maskaniga aylanib, qayiq va baliq ovlash kabi hordiq chiqarish imkoniyatlarini taqdim etadi.

O'zbekistonning Namangan shahrining so'lim go'shasida joylashgan Kosonsoy suv ombori mintaqaning tabiiy boyliklardan xalq farovonligi yo'lida foydalanishga intilayotganidan dalolatdir. Kosonsoy suv ombori nomi bilan ham tanilgan bu keng suv havzasi mahalliy aholi va sayyohlarning diqqat markaziga aylanib, nafaqat tirikchilik manbai, balki osoyishta qochish va dam olish maskanini ham taklif etadi.

Kosonsoy suv omborining markazida uning Namangan viloyati uchun ko'p qirrali ahamiyati yotadi. Asosan sug'orish maqsadida qurilgan suv ombori hududda qishloq xo'jaligini qo'llab-quvvatlashda muhim o'rin tutadi. Kosonsoydan suvning nazorat ostida chiqarilishi samarali va barqaror sug'orish amaliyotini osonlashtirib, mahalliy fermer xo'jaliklarining muvaffaqiyatiga hissa qo'shadi va barqaror oziq-ovqat ta'minotini ta'minlaydi.

Kosonsoy suv omborining qishloq xo'jaligidagi ahamiyatini ortiqcha baholab bo'lmaydi. Suv omboridan boshqariladigan suv oqimi fermerlarga o'z yerlarini yanada samarali ishlov berish imkonini beradi, bu esa ekinlar hosildorligini oshirish va qishloq xo'jaligida umumiy hosildorlikni oshirish imkonini beradi. Bu, o'z navbatida, mahalliy iqtisodiyotga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, oziq-ovqat xavfsizligini va qishloq xo'jaligiga qaram bo'lganlarning turmush darajasini oshiradi.

Kosonsoy suv ombori o'zining foydali maqsadlaridan tashqari, Namangan viloyatida bioxilma-xillikni saqlashda ham muhim rol o'ynaydi. Suv ombori noyob ekotizimni yaratadi, turli xil suv turlari uchun yashash joyini ta'minlaydi va o'simlik va hayvonot dunyosining nozik muvozanatini qo'llab-quvvatlaydi. Kosonsoy atrofidagi tabiatni muhofaza qilish ishlari suv omborining ekologik salomatligini saqlash va unda mavjud hayotning xilma-xilligini saqlashda muhim ahamiyatga ega.

Kosonsoy suv ombori shunchaki ekinlar uchun suv manbai emas; shuningdek, dam olish uchun boshpana. Sokin suvlari va manzarali atrofi uni mahalliy aholi va sayyohlar uchun mashhur joyga aylantiradi. Kosonsoy qirg'oqlarida qayiqda sayr qilish, baliq ovlash va sayr qilish dam olish va tabiat bilan bog'lanishni taklif qiladi, bu uni dam olish va oilaviy sayohatlar uchun qadrlil joyga aylantiradi.

Kosonsoy suv omboridan barqaror foydalanish uchun suvni samarali boshqarish muhim ahamiyatga ega. Mahalliy hokimiyat organlari suv omborining ekologik muvozanatini saqlagan holda, qishloq xo'jaligi ehtiyojlari uchun suv resurslarining maqbul taqsimlanishini ta'minlash uchun puxta rejalashtirish va monitoringni amalga oshiradi. Ushbu o'ylangan yondashuv uzoq muddatli barqarorlik va mas'uliyatli resurslarni boshqarish majburiyatini aks ettiradi.

Namangan tojining yana bir durdonasi bu Uchqo'rg'on suv omboridir. Bu suv ombori sug'orish uchun suv yetkazib berish orqali viloyat qishloq xo'jaligini qo'llab-quvvatlashda muhim o'rin tutadi. Uchqo'rg'on suv ombori Namangan shahrida ham atrof-muhit, ham mahalliy aholi manfaati yo'lida barqaror foydalanishni ta'minlovchi suvdan oqilona foydalanish amaliyotidan dalolat beradi.

O'zbekistonning Namangan shahrining maftunkor landshaftida joylashgan Uchqo'rg'on suv ombori mintaqaning qishloq xo'jaligi va ekologik muvozanatini saqlashda muhim rol o'ynaydigan muhim suv havzasidir. "Uchqo'rg'on suv ombori" nomi bilan ham mashhur bo'lgan ushbu suv ombori Namangan landshaftining ajralmas qismiga aylanib, mahalliy aholining barqarorligini ta'minlash va tabiiy ekotizimlarni saqlashga xizmat qilmoqda.

Uchqo'rg'on suv ombori viloyat qishloq xo'jaligi infratuzilmasining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Asosan sug'orish uchun mo'ljallangan suv ombori atrofdagi qishloq xo'jaligi yerlarini barqaror va ishonchli suv bilan ta'minlashni ta'minlaydi. Uchqo'rg'ondan suvning nazorat ostida chiqarilishi qishloq xo'jaligi hosildorligi va mahalliy fermerlar farovonligini oshirishga salmoqli hissa qo'shib, qishloq xo'jaligi ekinlarini yetishtirishga xizmat qilmoqda.

Uchqo'rg'on suv omborining barqaror ishlashi uchun suvni samarali boshqarish muhim ahamiyatga ega. Mahalliy hokimiyat organlari suv sathi va taqsimotini ehtiyotkorlik bilan tartibga solish, qishloq xo'jaligi ehtiyojlarini qondirish va suv omborining uzoq muddatli sog'lig'ini saqlashni ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshiradi. Ushbu puxta o'ylangan yondashuv inson faoliyati talablarini tabiiy resurslarni saqlash bilan muvozanatlash majburiyatini aks ettiradi.

Uchqo'rg'on suv ombori qishloq xo'jaligidagi rolikdan tashqari hududning ekologik muvozanatini saqlashda ham muhim o'rin tutadi. Suv havzasi turli xil suv turlari uchun

yashash muhitini yaratib, Namanganning umumiy bioxilma-xilligiga hissa qo'shadi. Tabiatni muhofaza qilish bo'yicha sa'y-harakatlar suv ombori ekotizimini himoya qilish, uning kelgusi avlodlar uchun gullab-yashnayotgan va barqaror muhit bo'lib qolishini ta'minlash uchun juda muhimdir.

Namangandagi boshqa suv omborlari singari, Uchqo'rg'on ham shunchaki foydali resurs emas; u mahalliy hamjamiyat uchun dam olish imkoniyatlarini ham beradi. Sokin suvlar va go'zal muhit uni baliq ovlash, qayiqda sayr qilish va sayr qilish kabi mashg'ulotlar uchun ideal joyga aylantiradi. Suv ombori tinch dam olish maskani bo'lib xizmat qiladi, bu erda aholi va mehmonlar tabiat bilan bog'lanib, dam olish lahzalaridan bahramand bo'lishlari mumkin.

Uchqo'rg'on suv omborining ta'siri qishloq xo'jaligi va tabiatni muhofaza qilishdan tashqarida; u mahalliy hamjamiyatning turmush tarzi bilan chambarchas bog'liq. Suv ombori qishloq xo'jaligini qo'llab-quvvatlash, bandlik imkoniyatlarini yaratish va uning qirg'oqlarida hamjamiyat hissini shakllantirish orqali mintaqaning iqtisodiy farovonligiga hissa qo'shadi.

Namangandagi suv omborlari shunchaki suv havzalari emas; ular turli xil o'simlik va hayvonlar hayotini qo'llab-quvvatlovchi ekotizimlardir. Ushbu suvli yashash joylari baliq va boshqa suv turlari uchun ko'payish uchun zamin yaratadi va mintaqaning umumiy biologik xilma-xilligiga hissa qo'shadi. Ushbu suv omborlari atrofidagi tabiatni muhofaza qilish harakatlari sog'lom va muvozanatli ekotizimni saqlash uchun juda muhimdir.

Namangan suv omborlari amaliy maqsadlaridan tashqari mahalliy aholi va mehmonlar uchun dam olish imkoniyatini ham yaratadi. Qayiqda sayr qilish, baliq ovlash va sayr qilish - bu sokin suv havzalari atrofida mashhur mashg'ulotlar bo'lib, ularni kundalik hayot shovqinidan tinchgina qochishni istaganlar uchun jozibali joylarga aylantiradi.

Namangan suv omborlari nafaqat suv havzalari; ular qishloq xo'jaligi, biologik xilma-xillik va rekreatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlovchi mintaqa uchun hayot yo'llari. Ushbu resurslarni puxta o'ylash bilan boshqarish jamiyatning rivojlanish va atrof-muhitni muhofaza qilish bilan muvozanatlash majburiyatini aks ettiradi. Namangan rivojlanishda davom etar ekan, uning suv omborlari mintaqa uchun barqaror va barkamol kelajakning muhim tarkibiy qismlari bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sh.M.Mirziyoyev "Erkin Va Farovon Demokratik O'zbekiston Davlatini Birgalikda Barpo Etamiz" 2017 Alisherovich, Akbarov Golibjon. "Ecological Condition and Development Problems of Recreation Zones of Fergana Region." International Journal on Orange Technologies 3.5 (2021): 171-173.
2. Alisherovich, Akbarov. "G'olibjon, and Meliev Muzaffar Saydakbarovich." Ecological Condition and Development Problems of Recreation Zones of Fergana Region." Web of Scientist: International Scientific Research Journal 3 (2022): 803-807.
3. Berdiev, Gayratjon Hasanboevich, and Elmurod Alievich Soliev. "Statistical and Comparative Analysis of Temperature and Rain in Fergana." Nat Sci 19.4 (2021): 5-12.

4. Eldorbek O'rmonjon o'g, Choriyeu. "DARYOLAR VA ULARNING TASNIFI." *Journal of new century innovations* 42.1 (2023): 25-30.
5. Komilova, Nilufar Qarshiboyevna, and G'ayratjon Xasanboyevich Berdiyev. "FARG 'ONA VILOYATIDA AHOLI SONI VA UNING O'ZGARISHLARI TAHLILI." *Innovative Development in Educational Activities* 2.11 (2023): 74-80.
6. Mamanovich, Abdunazarov Lutfullo, B. G. A. Xasanboevich, and Nazarov Husniddin Yoqubovich. "Farg'ona vodiysida transchegaraviy suv muammolari." *Интернаука* 8.12 Часть 3 (2017): 45.
7. Ma'murov, Xurshidjon Abduvohidovich. "Farg'ona Viloyatida Demografik Jarayonlarning Qishloqlardagi Xolati." *Интернаука* 21-3 (2019): 85-86.
8. Naziraliyevich, Khoshimov Azamat, and Berdiyev Goyratjon. "THE OCCURRENCE OF THE IRRIGATION SYSTEM OF THE SUKH RIVER ARRIVAL AND DEVELOPMENT." *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW* ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603 11.12 (2022): 395-400.
9. Nigmatov A.N., Tobirov O.K. The Methodological Basis of Geographical Tourism. *Nat Sci* 2021;19(5):19-25]
10. Nigmatov A.N., Tobirov O.Q. Classification Of Geosystem For The Purpose Of Tourist Zoning And The Role Of Natural Geographical Approach. *N Y Sci J* 2022;15(2):7-13
11. Nigmatov A.N., Tobirov O.Q. Natural geographical features of geographical tourism in the Fergana valley as a part of Uzbekistan. *Researcher* 2022;14(2):1-12]
12. Nigmatov, A. N. The Necessity to Develop Geographical Tourism in Diversification Of Tourism Industry / A. N. Nigmatov, O. K. U. Tobirov // *European Science Review*. – 2021. – No. 5-6. – P. 9-16. – DOI 10.29013/ESR-21-5.6-9-16. – EDN RPAGTX.
13. Nigmatov, Askar, and Odiljon Tobirov. "Scientific And Theoretical Foundations Of The Concepts Of Tourism, Geography And Geographical Tourism." *The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research* 3.03 (2021): 1-10.
14. Nigmatov, Askar, Anvar Rasulov, and Odil Tobirov. "Methodology for assessing the tourist potential of the nature of the Fergana Valley using GIS technologies and experimental methods." *Journal of Pharmaceutical Negative Results* (2022): 2268-2286.
15. Nigmatullaevich, Nigmatov Askar, and Tobirov Odiljon Kobiljon Ugli. "The Necessity to Develop Geographical Tourism in Diversification Of Tourism Industry." *European science review* 5-6 (2021): 9-16.
16. Odiljon, T. Methodology for Assessing the Tourist Potential of the Nature of the Fergana Valley using GIS Technologies and Experimental Methods. *Preprints* 2022, 2022090181. <https://doi.org/10.20944/preprints202209.0181.v1>
17. Qarshiboyevna, Komilova Nilufar, et al. "AHOLI SALOMATLIGI VA SOG'LIQNI SAQLASH TIZIMINI YAXSHILASHDA HORIJIY MAMLAKATLAR TAJRIBASI." *PEDAGOG* 6.6 (2023): 112-117.
18. Saidakbarovich, Meliev Muzaffar, and Rakhmonaliev Behruzbek Dilmurodjon'S. Ogli. "GLACIER MELTING: CONTROL AND MITIGATION STRATEGIES." *Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods* 1.3 (2023): 26-33.

19. Saidakbarovich, Meliev Muzaffar. "INNOVATIVE METHODS OF TEACHING NATURAL GEOGRAPHY OF THE OCEAN AND ITS DECISIVE ROLE IN EDUCATION OF ECOLOGICAL CONSCIOUSNESS." Web of Scientists and Scholars: Journal of Multidisciplinary Research 1.8 (2023): 86-92.
20. Saidakbarovich, Meliev Muzaffar. "TEACHING PROBLEMS AND SOLUTIONS OF AGRICULTURAL LAND IRRIGATION IN FERGANA REGION IN GEOGRAPHY LESSONS." Journal of new century innovations 41.2 (2023): 151-156.
21. Saidakbarovich, Meliyev Muzaffar, and Ahmadjonov Ilknur Axrorjon o'g'li. "GEOGRAFIYA FANINI O'QITISHDA "SUN'IY INTELEKT" DAN FOYDALANISH." European Journal of Interdisciplinary Research and Development 22 (2023): 1-11.
22. Saidakbarovich, Meliyev Muzaffar, et al. "PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS OF EDUCATION OF ENVIRONMENTAL LITERACY OF SCHOOL STUDENTS." ResearchJet Journal of Analysis and Inventions 3.12 (2022): 134-139.
23. Saidakbarovich, Meliyev Muzaffar, Jobborov Azamjon Mashrabovich, and S. P. I. Kokand. "FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE IN THE TEACHING OF FLORA AND FAUNA IN GEOGRAPHY CLASSES." Academia Globe: Inderscience Research 3.12 (2022): 115-118.
24. Saidakbarovich, Meliyev Muzaffar, Kokan SPI Teacher, and Kokan SPI Student. "GEOGRAPHICAL CHARACTERISTICS OF FUNERALS." Innovative Technologica: Methodical Research Journal 3.12 (2022): 72-78.
25. Saidakbarovich, Meliyev Muzaffar. "Use and Protection of Water Resources." International Journal on Orange Technologies 3.3 (2021): 212-213.
26. Tobirov, O.K. "Reasonable use of transboundary water resources and streams". European Science. 2017; 3 (25): 31-36."
27. Tobirov, Odiljon. "ГАТ ёрдамида баҳоланган табиат компонентлари ва комплексларини дала-экспедициявий тадқиқотлар билан таққослаш." O'zbekiston milliy universiteti xabarлари (2022).
28. Tobirov, Odiljon. "ГАТ технологиялари ёрдамида туристик-рекреацион зонарни ажратиш (Фарғона водийси мисолида)." O'zbekiston milliy universiteti xabarлари (2022).
29. Vaxobovich, Xatamov Voxid. "DARYOLARNING AXAMIYATI, OQIMNING HOSIL BO'LISHI VA UNGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR." Journal of new century innovations 42.1 (2023): 19-24.
30. Xasanboyevich, Berdiyev G'ayratjon, Ahmadjonov Ilknur Axrorjon o'g'li, and Karimov Shoulug'Zokirjon o'g'li. "FARG'ONA VILOYATIDA TURIZMNI RIVOJLANTIRISH." PEDAGOG 6.6 (2023): 118-123.
31. Xasanboyevich, Berdiyev G'ayratjon, Ahmadjonov Ilknur Axrorjon o'g'li, and Karimov Shoulug'Zokirjon o'g'li. "FARG 'ONA VILOYATINING EKOLOGIK HOLATI: KENG QAMROVLI TAHLIL." PEDAGOG 6.6 (2023): 124-129.

32. Xasanboyevich, Berdiyev G'ayratjon. "FARG 'ONA VILOYATI TIBBIY-GEOGRAFIK SHAROITINI O'RGANISH VA KASALLANISHLAR TARKIBI TAHLILI." PEDAGOGS jurnali 35.4 (2023): 71-75.
33. Xasanboyevich, Berdiyev G'ayratjon. "O'ZBEKISTON DARYOLARINING XO'JALIKDAGI AHAMIYATI VA ULARNI MUHOFAZA QILISH." PEDAGOGS jurnali 35.4 (2023): 24-28.
34. Xasanboyevich, Berdiyev G'ayratjon. "YADROVIY QUROLLAR XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH." PEDAGOGS jurnali 35.4 (2023): 29-34.
35. Бердиев, Файратжон Хасанбоевич, and Феруза Солижонова Мелибоева. "СУВ РЕСУРСЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ТРАНСЧЕГАРАВИЙ МУАММОЛАРИ." Интернаука 10-4 (2017): 29-31.
36. Мелибоева, Феруза Солижонова, and Файратжон Хасанбоевич Бердиев. "СУВ ТАҚЧИЛЛИГИДА СУҒОРИШ УЧУН ОҚАВА СУВИДАН ФОЙЛАНИШ ИМКОНИЯТЛАРИНИ БАХОЛАШ." Интернаука 10-4 (2017): 31-34.
37. Тобиров, Одилжон Кобилжон Угли, and Шахноза Абдумалик Кизи Мадаминжонова. "Географическое туристическое районирование территорий." Наука, техника и образование 8 (83) (2021): 98-107.
38. <https://chat.openai.com/>

RISHTON KULOLCHILIK MARKAZI RIVOJLANISHIDA GEOGRAFIK
O'RINNING AHAMIYATI

Berdiyev G'ayratjon Xasanboyevich,

Qo'qon davlat pedagogika instituti, Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari kafedrasida katta o'qituvchisi e-mail: ghairatjohn@gmail.com tel: +998903618222

Umarova Umidaxon Zokirjon qizi

Qo'qon davlat pedagogika instituti Tabiiy fanlar fakulteti GIBA ta'lim yo'nalishi 01/22 guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada xalq badiiy hunarmandchiligi haqida nazariy va amaliy ma'lumotlar keng va atroflicha yoritilgan. Rishton kulolchiligi maktablarini yanada rivojlantirishni, ustoz-shogird an'analarini davom ettirishni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Milliy qadriyatlarimizni rivojlantirish uning tarixini o'rganish mashg'ulotlari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Badiiy kulolchilik, loy, feruza rang, mis, ganjkorlik, texnika, arxeologiya, usul

ЗНАЧЕНИЕ ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ПОЛОЖЕНИЯ В РАЗВИТИИ
РИШТОНСКОГО ГОНЧАРНОГО ЦЕНТРА

Аннотация: В данной статье широко и всесторонне освещены теоретические и практические сведения о народном декоративно-прикладном искусстве. Важно и дальше развивать рижтонские гончарные школы, продолжать традицию мастер-ученик. Развитие наших национальных ценностей показано в изучении его истории.

Ключевые слова: Художественная керамика, глина, бирюзовый цвет, медь, добыча, техника, археология, метод

THE IMPORTANCE OF GEOGRAPHICAL POSITION IN THE
DEVELOPMENT OF RISHTO POTTERY CENTER

Abstract: This article widely and comprehensively covers theoretical and practical information about folk arts and crafts. It is important to further develop Rishton pottery schools and continue the master-student tradition. The development of our national values is shown by studying its history.

Keywords: Art ceramics, clay, turquoise color, copper, mining, technology, archeology, method

Mamlakatimizda milliy hunarmandlik an'analarini asrab-avaylash, rivojlantirish, xalq ustalarining mehnatini munosib rag'batlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Hunarmandlik milliy qadriyatlarimizning ajralmas qismi. Ota-bobolarimizdan meros ushbu faoliyat turi mustaqillik yillarida yanada rivojlandi.

Farg'ona viloyatida hunarmandlar safi tobora kengaymoqda. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning 2010-yil 30-martdagi "Xalq badiiy hunarmandchiligi va amaliy san'atini rivojlantirishni yanada qo'llab-quvvatlash to'g'risida"gi farmoni bu borada muhim omil

bo'layotir. Hunarmandlar tomonidan tayyorlanayotgan buyum va mahsulotlarga nafaqat ichki, balki tashqi bozorda ham talab ortmoqda.

Rishton kulollari tomonidan tayyorlangan mahsulotlar o'zining dizayni, tabiiy rangi va qalampir nusxali naqshlarga boyligi bilan ajralib turadi. Arxeologlar tomonidan olib borilgan qazishmalar, Katta Farg'ona kanali qurilishi paytida Rishton shahri va Zohidon qishlog'i hududlaridan topilgan sopol buyumlar va uy-ro'zg'or ashyolari, shuningdek, turli manbalarda keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, Rishton eramizdan avvalgi asrlarda ham madaniyat o'choqlaridan biri bo'lgan. Mamlakatimiz Prezidentining sohaga oid Farmoni bilan mustahkamlangan xalq badiiy hunarmandchiligini yanada rivojlantirishni davlat tomonidan qo'llabquvvatlanishi xalq san'ati oldida keng istiqbolni ochib berdi. Shu qatorda kulolchilik

xalq amaliy san'ati turlaridan bo'lib, hunarmandchilikning loydan, guldan turli buyumlar, idishlar, qurilish materiallari tayyorlaydigan sohaga kiradi.

Kulolchilikda asosiy xomashyo tabiiy tuproq bo'lib, loy qancha ko'p pishitilsa, sopolning sifatishuncha yaxshi bo'ladi. Kulolchilikning bezak san'ati bo'lgan koshinkorlik san'ati Markaziy Osiyoning me'morchiligida keng rivojlandi.

Bugungi kunda Rishton eng muhim kulolchilik markazi bo'lib qolmoqda. Rishton – Buyuk Ipak yo'lida tashkil topgan, Farg'ona vodiysining eng qadimiy shaharlaridan Biri. Qadim zamonlardan Markaziy Osiyodagi eng yirik ajoyib sirlangan sopol buyumlar markazi hisoblanadi. Shahar nomi joylashuv joyiga ko'ra, kulol tuprog'i qizil gil – qizil rangga ega bo'lib, qadimiy so'g'd "Rash" ("Rush", "Rushi") – "qizil yer" so'zidan paydo bo'lgan.

O'rta asrlarda bir tomondan Xitoy va Hindiston, boshqa tomondan Eron va Yaqin SHarq karvon yo'llari chorrahasida joylashgan Rishton tez sur'atlarda rivojlanib, Buyuk Ipak yo'lidagi asosiy to'xtash joyi hamda savdo-sotiqning asosiy markaziga aylangan. Keyinchalik bu yerda jome masjidi qurilgan. Shaharda kulolchilik: Daxbed, Chinnigaron, Kuzagaron, Kulolon mahallalari joylashgan.

XIV asrda ko'plab kulollar Amir Temur va avlodlarining Buyuk qurilish loyihalarida ishtirok etish uchun Samarqand shahriga ko'chib kelishlariga to'g'ri kelgan. Biroq, Temuriylar sulolasining tanazzulga uchrashi bilan, Rishton ham inqirozga uchradi.

XVIII asrdan boshlab Rishton (Rushdon, Roshidon) shahri asta-sekin qayta tiklangan va XIX asr o'rtalarida hududdagi sirlangan idishlarni ishlab chiqarish bo'yicha yirik markaz nomini qaytadan qaytarib olgan.

Rishtonda o'rta asrlarda yo'qolib ketgan ganch – chinni ishlab chiqarish texnikasini XVIII asrda qayta tiklangan aka-uka Abdu Jalol ("Usta Abdujalol", "Usta Jalil") va Abdujamil ("Usta Abdujamil", "Usta Kuri") o'z ishlarining Buyuk ustalari hisoblanganlar. Kulollar chinni ishlab chiqarish usulini Kashg'ar va Eron davlatlaridan olib kelishgan. Ularning shogirdi Kalli Abdullo ("Kal Abdullo") laqabi ostidagi – chinni mutaxassisi Abdulla Kulol (1797-1872) oqibatda Rishtonning Barcha kulollari uchun Usta-oqsoqol bo'lib yetishgan.

XIX asr boshlarida Rishtonning kulol mahsulotlari nafaqat Farg'ona vodiysida balki butun Markaziy Osiyo bo'yicha yuqori talabga ega bo'lgan. Shahar 300 tadan ortiq kishi ishlaydigan 100 ga yaqin kulol ustaxonalarini o'z ichiga olgan. Ushbu davrda Qo'qon xonligi va Sharqiy Turkiston hunarmandlari bilan uzviy aloqalar o'rnatilgan.

XIX asrning 70-yillarida usta Abdulla-Kalli boshchiligida Rishton hunarmandlari bilan birgalikda Qo'qonda Said-Muhuammad Xudoyor xonning saroyi – O'rdani bezagi bilan shug'ullanishgan. Ularning san'ati Qo'qon xonligi hukmdori tomonidan yuqori baholangan. Xudoyor-xon farmoyishi bilan saroyning janubiy qanoti tomonida "kufi" yozuvi tushirilgan.

Taxminan xuddi shu davrning o'zida Xudoyor-xon Rushdonda "Bog'i Xon" nomi bilan mashhur bo'lgan o'zining qarorgohini qurgan bo'lib, u tez-tez shu yerda to'xtab, shaharning barcha kulollari uchun bazm uyushtirar edi.

Rossiya imperiyasi davrida kulol ishlab chiqarishi bevosita qo'llab-quvvatlangan. XX asr boshlarida Rishton 300 ta kishi ishlaydigan 80 tadan ortiq hunarmandchilikka oid kulol ustaxonalarini o'z ichiga olgan. Rishton kulollarining mahsulotlari Markaziy Osiyoning Barcha shaharlariga kelib tushgan. Ba'zi hunarmandlar esa Qo'qon, Marg'ilon, Andijon, Samarqand, Toshkent va boshqa shahar bozorlarida o'zlarining shaxsiy savdo do'konlarini ochishni boshladilar. Shuningdek, Rishtonga Konibodom, ayrim paytda G'ijduvon, Qarshi, SHaxrisabz shaharlaridan ustalar o'zaro tajriba almashish uchun tashrif buyurishgan.

XIX asrning oxirlaridagi mashhur chinni ustalari – Abdurasulov Madamin Axun (Usta Mulla Madamin Axun), To'xta-Bachcha (Usta To'xta), Bachaev Sali hamda iste'dodli va rassom xotini bilan birga ishlagan Bobo Boy Niyazmatov Meliboy (Usta Boy Niyazmat) Buyuk ustalarning shogirdi va izdoshlari hisoblanishgan. Mashhur chinnipaz-naqqosh ustalari hisoblanmish G'oziev Mayaqub (Usta Yaqub, 1862-1922), Madaliev Abdul Sattor (Usta Abdusattor, 1862–1943), ko'zagar Ortiqov O'lmas (Usta O'lmas, 1864—1950) Rishton kulollarining oxirgi oqsoqollaridan biri bo'lishgan.

Eng yaxshi hunarmandlar – usta Mulla Madamin Axun, usta To'xta, usta Soli va boshqa ustalar mahsulotlari bir necha marotaba butun Rossiya miqyosidagi ko'rgazma-yarmarkalarida qo'yilgan. 1990 yili Parijda bo'lib o'tgan Butunjahon ko'rgazmada dunyo kulol mahsulotlari qadriga etuvchilari tomonidan Rishton ustalari kulollarini Yevropaning eng zo'r mayolika va xalqaro miqyosda raqobatlasha oladigan mahsulot sifatida yuqori baholashgan ko'rgazma muvaffaqiyat bilan o'tgan.

1904 yili Farg'onadagi sanoat va hunarmandchilik ko'rgazmasida Rishtonlik usta BoBo-xoji Mirsalim kulol samovari tayyorlagani munosabati bilan Farg'ona viloyati harbiy gubernatori general-mayor V.I.Pokotilo qo'lidan oltin medal olgan.

Shaharning geografik jihatdan qulay joylashishi va yozi juda issiq bo'ladigan kontinental iqlimi tufayli bu yerda turli maqsadlarga mo'ljallangan juda ko'p miqdordagi idishlar ishlab chiqarish yo'lga qo'yilgan. Bular suvni toza va salqin saqlash uchun ishlatiladigan ulkan ko'za-xumlar, mayda kosalar, suv solish uchun oftoba-qumg'onlar va sut mahsulotlari uchun mo'ljallangan ikki yoki to'rtta tutqichli dugusha, qo'shquloq, chorquloq va xurma kabi nomlar bilan ataladigan har xil shakldagi xurmachalardan iborat.

Rishton kulolchilik san'atining o'ziga xos uslubi o'simlik gulli elementlari ko'p ishlatiladigan go'zal naqshlarning qo'llanilishiga asoslangan. Naqshlar an'anaviy ravishda tez va ishonchli harakatlar bilan tasvirlarni chizish imkonini beradigan, echki junidan tayyorlangan mo'yqalamlar yordamida amalga oshiriladi. Dizaynda esa asosan palmettalar, gul tasviri, novdalar, mevalar, bodomgul kabi murakkab gulli naqshlar, shuningdek pichoq va ko'zalar, qumg'on va choydoshlar kabi kundalik ishlatiladigan buyumlar tasviridan ham foydalanilgan. Odatda, ushbu mintaqadagi idish-tovoqlarning koloriti yarqiragan sir ostidan ko'zga tashlanadigan yorqin fondagi zangori moviy va feruza ranglarning nozik farqlariga asoslangan.

Ikki rangli palitrasi esa ba'zan bir-biridan keskin farq qiladigan jigarrang detallar bilan to'ldiriladi. Shuningdek, ustalarning individual izlanishlari natijasida paydo bo'lgan sariq-jigarrang tonlardagi mahsulotlar ham mavjud.

Xulosa qilib aytikanda, kulolchilikning rivojlanishi O'zbekiston madaniyatini butun dunyoga tanitishi mumkin. Shu qatorda barcha kulolchilik maktablarini yanada rivojlantirish, ularni yo'qolib ketishi oldini olish, milliy madaniyatimizni saqlab qolish muhim ahamiyatga ega.

Rishton kulolchilik maktabi an'alarini ustoz-shogird orqali davom ettirishni yo'lga qo'yish dolzarb masalalaridan biridir. XIXning oxirida Rishton ustalarining mahsulotlari Rossiya butun asr ko'rgazmalariga eksport qilingan. Kulolchilik mahsulotlari o'zining noziklik, nafisligi bilan boshqa hunarlardan ajralib turadi.

Ustalarining bu mehnatlari taqsimga sazovordir, shu o'rinda shuni takidlash joizki bezalgan buyumlarda buzning milliy qadiryatlarimiz yashiringan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sh.M.Mirziyoyev "Erkin Va Farovon Demokratik O'zbekiston Davlatini Birgalikda Barpo Etamiz" 2017 Alisherovich, Akbarov Golibjon. "Ecological Condition and Development Problems of Recreation Zones of Fergana Region." International Journal on Orange Technologies 3.5 (2021): 171-173.
2. Alisherovich, Akbarov. "G'olibjon, and Meliev Muzaffar Saydakbarovich." Ecological Condition and Development Problems of Recreation Zones of Fergana Region." Web of Scientist: International Scientific Research Journal 3 (2022): 803-807.
3. Berdiev, Gayratjon Hasanboevich, and Elmurod Alievich Soliev. "Statistical and Comparative Analysis of Temperature and Rain in Fergana." Nat Sci 19.4 (2021): 5-12.
4. Eldorbek O'rmonjon o'g, Choriyev. "DARYOLAR VA ULARNING TASNIFI." Journal of new century innovations 42.1 (2023): 25-30.
5. Komilova, Nilufar Qarshiboyevna, and G'ayratjon Xasanboyevich Berdiyev. "FARG 'ONA VILOYATIDA AHOLI SONI VA UNING O'ZGARISHLARI TAHLILI." Innovative Development in Educational Activities 2.11 (2023): 74-80.
6. Mamanovich, Abdunazarov Lutfullo, B. G. A. Xasanboevich, and Nazarov Husniddin Yoqubovich. "Farg'ona vodiysida transchegaraviy suv muammolari." Интернаука 8.12 Часть 3 (2017): 45.

7. Ma'murov, Xurshidjon Abduvohidovich. "Farg'ona Viloyatida Demografik Jarayonlarning Qishloqlardagi Xolati." *Интернаука* 21-3 (2019): 85-86.
8. Naziraliyevich, Khoshimov Azamat, and Berdiyev Goyratjon. "THE OCCURRENCE OF THE IRRIGATION SYSTEM OF THE SUKH RIVER ARRIVAL AND DEVELOPMENT." *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW* ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603 11.12 (2022): 395-400.
9. Nigmatov A.N., Tobirov O.K. The Methodological Basis of Geographical Tourism. *Nat Sci* 2021;19(5):19-25]
10. Nigmatov A.N., Tobirov O.Q. Classification Of Geosystem For The Purpose Of Tourist Zoning And The Role Of Natural Geographical Approach. *N Y Sci J* 2022;15(2):7-13
11. Nigmatov A.N., Tobirov O.Q. Natural geographical features of geographical tourism in the Fergana valley as a part of Uzbekistan. *Researcher* 2022;14(2):1-12]
12. Nigmatov, A. N. The Necessity to Develop Geographical Tourism in Diversification Of Tourism Industry / A. N. Nigmatov, O. K. U. Tobirov // *European Science Review*. – 2021. – No. 5-6. – P. 9-16. – DOI 10.29013/ESR-21-5.6-9-16. – EDN RPAGTX.
13. Nigmatov, Askar, and Odiljon Tobirov. "Scientific And Theoretical Foundations Of The Concepts Of Tourism, Geography And Geographical Tourism." *The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research* 3.03 (2021): 1-10.
14. Nigmatov, Askar, Anvar Rasulov, and Odil Tobirov. "Methodology for assessing the tourist potential of the nature of the Fergana Valley using GIS technologies and experimental methods." *Journal of Pharmaceutical Negative Results* (2022): 2268-2286.
15. Nigmatullaevich, Nigmatov Askar, and Tobirov Odiljon Kobiljon Ugli. "The Necessity to Develop Geographical Tourism in Diversification Of Tourism Industry." *European science review* 5-6 (2021): 9-16.
16. Odiljon, T. Methodology for Assessing the Tourist Potential of the Nature of the Fergana Valley using GIS Technologies and Experimental Methods. *Preprints* 2022, 2022090181. <https://doi.org/10.20944/preprints202209.0181.v1>
17. Qarshiboyevna, Komilova Nilufar, et al. "AHOLI SALOMATLIGI VA SOG'LIQNI SAQLASH TIZIMINI YAXSHILASHDA HORIJYIY MAMLAKATLAR TAJRIBASI." *PEDAGOG* 6.6 (2023): 112-117.
18. Saidakbarovich, Meliev Muzaffar, and Rakhmonaliev Behruzbek Dilmurodjon'S. Ogli. "GLACIER MELTING: CONTROL AND MITIGATION STRATEGIES." *Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods* 1.3 (2023): 26-33.
19. Saidakbarovich, Meliev Muzaffar. "INNOVATIVE METHODS OF TEACHING NATURAL GEOGRAPHY OF THE OCEAN AND ITS DECISIVE ROLE IN EDUCATION OF ECOLOGICAL CONSCIOUSNESS." *Web of Scientists and Scholars: Journal of Multidisciplinary Research* 1.8 (2023): 86-92.
20. Saidakbarovich, Meliev Muzaffar. "TEACHING PROBLEMS AND SOLUTIONS OF AGRICULTURAL LAND IRRIGATION IN FERGANA REGION IN GEOGRAPHY LESSONS." *Journal of new century innovations* 41.2 (2023): 151-156.

21. Saidakbarovich, Meliyev Muzaffar, and Ahmadjonov Ilknur Axrorjon o'g'li. "GEOGRAFIYA FANINI O'QITISHDA "SUN'IY INTELEKT" DAN FOYDALANISH." European Journal of Interdisciplinary Research and Development 22 (2023): 1-11.
22. Saidakbarovich, Meliyev Muzaffar, et al. "PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS OF EDUCATION OF ENVIRONMENTAL LITERACY OF SCHOOL STUDENTS." ResearchJet Journal of Analysis and Inventions 3.12 (2022): 134-139.
23. Saidakbarovich, Meliyev Muzaffar, Jobborov Azamjon Mashrabovich, and S. P. I. Kokand. "FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE IN THE TEACHING OF FLORA AND FAUNA IN GEOGRAPHY CLASSES." Academia Globe: Inderscience Research 3.12 (2022): 115-118.
24. Saidakbarovich, Meliyev Muzaffar, Kokan SPI Teacher, and Kokan SPI Student. "GEOGRAPHICAL CHARACTERISTICS OF FUNERALS." Innovative Technologica: Methodical Research Journal 3.12 (2022): 72-78.
25. Saidakbarovich, Meliyev Muzaffar. "Use and Protection of Water Resources." International Journal on Orange Technologies 3.3 (2021): 212-213.
26. Tobirov, O.K. "Reasonable use of transboundary water resources and streams". European Science. 2017; 3 (25): 31-36."
27. Tobirov, Odiljon. "ГАТ ёрдамида баҳоланган табиат компонентлари ва комплексларини дала-экспедициявий тадқиқотлар билан таққослаш." O'zbekiston milliy universiteti xabarлари (2022).
28. Tobirov, Odiljon. "ГАТ технологиялари ёрдамида туристик-рекреацион зонарни ажратиш (Фарғона водийси мисолида)." O'zbekiston milliy universiteti xabarлари (2022).
29. Vaxobovich, Xatamov Voxid. "DARYOLARNING AXAMIYATI, OQIMNING HOSIL BO'LISHI VA UNGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR." Journal of new century innovations 42.1 (2023): 19-24.
30. Xasanboyevich, Berdiyev G'ayratjon, Ahmadjonov Ilknur Axrorjon o'g'li, and Karimov Shoulug'Zokirjon o'g'li. "FARG'ONA VILOYATIDA TURIZMNI RIVOJLANTIRISH." PEDAGOG 6.6 (2023): 118-123.
31. Xasanboyevich, Berdiyev G'ayratjon, Ahmadjonov Ilknur Axrorjon o'g'li, and Karimov Shoulug'Zokirjon o'g'li. "FARG 'ONA VILOYATINING EKOLOGIK HOLATI: KENG QAMROVLI TAHLIL." PEDAGOG 6.6 (2023): 124-129.
32. Xasanboyevich, Berdiyev G'ayratjon. "FARG 'ONA VILOYATI TIBBIY-GEOGRAFIK SHAROITINI O'RGANISH VA KASALLANISHLAR TARKIBI TAHLILI." PEDAGOGS jurnali 35.4 (2023): 71-75.
33. Xasanboyevich, Berdiyev G'ayratjon. "O'ZBEKISTON DARYOLARINING XO'JALIKDAGI AHAMIYATI VA ULARNI MUHOFAZA QILISH." PEDAGOGS jurnali 35.4 (2023): 24-28.
34. Xasanboyevich, Berdiyev G'ayratjon. "YADROVIY QUROLLAR XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH." PEDAGOGS jurnali 35.4 (2023): 29-34.

35. Бердиев, Ғайратжон Хасанбоевич, and Феруза Солижоновна Мелибоева. "СУВ РЕСУРСЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ТРАНСЧЕГАРАВИЙ МУАММОЛАРИ." *Интернаука 10-4* (2017): 29-31.
36. Мелибоева, Феруза Солижоновна, and Ғайратжон Хасанбоевич Бердиев. "СУВ ТАҚЧИЛЛИГИДА СУҒОРИШ УЧУН ОҚАВА СУВИДАН ФОЙЛАНИШ ИМКОНИАТЛАРИНИ БАХОЛАШ." *Интернаука 10-4* (2017): 31-34.
37. Тобиров, Одилжон Кобилжон Угли, and Шахноза Абдумалик Кизи Мадаминжонова. "Географическое туристическое районирование территорий." *Наука, техника и образование* 8 (83) (2021): 98-107.
38. E.Saiko. "Markaziy Osiyoda kulolchilik, shisha va chini". Toshkent, 1998- yil 86-bet.

KATTA SHAHARLARNING KENGAYISHI VA ULARNING ATROF MUHITGA
TA'SIRI

Berdiyev G'ayratjon Xasanboyevich

Qo'qon davlat pedagogika instituti, Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari kafedrası katta
o'qituvchisi e-mail: ghairatjohn@gmail.com tel:+998903618222

Salimova Yoqutxon Rustamjon qizi

Qo'qon davlat pedagogika instituti Tabiiy fanlar fakulteti GIBA ta'lim
yo'nalishi 02/23 guruh talabasi

Annotatsiya: Katta shaharlar global miqyosda tez kengayishni boshdan kechirishda davom etar ekan, shahar o'sishining atrof-muhitga ta'siri tobora ortib bormoqda. Ushbu maqola biologik xilma-xillikning yo'qolishi, havo va suvning ifloslanishi, iqlim o'zgarishi va tabiiy resurslarning kamayishi kabi jihatlarni o'z ichiga olgan shahar kengayishining atrof-muhitga ko'p qirrali ta'sirini o'rganadi. Maqolada amaliy tadqiqotlar va tegishli tadqiqotlarni har tomonlama tahlil qilish orqali urbanizatsiya va atrof-muhit degradatsiyasi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ko'rib chiqiladi. Bundan tashqari, u atrof-muhitga salbiy ta'sirlarni minimallashtirishga qaratilgan potentsial yumshatish strategiyalari va barqaror shahar rivojlanishi amaliyotlarini o'rganadi. Katta shaharlar va ular yashaydigan ekotizimlar o'rtasidagi murakkab dinamikaga oydinlik kiritib, ushbu maqola ekologik jihatdan mas'uliyatli shahar o'sishini rag'batlantirish bo'yicha davom etayotgan nutqiga hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: Shaharning kengayishi, Atrof-muhitga ta'siri, Biologik xilma-xillikning yo'qolishi, Atmosferaning ifloslanishi, Suvning ifloslanishi, Iqlim o'zgarishi, Tabiiy resurslarning kamayishi, Barqaror shahar rivojlanishi, Ta'sirni kamaytirish strategiyalari, Ekotizim dinamikasi.

**РАСШИРЕНИЕ КРУПНЫХ ГОРОДОВ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА
ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ**

Аннотация: Поскольку мегаполисы продолжают быстро расширяться по всему миру, воздействие роста городов на окружающую среду возрастает. В данной статье рассматриваются многогранные экологические последствия разрастания городов, включая утрату биоразнообразия, загрязнение воздуха и воды, изменение климата и истощение природных ресурсов. В статье рассматривается взаимосвязь между урбанизацией и деградацией окружающей среды на основе тематических исследований и всестороннего анализа соответствующих исследований. Кроме того, в нем исследуются потенциальные стратегии смягчения последствий и методы устойчивого городского развития, направленные на минимизацию неблагоприятного воздействия на окружающую среду. Пролывая свет на сложную динамику между крупными городами и экосистемами, в которых они обитают, эта статья вносит вклад в продолжающийся дискурс о содействии экологически ответственному росту городов.

Ключевые слова: *разрастание городов, воздействие на окружающую среду, потеря биоразнообразия, загрязнение воздуха, загрязнение воды, изменение климата, истощение природных ресурсов, устойчивое городское развитие, стратегии смягчения последствий, динамика экосистемы.*

EXPANSION OF LARGE CITIES AND THEIR IMPACT ON THE ENVIRONMENT

Abstract: *As megacities continue to expand rapidly around the world, the environmental impacts of urban growth are increasing. This article examines the multifaceted environmental impacts of urban sprawl, including biodiversity loss, air and water pollution, climate change and natural resource depletion. The article examines the relationship between urbanization and environmental degradation through case studies and a comprehensive analysis of relevant research. It also explores potential mitigation strategies and sustainable urban development practices to minimize adverse environmental impacts. By shedding light on the complex dynamics between large cities and the ecosystems they inhabit, this article contributes to the ongoing discourse on promoting environmentally responsible urban growth.*

Keywords: *urban sprawl, environmental impacts, biodiversity loss, air pollution, water pollution, climate change, natural resource depletion, sustainable urban development, mitigation strategies, ecosystem dynamics.*

KIRISH

Global urbanizatsiyaning to'xtovsiz oqimida yirik shaharlar misli ko'rilmagan o'sishni boshdan kechirmoqda, landshaftlar va jamoalarni o'zgartirmoqda. Shaharning bu kengayishi taraqqiyot va rivojlanishni anglatadi, bu katta ekologik xarajatlarni keltirib chiqaradi. Ushbu maqola yirik shaharlarning kengayishining atrof-muhitga ko'p qirrali ta'sirini o'rganadi, barqaror shahar rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun o'zaro bog'liq muammolar va potentsial echimlarga oydinlik kiritadi.

Asosiy qism. Shahar kengayishining eng ko'zga ko'ringan qurbonlaridan biri bu biologik xilma-xillikdir. Shaharlar kengaygan sari, tabiiy yashash joylari parchalanib, ko'pincha beton o'rmonlar bilan almashtiriladi, bu ko'plab o'simlik va hayvonlar turlarining ko'chishi va yo'q bo'lib ketishiga olib keladi. Ekotizimlarning buzilishi nafaqat mahalliy flora va faunaning muvozanatiga tahdid soladi, balki shaharlarning ekologik o'zgarishlarga chidamliligini ham zaiflashtiradi.

Havo va suvning ifloslanishi: Katta shaharlarda inson faoliyatining kattaligi havo va suvning ifloslanish darajasini oshiradi. Sanoatlarning kontsentratsiyasi, avtomobil chiqindilari va chiqindilarni utilitatsiya qilish havo sifatining yomonlashishiga yordam beradi va bu aholi salomatligi uchun oqibatlariga olib keladi. Xuddi shunday, suv o'tkazmaydigan shahar yuzalaridan oqadigan suv suv havzalarini ifloslantirishi mumkin, bu esa suv ekotizimlariga va shahar va quyi oqimdagi jamoalar uchun toza suv mavjudligiga ta'sir qiladi.

Shaharlarning kengayishi iqlim o'zgarishiga sezilarli hissa qo'shmoqda. Katta shaharlar bilan bog'liq bo'lgan energiya talabining ortishi, o'rmonlarning kesilishi va erdan foydalanishning o'zgarishi shahar issiqlik orolining ta'sirini kuchaytirib, haroratning haddan tashqari ko'tarilishini kuchaytiradi. Bundan tashqari, aholi zich joylashgan hududlardagi uglerod izi global isishni tezlashtiradi, bu esa shaharsozlik va infratuzilmani rivojlantirishda barqaror amaliyotlar zarurligini ta'kidlaydi. Kengayayotgan shaharlardagi resurslarga bo'lgan och ishtaha tabiiy suv havzalariga katta bosim o'tkazadi. Qurilish uchun erni aylantirish, suv qazib olish va ortiqcha energiya iste'moli hayotiy resurslarning kamayishiga yordam beradi. Shahar rivojlanishi va resurslarni tejash o'rtasidagi muvozanatni saqlash yirik shaharlarning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlash uchun juda muhimdir.

Shaharlarning kengayishi natijasida yuzaga keladigan ekologik muammolarni hal qilish uchun shaharlar innovatsion yumshatish strategiyalarini qabul qilishlari kerak. Shahar bog'lari va yashil tombarbonlar kabi yashil infratuzilmani amalga oshirish bioxilma-xillikni tiklashga va shahar issiqlik orolining ta'sirini yumshatishga yordam beradi. Barqaror transport tashabbuslari, chiqindilarni boshqarish tizimlari va qayta tiklanadigan energiya integratsiyasi shahar rivojlanishiga yaxlit yondashuvning ajralmas tarkibiy qismlari hisoblanadi. Barqaror shahar rivojlanishi kontseptsiyasi atrof-muhitni muhofaza qilish bilan shahar o'sishini uyg'unlashtirish uchun yo'l xaritasini taklif qiladi. Erdan foydalanishni aralash rejalashtirish, samarali jamoat transporti va yashil maydonlarni birlashtirishga ustuvor ahamiyat berish orqali shaharlar ularning ekologik izini minimallashtirishi mumkin. Aqlli shahar texnologiyalari, barqaror infratuzilma va jamoatchilik ishtiroki nafaqat kengaygan, balki atrof-muhit uchun ham mas'uliyatli shaharlarni qurishda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa: Katta shaharlar kengayishda davom etar ekan, ularning atrof-muhitga ta'sirini tan olish va hal qilish juda muhimdir. Shahar rivojlanishi bilan bog'liq muammolar murakkab, ammo birgalikdagi sa'y-harakatlar va innovatsion echimlar bilan sayyoramizning sog'lig'iga zarar etkazmasdan gullab-yashnayotgan shaharlarni qurish mumkin. Shahar rivojlanishi va atrof-muhitni muhofaza qilish o'rtasidagi simbiotik munosabatlarni rivojlantirish orqali biz yirik shaharlar nafaqat savdo va madaniyat markazlari, balki barqaror va barqaror dunyo boshqaruvchilari bo'lgan kelajakni yaratishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sh.M.Mirziyoyev "Erkin Va Farovon Demokratik O'zbekiston Davlatini Birgalikda Barpo Etamiz" 2017 Alisherovich, Akbarov Golibjon. "Ecological Condition and Development Problems of Recreation Zones of Fergana Region." International Journal on Orange Technologies 3.5 (2021): 171-173.
2. Alisherovich, Akbarov. "G'olibjon, and Meliev Muzaffar Saydakbarovich." "Ecological Condition and Development Problems of Recreation Zones of Fergana Region." Web of Scientist: International Scientific Research Journal 3 (2022): 803-807.

3. Berdiev, Gayratjon Hasanboevich, and Elmurod Alievich Soliev. "Statistical and Comparative Analysis of Temperature and Rain in Fergana." *Nat Sci* 19.4 (2021): 5-12.
4. Eldorbek O'rmonjon o'g, Choriyeu. "DARYOLAR VA ULARNING TASNIFI." *Journal of new century innovations* 42.1 (2023): 25-30.
5. Komilova, Nilufar Qarshiboyevna, and G'ayratjon Xasanboevich Berdiyev. "FARG 'ONA VILOYATIDA AHOLI SONI VA UNING O'ZGARISHLARI TAHLILI." *Innovative Development in Educational Activities* 2.11 (2023): 74-80.
6. Mamanovich, Abdunazarov Lutfullo, B. G. A. Xasanboevich, and Nazarov Husniddin Yoqubovich. "Farg'ona vodiysida transchegaraviy suv muammolari." *Интернаука* 8.12 Часть 3 (2017): 45.
7. Ma'murov, Xurshidjon Abduvohidovich. "Farg'ona Viloyatida Demografik Jarayonlarning Qishloqlardagi Xolati." *Интернаука* 21-3 (2019): 85-86.
8. Naziraliyevich, Khoshimov Azamat, and Berdiyev Goyratjon. "THE OCCURRENCE OF THE IRRIGATION SYSTEM OF THE SUKH RIVER ARRIVAL AND DEVELOPMENT." *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW* ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603 11.12 (2022): 395-400.
9. Nigmatov A.N., Tobirov O.K. The Methodological Basis of Geographical Tourism. *Nat Sci* 2021;19(5):19-25]
10. Nigmatov A.N., Tobirov O.Q. Classification Of Geosystem For The Purpose Of Tourist Zoning And The Role Of Natural Geographical Approach. *N Y Sci J* 2022;15(2):7-13
11. Nigmatov A.N., Tobirov O.Q. Natural geographical features of geographical tourism in the Fergana valley as a part of Uzbekistan. *Researcher* 2022;14(2):1-12]
12. Nigmatov, A. N. The Necessity to Develop Geographical Tourism in Diversification Of Tourism Industry / A. N. Nigmatov, O. K. U. Tobirov // *European Science Review*. – 2021. – No. 5-6. – P. 9-16. – DOI 10.29013/ESR-21-5.6-9-16. – EDN RPAGTX.
13. Nigmatov, Askar, and Odiljon Tobirov. "Scientific And Theoretical Foundations Of The Concepts Of Tourism, Geography And Geographical Tourism." *The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research* 3.03 (2021): 1-10.
14. Nigmatov, Askar, Anvar Rasulov, and Odil Tobirov. "Methodology for assessing the tourist potential of the nature of the Fergana Valley using GIS technologies and experimental methods." *Journal of Pharmaceutical Negative Results* (2022): 2268-2286.
15. Nigmatullaevich, Nigmatov Askar, and Tobirov Odiljon Kobiljon Ugli. "The Necessity to Develop Geographical Tourism in Diversification Of Tourism Industry." *European science review* 5-6 (2021): 9-16.
16. Odiljon, T. Methodology for Assessing the Tourist Potential of the Nature of the Fergana Valley using GIS Technologies and Experimental Methods. *Preprints* 2022, 2022090181. <https://doi.org/10.20944/preprints202209.0181.v1>
17. Qarshiboyevna, Komilova Nilufar, et al. "AHOLI SALOMATLIGI VA SOG'LIQNI SAQLASH TIZIMINI YAXSHILASHDA HORIJYIY MAMLAKATLAR TAJRIBASI." *PEDAGOG* 6.6 (2023): 112-117.
18. Saidakbarovich, Meliev Muzaffar, and Rakhmonaliev Behruzbek Dilmurodjon'S. Ogli. "GLACIER MELTING: CONTROL AND MITIGATION

STRATEGIES." Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods 1.3 (2023): 26-33.

19. Saidakbarovich, Meliev Muzaffar. "INNOVATIVE METHODS OF TEACHING NATURAL GEOGRAPHY OF THE OCEAN AND ITS DECISIVE ROLE IN EDUCATION OF ECOLOGICAL CONSCIOUSNESS." Web of Scientists and Scholars: Journal of Multidisciplinary Research 1.8 (2023): 86-92.

20. Saidakbarovich, Meliev Muzaffar. "TEACHING PROBLEMS AND SOLUTIONS OF AGRICULTURAL LAND IRRIGATION IN FERGANA REGION IN GEOGRAPHY LESSONS." Journal of new century innovations 41.2 (2023): 151-156.

21. Saidakbarovich, Meliyev Muzaffar, and Ahmadjonov Ilknur Axrorjon o'g'li. "GEOGRAFIYA FANINI O'QITISHDA "SUN'IY INTELEKT" DAN FOYDALANISH." European Journal of Interdisciplinary Research and Development 22 (2023): 1-11.

22. Saidakbarovich, Meliyev Muzaffar, et al. "PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS OF EDUCATION OF ENVIRONMENTAL LITERACY OF SCHOOL STUDENTS." ResearchJet Journal of Analysis and Inventions 3.12 (2022): 134-139.

23. Saidakbarovich, Meliyev Muzaffar, Jobborov Azamjon Mashrabovich, and S. P. I. Kokand. "FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE IN THE TEACHING OF FLORA AND FAUNA IN GEOGRAPHY CLASSES." Academia Globe: Inderscience Research 3.12 (2022): 115-118.

24. Saidakbarovich, Meliyev Muzaffar, Kokan SPI Teacher, and Kokan SPI Student. "GEOGRAPHICAL CHARACTERISTICS OF FUNERALS." Innovative Technologica: Methodical Research Journal 3.12 (2022): 72-78.

25. Saidakbarovich, Meliyev Muzaffar. "Use and Protection of Water Resources." International Journal on Orange Technologies 3.3 (2021): 212-213.

26. Tobirov, O.K. "Reasonable use of transboundary water resources and streams". European Science. 2017; 3 (25): 31-36."

27. Tobirov, Odiljon. "ГАТ ёрдамида баҳоланган табиат компонентлари ва комплексларини дала-экспедициявий тадқиқотлар билан таққослаш." O'zbekiston milliy universiteti xabarлари (2022).

28. Tobirov, Odiljon. "ГАТ технологиялари ёрдамида туристик-рекреацион зонарни ажратиш (Фарғона водийси мисолида)." O'zbekiston milliy universiteti xabarлари (2022).

29. Vaxobovich, Xatamov Voxid. "DARYOLARNING AXAMIYATI, OQIMNING HOSIL BO'LISHI VA UNGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR." Journal of new century innovations 42.1 (2023): 19-24.

30. Xasanboyevich, Berdiyev G'ayratjon, Ahmadjonov Ilknur Axrorjon o'g'li, and Karimov Shoulug'Zokirjon o'g'li. "FARG'ONA VILOYATIDA TURIZMNI RIVOJLANTIRISH." PEDAGOG 6.6 (2023): 118-123.

31. Xasanboyevich, Berdiyev G'ayratjon, Ahmadjonov Ilknur Axrorjon o'g'li, and Karimov Shoulug'Zokirjon o'g'li. "FARG 'ONA VILOYATINING EKOLOGIK HOLATI: KENG QAMROVLI TAHLIL." PEDAGOG 6.6 (2023): 124-129.

32. Xasanboyevich, Berdiyev G'ayratjon. "FARG 'ONA VILOYATI TIBBIY-GEOGRAFIK SHAROITINI O'RGANISH VA KASALLANISHLAR TARKIBI TAHLILI." PEDAGOGS jurnali 35.4 (2023): 71-75.
33. Xasanboyevich, Berdiyev G'ayratjon. "O'ZBEKISTON DARYOLARINING XO'JALIKDAGI AHAMIYATI VA ULARNI MUHOFAZA QILISH." PEDAGOGS jurnali 35.4 (2023): 24-28.
34. Xasanboyevich, Berdiyev G'ayratjon. "YADROVIY QUROLLAR XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH." PEDAGOGS jurnali 35.4 (2023): 29-34.
35. Бердиев, Файратжон Хасанбоевич, and Феруза Солижонова Мелибоева. "СУВ РЕСУРСЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ТРАНСЧЕГАРАВИЙ МУАММОЛАРИ." Интернаука 10-4 (2017): 29-31.
36. Мелибоева, Феруза Солижонова, and Файратжон Хасанбоевич Бердиев. "СУВ ТАҚЧИЛЛИГИДА СУҒОРИШ УЧУН ОҚАВА СУВИДАН ФОЙЛАНИШ ИМКОНИЯТЛАРИНИ БАХОЛАШ." Интернаука 10-4 (2017): 31-34.
37. Тобиров, Одилжон Кобилжон Угли, and Шахноза Абдумалик Кизи Мадаминжонова. "Географическое туристическое районирование территорий." Наука, техника и образование 8 (83) (2021): 98-107.

GIYOHVANDLIK VOSITALARI VA PSIXOTROP MODDALAR BILAN
QONUNGA XILOF RAVISHDA MUOMALA QILISH BILAN BOG'LIQ
JINOYATLARNI TERGOV QILISHDA O'TKAZILISHI SHART BO'LGAN TERGOV
HARAKATLARINING AHAMIYATI.

Jabborov Bekjon Nodirbek o'g'li
O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi
3-kurs kursanti

Annotatsiya: Mazkur maqolada giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar bilan bog'liq tushunchalarning ta'rifi, ular bilan bog'liq milliy jinoyat qonunchiligimizdagi jinoyat turlari, shuningdek, giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar bilan qonunga xilof ravishda muomala qilish bilan bog'liq jinoyatlarni tergov qilishning alohida jihatlari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: giyohvandlik vositalar, psixotrop moddalar, prekursorlar, analoglar, preparatlar.

THE IMPORTANCE OF INVESTIGATIVE ACTIONS THAT MUST BE
CARRIED OUT IN THE INVESTIGATION OF CRIMES RELATED TO THE
ILLEGAL TREATMENT OF DRUGS AND PSYCHOTROPIC SUBSTANCES.

Annotation: this article discusses the definition of concepts related to drugs and Psychotropic Substances, the types of crimes associated with them in our national criminal law, as well as the special aspects of investigating crimes related to the illegal treatment of drugs and psychotropic substances.

Key words: drugs, psychotropic substances, precursors, analogues, preparations.

**ВАЖНОСТЬ СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ, КОТОРЫЕ НЕОБХОДИМО
ПРОВОДИТЬ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С
НЕЗАКОННЫМ ОБРАЩЕНИЕМ С НАРКОТИЧЕСКИМИ СРЕДСТВАМИ И
ПСИХОТРОПНЫМИ ВЕЩЕСТВАМИ.**

Аннотация: в данной статье рассматриваются определения понятий, связанных с наркотическими средствами и психотропными веществами, виды преступлений, связанных с ними в нашем национальном уголовном праве, а также особенности расследования преступлений, связанных с незаконным обращением с наркотическими средствами и психотропными веществами.

Ключевые слова: наркотические средства, психотропные вещества, прекурсоры, аналоги, препараты.

Mamlakatimizda ulkan o'zgarishlar ro'y berayotgan, yoshlar jamiyat hayotida tobora faollashib, o'z o'rniga ega bo'lib borayotgan bir vaqtda ayrim irodasi sust o'smirlarimiz giyohvandlik balosiga muhtalo bo'layotgani barchamizni tashvishga soladi. Zero, og'u inson jismini qanchalik xarob qilsa, xuddi shunday jamiyatga ham mislsiz darajada zarar

etkazadi. Asr vabosi deb atalayotgan bu illat tinch-totuv yashayotgan oilalarni buzadi, bolalarni etim qiladi, muhtojlik, qashshoqlikda yashashga majbur etadi. Oqibati esa, albatta, ayanchli yakunlanadi. Giyohvandlik vositalarini, qaysi turi bo'lmasin, iste'mol qilishni boshlagan shaxs avvaliga unga o'rganish hosil qilishini barchamiz bilamiz. Ammo bir bir yil o'tar-o'tmas giyohvand mehnatga yaroqsiz holatga kelib qoladi. Natijada jinoyatga qo'l urishga majbur bo'ladi. Ya'ni, navbatdagi giyohvandlik vositasini qabul qilish maqsadida o'g'irlikni o'z uyidan – oilasidan boshlaydi.

Shu sababli, barcha mas'ul idoralar, jamoat tashkilotlari, vazirlik va boshqarmalar e'tiborini mamlakatimizda giyohvandlikning oldini olishga, mas'uliyatni yanada kuchaytirishga, bu illatning tarqalishiga imkon berayotgan sharoit va omillarni bartaraf etishga qaratishimiz muhim. Jamoatchilik nazoratini yanada kuchaytirish lozim. Ayniqsa, ta'lim muassasalarida bu boradagi ishlar ko'lamini kengaytirish talab etiladi, chunki ushbu muassasalarda yurtimiz kelajagi hisoblangan yoshlar ta'lim-tarbiya olmoqda. Yuqoridagilarga e'tiboran mamlakatimizda giyohvandlikka qarshi kurashish, u bilan bog'liq kasalliklarni davolash bo'yicha huquqiy asoslar yaratilmoqda, qonunchilikdagi zarur o'rinlar to'ldirilmoqda. Jumladan, Senatning 42-yalpi majlisida muhokama qilingan "Narkologik kasalliklar profilaktikasi va ularni davolash to'g'risida" gi O'zbekiston Respublikasi qonuniga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish haqida" gi qonun ushbu sohada yuzaga kelayotgan muammolarni bartaraf etishga qaratilgan. Mazkur qonun bilan ichki ishlar organlariga narkologik kasalliklarga chalingan shaxslarni majburiy davolashga yuborish to'g'risidagi materiallarni rasmiylashtirish vakolati berilmoqda, mazkur materiallarni tayyorlash tartibiga o'zgartirishlar kiritilmoqda. E'tiborlisi, qonunda fuqarolarning narkologik tekshiruvdan o'tkazilishi, maslahat berilishi, tashxis qo'yilishi, narkologik kasalliklarga chalingan shaxslarning ambulatoriya va statsionar sharoitlarda davolanishini hamda tibbiy-ijtimoiy rehabilitatsiya qilinishini davlat kafolatlashi belgilab qo'yilmoqda. Umuman, bu qonunning qabul qilinishi narkologik yordam ko'rsatish sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Yana bir jihat. "Aholining ruhiy salomatligini muhofaza qilish xizmatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi Prezident qarori qabul qilindi. Qarorga ko'ra yaqin kelajakda Respublika ixtisoslashtirilgan ruhiy salomatlik ilmiy-amaliy tibbiyot markazi tashkil etiladi. Ushbu markaz ixtisoslashtirilgan psixiatrik, tibbiy-psixologik va narkologik yordam ko'rsatishni yo'lga qo'yadi.

Shuningdek, giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalar bilan qonunga xilof ravishda muomala qilishdan iborat jinoyatlarga qarshi kurashda, ularni oldini olish, aniqlash, tergov qilish hamda jinoyat sodir etgan shaxslarga adolatli jazo berish maqsadida Huquqni muhofaza qiliuvchi organlarning o'rni beqiyosdir. Shu sababdan, ushbu turdagi jinoyatlarni tergov qilishda e'tibor berish lozim bo'lgan masalar mavjudligini inobatga olib, amaliyotdagi muammolarga qanday yechim berish kerakligi haqida mulohazalar yuritish maqsadga muvofiqdir. Zeroki, yosh avlodning hayoti kushandasi bo'lgan giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalariga qarshi kurashish nafaqat IIONing balki har bir jamiyat a'zosi bo'lgan fuqaroning burchidir.

Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar bilan qonunga xilof ravishda muomala qilish bilan bog'liq jinoyatlarga to'xtalishdan avval, asosiy tushunchalarga ta'rif berish lozim:

giyohvandlik (narkotik) vositalari — giyohvandlik vositalari ro'yxatiga kiritilgan va O'zbekiston Respublikasida nazoratga olinadigan, kelib chiqishi sintetik yoki tabiiy moddalar, tarkibida giyohvandlik moddasi bo'lgan preparatlar va o'simliklar;

psixotrop moddalar — psixotrop moddalar ro'yxatiga kiritilgan va O'zbekiston Respublikasida nazoratga olinadigan, kelib chiqishi sintetik yoki tabiiy moddalar;

prekursorlar — prekursorlar ro'yxatiga kiritilgan va O'zbekiston Respublikasida nazoratga olinadigan, giyohvandlik vositalarini, ularning analoglarini va psixotrop moddalarni tayyorlash uchun foydalaniladigan moddalar;

giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning analoglari — kimyoviy tuzilishi va xossalari ko'ra giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarga o'xshash, ular singari ruhiyatga faol ta'sir etuvchi, kelib chiqishi sintetik yoki tabiiy moddalar;

preparat — moddalarning har qanday fizik holatdagi, tarkibida bitta yoki bir nechta giyohvandlik vositalari yoxud psixotrop moddalar bo'lgan aralashmasi¹².

Shuni ham inobatga olish lozimki, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015-yil 12-noyabrdagi "Giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va prekursorlarni O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kirish, undan olib chiqish va tranzit tarzida o'tkazish tartibini, shuningdek ularning muomalada bo'lishi yuzasidan nazoratni takomillashtirish to'g'risida"gi 330-sonli qaroriga asosan, O'zbekiston Respublikasida muomalada bo'lishi taqiqlangan giyohvandlik vositalarining ro'yxati (I ro'yxat) 4-ilovasiga, O'zbekiston Respublikasida muomalada bo'lishi cheklangan giyohvandlik vositalarining ro'yxati (II ro'yxat) 5-ilovaga, O'zbekiston Respublikasida muomalada bo'lishi cheklangan psixotrop moddalarning ro'yxati (III ro'yxat) 6-ilovaga, O'zbekiston Respublikasida muomalada bo'lishi cheklangan prekursorlarning ro'yxati (IV ro'yxat) 7-ilovaga muvofiq tasdiqlangan¹³.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksining Maxsus qismi, oltinchi bo'limi, XIX bob ya'ni giyovandlik vositalari yoki psixotrop moddalar bilan qonunga xilof ravishda muomala qilishdan iborat jinoyatlarga bag'ishlangan bob bo'lib, o'z ichiga 270-276 – moddalarni oladi.

Odatda, tergov amaliyotida, yuqoridagi jinoyatlarni tergov qilishda tergovchi tomonidan kerakli protsessual va tergov harakatlarini o'z vaqtida o'tkazmaganligi sababli, isbot qilishda ko'plab muomalarga duch keladi. Shu sababdan, ushbu turdagi jinoyatlarni quyidagicha tartibda protsessual va tergov harakatlarini o'tkazish orqali ishni sudga qadar yuritish maqsadga muvofiqdir:

1. Tezkor tadbir – ko'pincha shaxsning yonida giyohvandlik vositalar borligi tezkor ma'lumotlar olinishi natijasida tezkor tadbir amalga oshirilib aniqlanadi.

¹² O'zbekiston Respublikasining 1999-yil 19-avgustdagi "Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to'g'risida" 813-I-sonli qonuni.

¹³ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015-yil 12-noyabrdagi "Giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va prekursorlarni O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kirish, undan olib chiqish va tranzit tarzida o'tkazish tartibini, shuningdek ularning muomalada bo'lishi yuzasidan nazoratni takomillashtirish to'g'risida"gi 330-sonli qarori.

2. Shaxsni shaxsiy tintuv qilinadi – yonidan giyohvandlik vositasi yoki psixotrop modda topiladi.

3. Shaxs O‘zbekiston Respublikasi JPKning 221-moddasi tartibida ushlab turiladi.

4. Sud-kimyoviy, sud-narkologik va sud-biologik ekspertizalar tayinlanadi – shaxsning yonidan topilgan modda giyohvandlik vositasining yoki psixotrop moddaning qaysi turi ekanligini, miqdorini aniqlash uchun; shaxsning qonida giyohvandlik vositasi yoki psixotrop modda bor yoki yo‘qligini bilish uchun; giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalarini ko‘p iste‘mol qilishi natijasida narkologik kasalga chalinganmi yoki yo‘qligini aniqlash uchun.

5. Jinoyat ishini qo‘zg‘atiladi.

6. Shaxsning uy-joyi, mashinasi, ish joyi tintuv o‘tkaziladi – shaxsning uy-joyi, ish joyi yoki mashinasidan chiqadigan giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalari ushbu jinoyatishini kvalifikatsiya qilishga ta‘sir qiladigan holat hisoblanadi.

7. Shaxsiy tintuv natijasida chiqan telefon ko‘zdan kechiriladi, yozishmalar va telefon so‘zlashuvlarga e‘tibor qaratiladi.

8. Uy-joyi, mashinasi, ish joyidan topilgan giyohvandlik vositasining yoki psixotrop moddalar olinib, ekspertiza tayinlanib ashyoviy dalil sifatida e‘tirof etiladi. Shuningdek, ko‘p miqdorda topilgan pul giyohvandlik vositasining yoki psixotrop moddalarni sotilishi natijasida kelgan degan tushum ham isbot qilishga qaratilgan harakatlar amalga oshiriladi.

9. Shaxs gumon qilinuvchi tariqasida jinoyat ishiga jalb qilinib, so‘roq qilinadi.

10. Oila a‘zolari, yaqin do‘stlari, hamkasblari, qo‘shnilari guvoh tariqasida so‘roq qilinadi.

11. Dalillar yetarli darajada to‘planganidan so‘ng shaxsga nisbatan ayb e‘lon qilinib, ayblov xulosasini tuzish bilan dastlabki tergov tamomlanadi va jinoyat ishi prokuror tasdig‘i bilan sudga yuboriladi.

Shuni ham inobatga olish lozimki, giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar bilan qonunga xilof ravishda muomala qilish bilan bog‘liq jinoyatlarni tergov qilish jarayonida o‘tkaziladigan tadbir hamda tergov harakatlarini xolislarisiz o‘tkazilishi kabi holatlar albatta rasmiylashtirilayotgan hujjatlarni nomaqbul dalil sifatida topilishiga asos bo‘ladi, zeroki, O‘zbekiston Respublikasi JPKning 352-moddasiga ko‘ra, “Dastlabki tergovda olib qo‘yish, tintuv o‘tkazish, ko‘zdan kechirish, guvohlantirish, eksperiment o‘tkazish, tanib olish uchun ko‘rsatish, ko‘rsatuvni hodisa yuz bergan joyda tekshirish, ekspert tadqiqotini o‘tkazish uchun namunalar olish, murdani eksperimentalni qilish kamida ikki nafar xolis ishtirokida amalga oshiriladi.

Basharti bir tergov harakatini bir necha tergovchi yoki tergovchi va u rahbarlik qilayotgan surishtiruvchilar bir paytning o‘zida turli xonalarda yoki bir-biridan ancha uzoq joylarda o‘tkazayotgan bo‘lsalar, har bir tergovchi va surishtiruvchi huzurida doimo kamida ikki nafar xolis ishtirok etishi lozim.

Fuqaro tergovchining qonuniy talablarini va takliflarini bajarishdan bosh tortayotganligini yoki tergovchiga qarshilik ko‘rsatayotganligini yoxud dastlabki tergov

yuritish tartibiga to'g'ri kelmaydigan boshqa huquqqa zid xatti-harakatlar qilayotganini tasdiqlash uchun ham xolislar taklif qilinadilar. Ushbu Kodeksning 93-moddasida nazarda tutilgan hollar bundan mustasno"¹⁴. Shu sababli, tergovchi tomonidan xolislar ishtirokida tezkor tadbir va tergov harakatlarni amalga oshirish masalasi qandan holat bo'lishidan qat'it nazar hal qilinishi shart.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, giyohvandlikka qarshi kurashning asosiy muammolaridan biri bolalar va o'smirlar tomonidan toksik dorilarni qo'llashdir. Katta falokatning ta'sirchan miqdori, shuningdek ularning oqibatlarini qonunlarni buzish va taxminan 75% qizlar fohishalikka aylanishiga hamda ko'pincha OITS bilan kasallanishlariga va giyohvandlik saratoni kasalligini keltirib chiqaradi. Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar bilan qonunga xilof muomala qilish bilan bog'liq jinoyatlarni oldini olish va aniqlash bu o'z o'rnida nafaqat xalqni jinoyatchilarda tozalash, balki jamiyatni parokanda qiladigan ilatdan halos qilish ham demakdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi//<https://lex.uz/docs/111453#174413>.
2. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protssesual kodeksi//<https://lex.uz/docs/111460#253839>.
3. Rustambayev M.X O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksiga sharxlar. Maxsus qism /M/Rustamboyev. – Toshkent: “Yuridik adabiyotlar publish”, – 2021. – 292 b.
4. O'zbekiston Respublikasining 1999-yil 19-avgustdagi “Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to'g'risida” 813-I-sonli qonuni.
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015-yil 12-noyabrdagi “Giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va prekursorlarni O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kirish, undan olib chiqish va tranzit tarzida o'tkazish tartibini, shuningdek ularning muomalada bo'lishi yuzasidan nazoratni takomillashtirish to'g'risida”gi 330-sonli qarori.

¹⁴ O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protssesual kodeksi// <https://lex.uz/docs/111460#253839>

QORANQULSOY VA UNING ATROFI TABIIY SHAROITI

Abduraximov Sarvar Mirodilovich

O`zMU Tabiiy geografiya kafedrası o`qituvchisi +998975996303 sava_boy@mail.ru

Konferensiya yo`nalishi raqami 3

Qimmatov Muxtorbek Murodullo o`g`li

O`zMU Geografiya yo`nalishi 4-bosqich talabasi

Qoranqulsoy hududi Toshkent viloyatining so`lim go`shalaridan biri hisoblanadi. U Ugom-Chotqol davlat milliy tabiatbog`i hududida joylashgan bo`lib, Cpirchiq daryosining chap kichik irmog`i xisoblanadi (1-rasm). Havosi toza, tog` yonbag`irlari turli daraxtzorlar va butazorlar bilan qoplangan (2-rasm). Hudud atrofidagi purviqor qorli tog`lar ajoyib va rang-barang o`simlik va hayvonot olami bilan uyg`unlashib, chiroyli manzara hosil qiladi. Zilol suvli buloqlari va ajoyib tabiat manzarasi bilan kishini o`ziga jalb qilib, ko`tarinki kayfiyat baxsh etadi.

Alizar, Mingto`qim, Ko`kqiya, Kashan past tog`lari Chirchiq depressiyasining sharqiy qismida cho`kma ichidan alohida gorst sifatida ko`tarilib turadi. Bu tog`lar to`rtlamchi davr tektonik harakatlari ta`sirida poeozoy tog` jinrlarining gorst ko`rinishida ko`tarilib, yer yuzasiga chiqib qolishidan hosil bo`lgan.

Alizar (gorsti) past tog`i Chirchiq depressiyasining sharqiy qismida joylashgan bo`lib, eng baland joyi Qo`ng`irbuqa 1980 metrni tashkil etadi. Janubda Mingto`qim (gorsti) tog`idan qumli (melovoy) dovoni orqali shimoliy – sharqda Eshakko`priksoy vodiysi orqali Ko`kqiya gorstidan ajralib turadi. Ko`kqiya (1412 metr) to`rt tomoni er yoriqlari bilan qoplangan Eshakko`priksoyning Chirchiqqa quyilish joyida, ya`ni paleozoy tog` jinrlarini kesib hosil qilgan chuqur dara (kan`on) dagi ochiqda Ko`kqiya bilan Kashan (gorstlari) past tog`lari o`zaro tutashgan.

Bu ko`tarilmalar malass va flish tog` jinrlari ichida ugam tizmasi hamda kichik Chimyon va katta Chimyon tog`larining davomi sifatida bo`rtib ko`tarilib turadi. Bu to`rtta gorstni Burchmulla, Chimyon – Eshakko`priksoy, Iskandarsoy va G`alvasoy cho`kmalari o`rab turadi. Alizar tog`ida yer yuzasidagi jinrlarning litologik tarkibi, yonbag`irlarning qiyaligi yer yuzida qorning qalin bo`lishi va saqlanish muddati, yog`in miqdori va haroratning yil davomida o`zgarishi va boshqa omillarga bog`liq xolda turli tabiiy geografik jarayonlar rivojlangan.

Shimoliy yonbag`irda vaqtincha oqar suvlarning faoliyati tufayli soylar yuqori qismi 5 – 10 metr, ba`zi yerlarda, ayniqsa, tektonik kantakt (tutash) yerida 40 – 100 metrgacha, quyi qismida 30 – 80 metrgacha chuqurlatish eroziyasi ro`y bermoqda. Soylarning tog`dan olib kelgan mahsulotlari Xo`jakent (Q4<sup>1</sup>) terrasasi ustida keng yoyilmalar hosil qiladi. Shimoliy yonbag`irning lyoss jinrlari qalin to`plangan ba`zi yerlarida turli kattalikdagi surilmalar rivojlangan. Surilmalarning eng kattasi Alizar tog`ining shimoliy – g`arbida Qoranqul soyining yo`lga yaqin irmog`ida ro`y bergan. Surilma oqib chiqqan akkumlyasiya zonasidagi mahsulotning qalinligi 6 – 8 metrga etgan.

Qoronqul yer yorig'iga qaragan janubiy yonbag'ri asosan otqindi jinslardan iborat bo'lib, qirrali xarsang va shag'altoshlar keng tarqalgan. Qumbel yer yorig'iga qaragan sharqiy yonbag'ri asosan ohaktoshdan tuzilgan bo'lib, suv eroziyasi bilan o'rtacha parchalangan. Ba'zi yerlarida suvning chuqurlatish eroziyasi 20 – 40 metrga yetadi. Ko'pincha balandligi 400 – 600 metrli tik ohaktoshdi yonbag'ir hosil qiladi. Tub jinslar ochiqlarining etagida denudatsiya natijasida nuragan jinslar soylarning ichida turli uzunlikdagi qurum “daryolari”ni hosil qiladi. Soylarning yuqori qismida va yonbag'irlarda turli kattalikdagi g'orlar ko'rinib turadi. Alizar tog'idagi va tog' oldi tekisligidagi Sijjak terrasasiga oid yuzalarning nisbiy balandligini amplitudasi 600 m dan ortiqdir. Bu hol Qumbel yer yorig'ini so'ngi 100 ming yil davomida juda juda faol bo'lganligini ko'rsatadi. Hozirgi kunda ham bu yer yorig'i uzilma sifatida juda faoldir. Uning qay darajada faolligi yong'oqzor soyida yaqqol ko'rinadi. Soy V ko'rinishida bo'lib tik o'yilgan.

1-rasm. Qoranqulsoyning 1:50 000 masshtabli topokartasidan namuna

2-rasm. Qoranqulsoy vodiysining yuqori oqimdan umumiy ko'rinishi

1.1. Geologik tuzilishi va relyefi

Qoranqulsoy va uning atrofida o'ziga xos yotqiziqlar mavjud. Bular paleozoy, mezozoy va kaynozoyeralariga tegishli yotqiziqdirlar. Bu erda paleozoy erasining quyi toshko'mir sistemasiga tegishli tog' jinslari anchagina ko'pdir. Mezozoy va kaynozoy davri yotqiziqdirlari asosan cho'kindi jinslardan tuzilgan. Paleozoy yotqiziqdirlari, ya'ni toshko'mir davrining metamorfik jinslari uncha katta bo'lmagan maydonni egallaydi. Quyi toshko'mir (turney) strukturalari ohaktosh va dolomitlaridan tuzilgan. Turney yotqiziqdirlari juda kam maydonda tarqalgan. Bunda faqat yuqori turney jinslari ajralib turadi. Ularning tarkibida kulrang va to'q kulrang o'rtacha qalinlikdagi qatlamli ohaktosh uchraydi.

Mezozoy yotqiziqdirlari Chorvoq suv omboridan quyi oqimda Chirchiq daryosi paleozoy tog' jinslarini kesib o'tgan joyda har ikkala sohilda yotadi. Asosan bo'r davrining qumtoshlari konglomerati va konglobrekchiyalaridan iborat bo'lib, qizil rangi bilan boshqa davr yotqiziqdirlaridan farqlanadi.

Kaynozoy yotqiziqdirlari kaynozoy erasining paleogen, neogen, to'rtlamchi davr yotqiziqdirlari dengiz sharoitida hosil bo'lgan. Yotqiziqdirlar orasida dengiz hayvonlarining qoldiqlaridan chig'anoq va boshqalar uchraydi.

3-rasm. Qoranqulsoyning o'ng qirg'og'idagi silliq, yassi toshlar

4-rasm. Qoranqulsoyning boshlanish qismidagi qoyali oxaktoshlarni ko'rinishi

5-rasm-Qoranqulsoyning yuqori qismidagi otqindi tog' jinslaridan namuna

6-rasm Otqindi tog' jinsi

Iqlimi va ichki suvlari. Qoranqulsoy va uning atrofini iqlimi o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. L.N.Babushkin, N. A. Kogay, Sh.S.Zokirovlarning (1985) fikricha butun G'arbiy Tyanshan iqlimi, Turon provinsiyasiga xos bo'lib, iqlimi keskin kontinentalligi, yil fasllari va bir kecha-kunduz haroratlarini yuqori tebranishi, katta amplitudasi, yozning quruq va issiq, qishning sernam va sovuq bo'lishi bilan tavsiflanadi. Ammo, yaqin joylashgan tog'lik va tekislik rayonlariga nisbatan bu yerda iqlim ancha yumshoq, havo harorati farqlari kamroq, yog'in-sochinlar esa ko'proq bo'ladi. Iqlimni tavsiflash uchun Chorbog' meteostansiyasi bo'yicha ko'p yillik kuzatuvlardan foydalanamiz (1-jadval). Ko'rib chiqilayotgan hududda o'rtacha yillik havo xarorati 11.6 °C ga teng.

1-jadval.

O'rtacha oylik va yillik havo harorati (gradus hisobida)

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yil lik
-2,1	0,2	5,2	12,4	17,2	21,5	24,5	23,5	18,5	12,1	6,7	1,0	11,0

Hududning janubi-g'arb tomonga ochiqligi va janub, janubi-g'arb va sharqdan tog'lar bilan chegaralanishi, qishki haroratlarning nisbatan past bo'lishini ta'minlaydi. Haqiqiy qish 1.5-2 oy davom etadi. Tog'lar balandligi oshishi bilan havo harorati pasayadi, eng sovuq oy yanvar, uning o'rtacha ko'p yillik havo harorati – 2.1°C ga teng, fevraldagi eng past harorat - 27 °S gacha, dekabr oyida esa - 3°C gacha tushgani qayd qilingan. Eng issiq oy iyul bo'lib o'rtacha harorat 17°21°C tashkil etadi.

2-jadval

Havo xaroratining mutloq minimumi (C° hisobida)

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yillik
-27	-27	+2	-10	0	1	8	8	1	-12	23	-30	-3

Qishki sovuq davrda baʼzan havoning isishi ham kuzatilgan. Mart oyida ob-havo oʻzgaruvchan boʻladi. Taxminan may oyi oʻrtalaridan to sentyabr oyi oxirigacha iliq turgʻun ob-havo kuzatiladi. Dengiz sathiga nisbatan balandlikni oʻzgarishi bilan havo harorati ham oʻzgaradi. Yoz payti qor chizigʻi 2800-3000 metr balandlikda eng issiq oy iyun oyi hisoblanib, maksimal havo harorati $+40^{\circ}C$ gacha kuzatiladi.

Daryolari: Chirchiq daryosi Sirdaryoning eng sersuv irmogʻi hisoblanadi. U Chotqol va Piskom irmoqlari qoʻshilgandan keyin Chirchiq daryosi nomini oladi uzunligi Chorbogʻ suv omboridan Sirdaryoga qoʻshilishiga qadar 174 km. Havzaning maydoni 13240 km^2 ni tashkil etadi. Chirchiq havzasining Xoʻjakentdan yuqorida joylashgan qismining oʻrtacha balandligi 2548 metrga teng. Oʻrtacha oqim moduli 21 l/sek. km^2 . Havzada qor chizigʻi 3500-4000 metr balandlikda yotadi. Daryo havzasida 222 ta muzlik boʻlib, ularning maydoni 173 km^2 ni tashkil etadi. Daryoning koʻp yillik suv sarfi Xoʻjakentda 224 $metr^3/sek$. Asosan qor va yomgʻir suvlaridan toʻyinadi. Chirchiq daryosining Chotqol, Piskom, Kuksuv va Ugam kabi yirik irmoqlari mavjud. Chirchiq daryosi tekislikka chiqqach unga oʻng tomondan Qizilsuvsoy, Qoraqiyasoy, Oqtoshsoy, chap tomondan Qoranqulsoy, Glavasoy, Oqsoqotasoy va boshqa bir nechta kichik irmoqlar qoʻshiladi. Chirchiq daryosi suvini 100 % desak, shuning 55 % i Chotqol daryosiga, 36 % i Piskom daryosiga, qolgan 9 % i Ugam va boshqa irmoqlariga toʻgʻri keladi.

Tuproqlari, oʻsimligi va hayvonot olami. Tuproq – unumdorlik xususiyatiga ega boʻlgan, yer poʻstining yuza qatlami boʻlib, murakkab tabiiy hosila hisoblanadi. Odamlar qanday tuproqlar unumdor ekanligini qadim zamonlardan bilganlar. Tuproqning hosil boʻlishi juda koʻp vaqtni talab qilib, yer yuzida qattiq togʻ jinlarining yemirilib (nurab), maydalanishidan boshlanadi. Tuproqlarning rivojlanishi va tarqalishi oʻrganilayotgan oʻlkaning geografik oʻrni, relʼefi, geologik, gidrologik, sharoitlari va iqlimi bilan bogʻliq. Biz oʻrganayotgan Alizar togʻi va uning atrofini tuproq qatlami balandlik mintaqalanishi, insonning taʼsir darajasi oʻziga xos hususiyatga ega boʻlib oʻrganilayotgan Alizar (gorst) togʻi va uning atrofidagi hududlar tuproq qatlami strukturasi, tuproqning geografik tarqalishi, tuproq hususiyatlari tarixiy nuqtainazardan V.V.Gussak, Ya.M.Nosirov (1961 y), I.N.Stepanovlar (1875 y) oʻrgangan. Bu hududni tuproq qatlamini tuzilishini Yu.A.Skvorsov ilmiy asosda oʻrgangan va ajratgan. Bu hududda quyidagi tuproq tiplari tarkib topgan.

Togʻ etagida – oddiy va toʻq tusli boʻz tuproqlar, togʻning yuqori qismida, togʻ vodiylarida jigarrang tuproqlar (shimoliy ekspozitsiyaning yonbagʻrida) tarqalgan.

Togʻning oʻrta qismida – och va toʻq jigarrang tuproqlar, qoʻngʻir va toʻq qoʻngʻir tuproqlar, ayrim joylarda toʻq rangli togʻ-oʻrmon tuproqlari tarkib topgan. Baland togʻlarda och jigarrang togʻ tuproqlari, oʻtloq-dasht qoʻngʻir tuproqlar, subalʼp mintaqasining oʻtloq-dashtlarida esa togʻ oʻtloq, yarim torfli, quruq dasht jigarrang tuproqlari tarqalgan.

Oʻsimliklari. Alizar togʻining shimoliy yonbagʻrida 3 ta balandlik zonolari yaxshi nomoyon boʻlgan. Eng quyida dasht oʻsimliklar zonasi, oʻrta qismida har xil daraxtli keng bargli oʻrmonlar zonasi, undan yuqorida har xil oʻtli dasht oʻsimlikli archazorlar.

Dasht o'simliklar zonasi shimoliy yonbag'ining quyi qismlarini egallagan bo'lib, poezd yo'lining oxirgi bekatidan Xo'jakent choyxonasigacha bo'lgan oraliqdagi asfalt yo'lga nisbatan 400 – 580 metr balandliklarni egallagan. Bu erda o'simliklardan bo'g'doyiq, arpaxon, betaga eng ko'p o'chraydi. Ular orasida dalachoy, sachratqi, kakra, sariqbosh, qo'ng'irbosh, kiyiko't, chayir, tog'chitiri kabilar o'sadi.

Hayvonot olami. Tabiat komponentlaridan biri bo'lgan hayvonot olami tabiatning harakatchan komponenti, geografik muxitning ajralmas bir qismi xisoblanadi. Alizar tog'i va uning atrofida turli hayvonlar mavjud. O'rganilayotgan obe'kt balandlik mintaqasida joylashganligi uchun yozi salqin, namroq, qishi sovuq, o'simliklar ayniqsa, daraxtlar ko'p bo'lsa, o'rmonlarni hosil qiladi. O'rmonlarda xar xil o't o'simliklar qalin o'sadi. Bu esa hayvonlar uchun ozuuqa vazifasini o'taydi. O'rganilayotgan hudud odamlar yashaydigan joyga va odamlar faoliyat yuritadigan joylarga yaqin bo'lgani uchun aytarli katta yovvoyi hayvonlar yo'q. Lekin tog' mintaqasining rel'efi va xaroratiga bog'liq xolda quyidagi hayvonlarni aytish mumkin. Yirtqichlardan bo'ri, tulki, chiyabo'ri juft tuyoqlilardan baland tog'da elik, to'ng'iz, kemiruvchilardan ko'rsichqon, dalasichqoni, kaltakesak, yovvoyi quyon, sariq sassiqqo'zan, bo'rsiq. Hashoratxo'rlardan tipratikan, qushlardan kaklik, yovvoy ko'k qush, burgut, yapoloq qush, mayna, tasqara, itolg'a, qirg'iy, kalxat, zarg'aldoq, tog'chumchug'i. Sudralib yuruvchilardan sariq ilon, ko'lvar ilon (gyurza), chipor ilon, onda sonda oloy tog' iloni uchrab turadi.

Xulosa. Qoronqulsoyning tabiiy geografik o'rni va uning tabiiy sharoiti, geologik tuzilishi, rel'efi, iqlimi va ichki suvlari, tuproq, o'simlik va hayvonot dunyosining turizmdagiahamiyati haqida keng yoritilgan. Shuningdek, Qoronqulsoyning iqlimi va undagi o'zgarishlar, havo haroratining mutloq minumimi, absolyut maksimumi, hududning o'rtacha oylik va yillik yog'in miqdori berilgan.

Ayniqsa, tuproqlarning unumdorlik xususiyati, o'simliklarning balandlik mintaqalari bo'yicha tarqalishi, o'simliklarning o'ziga xos xususiyatlari shuningdek, hayvonot dunyosining xilma-xilligi keltirilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Аминов М. "Бўстонлик", "Ўзбекистон" 1969 й.
2. Зайнутдинов А., Шарипов Ш., Абдурахимов С. Ўқув дала амалиётида карталардан фойдаланиш илмий макола. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари тўплами. Тошкент, 2011й.
3. Хасанов И.А., Фуломов П.Н. Ўзбекистон табиий географияси. - Т. 2007. – 84 б.
4. Абдуллаева Т. Географик ўлкашунослик. Тошкент, Ўқитувчи. 1979 й.
5. Т.Холдаров, Х.Тулєнова Туризм sayyohlik (O'quv qo'llanma) Toshkent «iqtisod-moliya» 2017y.

OYOQ KAFTI DEFORMATSIYALARI BO'LGAN BEMORLARNI
TEKSHIRISHNING RENTGEN USULI

Maxmayusupov Muhiddin

Samarqand Davlat tibbiyot universiteti DKTF tibbiy Radiologiya kafedrasida 2-bosqich ordenatori

Usarov Muxriddin

Ilmiy rahbar: Samarqand Davlat tibbiyot universiteti.Samarqand.O'zbekiston

Tadqiqot maqsadi. rentgenografiya-bu rentgen nurlaridan foydalanishga asoslangan patologik sharoitlarni aniqlash usuli. Ushbu usul bemorlar uchun xavfsizdir, ammo nurlanish dozasini kamaytirish uchun rentgenologik tekshiruvlardan foydalanish chastotasidagi cheklovlarga rioya qilish muhimdir. Bunday tadqiqotlarning mohiyati va natijasi tibbiyotning deyarli barcha sohalarida aniq tashxisni aniqlash uchun zarur bo'lgan rentgenogrammani olishdir. Ushbu tekshiruv har qanday yoshdagi odamlarda kasalliklarni aniqlash uchun asosdir.Oyoq kafti deformatsiyalari bo'lgan bemorlarni davolashda operatsiyadan oldingi rejalashtirishni amalga oshirish uchun metatarsal boshlarning holatini aniqlashning rentgenologik usulidan foydalanish imkoniyatini belgilang.

Tadqiqot materiallari va usullari: Ikki tekislikda statik yuk sharoitida rentgenografiya qilishdan iborat bo'lgan oyoqlarni rentgenologik tekshirish usuli ham ma'lum: old-orqa, rentgen nurlari yo'nalishi 10° kaudal va gorizonttal, oyoqning medial tomonidan yangi nur yo'nalishi 20° old burchak ostida - bu barcha beshta metatarsal suyaklarning boshlarini tasavvur qilishga imkon beradi. Mavzudan butun vaznini bir oyoqqa ko'tarish, oldinga egilish va tovonini ko'tarmasdan oyoqning old qismini maksimal darajada yuklash so'ralgan. Tekshirilayotgan oyoq-qo'l kestirib, tizza va oyoq Bilagi zo'r bo'g'imlarda fleksiyon holatida. Gorizonttal tekislikda rentgenologik tekshiruvda rentgenogrammada 2, 3, 4-metatarsal suyaklarning "suyak bazasi" ga nisbatan balandligi aniqlanadi, bu esa o'z navbatida sesamoid suyaklarning eng plantar qismini va 5-metatarsal suyakni bog'laydigan chiziqdir. Metatarsal boshlarning holatini aniqlashning tavsiya etilgan rentgenologik usuli maxsus platformada rentgenografiya qilishni o'z ichiga oladi. Rentgenogrammada metatarsal boshlarning nisbiy holati aniqlanadi. Tavsiya etilgan rentgenologik usul Hallux valgus va ikkinchi barmoq bolg'asini jarrohlik davolashdan so'ng rivojlangan vaqtinchalik metatarsalgiya bilan og'rigan 15 bemorni va operatsiyadan keyingi metatarsalgiya bo'lmagan oldingi oyoq deformatsiyasiga o'xshash 28 bemorni tekshirdi. Biz Hallux valgus va ikkinchi barmoq bolg'asini simulyatsiya qilingan jarrohlik davolashdan keyin bir yil ichida rivojlangan va uchinchi metatarsal bosh ostidagi taglikda og'riq sindromi va giperkeratoz bilan namoyon bo'lgan o'tish metatarsalgiyasi (15 oyoq) bo'lgan 15 bemorni tekshirish natijalarini tahlil qildik. Jarrohlik aralashuvi birinchi metatarsal suyakning tuzatuvchi osteotomiyalarini, birinchi barmoqning asosiy falanksini bajarishni o'z ichiga oladi

Tadqiqot natijalar: Tavsiya etilgan rentgen usulini qo'llash natijasida o'tish davri meta-tarzalji bilan og'rigan bemorlarda 86,67% hollarda 3-metatarsal suyak boshi yonmayon joylashgan 2 va 4-metatarsal suyaklarning boshlari ostida joylashganligi aniqlandi. Operatsiyadan keyingi asoratlari bo'lmagan ikkinchi guruh bemorlarining 82,14 foizida 3-

metatarsal bosh qo'shni 4-metatarsal suyakdan yuqori yoki bosh darajasida edi. Tavsiya etilgan usulning klinik qo'llanilishi 2, 3 yoki 4-metatarsal suyaklarning boshlarining holatini aniqlashga va norma va anormallik variantlarini aniqlashga imkon berdi.

Xulosa: Biz taklif qilgan rentgenologik usul metatarsal boshlarning nisbiy holatini ob'ektiv ravishda aniqlashga va shunga mos ravishda oldingi oyoq deformatsiyalari bo'lgan bemorlarni davolashning maqbul jarrohlik taktikasini tanlashga imkon beradi. Metatarsal boshlarning holatini aniqlashning tavsiya etilgan metodologiyasini operatsiyadan oldingi tekshiruv ro'yxatiga oyoq suyaklarining takrorlanuvchanligi, shuningdek olingan ma'lumotlarning qiymati tufayli standart rentgenografiya bilan bir qatorda kiritish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Интервенционная радиология в онкологии : Национальное руководство - Долгушин Б.И. 2011г
2. Меллер, Райф: Атлас рентгенологических укладок 2019г
3. Murodovna, J. D., Bakhodirovna, S. D., & Yangiboyevna, N. S. (2022). Learning Liquid Medicine Forms and Writing Prescriptions for Medical School Students. *Central Asian Journal of Medical and Natural Science*, 3(5), 72-76.
4. Murodovna, J. D., & Narzikulovna, I. D. (2023). Use of Beclometasone Dipropionate in the Treatment of Allergic Rhinitis in Pregnant Women. *Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal*, 2(4), 367-369.
5. Rajabboevna, A. R., & Murodovna, J. D. (2023). Peculiarities of the Influence of a Grub on Metabolism. *Scholastic: Journal of Natural and Medical Education*, 2(3), 31-33.
6. Rajabboevna, A. R., & Yangiboyevna, N. S. (2023). EPILEPSIYA BILAN OG'RIGAN BEMORLARDA TOPAMAX DORI VOSITASINING KLINIK VA FARMAKOEKONOMIK ASPEKTLARINING SAMARADORLIGINI BAHOLASH. *Research Focus International Scientific Journal*, 2(5), 198-202.
7. Rajabboevna, A. R., Yangiboyevna, N. S., Farmanovna, I. E., & Baxodirovna, S. D. (2022). The importance of complex treatment in hair loss.
8. Jalilova, D. M., & Burkhanova, D. S. (2022). Learning to Write Prescriptions for Soft Drug Forms. *Eurasian Medical Research Periodical*, 13, 34-37.
9. Jalilova, D. M., & Istamova, S. N. (2023). Allergic Rhinitis and its Treatment. *Central Asian Journal of Medical and Natural Science*, 4(6), 576-579.
10. Rajabboevna, A. R., Yangiboyevna, N. S., Farmanovna, I. E., & Baxodirovna, S. D. (2022). The importance of complex treatment in hair loss.

BOSH MIYANING KOMPYUTER TOMOGRAFIYASI: BOSH SUYAGI VA MIYA
FANTOMINI O'RGANISH.

Abduqodirov Xasan Mamasoliyevich

Samarqand Davlat tibbiyot universiteti DKTF tibbiy Radiologiya kafedrasida 2-bosqich ordenatori

Nurmurzayev Z.N

Ilmiy rahbar: Samarqand Davlat tibbiyot universiteti.Samarqand.O'zbekiston

Tadqiqot maqsadi: Kranial KT - bu bosh suyagi, miya, paranasal sinuslar, qorinchalar va ko'z teshiklari kabi boshdagi xususiyatlarning batafsil rasmlarini yaratish uchun ishlatiladigan diagnostika vositasi. Miyaning KT- gorizontali yoki aksel tasvirlarini hosil qilish uchun maxsus rentgen nurlari o'lchovlaridan foydalanadigan noinvaziv diagnostik ko'rish protsedurasini. Miya kompyuter tomografiyasi boshning standart rentgen nurlariga qaraganda miya to'qimalari va miya tuzilmalari haqida batafsil ma'lumot berishi mumkin, shu bilan miyaning shikastlanishi va yoki kasalliklari bilan bog'liq ko'proq ma'lumotlarni taqdim etadi.

Bosh suyagi tomonidan nurning qattiqlashuvining miyaning o'lchangan radiodensitivligiga ta'sirini o'rganish. Monoxromatik energiya manbai yordamida nurlarning qattiqlashuvining bu ta'siri kamayadi.

Tadqiqot materiallari va usullari: Miyani o'smalar va boshqa shikastlanishlar, intrakranial qon ketish, strukturaviy anomaliyalar (masalan, gidrosefaliya, infeksiyalar, miya funksiyasi bosh suyagi suyaklarining anormalliklari, arteriovenoz malformatsiya yoki anormal qon tomirlari miya to'qimalarining atrofiyasi, tug'ma nuqsonlar, miya anevrizmasi, miyada qon ketish yoki qon ketish, infeksiyalar yoki shishi va boshqa holatlar) uchun baholash uchun miyaning KT o'tkazilishi mumkin, ayniqsa tekshiruvning boshqa turi (masalan, rentgen nurlari yoki jismoniy imtihon) natijasiz. Miya KT davolashning miya o'smalariga ta'sirini baholash va miyada qon tomirlari uchun javobgar bo'lishi mumkin bo'lgan quyqalarni aniqlash uchun ham ishlatilishi mumkin. Miya KT ning yana bir qo'llanilishi miya jarrohligi yoki miya to'qimalarining biopsiyasi uchun ko'rsatma berishdir. Shifokor miyaning KT ni tavsiya qilishi uchun boshqa sabablar ham bo'lishi mumkin. Antropomorfik bosh suyagi va miya fantomi yaratildi va bosh suyagi bilan, bosh suyagi bo'lmagan va gemikraniektomiya bilan klinik KT skanerida skanerlandi. Nurni qattiqlashtirishning ta'siri fantomni mono - va poli-xromatik rentgen manbalari bilan skanerlash orqali tasvirlangan.

Tadqiqot natijalar: Klinik holatlarda rentgen nurlari bosh suyagini kesib o'tganida miyaning HU qiymatlari doimiy ravishda pastroq bo'lgan. Antropomorfik bosh suyagi va miya fantomi ushbu effektlarni yanada namoyish etdi, ular polikromatik energiya manbai bilan aniq va virtual monoxromatik energiya manbai.

Xulosa: Bosh suyagi tomonidan nurning qattiqlashishi miyaning o'lchangan HU qiymatlarini pasaytiradi. Miqdoriy tasvirga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan effektlarni virtual monoxromatik energiya manbai yumshatishi mumkin. Bosh suyagi tomonidan nurning qattiqlashishi miyaning o'lchangan radiodensitivligini pasaytiradi. Effektlarni virtual

monoxromatik energiya manbai yumshatishi mumkin. Bosh suyagi polikromatik rentgen energiyasini miyaga yetib boradigan rentgen nurlarining o'rtacha energiyasining ortishi bilan filtrlashi ma'lum.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Прокоп М., Галански Спиральная и многослойная компьютерная томография. 2020 год Том 1
2. Компьютерная томография головы и позвоночника, Хостен Н., Либиг Т., Шотемор Ш.Ш., 2011
3. Murodovna, J. D., Bakhodirovna, S. D., & Yangiboyevna, N. S. (2022). Learning Liquid Medicine Forms and Writing Prescriptions for Medical School Students. Central Asian Journal of Medical and Natural Science, 3(5), 72-76.
4. Murodovna, J. D., & Narzikulovna, I. D. (2023). Use of Beclometasone Dipropionate in the Treatment of Allergic Rhinitis in Pregnant Women. Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal, 2(4), 367-369.
5. Rajabboevna, A. R., & Murodovna, J. D. (2023). Peculiarities of the Influence of a Grub on Metabolism. Scholastic: Journal of Natural and Medical Education, 2(3), 31-33.
6. Rajabboevna, A. R., & Yangiboyevna, N. S. (2023). EPILEPSIYA BILAN OG'RIGAN BEMORLARDA TOPAMAX DORI VOSITASINING KLINIK VA FARMAKOEKONOMIK ASPEKTLARINING SAMARADORLIGINI BAHOLASH. Research Focus International Scientific Journal, 2(5), 198-202.
7. Rajabboevna, A. R., Yangiboyevna, N. S., Farmanovna, I. E., & Baxodirovna, S. D. (2022). The importance of complex treatment in hair loss.
8. Jalilova, D. M., & Burkhanova, D. S. (2022). Learning to Write Prescriptions for Soft Drug Forms. Eurasian Medical Research Periodical, 13, 34-37.
9. Jalilova, D. M., & Istamova, S. N. (2023). Allergic Rhinitis and its Treatment. Central Asian Journal of Medical and Natural Science, 4(6), 576-579.
10. Rajabboevna, A. R., Yangiboyevna, N. S., Farmanovna, I. E., & Baxodirovna, S. D. (2022). The importance of complex treatment in hair loss.

PUL VA BANKLAR

Narzullayeva Ozoda Qahramonovna

SamISI, Bank ishi kafedrası assistenti

Yarlaqabov Faxriddin Bahodir o'g'li

SamISI, Bank-moliya xizmatlari fakulteti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu tezisdagi pul va banklar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar va davlat iqtisodiyotida ushbu jarayonning qanchalik darajada muhimlik kasb etishi, shuningdek pul va banklar haqida batafsil tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *pul, banklar, banklar va davlat o'rtasidagi munosabatlar, pulning iqtisodiyotda tutgan o'rni va funksiyalari, pul aylanishi va jahon bozori tushunchalari, zamonaviy texnologiyalar va raqamli iqtisodiyotning bank faoliyatidagi afzalliklari.*

MONEY AND BANKS

Abstract: *This thesis analyze in detail how important this process is in monetary and banking relations and the state economy, as well as money and banks.*

Key words: *money, functions of money and its functions in the economy, banks, banks and government relations, money circulation and world market, advantages of modern technologies and the digital economy in banking.*

Pul evolyutsiyasi globallashtirish jarayonida soha, ijtimoiy mehnat taqsimoti, tovar ishlab chiqarishning paydo bo'lishi va rivojlanishi, milliy va jahon bozorlarining shakllanishi, kredit munosabatlari va bank tizimining rivojlanishi, davlatning mustahkamlanishi, uning iqtisodiy ro'lining kuchayishi, bank ishidagi ilmiy-texnika inqilobi natijasida ishlab chiqaruvchi kuchlar va ishlab chiqarish munosabatlaridagi sifat o'zgarishlari bilan bog'liq. Pul o'zining evolyutsiyasi jarayonida metall oltin, kumush, mis, bronza, qog'oz, kredit pullar shaklida foydalanib kelingan. "Pul" moliyaviy valyutani ifodalaydigan umumiy nomdir. Bu bir mamlakatda o'tgan joriy yoki boshqa davrlardagi qo'llanilgan mablag'larni ifodalaydi. Pul o'zbek tiliga "moliyaviy valyuta" deb tarjima qilinadi. Har bir mamlakat o'zining o'ziga hos pul birligini, nomini va qiymatini o'z ichiga oladi. Misol uchun AQSH dollari, yevro, ingliz funti, yapon yeni kabi turli mablag'lar dunyo bo'ylab ommabop bo'lib, ularga "pul" deyishadi.

Bank moliyaviy institut sifatida faoliyat yurituvchi va moliyaviy xizmatlarni taqdim etuvchi tashkilotdir. Banklar, depozitlarni qabul qilish, kredit berish, pul o'tkazmalari, moliyalashtirish, valyuta almashinuvlari, hisob-kitoblar va boshqa moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirish uchun xizmat ko'rsatadi. Banklar, shaxsiylar, korporatsiyalar tomonidan moliya bilan bog'liq xizmatlarni taklif qilishda kata ro'l o'ynaydilar. Ular mablag'larni to'plash, saqlash va o'zaro o'tkazmalarni amalga oshirishda ham yordam berishadi. Banklar orqali kreditlar olish va boshqa moliyaviy maslahatlar olish va boshqa moliyaviy

xizmatlardan foydalanish mumkin. Banklar mamlakatdagi moliyaviy tizimning asosiy tarkibiy qismidir va moliyaviy iste'molchilar uchun xavfsizlik, ishonch va xizmat sifatini ta'minlashlari talab etiladi. Ularning faoliyati kata moliyaviy institutlar, mahalliy banklar, tijorat banklari, iste'mol banklari, investitsiya banklari kabi turli turdagi banklar shakllarida ifodalanishi mumkin. Banklar mamlakatlar, mintaqalar va dunyo bo'ylab kata ahamiyatga ega bo'lgan institutlar hisoblanadi va moliyaviy sohadagi boshqaruv, investitsiyalar va moliyaviy operatsiyalar uchun muhim asboblari sifatida ishlaydilar.

Banklar va davlat o'rtasidagi munosabatlar moliyaviy sohadagi chegaralar, maslahatlar va o'zaro hamkorliklarni o'z ichiga oladi. Davlatlar banklarga moliyaviy tashkilotlar sifatida tartib beradi va ularga reglamentatsiyalar, qonunlar va huquqiy cheklovlar orqali davlat tomonidan boshqarishga oid talablar belgilaydi. Davlatlar banklar orqali moliya siyosatini amalga oshirishda, moliyaviy istiqbollarni yo'naltirishda va moliyaviy iste'molchilar uchun xizmatlarni taminlashda muvaffaqiyatli ishlar ko'rsatishda qatnashishadi. Ular moliyaviy stabillikni saqlash, moliyaviy tizimni rivojlantirish uchun hamkorlik qilishadi. Davlatlar banklarga moliyaviy regulyatsiyalarni qo'yish, moliyaviy tizimning to'g'ri ishlashini nazorat qilish, moliyaviy risklarni boshqarish va moliyaviy iste'molchilar uchun himoya tashkilotlarini tashkil etish bilan shug'ullanadilar. Ular banklarga litsenziyalar berish, moliyaviy hisobotlarni talab qilish, moliyaviy hisobotlari tekshirish, moliyaviy risklarni boshqarish va moliyaviy qonunlarni muhofaza qilish kabi vazifalar berishadi. Munosabatlar o'rtasidagi samaradorlik va ishonch muhimdir, chunki banklar davlatning moliyaviy stabillik va iqtisodiy rivojlanishini taminlashda kata ahamiyatga ega bo'ladi. Davlatlar esa banklardan moliyaviy tizimga ishonch, banklarning moliyaviy qoidalar va huquqiy cheklovlar bilan rioya qilishini kutadi. Banklar va davlatlar o'rtasidagi yaxshi hamkorliklar moliyaviy sektorning sifat va samimiyatini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Pul moliyaviy tizimning asosiy unsurlaridan biridir va bir nechta funksiyalarni bajaradi. Quyidagi pul funksiyalari dunyo bozoriga ta'sir qiladi:

1. Almashish vositalari: Pul, almashtirishni osonlashtiradi. O'zaro almashishlar, savdo muomalalarini amalga oshirish, xizmatlarni sotib olish, to'lovlar va boshqalar kabi moliyaviy operatsiyalarda pul ishlatiladi.

2. Qiymatlarni o'lchash: Pul qiymatlarni o'lchash uchun o'zgaruvchan bir mablag' sifatida ishlatiladi. Mablag'larni, to'lovlarni, xizmatlarni va investitsiyalarni baholashda pul o'lchov vositasiga aylanadi.

3. Qiymatlarni saqlash : Pul qiymatlarni saqlash, moliyalashtirish va investitsiyalarni amalga oshirish uchun ham ishlatiladi. Banklar va moliyaviy institutlar mablag'larni omonat qilish yoki kreditga olish shakllarida mablag'larni saqlash va o'zaro almashishni ta'minlashda ishlaydilar.

4. Taxminan qiymatlar: Pul, sarmoyalar, valyuta va fondler bozoridagi qiymatlar va narxlarni aniqlashda ham ishlatiladi. Valyuta bozorlarida, sarmoya bozorlarida va moliyaviy bozorlarda pul, qiymatlarni qayta baholash, narxlarni aniqlash va investitsiya qilishga yo'l qo'yimoqda.

5. Moliyalashtirish: Pul moliyalashtirishning asosiy vositasi bo'lib moliyaviy institutlar orqali mablag'larni sarmoya, kreditlar va investitsiyalar shaklida moliyalashtirishga imkon beradi. Bu iqtisodiy rivojlanishni oshirish va moliyaviy islohotlarni o'rnatishda muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Jahon bozori dunyo bo'ylab valyuta almashishlarning amalga oshirishda ommabop bozor tizimi hisoblanadi. Jahon bozori, mamlakatlar orasidagi savdo, hisob-kitoblar va investitsiyalarni o'tkazishda o'z muhim ahamiyatiga ega bo'lib, moliyalashtirishning asosiy qismi sifatida ishlaydi. Jahon bozori, valyuta narxlari va almashishlarining o'zgarishlariga bog'liq ravishda moliyaviy tizimning barcha qismlari uchun malumotlar ta'minaydi. Banklarda raqamli tizimlarning va texnologiyalarning ijobiy tasiri juda kata bo'lib ular bank faoliyatini o'zgartirish va yanada rivojlantirishga yordam beradi. Quyidagi asosiy ijobiy tasirlarni ko'rsatish mumkin:

1. Boshqaruv va avtomatlashtirish: Raqamli tizimlar banklarda boshqaruv va ish jarayonlarini avtomatlashtirishga imkon beradi. Mijozlar bankning veb-sayti yoki mobil ilovasi orqali hisobvaraqa boshqarish pul o'tkazish, hisob-kitoblar va operatsiyalar bilan bog'liq ma'lumotlarga kirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Banklarda raqamli tizimlar va texnologiyalar quyidagi ijobiy tasirlarni olib kelmoqda. Raqamli tizimlar va texnologiyalar banklarga vaqt va resurslarni tejash imkonini beradi. Mijozlar o'z hisobvaraqini, tranzaksiyalarni yoki kreditlarini mobil ilovalar orqali tez-tez boshqarishi mumkin. Bu mijozlar uchun qulaylik va bank xodimlari uchun ish jarayonlarini optimallashtirish imkonini yaratadi. Raqamli tizimlar banklarni boshqa tashkilotlar bilan integratsiya qilishga imkon beradi. Bu ma'lumotlarni to'plab, almashinuvini osonlashtiradiva banklarga mijozlarga masofaviy xizmatlarni taklif etish imkonini beradi. Texnologiyalar banklarga mijozlar bilan o'zaro aloqalar va kommunikatsiya o'rnatishga imkon beradi. Mijozlar bank xodimlari bilan onlayn chat orqali yoki telefon orqali bog'lanish imkoniga ega bo'ladi. Bu mijozlar uchun savollarini yoki muammolarini soddalashtiradi va turli xizmatlardan foydalanishda yordam beradi. Raqamli tizimlar banklarga ijtimoiy media platformalari, reklama kanallarini va shaxsiylik ma'lumotlarini qo'llash imkonini beradi. Banklar mijozlar bilan to'plamalarni ulashish, yangiliklarni e'lon qilish va xizmatlarni reklama qilish uchun ijtimoiy media platformalaridan foydalanishlari mumkin. Raqamli tizimlar va texnologiyalar banklarga riskni boshqarish imkonini beradi. Bu avtomatik tomondan ma'lumot analizini tashkil etish, shubhalar va xavfli transaktsiyalarni aniqlash, kreditlarni baholash va baholarni taqsimlash imkonlarini o'z ichiga oladi. Bu banklarga xavfli xolatlardan oldindan ogohlantirish va ularga qo'shimcha himoya ta'minlash imkonini beradi. Raqamli tizimlar banklarga innovatsiyalar va yangiliklarni tez va osonlik bilan joriy etish imkonini beradi. Banklar yangi to'lov usullarini, kredit maxsulotlarini yoki xizmatlarini tez va samarali bir xil saqlamada o'zgartirishlarni amalga oshirishari mumkin. Banklarda raqamli tizimlar va texnologiyalar banklar va mijozlar o'rtasidagi aloqalarni kuchaytirishi, xizmatlar va operatsiyalarni tezlashtirishi, ma'lumotlarga oson va samarali kirish imkonini yaratish va bankning umumiy samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Xulosa va takliflar.

Banklar o'z mijozlariga xizmat ko'rsatishda faqat pul bilan bog'liq operatsiyalarni amalga oshiradi. Bundan shunday xulosa kelib chiqadiki pul va pulga bog'liq operatsiyalar bo'lmasa banklar, aksincha pulni tartibga solib turuvchi va operatsiyalar amalga oshiruvchi tashkilot bo'lmasa u shunchaki o'z qiymatini yo'qotadi. Banklar pulni tartibga solib tursada Markaziy bank davlatdagi barcha banklarni tartibga solib turadi chunki banklarda to'g'ri yonaltirilgan va samarali xizmat ko'rsatishni yo'lga qo'yish va hammasini qonunga muvofiq

amalaga oshirish hozirgi rivojlanayotgan raqamli iqtisodiyot va davr talabi hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining "Banklar va banklar faoliyati " to'g'risidagi qonunga muvofiq har bir bank o'z ichki tartib qoidasini ishlab chiqadi va pulga bog'liq operatsiyalarni amalga oshiradi. Banklar faqat mijozlar bilan ishlamaydi ular nafaqat mijozlar balki pulga bog'liq bo'lgan har qanday sohaga xizmat ko'rsatadi. Banklar shunday tashkilotki ular har qanday valyutani boshqa valyutaga ayirboshlash, almashtirish, sotib olish va sotish bilan ham shug'ullanadi. Bundan tashqari rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar raqamli iqtisodiyotga o'tganligi sababli bank va pul muomalasi yanada osonlashdi. Chunki har qanday bankning plastic kartalari, xizmat ko'rsatuvchi ilovalari orqali bemalol electron pullardan foydalanish mumkin. Shu sababli banklar mijozlarga onlayn xizmat ko'rsatadi. Xozirda bu kabi qulayliklar ko'pligi tufayli ovoragarchiliklar kamaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.The Ohio State University College of ARTS AND SCIENCES Department of economics journal.
- 2."Strategy of actions on five priority directions of development of the Republic of Uzbekistan for 2017-2021" of the President of the Republic of Uzbekistan.
- 3.ABDULLAYEV A. J., QAYIMOVA Z.A, BOLTAYEV SH.SH, NARZIEVA D. M. PUL VA BANKLAR.

THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN EDUCATION

Saydimova Mushtariy Kurbondurdiyevna

New Age University, 100185. Tashkent city, Chilonzor district, Sogalli ota street 5.

E-mail: mushtariy88@mail.ru

Abstract: *Virtual Reality (VR) and Augmented Reality (AR) technologies are being used to create great opportunities in the field of education and make the learning process more effective. They allow each student to create individual programs adapted to the individual learning path and pace. This plays an important role in students' learning and development of their personal thinking. VR and AR technologies help create personalized learning paths for each student. It allows the student to choose customized ways of learning a specific topic or performing exercises. Individualized programs organized through virtual models and practices help students improve their critical thinking, questioning, and assessment of learning. VR and AR technologies allow students to master their own learning paths. The student can express his own criticism, his own thoughts and ideas, and this ensures his assimilation and development. VR and AR technologies can train students to collaborate with other students, share their learning, and help each other. These technologies allow each student to learn individually and make their learning process unique and personal. This creates great opportunities for students to make learning more interesting and experiential.*

Keywords: *Virtual Reality (VR), Augmented Reality (AR), individual program, teamwork, monitoring, virtual education, distance education, virtual laboratory.*

Аннотация: *Технологии виртуальной реальности (VR) и дополненной реальности (AR) используются для создания больших возможностей в сфере образования и повышения эффективности процесса обучения. Они позволяют каждому студенту создавать индивидуальные программы, адаптированные к индивидуальному пути и темпу обучения. Это играет важную роль в обучении студентов и развитии их личного мышления. Технологии VR и AR помогают создавать персонализированные пути обучения для каждого учащегося. Это позволяет студенту выбирать индивидуальные способы изучения конкретной темы или выполнения упражнений. Индивидуальные программы, организованные с помощью виртуальных моделей и практик, помогают учащимся улучшить критическое мышление, умение задавать вопросы и оценивать обучение. Технологии VR и AR позволяют студентам осваивать свои собственные траектории обучения. Учащийся может высказывать собственную критику, свои мысли и идеи, и это обеспечивает его усвоение и развитие. Технологии VR и AR могут научить студентов сотрудничать с другими студентами, делиться своими знаниями и помогать друг другу. Эти технологии позволяют каждому студенту учиться индивидуально и делают процесс обучения уникальным и личным. Это создает большие возможности для студентов, чтобы сделать обучение более интересным и экспериментальным.*

Ключевые слова: *Виртуальная реальность (VR), Дополненная реальность (AR), индивидуальная программа, работа в команде, мониторинг, виртуальное образование, дистанционное обучение, виртуальная лаборатория.*

Why is there a need to create a theoretical basis for the introduction of the use of information technology in the field of education and to put it into practice? Firstly, the pedagogue is becoming one of the sources of acquiring knowledge, not as an organizer of the educational process, and on the second hand, at the developing stage of scientific and technical development, there is a sharp increase in information and the limitation of time to use it in the teaching process, as well as to make students professional and the requirements of excellent training for pedagogical activities require the involvement of modern technologies in the educational system. Modern information and communication technologies will become a source of pedagogical innovations in the coming years. The main 4 methods of teaching are used in the practice of the educational process.

These are:

- Explanation - illustration;
- Reproductive;
- Problematic;
- Research.

4 methods of teaching in the practice of the educational process

The first method is the Explanation-Illustration method, which does not take into account the existence of feedback between the student and the educational system, so its use in systems that use Personal Computer ICT (Information Communication Technologies) is ineffective. In the reproduction method of teaching, which uses the means of computer technology, the student learns to master the knowledge communicated by the student or ICT, as well as the organization of activities related to the creation of the learner's learned information material and its use in analogical (similar) situations. holds in Although the use of this method with the use of information technologies allows to fundamentally improve the quality of the organization of the educational process, it does not allow to change the traditional scheme of the training session compared to the one used

without Information Communication Technologies. In this regard, it is appropriate to use problem and research methods.

Problem method of teaching. In this case, information communication technologies are used based on the possibilities of setting a single problem and looking for solutions to solve it. The main goal is to maximally help students to increase their interest in learning. Based on the knowledge gained in the educational process, it is envisaged to solve various types of problems, at the same time, to analyze a number of additional knowledge necessary to solve the problem. Special attention is paid to the acquisition of skills aimed at collecting, organizing, analyzing and transmitting information. The research method of education using Information Communication Technologies envisages the independent creative activity of students in carrying out scientific and technical research works within a certain topic. When this method is used, it is the result of active research, discovery and play in education. As a result, it will be more successful than using the methods listed above. To be successful, it is necessary to have an environment that reacts to different situations. In this sense, an incomparable means of modeling, that is, an imitative representation of a real object or environment in dynamics, plays an important role. [3]

Today, the changes in our country, along with developed countries, are moving to the digital era, and the changes related to this are clearly visible in most cases, in the production sectors, housing and communal services, trade and other sectors. Nowadays, we spend most of our lives in the virtual world: through computers, laptops, tablets, smartphones and other devices. Augmented reality, abbreviated AR, is a combination of the real world and additional information "embedded" in the user's viewing area. Environmental influence is enhanced through visual, auditory, visual, somatosensory and olfactory receptors. VR is generally defined as an interactive computer simulation.[1]

The penetration of information resources into the life of all categories of people - from young children to adults - forms the opinion that information technologies are able to solve all the problems of modern society.

Modern digital technologies are supporting the development of all educational institutions around the world. Digitization is creating opportunities to share knowledge, empowering people to get more information and make better decisions in their daily lives. The education environment has undergone major changes related to digitization.[2]

In conclusion, it can be said that today's modern Information and Communication Technologies have an impact on every field. Different approaches and modern methods are being developed in the field of education. Today's modern pedagogue not only organizes the traditional educational process, but all the necessary measures are being implemented for the implementation and application of Information Communication Technologies. The successful integration and application of digital technologies in education is not without challenges. These challenges include the use of digital tools, the motivation to use these tools, the development of digital skills and competencies, and the evidence of results.

In this article, the methods of qualitative and interesting organization of educational processes with the effective use of Information Technologies and the theoretical analysis in order to further develop the effectiveness of education were described.

REFERENCES:

1. Saydimova M.K. Scientific, distance, online conference No. 7 "Science and technology in the modern world" "Using digital technologies" 19.12.2022. b 249-255.
2. UDK 37.013.77 BBK 88.8 Ts 752 Ts 752 Tsifrovaya obrazovatel'naya sreda v skole: psikhologicheskie riski i vozmozhnosti: sbornik metodicheskikh razrabotok kraevogo konkursa sredi pedagogov-psihologov Stavropolskogo kray / otv. ed. Bobrova I.A., Korolkova Yu.V., Stavropol: SKIRO PK i PRO, 2022. – III s.p-6
3. M. Butaboyev, A. Orinov, F. Mulaydinov, Israiljon Tajimatov. Digital economy. "SamDu" publishing house - 2021.
4. Cloud technology and education [Electronic resource] – URL: <http://wiki.vspu.ru/workroom/tehnol/index>.
5. Principles of building a methodical system of teaching informatics in the environment of digital technologies, Scientific Research Institute of Pedagogical Sciences of Uzbekistan named after T.N. Kori Niyozhi. 71 256 53 57 PHYSICS, MATHEMATICS and INFORMATICS scientific and methodological journal. 2022/3 - Tashkent.
6. Mominov, E. (2023). CREATING A VIRTUAL LEARNING ENVIRONMENT USING VIRTUAL LEARNING TOOLS. Eurasian Journal of Technology and Innovation, 1(5 Part 2), 131–136. izvlecheno ot <https://in-academy.uz/index.php/ejti/article/view/15566>

BASIN WATER IN FISH GROWTH AND DEVELOPMENT SIGNIFICANCE

Kasimov S.J

*Samarkand State Veterinary Medicine University of Animal Husbandry and Biotechnology is a
Tashkent branch*

Bekturova N.B

*Samarkand State Veterinary Medicine University of Animal Husbandry and Biotechnology is a
Tashkent branch*

Abstract: *Development of fisheries and increase of fish products is one of the important directions in ensuring food security. The importance of pond water in the growth and development of fish is considered very high. The basin will be built based on the design, construction, industrial construction estimate (SN202-76) rule. Breeding of Artemia to increase the natural feed of the fisheries of the basin has good results. Artemia body length up to 18mm, weight 8mg, water 77 appears when the temperature is 8-9°C. Artemia is the main food of fish. In order to accelerate the growth and development of fish in the basin fishery, it is important to clean the basin from wild algae, treat the water with mineral and organic fertilizers, and maintain the normal oxygen environment of the water.*

Key words: *Fisheries, water temperature, productivity, living conditions, artemia, chlorella, PH, basin types, mineral and organic fertilizers, diseases.*

INTRODUCTION

Today, the demand of our people for fish and fish products is increasing. Therefore, great importance is attached to the development of fisheries in our Republic. The priority of fish farming in our country allows to provide the population with high-quality proteins contained in fish while strengthening food security.

According to the analysis, the minimum standard amount of fish consumption for Uzbekistan is 12 kilograms per person per year. This figure is 16.6 kilograms per person worldwide. From a medical point of view, fish products should be an average of 12-16 kg per year in the human diet, because fish products are extremely important in improving brain function and in the process of metabolism in the human body. Although fish meat contains proteins corresponding to those of farm animals such as cattle and pigs, the level of protein in freshly caught fish meat is digestible by the human body. The main tasks and areas of activity for the development of the fishing industry have been defined defining the strategic directions of research and development activities in the fishing industry and prospective research topics aimed at solving existing problems in the field;

implementation of scientific research on the rapid development of the fishing industry on the basis of fundamental, practical and innovative projects within the framework of state scientific and technical programs; development of methodical and practical recommendations for the implementation of selection-breeding works, fish feeding, as well as prevention and treatment of fish diseases in the field;

- large-scale implementation of innovative methods of fish breeding based on intensive technologies, including in cage devices, closed circulating water systems, running water pools, irrigation networks and riverbanks;
- participation in the training, retraining and upgrading of personnel for the fishing industry, conducting seminars and trainings in the field;
- work on establishing international cooperation with leading scientific research institutions of foreign countries on the development and introduction of new innovative technologies is being implemented.

Analysis of the literature on the subject: Design and construction of a pond fishery is carried out based on modern instructions. Based on the developed project and on the basis of the industrial construction estimate (SN 202-76) and in accordance with the rules, it is carried out through 2 stages: technical draft and working drawings.[1,2]

The natural food base for fish is all "food" living and plant organisms consumed by fish in the reservoir. These consist of macrophytes, phytoplankton, zooplankton and zoobenthos.[]

Breeding of Artemia to increase the natural feed of pond fish farms has good results.[3,4]

The body length of Artemia is up to 18 mm, and its weight is 8 mg. It appears when the water temperature is 8-9°C. Its young breeds grow rapidly when the water temperature is 25-30°C. Artemia spawns up to 200 eggs. The egg is surrounded by a hard shell. Artemias reproduce naturally during spring and summer. Diapause eggs are laid in summer-autumn (August-November). Artemia feeds on algae (chlorella, scenodesnius) and microorganisms.[5,7]

For this purpose, in May-June, artemia is collected from small ponds with high salinity with the help of special brushes and can be bred in prepared trays or Daphnia trenches. Artemia can be propagated at any time of the year, but in spring, when the water temperature is 8-10°C, it is fed in a solution with a concentration of table salt in the water from 20% to 90%. Productivity is lower when the concentration of the salt solution is lower (20-40%). For high productivity, salt concentration should be 70-90%. It is advisable to use non-iodized table salt for growing Artemia. Artemia is grown in small containers (aquarium) for culture in laboratory conditions. Artemia is mainly fed in the daily routine. It is mainly fed with single-celled algae such as chlorella and xenodesmus, bacteria and drugs are also given. The amount of dissolved oxygen in water should not be less than 6mg/l.[6,8]

In order to accelerate the growth and development of fish in pond fisheries, it is important to clean the pond from wild algae, treat the water with mineral and organic fertilizers, and maintain the acidic environment of the water in a normal way.[10]

To improve the quality of water, first of all, the oxygen regime in the water should be improved. Advanced farms install aerator devices for this. Mechanical aerators (fountains) give good results, dissolved oxygen in water (6.5-7.5 mg/l) is much improved. Metabolic processes in fish will change positively, and pond fish productivity will increase. As the acidity of pond water (pH 6.8-7.0) increases, it is necessary to quickly neutralize the water and soil environment. For this purpose, quicklime is immediately supplied to the pond (to

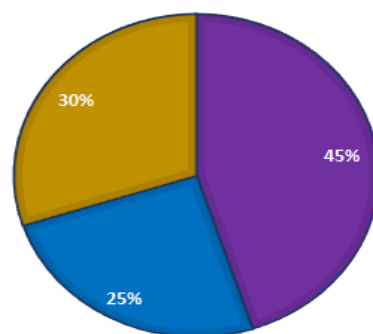
the water or to the bottom of the pond) according to the established norm. It is advisable to send water to the ponds as much as possible through the (otstoynik) water softener. Suspended substances in the water settle, the water becomes clear, and the pool water does not become nauseated. Loss of aquatic plants. Fishing ponds have a long service life. If the ponds are overgrown with aquatic plants, the possibility of intensification of the farm will decrease. At this time, it will not be possible to fertilize ponds and feed fish with combi-feed.[11]

The quality level of water in the basin is considered important for the growth of fish, and if the water environment is not normal, the development of non-infectious and infectious diseases in fish has been determined in experiments.[9,11]

Diseases of fish depending on the water environment. The lack of natural nutrient base in the water in basin fisheries leads to the development of metabolic diseases, the decrease in the amount of oxygen in the water causes asphyxia, and the transition of the pH indicator to an acidic environment leads to the development of infectious and parasitic diseases.[5,11]

THE RATE OF OCCURRENCE OF DISEASES IN FISH DEPENDING ON THE CHANGE IN WATER CONDITIONS

■ non-communicable diseases ■ viral diseases ■ parasitic diseases

The above diagram shows the rate of occurrence of diseases in fish depending on the change of the water environment. It was determined in scientific experiments that the rate of non-infectious diseases is 45%, viral diseases are 25%, and parasitic diseases are 30%.

Conclusion: If a lot of attention is paid to the water of the basin in the growth and development of fish, the growth rate of fish is increased. Quickly clearing the pond of weeds will help to increase O₂ in the water, and the conditions will be created for the rapid increase of fish and productivity. Development of these methods and prevention of diseases is one of the urgent tasks in veterinary medicine.

REFERENCES:

1. I. Aslonova, M. A., Toshmurodov, S. S., & Eshburiyev, S. B. (2023). SUV TARKIBI VA MUHITINI O'ZGARTIRUVCHI OMILLAR TA'SIRIDA BALIQLARDA KELIB CHIQUADIGAN KASALLIKLAR. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 16(4), 59-66.

2. Eshburiyev, S. B., Qarshiyev, U. T., & Yusupova, Z. (2022). Prophylaxis of mineral metabolism disorders in rabbits. *Agrobiotexnologiya va veterinariya tibbiyoti ilmiy jurnali*, 399-402.
3. Sobir, E. (2016). Etiopathogenesis and symptoms of vitamin–mineral metabolism violation in cows. *International Journal of Applied Research*, 2(6), 265-267.
4. Karshiev, U. T., Eshburiev, S. B., & Yusupova, Z. M. Etiopathogenesis of Calcium–Phosphorus Metabolism in Rabbits. *International Journal of Current Science Research and Review*. ISSN, 2581-8341.
5. Daminov, A. S., Nasimov, S. N., Gerasimchik, V. A., Eshburiyev, S. B., & Qurbonov, F. I. (2022). Baliq kasalliklari.
6. Eshburiyev, S. B., Kasimov, S. J., & Aslonova, M. A. (2023). Causes and symptoms of protein metabolism disorders in fish. In *Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences (Vol. 2, No. 1, pp. 55-63)*.
7. Габаева А.Р. «Хозяйственно- биологические особенности зеркального карпа» Владикавказ. Диссертация 2018.
8. Norboev, K. N., Rakhmonov, U. A., Ruzikulov, N. B., & Eshburiev, S. B. (2022). Effectiveness of Vitaprem and Probiotic Bio–3s in Group–Prophylaxis of Hens' Hypovitaminoses. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 9(11), 308-314.
9. Абрамов В.Ф., Н.Б. Ананева “Болезни рыб и пчёл”, Тираспол 2015 .
10. Н.И. Вавилова “ИХТИОПАТОЛОГИЯ” Методическое пособие по выполнению лабораторных работ Саратов 2016.
11. Хусенов С.Қ., Д.С. Ниязов. “Балиқчилик” Тошкент - 2013й

MANAGEMENT CULTURE OF LEADERSHIP OF AN EDUCATIONAL
INSTITUTION. FORMATION OF CREATIVITY AND PROFESSIONAL
COMPETENCE IN PEDAGOGICAL MANAGEMENT

Mirzabdullayeva Gulnora Muxmmadjon qizi

Namangan state university

Abstract: *This article discusses the management culture of leading an educational institution and the formation of creativity and professional competence in pedagogical management.*

Key words: *education, institution, management, culture, management, creativity, competence, manager, leader, social, economic, style, creativity.*

INTRODUCTION

In modern science, problems in the direction of the ratio of the concepts of “leader”, “leader” or “leadership style” and “leadership style” are considered one of the most pressing problems. More significant within these

B.D. According to Pargin, the leader coordinates interpersonal relationships in a particular group, is an element of the microenvironment, arises unexpectedly, and its state is less stable, its movement depends on the mood of the group, and it makes decisions that are more involved in the activities of the group. The leader, on the other hand, coordinates formal relations in groups considered social organization and is an element of the macro environment. The stability of the state of the leader is greater, he has several times more powers in a given system, the right to make decisions, give orders, give assignments, demand. The decision-making process is somewhat more complex, covering many, different situations, and these situations do not only apply to a single group. While a leader operates in a small group of a particular broader social system, his range of action is considered wide.

According to some experts, leadership complements the concept of leadership in improving the effectiveness of team activities.

Researcher A.Nasirov emphasizes the importance of competence in leadership management and express his thoughts on ability competencies in management:

1. Standard competence is the ability to define innovative tasks related to this i.e. activity;
2. The main competence is the ability to obtain the designation of innovative tasks related to this activity;
3. Sufficient competence the ability to create new types of professional activities;
4. Professional competence-the acquisition of knowledge about pedagogy and psychology, work on oneself consists in the formation of motivation in students[7, 2].

Researcher Temurov d-recommends the principles on the application of the acquisition of knowledge related to the management of an educational institution to its practical activities:

1. Unity of consciousness and activity. This principle is the leader's mastery of knowledge regarding the management of an educational institution and its application in practical activities.

2. The scientific and ideological nature of the management of an educational institution. This principle is guided in accordance with the following, which is based on a high degree of ideologies and scholarship to management.

3. Consistent and continuity of Management in educational institutions .This principle implies that the effectiveness of leaders is earned in the Democratic Movement .

4. The fact that management in an educational institution has humanitarian characteristics. This principle expresses personal interests with the interests of the general community on the basis of social activity.

5. A comprehensive (comprehensive) systematic approach to the management of educational institutions. This principle combines a social activity of employees of the educational institution to itself.

6. The fact that the management of educational institutions is focused on the specific purpose of muyan. This principle is explained by the organization of actions based on the directions of the activities of the educational institution in the social movement[8, 95-96].

So, the word "management" was modernized today and enriched with the word "management". Today, our President Sh.M.Mirziyoyev's attention to school education, and that is, to all teachers of secondary schools and pedagogical leaders, who named 2023 " the Year of human dignity and quality education he was greatly inspired and encouraged to work selflessly with the aim of improving the quality of Education.

DISCUSSION AND RESULTS

"School leaders who work in compliance with the rules of management feel the reforms in today's education and organize work on the basis of modern competency rules to manage strong instructive leadership, clearly defined goal, creative results expected from teachers, the necessary environment for reading and learning, constant monitoring of students and class, strengthen family, school, Neighborhood Cooperation. New scientific research requires the organization of leadership work based on the initiative of a prosperous neighborhood, a prosperous neighborhood, a prosperous home and a model family. "Management culture is a Qualitative Synthesis of professional and workmanship in the successful implementation of the administrative social and psychological process of the leader.

Each person with the name " leader " should always be an example to those around him with his appearance, culture dress, exactingness, knowledge, organization. Based on the above considerations, we analyzed the following cases about some of the shortcomings of the competence of the leader, who is engaged in activities in the field of preschool and school education today:

- lack of management work in schools at the required level;
- lack of dedication, creativity, organization, criticism;
- low legal culture and literacy;
- lack of fairness, honesty and dishonesty;
- the priority of locality and seed farming in the process of work;

- lack of attention to methodological associations, lack of initiative and entrepreneurship;
- misallocation of teamwork and low control in schools;
- lack of professional and scientific experience[3, 83].

Every talented person who, having read the above considerations, will be able to manage today's educational process on the basis of the decisions he makes in the field of education, should rely on his professional competence and organize leadership work. In general, the successes in educational institutions are able to realize how interested the leader is in his attitude to the cocktail of performers. Is significantly dependent on ability.

An important management goal of a modern manager is to raise his employees to a moral and higher level, making them a spiritually healthy team consists of rotation. In general, the successes in an educational institution depend on the ability of the leader to realize how much he is interested in the monotheism of which he is the performers.

G.Kunts et al.O.Dannel found that if subordinates are guided by the rules and needs of the order established by the leaders, they can work at about 60 or 65% of their capabilities, that is, in order to remain in their work, simply fulfill their obligations to a satisfactory level, in order to fully exploit the capabilities of subordinates, it is necessary for leaders to form Leadership is a component of management aimed at purposeful influence on people, related to the Coordination of their activities. An elected or appointed leader performs a number of functions: identifies and forms the goals of Team Activity, Plans this activity, determines the means and methods of promotion, carries out its control.

President Of The Republic Of Uzbekistan Sh.M.Mirziyoyev made the following comments in a telemulokot with employees of the public education system of August 23, 2019: "one of the main tasks of a modern teacher is the high level of professional competence and intellectual potential, loyalty, ideological faithfulness and love of his profession. These qualities distinguish educators from those of other professions".

In order to form criticism in today's student-youth, today's educator must have a model intellect, a perfect knowledge of the laws of modern education and education, and, on this basis, the ability to make creativity associated with his profession.

Today's professor will have to teach his students to get used to logical thinking and create, in addition to forming human qualities such as loyalty to the motherland, kindness, responsiveness, tolerance, legal advice, innovative thinking, hard work. The formation of creative activities on criticism for future educators will be as follows.

Creativity covers the following activities:

- Axiological approach;
- Acme-logical approach;
- Creative approach;
- Reflexive approach.

Teacher competence can be explained as follows:

- Purpose and content of pedagogical activity;
- Personal and professional qualities;
- Pedagogical abilities, methods and technologies;
- Professional motivation.

Competence, which is important throughout life in the implementation of educational tasks during the work of the teacher, will be necessary, which include:

- Communicative competence;
- Innovative competence;
- Being able to solve problems;
- Wound up a self-developing environment.

Communicative competence-full-fledged communication from the teacher-requires thirst. In any situation, it is necessary to have a positive relationship with the educational person and members of the team. Informational competence-it is necessary for the teacher to be known of his subject and all the news related to it. Therefore, the educator must have the skills to be able to use information and computer technology.

On the topic "pedagogical ICT and pedagogical ethics", students are given theoretical materials, methodological tips for them to perform seminar classes. Students must work regularly on their masters and complete the tasks of the subject of the given seminar using various media, as well as be able to apply them in practical activities, that is, pedagogical competencies must be formed.

In the coverage of the topic "culture and psychology of treatment in teacher activities and pedagogical ICT and pedagogical ethics", the teacher provides knowledge on the specific types of treatment culture in his activities, the priority of universal values in the organization of communication, the peculiarities and functions of pedagogical communication, the essence and features of pedagogical ethics and on sociability and pedagogical This knowledge is practical and strengthened in the process of seminar training. At the end of the subject, the student's knowledge is checked through tests or other assignments. Topics on each module are communicated in this way to students, in which knowledge and skills in this discipline are formed, Future teacher qualities are brought up, pedagogical competence is formed[5].

In this regard, the following requirements are imposed on participants in pedagogical management today, that is, on the personality of the teacher:

- deep knowledge of his science and adequate mastery of his methodology;
- have a broad scientific worldview and thoughtful beliefs;
- deep understanding of social need and moral necessity;
- deep understanding of social and civic duty;
- be a socio-political activist;
- own profession and love of children;
- be a spiritual pedagogical intellectual and strive for innovation;
- in-depth study of the history, national values and customs of their people and their promotion;
- to have qualities such as pedagogical observation, organization, exactingness, rigor, restraint, truthfulness, self-control;
- to be a competent and pedagogical "takt" (etiquette) in his profession[5].

In conclusion, each educator operating in the educational system-

the fact that the teacher directs his entire knowledge and experience to the improvement of the educational system is an important urgent matter of today.

USED LITERATURE (REFERENCES):

1. Mirziyoyev Sh.M. We will build our great future together with our brave and noble people. - Tashkent: "Uzbekistan", 2017. – 488 b.
2. Kenjaboyev A, Kenjaboyeva D. Pedagogical deontology and competence. Termez 2022. 100 PP.
3. Kenjaboyev A.E. Professional competence and pedagogical skills of the pedagogical leader. Modern education jur. 2020 № 10. 83 PP.
4. Kenjaboyev A.E. "Professional competence and creativeness of a modern teacher is a requirement of today." Journal of public education 2020 No. 5.9-page 11.
5. M.Ochilov. "Teacher heart architect "Tashkent" teacher " 2001.
6. Musurmanova O. "Pedagogical technologies-the factor of educational efficiency". T.: Youth publishing house. 2020 P.56.
7. Nosirov A. Professional competence of the leader and management culture Journal of Educational Management. 2013 No. 6, p. 2.
8. Temirov D. Continuity of pedagogical principles in the management of educational institutions .Educational Management jur 2013 No. 6. Pp. 95-96.
9. Hamraeva, O. F. Q. (2023). SOME OF THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS OF A HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION Aspects. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(1), 537-544.
10. Hamrayeva, Daughter Of Aynisa Farkhad (2023). COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTION SOME ASPECTS OF DEVELOPMENT. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3 (1), 537-544.

MICROOBJECT IMAGE ANALYSIS SOFTWARE COMPLEX

Samijonov Abdurashid Narzullo o'g'li

Tashkent University of Information Technologies named after

Muhammad al-Khwarizmi, Tashkent, Uzbekistan

Mamatov Narzullo Solidjonovich

“Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers” National Research

University, Tashkent, Uzbekistan

Raxmonov Erkin Davlatjonovich

Tashkent Pharmaceutical Institute, Tashkent, Uzbekistan

Samijonov Boymizro Narzullo o'gli

Sejong University, South Korea, Seoul, Korea

Abstract: *This research paper presents the results of software package development using different methods of medical-biological image processing based on a comprehensive and critical analysis of trends in each stage of medical-biological image processing.*

Keywords: *Medical biological image, menu, filter, software, cell, segmentation.*

In recent years, advances in microcopy and improvement of image processing algorithms have made it possible to develop a computer analysis approach to the identification of medical-biological objects. In this area, it is possible to cite programs designed to identify cell phenotypes, diagnose and treat diseases, detect the presence of viruses in cells, and classify them. Apps like these can be used to supplement medical professionals' opinions and aid in diagnostic decision-making. Although many studies have been conducted in the analysis of medical-biological images, they have mainly focused on tissues and organs. In this case, none of the studies conducted on medical-biological images have analyzed segmentation, feature extraction, and classification, which are typical image processing steps. This study aims to develop a software package using different methods of medical-biological image processing based on a comprehensive and critical analysis of trends in each stage of medical-biological image processing.

Popular algorithms for medical-biological image analysis were programmed using the Python programming language. The software package developed for processing and analyzing their images has a modular architecture (Fig. 1).

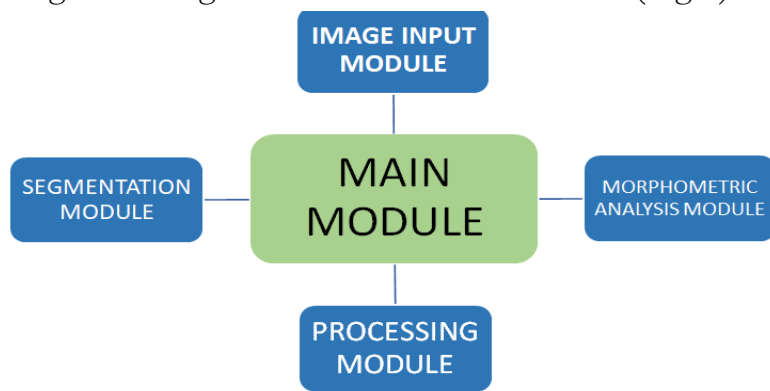

Figure 1. Software architecture

The program can load program modules suitable for the problem to be solved, and it allows to save RAM. In addition, without changing the code of the developed modules, it is possible to expand its scope and add functionality, which creates many conveniences for the user. All modules have a standardized set of input and output parameters and are implemented as libraries. It also allows you to use any modern software development tools to develop additional modules.

The software suite consists of a main menu called File, Transform, Preprocessing, Image Conversion, Multiplication, Compression, Filtering, Resize, Size, Analyze, and About, each menu has its sub-menu. A separate window for the processed image is organized so that the user can see the difference between each processing process and the original image (Fig. 2).

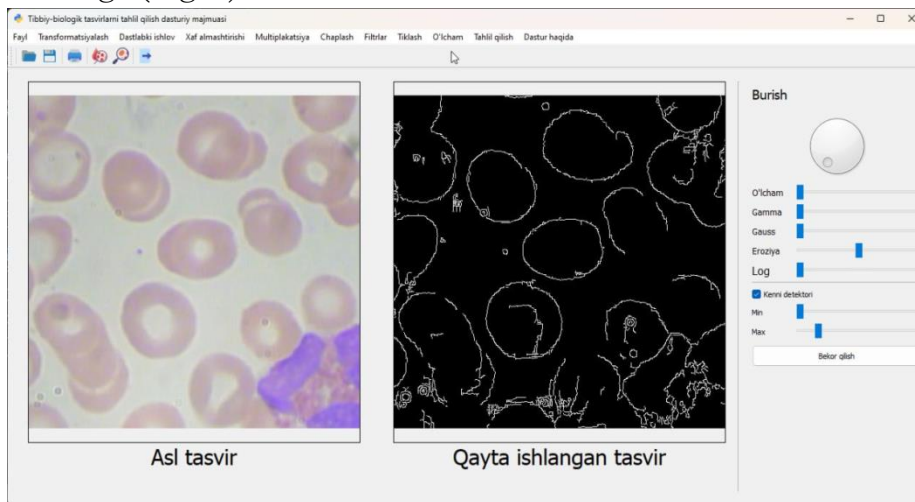

Figure 2. The main window of the software package

The "Open" button in the "File" menu, this functional button is used to open the desired image file through the program, the "Save" button is used to save the processed files, "Settings" button is to enter the program settings, the "Getimfge" button is to take an image through the microscope, to exit the program "Exit" button is used.

The "Smoothing" button in the "Preprocessing" menu is used to perform mirror smoothing of the speech file, and the "Filtering" function button is used to reduce interference by applying various filters to the image (Fig. 3).

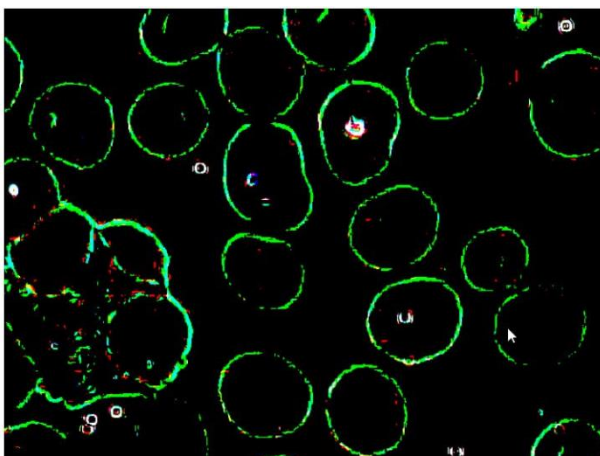

Figure 3. The result of applying filters to a given image

On the one hand, this software package can be considered as a hardware-software package with the possibility of direct communication with devices that transport and transfer image files, and on the other hand, as a software tool that provides experimental testing and image processing by loading image files from external memory.

The software package can directly read the image from the digital microscope, which is done through the file menu. The following figure shows the segmentation result.

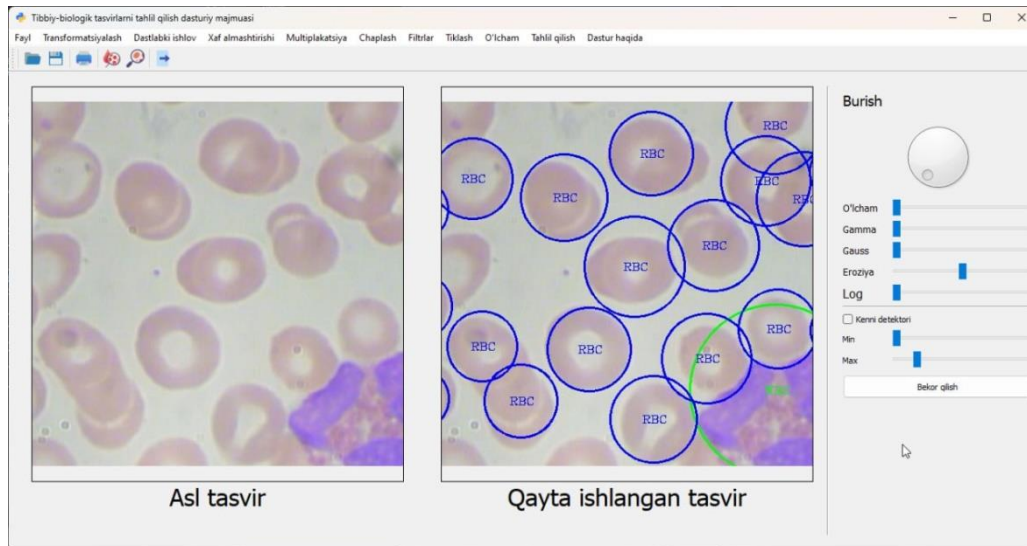

Figure 4. The main window of the software package

The software package can be used for processing, segmentation, analysis and recognition of images in fields such as medicine, biology, geology, automated diagnosis and recognition, and other image processing fields such as object detection.

The software created on the basis of the existing and popular models, methods and algorithms for the analysis of images of medical-biological microobjects has been implemented in the practical activities of several medical associations. As a result of the use of this software tool, it was possible to reduce the time spent on the diagnostic process by an average of 10%. In addition, the proposed input method made it possible to increase the refresh rate of the "live" image by an average of 2 times. Also, the segmentation accuracy was evaluated for the HV or HS color field selection technique for different micro-object images, resulting in a total average error of 0.065. It has been shown that the construction of contours and vats based on the finite area filling algorithm is on average 2.5 times faster.

The obtained results were positively received by industry experts. The conclusions are that in further studies, it is considered appropriate to conduct image analysis based on modern architectures of neural networks in the development of systems that take into account the features of micro-objects in images that meet the requirements of real-time mode.

REFERENCES:

1. Shamir, L., Delaney, J.D., Orlov, N., Eckley, D.M. and Goldberg, I.G. Pattern Recognition Software and Techniques for Biological Image Analysis. PLoS Computational Biology, 6(11), p. 960-974. <https://doi.org/10.1371/journal.pcbi.1000974>

2. Lim, H.N., Mashor, M.Y. and Hassan, R. White Blood Cell Segmentation for Acute Leukemia Bone Marrow Images. In 2012 International Conference on Biomedical Engineering. IEEE, pp. 357–361. <https://doi.org/10.1109/ICoBE.2012.6179038>
3. Yi, F. and Moon, I. Image Segmentation: A Survey of Graph-Cut Methods. In 2012 International Conference on Systems and Informatics (ICSAI2012). IEEE, pp. 1936–1941. <https://doi.org/10.1109/ICSAI.2012.6223428>
4. Chan, T.F. and Vese, L.A. Active Contours without Edges. IEEE Transactions on Image Processing: A Publication of the IEEE Signal Processing Society, 10(2), pp. 266–77. <https://doi.org/10.1109/83.902291>
5. Dima AA, Elliott JT, Filliben JJ, Halter M, Peskin A, Bernal J, et al. Comparison of segmentation algorithms for fluorescence microscopy images of cells. Cytometry Part A 2011; 79A(7): 545-59.
6. Gopinath, A. and Bovik, A.C. Automatic Feature Extraction and Statistical Shape Model of the AIDS Virus Spike. IEEE Transactions on Bio-Medical Engineering, 59(12), pp. 3386–95. <https://doi.org/10.1109/TBME.2012.2215858>
7. Gamarra, M., Zurek, E. and San-Juan, H. A Study of Image Analysis Algorithms for Segmentation, Feature Extraction and Classification of Cells. Journal of Information Systems Engineering & Management, 2(4), 20. <https://doi.org/10.20897/jisem.201720>
8. Козловская, Л.В. Учебное пособие по клиническим лабораторным методам исследования. 2-е изд. / Л.В. Козловская, А.Ю. Пиколаев. - М. : Медицина, 1984. - 288 с.
9. Медовый, В.С. Информационные автоматизированные системы микроскопии для анализа биоматериалов / В.С. Медовый // Врач и информационные технологии. - 2004. - № 6. С. 32-37.
10. Дюк, В.А. Информационные технологии в медико-биологических исследованиях / В.А. Дюк. - СПб.: Питер, 2003. - 528 с.
11. Медовый, В.С. Автоматизированная микроскопия биоматериалов / В.С. Медовый, А.А. Парпара, А.М. Пятницкий и др. // Здравоохранение и медицинская техника. -2005. - №4(18). - С. 42-43.
12. Вудс, Р. Цифровая обработка изображений / Р. Вудс, Р. Гонсалес. - М, : Техносфера, 2006 г. -1072 с.
13. Сойфер, В.А. Методы компьютерной обработки изображений / В.А. Сойфер. - Физматлит, 2003. - 784 с.
14. Bow, S.T. Pattern Recognition and Image Preprocessing / S.T. Bow, Dekker. - New York, 1992.
15. Дюран, Б. Кластерный анализ / Б. Дюран, П. Одел. - М. : Статистика, 1977. - 128 с.
16. Вежневцев, А. Выделение связных областей в цветных и полутоновых изображениях / А. Вежневцев // Графика и мультимедия. <http://cgm.graphicon.ru/content/view/53/62>.
17. Автоматизация процессов анализа изображений медико-биологических

микробиологических объектов. Сб. трудов под ред. Прангишвили И.В., Поповой Г.М., Вып. 7. М.: ИПУ РАН, 1998. 89с.

18. N. A. Niyozmatova, N. S. Mamatov, B. I. Otaxonova, A. N. Samijonov and K. K. Erejepov, "Classification Based On Decision Trees And Neural Networks," 2021 International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT), Tashkent, Uzbekistan, 2021, pp. 01-04, doi: 10.1109/ICISCT52966.2021.9670345.

19. A. Samijonov, N. Mamatov, N. A. Niyozmatova, Y. Yuldoshev, and M. Asraev, "Gradient method for determining non-informative features on the basis of a homogeneous criterion with a positive degree," in IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, 2020, vol. 919, no. 4. DOI 10.1088/1757-899X/919/4/042011

20. N. Mamatov, N. A. Niyozmatova, A. Samijonov, S. Juraev, and B. Abdullayeva, "The choice of informative features based on heterogeneous functionals," in IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, 2020, vol. 919, no. 4. DOI 10.1088/1757-899X/919/4/042009

21. Mamatov, N. S., Samijonov, A. N., Yuldoshev, Y., & Khusan, R. (2020). Selection the informative features on the basis of interrelationship of features. In Techno-Societal 2018 - Proceedings of the 2nd International Conference on Advanced Technologies for Societal Applications (Vol. 2, pp. 121-129). https://doi.org/10.1007/978-3-030-16962-6_13

22. Fazilov, S., Mamatov, N., Samijonov, A., & Abdullaev, S. (2020). Reducing the dimensionality of feature space in pattern recognition tasks. Journal of Physics: Conference Series, 1441(1), 012139. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1441/1/012139>

23. Narzillo, M., Abdurashid, S., Nilufar, N., Musokhon, D., & Erkin, R. (2020). Definition of line formula on images. Journal of Physics: Conference Series, 1441(1), 012150. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1441/1/012150>

24. Mamatov, N., Samijonov, A., & Niyozmatova, N. (2020). Determination of non-informative features based on the analysis of their relationships. Journal of Physics: Conference Series, 1441(1), 012149. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1441/1/012149>

25. Niyozmatova, N. A., Mamatov, N., Samijonov, A., Abdukadirov, B., & Abdullayeva, B. M. (2020). Algorithm for determining the coefficients of the interpolation polynomial of Newton with separated differences. IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, 862(4), 042019. <https://doi.org/10.1088/1757-899X/862/4/042019>

26. Niyozmatova, N. A., Mamatov, N., Samijonov, A., Mamadalieva, N., & Abdullayeva, B. M. (2020). Unconditional discrete optimization of linear-fractional function "-1"-order. IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, 862(4), 042028. <https://doi.org/10.1088/1757-899X/862/4/042028>

27. Samijonov, A., Mamatov, N., Niyozmatova, N. A., Yuldoshev, Y., & Asraev, M. (2020). Gradient method for determining non-informative features on the basis of a homogeneous criterion with a positive degree. IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, 919(4). <https://doi.org/10.1088/1757-899X/919/4/042011>

28. Niyozmatova, N. A., Mamatov, N., Samijonov, A., Rahmonov, E., & Juraev, S. (2020). Method for selecting informative and non-informative features. IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, 919(4). <https://doi.org/10.1088/1757->

899X/919/4/042013

29. Mamatov, N., Niyozmatova, N. A., Samijonov, A., Juraev, S., & Abdullayeva, B. (2020). The choice of informative features based on heterogeneous functionals. IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, 919(4). <https://doi.org/10.1088/1757-899X/919/4/042009>
30. Fazilov, S., & Mamatov, N. (2019). Formation an informative description of recognizable objects. Journal of Physics: Conference Series, 1210(1). <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1210/1/012043>
31. Mamatov, N., Samijonov, A., & Yuldashev, Z. (2019). Selection of features based on relationships. Journal of Physics: Conference Series, 1260(10), 102008. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1260/10/102008>
32. Shavkat, F., Narzillo, M., & Abdurashid, S. (2019). Selection of significant features of objects in the classification data processing. International Journal of Recent Technology and Engineering, 8(2 Special Issue 11), 3790–3794. <https://doi.org/10.35940/ijrte.B1494.0982S1119>
33. Mamatov, N., Samijonov, A., Yuldashev, Z., & Niyozmatova, N. (2019). Discrete Optimization of Linear Fractional Functionals. 2019 15th International Asian School-Seminar Optimization Problems of Complex Systems, OPCS 2019, 96–99. <https://doi.org/10.1109/OPCS.2019.8880208>
34. Shavkat, F., Narzillo, M., & Nilufar, N. (2019). Developing methods and algorithms for forming of informative features' space on the base K-types uniform criteria. International Journal of Recent Technology and Engineering, 8(2 Special Issue 11), 3784–3786. <https://doi.org/10.35940/ijrte.B1492.0982S1119>
35. Mamatov, N.S., Samijonov, A.N., Yuldoshev, Y., Khusan, R. (2020). Selection the Informative Features on the Basis of Interrelationship of Features. In: Pawar, P., Ronge, B., Balasubramaniam, R., Vibhute, A., Apte, S. (eds) Techno-Societal 2018 . Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-16962-6_13
36. Маматов, Н., & Джалелова, М. (2023). Tasvir shovqinlari tahlili. Информатика и инженерные технологии, 1(2), 113–115. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/computer-engineering/article/view/25009>
37. Маматов, Н., & Джалелова, М. (2023). Tasvir kontrastini etalonsiz baholash. Информатика и инженерные технологии, 1(2), 115–117. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/computer-engineering/article/view/25010>
38. Маматов, Н., & Мадаминжонов, А. (2023). Sun'iy neyron tarmoqlari va ularning asosiy turlari. Информатика и инженерные технологии, 1(2), 121–124. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/computer-engineering/article/view/24999>
39. Mamatov, N., Sultanov, P., & Jalelova, M. (2023). Analysis of imaging equipments of human internal organs. Scientific Collection «InterConf+», (38(175), 291–299. <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.10.2023.026>
40. Маматов, Н., Султанов, П., Жалелова, М., & Тожибоева, Ш. (2023). КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА МЕДИЦИНСКИХ ИЗОБРАЖЕНИЙ, ПОЛУЧЕННЫХ НА МУЛЬТИСПИРАЛЬНОМ КОМПЬЮТЕРНОМ

ТОМОГРАФЕ. Евразийский журнал математической теории и компьютерных наук, 3(9), 27–37. извлечено от <https://www.in-academy.uz/index.php/EJMTCS/article/view/20675>

41. Маматов, Н. ., Султанов, П. ., Юлдашев, Ю. ., & Жалелова, М. . (2023). МЕТОДЫ ПОВЫШЕНИЯ КОНТРАСТНОСТИ ИЗОБРАЖЕНИЙ ПРИ МУЛЬТИСПИРАЛЬНОЙ КОМПЬЮТЕРНОЙ ТОМОГРАФИИ. Евразийский журнал академических исследований, 3(9), 125–132. извлечено от <https://www.in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/20618>

42. Mamatov, N. S., & Nuritdinov, N. D. (2023). SUN'IY INTELLEK USULLARIDAN FOYDALANGAN HOLDA TASVIRLARGA ISHLOV BERISH VA ALGORITMLASH USULLARI. SCHOLAR, 1(24), 33–41. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/4743>

43. Mamatov, N., Pulatov, G., & Jalelova, M. (2023). ТАСВИР КОНТРАСТИНИ ОШИРИШ УСУЛИ ВА КОНТРАСТ БАҲОЛАШ МЕЗОН ОПТИМАЛ ЖУФТЛИГИ. DIGITAL TRANSFORMATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE, 1(2), 158–167. Retrieved from <https://dtai.tsue.uz/index.php/dtai/article/view/vli225>

44. N. Mamatov, A. Samijonov, N. Niyozmatova, B. Samijonov, K. Erejepov and O. Jamalov, "Algorithm for Selecting Optimal Features in Face Recognition Systems," 2023 19th International Asian School-Seminar on Optimization Problems of Complex Systems (OPCS), Novosibirsk, Moscow, Russian Federation, 2023, pp. 59-64, doi: 10.1109/OPCS59592.2023.10275750.

45. Methods for improving contrast of agricultural images N. S. Mamatov, N. A. Niyozmatova, M. M. Jalelova, A. N. Samijonov, Sh. X. Tojiboyeva E3S Web of Conf. 401 04020 (2023) DOI: 10.1051/e3sconf/202340104020

FUNCTIONS OF AUTOMATED MICROSCOPY SYSTEMS

Mamatov Narzullo Solidjonovich

“Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers” National Research University, Tashkent, Uzbekistan

Raxmonov Erkin Davlatjonovich

Tashkent Pharmaceutical Institute, Tashkent, Uzbekistan

Samijonov Boymizro Narzullo o'gli

Sejong University, South Korea, Seoul, Korea

Abstract: *In this work, based on the analysis of microscopy methods for medical-biological preparations, a comparative analysis of the functionality of automated microscopy systems for microscopic analysis and object classification features is presented.*

Keywords: *System functions, trained classifiers, preprocessing, automatic object search, cell, color-brightness features.*

Microscopic analysis of cells and tissues is one of the modern and fast methods of diagnosing diseases. For more than two centuries, microscopic analyzes have been based on the visual assessment of experts. It requires a highly skilled doctor and is labor intensive.

For automated analysis, it is necessary to perform a complete analysis of the functional capabilities of the developments that occupy a leading position in the market of software and technical tools. In addition, it is necessary to study and research the main features of the considered developments, including methods and algorithms for processing digital images of medical and biological drugs. Based on the analysis of microscopy methods for medical-biological preparations, the expanded list of functions of automated systems for microscopic analysis and their implementation allows to cover a wide range of issues in the field of this subject. Usually, analyzes are conducted in order to improve the functionality of the developed systems. Automated microscopy systems are required to have:

Image preprocessing. The input data of any microscopy system is a digital image, which must include pre-processing of the image, in particular brightness and contrast control, filtering, segmentation, formation of symbols for recognition and informative symbols. Existing systems usually do not have a complete list of such tasks, which does not allow the complete implementation of preliminary processing.

Automatic search for objects. In general, for the formation and evaluation of object features, it is necessary to extract the objects in the image, including cells and nuclei. In existing systems, the automatic method of extraction involves thresholding the image brightness or color range into areas, areas, etc., corresponding to the objects to be detected. The threshold is given by the operator or automatically determined and adjusted separately for each new image.

Automatic generation of phases. The joint extraction of objects belonging to different classes is the basis of many approaches. Existing systems do not have the possibility of fully automatic segmentation, and in some of them, this problem is solved by sequentially

(manually) dividing the image into pieces according to one of the color-brightness symbols. Separation requires setting the threshold value separately for different images as well. When the range of color-brightness parameters of objects belonging to different classes overlaps, images with this property are usually common and exclude the use of such a method.

Automatic sorting of objects. Usually, in automatic extraction, other artifacts with the same color or brightness are extracted along with the objects of interest. A person does not perform an analysis based on the comparison of the descriptive features of artifacts in visual assessment. For example, wrong size and wrong outline. The sorting algorithm is a powerful tool to exclude artifacts that do not match the selected sorting criteria from the obtained object of interest selection.

Universal, trained classifiers. The variety of research methods and approaches is growing day by day. In addition, new methods and algorithms are based on the analysis of various correlations between certain features of the morphology of the detected objects and the results of the analysis. Implementation of a module for building classifiers for a new analysis method based on the selection of input and output data in the system, then the resulting mechanism can be used for automatic classification of objects into classes.

Classification into classes. Classification of a selection of objects into classes using methods of classification analysis. Most of the reviewed systems do not have such a function.

Class grouping. The method of analysis requires the grouping of separated classes when calculating the intergroup ratio. The automatic grouping function is not fully implemented in almost all existing systems.

Statistical analysis. The presentation of research results in a convenient form during analytical analysis allows to observe their dynamics. The use of statistical data processing methods and algorithms for the obtained selections of character values can be used to check the consistency of the method and to evaluate the features of the distribution of the values obtained at the analysis stage.

Documentation, archiving. In accordance with clinical laboratory norms, it is necessary to include a list of functions of an automated document circulation system. A common list of solutions in the field has adversely affected this type of functionality on some systems.

Save styles. The sequence of operations suitable for the execution of the analysis method consists of more than ten elementary operations, which include such operations as image preparation, object extraction, and the formation of suitable symbols. It is necessary to preserve the sequence of the implemented steps for their subsequent reuse.

Tolerance to changes in color-brightness features. In image processing systems, changes in image color-brightness features make it necessary to readjust the parameters of the automatic extraction algorithm. In addition, in some systems they can also be used as classification parameters of isolated objects, which causes the results to be distorted when they are moved. The non-linear shift of image color-brightness parameters occurs due to changes in the preparation and staining process of the drug. An effective, but expensive solution to this type of instability problem is the use of special machines in the preparation

of preparations. Automatics increase the stability of drug preparation, as the "human" factor is not involved. In addition to the high cost of automatic stations, consumables are also expensive. Therefore, it is promising to develop automated systems using algorithms that increase tolerance to changes in color-brightness features of the studied preparations.

Geometric features. Each method of morphological research consists of calculating a fixed quantitative set of morphological characters, and geometric metrics such as object area, compactness, minor axis length, major axis length, mean radius are widely used.

Form factor. The shape of the object can be a decisive feature in the classification of research objects and in the identification of pathologies. In this case, it is necessary to refer to a certain comparative feature. For example, circular, elliptical, amoebic, irregular, stick-shaped, bean and other shapes. Only for erythrocytes, there are classifications such as disc cells, target-shaped, ovalocytes, droplet-shaped, toothed-shaped. A comparative analysis of the functionality of automated microscopy systems and object classification features is presented in Table 1.

The evidence of generalized functionality reduces the degree of application of large-scale problem-oriented systems as automatic diagnostic complexes. A significant disadvantage of recognition algorithms is the high demand for the quality of the researched image and preparations.

Automatic extraction of objects of interest in the image is possible only when the color brightness parameters of the images are preserved when switching from one preparation to another. Changes in image features are observed for each drug. This requires reconfiguration of the algorithm parameters, resulting in the loss of automaticity. The absence of universal tools in systems narrows the scope of scaling and the formation of analysis methods.

Table 1. Comparative analysis of automated microscopy systems

Feature	In terms of functionality	By feature
---------	---------------------------	------------

System	Image preprocessing фильтры	Automatic search for objects	Automatic separation of phases	RYoX change tolerance	Automatic sorting of objects	A universal, trained classifier	Semi-automatic classification	Group classification of objects	Statistical analysis	Documentation, archiving	Save styles	Geometric features	Color-brightness features	Secondary morphological features
DiaMorf-objective	p	p	n	n	p	n	y	n	y	y	n	y	y	n
BT Morphology 4.0	p	p	n	n	n	n	y	n	y	y	y	y	y	n
TM tau Morphology	p	p	n	n	n	n	n	n	y	y	n	y	y	n
AIS Morphology	p	n	n	n	n	n	n	n	n	y	n	n	n	n
Leica Qwin	p	p	n	n	n	n	y	n	y	y	y	y	y	n
p-partially, n-no, y-yes														

Determining the ways to solve the given problems requires the analysis of methods and algorithms that allow the implementation of the mentioned stages of automated analysis. In this case, two main tasks should be distinguished: obtaining an image of a medical-biological drug and processing the resulting image to obtain quantitative values of the features determined by the research method.

Conclusion

Analyzing the microscopy methods, it was determined that it is necessary to analyze the functional capabilities of the existing systems and take into account the suggestions of experts in order to form an expanded list of functions of automated systems. This allows systems with high functionality to cover a wide range of issues in this subject area. The parts to be implemented in automated microscopy systems are described. Also, a comparative analysis of the functionality of automated microscopy systems and object classification features was provided. This is the basis for the development of effective systems and requires the analysis of methods and algorithms that enable the implementation of the mentioned steps so that the system has high functionality. In this case, it is necessary to perform two main tasks, i.e. image processing of a medical-biological drug and to obtain the quantitative values of the features determined by the research method.

REFERENCES:

1. Shamir, L., Delaney, J.D., Orlov, N., Eckley, D.M. and Goldberg, I.G. Pattern Recognition Software and Techniques for Biological Image Analysis. PLoS Computational Biology, 6(11), p. 960-974. <https://doi.org/10.1371/journal.pcbi.1000974>
2. Lim, H.N., Mashor, M.Y. and Hassan, R. White Blood Cell Segmentation for Acute Leukemia Bone Marrow Images. In 2012 International Conference on Biomedical Engineering. IEEE, pp. 357-361. <https://doi.org/10.1109/ICoBE.2012.6179038>
3. Yi, F. and Moon, I. Image Segmentation: A Survey of Graph-Cut Methods. In 2012 International Conference on Systems and Informatics (ICSAI2012). IEEE, pp. 1936-1941. <https://doi.org/10.1109/ICSAI.2012.6223428>
4. Chan, T.F. and Vese, L.A. Active Contours without Edges. IEEE Transactions on Image Processing: A Publication of the IEEE Signal Processing Society, 10(2), pp. 266-77. <https://doi.org/10.1109/83.902291>
5. Dima AA, Elliott JT, Filliben JJ, Halter M, Peskin A, Bernal J, et al. Comparison of segmentation algorithms for fluorescence microscopy images of cells. Cytometry Part A 2011; 79A(7): 545-59.
6. Gopinath, A. and Bovik, A.C. Automatic Feature Extraction and Statistical Shape Model of the AIDS Virus Spike. IEEE Transactions on Bio-Medical Engineering, 59(12), pp. 3386-95. <https://doi.org/10.1109/TBME.2012.2215858>
7. Gamarra, M., Zurek, E. and San-Juan, H. A Study of Image Analysis Algorithms for Segmentation, Feature Extraction and Classification of Cells. Journal of Information Systems Engineering & Management, 2(4), 20. <https://doi.org/10.20897/jisem.201720>
8. Козловская, Л.В. Учебное пособие по клиническим лабораторным методам исследования. 2-е изд. / Л.В. Козловская, А.Ю. Пиколаев.- М. : Медицина, 1984.- 288 с.
9. Медовый, В.С. Информационные автоматизированные системы микроскопии для анализа биоматериалов / В.С. Медовый // Врач и информационные технологии. - 2004. - № 6. С. 32-37.
10. Дюк, В.А. Информационные технологии в медико-биологических исследованиях / В.А. Дюк. - СПб.: Питер, 2003. - 528 с.
11. Медовый, В.С. Автоматизированная микроскопия биоматериалов / В.С. Медовый, А.А. Парпара, А.М. Пятницкий и др. // Здравоохранение и медицинская техника. -2005. - №4(18). - С. 42-43.
12. Вудс, Р. Цифровая обработка изображений / Р. Вудс, Р. Гонсалес. - М, : Техносфера, 2006 г. -1072 с.
13. Сойфер, В.А. Методы компьютерной обработки изображений / В.А. Сойфер. - Физматлит, 2003. - 784 с.
14. Bow, S.T. Pattern Recognition and Image Preprocessing / S.T. Bow, Dekker.- New York, 1992.
15. Дюран, Б. Кластерный анализ / Б. Дюран, П. Одел. - М. : Статистика, 1977.-

128 с.

16. Вежневц, А. Выделение связанных областей в цветных и полутоновых изображениях / А. Вежневц // Графика и мультимедия. <http://cgm.graphicon.ru/content/view/53/62>.

17. Автоматизация процессов анализа изображений медико-биологических микрообъектов. Сб. трудов под ред. Прангишвили И.В., Поповой Г.М., Вып. 7. М.: ИПУ РАН, 1998. 89с.

18. N. A. Niyozmatova, N. S. Mamatov, B. I. Otaxonova, A. N. Samijonov and K. K. Erejopov, "Classification Based On Decision Trees And Neural Networks," 2021 International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT), Tashkent, Uzbekistan, 2021, pp. 01-04, doi: 10.1109/ICISCT52966.2021.9670345.

19. A. Samijonov, N. Mamatov, N. A. Niyozmatova, Y. Yuldoshev, and M. Asraev, "Gradient method for determining non-informative features on the basis of a homogeneous criterion with a positive degree," in IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, 2020, vol. 919, no. 4. DOI 10.1088/1757-899X/919/4/042011

20. N. Mamatov, N. A. Niyozmatova, A. Samijonov, S. Juraev, and B. Abdullayeva, "The choice of informative features based on heterogeneous functionals," in IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, 2020, vol. 919, no. 4. DOI 10.1088/1757-899X/919/4/042009

21. Mamatov, N. S., Samijonov, A. N., Yuldoshev, Y., & Khusan, R. (2020). Selection the informative features on the basis of interrelationship of features. In Techno-Societal 2018 - Proceedings of the 2nd International Conference on Advanced Technologies for Societal Applications (Vol. 2, pp. 121–129). https://doi.org/10.1007/978-3-030-16962-6_13

22. Fazilov, S., Mamatov, N., Samijonov, A., & Abdullaev, S. (2020). Reducing the dimensionality of feature space in pattern recognition tasks. Journal of Physics: Conference Series, 1441(1), 012139. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1441/1/012139>

23. Narzillo, M., Abdurashid, S., Nilufar, N., Musokhon, D., & Erkin, R. (2020). Definition of line formula on images. Journal of Physics: Conference Series, 1441(1), 012150. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1441/1/012150>

24. Mamatov, N., Samijonov, A., & Niyozmatova, N. (2020). Determination of non-informative features based on the analysis of their relationships. Journal of Physics: Conference Series, 1441(1), 012149. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1441/1/012149>

25. Niyozmatova, N. A., Mamatov, N., Samijonov, A., Abdukadirov, B., & Abdullayeva, B. M. (2020). Algorithm for determining the coefficients of the interpolation polynomial of Newton with separated differences. IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, 862(4), 042019. <https://doi.org/10.1088/1757-899X/862/4/042019>

26. Niyozmatova, N. A., Mamatov, N., Samijonov, A., Mamadalieva, N., & Abdullayeva, B. M. (2020). Unconditional discrete optimization of linear-fractional function "–1"–order. IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, 862(4), 042028. <https://doi.org/10.1088/1757-899X/862/4/042028>

27. Samijonov, A., Mamatov, N., Niyozmatova, N. A., Yuldoshev, Y., & Asraev, M. (2020). Gradient method for determining non-informative features on the basis of a

homogeneous criterion with a positive degree. IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, 919(4). <https://doi.org/10.1088/1757-899X/919/4/042011>

28. Niyozmatova, N. A., Mamatov, N., Samijonov, A., Rahmonov, E., & Juraev, S. (2020). Method for selecting informative and non-informative features. IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, 919(4). <https://doi.org/10.1088/1757-899X/919/4/042013>

29. Mamatov, N., Niyozmatova, N. A., Samijonov, A., Juraev, S., & Abdullayeva, B. (2020). The choice of informative features based on heterogeneous functionals. IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, 919(4). <https://doi.org/10.1088/1757-899X/919/4/042009>

30. Fazilov, S., & Mamatov, N. (2019). Formation an informative description of recognizable objects. Journal of Physics: Conference Series, 1210(1). <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1210/1/012043>

31. Mamatov, N., Samijonov, A., & Yuldashev, Z. (2019). Selection of features based on relationships. Journal of Physics: Conference Series, 1260(10), 102008. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1260/10/102008>

32. Shavkat, F., Narzillo, M., & Abdurashid, S. (2019). Selection of significant features of objects in the classification data processing. International Journal of Recent Technology and Engineering, 8(2 Special Issue 11), 3790–3794. <https://doi.org/10.35940/ijrte.B1494.0982S1119>

33. Mamatov, N., Samijonov, A., Yuldashev, Z., & Niyozmatova, N. (2019). Discrete Optimization of Linear Fractional Functionals. 2019 15th International Asian School-Seminar Optimization Problems of Complex Systems, OPCS 2019, 96–99. <https://doi.org/10.1109/OPCS.2019.8880208>

34. Shavkat, F., Narzillo, M., & Nilufar, N. (2019). Developing methods and algorithms for forming of informative features' space on the base K-types uniform criteria. International Journal of Recent Technology and Engineering, 8(2 Special Issue 11), 3784–3786. <https://doi.org/10.35940/ijrte.B1492.0982S1119>

35. Mamatov, N.S., Samijonov, A.N., Yuldoshev, Y., Khusan, R. (2020). Selection the Informative Features on the Basis of Interrelationship of Features. In: Pawar, P., Ronge, B., Balasubramaniam, R., Vibhute, A., Apte, S. (eds) Techno-Societal 2018 . Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-16962-6_13

36. Маматов, Н., & Джалелова, М. (2023). Tasvir shovqinlari tahlili. Информатика и инженерные технологии, 1(2), 113–115. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/computer-engineering/article/view/25009>

37. Маматов, Н., & Джалелова, М. (2023). Tasvir kontrastini etalonsiz baholash. Информатика и инженерные технологии, 1(2), 115–117. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/computer-engineering/article/view/25010>

38. Маматов, Н., & Мадаминжонов, А. (2023). Sun'iy neyron tarmoqlari va ularning asosiy turlari. Информатика и инженерные технологии, 1(2), 121–124. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/computer-engineering/article/view/24999>

39. Mamatov, N., Sultanov, P., & Jalelova, M. (2023). Analysis of imaging

equipments of human internal organs. Scientific Collection «InterConf+», (38(175), 291–299. <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.10.2023.026>

40. Маматов, Н., Султанов, П., Жалелова, М., & Тожибоева, Ш. (2023). КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА МЕДИЦИНСКИХ ИЗОБРАЖЕНИЙ, ПОЛУЧЕННЫХ НА МУЛЬТИСПИРАЛЬНОМ КОМПЬЮТЕРНОМ ТОМОГРАФЕ. Евразийский журнал математической теории и компьютерных наук, 3(9), 27–37. извлечено от <https://www.in-academy.uz/index.php/EJMTCS/article/view/20675>

41. Маматов, Н., Султанов, П., Юлдашев, Ю., & Жалелова, М. (2023). МЕТОДЫ ПОВЫШЕНИЯ КОНТРАСТНОСТИ ИЗОБРАЖЕНИЙ ПРИ МУЛЬТИСПИРАЛЬНОЙ КОМПЬЮТЕРНОЙ ТОМОГРАФИИ. Евразийский журнал академических исследований, 3(9), 125–132. извлечено от <https://www.in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/20618>

42. Mamatov, N. S., & Nuritdinov, N. D. (2023). SUN'YI INTELLEK USULLARIDAN FOYDALANGAN HOLDA TASVIRLARGA ISHLOV BERISH VA ALGORITMLASH USULLARI. SCHOLAR, 1(24), 33–41. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/4743>

43. Mamatov, N., Pulatov, G., & Jalelova, M. (2023). ТАСВИР КОНТРАСТИНИ ОШИРИШ УСУЛИ ВА КОНТРАСТ БАҲОЛАШ МЕЗОН ОПТИМАЛ ЖУФТЛИГИ. DIGITAL TRANSFORMATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE, 1(2), 158–167. Retrieved from <https://dtai.tsue.uz/index.php/dtai/article/view/vli225>

44. N. Mamatov, A. Samijonov, N. Niyozmatova, B. Samijonov, K. Erejepov and O. Jamalov, "Algorithm for Selecting Optimal Features in Face Recognition Systems," 2023 19th International Asian School-Seminar on Optimization Problems of Complex Systems (OPCS), Novosibirsk, Moscow, Russian Federation, 2023, pp. 59-64, doi: 10.1109/OPCS59592.2023.10275750.

45. Methods for improving contrast of agricultural images N. S. Mamatov, N. A. Niyozmatova, M. M. Jalelova, A. N. Samijonov, Sh. X. Tojiboyeva E3S Web of Conf. 401 04020 (2023) DOI: 10.1051/e3sconf/202340104020

СЕМАНТИКА СОБИРАТЕЛЬНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ

Бекбергенов Хикмет Утепович

Каракалпакский государственный университет имени Бердаха

Abstract: *Collective nouns exhibit at the same time both concrete and abstract notions, that is, the plurality of concrete entities is expressed by formally singular and more abstract words. Therefore, singularity and plurality in collective nouns should, in the first place, be defined on the basis of their semantic features at notional level. Although collective noun are considered one of the universal categories in world languages, their semantic and morphosyntactic structures may vary from language to language. This article aims at giving universal and distinguishing features of collective nouns in the English and Karakalpak languages.*

Keywords: *collective nouns, singular forms, plurality of entities, semantic features, morphosyntactic features.*

Аннотация: *Собирательные существительные выражают одновременно и конкретные и абстрактные понятия, т.е. совокупность конкретных предметов выражается более абстрактными словами в единственном числе. Поэтому единственное и множественное число собирательных существительных следует определять, в первую очередь, исходя из их семантических особенностей. Хотя собирательные существительные считаются одной из универсальных категорий в языках мира, их семантическая и морфосинтаксическая структуры могут варьироваться от языка к языку. Целью данной статьи является дать универсальные и отличительные особенности собирательных существительных в английском и каракалпакском языках.*

Ключевые слова: *собирательные существительные, формы единственного числа, совокупность предметов, семантические особенности, морфосинтаксические особенности.*

Собирательные существительные считаются один из лексико-грамматических разрядов существительных, богатым грамматической, семантической, когнитивной и прагматической особенностями. Они стоят в промежуточном положении между полюсами конкретности и абстрактности и служат для обозначения одновременно и конкретных, и абстрактных единиц. Например, в объективной реальности нет конкретных предметов, обозначающих такие слова, как коллектив, комитет, или семья. Но посредством этих абстрактных понятий в нашем сознании воплощается совокупность нескольких дискретных предметов. Если понятия семья воплощает в нашем сознании признаки, представляющие типичную семью (дом, родители, дети, кошка), то слово команда означает группу людей, сформированную для единой цели (например, соревнования).

Понятие 'собираемость' возникает в нашем сознании в результате операции группировки [8, 26], и это осуществляется за счет конкретных предметов. Только несколько предметов могут образовывать понятие, которое дают собирательные существительные. Например, мебель состоит не из одного стола или дивана, а комплекта мебели, состоящего из нескольких предметов.

Известные лингвисты дали собирательным существительным следующие определения. Слова, одновременно обозначающие единицу и более одного человека или предмета, называются собирательными существительными [9, 72].

В британском английском собирательные существительные, обозначают множественность, но стоят грамматически в единственном числе, и подчиняются семантическое согласование в таких примерах как *The public are tired of demonstrations* [13, 360].

Собирательные существительные в единственном числе обозначают группа людей, животных или институтов. Они согласуются со сказуемым, как в единственном, так и во множественном числе [9, 104].

Собирательные существительные обозначают группу однородных предметов. В этом отношении они похожи, но не совпадают с существительными во множественном числе. Существительные во множественном числе обозначают совокупности дискретных исчисляемых предметов. Собирательные существительные показывают несколько однородных предметов как единое целое [5, 113].

Хотя семантические аспекты собирательных существительных универсальны в большинстве языков, их морфологические и особенно синтаксические аспекты весьма различно в английском и каракалпакском языках, принадлежащих к разным языковым семьям. Именно поэтому семантический критерий играет ключевую роль в отличии собирательных существительных от других существительных в каракалпакском языке. Например, в предложениях *halıq keldi* (народ пришёл) *bala keldi* (мальчик пришёл), мы не видим каких-либо морфологических и синтаксических признаков, отличающих их друг от друга. Единственная разница заключается в словах *halıq* и *bala*, где первое означает множественность без какого-либо морфологического указания числа, а *bala* означает только определенный предмет в единственном числе. Следует также отметить, что в каракалпакском языке разница согласования между подлежащим и сказуемым имеется только у I-II лиц, а в III-лице формы глаголов всегда одинаковы, независимо от формы числа подлежащего.

Поскольку английский язык является одним из аналитических языков, собирательные существительные богаты синтаксическими особенностями и имеют гибридный тип согласования, как в приведенном выше определении. Например, собирательные существительные комитет, коллектив, семья имеют форму единственного числа, но в некоторых случаях они сочетаются с глаголами и местоимениями во множественном числе.

- a. *The committee has met and it has rejected the proposal.*
- b. *The committee have met and they have rejected the proposal* [13, 316].

Поэтому определение собирательных существительных в английском языке опирается в основном на синтаксический принцип. Кроме того, в английском языке гибридное согласование не характерно для существительных, обозначающих группы неодушевленных предметов (типа furniture). Следовательно, в англосаксонских исследованиях, собирательные существительные обычно считаются одушевленными [11].

Значение собирательности в первую очередь определяются их морфологической структурой. Любое слово может достичь статуса собирательного существительного только в том случае, если множества предметов выражены через основу слова без прибавления каких-либо суффиксов множественного числа. Потому что они не должны нуждаться дополнительного средства для выражения собирательности. В каракалпакском языке *alaman, pada, kiyim-kenshek*, в английском языке *team, family, crowd* являются типичными примерами для собирательных существительных. Во-вторых, собирательные существительные образуются также с помощью словообразовательных морфем. В каракалпакском языке: через суффиксы: *-zat; -at; -lıq/lik; -shılıq/shilik: haywanat, adamzat, kópshilik, azshılıq, ósimlik*; в английском языке: *-(e)ry, -age, -ment, -ship, -dom: machinery, stationery, jewel(le)ry, baggage, luggage, equipment, readership*.

Некоторые парные слова тоже являются собирательным существительным в каракалпакском языке. Парные слова в тюркских языках состоят из двух компонентов, и компоненты являются близкими по значению и обычно пишутся через дефис. Они употребляются для выражения множественности, и расширяют значения слов [3, 13]. Но А. Уразымбетов подчеркивает, что парные слова имеют не значения множественности, а означают совокупности, обобщенности предметов [12, 74]. Например, слово *qazan-tabaq* образовано от парных слов *qazan* (казан чугунный) и *tabaq* (эмалированное блюдо). Но оно означает не только *qazan* или *tabaq*, а включает в себя все виды посуды, необходимые для еды. Подобным же образом, к парному слову *kesa-sháynek* (чаша и чайник) относиться вся утварь, используемая для украшения стола.

Парные слова объединяют в себе две стороны собирательных существительных (множественность и собирательность), как подчеркивали эти два ученых. На самом деле множественность выражается двумя способами. Первый из них внешняя множественность, которая в основном реализуется морфологически через аффиксы множественного числа. Второй тип множества считается внутренним (скрытым) множествам, выраженным основой слова без показателей множественного числа. Внешняя множественность означает только однородные предметы, тогда как составляющие внутренняя множественность могут быть однородными или разнородными. Собирательные и вещественные существительные являются яркими примерами внутренней множественности. Хотя собирательные существительные состоят из множества предметов, у них наблюдается стремление к единству и

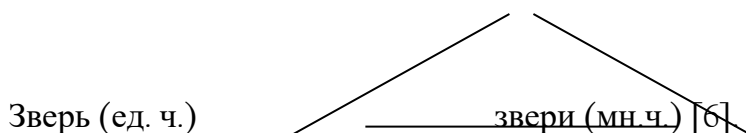

целостности. Следовательно, значение множественности не могут быть прототипической значений собирательных существительных.

Собирательное значение существительных также может выражаться метонимическими способами, то есть существительными, не имеющими собирательных значений на лексическом уровне. Лексическое значение слова *administration, administraciya* в английском и каракалпакском языках является 'орган управления', но в некоторых контекстах оно может использоваться для обозначения людей, работающие в той или иной административное учреждение, и придает собирательное значение. Число существительных, способных придать собирательное значение, в метонимическом методе очень велико. Названия любого места, где люди живут или работают, могут стать потенциальным существительным для выражения значения собирательности. Поэтому их нельзя отнести к чистым собирательным существительным, а следует рассматривать только как собирательные существительные непостоянного, временного характера.

Русский язык очень богат суффиксами, образующими собирательные существительные, в результате словообразовательные аффиксы играют важную роль в определении ядра и периферии собирательных существительных. Среди них ядерными являются неисчисляемые существительные типа *студенчество*, имеющие морфемные показатели собирательности [1], и весь разряд собирательных существительных – это слова, употребляющиеся только в форме единственного числа [4, 15]. А.А. Реформатский разработал специальный треугольник на основе морфологической структуры собирательных существительных в русском языке.

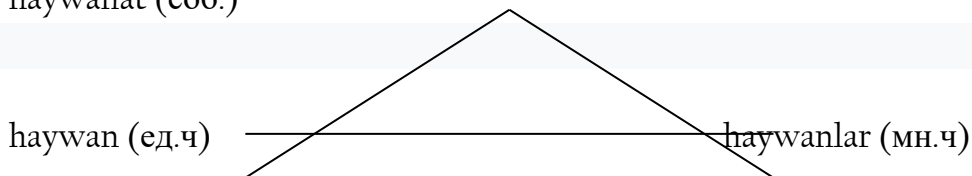
Зверьё (ед., мн., ч.)

Здесь собирательное существительное соотносится с однокоренным словом, имеющим форму единственного и множественного числа, т.е. все слова в этом треугольнике должны быть однокоренными.

Этот треугольник можно использовать и для собирательных существительных в каракалпакском языке.

haywanat (соб.)

Однако этот метод не является основным критериям определения собирательных существительных в каракалпакском языке. Кроме того, в каракалпакском языке количество собирательных существительных образованных путем словообразования очень мало, и это свидетельствует непродуктивности морфологический способ образования собирательных существительных.

Двусторонность собирательных существительных (множественность как одно целое) показывает богатство их семантической структуры. Вот почему Л. Гардель считает, что собирательные существительные носят скорее семантический или когнитивный характер, чем морфологический [7], и предлагает три критерия определения собирательных существительных [8, 26]: 1) существительные обозначают множественность, состоящее из предметов (единиц), что является результатом операции группировки в нашем сознании; 2) между единицами и целым существует отношение части/целого 3) множественность существует на лексическом уровне, по крайней мере, в одном смысле или, в одном аспекте, значение существительного [8, 26].

Первый критерий относится к человеческому разуму, и человеческое сознание выполняет акт группировки и обобщения нескольких предметов, имеющих схожие виды или функции. Например, цель одежды одна – одевать человека, и есть много видов одежды. Мы не можем дать общее название для всей одежды по имени одной из них (например, брюки). Поэтому общее название для всех видов одежды выбирается по их основной функции. Название, *azıq-awqat*, *mebel*, *aqsha* (еда, мебель, деньги) и других собирательных имен тоже образуются в результате описанного выше процесса мысленной группировки предметов. Значение собирательности через основу слов является основным признаком собирательных существительных. Исходя из этого, Л. Гардель включает английское слово *forest* в состав собирательных существительных. [8, 89]. Однако, хотя лес включает в себя несколько различных деревьев, оно не имеет абстрактного значения и является названием конкретного места объективной реальности. Леса имеют фиксированное местонахождение, и это сближает их с существительными пространственными значениями как дом, т.е. слова *to'gay* (лес), *qamışlıq* (тростник), *jıńǵıllıq* (гребенщик), *bağ* (сад) не могут стать чистыми собирательными существительными как команда, или семья. *Kitarxana* (библиотека) – это место, где хранятся книги. (*kitar*-книга; *xana*-комната), и, следовательно, не может стать собирательным существительным. Книга состоит из нескольких страниц, но является сложно компонентной конкретной исчисляемой предметом, т.е. несколько отдельных листов образуют другой сложный конкретный предмет. Велосипед состоит из руля, колес и рамы. Но поскольку части прикреплены друг к другу, и в этом прикрепленном виде части не обладают автономностью, и он тоже не может быть собирательным существительным. Несмотря на то, что собирательные существительные собирают в себе несколько конкретных объектов, они не создают новых конкретных предметов, таких как книга, велосипед или поезд. Если мы разорвем книгу на части, она потеряет целостность и все предметные свойства как книга. Но понятия *azıq-awqat*, *komanda*, *kiyim-kenshek* не являются дискретными объектами, занимающими определенное самостоятельное пространство, структуры которых можно изменить. Члены сборной Узбекистана по футболу играют в разных клубах в разных уголках мира, но это никак не влияет на ее командный характер, то есть, время, и пространство не имеют значения для собирательных существительных.

Таксономические и меронимические отношения играют решающую роль для собирательных существительных. Они проверяют внутреннюю структуру существительных. Меронимия (гр. meros-часть, onoma-имя) изучают отношение целого к части, а таксономия важна для разделения предметов на типы или виды. Например, яблоки и персики считаются видами фруктов и образуют таксономическое отношение. Согласно классическому подходу категоризации Аристотеля, отношения видов образуют иерархическую гипонимическую/гиперонимическую классификацию в вертикальном направлении [11]. Гипоними являются подклассами гипероними и располагаются на нижнем уровне вертикали, а гипероними занимают верхний уровень. Например, в иерархии haywan – qus – jirtqish qus – bürkit (животное – птица – хищная птица – орел), слово haywan, представляющие высший уровень, является гиперонимом для всего находящийся ниже него. Слово qus – гипероним слова jirtqish qus и одновременно гипоним слова haywan, а bürkit – это гипоним всего вышестоящего. Эта категоризация считается односторонней иерархией гипонимических отношений. Птица может быть видом животного, но животное не может быть видом птицы. В современной лингвистике, эта классическая категоризация уступает место трехуровневому концептуальному подходу [11]. Базисный уровень считается центральным уровнем, и категоризация осуществляется в двух противоположных направлениях, начиная с центра. Если процесс генерализации развивается в сторону верхнего уровня, то направление в сторону нижнего ведет к специализации концептов.

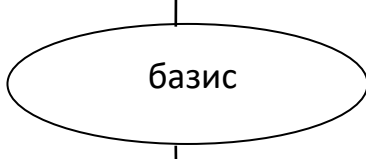
Классический подход	Концептуальный подход
гипероним/гипоним ↓ гипероним/гипоним ↓ гипероним /гипоним ↓ гипероним/гипоним	суперординат (существительное) генерализация ↑ ↓ специализация субординат (существительное)

Таблица. Lexical hierarchies in the ‘classic’ Aristotelian and the ‘conceptual’ approach [11].

Базовый уровень – это высшая вершина для представления четкий образ понятий. Процесс генерализация в сторону вышестоящего уровня в свою очередь абстрагирует концепцию. Например, трудно дать представление об абстрактных понятиях, таких как bilimlendiriw, ósimlik, haywanat (образование, растение, животное). Существует много семей и видов животных, и они имеют различную физическую строению. Поэтому среди них сложно найти прототип, который мог бы стать образцом для всех видов животных. Но, почти одинаковое физическое строение всех птиц (два крыла, перья, один клюв, две ноги, размножение из яиц) не создает трудности в формировании гештальта для птиц. А члены нижестоящего уровня являются конкретные понятия или дискретные объекты с высокой точностью.

Таксономическую иерархию можно применять ко всем типам существительных. Однако создать эту иерархию гораздо легче для конкретных существительных, чем другие существительные из-за большого количества и видов конкретных исчисляемых существительных в объективной реальности: конк. *haywan* (суперординат)– *qus* (базис)– *kepter* (субординат), *ósimlik*– *terek* – *torańǵıl*; вещ. *zat* – *metal*– *altın*, *zat-suyıqlıq-sút*; абст. *ilim-lingvistika-grammatika*. По мнению Л. В. Калинина только собирательные существительные могут стать представителем вышестоящего уровня (посуда, мебель, обувь, человечество, живность, растительность, техника, тематика). Она также отмечает, что собирательные существительные не делятся на базовый и низший уровни, т.е. для собирательных существительных не характерна таксономическая иерархия [2]. Например, одежду можно разделить на субкатегории, как мужскую и женскую одежду, но это не приводит к таксономической иерархии, такой как одежда – мужская одежда – нижнее белье. Мужская или женская одежда не считается видом одежды, и нет конкретных предметов, таких как мужская/женская одежда. Они сами могут стать единицами вышестоящего уровня, т.е. существительные имеют статус собирательных имен только в том случае, если они могут извлекать отдельные предметы непосредственно из себя.

Таким образом, собирательные существительные представляют собой особый тип существительных между конкретными и абстрактными существительными. Они образуются путем объединения конкретных предметов для одной цели и выражают множественность в единственном числе как единое целое. Собирательные существительные носят скорее семантический или когнитивный характер, чем морфологический и они первую очередь, обозначают множественность состоящее из совокупности предметов (единиц), что является результатом операции группировки в нашем сознании. Во-вторых, между единицами и целым существует отношение части – целого. В-третьих, значение собирательности существует на лексическом уровне, по крайней мере, в одном смысле или, в одном аспекте, значение существительного.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Дашкова В. Н. Когнитивные основы субстантивной собирательности. Вестник ТГУ, выпуск 6 (122), 2013. С. 143-148.
2. Калинина Л. В. Существительные конкретные, абстрактные, вещественные, собирательные и их роль в отражении действительности. Ученые записки казанского государственного университета. том 151, кн 3. 2009. С. 240-247.
3. Насыров Д.С. Қарақалпақ тилинде көплек категориясы. Нөкіс – 1961.
4. Пантелеев А.Ф., Шейко Е.В. Современный русский язык Морфология учебное пособие / А.Ф. Пантелеев, Е.В. Шейко. – Москва РИОР ИНФРА-М, 2021. – 352 с.
5. Хәзирги қарақалпақ әдебий тилинің грамматикасы. Сөз жасалыу хәм морфология. Нөкіс: «Билим» 1994-451 бет.

6. Яценко Н.В. Компаративный анализ собирательных имен существительных русского, немецкого и английского языков и их передача с русского языка на немецкий и английский языки в художественном тексте. Вестник Челябинского государственного университета. 2019. № 1 (423). Филологические науки. Вып. 115. С. 178-187.

7. Gardelle, Laure. 2018. Are there any Collective Nouns among Lexical Plurals in English? *Canadian Journal of Linguistics / Revue Canadienne de Linguistique* 63:1. 25-41.

8. Gardelle, Laure. 2019. *Semantic Plurality. English collective nouns and other ways of denoting pluralities of entities.* John Benjamins publishing company. Amsterdam & Philadelphia.

9. Greenbaum, Sydney. 1996. *The Oxford English Grammar.* Oxford: Oxford University Press.

10. Jespersen, Otto. 1965 [1913]. *A Modern English Grammar on Historical Principles. Part II, vol. I: Syntax.* London: George Allen & Unwin.

11. Joosten, Frank. 2010. "Collective Nouns, Aggregate Nouns, and Superordinates: When 'Part of' and 'Kind of' meet". *Linguisticae Investigationes* 33:1.25-49.

12. Orazımbetov A.Q. *Házirgi qaraqalpaq tilinde san mánisiniń ańlatılıwı.* Qaraqalpaqstan baspası, Nókis, 2010.

13. Quirk Randolph, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech & Jan Svartvik. 1972. *A Grammar of Contemporary English.* London: Longman.

KONTUR TOKLAR VA TUGUN PATENTSIALLARI USULLARI.

Komiljonov Jasurbek O'ktamjon o'g'li

Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti stajor oqituvchi

Abdakimov Alisher Abdixamid o'g'li

Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti talabasi

Shuxratov Odiljon Axror o'g'li

Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti talabasi

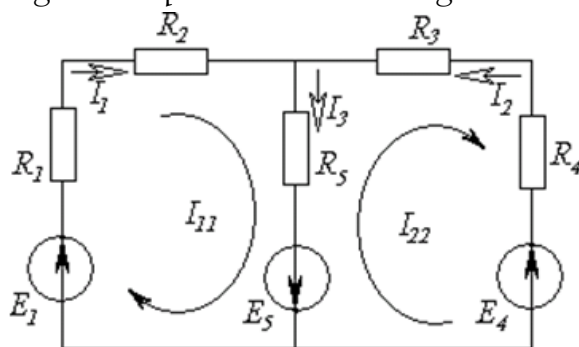
Annotatsiya: Ushbu maqolada kontur va tugun potentsiallar usullarini Kirxgof qonunlarini yordamida xisoblash keltirilgan.

Kalit sozlar : qarshilik, EYuK, kuchlanish, tok kuchi, zanjir.

Abstract: In this article, contour and nodal potential methods are calculated using Krieghoff's laws.

Key words: resistance, resistance, voltage, current, chain.

Bu usulda o'zaro bog'liq bo'lmagan (mustaqil) konturdan yagona kontur toki o'tadi deb faraz qilinadi va shoxobchalar toki shu kontur toklari orqali aniqlanadi. Kontur toklar usuli-Kirxgofning 2-qonuniga asoslanadi. Tenglamalar shu kontur toklariga nisbatan tuziladi. Tenglamalar sistemasi yechilib, noma'lum kontur toklar, ular orqali esa shoxobchalardagi haqiqiy toklar aniqlanadi. Shunday qilib, kontur toklar usuli asosida tuzilgan tenglamalarda noma'lumlar soni o'zaro bog'liq bo'lmagan konturlar soniga teng va zanjir bu usulda hisoblanganda Kirxgof tenglamalari usuliga nisbatan tenglamalar soni va ularni yechishga sarf bo'uladigan vaqt kam bo'ladi. Kontur toklar usuli ko'pincha murakkab zanjirdagi mustaqil konturlar soni tugunlar sonidan kam bo'lganda qo'llaniladi.

1.34 – rasm

1.34-rasmda keltirgan sxema uchun tenglamalarni tuzamiz. Bu sxemada ikkita bog'liq bo'lmagan kontur mavjud. Bu konturlardan o'tadigan kontur toklar orqali shoxobchalardagi toklarni aniqlash mumkin.

Faraz qilaylik, sxemaning chap konturida soat mili harakati yo'nalishida I_{11} , o'ngdagi konturda esa shu yo'nalishda I_{22} kontur toklari o'tmoqda. Har bir kontur uchun Kirxgofning 2-qonuniga asoslanib tenglamalar tuzamiz. Bunda R_5 qarshilikli shoxobchadan ikkala kontur toklarning ayirmasi (yoki yig'indisi) o'tishi mumkin. Bunday shoxobcha yondosh shoxobcha deyiladi.

Yondosh shoxobchalardagi haqiqiy toklarni aniqlash uchun kontur toklar yo'nalishi albatta e'tiborga olinishi kerak. Konturlarni aylanib chiqish yo'nalishini ham soat mili bo'yicha olamiz. 1-kontur uchun:

$$(R_1 + R_2)I_{11} + R_5(I_{11} - I_{22}) = E_1 + E_5 \text{ yoki}$$

$$(R_1 + R_2 + R_5)I_{11} - R_5I_{22} = E_1 + E_5. \quad (1.15)$$

2-kontur uchun:

$$R_5(I_{22} - I_{11}) + (R_3 + R_4)I_{22} = -E_4 - E_5 \text{ yoki}$$

$$-R_5I_{11} + (R_3 + R_4 + R_5)I_{22} = -E_4 - E_5. \quad (1.16)$$

(1.15) tenglamada I_{11} oldidagi koeffitsiyent birinchi konturga tegishli xususiy qarshiliklar yig'indisidir, uni R_{11} bilan belgilaymiz, I_{22} oldidagi koeffitsiyent esa konturlar orasidagi o'zaro qarshilik, uni R_{12} bilan belgilaymiz. (1.16) tenglamada esa I_{11} oldidagi koeffitsiyentni R_{21} , I_{22} oldidagi koeffitsiyentni esa R_{22} bilan belgilaymiz. R_{11} , R_{22} - tegishli konturlarning xususiy qarshiliklari, $R_{12}=R_{21}$ lar esa konturlararo o'zaro qarshiliklar deyiladi. (1.15) va (1.16) tenglamalar o'ng tomonini mos ravishda E_{11} va E_{22} bilan belgilaymiz, bunda E_{11} , E_{22} mos ravishda birinchi va ikkinchi konturdagi EYuK larning algebraik yig'indisi. Bunda EYuK yo'nalishi konturni aylanib chiqish yo'nalishi bilan bir xil bo'lsa, musbat ishora bilan, aks holda esa manfiy ishora bilan olinadi. Bu holda yuqoridagi tenglamalarni quyidagi shaklda yozish mumkin:

$$R_{11}I_{11} + R_{12}I_{22} = E_{11}, \quad R_{21}I_{11} + R_{22}I_{22} = E_{22},$$

bu yerda

$$R_{11} = R_1 + R_2 + R_5, \quad R_{22} = R_3 + R_4 + R_5, \quad R_{12} = R_{21} = -R_5,$$

$$E_{11} = E_1 + E_5, \quad E_{22} = -E_4 - E_5.$$

Agar sxemada mustaqil konturlar soni ikkitadan ko'p, masalan uchta bo'lsa, u holda tenglamalar sistemasi quyidagi shaklda yoziladi:

$$R_{11}I_{11} + R_{12}I_{22} + R_{13}I_{33} = E_{11},$$

$$R_{21}I_{11} + R_{22}I_{22} + R_{23}I_{33} = E_{22},$$

$$R_{31}I_{11} + R_{32}I_{22} + R_{33}I_{33} = E_{33}.$$

yoki matritsa ko'rinishida $[R][I] = [E]$, bunda

$$[R] = \begin{vmatrix} R_{11} & R_{12} & R_{13} \\ R_{21} & R_{22} & R_{23} \\ R_{31} & R_{32} & R_{33} \end{vmatrix}; \quad [I] = \begin{vmatrix} I_{11} \\ I_{22} \\ I_{33} \end{vmatrix}; \quad [E] = \begin{vmatrix} E_{11} \\ E_{22} \\ E_{33} \end{vmatrix}.$$

Har xil belgili qarshiliklar ishoralari bir xil bo'lishi uchun kontur toklarning yo'nalishi bir xil yo'nalishda: faqat soat mili harakati yoki unga teskari yo'nalishda qabul qilinishi lozim. Tenglamalar sistemasi yechimida qaysi bir kontur toki manfiy ishorali

chiqsa, shu kontur tokining haqiqiy yo'nalishi dastlab qabul qilinganiga teskari bo'ladi. Konturlararo qarshilikdan ikkita yondosh kontur toklari o'tadi.

Shoxobchadagi tok qiymati shu shoxobchadan o'tadigan kontur toklar bilan aniqlanadi. Masalan, R_5 shoxobchasidan I_{11} - I_{22} ayirma toki o'tadi, bu ayirma tok shoxobchadagi haqiqiy tokdir. Agar elektr zanjirida n o'zaro bog'liq bo'lmagan konturlar bo'lsa, unda n ta mustaqil tenglamalar sistemasi tuziladi. Bunda n ta tenglamalar sistemasining umumiy yechimi quyidagicha bo'ladi:

$$I_{kk} = \frac{\Delta_{k1}}{\Delta} E_{11} + \frac{\Delta_{k2}}{\Delta} E_{22} + \frac{\Delta_{k3}}{\Delta} E_{33} + \dots + \frac{\Delta_{kn}}{\Delta} E_{nn}$$

bu tenglamada

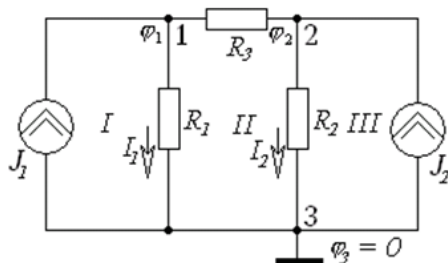
$$\Delta = \begin{vmatrix} R_{11} & R_{12} & \dots & R_{1n} \\ R_{21} & R_{22} & \dots & R_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ R_{n1} & R_{n2} & \dots & R_{nn} \end{vmatrix} \text{ -sistemaning bosh determinanti,}$$

Δ_{km} – algebraik to'ldiruvchi bo'lib, uni hisoblashda Δ determinantdan k -ustun va m -qatorni o'chirib, $(-1)^{k+m}$ ga ko'paytirib olinadi.

Agar bosh aniqlovchining chap burchagi yuqorisidan o'ng burchagi pastiga diagonal o'tkzatsak, u determinantni ikki qismga bo'ladi. Bu determinantning bosh diagonalga nisbatan simmetriklik xususiyatidir. Shu simmetriyaga asoslanib, $\Delta_{km} = \Delta_{mk}$ tenglikni yozish mumkin.

Tugun potentsiallar usuli

Bu usulga ko'ra Kirxgofning 1-qonuniga asoslanib elektr zanjir tugunlaridagi potentsiallar zanjirning tayanch tuguniga nisbatan aniqlanadi. Bunda tayanch tugun potentsiali nolga teng deb qabul qilinadi. Ma'lumki, har qanday shaxobchadagi kuchlanish shu shaxobcha ulangan tugunlar potentsiallarining ayirmasiga teng bo'lib, bu kuchlanishni shu shaxobcha o'tkazuvchanligiga ko'paytmasi esa shaxobcha tokiga teng bo'ladi. Shunday qilib, tugun potentsiallarini aniqlab har bir shaxobchadagi tok qiymatini topishimiz mumkin.

1.35 – rasm

Ushbu usul noma'lum toklarni topishda tugun potentsiallarini aniqlashga asoslanganligi uchun tugun potentsiallar usuli deb ataladi. 1.35-rasmda keltirilgan elektr sxemada ikkita J_1 va J_2 tok manbai, 3 ta-1, 2, 3 tugun va 3 ta-I, II, III konturlar mavjudbor. Bu sxemada 3- tugunni tayanch tugun deb qabul qilamiz va uni shartli ravishda yerga ulaymiz.

Demak, $\varphi_3 = 0$. Tegishli shoxobchalar o'tkazuvchanliklari:

$$G_1 = 1/R_1; G_2 = 1/R_2; G_3 = 1/R_3.$$

Ushbu berilgan zanjirning 3 ta tugun uchun Kirxgofning 1-qonuniga asosan $T - 1 = 3 - 1 = 2$ ta tenglama tuzish lozim.

1- tugun uchun:

$$I_{1T} = (\varphi_1 - \varphi_3)G_1 + (\varphi_1 - \varphi_2)G_3 = (G_1 + G_3)\varphi_1 - G_3\varphi_2,$$

2- tugun uchun:

$$I_{2T} = (\varphi_2 - \varphi_3)G_2 + (\varphi_2 - \varphi_1)G_3 = -G_3\varphi_1 + (G_2 + G_3)\varphi_2,$$

bunda $G_{11} = G_1 + G_3$, $G_{22} = G_2 + G_3$ -mos ravishda 1- va 2- tugunlarning xususiy o'tkazuvchanliklari, $G_{12} = G_{21} = G_3$ -1 va 2- tugunlar orasidagi o'zaro o'tkazuvchanlik.

I_{1T} , I_{2T} -mos ravishda 1- va 2-tugunlarning tugun toklari.

Umumiy holda, agar elektr sxema q ta tugunga ega bo'lsa, Kirxgofning 1-qonuniga asosan o'zaro bog'liq bo'lmagan $T = q-1$ ta tenglama tuzish mumkin, bunda q ta tugundan ixtiyoriy bittasi tayanch tugun deb qabul qilinadi, ya'ni:

$$\begin{cases} G_{11}\varphi_1 + G_{12}\varphi_2 + \dots + G_{1n(q-1)}\varphi_{q-1} = I_{1T} \\ G_{21}\varphi_1 + G_{22}\varphi_2 + \dots + G_{2n(q-1)}\varphi_{q-1} = I_{2T} \\ \dots\dots\dots \\ G_{(q-1),1}\varphi_1 + G_{(q-1),2}\varphi_2 + \dots + G_{(q-1),(q-1)}\varphi_{(q-1)} = I_{(q-1),T} \end{cases}$$

Tenglamalar tuzishda tugunga kirib keluvchi tok musbat ishora bilan, undan chiquvchi tok esa manfiy ishora bilan olinadi. G_{ii} - i tugunga ulangan shoxobchalar o'tkazuvchanliklarining yig'indisi, ya'ni tugunning xususiy o'tkazuvchanligi, G_{ik} - i va k tugunlararo (o'zaro) o'tkazuvchanlik. Tenglamalar sistemasini yechib tugunlardagi potensiallarni aniqlaymiz.

Masalan, k -tugun uchun φ_k tugun potentsiali tayanch tugunga nisbatan quyidagicha aniqlanadi:

$$\varphi_k = \frac{1}{\Delta} \sum_{i=1}^{q-1} I_i \Delta_{ik},$$

bunda,

$$\Delta = \begin{vmatrix} G_{11}G_{12}\dots G_{1,(q-1)} \\ G_{21}G_{22}\dots G_{2,(q-1)} \\ \dots\dots\dots \\ G_{(q-1),1}\dots G_{(q-1),(q-1)} \end{vmatrix},$$

Δ_{iK} - algebraik to'ldiruvchi.

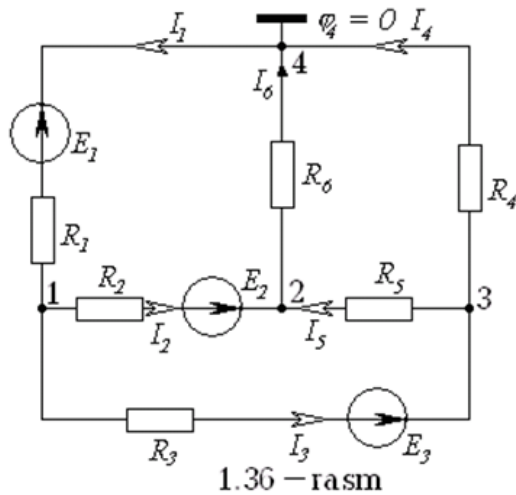

Agar elektr sxemada EYuK manbalari berilgan bo'lsa, u holda ular ekvivalent tok manbai bilan almashtiriladi, ya'ni EYuK ni o'zi ulangan shoxobcha o'tkazuvchanligiga ko'paytirib yoziladi. Agar zanjirning biror shoxobchasiga ideal EYuK manbai ulangan bo'lsa (bunday manbaning o'tkazuvchanligi cheksiz katta), u holda shu shoxobchaga ulangan tugun ma'lum potensialga ega deb qabul qilinadi va tenglamalar sistemasida tenglamaning o'ng tomoniga o'tkaziladi. Shuni ta'kidlash joizki, agar Kirxgofning 1-qonuni bo'yicha tuzilgan tenglamalar soni ikkinchi qonuni asosida tuzilgan tenglamalar sonidan kam bo'lsa, tugun potentsiallar usuli kontur toklar usulidan afzal bo'ladi. Agar berilgan elektr zanjir q ta tugun va p ta shoxobchaga ega bo'lsa va $q - 1 < p - q + 1$ yoki $2(q-1) < p$ shart bajarilsa, u holda tugun potentsiallar usuli afzal bo'ladi.

Zanjirni tugun potentsiallar usuli yordamida hisoblash tartibi quyidagicha:

- 1) shoxobchalardagi toklarga ixtiyoriy yo'nalish beriladi;
- 2) istalgan bitta tugunning potentsiali nolga teng deb qabul qilinadi;
- 3) zanjirning qolgan tugunlari potentsiallari uchun tenglamalar sistemasi tuziladi;

- 4) tenglamalar sistemasini yechib tugunlar potentsiallari topiladi;
- 5) Om qonuni yordamida shoxobchalardagi noma'lum toklar topiladi.

Masala: 1.36-rasmda keltirilgan zanjir shoxobchalaridagi toklar tugun potentsiallar usuli yordamida topilsin.

$E_1 = 6 \text{ V}, E_2 = 12 \text{ V}, E_3 = 18 \text{ V}, R_1 = R_2 = R_3 = 2 \text{ Om}, R_4 = R_5 = R_6 = 2 \text{ Om}.$

Yechish. Shoxobchalardagi toklar yo'nalishini ixtiyoriy tanlab olamiz va 4-tugun potentsialini nolga tenglaymiz. Keyin boshqa tugunlar potentsiallari uchun quyidagi tenglamalar sistemasini tuzamiz:

$$\begin{aligned} \varphi_1 \left(\frac{1}{R_1} + \frac{1}{R_2} + \frac{1}{R_3} \right) - \varphi_2 \frac{1}{R_2} - \varphi_3 \frac{1}{R_3} &= -E_1 \frac{1}{R_1} - E_2 \frac{1}{R_2} - E_3 \frac{1}{R_3}, \\ -\varphi_1 \left(\frac{1}{R_2} \right) + \varphi_2 \left(\frac{1}{R_2} + \frac{1}{R_5} + \frac{1}{R_6} \right) - \varphi_3 \frac{1}{R_5} &= E_2 \frac{1}{R_2}, \\ -\varphi_1 \frac{1}{R_3} - \varphi_2 \frac{1}{R_5} + \varphi_3 \left(\frac{1}{R_3} + \frac{1}{R_4} + \frac{1}{R_5} \right) &= E_3 \frac{1}{R_3}. \end{aligned}$$

Hosil bo'lgan sistemani shoxobchalarning qarshiligi va ulardagi EYuK qiymatlarini hisobga olgan holda yechib, tugunlar potentsiallarini topamiz:

$$\varphi_1 = -9V; \quad \varphi_2 = 3V; \quad \varphi_3 = 6V.$$

Shoxobchalardagi toklarni Om qonuni asosida aniqlaymiz:

$$I_1 = (\varphi_4 - \varphi_1 - E_1) \frac{1}{R_1} = (-\varphi_1 - E_1) \frac{1}{R_1} = (9 - 6) \cdot \frac{1}{2} = 1,5A,$$

$$I_2 = (\varphi_1 - \varphi_2 + E_2) \frac{1}{R_2} = (-9 - 3 + 12) \cdot \frac{1}{2} = 0,$$

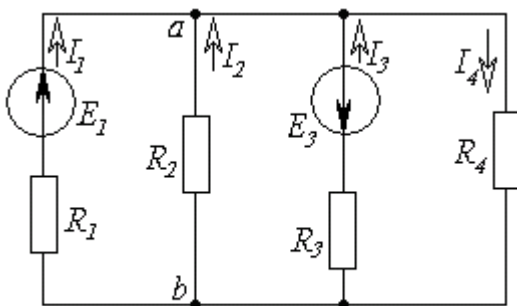
$$I_3 = (\varphi_1 - \varphi_3 + E_3) \frac{1}{R_3} = (-9 - 6 + 18) \cdot \frac{1}{2} = 1,5A,$$

$$I_4 = (\varphi_3 - \varphi_4) \frac{1}{R_4} = (6 - 0) \frac{1}{6} = 1A,$$

$$I_5 = (\varphi_3 - \varphi_2) \frac{1}{R_5} = (6 - 3) \frac{1}{6} = 0,5A,$$

$$I_6 = (\varphi_2 - \varphi_4) \frac{1}{R_6} = (3 - 0) \frac{1}{6} = 0,5A.$$

Ba'zi hollarda zanjirda faqat ikkita tugun bo'lib, konturlar soni ko'p bo'ladi (1.37-rasm). Bunday zanjirlarni hisoblash uchun eng qulay bo'lgan usul-tugun potentsiallar usulining xususiy holi-ikki tugun usulidan foydalaniladi. Bunda tenglamalar soni $T-1=2-1=1$ tani tashkil etadi.

1.37-rasm

"b" nuqtani tayanch tugun deb olib, uni shartli yerga ulaymiz. Bunda faqat "a" nuqtani potentsialini aniqlasak, masalani yechish uchun yetarli bo'ladi. Buning uchun parallel ulangan shoxobchalarni bitta ekvivalent manba bilan almashtiramiz. Berilgan sxema uchun a va b tugunlar orasidagi kuchlanish:

$$U_{ab} = \frac{\sum E_k G_k + \sum I_k}{\sum G_n}.$$

U_{ab} kuchlanishni hisoblaganimizdan keyin har bir shoxobchadagi tokni Om qonuniga binoan topamiz:

$$I_n = G_n (E - U_{ab}),$$

bunda n-parallel shoxobchalar soni.

Ustma-ustlash teoremasi: "Chiziqli elektr zanjirlarida o'zaro bog'liq bo'lmagan bir nechta manbalarning umumiy ta'siri alohida olingan har bir manba ta'siri natijalarining algebraik yig'indisiga teng".

Ma'lumki, kontur toklar usuliga binoan elektr zanjirida EYuK manbai ta'sirida shoxobchalardan o'tuvchi kontur toklar kontur EYuK larining chiziqli funksiyasidir. Matematik ko'rinishda bu quyidagi tenglik bilan ifodalanadi:

$$I_k = \frac{1}{\Delta} \sum_{i=1}^n \Delta_{ik} E_{ii} \quad (1.17)$$

(1.17) tenglamaning fizik ma'nosi shundan iboratki, murakkab chiziqli elektr zanjirining har bir shoxobchasidagi tok alohida olingan har bir EYuK manbaining ta'siridan hosil bo'lgan toklarning algebraik yig'indisiga teng.

Bu prinsip superpozitsiya (ustma-ustlash) prinsipi deyiladi. Ushbu prinsipga asosan kontur yoki shoxobchadagi toklarni aniqlash usuli ustma-ustlash usuli deb ataladi.

Murakkab elektr zanjirni ustma-ustlash usulida hisoblash quyidagi ketma-ketlikda bajariladi:

a) har bir EYuK manbai ta'siridan shoxobchalarda hosil bo'lgan xususiy toklar aniqlanadi, bunda fikran sxemada yagona EYuK manbai qoldirilib, boshqa EYuK lar olib tashlanadi va ularning ichki qarshiliklari zanjirga EYuK lar o'rniga ulangan deb qabul qilinadi;

b) shoxobchalardagi haqiqiy toklar esa alohida hisoblangan xususiy toklarning algebraik yig'indisiga teng bo'ladi.

Agar chiziqli zanjirda tok manbalari ulangan bo'lsa, tugunlardagi potentsiallar yoki shoxobchalardagi kuchlanishlar har bir tok manbai toklarining chiziqli funksiyasi bo'ladi. Ular matematik ko'rinishda quyidagi formula bilan ifodalandi:

$$\varphi_k(U_k) = \frac{1}{\Delta} \sum_{i=1}^{q-1} I_i \Delta_{ik}. \quad (1.18)$$

(1.18) formulaning fizik ma'nosi: chiziqli elektr zanjirda har bir tugunning potentsiali shu tugunda alohida har bir tok manbaining ta'siridan hosil bo'lgan potentsiallarning algebraik yig'indisiga tengdir. Ustma-ustlash usuliga binoan har bir tugun potentsialini aniqlashda fikran bitta tok manbai qoldirilib, qolganlari sxemadan chiqariladi, ularning o'rniga esa tok manbalarining ichki o'tkazuvchanliklari ulangan deb qaraladi (ideal tok manbaida $G_{ich} = 0$ bo'lganligi sababli shoxobcha uzuq qoldiriladi).

Agar murakkab zanjirga bir vaqtda EYuK va tok manbalari ulangan bo'lsa, bunda ham ustma-ustlash usulini qo'llash mumkin.

Xulosa: kontur toklar usulida topilgan tarmoq toklari tugun potentsiallar usulida topilgan tarmoq toklari bir hil chiqadi agar bir xil chiqmasa hisob kitob qayta koriladi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Pirmatov, N. B. (2023). Qisqa tutashgan rotorli asinxron motorlarda elektromagnit maydonni hisoblash. Educational Research in Universal Sciences, 2(3), 281-283 <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2348>

2. Jasurbek O'ktamjon o'g, K., & Alisher o'g'li, A. O. (2023). GENERAL INFORMATION ABOUT ASYNCHRONOUS MACHINES. Open Access Repository, 4(3), 508-513. <https://www.oarepo.org/index.php/oa/article/view/2263>
3. Pirmatov, N. B. (2023). Qisqa tutashgan rotorli asinxron motorlarda magnit maydonni loyixalash. Educational Research in Universal Sciences, 2(3), 284-286. <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2349>
4. qizi O'smonova, M. E. (2023). Norin-Qoradaryo IXTBning texnik xizmat ko'rsatish punktida ekskavatorlarga mavsum davomida o'tkaziladigan texnik xizmat ko'rsatishlarning tannarxini hisoblash. ilmiy tadqiqot va innovatsiya, 2(3), 19-24. <http://ilmiytadqiqot.uz/index.php/iti/article/view/173>
5. Jasurbek O'ktamjon o'g, K. (2023). Quyosh panellarining energiya samaradorligini oshirish. Scientific Impulse, 2(13), 134-137. <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/11738>
6. Jasurbek O'ktamjon og'li, K. (2023). O'ZGARMAS TOK MASHINALARINING ISHLASH PRINSIPINI TAHLIL QILISH. FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES, 2(23), 93-97.
7. Jasurbek O'ktamjon o'g, K. (2023). ASINXRON MOTOR HAQIDA TUSHUNCHA. THE THEORY OF RECENT SCIENTIFIC RESEARCH IN THE FIELD OF PEDAGOGY, 2(14), 23-25. Vol. 2 No. 14 (2023): THE THEORY OF RECENT SCIENTIFIC RESEARCH IN THE FIELD OF PEDAGOGY
8. Jasurbek O'ktamjon o'g, K., Elmurod o'g'li, Z. A., & Nimatjon o'g'li, U. K. (2023). BIR FAZALI KONDENSATORLI ASINXRON MOTORLARNING ISHLASH PRINSIPI, AFZALLIGI VA QO'LLANILISH SOHALARI. THE THEORY OF RECENT SCIENTIFIC RESEARCH IN THE FIELD OF PEDAGOGY, 2(14), 32-37.
9. Jasurbek O'ktamjon o'g, K., Dilmurodjon o'g'li, T. D., & Azimjon o'g'li, M. X. (2023). ELEKTR ZANJIRLARINI HISOBLASH USULLARI. INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION, 2(22), 154-158.
10. Tojimurodov, D. D. (2022). Asinxron motorning tuzilishi, ishlash prinsipi, ish rejimlari va uni ishga tushirish jarayonlarini tahlil qilish." Amerika: Journal of new century innovations". 66-74.
11. Mamadjanov, B. D. (2023). ROTOR ZANJIRIDAGI CHASTOTAVIY-PARAMETRIK ROSTLAGICHIGA EGA BO'LGAN ASINXRON ELEKTR YURITMA. Educational Research in Universal Sciences, 2(3), 48-50. <http://wsrjournal.com/index.php/new/article/view/1150>
12. Mamadjanov, B. D. (2023). FAZA ROTORLI ASINXRON MOTORNING MATEMATIK IFODASI. Educational Research in Universal Sciences, 2(3), 51-53. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=_DMwIagAAA&citation_for_view=_DMwIagAAA&view_as=document
13. Abdixoshimov, M., & Tojimurodov, D. (2023). KRANLAR TO'G'RI SIDDA UMUMIY TUSHUNCHALAR. Ta'lim tizimidagi fan va innovatsiyalar, 2 (6), 5-7. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=_DMwIagAAA&citation_for_view=_DMwIagAAA&view_as=document

Ahmedov, D. (2021). AVTOMOBIL BATAREYALARINI AVTOMATIK NAZORAT QILISH LOYIHASINI ISHLAB CHIQUISH. *Academic research in educational sciences*, 2(11), 1234-1252. <https://cyberleninka.ru/article/n/avtomobil-batareyalarini-avtomatik-nazorat-qilish-loyihagini-ishlab-chiqish>

14. Агрегат для изготовления резиновых уплотнителей масляных силовых трансформаторов // *Universum: технические науки : электрон. научн. журн.* Ismailov A.I, Shoxruxbek B, Axmedov D, Mannobjonov B 2021. 12(93). URL: <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/12869>

15. Zokmirjon o'g'li, M. B., & Alisher o'g'li, A. O. (2023). BIOTECH DRIVES THE WATER PURIFICATION INDUSTRY TOWARDS A CIRCULAR ECONOMY. *Open Access Repository*, 4(03), 125-129. <https://www.oarepo.org/index.php/oa/article/view/2513>

16. Zokmirjon o'g'li, M. B. (2023). IFLOSLANGAN SUVLARNI BIOTEXNOLOGIK USUL BILAN TOZALASH. *Innovations in Technology and Science Education*, 2(7), 1243-1258. <https://humoscience.com/index.php/itse/article/view/489>

17. Mannobjonov, B. Z., & Azimov, A. M. (2022). NEW INNOVATIONS IN GREENHOUSE CONTROL SYSTEMS & TECHNOLOGY. *Экономика и социум*, (7 (98)), 95-98. <https://cyberleninka.ru/article/n/new-innovations-in-greenhouse-control-systems-technology>

18. Zokirjon o'g'li, M. B. (2023). AUTOMATION OF WASTEWATER TREATMENT PLANTS: ENHANCING EFFICIENCY AND ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY. *Mexatronika va robototexnika: muammolar va rivojlantirish istiqbollari*, 1(1), 354-357. <https://michascience.com/index.php/mrmri/article/view/136>

19. Zokirjon o'g'li, M. B. (2023). CLARIFYING WASTEWATER: A MICROBIOLOGICAL APPROACH. *Mexatronika va robototexnika: muammolar va rivojlantirish istiqbollari*, 1(1), 379-385. <https://michascience.com/index.php/mrmri/article/view/139>

20. Mannobjonov, B. Z., & Azimov, A. M. (2022). THE PRODUCE FRESHNESS MONITORING SYSTEM USING RFID WITH OXYGEN AND CO2 DEVICE. *Экономика и социум*, (7 (98)), 92-94. <https://www.gejournal.net/index.php/IJSSIR/article/view/1630>

21. Zokmirjon o'g'li, M. B., & Alisher o'g'li, A. O. (2023). BIOTECH DRIVES THE WATER PURIFICATION INDUSTRY TOWARDS A CIRCULAR ECONOMY. *Open Access Repository*, 4(03), 125-129. <https://www.oarepo.org/index.php/oa/article/view/2513>

22. Zokmirjon o'g'li, M. B. (2023). IFLOSLANGAN SUVLARNI BIOTEXNOLOGIK USUL BILAN TOZALASH. *Innovations in Technology and Science Education*, 2(7), 1243-1258.

23. Zokirjon o'g'li, M. B., & Muhammadjon o'g'li, O. O. (2022). MODELLING AND CONTROL OF MECHATRONIC AND ROBOTIC SYSTEMS. <https://academicsresearch.ru/index.php/iscitspe/article/view/726>

24. Mannobjonov, B., & Azimov, A. (2022). NUTRIENTS IN THE ROOT RESIDUES OF SECONDARY CROPS. *Экономика и социум*, (6-2 (97)), 126-129. <https://cyberleninka.ru/article/n/nutrients-in-the-root-residues-of-secondary-crops-1>

ANALYZING PRESSURE LOSS ALONG THE LENGTH OF PIPES

Saidxodjayeva Dilsoraxon Abduraxmonovna

Senior teacher of Andijan Institute of Agriculture and Agro-Technology

Abdujabborov Oybek Hamidullo o'g'li

Student of Andijan Institute of Agriculture and Agro-Technology

Abstract: *The transportation of fluids through pipelines is a critical aspect of various industries, ranging from oil and gas to water supply. Understanding and managing pressure loss along the length of pipes is essential for optimizing system efficiency and ensuring the reliable delivery of fluids. This article employs the IMRAD (Introduction, Methods, Results, and Discussion) structure to explore the factors contributing to pressure loss in pipelines.*

Keywords: *Pressure loss, Pipeline systems, Frictional resistance, Darcy-Weisbach equation, Fluid transport, Pipe materials, Surface roughness, Flow velocity, Theoretical models, Practical experiments*

INTRODUCTION

The efficient flow of fluids through pipelines is paramount for industries relying on the transportation of liquids or gases. One significant challenge faced in pipeline systems is the unavoidable loss of pressure along the length of the pipes. Pressure loss occurs due to various factors such as friction, bends, fittings, and changes in pipe diameter. The aim of this article is to investigate and comprehend the mechanisms behind pressure loss, ultimately aiding in the design and maintenance of efficient pipeline systems.

The efficient transportation of fluids through pipelines is a critical aspect of numerous industries, ranging from oil and gas to water supply and chemical processing. One of the inherent challenges faced in these pipeline systems is the inevitable loss of pressure along the length of the pipes. Pressure loss, also known as head loss or friction loss, occurs due to various factors, such as the friction between the fluid and the pipe walls, abrupt changes in direction, fittings, and alterations in pipe diameter.

Understanding and managing pressure loss are pivotal for optimizing the performance of pipeline systems. It directly impacts the energy required to pump fluids through the system, affecting operational costs and efficiency. This article delves into the intricacies of pressure loss along the length of pipes, employing the IMRAD (Introduction, Methods, Results, and Discussion) structure to systematically explore the contributing factors and their implications.

As we embark on this exploration, we recognize the significance of comprehending pressure loss mechanisms to enhance the design, operation, and maintenance of pipeline systems. By unraveling the complexities surrounding pressure loss, engineers and industry professionals can implement strategies to minimize its effects, thereby ensuring the reliability and efficiency of fluid transport in diverse industrial applications.

2. Methods:

To analyze pressure loss along the length of pipes, a combination of theoretical models and practical measurements was employed. The Darcy-Weisbach equation and the Hazen-

Williams equation were used as fundamental tools for calculating pressure drop. Additionally, experiments were conducted using different pipe materials, diameters, and fluid types to validate theoretical predictions.

3. Results:

The analysis revealed that friction is a primary contributor to pressure loss in pipelines. As fluid flows through a pipe, it interacts with the inner surface, creating resistance and subsequently reducing pressure. Factors such as pipe roughness, flow velocity, and viscosity play crucial roles in determining the extent of pressure loss. The experiments demonstrated the accuracy of theoretical models, emphasizing the importance of considering these factors during pipeline design and operation.

The analysis of pressure loss along the length of pipes revealed several key findings that contribute to a comprehensive understanding of this complex phenomenon.

Frictional Resistance and the Darcy-Weisbach Equation:

The examination of frictional resistance, a primary cause of pressure loss, emphasized the significance of the Darcy-Weisbach equation. This equation, which relates factors such as pipe roughness, fluid velocity, and diameter to frictional losses, provided a robust framework for calculating and predicting pressure drop in pipelines.

Impact of Pipe Materials and Surface Roughness:

Experimental results underscored the influence of pipe materials on pressure loss. Pipes with varying surface roughness exhibited different degrees of frictional resistance. Smoother surfaces mitigated friction, resulting in lower pressure losses. This insight is crucial for selecting appropriate pipe materials in pipeline design to minimize overall pressure loss.

Flow Velocity and its Role in Pressure Loss:

The relationship between flow velocity and pressure loss became apparent in both theoretical models and practical experiments. Higher flow velocities were associated with increased pressure losses, highlighting the need for careful consideration of fluid velocity during pipeline design to optimize efficiency.

Validation of Theoretical Models through Experiments:

Practical experiments using different pipe diameters, materials, and fluid types corroborated the accuracy of theoretical models, particularly the Darcy-Weisbach equation. The convergence of theoretical predictions and experimental data reaffirms the reliability of these models for predicting pressure loss and provides a foundation for informed decision-making in pipeline engineering.

Practical Implications and Strategies for Minimization:

The results underscored the practical implications of pressure loss, emphasizing the need for strategic approaches to minimize its impact. Selecting smoother pipe materials, optimizing pipe diameters based on flow requirements, and minimizing abrupt changes in direction through smooth bends and fittings emerged as effective strategies for mitigating pressure loss.

Importance of Periodic Maintenance:

Findings highlighted the significance of periodic maintenance to address issues such as scaling and corrosion, which can exacerbate pressure loss over time. Regular inspections

and cleaning procedures are crucial for sustaining optimal pipeline performance and minimizing unforeseen disruptions.

4. Discussion:

Understanding the causes of pressure loss is fundamental to mitigating its impact on pipeline systems. Engineers can employ various strategies to minimize pressure loss, including selecting appropriate pipe materials, optimizing pipe diameters, and implementing smooth bends and fittings. Additionally, periodic maintenance to address issues such as scaling and corrosion can help sustain optimal pipeline performance.

5. Conclusion:

Pressure loss along the length of pipes is a complex phenomenon influenced by multiple factors. This article has explored the mechanisms behind pressure loss, utilizing a combination of theoretical models and practical experiments. The insights gained can guide engineers and decision-makers in designing and managing pipeline systems more effectively, ensuring the reliable and efficient transport of fluids in various industrial applications.

Conclusion:

In the realm of fluid transport through pipelines, the phenomenon of pressure loss along the length of pipes is a critical consideration that impacts the efficiency and cost-effectiveness of various industries. The results of this study underscore the significance of frictional resistance as a primary cause of pressure loss. The Darcy-Weisbach equation, proven through both theoretical models and practical experiments, stands as a robust tool for calculating and predicting pressure drop. The role of pipe materials, surface roughness, and flow velocity in influencing pressure loss has been elucidated, offering valuable insights for engineers in the selection and optimization of pipeline components.

The practical implications derived from these findings emphasize the importance of strategic approaches to minimize pressure loss. Choosing smoother pipe materials, optimizing diameters, and minimizing abrupt changes in direction through carefully designed bends and fittings emerge as effective strategies. Additionally, the study highlights the crucial role of periodic maintenance in mitigating issues such as scaling and corrosion, ensuring the sustained efficiency and reliability of pipeline systems.

This knowledge serves as a foundation for informed decision-making in pipeline engineering, facilitating the design of systems that not only meet fluid transport requirements but also operate with maximum efficiency. The integration of theoretical models with practical validation enhances our understanding of pressure loss, offering a roadmap for industries seeking to optimize energy consumption, reduce operational costs, and ensure the longevity of their pipeline infrastructure.

As we conclude this exploration, it becomes evident that pressure loss is not merely an inherent aspect of fluid transport but a controllable variable that can be managed through thoughtful design, regular maintenance, and a nuanced understanding of the factors at play. This study contributes to the collective knowledge base, empowering engineers and industry professionals to navigate the complexities of pressure loss and pave the way for more resilient, efficient, and sustainable pipeline systems in the future.

REFERENCES:

1. Mannobjonov, B. Z. O. G. L., & Ahmedov, D. (2021). AVTOMOBIL BATAREYALARINI AVTOMATIK NAZORAT QILISH LOYIHASINI ISHLAB CHIQUISH. Academic research in educational sciences, 2(11), 1234-1252. <https://cyberleninka.ru/article/n/avtomobil-batareyalarini-avtomatik-nazorat-qilish-loyihagini-ishlab-chiqish>
2. Агрегат для изготовления резиновых уплотнителей масляных силовых трансформаторов // Universum: технические науки : электрон. научн. журн. Ismailov A.I, Shoxruxbek B, Axmedov D, Mannobjonov B 2021. 12(93). URL: <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/12869>
3. Zokmirjon o'g'li, M. B., & Alisher o'g'li, A. O. (2023). BIOTECH DRIVES THE WATER PURIFICATION INDUSTRY TOWARDS A CIRCULAR ECONOMY. Open Access Repository, 4(03), 125-129. <https://www.oarepo.org/index.php/oa/article/view/2513>
4. Zokmirjon o'g'li, M. B. (2023). IFLOSLANGAN SUVLARNI BIOTEXNOLOGIK USUL BILAN TOZALASH. Innovations in Technology and Science Education, 2(7), 1243-1258. <https://humoscience.com/index.php/itse/article/view/489>
5. Mannobjonov, B. Z., & Azimov, A. M. (2022). NEW INNOVATIONS IN GREENHOUSE CONTROL SYSTEMS & TECHNOLOGY. Экономика и социум, (7 (98)), 95-98. <https://cyberleninka.ru/article/n/new-innovations-in-greenhouse-control-systems-technology>
6. Zokirjon o'g'li, M. B. (2023). AUTOMATION OF WASTEWATER TREATMENT PLANTS: ENHANCING EFFICIENCY AND ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY. Mexatronika va robototexnika: muammolar va rivojlantirish istiqbollari, 1(1), 354-357. <https://michascience.com/index.php/mrmri/article/view/136>
7. Zokirjon o'g'li, M. B. (2023). CLARIFYING WASTEWATER: A MICROBIOLOGICAL APPROACH. Mexatronika va robototexnika: muammolar va rivojlantirish istiqbollari, 1(1), 379-385. <https://michascience.com/index.php/mrmri/article/view/139>
8. Mannobjonov, B. Z., & Azimov, A. M. (2022). THE PRODUCE FRESHNESS MONITORING SYSTEM USING RFID WITH OXYGEN AND CO2 DEVICE. Экономика и социум, (7 (98)), 92-94. <https://www.gejournal.net/index.php/IJSSIR/article/view/1630>
9. Zokmirjon o'g'li, M. B., & Alisher o'g'li, A. O. (2023). BIOTECH DRIVES THE WATER PURIFICATION INDUSTRY TOWARDS A CIRCULAR ECONOMY. Open Access Repository, 4(03), 125-129. <https://www.oarepo.org/index.php/oa/article/view/2513>
10. Zokmirjon o'g'li, M. B. (2023). IFLOSLANGAN SUVLARNI BIOTEXNOLOGIK USUL BILAN TOZALASH. Innovations in Technology and Science Education, 2(7), 1243-1258.
11. Zokirjon o'g'li, M. B., & Muhammadjon o'g'li, O. O. (2022). MODELLING AND CONTROL OF MECHATRONIC AND ROBOTIC SYSTEMS. <https://academicsresearch.ru/index.php/iscitspe/article/view/726>
12. Mannobjonov, B., & Azimov, A. (2022). NUTRIENTS IN THE ROOT

- RESIDUES OF SECONDARY CROPS. Экономика и социум, (6-2 (97)), 126-129. <https://cyberleninka.ru/article/n/nutrients-in-the-root-residues-of-secondary-crops-1>
13. Pirmatov, N. B. (2023). Qisqa tutashgan rotorli asinxron motorlarda elektromagnit maydonni hisoblash. Educational Research in Universal Sciences, 2(3), 281-283 <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2348>
  14. Jasurbek O'ktamjon o'g, K., & Alisher o'g'li, A. O. (2023). GENERAL INFORMATION ABOUT ASYNCHRONOUS MACHINES. Open Access Repository, 4(3), 508-513. <https://www.oarepo.org/index.php/oa/article/view/2263>
  15. Pirmatov, N. B. (2023). Qisqa tutashgan rotorli asinxron motorlarda magnit maydonni loyixalash. Educational Research in Universal Sciences, 2(3), 284-286. <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2349>
  16. qizi O'smonova, M. E. (2023). Norin-Qoradaryo IXTBning texnik xizmat ko'rsatish punktida ekskavatorlarga mavsum davomida o'tkaziladigan texnik xizmat ko'rsatishlarning tannarxini hisoblash. ilmiy tadqiqot va innovatsiya, 2(3), 19-24. <http://ilmiytadqiqot.uz/index.php/iti/article/view/173>
  17. Jasurbek O'ktamjon o'g, K. (2023). Quyosh panellarining energiya samaradorligini oshirish. Scientific Impulse, 2(13), 134-137. <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/11738>
  18. Jasurbek O'ktamjon og'li, K. (2023). O'ZGARMAS TOK MASHINALARINING ISHLASH PRINSIPINI TAHLIL QILISH. FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES, 2(23), 93-97.
  19. Jasurbek O'ktamjon o'g, K. (2023). ASINXRON MOTOR HAQIDA TUSHUNCHA. THE THEORY OF RECENT SCIENTIFIC RESEARCH IN THE FIELD OF PEDAGOGY, 2(14), 23-25. Vol. 2 No. 14 (2023): THE THEORY OF RECENT SCIENTIFIC RESEARCH IN THE FIELD OF PEDAGOGY
  20. Jasurbek O'ktamjon o'g, K., Elmurod o'g'li, Z. A., & Nimatjon o'g'li, U. K. (2023). BIR FAZALI KONDENSATORLI ASINXRON MOTORLARNING ISHLASH PRINSIPI, AFZALLIGI VA QO'LLANILISH SOHALARI. THE THEORY OF RECENT SCIENTIFIC RESEARCH IN THE FIELD OF PEDAGOGY, 2(14), 32-37.
  21. Jasurbek O'ktamjon o'g, K., Dilmurodjon o'g'li, T. D., & Azimjon o'g'li, M. X. (2023). ELEKTR ZANJIRLARINI HISOBLASH USULLARI. INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION, 2(22), 154-158.
  22. Tojimurodov, D. D. (2022). Asinxron motorning tuzilishi, ishlash prinsipi, ish rejimlari va uni ishga tushirish jarayonlarini tahlil qilish." Amerika: Journal of new century innovations". 66-74.
  23. Tojimurodov, D. D. (2022). Asinxron motorning tuzilishi, ishlash prinsipi, ish rejimlari va uni ishga tushirish jarayonlarini tahlil qilish." Amerika: Journal of new century innovations". 66-74.
  24. Mamadjanov, B. D. (2023). ROTOR ZANJIRIDAGI CHASTOTAVIY-PARAMETRIK ROSTLAGICHIGA EGA BO'LGAN ASINXRON ELEKTR YURITMA. Educational Research in Universal Sciences, 2(3), 48-50. <http://wsrjournal.com/index.php/new/article/view/1150>

25. Mamadjanov, B. D. (2023). FAZA ROTORLI ASINXRON MOTORNING MATEMATIK IFODASI. Educational Research in Universal Sciences, 2(3), 51-53. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=_DMwIagAAAAJ&citation_for_view=_DMwIagAAAAJ:dlgkVwhDpl0C
26. Abdixoshimov, M., & Tojimurodov, D. (2023). KRANLAR TO ' G ' RISIDA UMUMIY TUSHUNCHALAR. Ta'lim tizimidagi fan va innovatsiyalar, 2 (6), 5-7. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=_DMwIagAAAAJ&citation_for_view=_DMwIagAAAAJ:u-x6o8ySG0sC

A REVOLUTIONARY FROM HUNTINGTON

Hamzayev Ravshanbek Erkinjon o'g'li

Jizzakh State Pedagogical University 2nd year student of the Faculty of History

E-Mail: ravshanbekhamzayev04@gmail.com

Abstract: *This article write about the leader of the English Civil War, A revolutionary from Huntington, the founder and first leader of the English republic, the enemy of absolutism.*

Key words: *Hundington English Civil War Puritan the MP Roman Church Stuart Scottish bishop long parliament colonies.*

INTRODUCTION

Oliver Cromwell was born in Huntingdon on April 25, 1599, the son of parents of modest means. Though Oliver was distantly related to Thomas Cromwell, a figure of considerable power in the court of Henry VIII, little of the great man's influence remained to benefit the family by the seventeenth century. As a young man, Oliver was influenced by his tutor Thomas Beard, who was a committed Puritan. Cromwell went to study at the predominantly Puritan Sidney Sussex College at Cambridge in 1614, moving to London later to study law. As of August 1620, Cromwell had married Elizabeth Bourchier and returned to Huntingdon to manage the small family estate following his father's death.

As an educated gentry man, he typified a class that was attracted to Puritanism and politics, and in the late 1620s, he held a seat in the House of Commons, where he attacked the continued "Popish" practices of the Anglican Church. His primary attention, however, was devoted to farming and he moved to the cathedral town of Ely in 1636 to work some recently inherited lands. Prosperity eluded him, however, and as late as 1643, he sought unsuccessfully to immigrate to Connecticut, one of the Puritan New England colonies. By the 1640s, however, Cromwell had undergone a religious experience, which drove him towards a more radical religious posture and frequent denunciations of the established church. Puritanism, which had been suppressed during the eleven years of the "Era of Personal Rule," when Charles I governed without parliament, gained renewed political force in 1640 when the beleaguered monarch recalled parliament to cope with the threat of a Scottish invasion of northern England.[2]

Cromwell now sat as the MP (member of parliament) for the university town of Cambridge, a hotbed of religious and political controversy. As a member of what came to be known as the Long Parliament, Cromwell stood with the Puritan radicals, demanding the "root and branch" reform of the Anglican Church and the abolition of the bishops, who were seen as an unbiblical remnant of the Roman Church. He also sided with the political radicals, who challenged the "absolutism" of the Stuart monarchy and insisted on annual parliaments. In February 1642, when parliament proclaimed its authority over naval and military forces, Charles abandoned his capital for the north of England, and the English Civil War began to take shape.[1] On August 22, 1642, the Civil war began: Royalists (people who supported the king: the noblemen, the Catholics and the Irish) fought against

Parliamentarians (people who supported Parliament: the Puritans, the Scots and the townspeople) in their own country. Cromwell was an officer in the parliamentary army – responsible for a couple of mounted troops. In 1643, he was promoted to colonel and given his own cavalry regiment which he guided through a series of victorious small battles which helped the Parliamentarians to secure East Anglia and the East Midlands against the Royalists. At the end of the same year, he was second in command of the Eastern Association Army (Parliament's largest army) with the rank of Lieutenant-General. When he won the battle of Marston Moor on July 2, 1644, he helped Parliament to secure the north of the country for them. In 1645, Parliament's largest army was formed newly and given the name "New Model Army" (nicknamed "The Ironsides") – this was done by Cromwell and Sir Thomas Fairfax. Cromwell also became second in command of this army and won the battle of Naseby on June 14, 1645 which played a major role for the victory of Parliament in the Midlands, the South and the South-West. The First Civil War ended on May 5, 1646 when Charles I surrendered to the Scots.[3]

The years 1646-49 saw the failure of most Cromwell's goals. Far from working together in harmony, parliament became irreparably divided and the dominant parliamentary group turned against the parliamentary army. Despite Cromwell's strong misgivings, the army reacted by involving itself in the political process and became wracked by internal divisions. By 1648 the peace-making process had collapsed and England and Wales were torn apart by renewed war. The period closed with military intervention in government which swept away the traditional constitution. In January 1646 Cromwell fell seriously ill with an "impostume of the head", which laid him low for several weeks and when he got better by early March he seemed to have attended parliament only infrequently during spring. This may be the first sign of what became one of Cromwell's traits, physically to withdraw from the theatre of debate if he found the subject distasteful or was clearly losing the argument. He had been much happier with his friends in the army than he was in the House of Commons, although there he had his own group of friends, too. Cromwell assured the Commons that the army would disband if ordered to do so. But in his absence the New Model was growing more and more restless. 27 Members of Parliament entirely ignored the grievances of the soldiers who, despite having won the First Civil War for Parliament, had not been paid for many months; the soldiers had no guarantee of indemnity against prosecution for actions carried out under orders during the war and there was no provision for war widows and orphans. Eight cavalry regiments were the first to elect such representatives or agents, who were commonly known as Agitators. In March 1647, a petition was circulated amongst the soldiers setting out their grievances. Many officers supported the petition but Parliament demanded its suppression. Those who continued to support it were condemned as "enemies of the state". In response, eight cavalry regiments elected two Agitators each to convey the soldiers' views to senior officers, or "Grandeens".[4]

Conclusion

Oliver Cromwell is deservedly England and Britain's most closely studied head of state. Even in his own lifetime, he puzzled and divided his contemporaries, and starkly differing opinions emerged before and also after his death. To some, he was a hero, saviour

of the nation and its people, a successful soldier, politician, statesman and religious visionary, who in the 1640s thwarted and turned back Stuart tyranny and then, in the 1650s, led the country towards the new and better future. But many contemporaries saw Cromwell as an ambitious, self-seeking hypocrite who claimed to be fighting for the rights and liberties of the people as well as for God, but who, in reality, ruthlessly sought personal power and was only too willing to undermine or destroy individuals or institutions – Charles I, monarchy, the Church of England, the House of Lords, Parliament itself, liberty and the rule of law, as well as former parliamentary friends, colleagues and principles.

REFERENCES:

- 1) Frasier, Antonia. Cromwell: Our Chief of Men (1973).
- 2) Hill, Christopher. God's Englishman (1970).
- 3) Oliver Cromwell and the English Revolution. Andreas Unterweger (2004)
- 4) Martina Rozumková. Oliver Cromwell and his role in the first stage of English Civil War (2007)

ZAMONAVIY RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA INTERFAOL METODLAR
INTEGRATSIYASINING GEOGRAFIYA O'QITISHDAGI AHAMIYATI

Madraximov Shuxratjon Shukurovich

Qo'qon DPI, assistent-o'qituvchi

Madraximova Maxfuza Axmedovna

Qo'qon DPI, assistent-o'qituvchi

Abdullayev Alibek Qodiraliyevich

Qo'qon DPI, dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada geografiya fanini o'qitishda zamonaviy raqamli texnologiyalari va interfaol metodlarning integratsiyasi haqida yoritiladi. Unda «Idrok xaritasi» metodi va EdravMindMaster dasturida Afrika materigi mavzulariga oid idrok xaritasi tayyorlash ketma-ketligi keltirilgan.

Kalit so'zlar: interfaol metodlar, geografiya o'qitish metodikasi, "Idrok xaritasi" metodi, zamonaviy raqamli texnologiyalar, integratsiya, ta'lim sifati, fikrlash jarayoni, g'oyalar.

THE IMPORTANCE OF THE INTEGRATION OF MODERN DIGITAL
TECHNOLOGIES AND INTERACTIVE METHODS IN GEOGRAPHY TEACHING

Madraximov Shuxratjon Shukurovich

Kokand SPI, assistant teacher

Madraximova Maxfuza Axmedovna

Kokand SPI, assistant teacher

Abdullayev Alibek Qodiraliyevich

Kokand SPI, docent

Abstract: This article describes the integration of modern digital technologies and interactive methods in the teaching of geography. It presents the "Mind Mapping" method and the sequence of making a mind mapping on the topics of the African continent in the EdravMindMaster program.

Key words: interactive methods, geography teaching methodology, "Mind mapping" method, modern digital technologies, integration, quality of education, thinking process, ideas

**ЗНАЧЕНИЕ ИНТЕГРАЦИИ СОВРЕМЕННЫХ ЦИФРОВЫХ
ТЕХНОЛОГИЙ И ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ В ПРЕПОДАВАНИИ
ГЕОГРАФИИ**

Мадрахимов Шухратжон Шукурович

Кокандский ГПИ, ассистент-преподаватель

Мадрахимова Махфуза Ахмедовна

Кокандский ГПИ, ассистент-преподаватель

Абдуллаев Алибек Кодиралиевич

Кокандский ГПИ, доцент

Аннотация: *В данной статье описывается интеграция современных цифровых технологий и интерактивных методов в преподавании географии. В ней представлен метод «Карта разума» и последовательность составления майнд-мэппинга на темы Африканского континента в программе EdravMindMaster.*

Ключевые слова: *интерактивные методы, методика обучения географии, метод «Карта разума», современные цифровые технологии, интеграция, качество образования, мыслительный процесс, идеи.*

The level of development of modern digital technology is closely connected primarily with the intellectual potential of society, that is, with the development of the education system. At present, the issues of the content of education and its quality are considered as priorities in the education system. Both developed and developing countries of the world pay special attention to the informatization of education, i.e. the introduction of new information technologies in education. In these countries, we can observe a wide use of modern information technologies to improve the quality of education. Indeed, the use of information technologies and modern educational technologies in education sets the stage for improving the quality of education to higher levels.

Widespread use of the achievements of science and innovation in the global education system, consistent and sustainable development of all spheres of society and the state serve as an important factor in building a decent future for the country. High professional competence, competitive staff training, innovations in education, widespread implementation of modern, interactive and creative learning styles play an important role in the development of students' abilities to scientific research based on such indicators as motivational, cognitive, operational, reflective and self-assessment [1].

A great deal of attention is currently being paid to the sphere of education. At the same time, the strategy of actions for the further development of the Republic of Uzbekistan, developed under the direct leadership of President Sh. M. Mirziyoyev, can lay down the main ideas of further improvement of the system of continuous education, development of the policy of training qualified personnel and strengthening the material and technical base [1].

Education is a key factor in reforming society and transforming it into a society more open to the outside world and oriented toward new technologies and knowledge. It predetermines and determines not only the perspective of society's development, but also the individual activity of each person.

In order to improve the quality of education in recent years, interactive methods are effectively used throughout the education system. At the same time, the integration of especially interactive methods with modern technologies yields more effective results. Of these, "Mind map" - A graphic method of presenting information in the process of thinking in a human-readable form-logical and associative diagrams. The mind map reflects the

thought process. When the process begins, one thought generates others. Any idea can develop infinitely in almost all directions. A basic idea includes several larger ideas, each of which, in turn, is defined in the form of even smaller ideas. Each small idea is inextricably linked to a certain global idea. They can all be described by [2]. In other words, the Mind map method is capable of producing a guaranteed final result:

- presentation of new knowledge in lecture classes (collectively);
- testing, consolidation of knowledge in practical classes (in small groups);
- Development of creative work skills, logical thinking in independent learning (individually).

Stages of the perception map method:

1. Brainstorming. It is aimed at finding a topic for reflection, that is, the main theme. Usually in the center of the card is a specified topic, information.

2. Stuffing. When the main idea is defined, it is necessary to identify the main themes associated with it. They should have short names and create a hierarchy of cards. If the categories are too abstract, you should attach images to them: this creates associations and allows ideas to spread quickly. The second level of the map is where themes, ideas, begin to be created. Themes presented on the second level should consist of one or two words.

3. Clarification. The third and subsequent levels are a process of refinement of ideas. Here you can use descriptive phrases, notes, and references, as well as linking map elements to one another. For example, you can make connections between different ideas, notes, and references at different levels. This enriches the map logically.

Mind maps can be created on paper or in mobile apps. It is less convenient to draw by hand, as the Nets shift and change a lot in the process of completing and refining the mind map. With today's technology, you can visualize material on a mind map, supplement it with audio or video content, and move all these elements around.

Some popular Mind map applications are: edravmindmaster, Bubble.us, Google, FreeMind, iMindMap, MindManager, Mindomo, Popplet, SpiderScribe, XMind. The perception map helps to process and structure the information received during the lesson.

It also helps to activate associative thinking, allowing you to see important facts that have been missed in traditional analysis. The perception map allows you to gather all the material on one topic, consider all aspects, and see the commonalities.

Below we have given an example of using EdravMindMaster, an application for creating Mind maps, to implement the principles of exhibitionism when providing theoretical knowledge on subjects related to the African continent from the discipline of "geography". To do this, the program is first launched (Fig.1).

Figure 1. Appearance of EdravMindMaster program.

From the "New" section select the appropriate topic maps from "Blank templates" (Fig.2).

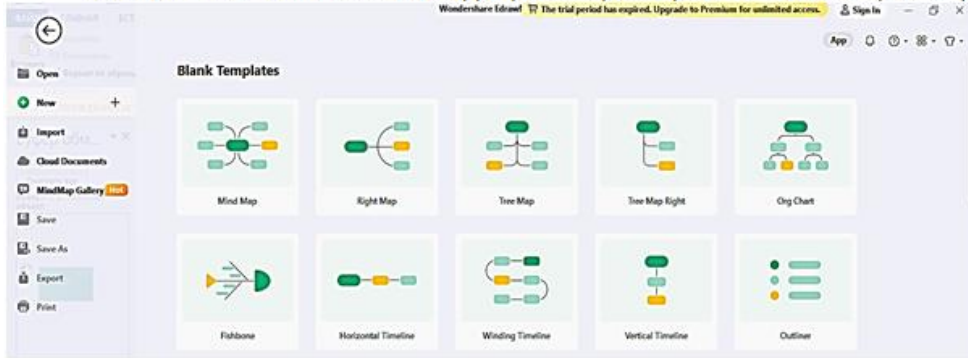

Figure 1. The appearance of the "Blank templates" section.

The main idea "Africa" and related main themes are filled in the necessary sections and the corresponding pictures are attached to them (Fig.3).

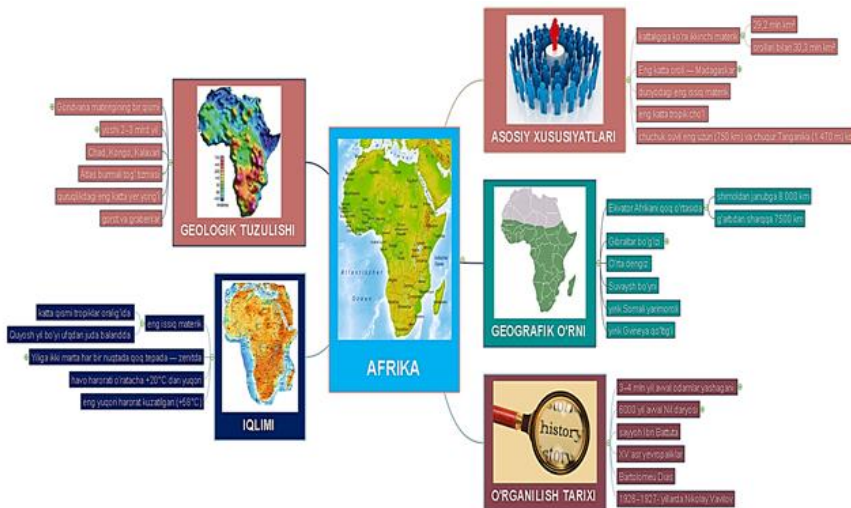

Figure 3: "Africa"- mind map of the main idea (as an example).

The expedient, purposeful, effective use of interactive methods by teachers in the process of teaching and upbringing serves to create broad opportunities for educating students in communication, the ability to conduct collective activities, think logically, synthesize, analyze existing ideas, find logical connections between different points of view. The optimal way to increase the effectiveness of training in modern conditions is the organization of training with innovative methods and their use in the educational process.

USED LITERATURE:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar Strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-4947-son Farmoni. – O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017 y., 5-son, 70-

modda, 20-son, 354-modda, 23-son, 448-modda.

2. Informatika va axborot texnologiyalari. 9-sinf: O'qituvchilar uchun o'quv-metodik qo'llanma. M. R. Fayziyeva, D. M. Sayfurov. – Toshkent: Tasvir, 2020. – 112 b .

3. Geografiya. Umumiy o'rta ta'lim maktablari 7-sinflari uchun darslik. M.Mirakmalov va boshqalar. Toshkent. Respublika ta'lim markazi. 2022 yil.

4. Abdunazarova, Dilfuza Tukhtasinovna, Maxfuza Madraximova, and Shuhrat Madrahimov. "SOLVING EQUATIONS IS FOUNDATIONAL FOR MIDDLE AND HIGH SCHOOL MATH." Scientific Bulletin of Namangan State University 3.5 (2021): 7-10.

5. Axmedovna, Madraximova Maxfuza, Turdaliyev Sodiqjon Muminjonovich, and Abduraxmonov Dilmurod Akramaliyevich. "CORRELATION COEFFICIENT AS A MATHEMATICAL SOLUTION OF ECONOMIC ISSUES." INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876 16.06 (2022): 72-75.

6. Shukurovich, Madrahimov Shuhratjon, and Madrahimova Mahfuza Ahmedovna. "Measures For Monitoring And Evaluation Of Power Activity In Higher Education." JournalNX: 423-426.

7. Madrakhimov, Shukhrat Shukurovich, and Mahfuza Akhmedovna Madrakhimova. "A HERO WHO SAW THE WAR!." 75-летию Победы Великого народа посвящается: Люди. События. Факты. 2020.

8. Madrakhimova, Mahfuza Akhmedovna, and Maftuna Islomjon qizi Yakubjonova. "CRITERIA OF MONITORING AND EVALUATION FOR EDUCATIONAL ACTIVITIES." Scientific Bulletin of Namangan State University 1.6 (2019): 346-347.

9. Shukurovich, Madrakhimov Shukhratjon, et al. "OPPORTUNITIES TO DEVELOP STUDENTS' TEXT WORKING COMPETENCIES IN LECTURE LESSONS." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.11 (2022): 799-803.

10. Ugli, Muydinjonov Ziyodjon Rafiqjon, et al. "ORGANIZATIONAL FORMS OF COMPUTER SCIENCE EDUCATION." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.11 (2022): 790-794.

11. Ugli, Muydinjonov Davlatjon Rafiqjon, et al. "USE OF REMOTE TECHNOLOGIES IN TEACHING COMPUTER SCIENCE." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.11 (2022): 785-789.

12. Akhmedovna, Madrakhimova Makhfuza, et al. "Relationship of Quaternions and Vector Algebra." Texas Journal of Engineering and Technology 15 (2022): 68-71.

13. Madraximov, Shuxratjon, and Maxfuza Madraximova. "ANIQ INTEGRALNI O'QITISHDA GRAFIK ORGANAYZERLARDAN FOYDALANISH." Interpretation and researches 1.1 (2023).

14. Madraximova, Maxfuza, and Shuxratjon Madraximov. "“MANTIQ ASOSLARI” MAVZUSINI O'QITISHDA ZAMONAVIY AKT VA INTERFAOL METODLARNING INTEGRATSIYASI." Interpretation and researches 1.1 (2023).

15. Козлов, Александр Дмитриевич, Шухратжон Шукурович Мадрахимов, and Махфуза Ахмедовна Мадрахимова. "ЎҚУВ ФАОЛИЯТИНИ БАҲОЛАШ МЕЗОНЛАРИ ВА УНИНГ ТУРЛИ ТАЛҚИНЛАРИ." " USA" INTERNATIONAL

SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE TOPICAL ISSUES OF SCIENCE. Vol. 8.
No. 1. 2023.

16. Shukurovich, Madraximov Shuxratjon. "THE IMPORTANCE OF THE INTEGRATION OF MODERN DIGITAL TECHNOLOGIES AND INTERACTIVE METHODS IN GEOGRAPHY TEACHING." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.6 (2023): 318-323.

17. Madraximov, Sh Sh, M. A. Ummatova, and G. A. Axmedova. "TENGLAMALARNI YECHISHNING BA'ZI SUN'IY USULLARI." *Scientific Impulse* 1.11 (2023): 624-629.

18. Melikyzievich, Siddikov Ilkhom, et al. "THE METHOD OF REFERENCE TESTS FOR THE DIAGNOSIS OF DIGITAL DEVICES." *International Journal of Early Childhood Special Education* 14.7 (2022).

19. Ugli, Muydinjonov Davlatjon Rafiqjon, et al. "WHO WAS THE KING IN MATHEMATICS? STORIES ABOUT GAUSS." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.12 (2022): 230-233.

20. Ugli, Muydinjonov Ziyodjon Rafiqjon, et al. "ANALYSIS OF FOREIGN EXPERIENCE IN ORGANIZING THE ELECTRONIC LEARNING ENVIRONMENT OF THE HIGHER EDUCATION INSTITUTION." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.12 (2022): 203-208.

21. Akhmedovna, Madrakhimova Makhfuza, et al. "WAYS TO DEVELOP STUDENTS'RESEARCH COMPETENCIES IN TEACHING COMPUTER SCIENCE." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.12 (2022): 190-193.

22. Shukurovich, Madrakhimov Shukhratjon, et al. "THE INTEGRATION OF COMMUNICATION TECHNOLOGIES AND INTERACTIVE METHODS IN TEACHING THE SUBJECT OF" METHODS OF TEACHING INFORMATICS"." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.12 (2022): 354-359.

23. Abdullayev, A. K., N. R. Abdullayeva, and M. A. Madraximova. "THE BASIS IS A MOBILE INDUSTRIAL ROBOT CORECHARACTERISTICS AND SHAPE OF THE SPATIAL STRUCTURE." *International Journal of Early Childhood Special Education* 14.7 (2022).

24. Abdullayeva, Nargiza, and Alibek Abdullayev. "MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY AXBOROT-KOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALARINI O'RNI." *Interpretation and researches* 1.8 (2023).

25. Abdullayev, A. Q., and N. R. Abdullayeva. "UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA KREATIV FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH." *МУ АЛЛИМ СЕЎМ ЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИ?*

26. Qodiraliyevich, Abdullayev Alibek. "ВОПРОСЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В ПРАКТИКЕ США". *Gospodarka i Innowacje*. 40 (2023): 16-19.

27. Гуссейнов, Замин Р. и др. "ПОДГОТОВКА И РЕАЛИЗАЦИЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО ПЛАНА РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

АДМИНИСТРАТИВНОГО РАЙОНА НА ОСНОВЕ ПРИНЦИПОВ УСТОЙЧИВОГО И ИНКЛЮЗИВНОГО РАЗВИТИЯ". Экономическое и социальное развитие (сборник материалов), 37-я Международная научная конференция по экономическому и социальному развитию. 2019.

28. Абдуллаев, А. Х. и Б. М. Алиева. "Об одной задаче смешанного целочисленного программирования большой размерности и алгоритме ее решения". Scholedge Международный журнал междисциплинарных и смежных исследований 5.7 (2018).

29. Yuldashev, A. R., and M. A. Madrakhimova. "PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES AND CLASSIFICATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCIES IN THE FORMATION OF JUNIOR SPECIALISTS IN COMPUTER SCIENCE LESSONS." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 11.6 (2023): 315-317.

RELATIONSHIP OF QUATERNIONS AND VECTOR ALGEBRA

Madraximov Shuxratjon Shukurovich

Kokand SPI, assistant teacher

Madraximova Maxfuza Axmedovna

Kokand SPI, assistant teacher

Abdullayev Alibek Qodiraliyevich

Kokand SPI, docent

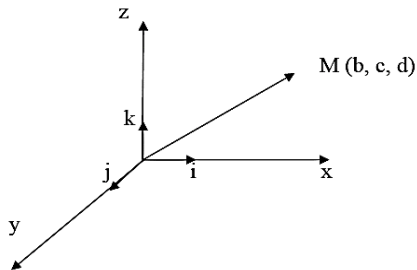
Abstract: *In this article applications of quaternion theory to vector algebra are highlighted. The relations between operations on three-dimensional space vectors and calculations on quaternions are given.*

Key words: *theory of quaternions, algebra of vectors, quaternion, scalar multiplication, vector multiplication, length of vector.*

In the middle of the 19th century the appearance of quaternions stimulated various researches in the fields of mathematics and physics. In particular, because of quaternions, one of the important branches of mathematics - algebra of vectors was created. It can be clearly noticed that the algebra of vectors arose after preliminary conclusions of the theory of quaternions. The scientific works of the English mathematician W. Hamilton, who was really the founder of the theory of quaternions, dates back to the 50s of the 19th century, and the works of the American physicist and mathematician D. Gibbs to form the main place of vector algebra in mathematics dates back to the 80s of the 19th century.

Quaternion - (from latin quaterni - "of four") term was proposed by the English scientist Hamilton (1843) [1]. Below are represented the relationships between calculations on quaternions and operations on three-dimensional space vectors.

Let's recall some concepts known to us from geometry. If we take a right-angled coordinate system in space, and define vectors i, j, k , directed along the coordinate axis from the origin of the coordinates, and whose length is equal to 1 (picture 1), then any sum of the form $bi+cj+dk$ represents a certain vector. This vector is a vector from the beginning of coordinates O to the point M with coordinates b, c, d .

Picture 1.

Any quaternion of the form $q=a+ bi+cj+dk$ represents vector of the form $bi+cj+dk$ and a real number. We call the number a the numerical (real) part of the quaternion q , and the expression $bi+cj+dk$ is its vector part. Now let's look at two quaternions $q_1=a_1+b_1i+c_1j+d_1k$ and $q_2=a_2+b_2i+c_2j+d_2k$.

According to the rule of multiplying quaternions we get the following result [3] by multiplying them:

$$q_1 q_2 = -(b_1 b_2 + c_1 c_2 + d_1 d_2) + (c_1 d_2 - d_1 c_2)i + (d_1 b_2 - b_1 d_2)j + (b_1 c_2 - c_1 b_2)k \quad (1)$$

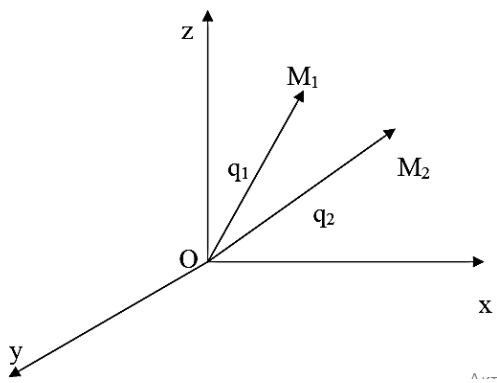
We write the numerical part and the vector parts of the quaternion $q_1 q_2$ separately:

numerical part of $q_1 q_2 = -(b_1 b_2 + c_1 c_2 + d_1 d_2)$ (2)

vector part of $q_1 q_2 = (c_1 d_2 - d_1 c_2)i + (d_1 b_2 - b_1 d_2)j + (b_1 c_2 - c_1 b_2)k$ (3)

Each of the expressions (2), (3) expresses a certain geometric meaning. We show that the sum of $b_1 b_2 + c_1 c_2 + d_1 d_2$ is equal to the expression $|q_1| |q_2| \cos \varphi$ which determines multiplication of the modules of q_1 and q_2 quaternions and the cosine of the angle between them. Let's consider the scalar product of q_1, q_2 vectors. Note that the scalar product is denoted as (q_1, q_2) , not a vector, but a certain number. Thus, according to the definition of the scalar product $(q_1, q_2) = |q_1| |q_2| \cos \varphi$.

Let's prove the formula $(q_1, q_2) = b_1 b_2 + c_1 c_2 + d_1 d_2$ (4). In picture 2 a triangle constructed on q_1 and q_2 of vectors is depicted. The first tip of the triangle lies at the origin of the coordinates and the other two tips are on the points M_1 and M_2 with coordinates b_1, c_1, d_1 and b_2, c_2, d_2 .

Picture 2.

(M_1 and M_2 points are the tips of the q_1 and q_2 vectors respectively.)

The following are known to us:

$OM_1^2 = b_1^2 + c_1^2 + d_1^2$, $OM_2^2 = b_2^2 + c_2^2 + d_2^2$, $M_1 M_2^2 = (b_1 - b_2)^2 + (c_1 - c_2)^2 + (d_1 - d_2)^2$, after that $M_1 M_2^2 = OM_1^2 + OM_2^2 - (b_1 b_2 + c_1 c_2 + d_1 d_2)$. And from the theorem of cosines: $M_1 M_2^2 = OM_1^2 + OM_2^2 - 2 OM_1 \cdot OM_2 \cdot \cos \varphi$ where $\varphi = q_1$ and q_2 the angle between the vectors.

By equating the above expressions, we get the following expression to be proved: $OM_1 \cdot OM_2 \cdot \cos \varphi = b_1 b_2 + c_1 c_2 + d_1 d_2$.

Thus, the real part of the product of q_1 and q_2 quaternions is equal to the obtained with the opposite sign of scalar multiplication of q_1 and q_2 .

If q_1 and q_2 if the vectors are perpendicular, it is clear that their scalar product is equal to zero ($\varphi = \pi/2$, $\cos \varphi = 0$), and therefore the real part of the product $q_1 q_2$ is also zero. In this case q_1, q_2 will consist of clean vectors. The converse of this statement is also valid, that is, if q_1, q_2 is a clean vector, then the scalar product of q_1 and q_2 is equal to 0. q_1 and q_2 are perpendicular while $q_1 q_2 = -q_1 q_2$ can also be seen from formula (1).

Expressing the geometric meaning of the vector part of the product q_1q_2 (the expression on the right side of equation (3)) is somewhat difficult. This expression is called the vector product of the vectors q_1 and q_2 and is denoted by $[q_1, q_2]$.

$$[q_1, q_2] = (c_1d_2 - d_1c_2)i + (d_1b_2 - b_1d_2)j + (b_1c_2 - c_1b_2)k.$$

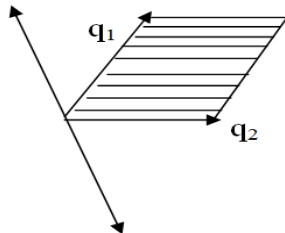
The vector $[q_1, q_2]$ is perpendicular to each of the vectors q_1 and q_2 , and its length is $|q_1||q_2|\sin\phi$ or the face of the parallelogram S constructed from the vectors q_1 and q_2 .

To prove the perpendicularity of the vectors $[q_1, q_2]$ and q_1 , as is well known, it suffices to check that the real part of the product of quaternions is equal to zero or that their product is a "clean" vector. But since $[q_1, q_2] = q_1q_2 - (q_1, q_2)$ from (1) and (4), then $q_1[q_1, q_2] = q_1(q_1q_2 - (q_1, q_2)) = q_1^2q_2 - (q_1, q_2)q_1 = -|q_1|^2q_2 + (q_1, q_2)q_1$.

On the right side, a vector is formed, consisting of the sum of two more vectors. The perpendicularity of the vectors $[q_1, q_2]$ and q_2 can be shown in the same way.

Now let's find the length of the vector $[q_1, q_2]$.

Its square is equal to $(c_1d_2 - d_1c_2)^2 + (d_1b_2 - b_1d_2)^2 + (b_1c_2 - c_1b_2)^2$ or $(b_1^2 + c_1^2 + d_1^2)(b_2^2 + c_2^2 + d_2^2) - (b_1b_2 + c_1c_2 + d_1d_2)^2$. The last expression represents $|q_1|^2|q_2|^2 - (q_1, q_2)^2$, or by the definition of scalar product $|q_1|^2|q_2|^2 - |q_1|^2|q_2|^2\cos^2\phi$, or $|q_1|^2|q_2|^2\sin^2\phi$. Therefore, the square of the length of the vector $[q_1, q_2]$ is equal to $|q_1|^2|q_2|^2\sin^2\phi$, or S^2 , which is the statement required to be proved. The indicated properties of the vector $[q_1, q_2]$, i.e., the perpendicularity of q_1 and q_2 and its length equal to S , do not completely define it. $[q_1, q_2]$, q_1 and q_2 and its length equal to S , do not completely determine it. Such properties are represented by two mutually opposite vectors. (picture 3).

Picture 3.

Thus, for pure vector quaternions, the formula $q_1q_2 = - (q_1, q_2) + [q_1, q_2]$ is appropriate. Here, (q_1, q_2) is the scalar product of q_1, q_2 and $[q_1, q_2]$ is the vector product. It can be seen from them that scalar and vector multiplications are "pieces" of quaternion multiplication. The operations of vector scalar multiplication and vector multiplication belong to the section of vector algebra of mathematics that has interdisciplinary applications in physics, mathematics itself, especially in mechanics.

Quaternion multiplication is a key tool in solving some problems of geometry and mechanics because it combines 2 different multiplications of vectors, namely scalar and vector multiplication.

REFERENCES:

1. <https://elib.buxdu.uz/index.php/pages/2019-12-19-10-06-13/matematik-atamalar/item/2572-Kvaternion>.

2. Фурман Я. А. - Комплекснозначные и гиперкомплексные системы в задачах обработки многомерных сигналов. Darslik. 2004. М.: Физматлит. 456 бет.
3. Назаров Р., Тошпўлатов Б. Алгебра ва сонлар назарияси. I қисм. Ўқув кўлланма. Тошкент. «Ўқитувчи». 1993.
4. Радыно Н. Я. Гиперкомплексные числа в задачах геометрии и алгебры: пособие для студентов фак. прикл. математики и информатики / Н. Я. Радыно. - Минск: БГУ, 2010. - 94 с.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida»gi PF-4947-son Farmoni. – O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 5-son, 70-modda, 20-son, 354-modda, 23-son, 448-modda.
6. Informatika va axborot texnologiyalari. 9-sinf: O'qituvchilar uchun o'quv-metodik qo'llanma. M. R. Fayziyeva, D. M. Sayfurov. – Toshkent: Tasvir, 2020. – 112 b .
7. Geografiya. Umumiy o'rta ta'lim maktablari 7-sinflari uchun darslik. M.Mirakmalov va boshqalar. Toshkent. Respublika ta'lim markazi. 2022 yil.
8. Abdunazarova, Dilfuza Tukhtasinovna, Maxfuza Madraximova, and Shuhrat Madrahimov. "SOLVING EQUATIONS IS FOUNDATIONAL FOR MIDDLE AND HIGH SCHOOL MATH." Scientific Bulletin of Namangan State University 3.5 (2021): 7-10.
9. Axmedovna, Madraximova Maxfuza, Turdaliyev Sodiqjon Muminjonovich, and Abduraxmonov Dilmurod Akramaliyevich. "CORRELATION COEFFICIENT AS A MATHEMATICAL SOLUTION OF ECONOMIC ISSUES." INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876 16.06 (2022): 72-75.
10. Shukurovich, Madrahimov Shuhratjon, and Madrahimova Mahfuza Ahmedovna. "Measures For Monitoring And Evaluation Of Power Activity In Higher Education." JournalNX: 423-426.
11. Madrakhimov, Shukhrat Shukurovich, and Mahfuza Akhmedovna Madrakhimova. "A HERO WHO SAW THE WAR!." 75-летию Победы Великого народа посвящается: Люди. События. Факты. 2020.
12. Madrakhimova, Mahfuza Akhmedovna, and Maftuna Islomjon qizi Yakubjonova. "CRITERIA OF MONITORING AND EVALUATION FOR EDUCATIONAL ACTIVITIES." Scientific Bulletin of Namangan State University 1.6 (2019): 346-347.
13. Shukurovich, Madrakhimov Shukhratjon, et al. "OPPORTUNITIES TO DEVELOP STUDENTS' TEXT WORKING COMPETENCIES IN LECTURE LESSONS." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.11 (2022): 799-803.
14. Ugli, Muydinjonov Ziyodjon Rafiqjon, et al. "ORGANIZATIONAL FORMS OF COMPUTER SCIENCE EDUCATION." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.11 (2022): 790-794.
15. Ugli, Muydinjonov Davlatjon Rafiqjon, et al. "USE OF REMOTE TECHNOLOGIES IN TEACHING COMPUTER SCIENCE." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.11 (2022): 785-789.

16. Akhmedovna, Madrakhimova Makhfuza, et al. "Relationship of Quaternions and Vector Algebra." *Texas Journal of Engineering and Technology* 15 (2022): 68-71.
17. Madraximov, Shuxratjon, and Maxfuza Madraximova. "ANIQ INTEGRALNI O'QITISHDA GRAFIK ORGANAYZERLARDAN FOYDALANISH." *Interpretation and researches* 1.1 (2023).
18. Madraximova, Maxfuza, and Shuxratjon Madraximov. "“MANTIQ ASOSLARI” MAVZUSINI O'QITISHDA ZAMONAVIY AKT VA INTERFAOL METODLARNING INTEGRATSIYASI." *Interpretation and researches* 1.1 (2023).
19. Козлов, Александр Дмитриевич, Шухратжон Шукурович Мадрахимов, and Махфуза Ахмедовна Мадрахимова. "ЎҚУВ ФАОЛИЯТИНИ БАҲОЛАШ МЕЗОНЛАРИ ВА УНИНГ ТУРЛИ ТАЛҚИНЛАРИ." " USA" INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE TOPICAL ISSUES OF SCIENCE. Vol. 8. No. 1. 2023.
20. Shukurovich, Madraximov Shuxratjon. "THE IMPORTANCE OF THE INTEGRATION OF MODERN DIGITAL TECHNOLOGIES AND INTERACTIVE METHODS IN GEOGRAPHY TEACHING." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.6 (2023): 318-323.
21. Madraximov, Sh Sh, M. A. Ummatova, and G. A. Axmedova. "TENGLAMALARNI YECHISHNING BA'ZI SUN'IY USULLARI." *Scientific Impulse* 1.11 (2023): 624-629.
22. Melikyzievich, Siddikov Ilkhom, et al. "THE METHOD OF REFERENCE TESTS FOR THE DIAGNOSIS OF DIGITAL DEVICES." *International Journal of Early Childhood Special Education* 14.7 (2022).
23. Ugli, Muydinjonov Davlatjon Rafiqjon, et al. "WHO WAS THE KING IN MATHEMATICS? STORIES ABOUT GAUSS." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.12 (2022): 230-233.
24. Ugli, Muydinjonov Ziyodjon Rafiqjon, et al. "ANALYSIS OF FOREIGN EXPERIENCE IN ORGANIZING THE ELECTRONIC LEARNING ENVIRONMENT OF THE HIGHER EDUCATION INSTITUTION." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.12 (2022): 203-208.
25. Akhmedovna, Madrakhimova Makhfuza, et al. "WAYS TO DEVELOP STUDENTS'RESEARCH COMPETENCIES IN TEACHING COMPUTER SCIENCE." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.12 (2022): 190-193.
26. Shukurovich, Madrakhimov Shukhratjon, et al. "THE INTEGRATION OF COMMUNICATION TECHNOLOGIES AND INTERACTIVE METHODS IN TEACHING THE SUBJECT OF" METHODS OF TEACHING INFORMATICS"." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.12 (2022): 354-359.
27. Abdullayev, A. K., N. R. Abdullayeva, and M. A. Madraximova. "THE BASIS IS A MOBILE INDUSTRIAL ROBOT CORECHARACTERISTICS AND SHAPE OF THE SPATIAL STRUCTURE." *International Journal of Early Childhood Special Education* 14.7 (2022).

28. Abdullayeva, Nargiza, and Alibek Abdullayev. "МАТЕМАТИКА FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY AXBOROT-KOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALARINI O'RNI." Interpretation and researches 1.8 (2023).
29. Abdullayev, A. Q., and N. R. Abdullayeva. "UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA KREATIV FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH." МУАЛЛИМ СЕЎМ ЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИ?:
30. Qodiraliyevich, Abdullayev Alibek. "ВОПРОСЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В ПРАКТИКЕ США". Gospodarka i Innowacje. 40 (2023): 16-19.
31. Гуссейнов, Замин Р. и др. "ПОДГОТОВКА И РЕАЛИЗАЦИЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО ПЛАНА РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА АДМИНИСТРАТИВНОГО РАЙОНА НА ОСНОВЕ ПРИНЦИПОВ УСТОЙЧИВОГО И ИНКЛЮЗИВНОГО РАЗВИТИЯ". Экономическое и социальное развитие (сборник материалов), 37-я Международная научная конференция по экономическому и социальному развитию-. 2019.
32. Абдуллаев, А. Х. и Б. М. Алиева. "Об одной задаче смешанного целочисленного программирования большой размерности и алгоритме ее решения". Scholedge Международный журнал междисциплинарных и смежных исследований 5.7 (2018).
33. Yuldashev, A. R., and M. A. Madrakhimova. "PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES AND CLASSIFICATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCIES IN THE FORMATION OF JUNIOR SPECIALISTS IN COMPUTER SCIENCE LESSONS." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 11.6 (2023): 315-317.

MATEMATIKA O'QITISHDA IQTISODIY MASALALARNI ISHLAB
CHIQRISH JARAYONLARIGA TADBIIQIY YECHISH HAQIDA

Madraximova Maxfuza Axmedovna

Qo'qon DPI, assistent-o'qituvchi

Abdullayev Alibek Qodiraliyevich

Qo'qon DPI, dotsent

Madraximov Shuxratjon Shukurovich

Qo'qon DPI, assistent-o'qituvchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada iqtisodiyot tarmoqlarida ishlab chiqarish jarayonining omillar ta'sirini matematik statistikaning korrelyatsion koeffitsientlari orqali aniqlash haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Matematik usul, juft va ko'p sonli korrelyatsiya, koeffitsient, tannarx, omil, sarf-xarajat.

Аннотация: В статье представлена информация об определении влияния факторов производственного процесса в экономике через коэффициенты корреляции математической статистики.

Ключевые слова: математический метод, четные и множественные корреляция, коэффициент, стоимость, фактор, расход.

Annotation: This article provides information on determining the influence of factors of the production process in the economy through the correlation coefficients of mathematical statistics.

Keywords: Mathematical method, even and multiple correlations, coefficient, cost, factor, cost.

Mamlakatimizda matematika 2020-yildan ilm-fanni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. O'tgan davr ichida matematika ilm-fani va ta'limini yangi sifat bosqichiga olib chiqishga qaratilgan qator tizimli ishlar amalga oshirilgan bo'lsada, sohada yechimini topmagan qator masalalarning mavjudligi, ayniqsa, iqtisodiyot tarmoqlarining matematik yechimini talab etadigan muammolar va ularning jarayonlarini matematik modellashtirish ehtiyojlari asosida ilmiy-tadqiqot ishlarining ishlab chiqilishi hozirgi paytda dolzarbligicha qolayapti.

Ana shunday amaliy yechimini kutayotgan masalalardan biri korxonada ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish masalasidir. Korxonada faoliyati uchun tannarx muhim rol o'ynaydi, chunki mahsulot ishlab chiqarish va sotish xarajatlari qancha kam bo'lsa korxonada foydasi va rentabelligi shuncha oshadi. Mahsulot tannarxi korxonada mahsulotini ishlab chiqarish va sotish bilan bog'liq bo'lgan, pul bilan ifodalangan xarajatlarning yig'indisidir. Tannarxning pasaytirilishi bilan korxonalarning pul jamg'armalari oshadi, ishlab chiqarishni yanada kengaytirish va takomillashtirish uchun qo'shimcha mablag' beradi, mahsulotlar chakana narxini pasaytirib bu bilan aholining turmush darajasini yuksaltirishga imkon yaratadi. Mahsulot tannarxining ma'lum darajasi juda ko'p ishlab chiqarish omillarining o'zaro ta'sir natijasiga bog'liq bo'ladi. Ular

o'rtasidagi bog'liqlik darajasi matematik statistikaning korrelyatsion metodlari orqali tahlil o'tkazib, yuqori aniqlikda topish mumkin.

Korrelyatsion tahlil iqtisodiyot, sotsiologiya va psixologiya, tibbiyot, sifat menejmenti, biometriya va boshqa sohalarida qo'llaniladi. Korrelyatsion tahlilning ommabopligi korrelyatsiya koeffitsientlarini nisbatan oson hisoblashi va ularni qo'llash maxsus matematik tayyorgarlikni talab qilmasligi bilan izohlanadi. Boshqa tomondan, korrelyatsiya koeffitsientlarini talqin qilish oson.

Korrelyatsion tahlil bu ikki yoki undan ortiq tasodifiy o'zgaruvchilar o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganishning statistik usuli. Empirik tadqiqotlarda tasodifiy o'zgaruvchilar sifatida o'zgaruvchilarning qiymatlari, kuzatuv obyektlarining o'lchangan xususiyatlari mavjud. Korrelyatsion tahlilning mohiyati korrelyatsiya koeffitsientlarini hisoblashdan iborat. Korrelyatsiya koeffitsientlari, qoida tariqasida, ijobiy va salbiy qiymatlarni qabul qilishi mumkin. Korrelyatsiya koeffitsientining belgisi bog'lanish yo'nalishini, absolyut qiymat esa bog'lanishning kuchini izohlashga imkon beradi. Korrelyatsiya koeffitsientlarini hisoblash usuli o'zaro bog'liqlik o'rganilayotgan o'zgaruvchilarning o'lchov o'lchovlariga bog'liq. Kantitativ miqyosda (interval shkalasi yoki nisbatlar shkalasi) o'lchangan o'zgaruvchilar uchun kovaryans yoki korrelyatsiya momenti hisoblab chiqiladi. Tartibli miqyosda o'lchangan o'zgaruvchilar o'rtasidagi bog'liqlik kuchi va yo'nalishini baholash uchun parametr bo'lmagan darajadagi korrelyatsiya koeffitsientlari qo'llaniladi. Shuningdek, Fechner belgilarining korrelyatsiya koeffitsienti, ko'p martabali korrelyatsiya koeffitsienti (muvofiqlik koeffitsienti) tez-tez ishlatiladi. Dichotomous o'zgaruvchilar o'rtasidagi bog'liqlikni baholash uchun choralar mavjud.

Biroq, korrelyatsion tahlilning o'ziga xos xususiyatlari va metodikasi mavjud. Ushbu usulni faqatgina u yoki bu korrelyatsiya koeffitsientini hisoblash uchun zarur shartlar bajarilgan taqdirda qo'llash juda muhimdir. Korrelyatsion tahlil usuli nafaqat korrelyatsiya koeffitsientlarini hisoblashni, balki ularning ahamiyatini majburiy tekshirishni ham nazarda tutadi, bu statistik gipotezalarni sinash printsipiga, korrelyatsiya koeffitsientlarining oraliq baholarini tuzishga asoslangan. Soxta xulosalarga olib keladigan "yolg'on korrelyatsiya" (ложная корреляция) [1] holatlarida miqdoriy o'zgaruvchilar o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilishda qisman korrelyatsiya koeffitsientlari hisoblab chiqiladi va tahlil qilinadi.

Agar ko'rsatkichlar o'rtasidagi aloqa qat'iy determinatsiyalangan bo'lmasa, u holda u korrelyatsion hisoblanadi. Korrelyatsion bog'lanish - bu shunday to'liqsiz bog'lanishki, unda omillarning har bir qiymatiga turli zamon va makon sharoitlarida natijaning har xil qiymatlari mos keladi. Bu holda omillar to'liq soni noma'lumdur.[2]

Korrelyatsion tahlil ikki vazifani - bog'liqlikning zichligini aniqlash va omillarning natijaviy ko'rsatkichga ta'sirini miqdoriy baholashda keng qo'llaniladi va quyidagi jadvalga asosanib xulosalanadi.

(1-jadval)

Korrelyatsion nisbatning turli qiymatlarida aloqalar uzviyligini baholash

Nisbat miqdori	0,1-0,3	0,3-0,5	0,5-0,7	0,7-0,9	0,9-0,99
Aloqa uzviyligi	Kuchsiz	Sezilarsiz	Sezilarli	Yuqori	Ancha yuqori

To'g'ri chiziqli bog'lanishda korrelyatsion munosabat korrelyatsiya koeffitsienti deb ataladi va r harfi bilan belgilanadi. Korrelyatsion munosabat (korrelyatsiya koeffitsienti) 0 dan 1 gacha qiymat qabul qiladi. Agar $r = 0$, u holda ko'rsatkichlar o'rtasida aloqa mavjud emas, agar $r = 1$, u holda aloqa – funktsional, r manfiy miqdor qabul qilgan holda ko'rsatkichlar o'rtasidagi aloqa teskari ekanligidan dalolat beradi. Quyida berilgan mahsulot tannarxi va material sarf-xarajatlar aloqasi uzviylik jadvalidan kelib chiqib korrelyatsiya koeffitsientining omillar o'rtasidagi bog'liqlik darajasini aniqlash yo'li keltirilgan.

Zavod-	Birlik tannarx, x_1	Birlik tlar, so'm, x_2	x_1^2	x_2^2	$x_1^2 * x_2^2$
1	254	56	64516	3136	14224
2	230	50	52900	2500	11500
3	241	54	58081	2916	13014
4	251	56	63001	3136	14056
5	264	60	69696	3600	15840
6	270	62	72900	3844	16740
$n=6$	$\sum x_1 = 1510$	$\sum x_2 = 338$	$\sum x_1^2 = 381094$	$\sum x_2^2 = 19132$	$\sum x_1^2 * \sum x_2^2 = 85374$

bu yerda:

$$1. x_1 * x_2 = \frac{\sum x_1 * \sum x_2}{n} = \frac{85374}{6} = 14229$$

$$2. \bar{x}_1 = \frac{\sum x_1}{n} = \frac{1510}{6} = 251.667$$

$$3. \bar{x}_2 = \frac{\sum x_2}{n} = \frac{338}{6} = 56.33$$

$$4. \lambda_{x_1} = \sqrt{\frac{\sum x_1^2}{n} - \bar{x}_1^2} = \sqrt{\frac{381094}{6} - 251.667^2} = 13.4$$

$$5. \lambda_{x_2} = \sqrt{\frac{\sum x_2^2}{n} - \bar{x}_2^2} = \sqrt{\frac{19132}{6} - 56.33^2} = 4.0$$

$$6. r = x_1 * x_2 - \frac{\bar{x}_1 * \bar{x}_2}{\lambda_{x_1} * \lambda_{x_2}} = \frac{14229 - 251.667 * 56.33}{13.4 * 4.0} = 0.98$$

Hisoblash natijasi ko'rsatadiki, mahsulot birligining tannarxi 98% moddiy xarajatlariga bog'liq, boshqa omillar ulushiga esa uning darajasi o'zgarishining 2%i to'g'ri keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. П.П.Сердюк., Ложные корреляции в исследовании насильственной преступности., Наукові наці НУ ОЮА, 2017.
2. K.R. Subramanyam., Financial statement analysis 11th edition., University of Souther 250 page.
3. A.S.Rasulov, G.M.Raimova, X.K.Sarimsakova., Ehtimollar nazariyasi va matematik statistika 2006, 215-230.

4. Abdunazarova, Dिल्фуза Tukhtasinovna, Maxfuza Madraximova, and Shuhrat Madrahimov. "SOLVING EQUATIONS IS FOUNDATIONAL FOR MIDDLE AND HIGH SCHOOL MATH." Scientific Bulletin of Namangan State University 3.5 (2021): 7-10.
5. Axmedovna, Madraximova Maxfuza, Turdaliyev Sodiqjon Muminjonovich, and Abduraxmonov Dilmurod Akramaliyevich. "CORRELATION COEFFICIENT AS A MATHEMATICAL SOLUTION OF ECONOMIC ISSUES." INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876 16.06 (2022): 72-75.
6. Shukurovich, Madrahimov Shuhratjon, and Madrahimova Mahfuza Ahmedovna. "Measures For Monitoring And Evaluation Of Power Activity In Higher Education." JournalNX: 423-426.
7. Madrakhimov, Shukhrat Shukurovich, and Mahfuza Akhmedovna Madrakhimova. "A HERO WHO SAW THE WAR!" 75-летию Победы Великого народа посвящается: Люди. События. Факты. 2020.
8. Madrakhimova, Mahfuza Akhmedovna, and Maftuna Islomjon qizi Yakubjonova. "CRITERIA OF MONITORING AND EVALUATION FOR EDUCATIONAL ACTIVITIES." Scientific Bulletin of Namangan State University 1.6 (2019): 346-347.
9. Shukurovich, Madrakhimov Shukhratjon, et al. "OPPORTUNITIES TO DEVELOP STUDENTS' TEXT WORKING COMPETENCIES IN LECTURE LESSONS." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.11 (2022): 799-803.
10. Ugli, Muydinjonov Ziyodjon Rafiqjon, et al. "ORGANIZATIONAL FORMS OF COMPUTER SCIENCE EDUCATION." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.11 (2022): 790-794.
11. Ugli, Muydinjonov Davlatjon Rafiqjon, et al. "USE OF REMOTE TECHNOLOGIES IN TEACHING COMPUTER SCIENCE." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.11 (2022): 785-789.
12. Akhmedovna, Madrakhimova Makhfuza, et al. "Relationship of Quaternions and Vector Algebra." Texas Journal of Engineering and Technology 15 (2022): 68-71.
13. Madraximov, Shuxratjon, and Maxfuza Madraximova. "ANIQ INTEGRALNI O'QITISHDA GRAFIK ORGANAYZERLARDAN FOYDALANISH." Interpretation and researches 1.1 (2023).
14. Madraximova, Maxfuza, and Shuxratjon Madraximov. "“MANTIQ ASOSLARI” MAVZUSINI O'QITISHDA ZAMONAVIY AKT VA INTERFAOL METODLARNING INTEGRATSIYASI." Interpretation and researches 1.1 (2023).
15. Козлов, Александр Дмитриевич, Шухратжон Шукурович Мадрахимов, and Махфуза Ахмедовна Мадрахимова. "ЎҚУВ ФАОЛИЯТИНИ БАҲОЛАШ МЕЗОНЛАРИ ВА УНИНГ ТУРЛИ ТАЛҚИНЛАРИ." " USA" INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE TOPICAL ISSUES OF SCIENCE. Vol. 8. No. 1. 2023.
16. Shukurovich, Madraximov Shuxratjon. "THE IMPORTANCE OF THE INTEGRATION OF MODERN DIGITAL TECHNOLOGIES AND INTERACTIVE

METHODS IN GEOGRAPHY TEACHING." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 11.6 (2023): 318-323.

17. Madraximov, Sh Sh, M. A. Ummatova, and G. A. Axmedova. "TENGLAMALARNI YECHISHNING BA'ZI SUN'IY USULLARI." Scientific Impulse 1.11 (2023): 624-629.

18. Melikyzievich, Siddikov Ilkhom, et al. "THE METHOD OF REFERENCE TESTS FOR THE DIAGNOSIS OF DIGITAL DEVICES." International Journal of Early Childhood Special Education 14.7 (2022).

19. Ugli, Muydinjonov Davlatjon Rafiqjon, et al. "WHO WAS THE KING IN MATHEMATICS? STORIES ABOUT GAUSS." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.12 (2022): 230-233.

20. Ugli, Muydinjonov Ziyodjon Rafiqjon, et al. "ANALYSIS OF FOREIGN EXPERIENCE IN ORGANIZING THE ELECTRONIC LEARNING ENVIRONMENT OF THE HIGHER EDUCATION INSTITUTION." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.12 (2022): 203-208.

21. Akhmedovna, Madrakhimova Makhfuza, et al. "WAYS TO DEVELOP STUDENTS'RESEARCH COMPETENCIES IN TEACHING COMPUTER SCIENCE." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.12 (2022): 190-193.

22. Shukurovich, Madrakhimov Shukhratjon, et al. "THE INTEGRATION OF COMMUNICATION TECHNOLOGIES AND INTERACTIVE METHODS IN TEACHING THE SUBJECT OF" METHODS OF TEACHING INFORMATICS"." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.12 (2022): 354-359.

23. Abdullayev, A. K., N. R. Abdullayeva, and M. A. Madraximova. "THE BASIS IS A MOBILE INDUSTRIAL ROBOT CORECHARACTERISTICS AND SHAPE OF THE SPATIAL STRUCTURE." International Journal of Early Childhood Special Education 14.7 (2022).

24. Abdullayeva, Nargiza, and Alibek Abdullayev. "МАТЕМАТИКА FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY AXBOROT-KOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALARINI O'RNI." Interpretation and researches 1.8 (2023).

25. Abdullayev, A. Q., and N. R. Abdullayeva. "UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA МАТЕМАТИКА FANINI O'QITISHDA INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA KREATIV FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH." МУ АЛЛИМ СЕЎМ ЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИ?:

26. Qodiraliyevich, Abdullayev Alibek. "ВОПРОСЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В ПРАКТИКЕ США". Gospodarka i Innowacje. 40 (2023): 16-19.

27. Гуссейнов, Замин Р. и др. "ПОДГОТОВКА И РЕАЛИЗАЦИЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО ПЛАНА РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА АДМИНИСТРАТИВНОГО РАЙОНА НА ОСНОВЕ ПРИНЦИПОВ УСТОЙЧИВОГО И ИНКЛЮЗИВНОГО РАЗВИТИЯ". Экономическое и социальное развитие (сборник материалов), 37-я Международная научная конференция по экономическому и социальному развитию. 2019.

28. Абдуллаев, А. Х. и Б. М. Алиева. "Об одной задаче смешанного целочисленного программирования большой размерности и алгоритме ее решения". Scholedge Международный журнал междисциплинарных и смежных исследований 5.7 (2018).

29. Yuldashev, A. R., and M. A. Madrakhimova. "PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES AND CLASSIFICATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCIES IN THE FORMATION OF JUNIOR SPECIALISTS IN COMPUTER SCIENCE LESSONS." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 11.6 (2023): 315-317.

INFORMATIKA FANINI O'QITISHDA TALABALARNING
TADQIQOTCHILIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI

Madraximova Maxfuza Axmedovna

Qo'qon DPI, assistent-o'qituvchi

Abdullayev Alibek Qodiraliyevich

Qo'qon DPI, dotsent

Madraximov Shuxratjon Shukurovich

Qo'qon DPI, assistent-o'qituvchi

Аннотация: В данной статье описаны технологии и рекомендации по развитию исследовательских компетенций учащихся на основе преподавания информатики.

Ключевые слова: компетентностный подход, исследовательские компетенции, исследовательская технология, исследование, исследовательские группы, мини-исследование.

Annotation: This article describes the technologies and recommendations for the development of students' research competencies based on the teaching of computer science.

Keywords: competency approach, research competencies, research technology, research, research groups, mini-research.

Bugungi kunga kelib respublikamizda milliy ta'lim tizimining huquqiy asoslarini shakllantirish uchun keng sharoit yaratildi. O'z navbatida, islohotlar ta'lim tuzilmasi va mazmun-mohiyatini takomillashtirish imkonini berdi.

Mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, «Biz ta'lim va tarbiya tizimining barcha bo'g'inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o'zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz» [1 : - B. 125].

Ta'lim – jamiyatni isloh qilish va uni tashqi dunyo uchun yanada ochiq hamda yangi texnologiya va bilimlarga yo'naltirilgan jamiyatga aylantirishning asosiy omilidir. U nafaqat jamiyatning rivojlanish istiqboli, balki har bir insonning alohida faoliyatini oldindan aniqlaydi va belgilaydi.

Ta'lim sifatini oshirish maqsadida so'ngi yillarda ta'limning barcha tizimida kompetensiyaviy yondashuv asosida o'qitishni tashkil etilmoqda. Boshqa fanlar qatorida, ayniqsa, informatika fanlarini o'qitishda kompetensiyaviy yondashuvdan foydalanib, talabalarga fanga oid tushunchalarni hayotiy bog'liqliklar asosida o'qitish va o'rgatishni tashkil qilish bugungi kunda ta'limning dolzarb va asosiy omilidir.

Bugungi kunda mehnat bozorida bardoshli bo'lish har bir mutaxassisdan kasbiy kompetentlikka ega bo'lish, uni izchil ravishda oshirib borishni taqozo etmoqda.

“Kompetentlik” - inglizcha «competence» tushunchasi lug'aviy jihatdan bevosita «qobiliyat» ma'nosini ifodalaydi. Mazmunan esa «faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish»ni yoritishga xizmat qiladi.

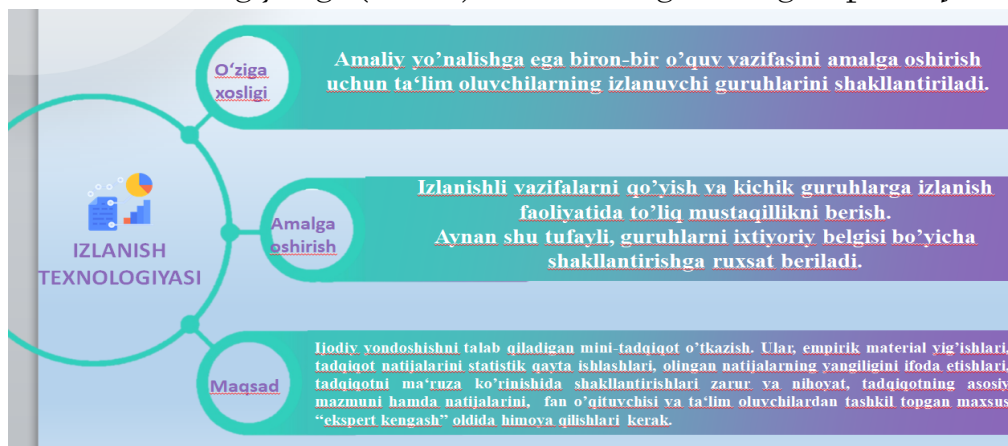

«Kompetentlik» tushunchasi ta'lim sohasiga psixologlarning ilmiy izlanishlari natijasida kirib kelgan. Psixologik nuqtai nazardan kompetentlik «noan'anaviy vaziyatlar, kutilmagan holatlarda mutaxassisning o'zini qanday tutishi, mulohazaga kirishishi, raqiblar bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik»ni anglatadi.

Kasbiy kompetentlik esa mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularning amalda yuqori darajada qo'llay olinishi hisoblanadi [2 : - B. 78].

Quyida biz "Excelda ma'lumotni statistik qayta ishlash va ularning diagrammasini qurish" mavzusi orqali talabalarning tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirishga asoslangan topshiriqni namuna keltirdik.

Izlanish texnologiyasiga (1-rasm) ko'ra kichik guruhlariga topshiriqlar beriladi.

1-rasm. Izlanish texnologiyasi.

Ushbu usulning o'ziga xosligi - amaliy yo'nalishga ega biron-bir o'quv vazifasini amalga oshirish yoki amaliy ishni bajarish uchun ta'lim oluvchilarning izlanuvchi guruhlarini shakllantirishdan iborat. Bu usulni amalga oshirish, yuqori darajada muammoli vazifalarni qo'yishni va kichik guruhlariga izlanish faoliyatida to'liq mustaqillikni berishni talab qiladi. Aynan shu tufayli, guruhlarini ixtiyoriy belgisi bo'yicha shakllantirishga ruxsat beriladi.

Ularning ishidan maqsad - ijodiy yondoshishni talab qiladigan mini-tadqiqot o'tkazish. Ular, empirik material yig'ilishlari, tadqiqot natijalarini statistik qayta ishlari, olingan natijalarning yangiligini ifoda etishlari, tadqiqotni ma'ruza ko'rinishida shakllantirishlari zarur va nihoyat, tadqiqotning asosiy mazmuni hamda natijalarini, fan o'qituvchisi va ta'lim oluvchilardan tashkil topgan maxsus "ekspert kengash" oldida himoya qilishlari kerak.

Topshiriq rejası:

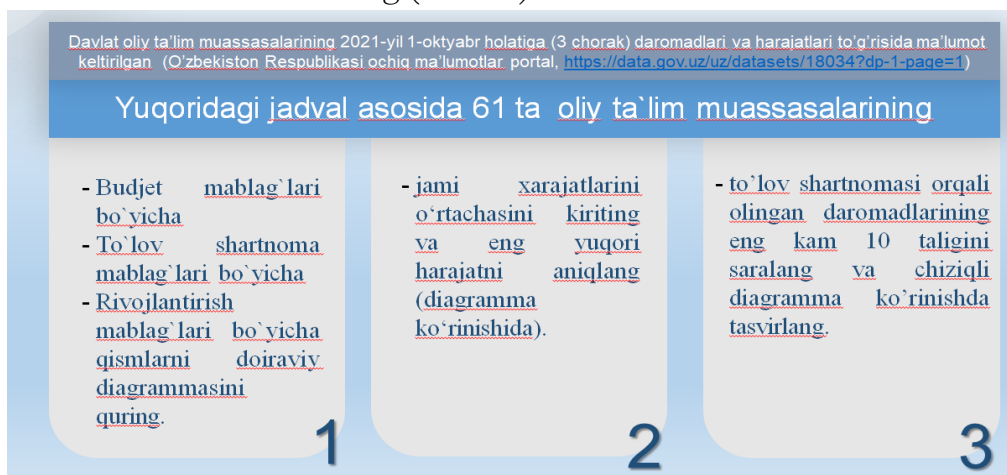
1. Bilimlarni egallashga yo'naltirilgan faoliyat; muammoning qo'yilishi.
2. G'oya va farazni shakllantirish.
3. Tadqiqot metodlarini tanlash va asoslash, olingan natijalarni asosli ravishda rasmiylashtirish, dalillarni tajribalar asosida nazariy jihatdan asoslash.

Ushbu havolada O'zbekiston Respublikasi ochiq ma'lumotlar portali, <https://data.gov.uz/uz/datasets/18034?dp-1-page=1> - Davlat oliy ta'lim muassasalarining daromadlari va harajatlari to'g'risida ma'lumot keltirilgan.

Keltirilgan ma'lumotlar orqali

1. 61 ta oliy ta'lim muassasalarining jami xarajatlarini o'rtachasini kiriting va eng yuqori harajadni aniqlang (diagramma ko'rinishida).
2. 61 ta oliy ta'lim muassasalarining to'lov shartnomasi orqali olingan daromadlarining eng kam 10 taligini saralang va chiziqli diagramma ko'rinishda tasvirlang.
3. 61 ta oliy ta'lim muassasalarining budget mablag'lari hisobidan olingan daromadlarining 25 000 dan yuqori va 55 000 dan kam bo'lganlarini saralang va unga mos diagramma ko'rinishda tasvirlang (2-rasm).

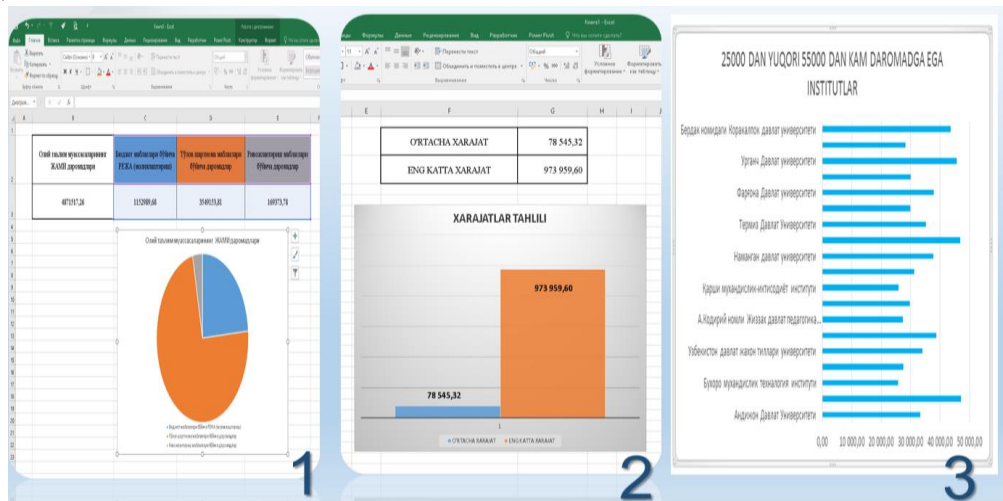

2-rasm. Izlanuvchi guruhlar uchun topshiriqlar.

Izlanuvchi guruhlariga ijodiy yondoshishni talab qiladigan mini-tadqiqot o'tkazish bosqichlari yuzasidan tavsiyalar beriladi:

1. Empirik material yig'ilish - Talabalar davlat oliy ta'lim muassasalarining daromadlari va harajatlari to'g'risida ma'lumot keltirilgan jadvalni yuklab oladilar (O'zbekiston Respublikasi ochiq ma'lumotlar portal, <https://data.gov.uz/uz/datasets/18034?dp-1-page=1>)
2. Tadqiqot natijalarini statistik qayta ishlash - Talabalar budget mablag'lari, to'lov shartnoma mablag'lari, rivojlantirish mablag'lari qismlari, jami xarajatlar o'rtachasini va eng yuqorisini, to'lov shartnomasi orqali olingan daromadlarining eng kam 10 taligini saralaydilar
3. Olingan natijalarning yangiligini ifoda etish - Uchala guruh talabalari o'zlariga berilgan topshiriqlarni statistik qayta ishlab, olingan natijalarning qanchalik realikka mos kelishini dastlabki ma'lumotlar bilan qiyoslab, vizual tekshiradilar. Turli xil diagrammalar shakliga keltirib aniqlikni ifoda etadilar.
4. Tadqiqotni ma'ruza ko'rinishida shakllantirish - Talabalar olib borgan tadqiqotchilik ishi yuzasidan umumlashgan tahlil yozadilar. Bunda qo'yilgan masalaning o'rganilish bosqichlari va statistik natijalarini yozib beradilar.
5. Tadqiqotning asosiy mazmuni hamda natijalarini, fan o'qituvchisi va ta'lim oluvchilardan tashkil topgan maxsus "ekspert kengash" oldida himoya qilish - Shundan

so'ng o'qituvchi izlanuvchi guruhlarining himoyalarni eshitib yakuniy xulosalarni beradi (3-rasm).

3-rasm. 3 ta izlanuvchi guruhlariga berilgan izlanishli topshiriqlar natijalari.

Xulosa sifatida shuni ta'kidlash joizki, bu kabi innovatsion ta'lim texnologiyalari loyiha va ta'minotlarni ishlab chiqish va qo'llash pedagoglar va talabalar uchun zarur.

Hozirgi kunda o'qituvchining pedagogik mahoratini yanada oshirish muammosi davr talabidir. Bu esa yosh avlod bilan yanada faol ish olib borish, ularda hozirgi jamiyat talablariga muvofiq keladigan dunyoqarash va ahloqiy tamoyillarni hosil qilish bugungi kunning muhim vazifasi ekanligini belgilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

30. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.
31. Muslimov N.A va boshqalar. Pedagogik kompetentlik va kreativ asoslari. O‘quv-metodik qo‘llanma. – T.: “Sano-standart”, 2015. – 120 b.
32. S.Tursunov, I.Nazarov. Ta’limda axborot texnologiyalari. Darslik. Toshkent: “Adabiyot uchqunlari”, 2019. 1-tom,-262 b.
33. П.П.Сердюк., Ложные корреляции в исследовании насильственной преступности., Наукові наці НУ ОЮА, 2017.
34. K.R. Subramanyam., Financial statement analysis 11th edition., University of Souther 250 page.
35. A.S.Rasulov, G.M.Raimova, X.K.Sarimsakova., Ehtimollar nazariyasi va matematik statistika 2006, 215-230.
36. Abdunazarova, Dिल्фуза Tukhtasinovna, Maxfuza Madraximova, and Shuhrat Madrahimov. "SOLVING EQUATIONS IS FOUNDATIONAL FOR MIDDLE AND HIGH SCHOOL MATH." Scientific Bulletin of Namangan State University 3.5 (2021): 7-10.
37. Axmedovna, Madraximova Maxfuza, Turdaliyev Sodikjon Muminjonovich, and Abduraxmonov Dilmurod Akramaliyevich. "CORRELATION COEFFICIENT AS A MATHEMATICAL SOLUTION OF ECONOMIC ISSUES." INTERNATIONAL JOURNAL

OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876 16.06 (2022): 72-75.

38. Shukurovich, Madrahimov Shuhratjon, and Madrahimova Mahfuza Ahmedovna. "Measures For Monitoring And Evaluation Of Power Activity In Higher Education." *JournalNX*: 423-426.

39. Madrakhimov, Shukhrat Shukurovich, and Mahfuza Akhmedovna Madrakhimova. "A HERO WHO SAW THE WAR!". 75-летию Победы Великого народа посвящается: Люди. События. Факты. 2020.

40. Madrakximova, Mahfuza Akxmedovna, and Maftuna Islomjon qizi Yakubjonova. "CRITERIA OF MONITORING AND EVALUATION FOR EDUCATIONAL ACTIVITIES." *Scientific Bulletin of Namangan State University* 1.6 (2019): 346-347.

41. Shukurovich, Madrakhimov Shukhratjon, et al. "OPPORTUNITIES TO DEVELOP STUDENTS' TEXT WORKING COMPETENCIES IN LECTURE LESSONS." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.11 (2022): 799-803.

42. Ugli, Muydinjonov Ziyodjon Rafiqjon, et al. "ORGANIZATIONAL FORMS OF COMPUTER SCIENCE EDUCATION." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.11 (2022): 790-794.

43. Ugli, Muydinjonov Davlatjon Rafiqjon, et al. "USE OF REMOTE TECHNOLOGIES IN TEACHING COMPUTER SCIENCE." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.11 (2022): 785-789.

44. Akhmedovna, Madrakhimova Makhfuza, et al. "Relationship of Quaternions and Vector Algebra." *Texas Journal of Engineering and Technology* 15 (2022): 68-71.

45. Madraximov, Shuxratjon, and Maxfuza Madraximova. "ANIQ INTEGRALNI O'QITISHDA GRAFIK ORGANAYZERLARDAN FOYDALANISH." *Interpretation and researches* 1.1 (2023).

46. Madraximova, Maxfuza, and Shuxratjon Madraximov. "“MANTIQ ASOSLARI” MAVZUSINI O'QITISHDA ZAMONAVIY AKT VA INTERFAOL METODLARNING INTEGRATSIYASI." *Interpretation and researches* 1.1 (2023).

47. Козлов, Александр Дмитриевич, Шухратжон Шукурович Мадрахимов, and Махфуза Ахмедовна Мадрахимова. "ЎҚУВ ФАОЛИЯТИНИ БАҲОЛАШ МЕЗОНЛАРИ ВА УНИНГ ТУРЛИ ТАЛҚИНЛАРИ." " USA" INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE TOPICAL ISSUES OF SCIENCE. Vol. 8. No. 1. 2023.

48. Shukurovich, Madraximov Shuxratjon. "THE IMPORTANCE OF THE INTEGRATION OF MODERN DIGITAL TECHNOLOGIES AND INTERACTIVE METHODS IN GEOGRAPHY TEACHING." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.6 (2023): 318-323.

49. Madraximov, Sh Sh, M. A. Ummatova, and G. A. Axmedova. "TENGLAMALARNI YECHISHNING BA'ZI SUN'IY USULLARI." *Scientific Impulse* 1.11 (2023): 624-629.

50. Melikyzievich, Siddikov Ilkhom, et al. "THE METHOD OF REFERENCE TESTS FOR THE DIAGNOSIS OF DIGITAL DEVICES." *International Journal of Early Childhood Special Education* 14.7 (2022).
51. Ugli, Muydinjonov Davlatjon Rafiqjon, et al. "WHO WAS THE KING IN MATHEMATICS? STORIES ABOUT GAUSS." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.12 (2022): 230-233.
52. Ugli, Muydinjonov Ziyodjon Rafiqjon, et al. "ANALYSIS OF FOREIGN EXPERIENCE IN ORGANIZING THE ELECTRONIC LEARNING ENVIRONMENT OF THE HIGHER EDUCATION INSTITUTION." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.12 (2022): 203-208.
53. Akhmedovna, Madrakhimova Makhfuza, et al. "WAYS TO DEVELOP STUDENTS'RESEARCH COMPETENCIES IN TEACHING COMPUTER SCIENCE." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.12 (2022): 190-193.
54. Shukurovich, Madrakhimov Shukhratjon, et al. "THE INTEGRATION OF COMMUNICATION TECHNOLOGIES AND INTERACTIVE METHODS IN TEACHING THE SUBJECT OF" METHODS OF TEACHING INFORMATICS"." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.12 (2022): 354-359.
55. Abdullayev, A. K., N. R. Abdullayeva, and M. A. Madraximova. "THE BASIS IS A MOBILE INDUSTRIAL ROBOT CORECHARACTERISTICS AND SHAPE OF THE SPATIAL STRUCTURE." *International Journal of Early Childhood Special Education* 14.7 (2022).
56. Abdullayeva, Nargiza, and Alibek Abdullayev. "МАТЕМАТИКА ФАНИНИ О'QITISHDA ZAMONAVIY AXBOROT-KOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALARINI O'RNI." *Interpretation and researches* 1.8 (2023).
57. Abdullayev, A. Q., and N. R. Abdullayeva. "UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA МАТЕМАТИКА ФАНИНИ О'QITISHDA INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA KREATIV FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH." МУ АЛЛИМ СЕЎМ ЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИ?:
58. Qodiraliyevich, Abdullayev Alibek. "ВОПРОСЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В ПРАКТИКЕ США". *Gospodarka i Innowacje*. 40 (2023): 16-19.
59. Гуссейнов, Замин Р. и др. "ПОДГОТОВКА И РЕАЛИЗАЦИЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО ПЛАНА РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА АДМИНИСТРАТИВНОГО РАЙОНА НА ОСНОВЕ ПРИНЦИПОВ УСТОЙЧИВОГО И ИНКЛЮЗИВНОГО РАЗВИТИЯ". *Экономическое и социальное развитие (сборник материалов), 37-я Международная научная конференция по экономическому и социальному развитию*. 2019.
60. Абдуллаев, А. Х. и Б. М. Алиева. "Об одной задаче смешанного целочисленного программирования большой размерности и алгоритме ее решения". *Scholedge Международный журнал междисциплинарных и смежных исследований* 5.7 (2018).

61. Yuldashev, A. R., and M. A. Madrakhimova. "PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES AND CLASSIFICATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCIES IN THE FORMATION OF JUNIOR SPECIALISTS IN COMPUTER SCIENCE LESSONS." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.6 (2023): 315-317.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF DIGITIZATION
OF EDUCATION

Marahimov Abdullajon Asrorjon o`gli

QDPI Interfaculty Department of Mathematics and Informatics

Phone number +998912012112

Annotation: *Today, the management of students' knowledge should be focused not only on receiving the knowledge presented by the teacher, improving it, but also on forming a person who is able to solve problems creatively and independently.*

Key words: *Human activity is related to intuition, feeling, attention, memory, imagination, thinking, speech, mental and spiritual processes.*

Psychologist E. Ghaziev revealed the impact of information on the human factor in his research, while in the research of V. Karimova, the issues of information and psychological security were described for the first time as a subject of social psychology. The conditions for making it are scientifically justified. S. Jalilova, N. Safaev, G. Shoumarov, psychological aspects of the influence of information on students' cognitive activity, A. Ismanova, B. Khodjaev, M. Kuronov, Z. Kasimova, protection of students from harmful information and Pedagogical mechanisms of information consumption culture development are explained.

The scientific research of U.L. Yoziyeva shows that the aspects that have a negative impact on the educational environment are expanded on theoretical and fundamental bases, the psychological and pedagogical nature of the impact of harmful information on elementary school students is determined, and the effectiveness of the model that provides protection from harmful information is scientifically based. and it is explained by the fact that it is empirically confirmed.

In the research of O. G. Davlatov, on the basis of clarifying the pedagogical and psychological features of the development of the competence of ensuring information security in students, the moral- the improvement of preventive technologies is determined by the development of scientifically based proposals and recommendations on the application of historical and cultural heritage to educational practice.

The concept of informatization of higher education implies a comprehensive approach to the creation of an electronic information-educational environment that combines traditional and modern information technologies that meet the requirements of modern education. This can be done only on the basis of a comprehensive analysis of situations of information technology use in higher education.

Pedagogical possibilities of computer technology were presented in the lecture of A.P. Yershov at the International Congress on Mathematical Education in Budapest in 1988, in which:

that the computer is the most necessary technical tool, an important link between the educational process and the student;

- ensuring partnership between the educational process and the student, awarding the mutual activity of students through computer technology;
- flexibility of the programmed educational system with modern computer technologies, transfer of the educational process to a single system, and help to maintain its integrity;
- the computer is an excellent tool for monitoring the stages of the educational process;
- strict formalization of working on a computer, helping to understand the educational process in a wider way, increasing his intellectual and logical knowledge;
- increases the activity of working on a computer, increases the possibility of creating complex animations, and greatly increases the search for information for the necessary knowledge and skills from information channels in the educational process; - efficient use of computer technologies introduces new knowledge into the educational process, in particular, problem solving, building algorithms and filling the knowledge base;
- the programmability of the computer, its wide-ranging use, justifying the fact that less time is spent on reviewing experiments and laboratory work, and cheap software makes it possible to switch from one computer application to another.

It is known that the teaching process includes motivating students to complete the tasks, introducing them to the methods of completing tasks, giving instructions and referrals, etc. To ensure that the tasks are completed in sequence, the teacher should give the task from simple to complex, from easy to difficult.

In addition, the teacher performs an important task in the formation of pedagogical activity: entering the inner world of another person, understanding him, becoming the center of his attention, analyzing interpersonal relationships, making students perform tasks in pairs, acting together, "as a result of teaching others - o should follow the principle of "I will study more deeply".

Professor V. A. Adolf of the Krasnoyarsk State University suggests the development of methods of cooperation between the teacher and the student in the following areas:

- creation of conditions for cooperation between teachers and students in the field of education with the help of computers; determining the optimal ratio of computer-assisted and non-computer-assisted education.

In the studies of I.V. Robert, the use of computer tools in the implementation of pedagogical goals:

- development of the student in order to prepare him for a comfortable life in the conditions of the information society: (communication, thinking, aesthetics, making the right decision, formation of information culture, etc.);
- strengthening all levels of the educational process: (increasing the quality and efficiency of the educational process due to the use of information technologies in education, creating motivation due to the visualization of education);
- showed that information processing through modern computers leads to the strengthening of interdisciplinary relations.

The educational process is a complex work process, and it is advisable to use a systematic approach to study it. Successful application of a systematic approach to

students' learning of the role of information technology depends mainly on determining the structure of the object. In this case, we divide education into two parts: the first is teaching, which is the activity of the teacher, and the second is reading, which is the activity of the student. The two parts are an interrelated process and reflect a holistic learning process that complements each other.

Today, the management of students' knowledge should be focused not only on receiving the knowledge presented by the teacher, improving it, but also on forming a person who is able to solve problems creatively and independently.

REFERENCES:

1. Aripov M. and others. Information Technology. Study guide for students of a higher educational institution T. Publisher. 2009
2. Muslimov N.A, Sayfurov D.M, Usmanboyeva M.H, Torayev A.B. Creation of electronic information educational resources based on web technology and their implementation in practice. Tashkent: 2015.
3. Mamarajabov Odil Elmurzaevich. (2022). FORMATION OF STUDENTS' COMPETENCE IN THE USE OF CLOUD TECHNOLOGIES IN THE INFORMATION EDUCATIONAL ENVIRONMENT. World Bulletin of Social Sciences, 8,79-80. Retrieved from <https://scholarexpress.net/index.php/wbss/article/view/726>
4. Rahmonova, Manzura. "THE UNDERSTANDING OF HUMAN CAPITAL INDEX AND ANALYSIS OF ITS SITUATION IN UZBEKISTAN." Interpretation and researches 1.1 (2023).
5. Obidovich, Najmiddin Fakhriddin. "Digital Technologies in Foreign Language Learning." Miasto Przyszłości 29 (2022): 189-190.
6. Maraximov, A. R., and S. I. Raxmonqulova. "Internet va undan foydalanish asoslari." Toshkent-2001 (2001).
7. Maraximov, A., et al. "A MODIFIED ALGORITHM FOR INCREASING THE PERFORMANCE OF MACHINE LEARNING FOR PHISHING ATTACK DETECTION AND CLASSIFICATION." Science and Innovation 1.8 (2022): 499-507.
8. Maraximov, A., et al. "МОДИФИЦИРОВАННЫЙ АЛГОРИТМ ПОВЫШЕНИЯ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ МАШИННОГО ОБУЧЕНИЯ ДЛЯ ОБНАРУЖЕНИЯ И КЛАССИФИКАЦИИ ФИШИНГОВЫХ АТАК." Science and innovation 1.A8 (2022): 499-507.
9. Kobilova, Ezoz, Oygul Sobirova, and Fakhriddin Najmiddin. "The importance of music education in the formation of musical culture and spirituality." Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal 11.1 (2021): 698-703.
10. Нажмиддинов, Фахриддинов Обидович, and Нозим Кадиралиевич Абдуллаев. "ИСТОРИЯ СИМПЛЕКС-МЕТОДА." Интернаука 13-1 (2020): 6-8.
11. Исамитдинов, Содир Собирович, and Фахриддин Обидович Нажмиддинов. "ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В УЧРЕЖДЕНИЯХ СПЕЦИАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ." Ученый XXI века 82 (2017).

12. Исамитдинов, Содик Собирович, and Фахриддин Обидович Нажмиддинов. "Дидактик ўйинлар таҳлили." Молодой ученый 3-1 (2016): 7-8.
13. Obidovich, Najmiddinov Fahriddin, Abdullaev Nozimjon Qodiraliyevich, and Mamadaliev Tohirjon Valijon o'g'li. "E-learning Environment to Prepare Future Teachers of Computer Science in Pedagogical Issues." International Journal of Innovations in Engineering Research and Technology 8.04 (2021): 81-83.
14. Obidovich, Najmiddinov Fahriddin, Abdullaev Nozimjon Qodiraliyevich, and Mamadaliev Tohirjon Valijon o'g'li. "E-learning Environment to Prepare Future Teachers of Computer Science in Pedagogical Issues." International Journal of Innovations in Engineering Research and Technology 8.04 (2021): 81-83.
15. Obidovich, Najmiddinov Fakhriddin. "Masofaviy TaLim Va Raqamli Texnologiya." Miasto Przyszłości 29 (2022): 204-206.
16. Нажмиддинов, Фахриддин Обидович, and Дилрабо Абдурашидовна Худойназарова. "О ВЛИЯНИИ УЗБЕКСКОЙ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ (НА ПРИМЕРЕ ПРЕДПРИЯТИЙ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ) НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ." Россия и мир в новое и новейшее время-из прошлого в будущее. 2019.
17. Нажмиддинов, Фахриддин Обидович, and Дилрабо Абдурашидовна Худойназарова. "РАЗВИТИЕ ГОРОДСКОГО ХОЗЯЙСТВА В АНДИЖАНЕ В 20-Е ГГ. XX ВЕКА." Россия и мир в новое и новейшее время-из прошлого в будущее. 2019.
18. Рахимова, Г. С., Ф. О. Нажмиддинов, and О. А. Болтабаев. "ПРОМЫШЛЕННЫЕ РАБОЧИЕ В УЗБЕКИСТАНЕ В ГОДЫ ГРАЖДАНСКОЙ ВОЙНЫ INDUSTRIAL WORKERS IN UZBEKISTAN IN THE YEARS OF THE CIVIL WAR." Редакционная коллегия (2019): 94.
19. Madraximov, Shuxratjon, and Maxfuza Madraximova. "ANIQ INTEGRALNI O'QITISHDA GRAFIK ORGANAYZERLARDAN FOYDALANISH." Interpretation and researches 1.1 (2023).
20. Madraximova, Maxfuza, and Shuxratjon Madraximov. "'MANTIQ ASOSLARI" MAVZUSINI O'QITISHDA ZAMONAVIY AKT VA INTERFAOL METODLARNING INTEGRATSIYASI." Interpretation and researches 1.1 (2023).
21. Козлов, Александр Дмитриевич, Шухратжон Шукурович Мадрахимов, and Махфуза Ахмедовна Мадрахимова. "ЎҚУВ ФАОЛИЯТИНИ БАҲОЛАШ МЕЗОНЛАРИ ВА УНИНГ ТУРЛИ ТАЛҚИНЛАРИ." " USA" INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE TOPICAL ISSUES OF SCIENCE. Vol. 8. No. 1. 2023.
22. Yuldashev, A. R., and M. A. Madrakhimova. "PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES AND CLASSIFICATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCIES IN THE FORMATION OF JUNIOR SPECIALISTS IN COMPUTER SCIENCE LESSONS." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 11.6 (2023): 315-317.

ADVANTAGES OF ELECTRONIC EDUCATION IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Najmiddinov Faxriddin Obidovich

KSPI Interfaculty Department of Mathematics and Informatics

Annotation: *in this article it is clear from the experience gained in our republic that there are not enough studies on the introduction of electronic education system in general secondary schools and national programs of electronic education have not been developed.*

While e-learning has become a whole industry in western and eastern countries uzbekistan is now taking steps in this regard.

Keywords: *creation of an electronic course on the google classroom platform in the field of "informatics and information technologies".*

Electronic education differs from traditional education in the following characteristics:

Flexibility - Availability of the learner to learn at a time, place and pace convenient for him.

Modularity - the possibility of creating a training plan suitable for individual or group needs from a set of independent training courses, modules that are not related to each other.

Parallelism - the possibility of conducting educational activities in parallel with work activities, that is, without separating them from production.

Comprehensiveness - The ability of a large number of students to simultaneously refer to large educational resources (electronic library, information and knowledge base, etc.). This is an opportunity for a large number of students to communicate with each other and with the teacher using communication tools.

Economy - Effective use of learning spaces, equipment, vehicles and learning materials, gathering learning materials in one place, making them look organized and providing a large number of references to this information. reduces the costs of training specialists.

Social equality - the opportunity to receive education with equal rights for everyone, regardless of the place of residence, health and financial security of the learner.

Internationality - the ability to import and export achievements that meet world standards in the field of education.

The new role of the teacher - E-learning expands and renews the role of the teacher in the teaching process. Now the teacher is required to coordinate the process of mastering, to regularly improve the subject he teaches in accordance with news and innovations, to deepen his level and creative activity.

Quality - The distance learning method does not lag behind the full-time type of education in terms of quality of education. Perhaps, by attracting local and foreign teaching staff, it can increase the quality of the organization of the educational process by using the best teaching-methodical textbooks and control tests.

Taking into account the above, the electronic education system complex has many advantages. But why is electronic education necessary?

It is natural to ask that question. As an answer to this question, the following can be listed:

- New opportunities in education (affordability of education, independence of time and place, etc.).
- Limitation of the number of students admitted to educational institutions.
- Increase in the number of people who want to study.
- Emergence and development of quality information technologies.
- Increasing international integration.

The conditions and opportunities listed above indicate the need for distance education. In general, the goals of distance education include:

1) To create the same opportunity for education for all regions of the country and all students, students, and those who want to learn.

2) To improve the quality of education by using the scientific and educational potential of leading universities, academies, institutes, training centers, personnel retraining institutions, professional development institutes and other educational institutions.

3) To create an opportunity to receive additional education in parallel with basic education and basic work activities.

4) Satisfying the educational needs of students and expanding the educational environment.

5) Creation of continuing education opportunities.

6) Ensuring a new level of principal education while maintaining the quality of education.

Summarizing the above, it can be said that the introduction of the distance education complex in educational institutions will be beneficial in all respects. There are all conditions for the introduction of this complex in the higher education system. All institutions of higher education (HEIs) of the republic are well equipped with computer, information and communication technologies. All of them are connected to the Internet. The widespread introduction of these technologies into the educational system will help to solve many problems faced by HEIs in time.

REFERENCES:

1. Mamarajabov Odil Elmurzaevich. (2022). FORMATION OF STUDENTS' COMPETENCE IN THE USE OF CLOUD TECHNOLOGIES IN THE INFORMATION EDUCATIONAL ENVIRONMENT. World Bulletin of Social Sciences, 8,79-80. Retrieved from <https://scholarexpress.net/index.php/wbss/article/view/726>

2. Rahmonova, Manzura. "THE UNDERSTANDING OF HUMAN CAPITAL INDEX AND ANALYSIS OF ITS SITUATION IN UZBEKISTAN." Interpretation and researches 1.1 (2023).

3. Obidovich, Najmiddinov Fakhridin. "Digital Technologies in Foreign Language Learning." *Miasto Przyszłości* 29 (2022): 189-190.
4. Maraximov, A. R., and S. I. Raxmonqulova. "Internet va undan foydalanish asoslari." *Toshkent-2001* (2001).
5. Maraximov, A., et al. "A MODIFIED ALGORITHM FOR INCREASING THE PERFORMANCE OF MACHINE LEARNING FOR PHISHING ATTACK DETECTION AND CLASSIFICATION." *Science and Innovation* 1.8 (2022): 499-507.
6. Maraximov, A., et al. "МОДИФИЦИРОВАННЫЙ АЛГОРИТМ ПОВЫШЕНИЯ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ МАШИННОГО ОБУЧЕНИЯ ДЛЯ ОБНАРУЖЕНИЯ И КЛАССИФИКАЦИИ ФИШИНГОВЫХ АТАК." *Science and innovation* 1.A8 (2022): 499-507.
7. Kobilova, Ezoz, Oygul Sobirova, and Fakhridin Najmiddinov. "The importance of music education in the formation of musical culture and spirituality." *Academica: An International Multidisciplinary Research Journal* 11.1 (2021): 698-703.
8. Нажмиддинов, Фахриддинов Обидович, and Нозим Кадиралиевич Абдуллаев. "ИСТОРИЯ СИМПЛЕКС-МЕТОДА." *Интернаука* 13-1 (2020): 6-8.
9. Исамитдинов, Содир Собирович, and Фахриддин Обидович Нажмиддинов. "ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В УЧРЕЖДЕНИЯХ СПЕЦИАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ." *Ученый XXI века* 82 (2017).
10. Исамитдинов, Содик Собирович, and Фахриддин Обидович Нажмиддинов. "Дидактик ўйинлар таҳлили." *Молодой ученый* 3-1 (2016): 7-8.
11. Obidovich, Najmiddinov Fakhridin, Abdullaev Nozimjon Qodiraliyevich, and Mamadaliev Tohirjon Valijon o'g'li. "E-learning Environment to Prepare Future Teachers of Computer Science in Pedagogical Issues." *International Journal of Innovations in Engineering Research and Technology* 8.04 (2021): 81-83.
12. Obidovich, Najmiddinov Fakhridin, Abdullaev Nozimjon Qodiraliyevich, and Mamadaliev Tohirjon Valijon o'g'li. "E-learning Environment to Prepare Future Teachers of Computer Science in Pedagogical Issues." *International Journal of Innovations in Engineering Research and Technology* 8.04 (2021): 81-83.
13. Obidovich, Najmiddinov Fakhridin. "Masofaviy TaLim Va Raqamli Texnologiya." *Miasto Przyszłości* 29 (2022): 204-206.
14. Нажмиддинов, Фахриддин Обидович, and Дилрабо Абдурашидовна Худойназарова. "О ВЛИЯНИИ УЗБЕКСКОЙ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ (НА ПРИМЕРЕ ПРЕДПРИЯТИЙ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ) НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ." *Россия и мир в новое и новейшее время-из прошлого в будущее*. 2019.
15. Нажмиддинов, Фахриддин Обидович, and Дилрабо Абдурашидовна Худойназарова. "РАЗВИТИЕ ГОРОДСКОГО ХОЗЯЙСТВА В АНДИЖАНЕ В 20-Е ГГ. XX ВЕКА." *Россия и мир в новое и новейшее время-из прошлого в будущее*. 2019.
16. Рахимова, Г. С., Ф. О. Нажмиддинов, and О. А. Болтабаев. "ПРОМЫШЛЕННЫЕ РАБОЧИЕ В УЗБЕКИСТАНЕ В ГОДЫ ГРАЖДАНСКОЙ ВОЙНЫ INDUSTRIAL WORKERS IN UZBEKISTAN IN THE YEARS OF THE CIVIL WAR." *Редакционная коллегия* (2019): 94.

17. Madraximov, Shuxratjon, and Maxfuza Madraximova. "ANIQ INTEGRALNI O'QITISHDA GRAFIK ORGANAYZERLARDAN FOYDALANISH." Interpretation and researches 1.1 (2023).

18. Madraximova, Maxfuza, and Shuxratjon Madraximov. "“MANTIQ ASOSLARI” MAVZUSINI O'QITISHDA ZAMONAVIY AKT VA INTERFAOL METODLARNING INTEGRATSIYASI." Interpretation and researches 1.1 (2023).

19. Козлов, Александр Дмитриевич, Шухратжон Шукурович Мадрахимов, and Махфуза Ахмедовна Мадрахимова. "ЎҚУВ ФАОЛИЯТИНИ БАҲОЛАШ МЕЗОНЛАРИ ВА УНИНГ ТУРЛИ ТАЛҚИНЛАРИ." " USA" INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE TOPICAL ISSUES OF SCIENCE. Vol. 8. No. 1. 2023.

20. Yuldashev, A. R., and M. A. Madrakhimova. "PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES AND CLASSIFICATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCIES IN THE FORMATION OF JUNIOR SPECIALISTS IN COMPUTER SCIENCE LESSONS." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 11.6 (2023): 315-317.

TALABALARNING MUSTAQIL ISHINI TASHKIL ETISHDA MASOFAVIY
TA'LIMNING O'RNI

Abdullayev Alibek Qodiraliyevich

Qo'qon DPI, dotsent

Madraximov Shuxratjon Shukurovich

Qo'qon DPI, assistent-o'qituvchi

Madraximova Maxfuza Axmedovna

Qo'qon DPI, assistent-o'qituvchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada masofaviy ta'lim va talabalarning mustaqil ishini tashkil etishda masofaviy ta'limning ahamiyati haqida yoritiladi.

Kalit so'zlar: masofadan o'qitish, afzalligi, masofaviy ta'lim, mustaqil ishlar, ijodiy jarayonlar, ilmiy - tadqiqot ishi.

THE ROLE OF DISTANCE EDUCATION IN ORGANIZING THE
INDEPENDENT WORK OF STUDENTS

Abdullayev Alibek Qodiraliyevich

Kokand SPI, docent

Madraximov Shuxratjon Shukurovich

Kokand SPI, assistant teacher

Madraximova Maxfuza Axmedovna

Kokand SPI, assistant teacher

Abstract: This article describes distance education and the importance of distance education in organizing students' independent work.

Key words: distance education, advantage, distance education, independent works, creative processes, scientific - research work.

РОЛЬ ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ОРГАНИЗАЦИИ
САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ

Абдуллаев Алибек Кодиралиевич

Кокандский ГПИ, доцент

Мадрахимов Шухратжон Шукурович

Кокандский ГПИ, ассистент-преподаватель

Мадрахимова Махфуза Ахмедовна

Кокандский ГПИ, ассистент-преподаватель

Аннотация: В данной статье описывается дистанционное обучение и значение дистанционного образования в организации самостоятельной работы студентов.

Ключевые слова: дистанционное образование, преимущество, дистанционное образование, самостоятельная работа, творческий процесс, научно-исследовательская работа.

Hozirgi kunda taraqqiyot juda tez rivojlanmoqda va juda tez o'zgarmoqda. Deyarli har daqiqada yer yuzining turli burchaklarida o'zgarishlar, yangilanishlar va kutilmagan voqeahodisalar sodir bo'lmoqda. Har bir kunimiz kuchli axborot oqimi ostida kechmoqda. Inson informatsiya ta'siridan holi normal faoliyat yurita olmaydi. Hayotni anglash, uni o'rganish informatsiyalarni yig'ish va o'zlashtirish orqali kechadi. Insonning bilimlilik darajasi ham ma'lum davr ichida shaxs tomonidan o'zlashtirilgan informatsiyalarning ko'p yoki ozligi bilan belgilanadi.

Shuning uchun zamonaviy bilimlar sari keng yo'l ochish, ta'limotni takomillashtirishda yangi axborot texnologiyalardan unumli foydalanish - bugungi kunning talabiga aylandi. Vaholanki, ta'lim tizimida ham sezilarli o'zgarishlar ro'y bermoqda. Ta'lim tizimida masofadan o'qitish uslubi shakllari qo'llanilmoqda. Masofadan o'qitish uslubi - bu sirtqi o'qishning yangi shaklidir. Masofadan o'qitish bu mustaqil o'qishdir. Mustaqil o'qish insonning mustaqil fikrlash, xolatni baholash, xulosa va bashorat qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Masofadan o'qitishning yana bir afzalligi shundaki, unda o'quvchi o'ziga qulay vaqtda va hattoki ishdan ajralmagan holda o'qishi mumkin. Aynan shu afzalliklari tufayli bu uslub dunyoda hozirgi kunda keng tarqalgan. Masofaviy ta'lim - o'qitishning yangi shakli bo'lib, u o'qitishning ishlab chiqarishdan ajralgan va ajralmagan holdagi ko'rinishlaridan farq qiladi. U ta'limning yangi shakllari, metodlari, vositalari, tashkil etilishi, pedagog va talaba o'rtasidagi hamda talabalarning o'zaro muloqoti shakllarini nazarda tutadi.

Masofaviy ta'lim o'qitishning universal shakli sifatida, zamonaviy axborot va telekommunikatsiya texnologiyalariga va texnik vositalarning keng spektrlaridan foydalanishga asoslangan bo'lib, o'quvchilar tomonidan o'qitish darslarini erkin tanlash, o'qituvchi bilan muloqot qilish imkoniyatlarini ta'minlaydi. Bunda o'qitish jarayoni o'quvchilarning ham hududiy, ham vaqt bo'yicha joylashishiga bog'liq bo'lmaydi.

Masofaviy ta'limdagi o'quv jarayon, o'quv jarayonini an'anaviy tashkil etishning asosiy shakllarini o'z ichiga oladi. Ma'ruza, seminar va amaliy mashg'ulotlar, laboratoriya praktikumi, nazorat tizimi, talabaning ilmiy tadqiqot va mustaqil ishlari shular jumlasidandir.

Talabalarning auditoriyadan tashqari mustaqil ishi dastlab egallanadigan bilimlarga yo'naltirilgan axborotli-rivojlantiruvchi uslublar sirasiga kiradi.

An'anaviy pedagogikada kunduzgi ta'limda talabalarning mustaqil ishlari o'ziga ko'proq adabiyotlar bilan ishlashni qamrab oladi. Masofaviy o'qitishda talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish imkoniyati kengayadi. Masofaviy ta'limda talabalarning mustaqil ishining doirasini kengayishi o'quv jarayonini tashkil etishda uning hissasini oshishga olib keladi.

Masofaviy ta'lim tizimida talabalarning mustaqil ishining hajmini kengayishi talaba ishlaydigan axborot maydonini kengayishi bilan birga borishi kuzatiladi. Axborot texnologiyalari talabalarning mustaqil ishlarining asosi sifatida nafaqat o'quv va tadqiqot xarakteridagi chop etilgan mahsulotni, balki elektron nashrlar, Internet tarmog'ining ashyolari – ma'lumotlarning elektron omborlari, kataloglar va kutubxona, arxiv jamg'armalari va boshqalarni foydalanish imkoniyatini beradilar.

Masofaviy o'qitishda o'quvchilarning yakkama-yakka yoki guruhiy mustaqil faoliyatini tashkil etish, kunduzgi ta'limdagi kabi zamonaviy pedagogik texnologiyalarini qo'llashni ko'zda tutadi. Loyiha uslubidan keng foydalanish, hamkorlikda o'qitish, tadqiqiy va muammoli uslublarni qo'llash mumkin.

Mustaqil ish talaba faoliyatida ishlab chiqaruvchi va ijodiy jarayonlarni o'z ichiga oladi. Shunga nisbatan talaba mustaqil faoliyatining uchta: reproduktiv (mashqli), rekonstruktiv va ijodiy (izlanuvchi) darajalarga ajratiladi.

Masofaviy ta'lim tizimida talabalarning mustaqil ishini, ayniqsa reproduktiv darajasi samarali tashkil etiladi. U masalalar yechish, kompyuterli jadvallar va sxemalarni to'ldirish, kompyuter trenajerlari yordamida mustaqil amaliyotlar o'tkazish va boshqalarda samara beradi.

Talabalarning mustaqil ishlari rekonstruktiv darajasi kompyuter modellashtirish yordamida, imitatsion modellar bilan ishlashda amalga oshiriladi. Ijodiy boshlanish dastlab talabalarning kurs ishi va ilmiy tadqiqot bitiruv ishlari yoki loyihalarida amalga oshiriladi va talabalarning ilmiy - tadqiqot ishi bilan bog'langan.

USED LITERATURE:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida»gi PF-4947-son Farmoni. – O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 5-son, 70-modda, 20-son, 354-modda, 23-son, 448-modda.
2. Abdunazarova, Dilfuza Tukhtasinovna, Maxfuza Madraximova, and Shuhrat Madrahimov. "SOLVING EQUATIONS IS FOUNDATIONAL FOR MIDDLE AND HIGH SCHOOL MATH." *Scientific Bulletin of Namangan State University* 3.5 (2021): 7-10.
3. Axmedovna, Madraximova Maxfuza, Turdaliev Sodiqjon Muminjonovich, and Abduraxmonov Dilmurod Akramaliyevich. "CORRELATION COEFFICIENT AS A MATHEMATICAL SOLUTION OF ECONOMIC ISSUES." *INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES* ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876 16.06 (2022): 72-75.
4. Shukurovich, Madrahimov Shuhratjon, and Madrahimova Mahfuza Ahmedovna. "Measures For Monitoring And Evaluation Of Power Activity In Higher Education." *JournalNX*: 423-426.
5. Madrakhimov, Shukhrat Shukurovich, and Mahfuza Akhmedovna Madrakhimova. "A HERO WHO SAW THE WAR!." 75-летию Победы Великого народа посвящается: Люди. События. Факты. 2020.

6. Madraximova, Mahfuza Akxmedovna, and Maftuna Islomjon qizi Yakubjonova. "CRITERIA OF MONITORING AND EVALUATION FOR EDUCATIONAL ACTIVITIES." Scientific Bulletin of Namangan State University 1.6 (2019): 346-347.
7. Shukurovich, Madrakhimov Shukhratjon, et al. "OPPORTUNITIES TO DEVELOP STUDENTS' TEXT WORKING COMPETENCIES IN LECTURE LESSONS." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.11 (2022): 799-803.
8. Ugli, Muydinjonov Ziyodjon Rafiqjon, et al. "ORGANIZATIONAL FORMS OF COMPUTER SCIENCE EDUCATION." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.11 (2022): 790-794.
9. Ugli, Muydinjonov Davlatjon Rafiqjon, et al. "USE OF REMOTE TECHNOLOGIES IN TEACHING COMPUTER SCIENCE." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.11 (2022): 785-789.
10. Akhmedovna, Madrakhimova Makhfuza, et al. "Relationship of Quaternions and Vector Algebra." Texas Journal of Engineering and Technology 15 (2022): 68-71.
11. Madraximov, Shuxratjon, and Maxfuza Madraximova. "ANIQ INTEGRALNI O'QITISHDA GRAFIK ORGANAYZERLARDAN FOYDALANISH." Interpretation and researches 1.1 (2023).
12. Madraximova, Maxfuza, and Shuxratjon Madraximov. "“MANTIQ ASOSLARI” MAVZUSINI O'QITISHDA ZAMONAVIY AKT VA INTERFAOL METODLARNING INTEGRATSIYASI." Interpretation and researches 1.1 (2023).
13. Козлов, Александр Дмитриевич, Шухратжон Шукурович Мадрахимов, and Махфуза Ахмедовна Мадрахимова. "ЎҚУВ ФАОЛИЯТИНИ БАҲОЛАШ МЕЗОНЛАРИ ВА УНИНГ ТУРЛИ ТАЛҚИНЛАРИ." " USA" INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE TOPICAL ISSUES OF SCIENCE. Vol. 8. No. 1. 2023.
14. Shukurovich, Madraximov Shuxratjon. "THE IMPORTANCE OF THE INTEGRATION OF MODERN DIGITAL TECHNOLOGIES AND INTERACTIVE METHODS IN GEOGRAPHY TEACHING." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 11.6 (2023): 318-323.
15. Madraximov, Sh Sh, M. A. Ummatova, and G. A. Axmedova. "TENGLAMALARNI YECHISHNING BA'ZI SUN'IY USULLARI." Scientific Impulse 1.11 (2023): 624-629.
16. Melikyzievich, Siddikov Ilkhom, et al. "THE METHOD OF REFERENCE TESTS FOR THE DIAGNOSIS OF DIGITAL DEVICES." International Journal of Early Childhood Special Education 14.7 (2022).
17. Ugli, Muydinjonov Davlatjon Rafiqjon, et al. "WHO WAS THE KING IN MATHEMATICS? STORIES ABOUT GAUSS." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.12 (2022): 230-233.
18. Ugli, Muydinjonov Ziyodjon Rafiqjon, et al. "ANALYSIS OF FOREIGN EXPERIENCE IN ORGANIZING THE ELECTRONIC LEARNING ENVIRONMENT OF THE HIGHER EDUCATION INSTITUTION." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.12 (2022): 203-208.

19. Akhmedovna, Madrakhimova Makhfuza, et al. "WAYS TO DEVELOP STUDENTS'RESEARCH COMPETENCIES IN TEACHING COMPUTER SCIENCE." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.12 (2022): 190-193.
20. Shukurovich, Madrakhimov Shukhratjon, et al. "THE INTEGRATION OF COMMUNICATION TECHNOLOGIES AND INTERACTIVE METHODS IN TEACHING THE SUBJECT OF" METHODS OF TEACHING INFORMATICS"." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.12 (2022): 354-359.
21. Yuldashev, A. R., and M. A. Madrakhimova. "PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES AND CLASSIFICATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCIES IN THE FORMATION OF JUNIOR SPECIALISTS IN COMPUTER SCIENCE LESSONS." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.6 (2023): 315-317.
22. Abdullayev, A. K., N. R. Abdullayeva, and M. A. Madraximova. "THE BASIS IS A MOBILE INDUSTRIAL ROBOT CORECHARACTERISTICS AND SHAPE OF THE SPATIAL STRUCTURE." *International Journal of Early Childhood Special Education* 14.7 (2022).
23. Abdullayeva, Nargiza, and Alibek Abdullayev. "МАТЕМАТИКА ФАНИНИ О'QITISHDA ZAMONAVIY AXBOROT-KOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALARINI O'RNI." *Interpretation and researches* 1.8 (2023).
24. Abdullayev, A. Q., and N. R. Abdullayeva. "UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA МАТЕМАТИКА ФАНИНИ О'QITISHDA INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA KREATIV FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH." *МУ АЛЛИМ СЕЎМ ЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИ?*
25. Qodiraliyevich, Abdullayev Alibek. "ВОПРОСЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В ПРАКТИКЕ США". *Gospodarka i Innowacje*. 40 (2023): 16-19.
26. Гуссейнов, Замин Р. и др. "ПОДГОТОВКА И РЕАЛИЗАЦИЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО ПЛАНА РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА АДМИНИСТРАТИВНОГО РАЙОНА НА ОСНОВЕ ПРИНЦИПОВ УСТОЙЧИВОГО И ИНКЛЮЗИВНОГО РАЗВИТИЯ". *Экономическое и социальное развитие (сборник материалов), 37-я Международная научная конференция по экономическому и социальному развитию*. 2019.
27. Абдуллаев, А. Х. и Б. М. Алиева. "Об одной задаче смешанного целочисленного программирования большой размерности и алгоритме ее решения". *Scholedge Международный журнал междисциплинарных и смежных исследований* 5.7 (2018).

MATEMATIKANI O'QITISHDA KOMPETENTSIYAVIY YONDASHUV

Abdullayev Alibek Qodiraliyevich

Qo'qon DPI, dotsent

Madraximov Shuxratjon Shukurovich

Qo'qon DPI, assistent-o'qituvchi

Madraximova Maxfuza Axmedovna

Qo'qon DPI, assistent-o'qituvchi

Annotatsiya: Maqolada matematika fanini uzviylashtirilgan dasturning ishlab chiqilishi zarurati, bu dasturni hayotga tadbiq etishning vazifalari, matematikani o'qitishda kompetensiyaviy yondoshuvning asosiy tamoyillari bayon etildi.

Kalit so'zlar: uzluksiz ta'lim tizimi, uzviylashtirilgan dastur, yangi pedagogik texnologiya, matematik va metodik bilim asoslari, kompetentlilik, kompetensiyaviy yondashuv.

Аннотация: В статье описывается необходимость разработки комплексной программы математики, задачи ее реализации, основные принципы компетентностного подхода к обучению математике.

Ключевые слова: система непрерывного образования, интегрированная программа, новая педагогическая технология, основы математико-методических знаний, компетентность, компетентностный подход.

Annotations: The article describes the need to develop an integrated program of mathematics, the tasks of its implementation, the basic principles of a competency-based approach to teaching mathematics.

Keywords: system of continuing education, integrated program, new pedagogical technology, basics of mathematical and methodological knowledge, competence, competency approach.

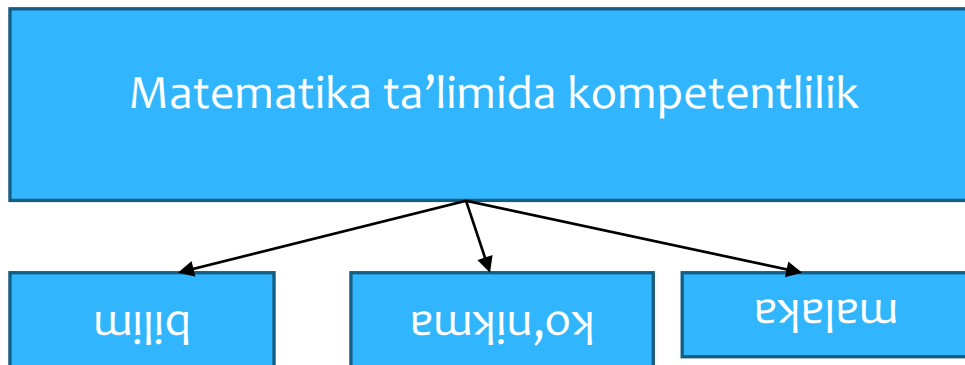
Oliy ta'limning maqsadi respublikamizning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojini ta'minlashga, o'zi tanlagan mutaxassislik bo'yicha bozor iqtisodiyoti sharoitida mustaqil ishlashga layoqatli, yuqori malakali, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashdan iboratdir. Respublikamizda uzluksiz ta'lim tizimining amalga oshirilishi va ularda matematik ta'lim tizimining kuchaytirilishi, bu ta'lim muassasalarida barcha fanlardan, xususan matematika fanidan uzviylashtirilgan dasturning ishlab chiqilishi, bu dasturni hayotga tadbiq etish professor-o'qituvchilar oldiga asosiy vazifa qilib qo'yildi.

Mashg'ulotlar o'tkazish jarayonida yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish, talabalar bilim va ko'nikmalarini, mustaqil fikrlashini shakllantirish va rivojlantirish, matematik va metodik bilim asoslarining yagona ko'rinishda shakllantirish, umumta'lim va o'rta maxsus ta'lim va oliy ta'lim tizimida matematik ta'limning uzviyligi va ketma-ketligi, uning amaliy va tadbiqiy mazmunini kuchaytirish lozim. Yuqorida sanab o'tilgan holatlar talabalarning bilim, malaka va ko'nikmalarini, mustaqil fikrlashini shakllantirish va rivojlantirishni asosiy didaktik yo'nalishini tashkil etadi va uni amalga oshirishning metodik yo'nalishi ko'rsatib beriladi.

Kompetentlilik (ingl. competation) - bu mutaxassisning kasbiy faoliyatni yuqori saviyada amalga oshirish, raqobat sharoitida o'ziga topshirilgan vazifalarni har qanday sharoitda muvaffaqiyatli bajarish uchun zarur bilimlar, tajriba va shaxsiy sifatlarga ega bo'lishi, o'z ishini kafolatlay olishini ifoda qiluvchi qobiliyatlar majmuidir. Competitor (ingl.)- musobaqa, bellashuv ishtirokchisi. Bu qobiliyat amaliy faoliyat jarayonida shakllanadi va takomillashadi.

Matematik ta'lim tizimida kompetentlilikni eng umumiy tarzda quyidagicha tasvirlash mumkin:

Matematika ta'limida kompetentsiyaviy yondashuvni joriy etishning afzalliklarini quyidagi jadval orqali yaqqol ko'rsatish mumkin:

Ko'rsatkichlar	an'anaviy yondashuv	kompetentsiyaviy yondashuv
maqsad	Davlat ta'lim standartlarida ko'rsatilgan bilimlar minimumi beriladi.	Ta'lim jarayonini rejasini tuzishda kompetent modeldan foydalaniladi. Bu modelga asosan professor-o'qituvchidan talabning matematik qobiliyatini rivojlantirish, unda matematik bilim, ko'nikma va malakalarni hosil qilish uchun zarur shart-sharoitlarni darsda va darsdan keyingi vaqtlarda yaratish talab qilinadi. Asosiy maqsad shaxs-talabani layoqat, imkoniyatlarini ochish va ularni rivojlantirish
mazmun	Matematika ta'limida asosiy e'tiborni matematikaning fundamental xarakteriga qaratish. Fan mazmuni talablarga mos kelishi zarur.	Talaba fanni o'zlashtirish davomida "Nimani o'rganaman?" va "Qanday o'rganaman?" savollariga javob bera olishi kerak. Fan mazmunida talaba "bakalavr" darajasini olgandan so'ng egallagan darajasini ko'zda tutish lozim. Fanning mazmuni "nima yordamida ta'lim olaman?" degan savolga javob bera olishi kerak.
erishish yo'llari	Professor-o'qituvchi faol. Dars monolog shaklda.	Dars o'tishning turli-tuman vosita va usullaridan foydalanish. Talabalarning mustaqil ishlarining, tadqiqot faoliyatlarining rolini oshirish.
baholash	"Nimaga o'rgatsam, shuni so'rayman" printsipiga asosan talabalar bilimi baholanadi.	Baholashdan ko'rilgan asosiy maqsad talaba yecha oladigan masalalar ko'lamini bilish. Baholashning turli-tuman usullarini tadbiq etish (yozma ish, testlar, portfolio, mustaqil ishlar natijalari, ijodiy ishlar)ni baholash.
O'qituvchining ahamiyati	"Fundamental" bilimlar translyatori. O'qituvchi pozitsiyasi mas'ul shaxs, sud'ya kabi	Professor-o'qituvchi ta'lim jarayonining tashkilotchisi, nazoratchi, yo'llovchi, yo'naltiruvchisi sifatida
Natija	Ta'lim natijasida talaba fan bo'yicha	Olgan bilimlar, ko'nikma, malakalarini uchraydigan

	bilim, ko'nikmalarga ega. Talaba matematikani biladi, qancha ko'p bilsa, shuncha yaxshi.	muammolarni yechishda qo'llay olishi.
Formula	Bilish+tushunish + eslab qolish	Bilish+amalda qo'llay olish + faoliyat
Dars	Ta'lim jarayonining vaqt bilan chegaralangan bo'lagi, unda bilim, ko'nikmalar beriladi. Talabani ijodiy qobiliyatlari o'stiriladi.	Ta'lim jarayonining vaqt bilan chegaralangan bo'lagi, unda bilim, ko'nikmalar beriladi. Talabani mustaqil ishlash ko'nikmalari, salohiyati ochiladi, ijodiy qobiliyatlari o'stiriladi.

USED LITERATURE:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida»gi PF-4947-son Farmoni. – O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 5-son, 70-modda, 20-son, 354-modda, 23-son, 448-modda.
2. Abdunazarova, Dilfuza Tukhtasinovna, Maxfuza Madraximova, and Shuhrat Madrahimov. "SOLVING EQUATIONS IS FOUNDATIONAL FOR MIDDLE AND HIGH SCHOOL MATH." Scientific Bulletin of Namangan State University 3.5 (2021): 7-10.
3. Axmedovna, Madraximova Maxfuza, Turdaliyev Sodiqjon Muminjonovich, and Abduraxmonov Dilmurod Akramaliyevich. "CORRELATION COEFFICIENT AS A MATHEMATICAL SOLUTION OF ECONOMIC ISSUES." INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876 16.06 (2022): 72-75.
4. Shukurovich, Madrahimov Shuhratjon, and Madrahimova Mahfuza Ahmedovna. "Measures For Monitoring And Evaluation Of Power Activity In Higher Education." JournalNX: 423-426.
5. Madrakhimov, Shukhrat Shukurovich, and Mahfuza Akhmedovna Madrakhimova. "A HERO WHO SAW THE WAR!" 75-летию Победы Великого народа посвящается: Люди. События. Факты. 2020.
6. Madrakhimova, Mahfuza Akhmedovna, and Maftuna Islomjon qizi Yakubjonova. "CRITERIA OF MONITORING AND EVALUATION FOR EDUCATIONAL ACTIVITIES." Scientific Bulletin of Namangan State University 1.6 (2019): 346-347.
7. Shukurovich, Madrakhimov Shukhratjon, et al. "OPPORTUNITIES TO DEVELOP STUDENTS' TEXT WORKING COMPETENCIES IN LECTURE LESSONS." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.11 (2022): 799-803.
8. Ugli, Muydinjonov Ziyodjon Rafiqjon, et al. "ORGANIZATIONAL FORMS OF COMPUTER SCIENCE EDUCATION." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.11 (2022): 790-794.
9. Ugli, Muydinjonov Davlatjon Rafiqjon, et al. "USE OF REMOTE TECHNOLOGIES IN TEACHING COMPUTER SCIENCE." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.11 (2022): 785-789.
10. Akhmedovna, Madrakhimova Mahfuza, et al. "Relationship of Quaternions and Vector Algebra." Texas Journal of Engineering and Technology 15 (2022): 68-71.

11. Madraximov, Shuxratjon, and Maxfuza Madraximova. "ANIQ INTEGRALNI O'QITISHDA GRAFIK ORGANAYZERLARDAN FOYDALANISH." Interpretation and researches 1.1 (2023).
12. Madraximova, Maxfuza, and Shuxratjon Madraximov. "“MANTIQ ASOSLARI” MAVZUSINI O'QITISHDA ZAMONAVIY AKT VA INTERFAOL METODLARNING INTEGRATSIYASI." Interpretation and researches 1.1 (2023).
13. Козлов, Александр Дмитриевич, Шухратжон Шукурович Мадрахимов, and Махфуза Ахмедовна Мадрахимова. "ЎҚУВ ФАОЛИЯТИНИ БАҲОЛАШ МЕЗОНЛАРИ ВА УНИНГ ТУРЛИ ТАЛҚИНЛАРИ." " USA" INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE TOPICAL ISSUES OF SCIENCE. Vol. 8. No. 1. 2023.
14. Shukurovich, Madraximov Shuxratjon. "THE IMPORTANCE OF THE INTEGRATION OF MODERN DIGITAL TECHNOLOGIES AND INTERACTIVE METHODS IN GEOGRAPHY TEACHING." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 11.6 (2023): 318-323.
15. Madraximov, Sh Sh, M. A. Ummatova, and G. A. Axmedova. "TENGLAMALARNI YECHISHNING BA'ZI SUN'YIY USULLARI." Scientific Impulse 1.11 (2023): 624-629.
16. Melikyzievich, Siddikov Ilkhom, et al. "THE METHOD OF REFERENCE TESTS FOR THE DIAGNOSIS OF DIGITAL DEVICES." International Journal of Early Childhood Special Education 14.7 (2022).
17. Ugli, Muydinjonov Davlatjon Rafiqjon, et al. "WHO WAS THE KING IN MATHEMATICS? STORIES ABOUT GAUSS." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.12 (2022): 230-233.
18. Ugli, Muydinjonov Ziyodjon Rafiqjon, et al. "ANALYSIS OF FOREIGN EXPERIENCE IN ORGANIZING THE ELECTRONIC LEARNING ENVIRONMENT OF THE HIGHER EDUCATION INSTITUTION." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.12 (2022): 203-208.
19. Akhmedovna, Madrakhimova Makhfuza, et al. "WAYS TO DEVELOP STUDENTS'RESEARCH COMPETENCIES IN TEACHING COMPUTER SCIENCE." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.12 (2022): 190-193.
20. Shukurovich, Madrakhimov Shukhratjon, et al. "THE INTEGRATION OF COMMUNICATION TECHNOLOGIES AND INTERACTIVE METHODS IN TEACHING THE SUBJECT OF" METHODS OF TEACHING INFORMATICS"." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.12 (2022): 354-359.
21. Yuldashev, A. R., and M. A. Madrakhimova. "PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES AND CLASSIFICATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCIES IN THE FORMATION OF JUNIOR SPECIALISTS IN COMPUTER SCIENCE LESSONS." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 11.6 (2023): 315-317.
22. Abdullayev, A. K., N. R. Abdullayeva, and M. A. Madraximova. "THE BASIS IS A MOBILE INDUSTRIAL ROBOT CORECHARACTERISTICS AND SHAPE OF THE

SPATIAL STRUCTURE." International Journal of Early Childhood Special Education 14.7 (2022).

23. Abdullayeva, Nargiza, and Alibek Abdullayev. "МАТЕМАТИКА FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY AXBOROT-KOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALARINI O'RNI." Interpretation and researches 1.8 (2023).

24. Abdullayev, A. Q., and N. R. Abdullayeva. "UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA KREATIV FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH." МУ АЛЛИМ СЕЎМ ЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИ?:

25. Qodiraliyevich, Abdullayev Alibek. "ВОПРОСЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В ПРАКТИКЕ США". Gospodarka i Innowacje. 40 (2023): 16-19.

26. Гуссейнов, Замир Р. и др. "ПОДГОТОВКА И РЕАЛИЗАЦИЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО ПЛАНА РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА АДМИНИСТРАТИВНОГО РАЙОНА НА ОСНОВЕ ПРИНЦИПОВ УСТОЙЧИВОГО И ИНКЛЮЗИВНОГО РАЗВИТИЯ". Экономическое и социальное развитие (сборник материалов), 37-я Международная научная конференция по экономическому и социальному развитию-. 2019.

27. Абдуллаев, А. Х. и Б. М. Алиева. "Об одной задаче смешанного целочисленного программирования большой размерности и алгоритме ее решения". Scholedge Международный журнал междисциплинарных и смежных исследований 5.7 (2018).

MATEMATIKANI O'QITISHNI TAKOMILLASHTIRISHDA MANTIQUIY
TESTLARDAN FOYDALANISH

Ummatova Maxbubaxon Axmedovna

Qo'qon DPI matematika kafedrasida katta o'qituvchisi

Savriddinova Madinaxon

Qo'qon DPI matematika-informatika yo'nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada matematik mantiq masalalarini yechish uchun zarur bo'lgan bilimlar, qoida, dalil, qonun, teorema, ta'rif, gipotezalar tahlil qilingan. Mantiqiy fikrlash jarayonlarining bosqichlari va mantiqiy testlardan namunalar keltirilgan. O'qitish jarayonida o'quvchi talabalarga mantiqiy fikr yuritishni muntazam o'rgatib borish ularni mustaqil, erkin fikrlashga, izlanishga, har bir masalaga ijodiy yondashish, ma'suliyatni sezish, ilmiy tadqiqot ishlarini olib borish, tahlil qilish, ilmiy adabiyotlardan unumli foydalanishga bo'lgan qiziqishlarini kuchaytirishi asoslangan.

Kalit so'zlar: matematik mantiq, qoida, dalil, qonun, teorema, ta'rif, gipoteza, mantiqiy testlar, mantiqiy fikrlash jarayonlarining bosqichlari.

ELEMENTS OF MATHEMATICAL LOGIC IN THE SCHOOL MATHEMATICS
COURSE USE OF LOGICAL TESTS IN TEACHING

Ummatova Makhbubakhan Akhmedovna

Senior teacher of the mathematics department of Kokand DPI

Abstract: This article analyzes the knowledge, rule, evidence, law, theorem, definition, hypothesis necessary for solving mathematical logic problems. The stages of logical thinking processes and examples of logical tests are presented. In the process of teaching, regularly teaching students to think logically will enable them to think independently, freely, to research, to approach each issue creatively, to feel responsibility, to conduct scientific research, to analyze, to make effective use of scientific literature. based on increasing their interests.

Key words: mathematical logic, rule, evidence, law, theorem, definition, hypothesis, logical tests, stages of logical thinking processes.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЛОГИЧЕСКИХ ТЕСТОВ В ОБУЧЕНИИ ЭЛЕМЕНТЫ
МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ЛОГИКИ В ШКОЛЬНОМ КУРСЕ МАТЕМАТИКИ

Умматова Махбубахон Ахмедовна

Старший преподаватель кафедры математики Коканского ГПИ

Аннотация: В данной статье анализируются знания, правила, доказательства, закон, теорема, определение, гипотеза, необходимые для решения задач

математической логики. Представлены этапы процессов логического мышления и примеры логических тестов. В процессе обучения регулярное обучение студентов логическому мышлению даст им возможность мыслить самостоятельно, свободно, исследовать, творчески подходить к каждому вопросу, чувствовать ответственность, проводить научные исследования, анализировать, эффективно использовать научную литературу.

Ключевые слова: *математическая логика, правило, доказательство, закон, теорема, определение, гипотеза, логические тесты, этапы процессов логического мышления.*

Zamonaviy ijtimoiy-madaniy sharoitda dunyo ta'lim nazariyasi va amaliyotida tez sur'atlar bilan rivojlanib, o'zgarib borayotgan jamiyatlar uchun muammolarni samarali hal qilishga qodir, o'z mustaqil fikriga ega, o'zini inson faoliyatining turli jabhalarida namoyon eta oladigan, noan'anaviy va o'ziga xos intellektual-ijodiy tafakkur yuritishga, vaziyatga mos operativ qarorlar qabul qilishga qodir kreativ shaxslar zarurligi ta'kidlanib o'tiladi. Bugungi kunda kreativlik – XXI asr fuqarosi ijodkorligining muhim mezonini, uning yaxlit rivojlanishini belgilab beruvchi asosiy omillardan biridir.

Respublikamizda ta'lim tizimini isloh qilish, davlat va nodavlat ta'lim muassasalari hamda ta'lim va kadrlar tayyorlash sohasida raqobat muhitini shakllantirish negizida ta'lim tizimini izchil rivojlantirish, ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimini jamiyatda amalga oshirilayotgan yangilanish, rivojlangan demokratik huquqiy davlat qurish jarayonlariga moslashtirish, kadrlar tayyorlash tizimi va mazmunini mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyoti istiqbollari, jamiyat ehtiyojlari, fan, madaniyat, texnika va texnologiyaning zamonaviy yutuqlaridan kelib chiqqan holda takomillashtirish bo'yicha muayyan ishlar amalga oshirildi. Ayni paytda ta'lim oluvchilarni ijodiy-intellektual va ma'naviy-axloqiy tarbiyalash, ularda kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish, buning samarali shakl hamda uslublarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etishni ta'minlovchi normativ, moddiy-texnik va axborot bazasini yaratish kabi vazifalar belgilab berildi.

Bugungi kunda yoshlarni munosib istiqbol vorislari, ijodkor inson qilib tarbiyalashga e'tibor qaratilib, Vatanimizning kelajagi ijodiy fikrlaydigan yoshlarning salohiyati va iqtidorini rivojlantirish, modifikatsiyalashgan ta'lim mazmuni, yangi texnologiya va innovatsiyalarni izlash bilan bog'liq.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 07.05.2020 yildagi PQ-4708-sonli "Matematika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi qarorida:

sohada yechimini topmagan qator masalalar matematika sohasidagi ta'lim sifati va ilmiy-tadqiqot samaradorligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish zaruratini ko'rsatilgan. Jumladan:

birinchidan, matematika ta'limotining ta'lim olish bosqichlari o'rtasidagi uzviylik to'liq ta'minlanmaganligi;

ikkinchidan, umumta'lim maktablarida matematika darsliklari o'quvchilarning yoshiga nisbatan fanni o'zlashtirishni qiyinlashtiruvchi murakkab masalalardan iborat va boshqa fanlarda o'tiladigan mavzular bilan uyg'unlashtirilmaganligi;

uchinchidan, matematikaga qiziquvchan, xalqaro olimpiadalar g'oliblari bo'lgan aksaiyat iqtidorli yoshlarimiz hududlardan bo'lishiga qaramasdan ularning kelgusi rivojlanishi uchun oliy ta'lim va ilm-fan sohasida zarur shart-sharoit yaratib berilmaganligi;

to'rtinchidan, matematika sohasidagi ilmiy-tadqiqotning amaliyot va ishlab chiqarish bilan bog'liqligi zaifligicha saqlanib qolayotganligi;

beshinchidan, sohadagi olimlarning xorijiy ilmiy va ta'lim muassasalari bilan aloqalari milliy matematikani jahon miqyosiga olib chiqish, xalqaro hamjamiyatda nufuzini oshirish uchun yetarli emasligi ta'kidlanadi.

Ta'limning barcha bosqichlarida matematika fanini o'qitish tizimini yanada takomillashtirish, pedagoglarning samarali mehnatini qo'llab-quvvatlash, ilmiy-tadqiqot ishlarining ko'lamini kengaytirish va amaliy ahamiyatini oshirish, xalqaro hamjamiyat bilan aloqalarni mustahkamlash maqsadida qator ustuvor yo'nalishlar belgilab berildi.

Bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablari o'qituvchilarining aksariyati, hattoki, birmuncha tajribaga ega bo'lganlari ham, yuqori sinf matematika darsligiga oxirgi yillarda qo'shilgan matematik mantiq bo'limiga oid mavzularni o'qitish bilan bog'liq savollar va muammolarga duch kelishmoqda.

Shu muammolarga qisman bo'lsada javob berish va bitiruvchilar raqobatbardoshligini ta'minlash maqsadida matematikani o'qitishda mantiqiy testlarning o'rnini haqida fikrlashishga jazm qildik.

Mantiq olamdagi qonuniy, zaruriy bog'lanish va aloqalar, tartib va izchillik, tafakkurning ichki aloqadorligi, tadrijiy fikrlanishi, turli qarashlar o'rtasidagi mantiqiy bog'lanishlarni o'z ichiga olgan bo'lib, insonni hech bir narsaga befarq bo'lmay, sinchkov qarashga, har bir voqea-hodisaga xolis baho berishga, shu yo'l bilan muntazam va izchil fikr yuritish va har qanday oqilona fikrni isbotlay bilishga o'rgatadi. Mantiq ilmi qonun-qoidalarini atroflicha o'rganish va mustaqil fikr yuritish qobiliyatini rivojlantirish orqali amaliy hayot uchun kerakli xulosalar chiqarish, davr ruhini anglash, voqea-hodisalarni haqqoniy tahlil qilish oson kechadi.

Mantiqiy fikrlash – insonning aniq dalillarni kuzatib, umumiy xulosa chiqarishga intilish, voqea-hodisalarning sabablarini aniqlash va kelajakni oldindan ko'ra bilishdan boshlanadi.

Mantiqiy fikrlash jarayonlari quyidagicha kechadi:

1. Avvalo hal etilishi lozim bo'lgan muammo aniqlab olinadi. Chunki muammo bo'lmasa odam hech narsa haqida o'ylamaydi. Hal etilishi lozim bo'lgan masalani yechish uchun uning mohiyatini to'la tushunish, masala shartlarini tahlil qilish, nima berilgan va nimani topish kerakligi haqida mulohaza yuritiladi.

2. Masalani yechish uchun zarur bo'lgan bilimlar (qoida, dalil, qonun, teorema, tahrif) ishga solinadi.

3. Gipoteza, ya'ni taxminlar o'rtaga tashlanadi, taxminlardan eng to'g'risi tanlab olinadi.

4. Masala yechiladi, natija tekshiriladi.

Fikrlash masalalarini yechish, mulohaza yuritish orqali talabalar dunyoqarashida o'ziga xos xususiyatlar takomillashadi, ya'ni fikrning chuqurligi, kengligi, o'tkirligi, tanqidiyligi, fikrlash tezligi va mustaqilligi muhim ahamiyatga egadir.

Aql-farosat murakkab nazariy va amaliy muammolarni hal etishdagina emas, balki kishining juda oddiy, odatdagi kundalik ishlarida ham namoyon bo'ladi. Quyida bir nechta mantiqiy testlardan namunalar keltiramiz.

1. Beshta do'st bugun qanday hafta kunligi to'g'risida suhbatlashmoqda.

Anvar «Kechadan oldingi kun juma edi» dedi.

G'ulom «Ertadan keyingi kun seshanba bo'ladi» dedi.

Karim «Kecha shanba edi» dedi.

Bobur «Ertaga dushanba bo'ladi» dedi.

Tohir «Bugun payshanba» dedi.

Ulardan qaysi biri adashgan?

(A) Anvar (B) G'ulom (C) Karim (D) Bobur (E) Tohir

2. Stol ustida beshburchak va oltiburchaklar yotibdi. Ularning hammasi bo'lib 37 ta uchi bo'lsa, stol ustida nechta beshburchak bor?

(A) 1 (B) 2 (C) 3 (D) 4 (E) 5

3. To'rt xonali soning birinchi raqami 5 ga teng. Agar bu raqamni sonning oxiriga qo'ysak, oldingi sondan 747 ga kam son hosil bo'lsa, bu sonning raqamlar yig'indisini toping.

(A) 12 (B) 14 (C) 16 (D) 18 (E) 20

4. Bir qatorga joylashtirilgan uchta idishning har birida 11 tadan konfet bor. Karim har bir idishdan markazdagi idishda konfet tugaguncha ketma-ket quyidagi tartibda bittadan konfet olmoqda: chap, markaz, o'ng, markaz, chap, markaz va hokazo. Qaysidir idishda ko'proq konfet oshib qoladi. Qancha?

(A) 1 (B) 2 (C) 5 (D) 6 (E) 11

5. Kubning ixtiyoriy qarama-qarshi tomonidagi nuqtalar soni 7 ga teng. Jasur xuddi shunday 6 ta kublarni yelimlab, ustun yasadi va bu jismning sirtidagi umumiy nuqtalarni hisobladi. U qanday eng katta son hosil qilishi mumkin?

(A) 106 (B) 96 (C) 95 (D) 91 (E) 84

6. Raqamlar yig'indisi 4 ga teng bo'lgan nechta uch xonali son bor?

(A) 10 (B) 9 (C) 8 (D) 7 (E) 6

7. O'quvchilar test topshirig'ini muhokama qilishmoqda.

Laylo to'g'ri javob A yoki D dedi.

Otabek to'g'ri javob B yoki E dedi.

Kumush A, B, va C noto'g'ri javoblar dedi.

Farxod to'g'ri javob A dedi

Shirin esa hammangiz xato qilyapsizlar dedi.

Agar har bir o'quvchining tasdig'i xato bo'lsa, qaysi javob to'g'ri?

(A) A (B) B (C) C (D) D (E) E

8. 1, 2, 3, 4, 5, 6 sonlari bilan raqamlangan kartalardan foydalanib, ikkita uch xonali sonlar hosil qilish mumkin, masalan, 645 va 321. Karim bu kartalardan foydalanib shunday ikkita uch xonali son tuzdiki, ular orasidagi farq eng kichik bo'ldi. Bu ayirma nechaga teng.

(A) 89 (B) 69 (C) 56 (D) 47 (E) 38

O'qitish jarayonida o'quvchi talabalarga mantiqiy fikr yuritishni muntazam o'rgatib borishi ularni mustaqil, erkin fikrlashga, izlanishga, har bir masalaga ijodiy yondashiash, ma'suliyatni sezish, ilmiy tadqiqot ishlarini olib borish, tahlil qilish, ilmiy adabiyotlardan unumli foydalanishga, eng asosiysi, o'qishga, fanga, pedagogga va o'zi tanlagan kasbiga bo'lgan qiziqishlarini kuchaytiradi.

ADABIYOTLAR:

1. Ummatova, Mahbuba Axmedovna, and Olimaxon Oxunjonovna Rahmonova. "ELEMENTAR MATEMATIKADA ANTISIMMETRIK KO'PHADLAR." INTERNATIONAL CONFERENCE DEDICATED TO THE ROLE AND IMPORTANCE OF INNOVATIVE EDUCATION IN THE 21ST CENTURY. Vol. 1. No. 10. 2022.

2. Axmedovna, Ummatova Mahbuba, and Ilhomjonova Shahnozaxon Ilhomjonovna. "TALIMDA BIOLOGIYA VA MATEMATIKA FANLARINING OZARO ALOQASI HAQIDA." BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI 2.12 (2022): 816-817.

3. Ummatova, Mahbuba Axmedovna, and Abdurahim Tursunboyevich Mamatqulov. "AL-XORAZMIY ASARLARINING AMALIY AHAMIYATI HAQIDA." INTERNATIONAL CONFERENCE DEDICATED TO THE ROLE AND IMPORTANCE OF INNOVATIVE EDUCATION IN THE 21ST CENTURY. Vol. 1. No. 10. 2022.

4. Ahmedovna, Ummatova Mahbuba, and Esonov Munavvarjon Mukimjonovich. "METHODOLOGY OF PERFORMING PRACTICAL INDEPENDENT WORK." Open Access Repository 8.12 (2022): 171-176.

5. Nosirovich, Nosirov Sobirzhon, and Ummatova Makhbuba Ahmedovna. "AUTOMORPHISM OF NUMERICAL SYSTEMS." Open Access Repository 8.12 (2022): 197-201.

6. Ummatova, M. A. "DIDACTICAL AND PRACTICAL FUNCTIONS OF MATH CLASS." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.12 (2022): 259-262.

7. Ахмедовна, Умматова Махбуба. "РОЛЬ ЗАДАЧ ТЕОРИИ ЧИСЕЛ ПРИ ПОВЫШЕНИИ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ УЧАЩИХСЯ." Ученый XXI века 1-2 (2017).

8. Умматова, М., Г. Ахмедова, and О. Махмудова. "Практическая направленность в обучении математике." Теория и практика современных гуманитарных и естественных наук. 2014.

9. Ummatova, M., and M. Yakubjanova. "About the history of complex numbers."

10. Д.А.Гусев «Удивительная логика» М.Просвещение 1999.

METHODOLOGY FOR PREPARING PRIMARY CLASS STUDENTS FOR THE
PIRLS INTERNATIONAL ASSESSMENT CONTROL

Hamidova Kamola Mamirovna

assistant professor of the Department of Primary Education Methodology of the Kokhan State Pedagogical Institute, PhD. ORCID: 0009-0007-3161-2164, Email: kamolaxonhamidova@gmail.com, Phone: +998905641921

Abduxakimova Charosxon Qaxramon qizi
Graduate student of Kokan State Pedagogical Institute

Abstract: *The article is about the development of reading comprehension skills of primary school graduates in assessing the level of reading comprehension, acquiring artistic experience, and forming the skills of obtaining and using information. We mentioned working on the text in reading literacy classes.*

Key words: *PIRLS, TIMSS, IEA, Milly center, globalization process, global phenomenon, symposium.*

Resolution No. 997 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan "On measures for organizing international studies in the field of education quality assessment in the public education system" organization, establishment of international relations, organization of international studies on international assessment programs in order to fully support the scientific-research and innovation activities of students and young people, first of all, the creative ideas and creativity of the young generation made a decision. One of them is PIRLS international assessment program.

PIRLS is an international research program for assessing the level of reading comprehension of primary school students. In other words, data on the extent to which primary school students have developed reading comprehension skills can be compared internationally, and information on public policy in the field of education to improve reading and teaching. is a major international assessment program that provides

PIRLS also addresses two overarching goals that make up a large part of young learners' learning in and out of school, namely the acquisition of artistic experiences and the assessment of information acquisition and use skills.

It can also be said that this program keeps up with the times and improves its evaluation criteria in accordance with modern requirements. As an example, it is appropriate to say that in the study to be conducted in 2021, it is planned to present assignments in digital format to students for the first time. Along with the transition to a digital format, changes are also planned, such as computer-based assessment of PIRLS online learning administered in a web environment.

In the Decree No. 5712 of the President of the Republic of Uzbekistan of April 29, 2019 "On approval of the concept of development of the public education system of the Republic of Uzbekistan until 2030", by 2030 the first 30 in the world in the rating of the PISA international program national evaluation of the quality of education aimed at assessing the level of literacy of students in reading, mathematics and natural sciences based on the

organization of international studies in the field of education quality assessment in the public education system system creation tasks are defined.

The PIRLS program was launched in 2001 by the International Association for the Assessment of Educational Achievement

(IEA – International Association for the Evaluation of Educational Achievement) was established. Boston College Chestnut Hill (Massachusetts, USA) is responsible for organizing international research. Also, the preparation of tasks for research is carried out in the data center of Germany (Hamburg).

The international evaluation program PIRLS (Progress In International Reading And Literacy Study) is aimed at comparing the work and results of reading literacy in the national education system of different countries of the world.

Researches were conducted in 2001, 2006, 2011, 2016, and 2021 is the fifth period of research. It is worth noting that the research conducted in 2021 will allow to evaluate the achievements of the countries that have been continuously participating since 2001 for 20 years. The PIRLS program, which is held every five years, evaluates the reading literacy of 4th graders at an international level. This program is aimed at complementing the IEA's TIMSS program, which assesses 4th-grade students' literacy in mathematics and natural sciences, and is managed by the TIMSS and PIRLS International Training Center at Boston College in close cooperation with the IEA's offices in Hamburg and Amsterdam.

Since 2016, the ePIRLS system has been introduced on the basis of an additional selection, which is designed to assess students' online reading literacy. The Internet is a primary source of information for students and a central resource for research in school subjects.

Literacy is the ability to perceive and practice the forms of written language required by society and valued by people. This point of view is becoming more and more important in modern society, where students' ability to use the information obtained from reading is more and more important. The focus shifts from demonstrating understanding to demonstrating skills in how to apply learned information to new projects and situations.

The PIRLS Reading Achievement Framework was first developed for the 2001 study using the IEA's 1991 Reading Literacy Survey.

For the first time, 4th grade students from our country will participate in the PIRLS international assessment program to be held in 2021, along with about 70 countries.

Researches were conducted in 2001, 2006, 2011, 2016, and 2021 is the fifth period of research. The PIRLS program, which is held every five years, evaluates the reading comprehension skills of 4th grade students at an international level.

This program is aimed at complementing the TIMSS program, which assesses the level of knowledge of mathematics and natural sciences of 4th grade students, and is managed in close cooperation with the TIMSS and PIRLS International Center at Boston College, IEA offices in Hamburg and Amsterdam.

Assessment of student achievements is carried out by conducting objective tests not from all students, but from students selected as representatives of this layer. Also, questionnaires are conducted from school principals, teachers, students, and even parents, and valuable information about the factors affecting the quality of education is collected.

The PIRLS international study provides an international comparison of information on the level of development of reading comprehension skills of primary school students, which can serve public policy in the field of education to improve reading and teaching. It is a major international evaluation program that provides analysis.

Currently, according to the definition of PIRLS, reading literacy is the ability to understand and use the forms of written language required by society and valued by people, as well as the ability to create meaning from texts in various forms.

Research focuses on demonstrating understanding of how to apply knowledge to new projects and situations.

The reader is an active participant in this process, creating meaning, reflecting on the text, and consciously choosing effective reading strategies. Each type of text follows typical patterns and rules to help the reader interpret the text. Any text can have different forms. These include traditional books, magazines, documents and newspapers, as well as written forms in digital form.

PIRLS assesses primary school students' learning in and out of the classroom, focusing on two overarching goals: 'acquiring artistic experiences' and 'acquiring and using information'. In turn, each of these goals integrates four broad comprehension processes.

These are:

focus and find specific information;

draw direct conclusions;

evaluate and critique content and textual elements;

interpreting and combining ideas and information.

Depending on the complexity of the texts in the study, the average is 500 to 800 words, 400-500 for countries with low reading literacy, and about 1000 words in ePIRLS. The content of the text is suitable for students of 9-10 years old, it deviates from the topics that are very characteristic of some cultures, and it is also interesting and not very familiar to the student.

In the PIRLS study, the levels of reading literacy are described as follows:

Highest level (625 points and above) - Students can absorb a text as a whole while also understanding its individual parts in relation to each other. Can rely on the text to support his opinion when explaining the author's idea.

High level (550 points) - Students understand the important messages of the text, make their own conclusions based on the text, can evaluate both the content and form of the text, and can pay attention to some of its linguistic features.

Intermediate level (475 points) - Students can find information from the text, draw their own conclusions based on the text, using some features of the text's form and language.

Lower Level (400 points) - Students extract a clear message from a text that is easy to limit.

In the study, how well do Uzbekistan's primary school graduates study compared to their peers in other countries? What is the reading literacy of Uzbekistan's students? Is reading a hobby for 4th graders? How does the family contribute to the development of literacy? How is the process of teaching reading organized in our country today? Is the

process of teaching reading in Uzbekistan unique compared to other countries, and if so, how does it manifest itself? Are the methods used by our primary school teachers different from the methods used by teachers in other countries? such main issues are studied.

Also, in order to study and analyze the factors affecting the quality of education, questionnaires are also conducted in the research. Including information about the participant through the student questionnaire, educational resources in the family, attitude to the school, teacher, academic subject, attitude among students, learning in academic subjects information about self-assessment, extracurricular activities is collected.

The teacher questionnaire includes information about teachers, school equipment, safety, school environment, teaching methods, and professional development.

In the parents' questionnaire, information about parents, educational resources in the family, preparation of their child for school, skills and qualifications before admission to school, attitude of parents to school and studies are studied.

School capacity, location, equipment, educational resources, organization of the educational process at the school, school environment are studied and analyzed through the questionnaire of the school administration.

According to the 2016 study, out of 50 countries, Russia, Singapore, Hong Kong, Ireland and Finland had the highest scores, while Russian and Singaporean students scored the highest in reading and comprehension. showed the results. Also, Russian primary school students led the world in this criterion.

The high results of reading literacy in these countries are related to the following factors: the availability of books and digital devices in the home, intelligent parents and their love for books, the fact that the child learned to read and write before school, and high rate of enrollment in pre-school educational institutions.

The participation of the Republic of Uzbekistan in the PIRLS study serves to improve the quality of education, strengthen the country's reputation at the international level, and bring the students' knowledge to the level of international requirements.

We remind you that Uzbekistan is participating for the first time in other major assessment programs such as PISA and PIRLS, according to which the main research processes of the PIRLS program are planned to be held in April 2021, and the main research processes of the PISA program are planned to be held in April-May 2022.

By this time, the process of globalization is gaining momentum in all spheres of society. Nowadays, the concept of quality in the field of education is seen as a global phenomenon. Formation of the intellectual activity of the young generation has become an important issue not only for a specific country, but also for the international community. Therefore, international assessment programs have been put into practice in many international countries with issues such as the quality of education and the assessment of the quality of education. In particular, following such international assessment trends in the educational system of the Republic of Uzbekistan will contribute to increasing the intellectual activity of the young generation, to the development of their competence and creativity in education.

REFERENCES:

1. O'Asqarova, M.Nishonov, Z.Kurbanova, D.Muminova "Pedagogik va psixologik fanlarni o'qitish metodikasi".- T.:Navro'z, 2019-yil.
2. Ishmuxamedov R.J., Abduqodirov A.A., Pardaev A. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari o'qituvchilari, tarbiyachilari, gurux rahbarlari uchun amaliy tavsiyalar).-T.: Iste'dod, 2010.-140 bet.
3. Ishmuhamedov R., Yuldashev M. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar.-T.: —Nihol nashryoti, 2013 yil 278 bet.
4. R.A.Mavlonova, N.H.Raxmonqulova, K.O.Matnazarova, M.J.Abdullaeva —Tarbiyaviy ishlar metodikasi -T.:2015 y.
5. Jumanazarov S.S., Xaydarov B., Li D., Qayumov Sh. —Kompyuter savodxonligi asoslaril. -T.:2014 y. 98bet
6. Ochilova G., Musaxanova G., Tojjeva Sh. Tarbiyaviy ishlar uslubiyoti. Masalalar to'plami, 2005.– 345 b.
7. Hamidova, Kamola Mamirovna. "On andijan polysynonym and its variants." ASIAN JOURNAL OF MULTIDIMENSIONAL RESEARCH 10.5 (2021): 661-664.
8. Muhammadalievich, Uluqov Nosirjon, and Hamidova Kamola Mamirovna. "ABOUT SYRDARYA HYDRONYM VARIANTS" Web of Scientist: International Scientific Research Journal 3.6 (2022): 1667-1670.
9. Mamirovna, Hamidova Kamola. "OB ISTORICHESKIX ISTOCHNIKAX TOPONIMII FERGANSKOY DOLINY I VARIANTAX NEKOTORЫX TOPONIMOV." Gospodarka i Innovacje. (2022): 1-9.
10. Ubaydullaevna, N. S., Mehmonalievich, T. A., Mamirovna, H. K., & Nosirovna, N. D. ON THE PRINCIPLES OF CATEGORIZATION OF WORDS.
11. Mamirovna, H. K., & Qo'qon, D. P. I. (2021). ONOMASTIK BIRLIKLAR DOIRASIDA "POLINDROMIK TOPONIMLAR" TADQIQI. Integrated Education, 4(4), 109-111.
12. Khamidova, K. (2022). SOCIAL, MORAL PSYCHOLOGICAL PROBLEMS IN THE WORKS OF CHARLES PERSY SNOW. Journal of new century innovations, 15(1), 123-125.
13. Mamirovna, H. K. (2023). O 'QISH VA ONA TILI SAVODXONLIGI DARSLARIDA SINFDAN TASHQARI ISHLARNI O 'TKAZISH. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 23(5), 124-127.
14. Mamirovna, H. K., & G'ayratovna, J. R. K. (2023). BOSHLANG 'ICH SINF O 'QUVCHILARINI BADIY NUTQINI RIVOJLANTIRISHNING MAZMUNI VA MOHIYATI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 23(5), 119-123.
15. Ubaydullaevna, N. S., Mehmonalievich, T. A., Mamirovna, H. K., & Nosirovna, N. D. ON THE PRINCIPLES OF CATEGORIZATION OF WORDS. JOURNAL OF AERONAUTICAL MATERIALS, 42, 216-224.

MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA TABAQALASHTIRISH
TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISHNING IMKONIYATLARI

Qurbonov G'ulomjon G'afurovich

Osiyo xalqaro universiteti dotsenti

Annotatsiya: *Maqolada oliy ta'limdagi matematika darslarini o'qitishda tabaqalashtirilgan o'qitish va axborot texnologiyasining yutuqlaridan foydalanishning samaradorligi bo'yicha olingan natijalar haqida so'z yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *tabaqalash, axborot axborot texnologiya, fakultativ, intellektual, didaktik, informatsiya.*

POSSIBILITIES OF USING CLASSIFICATION TECHNOLOGY IN
MATHEMATICS TEACHING

Kurbanov Gulomjon Gafurovich

Associate Professor of Asian International University

Annotation: *The article talks about the results obtained on the effectiveness of the use of differentiated instruction and advances in information technology in teaching mathematics classes in higher education.*

Keywords: *classification, information information technology, facultative, intellectual, didactic, information.*

Ta'lim to'g'risidagi qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturi talablarini amalga oshirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish o'qitishda ta'lim texnologiyasini uslubiy sifatini oshirish, o'quv jarayonidagi o'zlashtirish samaradorligini yaxshilash va bu jarayonda yangi uslubiy elementlarni joriy qilish barkamol avlodni tayyorlashda muhim o'rin tutadi. Hozirgi vaqtda o'qitishning zamonaviy texnologiyalaridan biri bo'lgan o'qitishning tabaqalashtirish texnologiyasidan foydalanish ham katta ahamiyat kasb etadi.

Matematika fanini o'rgatishda o'quv jarayonini to'g'ri tashkil qilish har bir o'quvchining tayyorgarligiga, uning bilim darajasiga bog'liq. O'quvchining individual farqi uning aqliy qobiliyati, maxsus tayyorgarligi, o'qish qobiliyati, o'zlashtirishi, qiziqishi va boshqa shu kabi ko'rsatkichlarda aniq bilinadi.

O'quvchilarning har xil darajada o'rganishi vaqtga kelib taqaladi, chunki o'quvchining materialni o'zlashtirishi uchun ma'lum vaqt kerak bo'ladi. Adabiyotlarda o'rgatishga taaluqli 2 ta bir - biriga yaqin tashqi va ichki differensiallash (tabaqalashtirish) usullari mavjud. Tashqi differensiallashda o'quvchilarning shaxsiy qobiliyatlariga qarab maxsus guruh tashkil qilinadi. Bu kursda tahsil olayotgan o'quvchilarning bilim darajasi tengdoshlariga nisbatan yuqori bo'lib, aqliy fikrlashi bilan ajralib turadi. Ular chuqurlashtirilgan yoki rejasi ancha murakkab bo'lgan guruhlarda ta'lim olishlari kerak.

Agar ta'lim muassasalarda chuqurlashtirilgan guruhlar bo'lmasa, o'quvchilarning o'zlari erkin holda u yoki bu fakultativ kursni tanlashi evaziga tashqi tabaqalashtirish amalga oshiriladi. Ichki tabaqalashtirishda oddiy guruhlarda o'qituvchining ish sharoitida o'quvchilarning shaxsiy qobiliyatlarini hisobga olib o'quv - tarbiya jarayonini tashkili qilish kerak. O'qituvchi o'quvchilarning har xil qiyinlik darajasidagi savollarga javob berishi, masalalarni yecha olishi va shu kabi qobiliyatlariga qarab har bir o'quvchining bilim darajasini aniqlaydi.

O'qituvchi o'qish jarayonini shunday tashkil qilishi kerakki, aniq bosqichda o'quvchi o'zining intellektual qobiliyatini ko'rsata olsin. Bunda hammaboplik tamoyili yaqqol saqlanishi kerak. Ushbu pedagogik texnologiyning boshqa asosiy tamoyillari sifatida quyidagilar tanlangan:

umumiy iste'dodlilik - iste'dodi bo'lmagan insonlar yo'q, o'zining ishi bilan band bo'lmaganlari bor.

o'zaro ustunlik - agar kimgadir boshqaga nisbatan yomon olinsa demak, nimadir yaxshi olinishi lozim; bu nimadir izlash deganidir;

o'zgarishning muqarrarligi. Inson haqidagi har qanday fikr yakuniy deb hisoblanmaydi.

Shunday qilib matematika o'qituvchisi I guruhga o'quv materiallarini eslab qoladigan va farqlay oladigan, standart talab darajasida shu materialni o'zlashtira oladigan o'quvchilarni birlashtiradi, lekin bular tahlilning oddiy ko'nikmalarini bilmaydilar, matematik sxemani tuza olmaydilar va fizikaviy xossalari bilan bog'lay olmaydi. Bu guruh o'quvchilari o'zlari oldiga qo'yilgan masalani bajarib bo'lmaydigan masala deb o'ylaydi.

Ikkinchi guruhga matematik masalani yecha oladigan, fikrlaydigan va ularni esda qoldiradigan o'quvchilar birlashtiriladi. Ular o'quv materialini esda saqlaydi, tushunadi, o'quv jarayonida qo'llay oladi. Ular ishining asosiy usuli eski tajribalarga tayanishi, ulardan yangi mavzularni o'rganishda shablon sifatida foydalanadi. Bu guruh boshqalaridan intellektual qobiliyatning aniq maqsadga yo'naltirilganligi, sintezlarni o'tkazishda bilimga tayanganligi, lekin matematik usullarini sust tushinishi bilan farq qiladi.

Uchinchi guruh o'quvchilari qo'yilgan masalani yechishga yetarli darajada ijodiy yondashuvi bilan ajralib turadi. Ular o'quv materialidagi masalalarni yechishni tushunadi, aytib bera oladi, ulardan foydalana oladi va ijodiy xarakterdagi mustaqil ishlarni bajara oladi. Ular yuqori darajada faol bo'lib, matematik masalalar yechish usullaridan oqilona foydalanadi. Berilgan masalaning ma'nosini chuqurroq tahlil qiladi. Bu guruhdagi o'quvchilar materialni I va II guruh o'quvchilariga nisbatan kengroq va chuqurroq o'zlashtiradi.

O'qituvchi guruhdagi o'quvchilarni shartli dinamik guruhga bo'lishi uchun ularni indivudial farqlarini aniqlab olishi kerak. Buning uchun o'qituvchi o'quvchilarning ishlarini chuqur tahlil qilishlari kerak.

Topshiriq: $M(5;3)$ va $N(2;-1)$ nuqtalar orasidagi masofani toping.

Shu tenglamani yechish uchun to'g'ri keladigan formulalarini yozing.

Mazkur ishning tahlilida o'quvchi javobining quyidagi elementlari hisobga olinadi:

- Nuqta haqida tushuncaga ega bo'lishi;

- Ikki nuqta orasidagi munosabatlarni aniqlay olishi;
- Ikki nuqta orasidagi masofani formulasini yoza bilishi;
- Ishni bajarish uchun ketgan vaqt (minut).

O'quvchining qobiliyati haqida qo'shimcha ma'lumot olish uchun o'qituvchi har xil qiyinlikdagi topshiriqlarni taklif qiladi. Variantni o'quvchilar o'zi tanlaydi. Bunda "5" baho olishiga da'vogar III variant, "4" baho olishi uchun II variant, 3 baho olishi uchun esa I variant topshiriqlarini bajaradi. Taxminiy xulosalar va ishlar natijalarini solishtirib, o'qituvchi guruhning tayyorgarligi to'g'risida aniq ma'lumotga ega bo'ladi. Ana shunday tahlil natijasida o'qituvchi kelajakda Oliy matematika fanini o'rgatishda o'quvchilarning o'rganuvchanlik qobiliyatini doimo hisobga oladi. O'qitishning tabaqalanishi yangi materiallarni tushuntirishda, uni mustahkamlashda, bilimlarni tekshirish va umumlashtirishda ham o'tkazilishi mumkin. O'qituvchi mustaqil ravishda tabaqalashtirilgan topshiriqlar to'g'risida aniq tasavvurga ega bo'ladi, ya'ni qiyinlik darajasiga qarab topshiriqni u yoki bu guruhga kiritadi. Agar topshiriqni yechish usuli noaniq shaklda berilgan bo'lsa, o'rtacha qiyinlikdagi topshiriqqa kiradi. Oxirida eng qiyin topshiriq beriladi. O'quvchi topshiriqni mustaqil ravishda tuzishi, uni yechish usullarini loyihalashtirishi, o'z yechimi natijalarini olishi va baholashi kerak bo'ladi.

Har xil qiyinlikdagi tabaqalashtirilgan topshiriqlarni tuzish bo'yicha misollar.

Variant I. Koordinata tekisligida $A(1;1)$ va $B(3;7)$ nuqtalardan teng uzoqlikda yotgan $C(2;y)$ joylashgan nuqtalar topilsin.

Berilgan topshiriqni bajarish uchun o'quvchilar bunday masalalarni yechish usullarini bilishi zarur bo'ladi.

Variant II ABC uchburchak uchlarining koordinatalari berilgan: $A(3;1)$, $B(7;5)$, $C(5;-1)$. U o'tkir burchaklimi, to'g'ri burchaklimi yoki o'tmas burchaklimi?

O'quvchilar masalani yechish yo'lini mustaqil topadilar. Bu masalani yechishda ikki nuqta orasidagi masofani topish formulasidan foydalanish kerak.

Variant III. Rombning ikkita qarama-qarshi uchi $A(8;-3)$, $C(10;11)$ berilgan. AB tomon 10 ga teng. Qolgan uchlarining koordinatalari topilsin.

Bir tomondan bunday topshiriqlarni bajarish uchun o'quvchi shunday tipdagi masalalarni yechish to'g'risida bilimga ega bo'lishi kerak. Boshqa tomondan masala shartini qo'yilishi o'quvchining ularni yechish usulini topishga undaydi. Shuning uchun masalalar shartini qo'yilishi kelajakda nafaqat o'quvchidan, balki butun guruh o'quvchilaridan bilimni, tayyorgarlikni talab etadi.

Yo'qirida berilgan tabaqalashtirilgan topshiriqlardan didaktik materiallarni tayyorlashda foydalanish mumkin. Didaktik materiallarni qo'llanilish maqsadlariga qarab bir necha turlarga bo'lish mumkin:

- informatsion (ma'lumot beruvchi),
- instruktiv (ko'rsatma beruvchi),
- mashq qildiruvchi,
- tekshiruvchi.

Bunday bilim olishga yo'naltirilgan masalalarni bajarishning yozma, o'gzaki, tajribaviy usullari bor. Haqiqatdan bitta kartochka - topshiriq bitta darsda mashq qildiruvchi sifatida qo'llanilsa, boshqa darsda tekshiruvchi vazifasini o'taydi. Birorta sxema - jadval bitta darsda instruktiv (ko'rsatma beruvchi) qo'llanma, boshqasida mashq qildiruvchi sifatida ishlatiladi.

Kesmani berilgan nisbatda bo'lish mavzusi bo'yicha materiallarni umumlashtirish va mustahkamlashda o'quvchilarga taqdim etilayotgan amaliy topshiriqlarni misol sifatida keltiramiz (topshiriqlarning qiyinlik darajasi birinchidan uchunchi variantga qarab oshadi).

Variant I.

1. Tekislikda $A(5;3)$ va $B(2;1)$ nuqtalar berilgan. AB kesmani $AC/CB=\lambda=0,2$ nisbatda bo'luvchi $C(x,y)$ nuqtaning koordinatlarini toping.

2. Uchlari $A(0;0)$, $B(12;5)$ va $C(4;-3)$ nuqtalarda yotgan uchburchak berilgan. A burchagidan chiqqan bissektrisa va shu burchak qarshisidagi tomonning kesishish nuqtasi $D(x,y)$ ning koordinatalarini toping.

Variant II

1. $A(-3;8)$, $B(4;-6)$ nuqtalar bilan chegaralangan AB kesmani $\lambda=3/4$ nisbatda bo'luvchi C nuqtaning koordinatalari topilsin.

2. Uchburchak tomonlarining o'rtalari $M_1(2;4)$, $M_2(-3;0)$, $M_3(2;1)$ berilgan. Uning uchlari topilsin.

Variant III

1. $A(-2;-3)$, $B(3;7)$ nuqtalar bilan chegaralangan AB kesmani $\lambda=3/2$ nisbatda bo'luvchi C nuqtaning koordinatalari topilsin.

2. Ox, Oy o'qlariga mos ravishda $OA=8$, $OB=4$ kesmalar joylashgan. Koordinatalar boshidan AB to'g'ri chiziqqa perpendikular tushirilgan. Perpendikular asosi AB kesmani qanday nisbatda bo'ladi?(Dekart koordinatalar sistemasi).

Har bir guruh o'z mustaqil ishlarini tugatgandan so'ng o'qituvchi olingan natijalar asosida doskada (o'quvchilar daftarda) mavzu bo'yicha sxema tuzadi.

O'quvchilar bilimini mustahkamlashni bunday tashkillashtirish ularni javobgarlikni his qilgan holda, qiziqish bilan ishlashga o'rgatadi, chunki ular tomonidan bajarilgan ishlarning natijalari olingan bilimlarni umumlashtirish uchun kerak bo'ladi. Amaliy ishlarni bajarish bo'yicha ko'rsatmalarda qoida bo'yicha o'quvchilar bajaradigan barcha tajribalarni o'tkazish shart-sharoitlari ko'rsatib beriladi. Amaliy topshiriqlarni bajarish nafaqat o'quvchilar bilimini mustahkamlaydi, balki formulalar bilan ishlash bo'yicha amaliy ko'nikmalarni shakllantiradi, olingan natijalarni umumlashtirish hamda nazariy bilimlarni tajribada qo'llashga o'rgatadi.

Bunday holda ularda ishning maqsadini aniqlash, uning rejasini tuzish, tajriba o'tkazish, rasmiylashtirish, olingan natijalarni tahlil qilish va xulosalar chiqarish ko'nikmalari shakllanadi. Individual guruhlarini tashkillashtirishni nazorat qilishning har-xil usullari mavjud. Buning uchun o'quvchi qiyinchilik darajasi har-xil bo'lgan topshiriqlarni bajarish uchun variantni tanlaydi. Masalan, sifat reaksiyasi tushunchasini

o'zlashtirish hamda sulfat va xlorid ionlari uchun xos bo'lgan sifatli reaksiyalar haqida aniq bilimga ega bo'lish uchun tajribaviy masalalarni yechishni taklif qilish mumkin.

I variant. O'quvchilardan masalalarni bajarish hamda tenglamalarini yozish talab qilinadi; kesmani berilgan nisbatga bo'lish formulasini yozing.

Shunday qilib o'quvchining bilim saviyasi va uning faoliyati shu variantni bajarish natijalariga qarab aniqlanadi. O'rtacha qiyinlikdagi topshiriqlardan tuzilgan variantda tayyor yechish usullari bo'lmaydi. O'quvchilar mustaqil ravishda amaliyot ishlarini bajarilish ketma - ketligini aniqlashi, ularni bajarishi, to'g'ri keladigan formulani yozib rasmiylashtirishi kerak. Nima uchun aynan shu formulani tanlaganingizni tushintirib bering.

Ancha qiyinroq variant quyidagi tarzda rasmiylashtiriladi: bizda A va B nuqtalar berilgan bo'lsin. A va B nuqtalardan tuzilgan kesmaning ustida yotgan C nuqtaning koordinatasi topish sharti qo'yilganligi aniq. Bu nuqtaning koordinatasini aniqlash rejasini tuzing va amalda uni ko'rsating. Bu variantni yechish o'quvchidan formulalarni aniqlash va tuzishni, amalda qanday ketma- ketlikda aniqlash kerakligini bilishni talab qiladi. Bunday tabaqalashtirilgan nazoratni tashkillashtirish usuli o'quvchilarga o'z bilimlarini hisobga olgan holda variant tanlashlarida qiyinlik tug'diradi. Bilimni nazorat qilishning yanada effektliroq usulida topshiriqning boshqa tiplaridan foydalanish mumkin, bunda materiallarning mazmuniga qarab topshiriqlar tuziladi, demak har bir topshiriqda savollar qiyinlashtirilib boriladi.

Topshiriqdagi daslabki savol yengilroq bo'ladi. O'quvchilar ko'rsatilgan namuna asosida mashqlar va masalalarni bajaradi. Topshiriq savollarni to'g'ri bajargan o'quvchilar faqat qoniqarli baho oladilar, uchunchi savol o'quvchilardan ancha yuqoriroq bilimni talab qiladi. Ikkinchi savolni bajargan o'quvchi "yaxshi" baho oladi. To'rtinchi savolni bajarish o'quvchidan ijodiy tashabbuskorlikni, Matematikadan yetarli darajada chuqur bilimni talab qiladi. Bunday savolga to'g'ri javob bergan o'quvchiga "besh" baho qo'yiladi. Topshiriqda qo'shimcha beshinchi, ya'ni alohida baholanadigan savol ham bo'lishi mumkin. Ayrim hollarda buni bajarish darsdan tashqari vaqtlarga qoldiriladi.

Ayniqsa uyga vazifani mustaqil yechganda juda katta imkoniyat tug'diradi. Bu esa o'quvchilarning mustaqil faolligida yaqqol ko'rinadi. Uyga vazifa topshiriqning hajmi va mazmuniga ko'ra tabaqalashtiriladi. Shundan kelib chiqib o'qituvchi Matematikaga qiziquvchi o'quvchiga alohida topshiriq, past o'zlashtiruvchi o'quvchilarga albatta ular bajarishlarini hisobga olib, uyga vazifa beradi.

Mavzuni o'qitish jarayonida talabalarga Matematika faniniga bag'ishlangan qiziqarli hamda ilmiy tadqiqot ishlarida keng qamrovli foydalanilgan adabiyot va maqolalarni [1-29] o'qish tavsiya qilinadi. Aytish joizki, nazariy ma'lumotlar bilan bir qatorda fanning tatbiqlariga bag'ishlangan bilimlarni berilishi talabalarining tushunishlarini osonlashtiradi va kelgusida ilmiy izlanish mavzularini tanlashlariga yordam beradi.

Olingan natijalar asosida shuni qayt etish mumkunki, talabaning qobiliyati va fanga bo'lgan qiziqishini hisobga olib tabaqalashtirilgan holda bilim berish ularning Oliy matematika fanidan oladigan bilimlarini o'zlashtirishda ijobiy rol o'ynaydi. Xulosa qilib aytish mumkinki, zamonaviy ta'limning an'anaviy ta'limdan farqli va afzallik tomonlari

ko'rsatildi va innovatsion ta'lim texnologiyalarini Oliy matematika darslarini o'tishda qo'llashning samarali tomonlari ko'rsatildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Kurbonov G. (2022). Didactic possibilities of teaching general subjects on the basis of digital educational technologies. // Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities, 2(1.5 Pedagogical sciences).

2. Rasulov T., Kurbonov G. (2022). Developing students'creative and scientific skills with modern educational technologies. // Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities, 2(1.5 Pedagogical sciences).

3. Qurbonov G.G. (2022). O'quv jarayonlarida talabalar faolligini oshirish maqsadida mobil ilovalardan foydalanishning o'rni. // Инновационные исследования в современном мире: теория и практика, 1(17), 21-23.

4. Курбонов F.F. (2022). Smart education masofaviy fan t'garagi va uni tashkil etish metodikasi: // Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (8), 239-245.

5. Kurbonov G.G. (2022, September). Improved methodology of organizing distance science circles from general sciences. // In international conferences (Vol. 1, No. 5, pp. 42-44).

6. Kurbonov G. G. (2020). The advantages of computer educational technologies in teaching the topic of the scalar product of vectors. // Bulletin of Science and Education, 94, 16.

7. Курбонов Г.Г., Зокирова Г.М. (2021). Проектирование компьютерно-образовательных технологий в обучении аналитической геометрии. // Science and education, 2(8), 505-513.

8. Kurbonov G.G., Shadmanova S.R. (2021). Matematika fanini masofadan o'qitish tizimining asosiy tamoyillari va texnologiyalari. // Science and education, 2(11), 667-677.

9. Курбонов Г.Г., Суюндукова А.А. (2021). Особенности обучения по курсу «Математика» в начальной школе. // Science and education, 2(12), 727-735.

10. Курбонов F.F., Абдужалолов, Ў.Ў. (2021). Геометрия фанини масофадан ўқитиш тизимининг асосий дидактик тамойиллари ва технологиялари. // Science and education, 2(9), 354-363.

11. Umarova U.U. Interactive methods in teaching the topic of "Accounting for feedback" // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 867-875.

12. Umarova U.U. Problem-based learning technology in finding a formula using a truth table // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 832-838.

13. Umarova U.U. Interactive methods in teaching the topic of "Accounting for feedback" // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 867-875.

14. Умарова У.У. "Келтириб чиқариш қоидаси" мавзусини ўқитишда график органайзер методлар // Scientific progress, 2:6 (2021), p. 876-882

15. Umarova U.U. "Blitz-survey" and "FSMU" technology in a practical lesson on "Post theorem and its results" // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 861-866.
16. Umarova U.U. Boomerang technology in teaching the topic "Primitive recursive functions" // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 890-897
17. Umarova U.U. "How?" hierarchical diagram interactive method // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 855-860
18. Umarova U.U. Technology of using the "step-by-step" method in teaching the topic "Jegalkin increases" // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 1639-1644.
19. Умарова У.У. "Тўпламлар назарияси" мавзусини ўқитишда "Кластер" ва "ПАЗЛ" методлари // Scientific progress, 2:6 (2021), p. 898-904
20. Умарова У.У. "Примитив рекурсив функциялар" мавзусини ўқитишда "Бумеранг" технологияси // Scientific progress, 2:6 (2021), p. 890-897
21. У.У. Умарова, Ф.Р. Отамуродов. «Бул функцияларининг ўзгарувчилари бўйича ёйилмаси» мавзусини ўқитишда «Балиқ скелети» методи // Science and Education 2 (10), 623-63.
22. Umarova U.U. "Cluster" and "PAZL" methods in teaching the topic "Collection Theory" // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 898-904.
23. Умарова У.У. "Мулоҳазалар алгебраси асосий тенг кучли формулалари" мавзусини ўқитишда "Ақлий хужум" ва "Case Study" методлари // Scientific progress, 2:6 (2021), p. 818-824.
24. Умарова У.У. Мулоҳазалар алгебраси бўлимини такрорлашда график органайзер методлари // Scientific progress, 2:6 (2021), p. 825-831
25. Шарипова Р.Т., Умарова У.У., Шарипова М.Ш. Использование методов «мозговой штурм» и «case study» при изучении темы «условная вероятность, независимость событий» // Scientific progress. (2021) 2:1, с. 982-988.
26. U.U.Umarova Application of TRIZ technology to the topic "Normal forms for formulas of the algebra of statements" // Science, technology and education. 73: 9 (2020), pp. 32-35.
27. Umarova U.U. The method of "Working in small groups" in teaching the topic of logical operations on feedback // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 803-809.
28. Umarova U.U. Graphic organizer methods in the repetition of the section of feedback algebra // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 825-831.
29. Umarova U.U. "Brainstorming" and "Sase Study" methods in teaching the topic "Basic equally powerful formulas of reasoning algebra" // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 818-824.
30. Умарова У.У. "Мулоҳазалар хисоби" мавзусини ўқитишда интерфаол методлар // Scientific progress, 2:6 (2021), p. 867-875

FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF BACHELORS AND
DISTANCE LEARNING

Umarova Umida Umarovna

Asian International University Senior teacher of "General technical sciences" department

Annotation: *The main approaches of leading domestic and foreign scientists regarding the advantages and disadvantages of using distance learning within the competence approach are analyzed. The competence-based activity approach, which is actively discussed in Russian pedagogical science, replaces the previously existing system of mandatory formation of knowledge, skills and abilities with a set of competencies that will be formed by bachelors, based on the updated content of education and in the course of their work.*

Keywords: *vocational education, competence-based approach, distance learning, e Learning, educational technologies, educational platform.*

Competence in comparison with the concepts of “knowledge”, “skills” is considered as a more complex socio-didactic personal structure. It is expressed in the mobilization of acquired knowledge, experience, and behavioral relationships by a person in a specific situation to solve various, complex, real professional tasks. Under the professional competence of a bachelor, we will understand the integrative qualities of a specialist, including the level of mastery of knowledge, skills, and skills of professional activity based on the formed abilities for self-education, creative activity, operational adaptation in a rapidly changing environment (regulatory framework), as well as the ability to solve problems that go beyond the main type of professional activity.

The reality is that the integrated implementation of modern communication systems (integration of mobile telephony, computer networks, satellite and cable video communications) and virtual reality technologies have brought traditional and distance education to a new qualitative level. Distance learning provides multilevel and flexible educational programs, provides a great opportunity in the educational space for the development of cognitive thinking of students. Today, the use of distance learning is already a traditional practice in higher education institutions in Europe. The competence-based approach in both distance and traditional bachelor's education allows not only to introduce new pedagogical technologies into the educational approach, but also to ensure mobility in the formation of the personality of a future specialist under changing labor market conditions, as well as the need for lifelong learning. In turn, traditional methods of teaching legal disciplines should be considered, first of all, from the point of view of those cognitive operations that students perform in the process of acquiring knowledge of law under the guidance of a teacher.

The analytical and synthetic method of teaching in the study of legal disciplines is the main one, since all the cognitive work of students is, first of all, the implementation of analysis and synthesis. When forming legal concepts, students carry out mainly generalizing and abstracting activities. In addition, this method corresponds to the nature

of the law itself. The effectiveness of using this method will depend on the ratio of analysis and synthesis techniques in the work, which in turn will depend on the nature of the material being studied, on the stage and task of its study, as well as on the psychological abilities and capabilities of the trainees. It is worth noting that the teaching method is a complex phenomenon, in which a number of successive stages can be distinguished. The value of the same method or technique in relation to different tasks of teaching legal disciplines is very different. In modern bachelor's education, it is necessary to use a set of different teaching methods - analysis of theoretical problems based on normative and scientific sources, compilation of terminological dictionaries, solving cases, performing practical tasks, etc. It is precisely this integrated approach that will ultimately contribute to the formation of professional competencies among students, and not only to their assimilation of certain knowledge in the discipline.

The specifics of using eLearning technologies in higher professional education are as follows:

1. The majority of students are young people under the age of 25 who are active users of computers and the Internet, so they perceive e-learning as friendly;
2. The university's tuition costs can be reduced, since eLearning significantly reduces costs (taking into account initial investments);
3. The task of the higher professional education system is to prepare a mobile in the profession and life of a young person, and the use of eLearning increases the amount of human capital of a student, graduate, makes it more competitive, because information culture is a resource in demand in the labor market;
4. The contradiction of using eLearning in higher professional education is often the low level of information culture of teachers, and this is a barrier to innovation.

eLearning is a whole set of educational technologies: methods, means of choosing and implementing the educational process from a variety of possible options for its implementation. The totality of new educational technologies can be classified on a number of grounds. So, they can be represented as a continuum - as more or less loaded with electronic, computer interaction.

In conclusion, it is worth noting that the undoubted advantage of the electronic learning environment is the possibility for the learner to choose an individual method and trajectory of studying the material. However, modern universities have a large number of electronic educational and information resources, which, however, are used haphazardly and unproductively, which, in turn, hinders the effective implementation of educational programs. The unified electronic learning environment used at the university is the solution to this problem.

REFERENCES:

1. Андреев А. А., Солдаткин В. И. Дистанционное обучение: сущность, технология, организация. М.: Изд-во МЭСИ, 1999. С. 196.

2. Umarova U.U. "Cluster" and "PAZI" methods in teaching the topic "Collection Theory" // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 898-904.
3. Kurbonov G. (2022). Didactic possibilities of teaching general subjects on the basis of digital educational technologies. // Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities, 2(1.5 Pedagogical sciences).
4. Rasulov T., Kurbonov G. (2022). Developing students' creative and scientific skills with modern educational technologies. // Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities, 2(1.5 Pedagogical sciences).
5. Qurbonov G.G. (2022). O'quv jarayonlarida talabalar faolligini oshirish maqsadida mobil ilovalardan foydalanishning o'rni. // Инновационные исследования в современном мире: теория и практика, 1(17), 21-23.
6. Умарова У.У. "Мулоҳазалар алгебраси асосий тенг кучли формулалари" мавзусини ўқитишда "Ақлий хужум" ва "Case Study" методлари // Scientific progress, 2:6 (2021), p. 818-824.
7. Умарова У.У. Мулоҳазалар алгебраси бўлимини такрорлашда график органайзер методлари // Scientific progress, 2:6 (2021), p. 825-831
8. Шарипова Р.Т., Умарова У.У., Шарипова М.Ш. Использование методов «мозговой штурм» и «case study» при изучении темы «условная вероятность, независимость событий» // Scientific progress. (2021) 2:1, с. 982-988.
9. U.U.Umarova Application of TRIZ technology to the topic "Normal forms for formulas of the algebra of statements" // Science, technology and education. 73: 9 (2020), pp. 32-35.
10. Курбонов F.F. (2022). Smart education masofaviy fan tўg'araqi va uni tashkil etish metodikasi: // Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (8), 239-245.
11. Kurbonov G.G. (2022, September). Improved methodology of organizing distance science circles from general sciences. // In international conferences (Vol. 1, No. 5, pp. 42-44).
12. Umarova U.U. The method of "Working in small groups" in teaching the topic of logical operations on feedback // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 803-809.
13. Umarova U.U. Problem-based learning technology in finding a formula using a truth table // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 832-838.
14. Umarova U.U. Graphic organizer methods in the repetition of the section of feedback algebra // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 825-831.
15. Umarova U.U. "Brainstorming" and "Sase Study" methods in teaching the topic "Basic equally powerful formulas of reasoning algebra" // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 818-824.
16. Умарова У.У. "Функциялар системасининг тўлиқлиги ва ёпиқлиги" мавзусини ўқитишда «Қандай?» иерархик диаграммаси интерфаол методи // Scientific progress, 2:6 (2021), p. 855-860
17. Умарова У.У. "Мулоҳазалар хисоби" мавзусини ўқитишда интерфаол методлар // Scientific progress, 2:6 (2021), p. 867-875

18. Умарова У.У. «Пост теоремаси ва унинг натижалари» мавзуси бўйича амалий машғулотда “Блиц-сўров” ва “ФСМУ” технологияси // Scientific progress, 2:6 (2021), p. 861-866
19. Umarova U.U. “Equivalence of formulas. The principle of duality "in the teaching of" Charkhpalak "technology // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 839-846.
20. Umarova U.U., Ikromova S.U. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida masofaviy o'qitish // Science and Education 2 (9), 374-382.
21. Умарова У.У. Отамуродов Ф.Р. Алгоритм работы с приёмом “Корзина идей” и применение к теме “Полином Жегалкина” // Наука, техника и образование. 77:2 (2021). С. 42-45.
22. Umarova U.U. Interactive methods in teaching the topic of “Accounting for feedback” // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 867-875.
23. Umarova U.U. “Relationships. Binary Relationships” and “Dominoes” methods for lectures and practical classes // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 982- 988.
24. Умарова У.У. “Келтириб чиқариш қоидаси” мавзусини ўқитишда график органайзер методлар // Scientific progress, 2:6 (2021), p. 876-882
25. Umarova U.U. “Blitz-survey” and “FSMU” technology in a practical lesson on “Post theorem and its results” // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 861-866.
26. Umarova U.U. Boomerang technology in teaching the topic “Primitive recursive functions” // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 890-897
27. Umarova U.U. "How?" hierarchical diagram interactive method // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 855-860
28. Umarova U.U. Technology of using the "step-by-step" method in teaching the topic "Jegalkin increases" // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 1639-1644.
29. Умарова У.У. “Тўпламлар назарияси” мавзусини ўқитишда “Кластер” ва “ПАЗЛ” методлари // Scientific progress, 2:6 (2021), p. 898-904
30. Умарова У.У. “Примитив рекурсив функциялар” мавзусини ўқитишда “Бумеранг” технологияси // Scientific progress, 2:6 (2021), p. 890-897
31. УУ Умарова, ФР Отамуродов. «Бул функцияларининг ўзгарувчилари бўйича ёйилмаси» мавзусини ўқитишда «Балиқ скелети» методи // Science and Education 2 (10), 623-631
32. Умарова У.У. Применение триз технологии к теме «Нормальные формы для формул алгебры высказываний» // Наука, техника и образование. 73:9 (2020), С. 32-35.
33. Умарова У.У. Роль современных интерактивных методов в изучении темы «Множества и операции над ними» // Вестник науки и образования. 94:16 (2020), часть 2, С. 21-24.

“PREDIKATLAR MANTIQUI FORMULASINING NORMAL SHAKLI”
MAVZUSINI O‘QITISHDA “BBB” METODINI QO‘LLASH

Umarova Umida Umarovna

Buxoro davlat universiteti, Matematik analiz kafedrası katta o‘qituvchisi

Rajabova Aziza Oybek qizi

Buxoro davlat universiteti, 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Maqolada Diskret matematika va matematik mantiq fani mavzularidan biri bo‘lgan “Predikatlar mantiqi formulasining normal shakli” mavzusini o‘qitishda dars jarayonida “Bilaman. Bilib oldim. Bilishni xohlayman.” metodidan foydalanishga oid tavsiyalar keltirilgan bo‘lib, avvalam bor ushbu metodning tavsifi, qo‘llanilishi, vositalari, tashkil qilinishi yoritilgan. Bundan tashqari, metodning yutuq va kamchiliklari o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: *interfaol metod, talaba, gurux, bilim, o‘rganish, o‘qitish, dars jarayoni, predikatlar mantiqi, BBB.*

Talabalarga bilim berishning eng samarali yo‘li dars jarayonida turli interfaol metodlarni qo‘llashdir, aynan qaysi metod qaysi kategoriyadagi talabalar uchun qo‘llanilishi kerakligi to‘g‘risida esa yagona qolip mavjud emas. Interfaol metodlardan “Bilaman. Bilib oldim. Bilishni xohlayman. (BBB)” metodiga to‘xtalib o‘taylik. Metodni qo‘llash jarayonida talabalar bilan guruhli yoki ommaviy ishlash mumkin. Guruh shaklida ishlashda mashg‘ulot yakunida har bir guruh tomonidan bajarilgan faoliyat tahlil etiladi. Har bir guruh umumiy sxema asosida o‘qituvchi tomonidan berilgan topshiriqlarni bajaradi va mashg‘ulot yakunida guruhlarning munosabatlari loyiha bandlari bo‘yicha umumlashtiradi.

Guruhlarning faoliyatlari quyidagi ko‘rinishda tashkil etilishi mumkin:

- 1) guruhlar umumiy sxemaning alohida bandlari bo‘yicha o‘qituvchi tomonidan berilgan topshiriqlarni bajaradi;
- 2) O‘quv faoliyati bevosita yozuv tahtasi yoki ish qog‘ozida o‘z aksini topgan sxema asosida tashkil etiladi.

Metoddan foydalanish uch bosqichda amalga oshiriladi, ya‘ni;

1. Talabalarining o‘rganisha rejalashtirilayotgan mavzu bo‘yicha tushunchalarga egalik darajalari aniqlanadi.
2. Talabalarining mavzu bo‘yicha mavjud bilimlarini boyitishga bo‘lgan ehtiyojlari o‘rganiladi.

3. Talabalar mavzuga oid ma‘lumotlar bilan batafsil tanishtiriladilar.

Bosqichlar bo‘yicha amalga oshirilgan harakatlarning to‘liq tafsiloti quyidagicha:

- Guruh talabalari guruhlarga birlashtiriladilar;
- talabalarining yangi mavzu bo‘yicha tushunchalarga egalik darajasi o‘rganiladi;
- talabalar tomonidan qayd etilgan tushunchalar loyihaning 1 – bandiga yozib boriladi;

• talabalarning yangi mavzu bo'yicha mavjud bilimlarini boyitishga bo'lgan ehtiyojlari o'rganiladi;

• talabalarning ehtiyojlari sifatida bayon etilgan tushunchalar loyihaning 2-bandiga yozib qo'yiladi;

• o'qituvchi yangi mavzuga oid umumiy ma'lumotlar bilan talabalarni xabardor qiladi;

• talabalar o'zlashtirgan yangi tushunchalar aniqlanadi;

• bayon etilgan yangi tushunchalar loyihaning 3 – bandiga yozib qo'yiladi;

• mashg'ulot yakunida yagona loyiha yaratiladi.

“BBB” metodining afzalliklari:

• Talabalarda shaxslararo muomala malakasini shakllantirish;

• Talabalarni o'z bilimlarini mustaqil ravishda erkin bayon eta olish;

• Talabalarda yakka va guruhlarda ishlay olish;

• Talabalarda kursdoshlarining fikriga hurmat bilan qarash;

• Talabalarni o'z bilimlarini bir tizimga solishga o'rgatadi.

“BBB” metodining kamchiliklari:

• Ta'lim beruvchidan yuksak boshqarish mahoratini talab etadi;

• O'quv xonasida shovqin suron ko'tarilishi.

Ushbu metoddan “Predikatlar mantiqi formulasining normal shakli” mavzuni o'qitishda qo'llaylik.

Metodni amalda qo'llash uchun talabalar guruhlarga ajratiladi va nomlanadi. Doska uch qismga ajratiladi. Birinchi bandning yuqori qismida “Bilaman”, ikkinchi bandning yuqori qismiga “Bilishni hohlayman” uchunchi bandning yuqori qismiga “Bilib oldim”, degan so'zlar yoziladi. So'ngra o'qituvchi talabalardan mavzu yuzasidan qanday ma'lumotga ega ekanligini so'raydi va bildirilgan fikrlarni “Bilaman” nomli bandga yozib qo'yadi. Ushbu harakat guruhlar tomonidan fikrlar to'la bayon etilgunga qadar davom etadi. Mazkur jarayonda guruhlarning barcha a'zolari faol ishtirok etishlariga ahamiyat berish zarur.

Bilaman	Bilishni xohlayman	Bilib oldim
1. Predikat tushunchasi. Predikatlar ustida mantiqiy amallar. 2. Umumiylik va mavjud-lik kvantorlari. 3. Bir joyli va ko'p joyli predikatlar. 4. Predikatning chinlik to'plami. 5. Aynan chin va aynan yolg'on predikatlar.		

Talabalar tomonidan bildirilayotgan noto'g'ri fikrlar ham inkor etilmasligi zarur (zero bunday harakat talabalarining faolligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi). Keyingi bosqichda talabalarga mavzuga oid matnlar tarqatiladi. Ushbu matn mavzu bo'yicha eng asosiy tushunchalarni o'z ichiga oladi. Talabalar matn bilan tanishib chiqqandan so'ng fikr yuritishlari hamda mavzuga oid yana qanday ma'lumotlar o'zlashtirish istagida

ekanliklarini soʻraydi va talabalarni yana oʻylashga daʼvat etadi. Guruhlardan navbati bilan fikr soʻraladi. Talabalar tomonidan bildirilgan fikrlar “Bilishni hohlayman” nomli ustunga yozib boriladi. Soʻngi bosichda oʻqituvchi talabalardan yangi mavzu boʻyicha qanday maʼlumotlarni oʻzlashtirilganliklarini aniqlashlari lozim. Talabalar oʻz xulosalari asosida fikrlarini bayon etadilar, ushbu fikrlar “Bilib oldim” nomli ustunga yozib boriladi.

Bilaman	Bilishni xohlayman	Bilib oldim
1. Predikat tushunchasi. Predikatlar ustida mantiqiy amallar.	1. Predikatlar mantiqi-ning formulasi.	1. Predikatlar mantiqining formulasi koʻrinishi va taʼrifi
2. Umumiylik va mavjudlik kvantorlari.	2. Predikatlar mantiqi formulasining qiymati.	2. Predikatlar mantiqi formulasining qiymatini topish
3. Bir joyli va koʻp joyli predikatlar.	3. Predikatlar mantiqi-ning tengkuchli formula-lari.	3. Predikatlar mantiqining tengkuchli formulalari va ularning isboti.
4. Predikatning chinlik toʻplami.	4. Predikatlar mantiqi formulasining normal shakli.	4. Predikatlar mantiqi formulasining normal shakli ga keltirish.
5. Aynan chin va aynan yolgʻon predikatlar.	5. Bajariluvchi va umum-qiyamatli formulalar.	5. Bajariluvchi va umumqiyamatli formulalarni topish va qurish.
.....	.....	.....

[1-15] maqolalarda interfaol taʼlim texnologiyalaridan foydalanib, diskret matematika va matematik mantiq fani mavzularini oʻqitishga moʻljallangan. Ushbu texnologiyaning maqsadi talabalarni erkin, mustaqil va mantiqiy fikrlashga, jamoa boʻlib ishlashga, izlanishga, fikrlarni jamlab ulardan nazariy va amaliy tushuncha hosil qilishga, jamoaga oʻz fikri bilan taʼsir eta olishga, uni maʼqullashga, shuningdek, mavzuning tayanch tushunchalariga izoh berishda egallagan bilimlarini qoʻllay olishga oʻrgatishdir.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Kurbonov G. G. (2020). The advantages of computer educational technologies in teaching the topic of the scalar product of vectors. // Bulletin of Science and Education, 94, 16.
2. Umarova U.U. “Cluster” and “PAZL” methods in teaching the topic “Collection Theory” // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 898-904.
3. Умарова У.У. “Мулоҳазалар алгебраси асосий тенг кучли формулалари” мавзусини ўқитишда “Ақлий хужум” ва “Case Study” методлари // Scientific progress, 2:6 (2021), p. 818-824.
4. Курбонов Г.Г., Зокирова Г.М. (2021). Проектирование компьютерно-образовательных технологий в обучении аналитической геометрии. // Science and education, 2(8), 505-513.
5. Умарова У.У. Мулоҳазалар алгебраси бўлимини такрорлашда график органайзер методлари // Scientific progress, 2:6 (2021), p. 825-831

6. Шарипова Р.Т., Умарова У.У., Шарипова М.Ш. Использование методов «мозговой штурм» и «case study» при изучении темы «условная вероятность, независимость событий» // Scientific progress. (2021) 2:1, с. 982-988.
7. Kurbonov G.G., Shadmanova S.R. (2021). Matematika fanini masofadan o'qitish tizimining asosiy tamoyillari va texnologiyalari. // Science and education, 2(11), 667-677.
8. Курбонов Г.Г., Суюндукова А.А. (2021). Особенности обучения по курсу «Математика» в начальной школе. // Science and education, 2(12), 727-735.
9. Курбонов Г.Г., Абдужалолов, Ў.Ў. (2021). Геометрия фанини масофадан ўқитиш тизимининг асосий дидактик тамойиллари ва технологиялари. // Science and education, 2(9), 354-363.
10. U.U.Umarova Application of TRIZ technology to the topic "Normal forms for formulas of the algebra of statements" // Science, technology and education. 73: 9 (2020), pp. 32-35.
11. Umarova U.U. The method of "Working in small groups" in teaching the topic of logical operations on feedback // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 803-809.
12. Umarova U.U. Problem-based learning technology in finding a formula using a truth table // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 832-838.
13. Umarova U.U. Graphic organizer methods in the repetition of the section of feedback algebra // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 825-831.
14. Umarova U.U. "Brainstorming" and "Case Study" methods in teaching the topic "Basic equally powerful formulas of reasoning algebra" // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 818-824.
15. Умарова У.У. «Мулоҳазалар хисоби» мавзусини ўқитишда интерфаол методлар // Scientific progress, 2:6 (2021), p. 867-875
16. Умарова У.У. «Пост теоремаси ва унинг натижалари» мавзуси бўйича амалий машғулотда «Блиц-сўров» ва «ФСМУ» технологияси // Scientific progress, 2:6 (2021), p. 861-866
17. Umarova U.U. "Equivalence of formulas. The principle of duality "in the teaching of" Charkhpalak "technology // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 839-846.
18. Umarova U.U. Interactive methods in teaching the topic of "Accounting for feedback" // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 867-875.
19. UU Umarova, SU Ikromova. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida masofaviy o'qitish // Science and Education 2 (9), 374-382.
20. Umarova U.U. "Relationships. Binary Relationships" and "Dominoes" methods for lectures and practical classes // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 982- 988.
21. Умарова У.У. «Функциялар системасининг тўлиқлиги ва ёпиқлиги» мавзусини ўқитишда «Қандай?» иерархик диаграммаси интерфаол методи // Scientific progress, 2:6 (2021), p. 855-860
22. Умарова У.У. «Келтириб чиқариш қондаси» мавзусини ўқитишда график органайзер методлар // Scientific progress, 2:6 (2021), p. 876-882

23. Umarova U.U. "Blitz-survey" and "FSMU" technology in a practical lesson on "Post theorem and its results" // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 861-866.
24. Умарова У.У. Отамуродов Ф.Р. Алгоритм работы с приёмом "Корзина идей" и применение к теме "Полином Жегалкина" // Наука, техника и образование. 77:2 (2021). С. 42-45.
25. Umarova U.U. Boomerang technology in teaching the topic "Primitive recursive functions" // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 890-897
26. Umarova U.U. "How?" hierarchical diagram interactive method // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 855-860
27. Umarova U.U. Technology of using the "step-by-step" method in teaching the topic "Jegalkin increases" // Scientific progress, 2: 6 (2021), p. 1639-1644.
28. Умарова У.У. "Тўпламлар назарияси" мавзусини ўқитишда "Кластер" ва "ПАЗЛ" методлари // Scientific progress, 2:6 (2021), p. 898-904
29. Умарова У.У. "Примитив рекурсив функциялар" мавзусини ўқитишда "Бумеранг" технологияси // Scientific progress, 2:6 (2021), p. 890-897
30. УУ Умарова, ФР Отамуродов. «Бул функцияларининг ўзгарувчилари бўйича ёйилмаси» мавзусини ўқитишда «Балиқ скелети» методи // Science and Education 2 (10), 623-631
31. Умарова У.У. Применение триз технологии к теме «Нормальные формы для формул алгебры высказываний» // Наука, техника и образование. 73:9 (2020), С. 32-35.
32. Умарова У.У. Роль современных интерактивных методов в изучении темы «Множества и операции над ними» // Вестник науки и образования. 94:16 (2020), часть 2, С. 21-24.

QISQICHBAQASIMONLAR TUZILISHI VA ULARNING AHAMIYATI

Abdulboqiyeva Mubina Azizbek qizi

Andijon davlat Pedagogika insituti Biologiya yònalishi 102-guruh talabasi

Anotatsiya: *Qisqichbaqasimonlarning tuzilishi hayot tarzi va yashash sharoiti haqida ma'lumotlar. Kòp payishi va rivojlanishi va xilma xilligi.*

Kalit sòzlar: *Zaxkash eshakqurt dafniya kamchatka krabi siklop omar krab langust kravetka sògal tukchalar.*

Qisqichbaqasimonlar, qisqichbaqalar — bo'g'imoyoqlilar tipining sinfi. 30000 ga yaqin turi bor. Uzunligi mm ning bir bo'lagidan 80 sm, ba'zi gurlari (mas, yapon krabi) oyoqlari yoyilganida tanasining kengligi 3 m ga yetadi. Tanasi bo'g'imlarga bo'lingan, odatda, 3 bo'lim: bosh, ko'krak va qorin farq qilinadi; xitin sovut bilan qoplangan. Bir xil qisqichbaqasimonlarning yaxlit bosh kapsulasi (sinsefalon) antennulalarga ega bo'lgan bosh o'simtasi va 4 bosh bo'g'imidan iborat. Bosh bo'g'imlarida antennalar, bir juft yuqori jag', 2 juft pastki jag' joylashgan. Boshqa qisqichbaqasimonlarning akron va antennal bo'g'imdan iborat birlamchi boshi (prototsefalon) jag' bo'g'imlari (gnatotsefalon) bilan harakatchan qo'shilgan. Odatda, qisqichbaqasimonlar ko'kraging bir necha bo'g'imlari bosh bilan qo'shib, boshko'krakni hosil qiladi, ularning o'simtalari esa oziqni maydalovchi va og'izga suruvchi oyoq jag'larga aylanadi. Ko'pchilik qisqichbaqasimonlar boshining keyingi qismi va ko'krak bo'limi yon va ustki tomondan qalqonsimon, ikki tavaqali yoki yarim silindr shaklidagi xitinlashgan sovut bilan qoplangan. Ayrim qisqichbaqasimonlar (mas, shoxdor mo'ylovdilar boshi cho'ziq pastga egilgan tumshuq — rostrumga aylangan. Qisqichbaqasimonlarning turli guruhlarida ko'krak va qorin bo'g'imlari soni va oyoqlarining tuzilishi har xil. Tuban qisqichbaqasimonlar ko'rkak oyoqlari harakatlanish, nafas olish va oziqni og'izga surish vazifasini bajaradi. Birmuncha yuksak tuzilgan qisqichbaqasimonlarda bu vazifalarni har xil oyoqlar bajarada. Faqat yuksak qisqichbaqasimonlar uchun xos bo'lgan qorinoyoqlar nafas olish, urug'lantirish, tuxumlarni olib yurish. ba'zan harakatlanish vazifasini bajaradi. Oxirgi qorinoyoqlar (uropodlar) ko'pincha anal bo'lagi bilan birga dum suzgich — telsonni hosil qiladi. Ko'pchilik qisqichbaqasimonlar telsonida ayri o'simta bo'ladi.

Qisqichbaqasimonlar nerv sistemasi bosh miya va qorin nerv zanjiridan iborat. Ko'rish organi, odatda, fasetkali ko'z; ko'pincha oddiy naupleus ko'z ham saqlanib qoladi. Ba'zi qisqichbaqasimonlarning ko'zi bo'lmaydi. Oshqozoni chaynovchi, jigari o'rta ichakka ochiladi. Qisqichbaqasimonlar jabra, ba'zi mayda turlari tana yuzasi orqali nafas oladi. Qon aylanish sistemasi ochiq, yuragi orqasida; ba'zan bo'lmaydi. Ayirish organlari — maksillar va antennal bezlar.

Qisqichbaqasimonlar sefalokaridlar, jabraoyoqlilar, chig'anoqlilar, eshkakoyoqlilar, karpxo'rlar, mo'ylovoyoqlilar, o'noyoklilar kenja sinflariga bo'linadi. Asosan, dengizlar, chuchuk suvlarda, ayrim turlari quruqlikda yashaydi yoki parazit hayot kechiradi. Bir

hujayrali organizmlar, detrit, organik moddalar, o'simlik va hayvonlar, o'laksalar bilan oziklanadi.

Ko'pchilik qisqichbaqasimonlar ayrim jinsli, bir qancha turlari partenogenez yo'li bilan ko'payadi. Tuxumlarini ko'pincha urg'ochilari olib yuradi yoki maxsus chiqarish kamerasida rivojlanadi. Qisqichbaqasimonlar metamorfoz orqali rivojlanadi. Tuxumdan chiqqan naupleus lichinkasi rivojlanib metanaupleus davriga o'tadi. Ba'zan lichinkasining dastlabki davrlari tuxum ichida kechadi va tuxumdan keyingi davriga o'tgan lichinka (mas, krablarda zoyea) rivojlanib suvga chiqadi. Q, ayniqsa, zooplanktonni tashkil etuvchi turlari suv havzalaridagi oziq zanjirining asosini tashkil etadi. Bir qancha qisqichbaqasimonlar (krevetkalar, krablar, langustlar, omarlar va boshqalar) iste'mol qilinadi va ko'plab ovlanadi.

Xulosa qilib aytganda Qisqichbaqasimonlar birlamchi suvda yashovchi bõgimoyoqlilar hisoblanadi. Bõgimoyolilar ichida Jabra bilan nafas oluvchilar qisqichbaqasimonlar hisoblanadi. Ular tanasi xitin pòst bilan qoplangan bõlib bu ularning tashqi muhitning har qanday ta'sirlaridan himoya qilishi ahamiyatli.

ADABIYOYLAT:

1. Mavlonov O., Xurramov Sh., Umurtqalilar zoologiyasi, T., 1998; Jizn jivotnmx, t. 2., M., 1969
2. Òzbekiston Milliy Ensiklopediyasi (2000-2005)
3. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil

HALQALI CHUVALCHANGLAR (ANNELIDALAR) TIPI

Rasulova Madina Axmadjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti Tabiiy fanlar fakulteti biologiya yo'nalishi 1-kurs talabasi

Anatatsiya: Ushbu maqolada Halqali chuvalchanglar kelib chiqishi, tana tuzilishi, oziqlanishi, tarqalishli, ko'payishi va boshqa turli kenja tip va sinflari haqida ma'lumot keltirilgan.

Анатация: В этой статье представлена информация о происхождении кольчатых кур, строении тела, питании, распространении, размножении и различных других более мелких видах и классах.

Abstract: This article provides information on the origin of ringed chickens, body structure, nutrition, distribution, reproduction and various other smaller species and classes.

Halqali chuvalchanglar tanasi ko'p sonli bo'g'imlar, ya'ni halqalardan tashkil topgan hayvonlardir. Suvda erkin harakat qilib hayot kechiradigan halqali learning har bir tana bo'g'imida bir juftdan parapodiyalari rivojlangan ularning o'rnida qilchalar saqlanib qolgan. Ayirish sistemasi har bir bo'g'imda bir juftdan joylashgan naychalardan iborat. Bunday ayirish sistemasi metanefridiy (meta -bo'g'im, nefridiy -buyrak) deb ataladi.

Halqali chuvalchanglarning hazm qilish, nerv sistemalari Yassi va To'garak chuvalchanglarnikiga nisbatan ancha murakkab tuzilgan. Qon aylanish sistemasi bitta tutash doiradan iborat. yuragi bo'lmaydi. Halqali chuvalchanglar dengizlarda, chuchuk suv havzalarida va tuproqda yashaydigan 12000 ga yaqin turni o'z ichiga oladi. Bu tip Ko'ptuklilar, kamtuklilar va zuluklar sinflariga bo'linadi.

Ko'pchilik tuban tuzilgan halqalilar ayrim jinsli, metamorfoz orqali rivojlanadi, lichinkasi troxofora deyiladi.

Halqalilar tipi belbog'sizlar va belbog'lilar kenja tipga bo'linadi. Ularning gavdasi bosh, bo'g'imlarga bo'lingan tana va keyingi anal bo'limlardan iborat. Teri-muskul xaltasi yaxshi rivojlangan. Tana bo'shlig'i ikkilamchi – selom. Bu bo'shliq tana bo'g'imlariga mos holda alohida selomik xaltalarga bo'lingan.

Ko'ptuklilar – tanasi har xil o'simtalar bilan ta'minlangan hayvonlar. Ulaming bosh qismi – akrona bir juft palpalari bo'ladi. O'troq yashovchi ko'ptuklilaming palpalari juda ko'p sonli shoxlangan yon o'simtalami hosiqiladi. Bu o'simtalar "jabralar" deyiladi. Ko'ptuklilar tanasining har bir bo'g'imida bir juftdan sodda tuzilgan harakat organlari – parapodiyalar bo'ladi.

Kam tuklilarning 3500ga yaqin turi mavjud ular asosan tuproqda va chuchuk suvda hayot kechiradi, ba'zi akillari dengiz da ham uchraydi . Kam tuklilarning bosh qismi kuchsiz rivojlangan. Tuproqda yashovchi vakillari ancha yirik bir necha santimetrdan 3 metrgacha bolishi mumkin Uning tipik vakitli yomg'ir chuvalchanglar hisoblanadi. Zuluklar sinfiga asosan hayvonlaming qonini surib ektoparazitlik qiladigan yoki yirtqich hayot kechiradigan halqali chuvalchanglar kiradi.

HALQALI CHUVALCHANGLAR FILOGENIYASI

Ba'zi kiprikli chuvalchanglar va nemertinlarda metameriyani ayrim organlarning tanao'qibo'y labko'p marta takrorlanishi Tariqasida namoyon bo'lishi; troxofora lichinkasini kiprikli chuvalchanglar vanemertinalaming myullerov lichinkasigao'xshashligi halqali chuvalchanglarni kiprikli yassi chuvalchanglardan kelib chiqqanligini ko'rsatadi. Halqalilar yuksak tuzilishi asosiy belgisi selom va qon aylanish sistemasining rivojlangan, selomning kelib chiqishi to'g'risida bir necha nazariyalar mavjud.

1. Sxizotsel nazariyasiga ko'ra selom to'garak chuvalchaglaming birlamchi tanabo'shlig'i gomologi hisoblanadi. Lekin bu nazariyako'pchilik hayvonlar embrional rivojlanishida selomni ichak devoridan hosil bo'lishini izohlab berolmaydi.

2. Miotsel nazariyasi bundan avvalgi nazariyaga o'xshaydi. Unga ko'ra selom muskul boshlang'ichidagi bo'shliq sifatida hosil bo'lgan. Selom dastlab faqat tayanch ahamiyatiga egabo'lgan. Miotsel nazariyasi selomni boshqa funksiyalarini tushuntirib berolmaydi.

3. Gonotsel nazariyasiga ko'ra selom tuban chuvalchanglar jinsiy bezlaridan hosil bo'lgan. Har bir selomik xaltachalar bo'shlig'i kiprikli chuvalchanglar yoki nemertinalar jinsiy bezlari bo'shlig'iga mdb keladi.

Darhaqiqat, selom jinsiy funksiyani bajaradi. Agar selom gonadalardan hosil bo'ladigan bo'lsa, u holda jinsiy bezlarning bir qismi somatik hujayralarni hosil qilgan, deyishga to'g'ri keladi.

4. Enterotsel nazariyaga qaraganda selom bo'shliqichlilar va taroqUlamning gastrovaskulyar sistemasidan hosil bo'lgan. Yuksakbo'shliqichlilar (meduzalar) gastrovaskulyar nayi endodermasi ostida jinsiy bezlar rivojlanishini qayd qilgan holda selomning jinsiy funksiyasini entrotsel nazariya to'g'ri tushuntirib beradi. Bu nazariya e'tiboran gonotsel nazariyani ham o'z ichiga opadi. Enterotsel nazariyaga ko'ra taroqlilar ichagi va ikkilamchi tana bo'shliqlilar selemoduktleri (selom organlari) kelib chiqishi jihatdan juda yaqin organlar. Ikkilamchi og'izlilarda selom xaltalarini endodermal ichakning yon bo'rtiqlaridan, ya'ni, enterotsel usulda hosil bolishi ham enterotsel nazariyasining to'g'riligini isbotlaydi. Ammo birlamchi og'izlilarda selom va mezoderma boshqa usulda hosil bo'ladi. Embrional rivojlanish davrida selom mezoderma varag'i hujayralarining ajralib chiqishi natijasida, mezoderma varaqlari esa ikkita boshlang'ich mezoderma hujayralaridan, ya'ni, teloblastik usulda hosil bo'ladi.

Bir qarashda entrotsel usul bilan teloblastik usul o'rtasida katta farq borgan o'xshasada, ular bir-biriga juda yaqin turadi. Chunki mezodermani hosil qiladigan blastomerlar ham dastlab endodermaga tegishli bo'lgan. Keyinchalik embrion rivojlanishning soddalashuvi natijasida mezoderma varaqlari endodermadan juda erta ajralib chiqqan ikkita hujayradan hosil bo'lgan. Qon tomirlari bo'shlig'i parenxima ichida tirqishsimon yoki naysimon bo'shliqlar tariqasida shakllangan. Parenxima to'qimasini zichlashuvi natijasida qon tomirlari devori, uning suyuqlashuvi natijasida esa qon hosil bo'lgan.

Shunday qilib, halqali chuvalchanglar tuban chuvalchaglaming katta filogenetik tarmog'i hisoblanadi. Ular orasida ko'ptuklilar markaziy o'rinni egallaydi. Chuchuk stiv ko'ptuklilaridan tuproqda yashashga moslanish tufayli kamtuklilar, ulardan esa zuluklar kelib chiqqan. Chuchuk suvda yashashga o'tishi tufayli hayvonlarda metamorfoz yo'qolgan.

Zuluklaming parazit yashashga o'tishi bilan selomni ikkilamchi tarzda parenxima Siqib chiqargan; yassi chuvalchaglarga o'xshash konvergent belgilar paydo bo'lgan. Sodda tuzilgan polimer halqalilar ko'p sonli bir-biriga o'xshash

Bo'g'imlardan iborat (gomonom segmentasiya). Ulaming parapodiylari va ichki organlari ham ko'p sonli; bir xilda tuzilgan. Evolyutsiya davomida halqalar, parapodiylar va ichki metamer organlar tobora ixtisoslashgan; halqalar va organlar soni kamayib, stabillashib borgan. Selom to'sig'i, Metanefridiylar va selomoduktlar soni kamayishi (oligomerizatsiya) tufayli halqalar geteronomligi kuchayib borgan, nefridiylar va selomik organlar (selomoduktlar)ning bir qismi reduksiyaga uchraydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Zoologiya (Ochil Mavlonovl)
2. Zoologiya(S. Dadayev. O. Mavlonov)
3. Umutqasizlar Zoologiya si (O. Mavlonov. SH. Xurramov. X. Eshova)

TA'LIM SIFATIDAGI ISLOHOTLAR, MUAMMOLAR, YECHIMLAR VA
ISTIQBOLLAR HAQIDA MULOHAZALAR

Nazarov Ilhomjon Qudratullayevich

Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi Sirdaryo viloyati hududiy boshqarmasi Yangiyer
pedagogika kolleji O'quv Tarbiyaviy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kunda ta'lim sifatini oshirish yo'lidagi muammolar, ularni bartaraf etish hamda istiqbolini belgilash yo'lidagi fikr va mulohazalar, jumladan, o'quv dasturlarni takomillashtirish, o'quv mashg'ulotlarini loyihalash, ilmiy tadqiqot ishlarini davr talablari asosida tashkil etish, bu borada xorij tajribalaridan foydalanish, ta'lim oluvchilarning kasbiy sifatlari hamda mantiqiy fikrlash operatsiyalarni rivojlantirish kabilar haqida so'z yuritiladi. Kalit so'zlar: fan va texnika, ta'lim, tarbiya, o'quv dasturi, davlat ta'lim standarti, bilim, ko'nikma, malaka, kompetensiya, kasbiy sifat, mantiqiy fikrlash, metod, texnologiya va b.q.

Аннотация: В статье рассматриваются проблемы повышения качества образования, их решения и перспективы, в том числе совершенствование учебных программ, проектирование обучения, организация исследований в соответствии с требованиями времени, использование зарубежного опыта, профессиональные качества и развитие операций логического мышления и др.

Ключевые слова: наука, образование, воспитание, учебная программа, государственный образовательный стандарт, знания, умения, навыки, компетентность, профессиональное качество, логическое мышление, метод, технология и др.

Abstract: This article discusses the problems of improving the quality of education today, their solutions and perspectives, including the improvement of curricula, training design, organization of research in accordance with the requirements of the time, the use of foreign experience in this area, professional qualities and the development of logical thinking operations.

Keywords: science, education, upbringing, curriculum, state educational standard, knowledge, skills, qualifications, competence, professional quality, logical thinking, method, technology, etc.

KIRISH

Ma'lumki, mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga hissa qo'shadigan malakali mutaxassis kadrlar tayyorlash bevosita ta'lim tizimining rivojiga bog'liq bo'lib, bu borada mustaqil fikrlaydigan, ijodkor, tadbirkor, tashabbuskor shaxsni voyaga yetkazish bugungi kunda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Bu vazifalar respublikamiz Prezidentining qator farmon va qarorlarida o'z aksini topgan. Mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida zamonaviy bilim va yangicha yondashuvlarga ehtiyoj mavjud. Shu bois, ta'lim sifatini oshirishda o'quv jarayonini davr talablariga mos holda tashkil etish, davlat ta'lim standarti va o'quv dasturlarini takomillashtirish, yangi avlod o'quv adabiyotlarini yaratish, zamonaviy innovasion pedagogik va axborot

texnologiyalaridan foydalanish, mavjud muammolarni bartaraf qilish ertangi istiqboldagi yutuqlarimiz kafolatidir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Fan va texnika jadal sur'atlar bilan rivojlanayotgan bugungi kunda ko'plab ilmiy bilim, tushuncha va tasavvurlar hajmi keskin ortib boradi. Bu, bir tomondan, fantexnikaning yangi sohalari rivojlanishi tufayli uning differensiallashuvini ta'minlayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, fanlar orasida integratsiya jarayoni vujudga keladi. Bunday sharoitda malakali pedagoglarga bo'lgan talab ortib, fanning fundamental asoslari, pedagogika va psixologiya metodlarini mukammal egallagan, kasbiy tayyorgarligi yuqori bo'lgan hamda zamonaviy innovasion pedagogik va axborot texnologiyalarini amaliyotda qo'llay oladigan ijodkor pedagoglarni tayyorlash talab etiladi. Hozirgi vaqtda ta'lim jarayonida pedagogik innovatsiyalardan foydalanish jahon taraqqiyotining global tendensiyasi hisoblanadi. Bu o'z navbatida, mamlakatda modernizatsiya jarayonining tez sur'atlarda rivojlanayotganligi sababli ayni davrda ta'lim sohasiga yangiliklarni tizimli ravishda kiritishga alohida e'tibor qarotishni taqozo etadi. Ammo, bu sohaga o'qitishning yangi mazmun, shakl, metod va vositalarini joriy etish bo'yicha pedagogik ilmiy-tadqiqotlarning joriy etish darajasini hozircha yetarli deb bo'lmaydi. Darhaqiqat, yangilangan ta'lim tizimini joriy etishda har bir pedagog ta'limga oid yangiliklarni muntazam o'rganib, ularni o'z mehnat faoliyatida izchil qo'llay bilish mahoratiga ega bo'lishi muhim. Bugun fan va texnika sohasidagi yangiliklarni o'quv dasturi mazmuniga tez kiritish talab etiladi va bu orqali zamonaviy bilimlarni shakllantirishga zamin hozirlanadi. Bundan tashqari zamonaviy o'qitish texnologiyalari, ular bilan bog'liq metodik yondashuvlar bo'lajak pedagoglarda zaruriy bilim, muhim qonuniyat va ko'plab fundamental tushunchalarni chuqur va mustahkam shakllantirish uchun qulay sharoit yaratadi. Ta'limning sifatini oshirishda pedagoglar bilim va kasbiy mahoratining davr talablariga mosligi, o'qitishda innovasion ta'lim texnologiyalaridan oqilona foydalanishi, tashkil etilayotgan darslarning samaradorligi, ta'lim oluvchi yaxshi o'zlashtirishi uchun har bir mavzuning pedagogik va axborot texnologiyalarni qo'llagan holda o'tilishini ta'minlash talab etiladi. O'qitishda kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'limni amaliyotga joriy etish, ta'lim oluvchilarda egallagan bilimlarini hayotda qo'llay olish, kasb tanlash, mustaqil ta'lim olish, o'quv bilish kompetensiyalarini rivojlantirish dolzarb vazifalardan biridir. Bugungi kunda respublikamizda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, o'qitishning innovatsion texnologiyalarini joriy etish, mustaqillik, ijodkorlik, tashabbuskorlik, tadbirkorlik kabi kasbiy sifatlarga ega yoshlarni tayyorlash hamda pedagoglarni rag'batlantirish maqsadida katta ahamiyatga ega, sazovor ishlar amalga oshirilmoqda. Lekin, tahlil va o'rganish natijalari hozirgacha ta'lim tizimimizda saqlanib kelayotgan muammolar borligini ko'rsatmoqda. Jumladan: - ta'lim muassasalarida malakali pedagoglarning yetishmasligi, ularni tayyorlashda amaliyotga joriy etilgan o'quv reja va dasturlarining yaratilishida sohadagi islohotlar to'liq inobatga olinmasligi hamda ular mazmunan eskirganligi; - ta'lim oluvchilarning nazariy va amaliy bilimlarini mustahkamlashda hamda iqtidorli yoshlarning kreativ g'oyalarni amaliyotga tatbiq etilishida tizimli va innovatsion faoliyat to'g'ri yo'lga qo'yilmaganligi; - pedagoglar tomonidan ta'lim oluvchilarning intellektual qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'quv mashg'ulotlari tashkil etilmaganligi; - pedagoglar tomonidan innovasion pedagogik

texnologiya va metodlarini amaliyotga keng joriy etilmasligi; - ta'lim muassasalari o'rtasida o'zaro hamkorlik to'liq yo'lga qo'yilmaganligi; - o'quv mashg'ulotida ta'lim oluvchilarga bahslashish, o'zining fikrini bayon etishga imkon juda kam berilishi; ayrim mashg'ulotlarda pedagoglar eski ma'lumotlarni takrorlash bilan cheklanib qolayotganligi, ularning talab darajasida tayyorgarlik ko'rmaganligi, bilim va kasb saviyasining pastligi jiddiy muammo bo'lib qolmoqda, kompetentliklari esa yetarli darajada emasligi sezilmoqda. Bu muammolarni bartaraf etish pedagoglarning malakasini muntazam oshirishni, bunda alternativ usullarni qo'llash hamda tinimsiz izlanishlarini yo'lga qo'yish kabi vazifalarni amalga oshirishni taqozo etadi. Bu o'z navbatida pedagoga katta mas'uliyat yuklaydi. Hozirda o'quv dasturi mazmuni va strukturasi qayta ko'rib chiqish juda muhim. U pedagog uchun "ko'zgu" vazifasini bajarishi lozim. Chunki, inson ko'zgu (oyna)ga qarab o'zining butun bir vujudini ko'radi. Shuning uchun ham pedagog o'z fani bo'yicha o'quv dasturiga qarab, butun bir faoliyatini, o'quv mashg'ulotida ta'lim oluvchilarga yetkazishi lozim bo'lgan jarayon borishini, unda amalga oshirishi lozim bo'lgan vazifalarni eslaydi. Lekin, amaldagi fan dasturlarida o'ziga yarasha kamchiliklar mavjud: jumladan: - kirish qismida fanning dolzarbligi va ahamiyati to'liq ochib berilmasligi; - fanni o'qitishda maqsad va vazifalarning chuqur, aniq yoritib berilmasligi yoki haddan tashqari ko'pligi; - ta'lim oluvchilarga qo'yilayotgan malaka talablarining bugungi kun talablari asosida shakllantirilmaganligi, bu borada ishlab chiqaruvchilar bilan o'zaro hamkorlikning yaxshi yo'lga qo'yilmaganligi; - kursdan kursga o'tishda yoki bitiruvchilarda malaka talablarini egallaganlik darajasini aniqlovchi mezonlar va ko'rsatkichlarning ishlab chiqilmaganligi; - malaka talablarini ishlab chiqishda ta'lim oluvchilarning kasbiy sifatlari (mustaqillik, ijodkorlik, tadbirkorlik, tashabbuskorlik) hamda mantiqiy fikrlash operatsiyalari (tahlil qila olish, klassifikatsiyalash, solishtirish, taqqoslash, umumlashtirish, xulosa chiqarish, amaliyotga joriy etish kabi) kabi omillarga deyarli e'tibor berilmasligi; - o'quv dasturlari strukturasi yangilash va o'zgartirish zaruriyati; - o'quv jarayonini loyihalash mexanizmlarini kiritish zaruriyati; - pedagogik va axborot texnologiyalarining hamda mustaqil ta'limning to'g'ri talqin etilmaganligi; - foydalaniladigan adabiyotlar ro'yxatiga yillar bo'yicha chegara qo'yilganligi va boshqalar. Yuqoridagi kabi kamchiliklarni bartaraf etish bilan biz zamonaviy o'quv dasturlarning yaratilishiga erishamiz.

XULOSA

Bu vazifalarni amalga oshirish orqali malakali mutaxassislarni tayyorlashda xorij tajribalaridan samarali foydalanish, uning asosida o'quv mashg'ulotini tashkil etishga ta'lim muassasalarida yangicha yondashuvlarni ishlab chiqish zarur. Chunki, o'quv mashg'uloti jarayoni pedagogik ijodkorlikning asosiy maydoni bo'lib, uni tashkil qilish va boshqarishga to'g'ri, innovasion yondashuv ta'lim oluvchilarni bilim olishga, mustaqillikka, ijodkorlikka, tashabbuskorlikka, hamkorlikda ishlashga, kasbiy kompetensiyalarni chuqurlashtirish orqali ta'lim sifatiga e'tibor berishga jalb qiladi. Ta'lim sifatini oshirishdagi mavjud kamchilik va muammolarni bartaraf etish, bu yo'ldagi maqsad va vazifalarni aniq belgilash, buning uchun jahonda tan olingan tajribalardan foydalanish, axborot texnologiyalarini pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashgan holda qo'llash bo'lajak mutaxassis kadrlarning kasbiy tayyorgarlik sifatini yaxshilashga xizmat qiladi, bu jarayon samaradorligini oshiradi. Ta'lim maqsadlarini oydinlashtirish, o'qitish va o'zlashtirish

jarayonlarida qo'llaniladigan turli texnologiya va usullardan foydalanish, mazmunga e'tiborni qaratish ta'lim muassasalari faoliyatini rivojlantirish va takomillashtirishga olib keladi.

REFERENCES:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi, PF-4947-sonli Farmoni. (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 6-son, 70-modda).

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 27 iyuldagi "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3151-son Qarori. (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 6-son, 70-modda).

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni. (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 09.10.2019 y., 06/19/5847/3887-son).

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6108-son Farmoni. (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 07.11.2020 y., 06/20/6108/1483-son).

8. Мавлянов А., ва б.қ.лар. Ўқув машғулотларини ташкил этишда таълим технологиялари. Ўқув қўлланма. Тафаккур бўстони нашриёти. Тошкент, 2013. 142 б.

9. Мавлянов А., ва б.қ.лар. Педагогик технология тамойиллари асосида машғулот машғулотларини олиб бориш технологияси. Ўқув-услубий қўлланма. - Тошкент: Ворис, 2010. - 117 б.

O'ZBEKISTONNING TA'LIM SIFATINI OSHIRISH SOHASIDAGI INNOVATSION
STRATEGIYASIDA ILMIY KADRLAR MIGRATSIYASI

Jo'rayeva Nafisa Ravshan qizi

Toshkent shahridagi Puchon universiteti "70110103 – Ta'lim muassasalarining boshqaruvi"

magistratura bosqichi talabasi Email: Nafisa.official98@gmail.com

Tel: +998770479998

Annotatsiya: Ushbu tezisda mamlakatimizda ta'lim sifatini oshirish, bu jarayonda innovatsion strategiyalarning ahamiyati hamda ilmiy kadrlar migratsiyasi haqida fikr va mulohazalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, samaradorlik, ta'lim sifati, ta'lim jarayoni, migratsiya, ilmiy kadrlar.

O'zbekistonni modernizatsiya qilishda ishtirok etayotgan xalqaro va mahalliy oliy ta'lim muassasalari soni kundan-kunga ortib bormoqda. Ta'lim sifati, xalqaro tajriba asosida mahalliy oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirishga e'tibor dolzarbligicha qolmoqda, chunki sifat kafolati (QA) ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan, ya'ni sifat kafolati va axborot samaradorligini boshqarish tizimlari (IPMS) ta'lim sifatini yanada oshirishning muhim omillari hisoblanadi. Hozirgi vaqtda oliy ta'lim muassasalarida nazorat va boshqaruv uyg'unligini ta'minlash sifat va samaradorlikning asosiy kafolati hisoblanadi.

O'zbekiston ta'lim tizimi ta'lim sifati ustidan tizimli nazoratni amalga oshirmasa, ta'lim jarayonida muayyan muammolar yuzaga keladi. Shuning uchun ta'limni boshqarish ta'lim jarayonini, ta'lim turini, uning imkoniyatlarini hisobga olishi va shu bilan birga sifat menejmentining samarali ishlashini ta'minlashi kerak. Ta'limda menejmentning samaradorligi va sifati to'g'ri tanlangan boshqaruv modeli va uni uzluksiz ta'lim tizimida izchil qo'llash amaliyoti bilan bog'liq.

Zero, "Islohotlar muvaffaqiyati, mamlakatimizning dunyoning rivojlangan va zamonaviy davlatlari qatoridan munosib o'rin egallashi ilm-fan va ta'lim rivoji, bu borada jahon miqyosida raqobatbardosh bo'lishimiz bilan uzviy bog'liqdir. Ta'limning ijtimoiy taraqqiyotga ta'siri ham ko'rsatilgan.

Jumladan, Prezidentimiz o'z Murojaatnomasida "Yangi O'zbekiston taraqqiyotining yagona to'g'ri yo'li – ta'lim sifatini oshirish!", deb alohida ta'kidladi. Yangi O'zbekiston uchun eng katta sarmoya hisoblangan ta'limni qo'llab-quvvatlashga katta e'tibor qaratish lozimligi, Konstitutsiyada o'qituvchining maqomi, sha'ni va qadr-qimmatini alohida belgilab olish zarurligi ta'kidlandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha ta'lim sohasida davlat-xususiy sheriklikni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni bolalarni maktabgacha ta'lim bilan keng qamrab olishni ta'minlash maqsadida davlat-xususiy sheriklikni qo'llab-quvvatlash maqsadida imzolandi. maktabgacha ta'lim sohasi. Qarorga ko'ra, respublika bo'ylab davlat-xususiy sheriklik asosida maktabgacha ta'lim muassasalarini tashkil etish rag'batlantirildi, tadbirkorlarga tijorat banklari va xalqaro

moliya institutlarining imtiyozli kreditlarini jalb etish orqali uzoq muddatli va imtiyozli kreditlar ajratildi.

Maktabgacha ta'lim vazirligi Janubiy Koreyaning "Chung Construction Design" kompaniyasi va Singapurning "Modern Montessori International Group" kompaniyasi bilan mos ravishda Toshkent shahrida 400 va 200 o'rinli 3,4 million 1,5 million dollarlik shartnomalar tuzildi. Janubiy Koreya va Singapur namunasi bo'yicha innovatsion texnologiyalardan foydalangan holda maktabgacha ta'lim muassasasi qurish loyihalarini amalga oshirish rejalashtirilgan.

Joriy yilning birinchi yarmida respublikada 631 ta oila tipidagi MTT tashkil etilib, 19 ming 401 nafar bola qamrab olindi. Natijada nodavlat MTTlarning umumiy soni 1383 taga yetdi, ularda 80 mingdan ortiq bola ta'lim olmoqda.

Bolalarni bir yillik majburiy bepul boshlang'ich ta'limga tayyorlash bo'yicha dastlabki loyiha ning ijobiy tajribasini boshqa hududlarda ham joriy etish maqsadida qaror qabul qilindi.

Davlatimiz rahbari tomonidan qabul qilingan "Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmonga muvofiq 2025-yilga borib ilm-fanga yo'naltirilayotgan jami mablag'larning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 6 baravarga oshiriladi va 2030 yilga borib 10 baravar oshirish belgilangan. Buning samarasida mamlakatimizda ilm-fan sohasiga tezkorlik bilan zamonaviy texnologlarni joriy etish, navqiron avlodning ilmiy va innovatsion faoliyatini har tomonlama qo'llab-quvvatlash imkoniyati yaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorida: jarayonga ilg'or pedagogik texnologiyalar, xalqaro ta'lim standartlari asosidagi o'quv dasturlari va o'quv materiallarini keng joriy etish, "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish bo'yicha mahorat darslari" o'quv-pedagogik faoliyat, malaka oshirish kurslariga xorijiy hamkor ta'lim muassasalaridan yuqori malakali o'qituvchi va olimlarni faol jalb etish.

Bundan tashqari O'zbekistonda oxirgi yillarda asosiy o'zgarish shu bo'ldiki, chet elga ketganlarni qoralash, ularga salbiy munosabat to'xtadi, chet elda o'zbekistonliklarning ishlashi ijobiy holat sifatida baholana boshladi. Umuman, migratsiyaning o'zi yaxshi holatligi inkor etilmayapti. Ya'ni bu boradagi narrativlar o'zgardi. Bu umuman O'zbekistonga o'xshagan rivojlanayotgan davlatlarga xos tendensiya. Yaqinda Jahon banki ham o'z hisobotida "brain drain" ya'ni malakali mutaxassislarning ketib qolishi Markaziy Osiyo mintaqasida kuzatilayotgan eng jiddiy tendensiyalardan biri ekanligini e'tirof etdi. Bu ekspertlar iqtisodiy taraqqiyot yo'lidagi katta xavf deb ko'rsatdi. Bu qisman to'g'ri. O'zbekistondagi vaziyatning diqqatga paradoksal jihati shundaki, bir tomondan katta ishsizlik, boshqa tarafdin esa mutaxassislar yetishmasligi kuzatilmoqda. Malakali mutaxassislar ketib qolishi ham bu vaziyatga ta'sir o'tkazadi. O'zbekiston hozir mana shunday bosqichda turibdi.

Ilmiy kadrlarning chiqib ketishi akademik fanda ham yaqingacha salbiy voqeelik sifatida qabul qilinardi. Lekin so'nggi yillardagi empirik tadqiqotlar bu yondashuv to'g'ri

emasligini ko'rsatdi. Ziyoni ham bo'lishi mumkin, lekin boshqa jihatlarini ham inobatga olish zarur. Quyida uning qator ijobiy jihatlarini tahlil etib otilgan:

1) Ilmiy kadrlarni chiqib ketdi degani ular o'z yurti bilan aloqani uzdi degani emas. Ayniqsa birinchi avlod muhojirlari yuboruvchi davlat bilan aloqani butunlay uzib tashlamaydi, ya'ni ular oilasi bilan aloqani mustahkam saqlaydi. Aloqa uzilishi kamdan kam holatlarda bo'ladi. Ular vatanida qolgan oilasiga nafaqat qandaydir moliyaviy yordam beradi, pul o'tkazmalarini amalga oshiradi (bu ham foyda aslida), balki yangi ijtimoiy ko'nikmalarni ham yuboradi. Deylik, kimdir yurtida qolgan jiyaning o'qishiga, kimningdir ish topishiga yordam berishi mumkin, maslahat berishi mumkin. Shunday qilib, uning foydasi pul o'tkazmalari bilan cheklanib qolmaydi, balki o'ziga yaqin bo'lgan boshqa fuqarolarga turli shaklda yordam ko'rsatadi;

2) Olim boshqa bir mamlakatga ketga, o'z davlati bilan akademik almashinuvlar qilishi mumkin;

3) Olimlar va boshqa mutaxassislar rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarda o'z mamlakatining imijini yaxshilaydi. Shu davlat odamlari uning mamlakatini taniydi, bu ayniqsa yangi, endi rivojlanib borayotgan davlatlar uchun juda muhim;

4) Ma'lum tajribaga ega bo'lib, o'z davlatiga qaytuvchilar ham mavjud. Ular mamlakat rivojiga katta hissa qo'shadi. Bu tajribani Hindiston misolida kuzatish mumkin. Hindistonda 80-90-yillarda mamlakatdan chiqib ketgan IT sohasi vakillari butun dunyoga tarqalib, katta lavozimlarni egalladi, nufuzli tashkilotlar boshqaruviga kirdi. Google bosh direktori ham, bilamizki, hind Sundar Pichai. O'sha payti ba'zilar bu Hindistonga ulkan zarar keltirdi deb baholagan. Ammo kadrlarning bir qismi yurtiga qaytishi hamda akademik almashinuv sabab bugungi kunda Hindiston eng katta IT Software eksport qiluvchi davlatlardan biriga aylandi. Xuddi shu jarayonni Xitoy tajribasida ham ko'rish mumkin. Xitoylik mutaxassislar butun dunyoga tarqalib ketib, kuchli o'rinlarni band qilgani ham Xitoyning keskin rivojlanishida muhim omil bo'ldi. Hindiston va Xitoydan o'sha paytlar yuz minglab odamlar ko'chib ketgan edi. Bu kabi misollarni ko'plab keltirsa bo'ladi. O'zbekiston ham oxirgi yillarda chet eldagi o'zbekistonlik mutaxassislarni mamlakatdagi jarayonlarga jalb etishga urinmoqda. Ammo hozircha bu tashabbusga baho berishga erta.

Xulosa qiladigan bo'lsak, ilmiy kadrlar migratsiyasiga salbiy tendensiya deb qarash biryoqlamalikdir. Bu nazariya G'arbda allaqachon eskirib ulgurdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 08.10.2019 yildagi PF-5847-son O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni;

2. Мухаббат Х., Базарова У. М., Мирзаева М. Н. Возможности инновационных технологий в высшее образование //Международный журнал по интегрированному образованию (IJIE) Индонезия. – 2020. – Нет. 12.

3. Хакимова М. Ф. Современные инновации и цифровые технологии в информационно-образовательной среде.//Академические исследования в области педагогических наук. – 2021. – Т. 2. – Нет. Конференция НУУ 1. - С. 149-152.

4. Хакимова М. Необходимость внедрения инноваций в образовательные учреждения //Архив науки. Исследованный. – 2022. – Т. 2. – № 1.

ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMI: KECHA VA BUGUN.

Odashaliyeva Jumagul Erkinjon qizi

ADPI Maktabgacha ta'lim magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan ishlarning mazmuni, kechagi holati va bugungi kundagi zamonaviy yondashuvlar hamda ertangi qilinishi belgilangan islohotlar tizimi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Maktabgacha ta'lim, ta'lim tarbiya, muammolar, texnologiyalar, shart-sharoitlar yaratish, konsepsiya, axborot, texnologiyalari, pedagoglar.

Maktabgacha ta'lim sohasida so'nggi yillarda misli ko'rilmagan o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Avvallari uzluksiz ta'limning boshlang'ich bo'g'ini hisoblangan maktabgacha ta'lim tizimiga davlat tomonidan bu qadar tizimli va bir-birini to'ldiruvchi e'tibor hamda ama-liy yordam kuzatilmagan, desak mubolag'a bo'lmaydi. Sohada yig'ilib qolgan muammolarni hal etish va 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalarning to'laqonli ta'lim-tarbiya olishini ta'minlash masalasi davlatimiz rahbari tomonidan kechiktirib bo'lmas vazifa sifatida ilgari surildi. Sababi maktabgacha ta'lim tashkilotlari ta'lim va tarbiya berish vazifasini bajarish o'rniga ota-ona ishda bo'lgan vaqtda bolaga qarab turadigan muassasaga aylanib qolgani, qamrovning pastligi, binolarning ta'mirtalabligi, boshqa maqsadlarda ishlatilgani, metodik jihatdan to'liq ta'minlanmagani, pedagoglar ijtimoiy himoyasi va maoshining pastligi kabi kompleks muammolarni hal etish kechiktirib bo'lmas masala edi. Ayrim mutasaddilarning sustkashligi tufayli sohani rivojlantirish bo'yicha belgilangan ishlar vaqtida bajarilmagani, no-davlat bolalar bog'chasini ochish borasidagi harakatlar paysalga solingani, joylardagi bog'chalarda qurilish ishlari to'liq yakuniga yetkazilmagani kabi kamchiliklar o'z ortidan uzluksiz xatoliklarni ergashtirib kelardi. O'rganish shuni ko'rsatdiki, maktabgacha ta'limni boshqarishning amaldagi tizimi mavjud muammolarni o'z vaqtida aniqlash va bartaraf etish, shuningdek, mazkur sohani yanada rivojlantirish uchun innovatsion qarorlarni ishlab chiqish va joriy etish imkonini bermay qolgan edi. Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, moddiy-texnika bazasini mustaxkamlash, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarmog'ini kengaytirish, malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etish, bolalarni xar tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish maqsadida so'nggi yillarda samarali ishlar amalga oshirilmoqda.

Dunyo mamlakatlarining maktabgacha ta'lim sohasidagi tajribalarini o'rganish va ulardan milliy mentalitetimizni hisobga olgan holda foydalanish natijasida xalqaro standartlar darajasidagi maktabgacha ta'lim tizimi yaratilmoqda. Maktabgacha ta'lim tizimi oldiga qo'yila-digan davlat talablari, ta'lim-tarbiya dasturlari ilg'or xorijiy tajriba asosida takomillashtirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqilib, uni amalga oshirishni ko'zlovchi "Yo'l xaritasi"da 2019—2024 va 2025—2030-yillarda maktabgacha ta'lim tizimini

rivojlantirishning maqsadli ko'rsatkichlari belgilandi. Konsepsiya o'rta va uzoq muddatli istiqbol uchun maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish maqsadlari, vazifalari, ustuvorliklari va bosqichlarini belgilab berdi. Bolalarni maktabgacha ta'lim bilan qamrab olish darajasi 27% dan 72 % ga ortdi. 2022-yilda "Finance Inquirer" jahon nashri bolalarni maktabgacha ta'lim tashkilotlariga jalb qilish bo'yicha eng yaxshi dinamikaga ega bo'lgan dunyodagi eng peshqadam 10 ta davlatni ma'lum qildi va bu ro'yxatda O'zbekiston birinchi o'rinni egalladi. Bugun yirik shaharlarimizdan tortib, chekka tumanlar, qishloq va ovullarimizda yangi-yangi zamonaviy MTTlari barpo etilyabdi. Qisqa vaqt ichida mamlakatimizda MTTlari soni 3 barobar oshdi. Sohaga davlat-xususiy sheriklik mexanizimi joriy etilishi tufayli 223 mingdan ortiq o'ringa ega bo'lgan 7 ming 400 ta xususiy MTTlari tashkil qilindi. Bu maqsadlar uchun 1 trillion 850 milliard so'm imtiyozli kredit mablag'lari yo'naltirildi, 20 mingga yaqin yangi ish o'rni yaratildi.

Qaror bilan belgilangan vazifalarning amalga oshirilishi natijasida, maktabgacha ta'lim tizimi va uni rivojlantirish uchun alohida e'tibor qaratiladi, o'quv-tarbiya jarayoniga o'qitishning zamonaviy ilg'or shakllari, yangi pedagogik va axborot texnologiyalari, ta'lim-tarbiyaning samarali shakl va usullari joriy etiladi, maktabgacha ta'lim muassasa-larining moddiy-texnik bazasi yaxshilanadi, 5-6 yoshli bolalarni maktabgacha ta'limga 100 foiz qamrab olish imkoniyati yaratiladi. Ta'limning poydevor qatlamida bunday ta'lim muhitining yaratilishi pirovardida erkin fikrlovchi shaxs kamoli diqqat mar-kazda turibdi. Zero, bugungi kunda MTTlarda tarbiyalanayotgan bolalarga 93 555 mingdan ziyod pedagog xodimlar ta'lim-tarbiya beradi. Bolaning dunyoqarashi, didi shakllanadigan davr maktabgacha ta'lim yoshiga to'g'ri keladi. Demak, bu yoshdagi barcha bolalar maktabgacha ta'limga qamrab olinadi. Dunyo mamlakatlarining maktabgacha ta'lim sohasidagi tajribalarini o'rganish va ulardan milliy mentalitetimizni hisobga olgan holda foydalanish natijasida xalqaro standartlar darajasidagi maktabgacha ta'lim tizimi yaratiladi. Maktabgacha ta'lim tizimi oldiga qo'yila-digan davlat talablari, ta'lim-tarbiya dasturlari ilg'or xorijiy tajriba asosida takomillashtiriladi. Ushbu dasturlar bolalarga o'qish va yozishni turli o'yinlar orqali o'rgatish, ularning zerikmasligi, aksincha, bog'chaga xursand bo'lib borishiga xizmat qiladi. Maktabgacha ta'lim tizimini tanqidiy o'rganish va yanada takomillashtirish yuzasidan takliflar ishlab chiqish bo'yicha komissiya tashkil etildi. Komissiya tomonidan maktabgacha ta'lim sohasidagi qonunchilik undagi bo'shliqlar, korrupsiya va boshqa huquqbuzarliklarni yuzaga kel-tiruvchi normalarni aniqlash nuqtayi nazaridan tahlil etildi. Shuningdek, maktabgacha ta'lim sohasida davlat siyosatini samarali ro'yobga chiqarishga to'sqinlik qiluvchi tizimli muammolarni aniqlash hamda kompleks o'rganish ishlari amalga oshirildi. 2023-yilni oxiriga qadar 3-7 yoshli bolalarni maktabgacha ta'lim tashkilotlariga qamrab olish darajasini 74,5 % ga yetkazish rejalashtirilgan. Xususan, 2030-yilgacha maktabgacha ta'lim bilan qamrab olish 80,8 foizga yetkazish maqsad qilingan. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari soni 5211 tadan 29420 taga yetgan. 2 103 752 ga yaqin bola maktabgacha ta'lim bilan qamrab olingan. Keyingi yillarda pedagogik va boshqaruv kadrlariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ishlar ikki yo'nalishda olib boriladi: pedagoglar miqdorini orttirish va maktabgacha ta'lim tizimi xodimlarini tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish va rivojlantirishda yangi yondashuvlarni tatbiq etish.

Konsep-siya bilan belgilangan maqsadli ko'rsatkichlar respublika miqyosidan viloyat, tuman va shahar darajasigacha tushadi hamda ushbu natijalarga erishish uchun qay miq-dorda mablag'larining zarurligi to'g'risidagi hisob-kitoblar bilan asoslanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.<https://lex.uz>. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim tarbiya to'g'risida"gi Qonuni. 2019 yil 16 dekabr.
- 2.<https://lex.uz>. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2019-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni. 2018 yil 21 sentabr.
- 3.<https://zarnews.uz/uz>

“NAVOIY VA ILOHIYOT” RISOLASIDA XO’JA AHRORI
VALIYNINIGULUG’LANISHI

Saidova Nodira Mustakimovna

Boshlang‘ich ta’lim kafedrası o‘qituvchisi Email id: saidova@mail

Annotatsiya: *Maqola navoiyshunos olim R.Vohidovning “Alisher Navoiy va ilohiyot”risolasi tadqiqiga bag‘ishlanadi. Risolada o‘rin olgan ma’naviy arbob-Xo‘ja Ahrori Valiy shaxsiyatiga oid ma’lumotlar beriladi. Mumtoz matn tahlilida muhim sanalgan jihatlar o‘rganiladi.*

Kalit so‘zlar: *Matn, adabiyotshunoslik, tadqiqot, tahlil, uslub, ma’naviy arbob*

Badiiy matn ijodkorning ijod mahsuli demakdir. Unda jodkorning shaxsi, ruhiyati namoyon bo‘ladi. Navoiyshunos olim Dilorom Salohiy o‘z tadqiqotlarida “Matnni talqin etish jarayoni ikki bosqichda sodir bo‘ladi: birinchisida matn muallifini to‘la tushunish lozim bo‘lsa, ikkinchisi muallif ijodiga baho berish, sharhlashdan iboratdir. Buning uchun interpretator yoki talqinchi, matn tilini uning muallifi darajasida bilish, ulkan so‘z zahirasi bilan matn muallifi ruhi muqobilida va matn mazmunidan kelib chiqib, har safar muallif kayfiyati va psixologik holatiga mos so‘z va iboralarni tanlay olish qobiliyatiga ega bo‘lishi lozim”,¹⁵-deb ta’riflagan edi. Adabiy manbashunoslik adabiyotshunoslik manbalarini tadqiq qiladi. Turli tarixiy davrlardagi adabiyot nazariyasi, adabiyot tarixi, adabiy tanqidga oid manbalarni topib, fanning tegishli sohasiga tadbiq etadi. Keyingi davrlarda filologiya ilmi matnga alohida e’tibor berib kelmoqda. Dunyo adabiyotshunosligida umuman matnga germeneytik, lingvistik, semantik jihatdan yondashish, matn bilan ritorikani taqqoslash, uni retseptiv nuqtai nazardan o‘rganish, matnga dialogik nutq sifatida qarash holatlari kuzatiladi. Ma’lumki, “Matnshunoslik” sohasi asl matn bilan ish ko‘radi. Bunda qadim qo‘lyozmalarining turli nusxalarini qiyoslash, ular o‘rtasidagi o‘zaro farqlarini aniqlash va tanqidiy matn yaratish muhim sanaladi.

Adabiyotshunoslikda ham matnshunoslik alohida ahamiyat kasb etadi. Badiiy, ilmiy-adabiy asarlar uchun ko‘rsatkichlar, ro‘yxatlar tuzish, ularga izohlar yozish bilan adabiyotshunoslikning “Bibliografiya” qismi shug‘ullanadi. Bibliografik ko‘rsatkich va ro‘yxatlar turli yo‘nalish hamda soha bo‘yicha tuzilishi mumkin. Adabiyotshunoslarga zaruriy adabiyotlarni topishda bunday manbalarning roli katta. Adabiyotshunoslik sohasida badiiy matn tadqiqiga oid bunday tahlillarni buyuk navoiyshunos olim R. Vohidovning “Alisher Navoiy va ilohiyot” risolasidan ham ko‘plab keltirishimiz mumkin. Risolada qadim qo‘lyozmalarining turli nusxalarini qiyoslash, ular o‘rtasidagi o‘zaro farqlarini aniqlash va tanqidiy munosabat berish xususiyatlariga alohida e’tibor berilgan. Bu esa kitobxonning mumtoz matnni tushunishida anchagina qulaylik yaratgan. Masalan, birgina “ummiy” so‘zining tahlilini izohlashda R.Vohidov boshqa adabiyotshunos olimlardan farqli o‘laroq, o‘z uslubi va tajribalariga tayangan holda tahlil qilgan. Jumladan, olimning fikricha, “A’rof ” surasining 156—158-oyati karimalarida oxirgi paygambarning

¹⁵ Салоҳий, Дилором. Алишер Навоий поэтик услубининг тадрижий тақомили (Ғазаллар матнларининг қиёсий таҳлили асосида) филол. фан. докт.... дисс. – Т.: ЎзРФА, 2001. 23-б.

ummiy “savodsiz” ekanligi qayta-qayta ta’kidlanadi. Olim tahlilida germenevtik ,lingvistik hamda semantik jihatdan yondashish holatlari kuzatiladi. Yana shuni alohida ta’kidlash kerakki, matn tahlilida har bir tadqiqotchil o’z dunyoqarashidan va tajribasidan kelib chiqqan holda yondashadi.

“Alisher Navoiy va ilohiyot” risolasida berilishicha, qadim qo’lyozmalarda Xo’ja Ahrori Valiy shaxsiyatiga bo’lgan munosabatlar ham turlicha bo’lgan. O’tmish qo’lyozma manbalari Xoja Ubaydulloh, Xoja Ahror, Xoja Ahrori Valiy, Xoja Ubaydulloh Ahrori Valiy Shoshiy nomlari bilan tilga oladi. Ma’lumotlarda keltirilishicha, Xo’ja Ahrori Valiy g’oyat murakkab hayot yo’lini o’z boshidan kechirgan. Buyuk adabiyotshunos olim Botirxon Valixo’jaevning Xoja Ahrori Valiyga bag’ishlangan risolalarida ulkan ma’naviy arbob qadami etgan joylarning xaritasi ham ilova qilingan. Unga razm soladigan bo’lsak, ulkan ruhiy rahnamoning ona shahri Toshkentdan tashqari, Buxoro, Samarqand, Hirot, Termiz, Balx, Qarshi, Shahrisabz, Kitob, Urganch, Jizzax, Andijon singari ilmiy-adabiy, iqtisodiy-madaniy markazlarda bo’lganligi ayonlashadi. Xoja Ubaydullohning pir, murshid, valiy maqomlarga ko’tarilishida Buxoroning ham munosib hissasi bor. U shu mo’tabar zaminda nom taratgan dovrug’li xojalar qabrlari ziyoratida bo’lgan. Risolada Xojaning qadami G’ijduvon, Vobkant, Shofirkon, Peshko’, Qorako’l tumanlariga etganligi hamda Shayx Sirojiddin Pirmastiy, aka-uka Xoja Hamididdin va Xoja Alouddin G’ijduvoniylar bilan bevosita muloqotda bo’lganligi haqidagi qimmatli ma’lumotlar keltirilgan. Risolada R.Vohidov ulug’lik sirini buyuk ajdodlar qadamjolarini doimiy ravishda tavof qilishda deb ham baholaydi. “Ustozlarni qadrlash ulug’lik shohsupasiga olib chiqadi” degan fikrni olg’a suradi. Bu ma’naviy arbob Naqshbandiya tariqatining ulkan arbobi sifatida insonparvarlik g’oyalarni o’z hayotining mazmuni va shioriga aylantirgan hamda bu g’oyalarni targ’ib etishda davrning ijtimoiy, siyosiy va ma’naviy hayotiga sezilarli ta’sir ko’rsata olgan. Xoja tanlagan kurash yo’li maqbul bo’lganligi bois o’z safida ko’plab tarafdorlar topgan. Yana shuni alohida ta’kidlash kerakki, XV asrning hokimu hukamolaridan tortib, olimu ulamo, shoiru zurafolarigacha u zoti bokaramni katta ehtirom bilan qadrlaganlar. Ana shu safda Alisher Navoiy ham bor edi. Uning safdoshlari Nuriddin Abdurahmon Jomiy, Zahiriddin Muhammad Bobur singari zamondoshlari ham Xoja etagini tabarruk bilganlar. Abdurahmon Jomiy ijodiy faoliyati davomida bu ma’naviy zot sharafiga bag’ishlab maxsus asarlar yozgan hamda uning suhbatlaridan ma’naviy ozuqa olgan kishilardan edi. Bu o’rinda Bobur ham Navoiyu Jomiylardan ibrat olgan holda, ularning yo’llarini davom ettirganligi risolada alohida qayd etiladi.

XX asr boshlariga qadar Xoja Ahrorning nomi, obro’- e’tibori va asarlari pok va xolis niyatli avlodlar ardogida gullab yashnadi. Ayniqsa, temuriy hukmronlar unga katta ixlos ko’rsatdilar. Bu jihatdan taniqli shoir, etuk davlat arbobi, mohir sarkarda Zahiriddin Muhammad Boburning Xo’ja Ahrorga munosabatini alohida e’tirof etish kerak. Garchi Boburga Xoja Ahrorni balogat yoshida ziyorat qilish, uning suhbatlarida ishtirok etish nasib bo’lmagan bo’lsa-da, Bobur bu ma’naviy zotni o’ziga ‘Ustoz’ deb bilardi. Bu ulug’ shaxsga yuksak e’tiqod darajasida qarardi. “Alisher Navoiy va ilohiyot” risolasida buyuk navoiyshunos olim R.Vohidov Bobur hayotiga bog’liq fikr-mulohazalarni aytish barobarida bir lavhani ham misol tariqasida bayon qiladi :

«... O'zumni o'lumg'a qaror berdim. O'shal bog'da bir suv oqib keladur edi, vuzu qildim, ikki rakat namoz o'qudum, boshimni munojotqa quyub, tilak tilaydur edimki, ko'zum uyquga boribtur. Ko'radurmenkim, Xoja Ya'kub Xoja Yahyoning o'gli Hazrati Xoja Ubaydullohning nabiralari rubaruyimga ablak ot minib ko'p jamoati ablak suvor bilan keldilar. Dedilarkim, g'am emangiz. Xoja Ahror meni sizga yubordilar. Dedilarkim, biz alarga istionat tegurub, podshohlik masnadiga o'turrubbiz. Har erda mushkul ish tushsa, bizni nazariga kelturub yod etsun, biz anda hozir bo'lo'rbiz. Holo ushbu soat fatx va nusrat sizning soridur. Bosh ko'taring..., uyg'oning...»² Ko'chirilgan parchadagi tafsilotlar Boburning siyosiy inqirozi yillariga to'g'ri keladi. Andijon darvozalarini Bobur yuziga yopgan Ahmad Tanbal uni yo'qotish payiga tushadi va boshi bahosiga katta mablag' garovga qo'yadi. Mag'lub Bobur esa sodiq yigitlari bilan Karnonda jon saqlaydi. Yuqorida aytilganidek, lahzalik umidbaxsh tushdan uyg'ongan Boburning boshi ustida o'lim xavfi ko'lanka solmoqda edi. Ahmad Tanbaldan va'da qilingan in'omga umidvor bo'lgan Yusuf dorug'a Boburni bandi qilish payida edi. Shu payt ot dupurlari eshitilib, o'lim bilan yuzmayuz turgan Boburga najot etadi, uning sodiq yigitlari boqqa kirib keladilar. Ushbu tarixiy hodisalarning davomi ham qiziqish uyg'otadi. Boburning o'z xaloskorlari Qutluq Muhammad barlos va Boboyi Paygarilarga bergan so'roqlariga ular quyidagi javobni beradilar: "...Qutluq Muhammad barlos dedikim... Men tush ko'rdumkim, Xoja Ubaydullo dedilarkim, Bobur podshoh Karnon degan kenttadur, borib ani olib kelingkim, podshohlik masnadi anga taalluq bo'lubtur. Men bu tushni ko'rub, hushhol bo'lb Karnon tarafidin borib xabar olayin..."³ Ushbu lavhadan ko'rinib turibdiki, Bobur og'ir ahvolga tushgan paytlarida Xoja ruhidan madad so'ragan. Mazkur parcha "Boburnoma"ning 1503—1504 yillar voqealari bayoniga doir sahifalaridan olingan. Aynan shu voqealardan so'ng Bobur hayotida jiddiy o'zgarishlar yuz berdi. Xoja Ahror shaxsiga bo'lgan sadoqatiyu mehri bevosita uning ijodiy faoliyatida ham o'z ta'sirini ko'rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Салоҳий, Дилором. Алишер Навоий поэтик услубининг тадрижий такомили (Ғазаллар матнларининг қиёсий таҳлили асосида) филол. фан. докт.... дисс. – Т.: ЎзРФА, 2001. 23-б.
2. Bobur.Boburnoma.Toshkent-1960,175-bet
- 3.P.Vohidov .Alisher Navoiy va ilohiyot.Buxoro.1994.32-bet
4. Akademik V. V. Bartold. Sochineniya. T-II, chast 2, Iz-vo «Nauka», Moskva — 1964, str. 167.
- 5.А. Н. Болдириев. Еще раз к вопросу о Ходжа Ахроре. В сборнике: «Духовенство и политическая жизнь на ближнем и среднем востоке в период феодализма». Из-во «Наука», Москва — 1985, стр. 47—61
6. Nodira, Saidova. "NAVOIY VA ILOHIYOT MUAMMOSI RAHIM VOHIDOV TALQINIDA." Innovations in Technology and Science Education 2.8 (2023): 681-689.

7. Mustakimovna, Saidova Nodira. "MATN TAHLILIDA ZAMONAVIY YONDASHUVLARNING O'RNI." MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH 2.18 (2022): 92-96.

KORXONANING MARKETING FAOLIYATINI TAHLIL QILISH QANDAY
AMALGA OSHIRILADI. MARKETING TAHLILI

Boltayev Otabek
Murodullayev Bekjahon
Abdurakhmonov Muzaffar
SAMDUKF

Siz marketing tahliliga qiziqasizmi? Ushbu maqolada biz marketing tahlili nima ekanligini va marketing tahlilining qanday usullari mavjudligini, ular qaerda va qachon qo'llanilishini, qaysi birining afzalliklari va kamchiliklarini ko'rib chiqamiz.

Marketing tahlili "4P" marketing aralashmasi kontseptsiyasining tarkibiy qismlaridan biri sifatida marketing tadqiqotlari jarayonida to'plangan marketingdagi ma'lumotlarni tahlil qilish, o'zgartirish, ularni tizimlashtirish, izohlash va modellashtirishni ifodalaydi. Marketing tahlilining turli usullari va ulardan birgalikda foydalanish joriy bozor kon'yunkturasini ishonchli baholash, shuningdek, korxonaning iqtisodiy ko'rsatkichlarini yaxshilash yo'llarini ishlab chiqish imkonini beradi.

Marketing tahlilining maqsad va vazifalari

Marketing tahlilining maqsadi ratsionallikni ishlab chiqish va qabul qilishga yordam berishdir boshqaruv qarorlari noaniqlik sharoitida.

Marketing tahlili quyidagi vazifalarni hal qilishga imkon beradi:

- Bozorni o'rganish va uning rivojlanish tendentsiyalari va dinamikasini asoslash;
- Talabga ko'proq ta'sir ko'rsatadigan omillarni aniqlash va tahlil qilish;
- Narxlar strategiyasini tahlil qilish va uni asoslash;
- Kompaniyaning mavjud va potentsial raqobatchilarini aniqlash va tahlil qilish;
- Korxonalar faoliyatining kuchli va zaif tomonlarini, uning afzalliklari va kamchiliklarini baholash;
- Raqobatbardoshlikni baholash va uni yaxshilash yo'llarini ishlab chiqish;
- Sotishni rag'batlantirishning eng samarali usullarini tahlil qilish va aniqlash.
-

Ushbu muammolarni hal qilish uchun marketing tahlilining turli usullari qo'llaniladi.

Marketing tahlilining yo'nalishlari

Marketing tahlilining asosiy yo'nalishlari quyidagilardir operatsion tahlil va strategik tahlil.

Operatsion marketing tahlili- bozorni o'rganish va unga ta'sir qilish bo'yicha harakatlar majmui. Operatsion marketing rejasi, qoida tariqasida, bir yilga tuziladi va batafsil tavsiflanadi. Operatsion marketing tahlilining bir qismi sifatida resurslar taqsimlanadi, joriy tuzatishlar kiritiladi va aniq tadbirlar rejalashtiriladi.

Ko'p mezonli optimallashtirish protseduralari doirasida byudjetni optimal taqsimlash muammosini hal qilish orqali oqilona tezkor qarorlar qabul qilinadi.

Strategik marketing tahlili- raqobatchilarga nisbatan yuqori iste'mol qiymatiga ega bo'lgan tovarlar yoki xizmatlarni yaratish siyosatini tizimli amalga oshirish orqali o'rtacha bozor ko'rsatkichlarini oshirishga qaratilgan uzluksiz va uzoq muddatli marketing tadbirlari majmui.

Strategik marketing kompaniyaning missiyasini aniqlashtirish, uning maqsadlarini aniqlash yoki aniqlashtirish, rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish, kompaniya mahsulot portfelining muvozanatli tuzilmasini tuzishni o'z ichiga oladi.

Marketing tahlili yordamida amalga oshiriladi statistik, matematik, ekonometrik va boshqa tahlil usullari.

Amalda qo'llaniladigan marketing tahlili usullariga quyidagilar kiradi:

- Statistik;
- Matematik;
- Evristik (yoki ekspert baholash usullari);
- Ko'p o'lchovli (matritsa);
- gibrid;
- Jarayonlar va xavflarni modellashtirish.

Keling, marketing tahlilining usullarini batafsil ko'rib chiqaylik va biz ta'rifdan boshlashimiz kerak.

Marketing tahlili usullarining ta'rifi, ularning afzalliklari va kamchiliklari

Marketing tahlilining statistik usullari nisbiy, mutlaq va o'rtacha ko'rsatkichlar tahlilini, guruhlash, indeksning turli omil modellari, trend yoki regressiya turi, shuningdek, variatsion, dispers, korrelyatsiya, siklik yoki ko'p o'lchovli tahlillarni ifodalaydi. Statistik usul o'z ichiga farqlarni, munosabatlarni tahlil qilish, shuningdek tavsiflovchi, inferensial va bashoratli tahlillarni o'z ichiga oladi. Yuqoridagi usullar ham alohida, ham kombinatsiyalangan holda qo'llanilishi mumkin va ommaviy, tizimli yoki takrorlanuvchi hodisalarni o'rganish va bozor ishtirokchilarining xatti-harakatlarini bashorat qilish uchun xizmat qiladi.

Masalan, regressiya tahlili turli omillarning ko'rib chiqilayotgan ob'ektga ta'sir qilish darajasi haqidagi savolga javob berishga yordam beradi. Regressiya marketing tahlilining bir qismi sifatida, ba'zi qiymatlarning boshqalarga bog'liqligi grafigi oldindan tuziladi, uning asosida tegishli matematik tenglama tanlanadi, shundan so'ng tizimni yechish orqali tenglama parametrlari olinadi. normal tenglamalar.

Qoida tariqasida, regressiya tahlili oldindan belgilangan bog'liq o'zgaruvchi (masalan, talabning kattaligi) va bir yoki bir nechta mustaqil o'zgaruvchilar (masalan, mahsulot narxi, iste'molchi daromadi) o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishda qo'llaniladi. o'zgaruvchilar o'rtasidagi munosabatlarning yaqinligi va kelajakda bog'liq o'zgaruvchining qiymatlarini bashorat qilish uchun ular orasidagi bog'liqlik.

Tahlilning regressiya usulining afzalliklari, qoida tariqasida, o'rganilayotgan bog'liqlik xususiyatlarining xususiyatlari emas, balki modellarni yaratish uchun o'lchangan o'zgaruvchilardan foydalanilishini o'z ichiga oladi. Bunday modellarni talqin qilish ko'pincha qiyin, ammo aniqroq. Biroq, regressiya tahlilining kamchiliklari shundaki, juda oddiy modellar, shuningdek, haddan tashqari murakkab modellar noto'g'ri natijalarga yoki noto'g'ri talqinlarga olib kelishi mumkin.

Marketing tahlilining matematik usullari Kompleks narxlarni hisoblash, narxlar, reklama byudjeti, asoslash va joy tanlash. Ushbu usul, shuningdek, mahsulotning raqobatbardoshligini baholashni, shuningdek, bozorning turli segmentlari ehtiyojlarini qondiradigan tovarlarning turli modifikatsiyalari uchun assortimentning ABC tahlilini o'z ichiga oladi.

Masalan, ABC-tahlil - bu korxonada resurslarini ahamiyatlilik darajasiga ko'ra tasniflash usuli. Usul Pareto tamoyiliga asoslangan bo'lib, unda barcha tovar yoki xizmatlarning 20 foizi kompaniya aylanmasining 80 foizini ta'minlaydi. ABC tahliliga kelsak, Pareto printsipi quyidagi ma'noni ifodalashi mumkin: tizimli nazorat va 20% pozitsiyalarni boshqarish tizimning 80% ni (kompaniyaning xom ashyo, tovarlar yoki xizmatlar zaxirasi) nazorat qilish imkonini beradi.

- A toifasi - assortimentdagi eng qimmatli mahsulotlarning 20 foizi, sotuvning 80 foizini ta'minlaydi;
- B toifasi - assortimentning 30%, sotishning 15% ni ta'minlaydi;
- C toifasi - eng kam qimmatli assortimentning 50%, bu esa sotishning atigi 5% ni ta'minlaydi.

Ushbu tahlil usuli ko'pincha logistikada ma'lum bir assortimentni jo'natish hajmlarini va ma'lum pozitsiyalarga kirish chastotasini kuzatish yoki mijozlarni buyurtmalar hajmi va soni bo'yicha tartiblash uchun ishlatiladi.

Ushbu usulning afzalliklari uning soddaligi, shaffofligi va ko'p qirraliligidir. Bundan tashqari, avtomatlashtirilgan bo'lishi mumkin. Kamchiliklarga qo'llaniladigan usulning bir o'lchovliligi (faqat 1 ta o'zgaruvchini yoki ob'ektni ko'rib chiqish imkoniyati), ko'rsatkichlarni sifat jihatidan hisobga olinmagan holda faqat miqdoriy xususiyatlar bo'yicha bo'linishi kabi cheklovlar kiradi, bu esa har birida o'rtacha natijaga olib keladi. o'rganilayotgan ob'ektlar guruhlarini.

Kinga ekspert baholash usullari tajriba, sezgi va tasavvurga asoslangan, boshqa o'lchash usullari mavjud bo'lmagan hodisalarni aniqlash uchun ishlatiladigan usullarni o'z ichiga oladi. Ushbu usullar guruhiga falokatlar nazariyasi, g'oyalarni jamoaviy shakllantirish usuli, Delfi usuli kiradi.

Oxirgi usul, agar turli mutaxassislarining bozor kon'yunkturasini individual baholashlarini to'plash va umumlashtirish to'g'ri bo'lsa, unda etarlicha ishonchlilik va ishonchlilikka ega bo'lgan jamoaviy fikrni olish mumkin bo'ladi, degan fikrni o'z ichiga oladi.

Foydalanish uchun argumentlar bu usul quyidagilar: "Delphi" usuli bir guruhdagi shaxslarning fikrlash mustaqilligini rivojlantirishga imkon beradi, shuningdek, muammoni xotirjam va ob'ektiv o'rganishga yordam beradi. Biroq, bu usulni qo'llash bunday yondashuvni tashkil qilish uchun uzoq vaqt talab qilishi va natijada hisob-kitoblarning haddan tashqari sub'ektiv bo'lishi mumkinligi bilan murakkablashishi mumkin.

Marketing tahlilining matritsa usullari bozor ishtirokchilarining vaziyatlari va xatti-harakatlarini modellashtirish uchun ko'p o'lchovli matritsalarini qurish va tahlil qilishni ifodalaydi. Masalan, SWOT tahlili, McKins matritsasi.

SWOT tahlili korxonaning ichki va tashqi muhit omillarini 4 toifaga bo'lish orqali aniqlash va tahlil qilishga qaratilgan:

Kinga ichki omillar kompaniya ta'sir qilishi mumkin bo'lgan narsalarga quyidagilar kiradi:

- Kuchli tomonlari (korxonaning kuchli tomonlari);
- Zaif tomonlari (uning zaif tomonlari).

Kompaniya ta'sir qila olmaydigan tashqi omillarga quyidagilar kiradi:

- Imkoniyatlar (kompaniya uchun imkoniyatlar);
- Tahdidlar (unga tahdid).

Ushbu tahlil usulining afzalliklari uning ko'p qirraliligi va iqtisodiyot va boshqaruvning turli sohalarida qo'llanilishi, shuningdek, tahlil maqsadlariga muvofiq tahlil qilinadigan elementlarni tanlashda moslashuvchanlikni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, SWOT tahlili ham operatsion tahlilning bir qismi sifatida, ham foydalanish mumkin strategik rejalashtirish uzoq muddatda. Usuldan foydalanish ko'pincha maxsus ko'nikmalar va bilimlarni yoki tor profilli ta'limni talab qilmaydi.

SWOT tahlilining kamchiliklari - belgilangan maqsadlarga erishishga yordam beradigan aniq faoliyatning yo'qligi, aniqlangan omillarning asosiy va ikkilamchi bo'linmasligi, ular o'rtasidagi munosabatlarning o'rnatilmaganligi. Ushbu usul sizga nima sodir bo'layotganining statik rasmini ko'rishga imkon beradi, lekin dinamikada rivojlanish prognozi emas, bu to'liq rasmni yaratish uchun katta hajmdagi ma'lumotlarni jalb qilishni talab qiladi, ammo miqdoriy baho olishga imkon bermaydi. vaziyat, lekin faqat sifatli, bu ko'pincha etarli emas.

Marketing tahlilining gibrud usullari- murakkab bozor jarayonlarini o'rganish uchun deterministik va ehtimoliy xususiyatlarning kombinatsiyasi.

Gibrud marketing tahlilini o'tkazish uchun boshqa usullar bilan (masalan, statistik) olingan prognozlar natijalari qo'llaniladi, so'ngra eng ishonchli va ishonchli bahoni (masalan, Delphi usuli bo'yicha) o'z ichiga olgan integratsiyalashgan prognoz hisoblab chiqiladi.

Risklarni modellashtirish usullari ehtimollik va qarorlar nazariyasiga asoslangan jarayon modellari bo'lib, mahsulot yoki mijozlar oqimi modellarini, shuningdek, bozor reaksiyalarini sozlash imkonini beradi. Bu guruhga, masalan, PERT tahlil usuli (Dasturni baholash va ko'rib chiqish texnikasi), Monte-Karlo usuli, diskont stavkasini sozlash usuli kiradi.

Oxirgi usul - xavf-xatarsiz deb hisoblangan dastlabki asosiy chegirma stavkasiga tuzatish. Tuzatish talab qilinadigan risk mukofoti (risk mukofoti) miqdorini qo'shish va investitsiya portfelining daromadlilik mezonini (NPV yoki IRR kabi) hisoblash yo'li bilan amalga oshiriladi. Usulning kamchiliklari shundaki, u xavfning haqiqiy darajasi haqida ma'lum ma'lumotlarni oshkor etmaydi va ko'rib chiqilayotgan modelga ko'ra, risk mukofoti mutanosib ravishda oshadi, aslida esa aksincha.

INSTRUCTIONAL DISCOURSE IN SPOKEN ENGLISH AND UZBEK
LANGUAGE

Xasanboyev Qodirjon Yoqubjon's son

q.hasanboyevv@gmail.com

Annotation: *Instructional discourse is a vague term-concept used in linguistic, literary, philosophical, psychological, historical research. Scientific tradition, various national scientific schools developed in parallel with each other are of great importance in determining instructional discourse in modern linguistics. The article talks about the expression of instructional discourse in English and Uzbek languages.*

Key words: *English language, Uzbek language, instructional discourse, culture, oral and written speech, extra linguistic and linguistic purpose.*

INTRODUCTION

There is no clear and universally accepted definition of discourse that covers all situations of use, and perhaps this is the reason why the term has become so popular over the last decades. Different concepts related to non-state relations successfully meet different conceptual needs, changing traditional ideas about instructional discourse, text, dialogue, style and even language. In the introductory article to the collection of works on the analysis of French instructional discourse published in Russian in 1999 P. Serio gives a list of eight different concepts within the framework of the French tradition, which is deliberately incomplete.

LITERATURE ANALYSIS AND METHODOLOGY

Since the mid-1970s, the concept of discourse has been actively used in Western European linguistics. The original meaning of this word "rational thinking" became, after some thought, "dialogue". In this period, in connection with the influence of American and English linguistics, the theory of oral instructional discourse, which guides the analysis of oral "live" instructional discourse, is actively developing, and instructional discourse is defined by dialogue. In addition, the Anglo-American linguistic tradition develops instructional discourse analysis, which is interpreted as the analysis of oral and written instructional discourse that focuses on the interactive interaction between the sender and the receiver of the message.

The teacher's use of instructional discourse includes a large number of texts, which E.V. In his work, Astakhova distinguishes according to certain parameters as follows:

- by volume (one-word announcements, indexes, meaningful texts of the instructions for use);
- by genre (job descriptions / manuals, advertising, campaign instructional discourse, recipe, training manual, instructions, etc.);
- by functional style (scientific, everyday, artistic, official, legal, political, commercial, etc.). E.V. According to Astakhova, instructional texts can be given in graphic form, both verbally and verbally-figuratively, in the form of pictures or in the form of iconic

(iconographic signs). For example, some schools have high-contrast written materials, large type textbooks, and audio tapes.

– In some schools, for instance, high-contrast written material, large-type textbooks, and audio tapes are available.

In general, research on instructional discourse and some of its aspects is carried out within the framework of linguistic and non-linguistic sciences. In some works, the instructional discourse is related to science, while in others it is determined by business. Thus, the boundaries of this type of institutional discourse remain unclear. The difficulty in its definition, in our opinion, is explained by the wide scope of the concept of education, which covers all spheres of social life and all social institutions. A complex detailed analysis is not required to establish the connection and intersection of instructional discourse with science, business, pedagogical, medical, legal, advertising, etc. Instructive elements can also be found in everyday speech. Such expansion of the object of research reveals new aspects of the institutional discourse and presents the complex relations of interdependence between its components and presents the instructional discourse itself as a separate variety.

Through the prism of the classifications given in the theoretical part, an attempt is made to examine the instructional discourse and determine its characteristic features. In this work we V.I. We follow Karasik's classification. He proposed to describe a specific type of institutional speech.

Instructive speech is not the same, it can be divided into culinary recipes, training manuals, methodological instructions, advice, drug instructions, departmental instructions, etc. Since the text of instructions for the use of household appliances (user instructions) is the material for our study, based on them, we propose to analyze the instructional discourse according to the following constitutive features: participants, chronoscope, goal, values, strategies, material (topic), genres, precedent texts and discursive formulas [1].

Instructional discourse as a type of institutional communication forms and preserves the conditions for the creation of texts, determines the type of instructions and preserves their existence. Thomas admits that many students, especially those who haven't learned to write in English, can struggle with college writing assignments. - Thomas concedes that many students, particularly those not accustomed to writing in English, may struggle with their college writing assignments. Instructional texts are considered from the point of view of a certain genre variety and methodological connection; characteristics of describing technical objects as a subtype of instructional discourse forms are analyzed. Often, instructions are considered from the perspective of the theory of instructional discourse genres. Instruction can be presented as a complex genre of education, unified by its topic and purpose.

Instructional discourse is a system with two states: dynamic and static. The dynamic state of instructional discourse reflects the continuous changes and conflicts of its constituent parts: language and speech, society, power, and a set of instructive texts. Instructional discourse is a static state of speech represented by language and discourse, society, conventions of power, and a complex of instructional texts. These conventions determine the state of speech at a given time, as well as the structural, methodological and,

in fact, discursive features of instructional texts. Each of the literary discourse in English and Uzbek languages we can observe two, i.e., dynamic and static states, the dynamic state is connected with the history of the language, and the static state is based on modern linguistics.

Texts of instructional discourse, like any linguo-cultural text, fix and model value orientations in society. In addition to the main goal of user education, the instructions also have the goals of an ideological plan: building consumer loyalty, getting to know the corporate or state culture, and promoting the product. Changes in the texts of instruction speech can be divided into two groups: natural and artificial. The difference in the teaching scheme in English and Uzbek is also due to the difference in the culture of the people who use this language. D. Gudkov considers the problem of the relationship between language and culture and comes to the following conclusion: "Language cannot exist outside of culture, just as culture does not exist without language, they are an inseparable whole, any of its parts change brings humanity. making mandatory changes to its other parts" [2, B. 17]. V.A. Maslova considers one of the main functions of language to be a means of creating, developing, preserving and transmitting culture. [3, P. 30].

Natural changes in instructional discourse texts of spoken and written speech in English and Uzbek represent the relationship of self-regulation mechanisms of language and speech to changes in social reality. By itself, any change that occurs in oral speech affects written speech. Wilhelm von Humboldt said about it in his works: "Different languages are not different signs of the same thing, but different views of it" [4, B. 349]. Therefore, during the specified period, the speech of the instructions underwent such changes as a result of the development of scientific and technical progress and the transition from the planned economy to the market economy. Artificial changes in instructional discourse are intentional and consist of modeling language and speech norms. Such modeling causes a reaction from the self-management mechanisms of the society and thereby changes the norms of social behavior and consciousness of the consumer community. The artificial change of language and speech norms is recorded in the instructional texts for high-tech devices, reflected in the mechanisms of their production and in the norms of interpretation of the corporation's goods in the consumer community.

Participants of instructional speech are representatives of a certain social group who enter into dialogue and perform certain communicative roles. The institutional environment of instructional speech is one of the main inequalities of communicants consists of: professional (agent) - non-professional (client) relationship. As an agent, representatives of a state institution (producer, corporation) can be a source of vague, collective motivation that constitutes the instructional text. A customer is an instructional user looking for information about a particular home appliance. However, communication can also be professional to professional. For example, the information in the "Technical specifications" section of the user manual is probably intended for a specialist, since it contains scientific and technical terms. Therefore, the addressee in instructional discourse is a complex phenomenon. In a travel guide, the author is, as a rule, a person who has travel experience, has been to the country, and knows what he is writing about.

The chronoscope of instructional speech is a field of business communication in which the author and user interact through the written text of instruction. Communication is carried out through dialogue in the written text, often with the absence of feedback from the participants of the dialogue, when all points of view (semantic positions) are expressed by one person (the author), or when predicting the reaction of the recipient, or when different points of view are expressed. 'cross-linking. In reality, the impression of monologue communication is created, but in fact, dialogic relations are carried out in the text.

The purpose of instructional speech is to convey information and determine actions in a particular situation. In our case, the goal of the author of the instruction

- is to transfer one's experience to avoid mistakes that could lead to conflicts and problems in other plans.

The values of the teaching speech are determined by a safe and comfortable journey. These values are formed in the messages and statements of the speakers of the instructional discourse and are expressed in the form of imperative sentences, phrases and words that indicate the need to perform specific actions, encouraging their non-performance with side effects. The main strategies are determined by the goals of instructional discourse: information and motivation. The use of these strategies is related to the intention of provoking the desired reaction of the receiver and encouraging him to perform the appropriate actions. Compared with traditional instructions, modern instructional texts, in addition to the four types of traditional texts (manual, note, note on the device, diagram), six more types of forms (audio / video 'instructions'), interactive instructions, tooltips, hypertext knowledge base, hypertext online resource, electronic document).

The changes were reflected in the form of linguistic symbols (methodological features) of instructional discourses: modern texts move away from the scientific-methodological style of traditional instructions and approach the popular scientific and scientific work style. The communicative characteristics of instructional texts at the current stage of development indicate that the characteristics of personality-oriented communication have been incorporated into the status-oriented communication of the instructional speech of an institutional nature.

The communication strategy is to provide the user with basic information. This strategy includes the use of tactics such as argumentation (manipulation), creating or adjusting the user's previously formed idea about a new object in order to attract his attention. The description of the country, the attractions, the behavior, the food is intended to inform the receiver and thereby influence his behavior.

The material (theme) of the teaching speech corresponds to the genres that are the same in terms of goals. Instructional speech is divided by the authors by size (one-word ads, pointers, instructional texts), genre (work / user instructions, advertising, campaign speech, cooking recipe) includes different genres. , training manual, methodological instructions, etc.) and functional style (scientific, everyday, artistic, official, legal, political, commercial, etc.).

Precedent (cultural) texts in instructional discourse are not system-forming features for its description. This is primarily due to the fact that this type of speech has an

intercultural character. The process of globalization helped the formation of instructional texts in approximately the same way: a system of "permanent" - abstract, artificial communicative actions was formed, which was transferred from language to language with the help of different languages.

RESULTS AND DISCUSSION

Communicative interaction of the participants of the interaction, indicating specific forms of institutional communication, expressing their personal relationship to sending certain information for the sender and the receiver, such as may be related to the situation and conditions of the actual data application process. It is a type of linguistic communication, built on a typical frame model, used in communicative actions of a different nature and purpose.

The activity of the speaker in the situation of instructive interaction is included as an element of the general type of activity - regulatory activity and is systematically connected with its operational units in the form of specific actions aimed at solving problems in the context of professional communication. The ratio of these types of activity is reflected in the specific "repertoire" of the role of the subjects of educational activity - "organizer" and "executor" and reflects the dynamics of their interaction in the process of speech interaction.

The regulatory feature of communicative activity determines the functional and semantic dominance of the speech manifestation (actions) of partners in the conditions of professional communication (interaction) at the level of the structural feature "method of regulation". In addition, the regulatory aspect of interactive activity determines a certain canonization and ritualism of the macro- and microstructures of communicative formations (speech forms in the form of an array of instructions or a set of rules) used by the participants of an instructional dialogue.

Undoubtedly, the role characteristics of the "organizer" in the regulatory aspect are related to the pragmatic dominant of "management" in the person performing the role of "organizer" and acquires new semantic characteristics - "instructiveness". The signs shown in the composition of communicative activity indicate the conceptual basis of the formation of communicative speech, which creates a model of the behavior of the receiver (a partner who acts as a "executor") by "imposing" a certain speech norm on him. brings (plays the role of "executor").

The specificity of instructional interaction as a field of communication, unlike other fields of communication, is the set of role repertoires that must be performed by professional communication participants in accordance with the goals and tasks of a given situation. is evident. The most characteristic line of relations between participants of dialogic interaction is the line of main role positions: "organizer" - "initiator" - "teacher" and "executor". It should be noted that the uniqueness of the role of the "organizer-instructor" is directly related to his regulatory activity as a "causator", i.e. interactivity in the context of professional communication is a resource that determines the direction of interaction and assigns or determines the starting point for interactive steps between partners in exemplary communication.

The role of the causer assumes that he is the person who determines the overall global goal of the interaction. The reason-giver takes his interactive step and directly establishes a model of the cause of the receiver's behavior.

When describing the structure of instructional speech acts, it is necessary to take into account the following main parameters, in particular:

- 1) the main purpose of the investigated communicative act and the expected effect;
- 2) the role repertoire of the participants in this typical interaction and their status indicators;
- 3) the invariable formula of the studied communicative act, which is the result of the ratio of the functional conditions for the implementation of the actualized frame structure and the illocutionary potential and power inherent in this act;
- 4) the conditions for the emergence of this communicative act in the process of dialogic interaction;
- 5) a set of strategies specific to the investigated communicative act;
- 6) the general plan for the implementation of the main goal;
- 7) typology of types of communicative act of interest, as well as
- 8) a set of forms of speech expression and linguistic tools used for this purpose.

The development of instructional discourse is determined by the natural (autonomous) working mechanisms of language and society, intra and supra conventions of language, speech and society, as well as a combination of external factors. They artificially influence the mechanisms of social and linguistic regulation. Institutions of power (state, corporation) model the ideological and cultural norms of consumer society in instructional texts. Compared to traditional texts, modern guidelines are more influenced by multinational corporations.

CONCLUSION

Modern instructional discourse texts have a number of extralinguistic (readiness for automatic text processing, corporate style, cultural rules) and linguistic goals (uniformity and ambiguity in terminology, formulas), which are achieved by deliberate control over language.

Instructional discourse is used in various fields, and studying its expression in English and Uzbek languages serves to illuminate the culture, psychology, and social significance of the representatives of this nation.

REFERENCES:

1. Гао Ихун. Понимание языковой и культурной разницы. – Пекин: изд. обучения иностранных языков, 2000.
2. Гудков Д. Теория и практика межкультурной коммуникации. – М.: ИТДГК Гнозис, 2003.
3. Маслова, В.А. Лингвокультурология. – М.: Изд. Центр 'Академия', 2001.
4. Вильгельм фон Гумбольдт Язык и философия культуры. – М.: Прогресс, 1985.

ЛОКАЛИЗАЦИЯ РАСТЕНИЙ INDIGOFERA AUSTRALIS И СПОСОБЫ ПОЛУЧЕНИЯ ИЗ НЕГО ХИМИЧЕСКИХ КРАСИТЕЛЕЙ.

Корабоева Гулноза И

*Докторант кафедры химии Ферганского государственного университета,
Узбекистан, г. Фергана*

Аннотация: В данной статье описаны методы адаптации растения “*Indigofera australis*” к нашим климатическим условиям, принятые агротехнические меры и способы получения из него химических красителей.

Ключевые слова: индиго, *Fabaceae*, *indumum*, *indikos*, изатин, индоксил, лейкоиндиго, суспензия, изатиновый ангидрид, биомасса, кластер.

LOCALIZATION OF THE PLANT OF INDIGOFERA AUSTRALIS AND OBTAINING CHEMICAL DYE FROM IT

Gulnoza Koraboeva

*PhD student of the Department of Chemistry, Fergana State University,
Uzbekistan, Fergana*

Abstract: This article describes the methods of adaptation of *Indigofera australis* to our climatic conditions, the agrotechnical measures taken and methods of obtaining chemical dyes from it.

Keywords: indigo, *Fabaceae*, *indumum*, *indikos*, *izatin*, *indoxyl*, *leucoindigo*, *suspension*, *isatin anhydride*, *biomass*, *clay*.

Спрос на красителей всегда был актуален. Мы знаем, что в древности люди раскрашивали изделия ручной работы, ткани и архитектурные памятники натуральными красками на растительной основе. С давних времен синий цвет называли «королем» всех красителей. Люди разделили цвета и сделали их символом своих идолов. Мы знаем из истории, что только фараоны, султаны, императоры и члены их семей имели право носить синий цвет [1]. В частности, одежда фараона Тутанхамона, раскрашенная индиго, не потеряла своего цвета даже через 3500 лет [2]. Часто одежду синего цвета могли носить только люди, обладающие политической властью или религиозной принадлежностью. Во время раскопок была обнаружена одежда цвета индиго, датируемая вторым и третьим веками до нашей эры. Натуральные красители поступают из множества природных источников, из множества растений. Особое место здесь занимают растения индигофера. *Indigofera australis* - еще один представитель семейства *Indigofera*, растения, которое мы хотим адаптировать к нашему климату и производить из него натуральные красители.

Indigofera australis - семейство *Fabaceae* - привлекательный вид бобовых кустарников из рода *Indigofera* [3]. Прежде всего, что касается происхождения

названия «*Indigofera australis*», слово «Индиго» происходит от латинских слов «*indumum*» и греческого слова «*indikos*», оба из которых являются «индийскими». Значит, Индия - родина индиго. От латинского «*Australis*», что означает «южный», а не «Австралия», это относится к географическому распространению вида [4].

Indigofera australis

Indigofera australis - кустарник небольшого и среднего размера, часто прямостоячий и удлинённый. Листья мелко-яйцевидные, длиной 50-100 мм. Цветы появляются группами, отходящими от пазух листьев. Они имеют форму горошины, розовые или фиолетовые (иногда белые) и раскрываются около 12 мм в диаметре. Цветение обычно происходит с июля по сентябрь, но местные погодные условия влияют на время его цветения, а в годы, когда весна прохладная, цветение растения может длиться до ноября. После цветения на кусте образуются твердые семена тыквенной формы. Индигофера - красивое цветущее растение, размножается семенами, многие виды распространяются с помощью муравей [5].

Indigofera australis

Indigofera australis активно развивается со второй половины июля до первой половины августа. Потому что в это время температура начинает сильно подниматься. Последующее развитие куста идет устойчивыми темпами. При этом начинают появляться боковые ответвления. В этот период опыляются цветки растения и

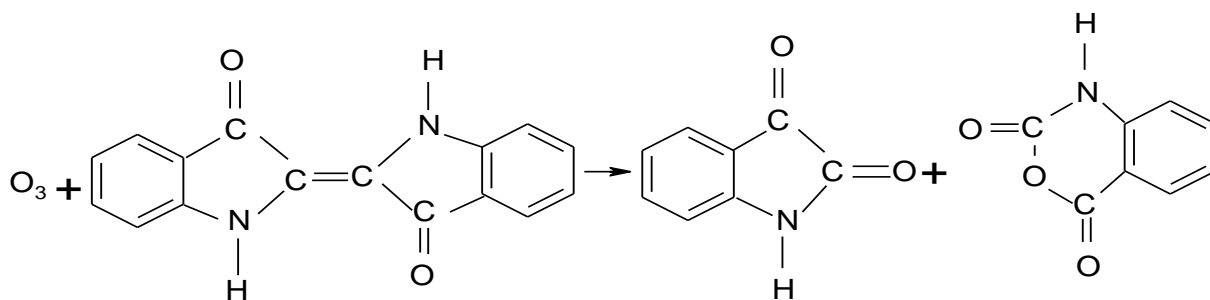

ускоряется развитие фасоли. После этого рост растения замедляется, который продолжается до конца периода его развития. По окончании развития растение вырастает от 14 см до 150 см. Боковые ветви *Indigofera australis* развиваются преимущественно в нижней части основания. Эти ветви появляются, когда растение достигает высоты 20-30 см, и на верхних этапах разрастаются вместе со стеблем. Этот период приходится на начало июля. В среднем у каждого растения 10-15 боковых ветвей. Боковые ветки появляются сначала внизу куста, затем вверху. Этот процесс продлится до конца августа. Листья следующих боковых ветвей обычно меньше, а семена бобов не полностью созревают. *Indigofera australis* может расти на песчаных, суглинистых, супесчаных, глинистых почвах и даже на почвах, которые считаются немного бедными питательными веществами.

В результате наших научных исследований мы обнаружили, что особенности роста и развития растения *Indigofera australis* позволяют локализовать его даже в наших климатических условиях. Адаптация этого растения к росту и развитию в деградированных почвах и пустынных районах Узбекистана позволит, прежде всего, синтезировать ценный природный краситель из его зеленой биомассы. Низкие потребности в удобрениях и низкая стоимость экстракции во время выращивания *Indigofera australis* еще больше усиливают наш интерес к локализации этого растения, и наша плановая работа сейчас идет полным ходом.

Экспериментальная часть.

Во время нашего исследования мы провели множество экспериментов по получению разноцветных красителей из синего индиго. В частности, мы использовали следующий эксперимент для получения коричневого индиго: 98-99,5% индиго наливают в стакан объемом 130 г (0,5 моль, 2 л). На него наливают 2 г растворенного в растворе ПАВ и заливают 400 мл воды. Хорошо перемешайте ингредиенты в стакане, чтобы получился стакан с суспензией. Затем добавляют 175 г раствора дихромата натрия и 6,5 г нитробензола. Реакционную смесь охлаждали до 10 ° С льдом и перемешивали в течение 7-8 ч, и по каплям добавляли 285 г 3% -ной серной кислоты до 0-10 ° С. При добавлении кислоты реакционная масса меняет цвет с синего на темно-коричневый. Во время реакции необходимо проводить охлаждение, поскольку реакция экзотермична. Мы использовали этот метод, чтобы получить метод коричневого красителя.

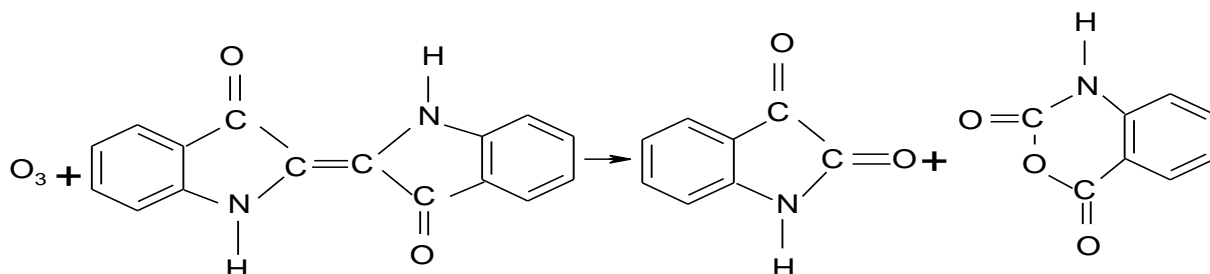

Молекула индиго

изатин

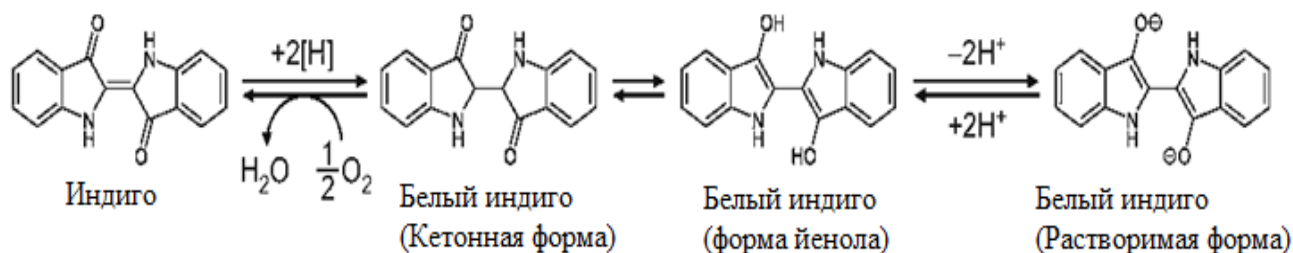
изатин ангидрид

Полученный в результате этой реакции коричневый осадок изатина тщательно промывают водой. Сверху помещают фильтрат, содержащий соли хрома. Затем добавляют 1750 мл воды и нагревают до 50 °С. Затем к раствору суспензии добавляют 80 г (2 моль) 50% раствора гидроксида натрия и образуется сине-фиолетовый раствор. Под действием избытка NaOH суспензия становится зеленой. Полученный зеленый раствор должен быть щелочным реакцией по фенолфталеину. Количество зеленого индиго, полученного в результате реакции, составляет 10 г.

Молекула индиго   изатин   изатин ангидрид

Мы можем получить индоксил, используя указанную выше реакцию. Реакция индоксила с изатином привела к изомерии индиго, называемой красным индиго. В частности, мы провели следующую реакцию для получения белого индиго:

Кислород не окисляет индиго в растворе, но когда к раствору добавляется бензоидный альдегид, индиго окисляется, и в этой реакции индиго окисляется до изатина, а синий раствор окисляется.

Синий индиго еще называют индиготином. Индиго не растворяется в обычных растворителях, поэтому при осторожном уменшении он дает синий цвет. Когда индиго сублимируется, он образует ромбические кристаллы, которые становятся фиолетовыми и темно-красными.

Мы посадили семена фасоли *Indigofera australis* на двух типах почв в каменистой, несколько бесплодной и засоленной песчаной пустынной местности и изучили ее свойства устойчивости в обеих областях. Для этого использовались поля фермерских хозяйств «Хумо-Уй» в Фергане и «Каримов Шониезбек Шавкатович» в Языванском районе.

Поля фермерских хозяйств «Каримов Шониезбек Шавкатович» в Язьяванском районе.

Поля фермерских хозяйств «Хумо-Уй» в Фергане

Для обеспечения хорошего роста растений и урожайности зеленой биомассы необходимы некоторые агротехнические меры. Подготовка участка к посадке начинается с промывания почвы. Промывка почвы проводится в конце февраля - начале марта. Поскольку семена твердые, перед посевом их следует замочить в теплой воде на ночь. При посеве семян необходимо обращать внимание на то, чтобы расстояние между ними составляло 80-90 см, что способствует дальнейшему развитию куста, хорошему росту боковых ветвей. Семена индигофер смешивают с песком и вручную сажают на глубину 1-1,5 см. Сразу после посева семян поливают водой.

Борьба с вредителями проводится препаратами в зависимости от заболевания. С момента появления листочков желательнее всего обратить внимание на защиту растения от сорняков, которые особенно опасны. Для борьбы с тлей мы дважды обрабатывали посевы за сезон. Через месяц после посадки у растения *Indigofera australis* начинается период активного роста, и высота растений увеличивается до 10-15 см. При этом впервые в посев вносят минеральные удобрения. В качестве химических удобрений используются азотные, калийные и фосфорные удобрения. Сроки удобрения почвы во время роста *Indigofera australis* необходимо определять правильно. Наши наблюдения показывают, что удобрение почвы наиболее эффективно при появлении боковых веток. Это связано с тем, что в этот период для роста главного корня и боковых ветвей требуется больше корма.

Еще одна необходимая мера в период вегетации - борьба с сорняками. Одним из важных агротехнических мероприятий при выращивании *Indigofera australis* является борьба с сорняками. Подземная часть *Indigofera australis*, корень, растет относительно медленно. Поэтому сорняки негативно влияют на ее рост. Прополку повторяют 3-4 раза за вегетационный период. Также используются химические методы. Еще перед уборкой зеленой биомассы растение необходимо полностью пропалывать, иначе это негативно скажется на качестве красителя.

Полив В зависимости от влажности почвы и состояния растения необходимо проводить полив 8-10 раз за вегетационный период, а после полива - смягчать ряды. В летние месяцы, когда растение активно растет и формируется, посевам поливают 2-3 раза в месяц. В следующий период цветения и оплодотворения растению не нужно много воды. Рыхление почвы между растениями после каждого полива позволяет поддерживать количество влаги, обеспечивать режим воздухообмена, тем самым ускоряя процесс роста растения, ускоряя образование листовой массы. Листья у хорошо развитого растения темно-зеленые, цветки красновато-желтые. Ускоряется появление боковых ветвей.

Сбор зеленой биомассы (конец августа)

Зеленую биомассу собирают в конце августа в начале созревания бобов. После сбора верхнего слоя почвы *Indigofera australis* его сушат в специальных местах, защищенных от солнца. Следует избегать потерь биомассы во время сбора урожая.

В большинстве случаев количество полученной биомассы индигоферы зависит от почвы, агротехнических мероприятий и своевременной уборки. Мы оставили часть *Indigofera australis* в поле без очистки до середины октября, чтобы получить семена.

Урожайность растительной биомассы на супесчаных почвах достигала 65%, а на слабозасоленных супесчаных почвах доходность доходила до 80% с соток. Это означает в среднем 35-40 тонн зеленой биомассы на гектар. После просушивания растения в прохладном месте остается 4-6 тонн сухой массы. Из этой сухой массы удалось получить до 0,8-1 тонны пигмента. Урожайность резко возрастет, если через 2-3 года восстановить плодородие почвы или посадить на участках с умеренным или высоким плодородием. При соблюдении режима орошения и обработки при необходимости урожайность может достигать 95-100%.

В наших экспериментах первый урожай, посаженный в апреле, был собран в конце августа, после чего полив, оплодотворение и удобрение продолжались до середины октября. У растения второй раз появилось больше веток и появилась листовая масса, а зеленая часть растения была убрана на высоте 20-40 см.

Мы рассчитываем процент извлекаемой краски индиго следующим образом:

$(\text{масса индиго} / \text{масса листа}) \times 100$.

Мы можем сравнить количество пигмента, полученного из свежих и сушеных листьев, или сравнить его с другими источниками индиго, такими как *Indigofera australis*.

В ходе нашего исследования мы узнали, что *Indigofera australis* является источником не только синего цвета, но и наличия ряда других цветов в зависимости от используемого метода и времени сбора урожая, а также от погоды, в которой оно растет. Мы видели, что содержание индиго в растении очень велико в условиях засухи, тогда как цвет индиго меняется на голубой, когда растение обильно поливают. Также было обнаружено, что большее или меньшее количество осадков во время роста растения также меняет цвет полученного синего на яркий или слабый синий.

Выводы: В настоящее время в текстильной промышленности Узбекистана в основном используются искусственные красители. С экономической точки зрения получить такие краски не так уж и дорого, а можно получить самые разные красивые цвета. Но все мы знаем, что искусственные вещества вредны для человеческого организма. Сегодня существует растущая потребность в качественных и долговечных натуральных красителях. Натуральные красители - это экологически чистые продукты, а окрашенные натуральными красителями ткани не теряют своих свойств по прошествии многих лет.

В результате наших научных исследований мы обнаружили, что особенности роста и развития растения *Indigofera australis* позволяют локализовать его даже в наших климатических условиях. Адаптация этого растения к росту и развитию в деградированных почвах и пустынных районах Узбекистана позволит, прежде всего, синтезировать ценный природный краситель из его зеленой биомассы. Низкие потребности в удобрениях и низкая стоимость экстракции во время выращивания *Indigofera australis* еще больше усиливают наш интерес к локализации этого растения, и наша плановая работа сейчас идет полным ходом.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Л.Е.Мачерет, М.Г.Чуприна, М.Г.Седавит. «Новое оригинальное успокоивающее средство». Анонсы медицины и фармации. № 11. 2003 год, 9 стр. [1]
2. Х. Холматов, З.Х. Хабибов, Н.З. Олимхужаева. «Лекарственные растения Узбекистана» Т. 1991, 52 стр. [2]
3. Ф.С. Пилипенко. Род 33. ИНДИГОФЕРА, или ИНДИГОНОС — INDIGOFERA L. // Деревья и кустарники СССР. Дикорастущие, культивируемые и перспективные для интродукции. / Ред. тома С. Я. Соколов. — М.—Л.: Изд-во АН СССР, 1958. — Т. IV. Покрытосеменные. Семейства Бобовые — Гранатовые. — С. 132— 135. — 976 с. — 2500 экз.[3]
4. Б.К. Шишкин. Род * ИНДИГОФЕРА — INDIGOFERA L. // В 30 т / Гл. ред. акад. В. Л. Комаров; Ред. тома Б. К. Шишкин. — М.—Л.: Изд-во АН СССР, 1945. — Т. XI. — С. 298—300. — 432 с. — 4000 экз. [4]
5. Д. Ерматова. —Усимликшунослик. Т. 2002, 166-198 стр. [5]
6. В.В. Племенков. “Введение в химию природных соединений”. Казань. 2001г. с. 164 – 193.

7. В.А.Молочко, С.В.Крынкиной. Москва: «Химия». 1989 г. 542-565 стр.

8. К.Х. Хожиматов, К.Й.Юлдошев. “Шифобахш гиехлар дардларга малхам”.
Ташкент —Узбекистан. 1995, 3-12 стр.

TA'LIM JARAYONIDA ELEKTRON DARSLIKLARINING O'RNI

Jabborov Oybek Aminovich

Maxsus fan o'qituvchisi

Turgunboyev Mirzabek Rustambek O'g'li

Maxsus fan o'qituvchisi

*Toshkent imkoniyati cheklangan shaxslar uchun ixtisoslashtirilgan 1-son
kasb-hunar maktabi*

Annotatsiya: Ushbu maqola ta'lim jarayoni innovatsion texnologiyalarining bir qismi bo'lgan elektron darsliklarga bag'ishlangan va ularning yutuq va kamchiliklari, darslik yaratish jarayonida e'tiborga olinishi kerak bo'lgan jihatlarga to'xtalib o'tilgan. Elektron darsliklardan foydalanish ta'lim jarayonini qiziqarli va samarali bo'lishiga, o'quvchilarni mustaqil ishlashini bajarishga juda katta yordamini beradi.

Kalit so'zlar: ta'lim jarayoni, elektron darslik, axborot texnologiyalari, multimediya texnologiyalari, yutuq va kamchiliklar, masofaviy ta'lim.

KIRISH

Zamon rivojlanishi natijasida kundalik hayotimizga turli xil innovatsion texnologiyalar va gadjetlar kirib keldi. Ular yildan-yilga mukammallashib bormoqda va inson hayoti mazmuniga aylanib qolganligi, ularsiz bir kunini ham tasavvur qila olmaydiganlarning mavjudligini ham inkor qilib bo'lmaydi. Ta'lim jarayonini innovatsion texnologiyalar bilan boyitish o'qitish sifatini oshirishga, qiziqarli, rang-barang qilishini bilamiz va hozirda har bir o'qituvchi ulardan foydalanadi. Shu o'rinda, elektron darsliklarga to'xtalib, ularning yutuq va kamchiliklarini ko'rib chiqaylik.

Elektron darsliklar maxsus qurilma yoki dasturiy ta'minot bo'lib, ta'lim jarayonida an'anaviy qog'oz kitob o'rnini bosadi. Bugungi kunga kelib elektron kitob tushunchasiga turlicha ta'riflar mavjud. Ayrim manbalarda ular an'anaviy qog'oz kitoblarning elektron ko'rinishi deyilsa, boshqalarda matnlardan tashqari, o'quvchilarga taqdim qilish uchun ta'limiy multimediya materiallariga hamda markaziy manba tomonidan yangilanib turuvchi, bilimlarni nazorat qiluvchi interaktiv blokka ega elektrton qurilmalardagi murakkab dasturlar yig'indisi deya ta'riflanadi. Elektron darsliklarning so'nggi nashrlari ustida qayta ishlash jarayonlari olib borilayotganligi sababli zamonaviy elektron darsliklar asosan tasvirli matnlardan iborat. Deyarli barcha o'qituvchilar ularning o'quvchilar tomonidan oson qo'llanilishi, texnik qurilma yordamida fanga bo'lgan qiziqish va motivatsiyaning ortgani, darsda va uyda maroq bilan foydalanishlari haqida ta'kidlaydi.

Bugungi kunning eng asosiy vazifalaridan biri turli fanlar sohasini o'z ichiga olgan bilimlar omborini yaratishdir. Ya'ni, yangi axborot texnologiyalarini ta'limga tatbiq etish ta'limda an'anaviy o'qitish jarayonidan o'quvchining o'zi ta'lim jarayonini borishini aniqlaydigan yangi jarayoniga o'tishni ta'minlaydi. Bu orqali, bir qancha iqtidorli

o'quvchilar o'z qobiliyati va qiziqishiga mos ravishda mustaqil bilim olish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Elektron darsliklarning maqsadi an'anaviy qog'oz kitoblar o'rnini bosish emas, balki keng imkoniyatga ega ta'lim quroliga aylantirish. Bu darsliklarning asosiy ustunligi – interaktivligida. Elektron darsliklar bilan ishlovchi qurilma texnologiyasi matnlardan tashqari o'quvchilarga audio fayllar, videoroliklar, turli hujjatlar nusxasi, ensiklopediya va boshqa manbalardagi ma'lumotlarni ochish imkonini beradi. Bundan tashqari, dars jarayonida o'quvchilarning elektron qurilmalarini yagona tizimga birlashtirish mumkin bo'lib, bu orqali o'qituvchi o'z qurilmasidan har bir talabaning ishiga munosabat bildirishi, vazifalar berishi va tekshirish imkoniga ega bo'ladi. Bulardan tashqari, ularning ixchamligi, bir qurilma bir nechta kitobni o'z ichiga olishi, internetga ulanish imkoni bo'lganda istalgan ma'lumotni tortib olish imkoniyati, qog'ozga allergiyasi bo'lgan kishilarning foydalanishi uchun qulayligini sanab o'tish mumkin.

Shu o'rinda, elektron darsliklarning o'ziga yarasha kamchilik va noqulayliklari mavjud ekanligini ta'kidlab o'tish kerak. Bularga misol qilib quyidagilarni keltirishimiz mumkin:

- bunday elektron qurilmaning yangi modellari juda qimmat turadi;
- an'anaviy qog'oz kitoblardan ko'ra tashqi ta'sirga chidamsizligi;
- elektron darslik qurilmalarining akkumulyatorini muntazam zaryadlab turish lozim.

Yaxshi elektron darslik yaratishda nimalarga e'tibor qaratish lozim?

Qanday qilsa u ta'lim jarayoni samaradorligini oshiradi?

Elektron darslik ishlab chiqishda uchta asosiy komponentga e'tibor qaratish lozim.

Bular: o'quv materialni bayon etish, amaliy mashg'ulotlar bajarish va teskari aloqa (o'quvchilar tomonidan bilimlarni o'zlashtirganlik darajasini aniqlash jarayoni). Elektron darslik to'laligicha bir faylda bo'lishi maqsadga muvofiq emas. Har bir bob alohida hujjat sifatida tayyorlanishi kerak, bu narsa darslikni kompyuterga yuklashdagi tezlikni kamayishi va materialni o'zlashtirishdagi qiyinchiliklarga barham beradi.

Yaxshi elektron darslik ma'ruza mobaynida namoyish etish vositasi, kompyuter sinflarida tashkil etiladigan mustaqil ishlashda ta'lim oluvchi vosita, kompyuterda laboratoriya ishlarini bajarish mobaynida yordamchi, o'quvchilar tomonidan bilimlarni o'zlashtirishini nazoratchisi, amaliy mashg'ulotlar uchun masala va mashqlar bilan ta'minlovchi bo'la oladi deb ayta olish mumkin.

O'quvchi o'zining qobiliyati, fanga qiziqishi va uning tayyorgarlik darajasiga qarab ta'lim usulini tanlashi kerak. Elektron darslik o'quvchini bilim olishini vaqt bo'yicha chegaralamaydi. Shuning uchun ham o'quv materialni o'zlashtirish vaqti o'quvchining hohishiga ko'ra qisqarishi yoki uzayishi mumkin. Eng yaxshi elektron darsliklar o'z ichiga trenajyorlar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari uchun vazifalar, testlarni, bir vaqtning o'zida bilim berish va ularni o'zlashtirish jarayonini nazorat qiluvchi dasturiy ta'minotga ega bo'lishi kerak. Boshqacha aytganda unda kursning asosiy axborotli qismini bayon etuvchi taqdimot qilishni tashkil etuvchisi, olingan bilimlarni mustahkamlashga mo'ljallangan mashqlar, o'quvchilarning bilimlarini oqilona baholash imkoniyatini beradigan test va topshiriqlar bo'lishi zarur.

Elektron darsliklarni yaratishda imkoni boricha uning zarur qismlarini printer orqali chop etish va o'quvchilar hohlagan paytda uni o'qish imkoniyati ham bo'lishini nazarda

tutish kerak. Chunki matnni ekrandan ko'p o'qish o'quvchilar ko'ziga salbiy ta'sir etishi mumkin.

Ta'lim muassasalarida elektron darsliklardan foydalanish orqali o'quv-tarbiya jarayoni jadallashadi. O'quv-tarbiya jarayonini jadallashtirishning asosiy omillari qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin:

- bir maqsadga yo'naltirilganlik ko'rsatgichini oshirish;
- o'quvchilarning motivasiyasini kuchaytirish;
- o'quv mazmunining axborotli hajmini kengaytirish;
- o'quvchilarning o'quv-bilish harakatini faollashtirish;
- o'quvchilarning o'quv amaliy darajasini tezlashtirish.

Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, biron bir fandan to'laonli elektron darslik yaratish juda mushkul ish. Hozirgi kunda yaratilgan va yaratilayotgan elektron o'quv adabiyotlar soni uncha katta emas. Ushbu ishni jadallik bilan amalga oshirish va ta'lim muassasalarining o'quv jarayoniga joriy etish hozirgi kunda zaruratga aylangan. Qo'yilgan vazifani amalga oshirish uchun respublikadagi salohiyatli va tajribali o'qituvchi, uslubchi, olim va tizimli dasturchilarni birlashtirib maxsus elektron darslik yaratuvchi guruhlar, imkoniyatdan kelib chiqqan holda hatto markazlar tashkil etilmoqda. Bu bilan mustaqil O'zbekistonimiz kelajagini ta'minlaydigan yosh avlodni yangi axborot texnologiyalardan foydalangan holda o'qitib, bilimli, mustaqil fikrlaydigan va rivojlangan chet davlatlarining yoshlari bilan raqobatdosh kadrlar tayyorlashga zamin yaratilmoqda.

Xulosa qilib aytib o'tish joizki, so'nggi 2 yil ichida respublikada elektron o'quv adabiyotlaridan foydalanishga mo'ljallangan axborot texnologiyalari vositalarini rivojlantirish, shuningdek, masofadan turib o'qitishni tashkil etish bo'yicha salmoqli ishlar olib borilmoqda. Elektron adabiyotlar yaratishning ilmiy-uslubiy tomonlari ko'pgina olimlar tomonidan tadqiq etilmoqda. Shunday ekan, tez orada ta'lim tizimida elektron darsliklardan foydalanish oddiy darsliklar kabi kundalik ehtiyoj bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Uzluksiz ta'lim tizimi uchun o'quv adabiyotlarining yangi avlodini yaratish konsepsiyasi //Karimov A.A., Imomov E.Z. va boshqalar.-T.: SHarq. 2002.-15 b.
2. https://www.youtube.com/@milliy_talim_resurslar
3. <http://uz.infocom.uz/2010/12/20/elektron-kitoblar-endi-ozbekistonda/>
4. www.ziyonet.com
5. www.arxiv.uz
6. www.uzedu.uz
7. <https://maktab.uz>

ZAIF ESHITUVCHI O'QUVCHILARNING MEHNATGA OID KO'NIKMA VA
MALAKALARINI SHAKLLANTIRISH DARAJASINI ANIQLASH

Abdullayeva Nargiza O'ktamovna

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti o'qituvchi

Mavlonova Gulnoza Mamaraximovna

Jizzax viloyat 1-sonli Kar bolalar maxsus

maktab-internati o'qituvchisi

Anatatsiya: Darsda va darsdan tashqari faoliyatlarda zaif eshituvchi o'quvchilarning mehnatga oid ko'nikma va malakalarini shakllantirish darajasini aniqlash. Tajriba va nazorat guruhlarida mehnatga oid malakalarining shakllanish darajasini diagnostika qilish. Zaif eshituvchi o'quvchilarning mehnatga oid ko'nikmalarining shakllanish darajasi haqida xulosa qilingan.

Kalit so'zlar: Eshitishda nuqsoni bo'lgan shaxs, eshitish qobiliyati, mehnat ta'limi, mantiqiy tafakkur, og'zaki nutqni rivojlantirish usullari, mehnat tarbiyasi.

Аннотация: Определить уровень сформированности трудовых навыков и компетенций слабослышащих учащихся в учебной и внеклассной деятельности. Диагностика уровня сформированности трудовых навыков в экспериментальной и контрольной группах. Сделан вывод об уровне сформированности рабочих навыков слабослышащих студентов.

Ключевые слова: Слабослышащий человек, слух, трудовое воспитание, логическое мышление, методы развития устной речи, трудовое воспитание.

Abstract: To determine the level of formation of work skills and competencies of hard of hearing students in class and extracurricular activities. Diagnosing the level of formation of labor skills in experimental and control groups. The level of formation of working skills of hard-of-hearing students was concluded.

Key words: Hearing-impaired person, hearing ability, labor education, logical thinking, methods of oral speech development, labor education.

Ta'kidlovchi tajriba-sinov ishida tadqiqot metodlari sifatida kuzatish, suhbat, hujjatlarni o'rganish va tahlil qilish, klaster, "Venn diagrammasi", tahlil metod, "Juftini top" metodlari, elektron dastur asosida topshiriqlar hamda eksperimental tadqiqot jarayonidan foydalanildi. Maxsus maktab internatlari 1-2-sinf zaif eshituvchi o'quvchilarning mehnatga oid ko'nikma va malakasining shakllanganligi muammosini, eng avvalo, ta'lim muassasasida tashkil etilgan korreksion pedagogik jarayon mazmunidan hamda to'g'ri talaffuz qilish ko'nikmalari, og'zaki, daktil va imo-ishora nutqi shakllari tarkib topishga doir amaliy ishlar tashkil etish va oddiy mehnat malakalarni tahlil qilishdan boshlash maqsadga muvofiq degan xulosa asosida dastlabki kuzatish ishlari tashkil qilindi. Muammoning dolzarbligini asoslovchi o'rganuvchi tadqiqot ishlarimizni ikki bosqichda tashkil etdik.

Birinchi bosqichda zaif eshituvchi o'quvchilarning mehnatga oid ko'nikma va malakalarini shakllantirishda, "Texnologiya" fani darslarini tashkil etish va o'tkazishlariga e'tibor qaratildi. 1-2-sinflarning dars jarayonlari kuzatildi. Zaif eshituvchi o'quvchilarga metod va elektron dastur asosida topshiriqlarni tuzib chiqishimizga asos bo'ldi.

Tajriba-sinovning ikkinchi bosqichida metod va elektron dastur asosida topshiriqlardan foydalangan holda zaif eshituvchi o'quvchilarni mehnatga oid ko'nikma va malakalarini shakllantirish holati o'rganildi. Metod va elektron dastur asosida topshiriqlardan foydalangan holda zaif eshituvchi o'quvchilarning mehnatga oid ko'nikma va malakalarini shakllantirishda to'g'ri talaffuz qilish ko'nikmalari, og'zaki, daktil va imo-ishora nutqi shakllari tarkib topishga doir amaliy ishlar tashkil etishga qaratildi va 228 nafar zaif eshituvchi o'quvchilar ishtirokida o'tkazildi. Zaif eshituvchi o'quvchilar uchun tuzilgan metod va elektron dastur asosida topshiriqlar hamda mezon mazmuni quyidagicha:

Maxsus maktabda texnologiya darslarida bilim ko'nikma malakalarni shakllantirishning eksperimental yo'nalishda tadqiq etish rejalashtirildi.

Maxsus maktabda texnologiya darslarida bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirishning o'rganish bo'yicha tadqiqot 1- 2-sinf o'quvchilarining mehnat malakalari va mazkur ish faoliyatlarida muloqotga kirishish malakasini tekshirdik. Texnologiya

darslarida mazkur kategoriyadagibolalarning bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirishning o'rganish quyidagi vazifalarni hal etishni ko'zda tutdi. Tadqiqotimizni maxsus maktabda texnologiya darslarida bilim, ko'nikma, malakalar shakllantirish bo'yicha tadqiqotni tashkil etish jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

- Belgilangan vazifalarga muvofiq ravishda tadqiqot mavzusiga doir klaster, "Venn diagrammasi", tahlil metod, "Juftini top" metodlari asosida bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirishni o'rganish.

1- Mehnat faoliyati predmetlari haqidagi bilimlarni metodlar asosida aniqlashga qaratilgan.

2- Mehnat faoliyati uchun zaruriy lug'at boyligining holatini aniqlashga qaratilgan.

3- Mehnat qurollari hamda predmetlarni yasashda klaster, "Venn diagrammasi", tahlil, "Juftini top" metodlari asosida qaychi bilan ishlash ko'nikma va malakalarini tekshirish, mato bilan ishlash ko'nikma va malakalarini tekshirish, ip bilan ishlash ko'nikma va malakalarini tekshirishga qaratilgan.

4 - My test, "I spring" elektron dastur bo'yicha o'quvchilarga testlarni kompyuterda ishlashga qaratilgan.

1-2-sinf zaif eshituvchi o'quvchilarining mehnatga oid ko'nikma va malakalarining shakllanganlik darajasini anqlash uchun moslashtirilgan topshiriq variantlaridan foydalandik.

Tadqiqot jarayonida texnologiya darslarida bolalarda bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish jarayonini kuzatish, individual- psixologik, pedagogik eksperiment,

metodlaridan foydalandik. Ta'kidlovchi eksperiment to'rtta topshiriq majmuasidan iborat bo'lib, zaif eshituvchi o'quvchilarda texnologiya darslaridagi faoliyat uchun lug'at boyligini aniqlash, mehnatda foydalanish qoidalari bo'yicha material namunalarini shakli bo'yicha farqlash, o'lchov asboblaridan foydalanishga qaratilgan.

Maxsus maktab internati boshlang'ich 1-2-sinf o'quvchilari o'rtasida mehnatga o'rgatishda bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish darajasini aniqlashda YE.Y.Pryajnikova, quyidagi mezonlar ish haqidagi g'oyalarning shakllanish darajasini aniqlashga yordam beradi, xususan

1. Kognitiv;
2. Motivatsion-ehtiyoj;
3. Mehnat (faoliyat) amaliy.

Mezonlarning namoyon bo'lishini aniqlaydigan bir qator ko'rsatkichlarni o'z ichiga oladi. Boshlang'ich maxsus maktab internati zaif eshituvchi o'quvchilarda mehnatga o'rgatishda bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish darajalari 1-jadvalda keltirilgan.

Jizzax viloyati 2-sonli zaif eshituvchi bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maxsus maktab internatining 1-sinfida 32 ta; Toshkent shahri, Olmazor tumani 106-sonli zaif eshituvchi bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maxsus maktab internatining 1-sinfda 39 ta; Samarqand shahar Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan (kar va zaif eshituvchi bolalar) uchun ixtisoslashtirilgan 61-sonli maxsus maktab internatining 1-sinf 57 ta, jami 128 nafar o'quvchilarda mehnat faoliyati uchun zaruriy lug'at boyligining holatini aniqlashda o'quvchilarga ranglar va chiziqlar mavzusi haqida karton, qaychi, qalam, elim, chizg'ich, o'chirg'ich so'zlari yozilgan kartochkalar berildi va shu so'zlar ishtirokida gap tuzishdi.

Eng yuqori natijalar mehnat faoliyati mezon bo'yicha, eng past natijalar - motivatsion-ehtiyoj mezoniga ko'ra aniqlandi, bu bizga o'quvchilarda mehnat ko'nikmalariga qiziqish

eng rivojlangan, mehnatsevarlik rivojlangan, ammo mehnatga qiziqish va mehnat faoliyati yetarlicha shakllanmagan.

Tadqiqotning natijalarini sarhisob qilar ekanmiz, zaif eshituvchi o'quvchilarida mehnat va mehnat haqidagi tushunchalarga ijobiy munosabatni shakllantirish darajasi juda past, bu rivojlanishni talab qiladi. Bizning fikrimizcha, boshlang'ich maxsus maktab internati zaif eshituvchi o'quvchilarning mehnat va o'quvchilarning mustaqil, o'zaro muloqot ko'nikmalarini va oddiy mehnat malakalari dunyosiga ijobiy munosabatini shakllantirish uchun biz aniqlagan pedagogik shart-sharoitlar yetarli bo'lsa, boshlang'ich maxsus maktab internati zaif eshituvchi o'quvchilarda mehnat va o'quvchilarning mustaqil, o'zaro muloqot ko'nikmalarini va oddiy mehnat malakalari dunyosiga ijobiy munosabatni shakllantirish darajasi sezilarli darajada oshadi. Bular: boshlang'ich maxsus maktab internati zaif eshituvchi o'quvchilarga eng oddiy o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish ko'nikmalarini o'rgatish; o'yinlardan foydalanish jarayonida kattalar ishiga qiziqishni rivojlantirish; kichik zaif eshituvchi o'quvchilarining birgalikdagi mehnat faoliyatini tashkil etish. Bu yerda ko'rinib turibdiki, sinfda tuzatish ishlari kerak, zaif eshituvchi o'quvchilarni mehnat faoliyatiga undaydigan darslar kerak, shu asosda maxsus maktab internati boshlang'ich sinf yoshidagi o'quvchilar bilan ishlashga qaror qilindi.

FOYDALANILGAN АДАБИЁТЛАР:

1 Қодирова Ф.У. Имконияти чекланган болаларни ижтимоий ҳаётга тайёрлашнинг самарали технологиялари. Педагогика фанлари доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация (DSc) дисс. автореф. – Т.: 2020. - 22 б.

2Мамаражабова. З.Н. “Адабий таълим жараёнида заиф эшитувчи ўқувчилар нутқини ривожлантириш” мавзусидаги педагогика фанлари бўйича педагогика фанлари доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси автореферати-Т.: 2020 68 б

3Муминова Л.Р. Теоретические основы коррекционно- педагогической работы по преодолению речевого недоразвития у детей дошкольного возраста. Автореф. дисс. ... док. пед. наук. – Т.: ТГПИ, 1992. – 39 с.

4Муминова Л.Р., Шомахмудова Р. Ш. Имконияти чекланган болаларни индивидуал коррекцион-ривожлантириш дастурининг методик асослари. –Т.: “Раззоқов О.Ж. босмаҳонаси”. 2007.-27 б.

TEACHING A FOREIGN LANGUAGE IN THE UPPER GRADES AND ITS
CHALLENGES»

Tursunbadalov Bekhruz

Xolmirzayev Bufacu

Students of Termez state university faculty of foreign philology

Babaqulov Oydin

Scientific advisor, teacher of Termez State University

Annotation: *This article discusses the difficulties of teaching foreign languages to students in grades 9-11 in schools.*

Keywords: *foreign language, psychology, conscious comparison, communicative, reader;*

It is known that today a lot of work is being done not only on teaching foreign languages, but also on finding and testing new methods of teaching in all disciplines. In the past, foreign language teaching was considered to be the study of this language system, but in recent years, an important goal of teaching has been to develop these students' foreign language skills. It should be noted that these goals in foreign language learning are not set by oneself or by others or individuals, but are closely related to changes in the sciences of linguistics and psychology and the social development of society. Kelling talks about how a foreign language is being taught to 9th-11th graders whose future is now in their hands, and its challenges. An important goal of teaching students over the years has been to develop students' foreign language skills was formed. It should be noted that these goals in learning a foreign language, either spontaneously or not put by other people or individuals, but linguistics and psychology closely related to changes in the sciences and the social development of society depends. For example, consider the audiolingual method. To the occurrence of this method changes in linguistics, i.e., the influence of structural flow. It includes the following factors: - Teaching a foreign language should start with speaking; - Language learning is based on different structures, patterns of speech; - Exercises also require language repetition based on language requires exercise; - Grammatical patterns and vocabulary selection to compare the native language with the foreign language should depend on the results. - Great attention is paid to pronunciation. In the early stages of learning a foreign language, students in grades 9-11 can be influenced by the characteristics of their mother tongue. This situation, called "interlingual interaction", shows that there is always a connection between the mother tongue in the student's memory and the other language in which he or she began to learn. In grades 9-11, reading, speaking and writing are taught and developed in sequence. The state standards and curricula of secondary schools reflect the purpose of teaching. In today's school, the teaching of foreign languages uses conscious practical, conscious comparison, conscious communicative methods. There are also shortcomings in this. We have found it appropriate to mention the following in this article. As in our country, the time and speed of language learning are important in systems where a foreign language is limited to the scope of the course. 5-7 years to acquire

knowledge of listening comprehension, speaking, reading, writing and vocabulary and to apply all these skills in a foreign language from an academic point of view correctly and flawlessly There should be a curriculum that provides for regular and effective classes.

1. EXCESSIVE RELATIONSHIP BETWEEN STUDENTS BY TEACHER. I've seen this happen a lot, both in groups and with individual students. If students do not know the correct answers to some of the questions, they are silently waiting for the teacher to give the correct answer. Maybe it depends on the child's learning psychology.
2. MORE USE OF MOTHER TONGUE. It is not possible to teach a foreign language in a foreign language class. It is possible to teach in this way in the senior classes of the school, especially with graduates, but I think it is impossible to teach English with young learners without using Uzbek.
3. NOISEY, RABBITING, DISCONTINUING STUDENTS. Although such students can cause disruption of any lesson, the presence of such students in English classes is primarily the fault of the teacher and secondly the lesson that the student is not interested in and is not equipped with sufficient equipment.
4. STUDENTS "ESCAPE" THE SUBJECT OF THE LESSON. This issue is different from the previous one. Examples of students' 'kidnapping' of a lesson include: a topic-based conversation begins, students engage in a conversation, a topic-based discussion continues, and students try to speak enough English.
5. DISPUTES BETWEEN STUDENTS. Sometimes a friendly discussion can lead to unexpectedly big arguments and negative ones. Although this happens not only in English classes, but also in any other science classes, the reason for such cases is that students do not have enough interest or understanding in science.
6. STUDENTS DO NOT FULLY UNDERSTAND THE ASSIGNMENT. In English classes, it is recommended that all assignments be given in English, without forgetting to use the mother tongue. Another serious problem in language teaching is the methods and equipment used to teach the language. When examining the textbooks used in public schools at the primary school level, it became clear that there was no connection between the components between the subjects and no connection between the units of vocabulary despite the myriad of vocabularies. ladi. When we use language in every situation in life, every word that comes out of our mouth is semantically connected with what is said before or after. At a time when technology is rapidly evolving, there is no doubt that textbooks should not be the only source of language teaching. If we consider that in 80% of cases our teachers use textbooks in teaching foreign languages across the country, it is necessary to pay special attention to the preparation of other books and additional teaching materials. In short, given that more than half of the world's population speaks two or more languages in their daily lives, we are convinced that learning a foreign language is not a miracle. It should be noted that a number of the above-mentioned difficulties will be overcome. In addition, we can teach a foreign language to a student not only as an opportunity for a few people to succeed, but also so that they can keep pace with the times.

REFERENCES:

1. J. Jalolov. English Teaching Methods, Teacher Publishing House. Tashkent 2. T. Madumarov, M. Kamoldinov "Fundamentals of innovative pedagogical technology and its application in the educational process." T- 2012
3. Siddikova I.A. Method of prepodovaniya angliyskogo yazika. T. 2002 4. Saydaliev S. Essays on foreign language teaching methods. - N. 2004
5. Jalolov J. Methods of teaching a foreign language. - T. 1996 If first teaching a foreign language was considered learning the language system, then so be it
6. <http://www.fluentu.com> educator 7. www.tedu.edu.tr paper.
8. <https://www.allisonacademy.com> 9. <https://uzjournals.edu.uz>

«THE IMPORTANCE OF VOCABULARY IN LEARNING LANGUAGE»

Xalilova Dilafruz
Odilova Barchinoy
Xolmirzayev Bufacu

Students of Termez state university faculty of foreign philology

Babaqulov Oydin

Scientific advisor, teacher of Termez State University

Abstract: *The learning of new vocabulary is one of the most vital parts in foreign language learning. The meanings of new words are very frequently emphasized, whether in books or in verbal communication. Vocabulary is considered as central in language learning and is of paramount importance to a bigenner of particular language. Vocabulary is a basic of one learns a foreign language. Few research indicate that teaching vocabulary can be considered as problematic, as some teachers are not really sure about the best practice in the teaching and sometimes not really aware how to start forming an instructional emphasis on the vocabulary learning. Through this article, I will be trying to summarize the related research that focus on the importance of vocabulary and explains many techniques used by some English teachers and lecturers when teaching English*

Keywords: *role of vocabulary in new language; teaching of vocabulary; vocabulary*

INTRODUCTION

As foreign language for Uzbekistan, learning English is like constructing a traditional building. A good engineer, a well-drawn blueprint, tends to be made for constructors to follow. It can be compared to a good language learner who is inclined to make plans and sticks to them afterwards. Similarly, steel can be compared to grammar which seems to most English Foreign Language (EFL) learners a monotonous and boring eyesore, given the fact that most EFL learners feel, more or less, worried when faced with grammar. However, it is generally accepted that EFL learners cannot have a good command of English without an in-depth sense of the structure of English. Vocabulary that has been considered as the head of language is not always considered as valued when English is taught in school or other formal class. If one asks what have been done to develop students' knowledge in English, some educators may come out with the teaching approach which is then indicated by the academic achievement that measured through a very high frequency word measurement as per the need of social context. Grammar is normally used as the measurement of students' English achievement now days. It could be due to the simplicity of theory in delivering and in measuring students' achievement. How the students understand the concept of unfamiliar words, gain a greater number of words with their own effort, and use the words successfully in communication purposes is still far to achieve. How the vocabulary learning is not considered very importance in second and foreign language pedagogic is pervasive. The role of vocabulary in new language. Vocabulary skill is often considered as a critical aspect of foreign language learners as limited vocabulary in a

second language, impedes successful communication. Considering the importance of vocabulary acquisition, lexical knowledge is central to communicative competence and to the acquisition of a second language. The correlation between vocabulary knowledge and language practice as complementary: The skill of vocabulary enables language use and conversely. Language use leads to an increase in vocabulary knowledge.

The importance of vocabulary is demonstrated daily in and out of campuses. In classroom, the achieving students possess the most sufficient vocabulary. Learning vocabulary items plays a vital role in all language skills (eg. listening, speaking, reading, and writing), furthermore, argued that the acquisition of an adequate vocabulary is essential for successful foreign language use because without an extensive vocabulary, a language learner will be unable to use the structures and

functions we may have learned for comprehensible communication. Some research has shown that second language readers rely heavily on vocabulary knowledge and the lack of that knowledge is the main and the largest obstacle for readers. In production, when language learners have a meaning or concept that they wish to express, they need to have a store of words from which they can select to express this meaning or concept. Many researchers argue that vocabulary is one of the most important-if not the most important components in learning a foreign language. Teaching vocabulary. Teaching vocabulary is a crucial aspect in learning a language as languages are based on words. It is almost impossible to learn a language without words; even communication between human beings is based on words. Recent research indicates that teaching vocabulary may be problematic because many teachers are not confident about the best practice in vocabulary teaching and at times do not know where to begin to form an instructional emphasis on word learning. Either teachers or students agree that acquisition of the vocabulary is a central factor in teaching a language. Teaching vocabulary is considered as one of the most discussed parts of teaching English as a foreign language. When the teaching and learning process takes place, problems would appear to the teachers. They have problems of how to teach students in order to gain satisfying results. The teachers should be concerned that teaching vocabulary is something new and different from student's native language. They also have to take into account that teaching English for young learners is different from adults. The teacher should prepare and find out the appropriate techniques, which will be implemented to the students. A good teacher should prepare himself or herself with various and up-to-date techniques. Teachers should be creative and be able to master the material in order to be understood by students, and make them interested. The teachers have to know the characteristics of his/her learners. They more over need to prepare good techniques and suitable material in order to gain the target of language teaching. Commonly, there are several techniques concerning the teaching of vocabulary. However, there are a few things that have to be remembered by most English teachers if they want to present a new vocabulary or lexical items to their students. It means that the English teachers want students to remember new vocabulary then it needs to be learnt, practiced, and revised to prevent students from forgetting. Techniques employed by teachers depend on some factors, such as the content, time availability, and its value for the learners. This makes teachers have some reasons in employing certain techniques in presenting

vocabulary. In presenting one planned vocabulary item, the teacher usually combined more than one technique, instead of employing one single technique. Teachers, furthermore, are suggested to employ planned vocabulary presentation as various as possible. The followings are some techniques of teaching vocabulary as purposed by some experts. 1. Teaching vocabulary by using objects. 2. Teaching vocabulary by drilling, spelling, and active involvement. 3. Teaching vocabulary using drawing and picture Vocabulary Learning Strategies. Strategies are communicative procedures that learners use in order to learn and use language. Strategies also involve mental in the learning process. Learning strategies are the thoughts and actions that individuals are using to accomplish a learning goal. Through an appropriate language learning strategies would drive output in a greater self-confidence. The purposes of language learning strategies that learners are to make a learning process easier, faster, more fluent, more enjoyable, more selfdirected, selfexplanatory instruction, and more transferable to new experience situations. Through the learning strategies, seems the language learner can set the learning goal to achieve. As has been defined, language learning strategies could be any kinds of actions, tactics, plans, thoughts which language learners have maximized to help them to facilitate the comprehension, storage, retrieval, and also the use of information to their vocabulary learning process. The features of language learning strategies are also worth discussing as they may share some common characteristics with vocabulary learning strategies. As the core discussion of this research is vocabulary learning strategies would still deal with the language learning strategies as the bigger picture of features of language learning process. Language learning strategies contribute to main goal communicative competence, allow learners to be independent, expand the teachers role, problem oriented, more specific action, more than cognitive, not always observable, and to be flexible. The description of language learning strategies features drives to the mind- set that the avid language learners get to have as prerequisite to master large vocabulary.

BIBLIOGRAPHY:

1. Alqahtani, (2015). The importance of vocabulary in language learning and how to be taught Schmitt, N. (2000). Vocabulary in language teaching. Cambridge: Cambridge University Press Pinter, A. (2006). Teaching vocabulary young language learners. Oxford: Oxford University Press And some ideas were taken from YouTube platform
2. Keyt A. Jonson va D. A. Porter "Kommunikativ tilni o'qitishda istiqbollar." Akademik matbuot. 1983. 3. Savignon S.J. "Kommunikativ kompetensiya: nazariya va sinf amaliyoti." O'qish, Mass.: Addison Uesli. 1983 yil.
4. English kids. Toshkent 2011. 5. Pedagogika "Nashr" Toshkent 2011y J. Xasanboyev
6. The Impact Of English Movies On Learning English In Esl/Efl Classrooms, Parupalli SRINIVAS Rao, 2019
7. Ismaili, M. (2013). The effectiveness of using movies in the EFL classroom: A study conducted at South East European University. Academic Journal of Interdisciplinary Studies, 2(4), 121-132. <http://dx.doi.org/10.5901/ajis.2012.v2n4p1> 21
8. <https://www.britishcouncil.org/voices-magazine/how-can-film-help-you-teach>.

FEATURES OF DISCOURSE ANALYSIS OF LITERARY TEXT

Saidova Mukhayyo Umedilloevna

Associate professor of Bukhara State University, PhD

Olimova Sharifa Siddiqovna

Master degree student, Bukhara State University

Annotation: *This article examines one of the most pressing problems of modern literary criticism - the category of discourse. Based on a generalization of the achievements of modern philological science, analysis of the works of domestic and foreign scientists, the author reveals the features of relationships and interconnections, literary discourse and artistic text, and reveals their differences. Much attention is paid to the nature and functions of discourse in the structure of the work¹⁶. This article is dedicated to the one of the most actual problems of modern literary criticism – category discourse.*

Key words: *discourse, discourse analysis, work of art, fiction, literary text*

On the basis of the achievements of modern philological science, analysis of domestic and foreign scientists, the author reveals the particular relationships and interrelations of literary discourse and artistic text, identifies their difference. Great attention is paid to the nature and functions of discourse in the works. The concept of “discourse” in the social sciences and humanities is given a vague, ambiguous definition. Discourse is considered as an interdisciplinary category. In this connection, it is necessary to clearly define at what level the concept of “discourse” is used by literary scholars and in literary studies in general. The concept of “discourse” as an interdisciplinary concept has entered the aspect of modern literary theory. In a relatively new section of philological science - theoretical poetics - this problem is examined in many ways. Linguistic concepts such as “word”, “speech”, “speech immersed in life”, “actually spoken text”, “way of speaking” are indicated as the initial meanings of discourse. In language - with varying degrees of rigor - only the rules for combining grammatical categories within a phrase, phonological rules, and generally accepted meanings of words are fixed. Between the totality of these rules, characteristic of all statements without exception, and the specific characteristics of a particular statement, there is an abyss of uncertainty. This gap is filled, on the one hand, by the rules inherent in each discourse separately: official letters are composed in a different way than intimate letters; and on the other hand, the restrictions imposed by the situation of the utterance: the identity of the addresser and addressee, the conditions of place and time in which the utterance occurs. The specificity of discourse is determined by the fact that it is located on the other side of language, but on this side of the utterance, that is, given after the language, but before the utterance” [2, 9]. Literary discourse constitutes a semiotic layer, ideological, conceptual, philosophical, aesthetic meanings of the text, which are conveyed through words and phrases. For literary studies, the issue of literary discourse as a model of discourse itself, separated from related disciplines, is relevant. One of the pressing issues of

¹⁶ Кенжегараев, Н. Д. Особенности дискурсивного анализа художественного текста / Н. Д. Кенжегараев. — Text: immediate // Young scientist. - 2012. - No. 4 (39). — P. 228-231. - URL: <https://moluch.ru/archive/39/4560/> (access date: 12/14/2023).

modern science is the problem of text and discourse, the relationship between text and discourse. The famous Dutch scientist T. Van Dyck in his work "Towards a Definition of Discourse" characterizes the differentiation of text and discourse in the following ways: "Discourse is an actually spoken text, and "text" is the abstract grammatical structure of what is spoken (let me remind you: speech/language, langue/parole , competence/pronunciation). Discourse is a concept relating to speech, actual speech action, while "text" is a concept relating to the system of language or formal linguistic knowledge, linguistic competence" [3]. Yu. Rudnev, based on these thoughts of T. Van Dyck, makes the following conclusions: "The given complex of meanings somewhat clarifies the situation: discourse is not a text, but is in the text, if we consider the latter as a chain/complex of statements, that is, a speech (or communicative) act and its result" [1]. Kazakh scientist T. Esembekov, analyzing the relationship between discourse and text, comes to the conclusion that discourse is broader than text: "Recently, there has often been a tendency to replace the concept of "text" with the concept of "discourse." This term was first introduced into scientific circulation by E. Benveniste. Widely used in psycholinguistics and pragmatics, discourse was opposed to the text because it included issues of consideration of the elements of origin, appearance of the text (pragmatics), and acts of perception (psycholinguistics). Therefore, discourse is a broader concept than text. Text is a linguistic phenomenon, discourse as an object that generally perceives the text as a target sociological act, which includes consideration of the origin, evaluation, and analysis of the text" [4, 10-11]. Methodology of discursive poetics, discourse analysis in the stage of formation and development, research. There are a lot of nuances about discourse and text that need to be revealed.

Literary discourse begins with the emergence of an "idea" in the author's mind, that is, the development of cells in the embryonic stage, the acquisition of a certain form, and the birth of a cell. One can compare the paths that the "embryo" takes, the paths taken by literary discourse and the literary work. The task, function and specificity of discourse does not end with the birth of an "idea-embryo". Discourse materialized through text enters into social activity. And this is where the pragmatic aspects of discourse come into play. Interdisciplinary processes of perception, understanding, evaluation, and analysis take place, which we do not consider in the aspect of discourse, but have recently been included in the competence of receptive aesthetics. The transformation of an embryo into a child, the transformation of a child into a teenager, its stages of becoming an adult can be compared with the appearance and birth of a work of art. Just like a human child, a work of art goes through a long journey, starting from the "cutting of the umbilical cord" to its further existence and development. The discourse associated with a work of art, with a work of art, develops according to the laws and nature of art. Syntagmatic, paradigmatic concepts of art are manifested in the competence of discourse. All these points of view and concepts lead to the understanding of "idea". There are opinions that consider the "idea" to be the core of discourse: "These changes lead to a narrowing of the range of meanings due to the fact that one of the main components of discourse - ideology (understood here in an extremely general and axiologically neutral way - as a system of attitudes of the subject of the statement) - is a system of restrictions , which presupposes a norm and operates with the

concept of deviation from the norm” [1]. All models of a work of art and symbolic, cognitive, communicative, aesthetic aspects are cemented at the level of “idea”. The signs that are transmitted through language and speech, the “code” that is conveyed through phrases, the meaning, idea and ideological content that are conveyed through the text, the “ideology” that is given by concentrating all aspects and functions of the text - originate and develop from the discursive nature of literature. Scientists studying the theory of discourse, when analyzing its typology, distinguish two main types: oral and written. If we take into account the linguistic definition of discourse as “an act of utterance,” then it is necessary to understand that the term “discourse” is used not only in the oral act of speech. It is undeniable that during oral utterance, transmission of thoughts, dialogue, oral type of discourse functions. But it should not be assumed that during the transmission of thought in written form, that is, when the spoken word is materialized in written form, the process of discourse disappears or is suspended. A thought, or “idea,” in whatever form it materializes (oral or written), has a specific purpose and direction, and accordingly, during this act, a process of discursive unification occurs.

The structure, strategy, genre, composition, style of a work of art arises and is formed in accordance with the discursive foundations. Discourse is the core of a work of art, a dialectical system that includes all stages of development, starting with fiction, the emergence of an idea, its social functioning and ending with individual material analyzed by the recipient.

If we consider a text, especially a literary text, as a literary raw material, then the identification of this raw material, the determination of its composition and methods of generation, quality, essence, purpose, content, as well as evaluation, understanding, interpretation of this raw material is carried out within the competence of discursive poetics. There are definitely schools and methods of traditional analysis of literary texts. They made a significant contribution to the analysis and interpretation of the literary text, enriching the recipients in cognitive and ideological terms. Discursive poetics, combining and incorporating methods of traditional analysis, enriching it with an interdisciplinary, comprehensive study of artistic creativity, is designed to provide new perspectives and new creative endeavors in the theoretical study of an artistic text, to help in recognizing the limitless power and immense mystery of the artistic world of works, equally limitless like the world itself.

LITERATURE:

1. Bogdanov V. Text and text communication / V. V. Bogdanov - St. Petersburg: St. Petersburg Publishing House. state University, 1993. - 68 p.
2. Large encyclopedic dictionary. Linguistics / Ch. ed. V. N. Yartseva. 2nd ed. - M.: Great Russian Encyclopedia, 1998. - 685 p.
3. Borotko V. Elements of discourse theory / V. G. Borotko - Grozny: Checheno-Ingush Publishing House. state University, 1981. - 133 p.

4. Grigorieva V. Discourse as an element of the communicative process: pragmalinguistic and cognitive aspects: monograph / V. S. Grigorieva. - Tambov: Tamb Publishing House. state tech. University, 2007. - 288 p.

5. Zvegintsev V. Sentence and its relationship to language and speech / V. A. Zvegintsev. - M.: MSU, 1976. - 307 p.

6. Kenzhegaraev N. Features of discursive analysis of literary text / N. D. Kenzhegaraev // Young scientist. - 2012. - No. 4. - P. 228–231. Morokhovskiy

7. Yunusova, A. (2023). OFZAKI MATHLARNING SINFDAGI TAHLILI. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 30(30). https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/9182.

8. Yunusova, A. (2023). ABOUT LINGUISTIC UNITS IN BILINGUAL SPEECH. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 30(30). https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/9171.

9. Yunusova, A. (2023). COHERENCE AND COHESION IN ESSAY WRITING. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 30(30). https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/9180.

ABU NASR FAROBIYNING "FOZIL ODAMLAR SHAHRI ASARI"DA
TARBIYA MASALALARI

Hamrayeva Oynisa Farxod qizi

Farg`ona davlat universiteti pedagogika kafedrası o`qituvchisi

Axmedova Muslimaxon Nazirjon qizi

Geografiya yo`nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada "Fozil odamlar shahri "asari orqali bugungi yoshlarimizni tarbiyasi, axloq-odob va insonning aqliy tarbiyasini qanday shakillantirish usullari haqida so`z borgan*

Kalit so`zlar: *Farobiy, Fozil odamlar shahri axloq-odob, aql, axloqli odam, tarbiya.*

Bizga malumki VII-XII asrlar davomida Markaziy Osiyoda madaniyat ilm-fan beqiy rivojlana boshladi. Ayniqsa bola tarbiyasiga bo`lgan etibor keskin orta bo`shladi. O`sha tarixiy davrlarda Al-xorazimiy, Farabiy, Farg`oniy, Beruniy kabi olimlar dunyoga keldi. Ular ta`sirida dunyoviy ilmlar rivojlandi. Bolani qanday qilib komil inson bo`lishi haqida o`z fikrlarini bildirdilar. ABU NASR FAROBIY-o`rta asr sharqining mashhur mutaffakiri qadimgi yunon falsafasining Sharqdagi eng yirik davomchisi va targ`ibotchisi edi. FAROBIY qadimgi YUNON ilmining chuqur bilimdoni bo`lgan, uning Sharqda tarqalishi va rivojiga katta hissa qo`shgani tufayli uni –"Sharq Aristoteli"- "Muallimi Soniy "-Ikkinchi muallim deb atadilar. Farobiyning ta`lim tarbiyaga oid fikrlari juda ham diqqatga sazovor. Qadimdan ham ilimga adabiyotga ixlosmand shohlar o`z saroylarida ilm ahllari, mamlakat ziyolilarini yig`ib ilm-u urfon sohasida bahslar yuritishgan, bir-birlari bilan fikr almashinib, bilganlarini targ`ib qilishgan bo`lsa bilmaganlarini o`rganib, ilmni yanada yuksalishiga zamin yaratib bergan. Bu davrda Buxoroda yirik olimlar va fozil kishilar uchrashib, ilm-fan, hamda bola ta`lim tarbiyasi tog`risida turli xil bahslar yuritishgan. Farobiy shuni takidlaydiki, "insontugulganidan kamolotli bo`lib tug`ulmaydi. ular orasida aslida farq ham bo`lmaydi, ularning hulqi faoliyati o`xshash boladi. Negaki uyashayotgan jamiyatdagi muhit hayotiy tajriba ta`lim tarbiyaning tasiri natijasida ular ozlaridagi ijobiy yoki salbiy hislat fazilatlarini namoyon qilishlarini aytadi. Farobiy ta`lim tarbiyaga bag`ishlangan asarlarida ta`lim tarbiyaning muhimligi, unda nimalarga etibor berish zarurligi, bola tarbiyasida ota-onaning vazifasi, ta`lim tarbiya usullari va uslubi haqida fikr yuritadi. Farobiy "Baxt -saodatga erishuv tog`risida " asarida bilimlarni o`rganish tartibi haqida takidlanishicha, avval bilish zarur bo`lgan ilm o`rganiladi, bu olam asoslari haqidagi ilmdir. Uni o`rgangach, tabiiy bilimlarni, tabiiy jismlarni tuzilishi, shaklini, osmon haqidagi bilimlarni o`rganish lozim. Farobiy ta`lim -tarbiyaga birinchi ta`rif bergan olim sanaladi. Ta`lim degan so`z insonga o`qitish, tushuntirish asosida nazariy bilim berish, tarbiya esa-nazariy fazilatlarini, ma`lumot hunarni egallash uchun zarur bo`lgan xulq normalarni va amali mamlakatlarini o`rgatishdir deya ta`kidlaydi Farobiy.

Farobiy o`z asarlarida axloqiy fazilatlarga, odob -axloq masalasiga alohida to`xtalib o`z fikrlarini bayon etadi. Axloqiy fazilatlar deganda bilimdonlik, donolik va mulohazalik

bo'lish, vijdonlilik, kamtarlik, kopchilk ma'rifatini yuqori qo'yish, haqiqat ma'naviy yuksaklikka intilish, adolatlilik kabi xislatlarni tushuniladi. Ammo bu xislatlarning eng muhimi har bir insonning bilimni ma'rifatli bo'lishidir. Farobiyning ta'lim-tarbiya yo'llari usullari, vositalari haqidagi fikrlari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotgan yo'q. U insonda go'zal fazilatlar ikki yo'l - ta'lim va tarbiya yo'li bilan hosil qilinadi. Ta'lim nazariy fazilatlarini birlashtirsa tarbiya nazariy va amaliy fazilatlarini birlashtiradi, deya uqtiradi. Har ikkalasi birlashsa, yetuklik namoyon bo'ladi. Farobiy ta'limda barcha fanlarni nazariy asoslari o'rgatilsa, tarbiyada ma'naviy axloqiy qoidalar odob normalari o'rgatiladi. Farobiy ta'lim tarbiyada ikki usuldan foydalanish kerakligini aytadi. Bular birinchisi rag'batlantirishdir, ikkinchisi majbur etish metodlari. Bolani rag'batlantirib borilsa bola qiziqqanidan ham bilimni egalashga intilishi oshib borveradi. Rag'batlantirish bolani o'zini erkin tutishga undaydi. Bolarni rag'batlantirib borilsa, bola qiziqqanidan ham bilimni egalashga intilishi oshishi yaxshilanadi. O'ziga bolgan ishonch yana oshadi. Majbur etish metodidan foydalanayotganda odatlantrish yolidan foydalangan ma'qul deptushuntiradi. Bunday usul gapga ko'nmovchi, qaysar bolarga nisbatan qo'llaniladi. Chunki ular o'z istaklaricha so'z bilan g'ayratga kiradiganlardan emas. Ulardan birortasi nazariy bilimlarni o'rganishga kirishsa ularning fazilati yaxshi bo'ladi. Ammo ularda kasb-hunarni, ilmi, ta'lim-tarbiyani egakashga intilish bo'lmasa, bunday insonlarni majbur qilmaslik kerak deydi Farobiy. Chunki insonlarga ta'lim-tarbiya berishdan maqsad ularni go'zal fazilatlar egasi va san'at ahillariga aylantirishdir. Bu usul ham insonni har tomonlama kamolga yetkazish maqsadini ko'zlaydi. "Bolarni nazoat qilib turadigan odam muallim bo'lib, u bolarga tarbiya berishda turli tarbiya usularidan foydalanadi" deya ta'kidlaydi. Farobiyning ta'lim - tarbiya haqidagi qarashlari hozirgacha o'z ahamiyatini saqlab kelmoqda. Ming yillik tajribadan o'tgan Farobiyning qarashlarini yaxshilab o'rganib uni sayqallab uni kelajak avlodga yetqazish bizning asosiy maqsadimiz bo'lmog'i darkori deb o'ylaymiz.

Xulosa.

Yuqoridagi fikirlardan kelib chiqib "Fozil odamlar shaxri" asarining mazmunini boshlang'ich sinf o'quvchilariga o'rgatishda quyidagi natijalarni olamiz;

- axloqiy sifatlar shakillanadi;
- o'z o'rtog'lariga munosabati oshadi va va ular bilan ijtimoiylashadi;
- mehr-oqibat, hurmat do'stlik kabi sifatlar shakillanadi;
- egallangan axloqiy sifatlar malakasi orqali jamiyat bilan muloqotga kirishadi;
- barcha yaqinlari va do'stlariga yordam berish hissi uyg'onadi;
- ta'lim tarbiya beruvchi ustozlarni yanada hurmat qilish hissi uyg'onadi hamda qadriga yeta boshlaydi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib ko'rishimiz mumkinki, insonlarda ta'lim-tarbiya jarayoni shakillanishda ABU NASR FAROBIYning "Fozil odamlar shaxri" asari muhim rol kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Xayrullayev M.M Farobiy va uning falsafiy risolari. Toshkent 1963

2. Abd Nasr Farobiyning “Fozil odamlar shaxri”. Toshkent, Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti.1993
3. Hamidovna .M.K. (2023) Abu Nasr Farobiyning ta`lim -tarbiya berishga oid pedagogik qarashlari.

“АЛ-КИФОЯ ФИ ШАРҲИ-Л-ҲИДОЯ” АСАРИДА МАҲР
МАСАЛАСИНИНГ ЁРИТИЛИШИ

Илҳомжон Муроталиевич Гофуров
Ўзбекистон халқаро ислом академияси
таянч докторанти

Аннотация: Ушбу мақолада оилавий муносабатларнинг бир қисми ҳисобланган маҳр ҳақида сўз боради. Мақола аввалида маҳрнинг вожиб бўлиш сабаблари, маҳрнинг турли номлар ила аталиши, жумладан, Қуръони каримда ҳам маҳрни бир неча исм билан номлангани айтиб ўтилган. Сўнгра бевосита маҳр масаласига киришилиб, унинг ҳукми, миқдори, бу борада ҳанафий, шофеъий ва моликий мазҳабининг қарашлари баён этилган. Мақола сўнгида ҳанафий мазҳабида маҳрнинг турлари ҳақида маълумотлар бериб ўтилган.

Калит сўзлар: Маҳр, дирҳам, вожиб, мустаҳаб, маҳри мисл, маҳри мусаммо, маҳри мутъа, мазҳаб..

Маҳр – никоҳ ақди сабаб эрнинг зиммасига юкланадиган хотинга бериш лозим бўлган молдир. Маҳрни турли номлари мавжуд. Жумладан, Қуръони каримда садок, садақа, ажр, фарийза, ниҳла исмлари ишлатилган. Айрим уламолар маҳрни ўнта номи бор, дейишган. Қуръони каримнинг “Нисо” сураси тўртинчи оятида шундай дейилган:

“Хотинларга маҳрларини мамнунлик билан берингиз! Агар сизларга ўзлари ундан бирор нарсани ихтиёрий равишда кечса (берса)лар, сизлар уни бемалол, иштаҳа билан тановул қилаверингиз”.

Маҳр борасида биринчи масала: унинг вожиблиги ёки вожиб эмаслиги.

Ҳанафий мазҳабида маҳр бериш вожиб ҳисобланади. Бу масалани “Ҳидоя” асарида қуйидагича изоҳланади:

“Сўнгра, (Никоҳда) маҳр бериш шариатда вожиб амалдир”.

Жалолиддин Ҳоразмий мазкур жумлани шарҳлаб айтади: “Агар савол қилиб сўралсаки, бир киши ўз чўрисини ўз қулига никоҳлаб берса маҳр вожиб бўлмайди-ку?! “Муҳит” асарида ҳам шундай дейилган. Демак, шундан маълум бўладики, никоҳда маҳр бермаса ҳам бўлар экан. Бунга жавоб қуйидагича: бу суратда маҳр аввал вожиб бўлиб сўнгра соқит бўлади.

Айрим олимлар: “Оятдаги маъно ҳур инсонга қаратилган деган қараш билан, бундай ҳолатда маҳр бошдан-бош вожиб бўлмайди. Чунки уни вожиб қилишнинг ҳеч қандай фойдаси йўқ”, дейишади.

Имом Молик (р.х.) мазҳабида маҳр берилмаслик шарт ила никоҳ боғланадиган бўлса, никоҳ жоиз бўлаверади.

Иккинчи масала: Маҳрнинг миқдори қанча?

Ҳанафий мазҳабида маҳрнинг энг ози ўн дирҳам қилиб белгиланган. Агар никоҳ битимида мазкур миқдордан оз маблағ айтилган бўлса ҳам, ўн дирҳам вожиб бўлиб

колаверади. Бунга Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг: “Ўн дирҳамдан оз маҳр йўқ”, деган ҳадислари далил бўлади. Чунки маҳр шариатнинг ҳаққи ҳисобланади. Бу ҳақида Қуръони каримда шундай дейилган:

“...Биз (мўминларга) жуфтлари... ҳақида фарз қилган ҳукмларимизни, албатта, биламиз...”¹⁷.

Мана шу ояти карима маҳрни вожиб қилиш ва уни миқдорини белгилаш шариат эгаси тарафидан бўлишини англатади.

Шофеий мазҳабида эса, маҳрнинг энг ози савдода саман (келишилган нарх)нинг ўрнига ўта олган нарса маҳрга ҳам яроқли бўла олади. Демак, шофеий мазҳабига кўра, маҳрга маълум миқдор белгилаб қўйиш шарт эмас. Балки, у аёлнинг ҳаққи бўлгани учун, унинг ўзига ҳавола қилинади. Унинг миқдорини аёлнинг ўзи белгилайди.

Бизнинг ҳанафий мазҳабда юқорида айтиб ўтилганидек, маҳрнинг ози ўн дирҳам қилиб белгиланган. Бунинг сабабларидан яна бири – маҳрнинг эвазига эрга берилаётган маҳал шарафли ва хатарли нарса бўлгани, унинг шарафини билдириш маъносида ўн дирҳам бўлиши керак.

Яна бир масала: ҳанафий мазҳабига кўра никоҳ ақдида маҳр айтилмаган бўлса, бу ҳолатда маҳр мисл¹⁸ вожиб бўлади. Шофеий мазҳабда бўлса, бундай суратда ҳеч нарса вожиб бўлмайди.

Агар янги келин куёв ҳали жинсий алоқа қилмасидан туриб эр талоқ қиладиган бўлса, унда мутъа вожиб бўлади. Бунга Аллоҳ таолонинг қуйидаги ояти каримаси далил бўлади:

“Агар хотинларингизни, қовушмай туриб ёки уларга маҳр белгиламай туриб, талоқ қилсангиз сизлар учун гуноҳ йўқдир. Лекин, уларни моддий жиҳатдан таъминланг: бой ҳам, камбағал ҳам ўз ҳолларига қараб (таъминласин). Эзгулик қилувчилар (яхши одамлар) зиммасига юкланган ҳуқуқ (шудир)”¹⁹.

Маҳрнинг мана шу тури, яъни “мутъа маҳри” бизнинг ҳанафий мазҳабда вожиб бўлса, моликий мазҳабда мустаҳаб ҳисобланади.

Жалолиддин Ҳоразмий имом Марғинонийнинг “Мутъа маҳри – ўзига ўхшаган аёллар киядиган кийимлардан уч дона кийим” деган жумласини изоҳлаб шундай деган:

Бу учта кийим эркакнинг бойлиги ва фақирлигига қараб қўйлак, рўмол ва устки кийим бўлади. Ибн Аббос розияллоҳу анҳу “мутъа маҳри”ни шундай белгилаган.

Уламолар айтишади: “Бу ўлчов араб диёрларига хос. Аммо бизнинг диёрларимизга келсак, “мутъа маҳри” юқорида айтилганидан кўра кўпроқ бўлади. Чунки бизнинг юртлардаги аёллар одатда юқорида айтилган кийимлардан кўра кўпроқ нарса кийишади. Шунинг учун битта иштон (лозим) ва яна бир мато ҳам қўшиб берилади.

¹⁷ Аҳзоб сураси, 50-оят.

¹⁸ Маҳрнинг миқдори ҳар бир жойда турлича белгиланган бўлиши мумкин. Бир келинга маҳр белгиланаётганда унинг ёши, ҳусни, касби, моддий шароити каби жиҳатлари одатда бошқа шундай хусусиятларга эга бўлган келинлар қанча миқдорда маҳр олаётган бўлсалар, шу миқдорда белгиланади. Бу “маҳри мисл”дир.

¹⁹ Бақара сураси, 236-оят.

Имом Кархий: “Мустахаб бўлган”²⁰ “мутъа маҳри”да эркакнинг ҳолати, вожиб бўлган “мутъа маҳри”да эса аёлнинг ҳолати эътиборга олинади. Чунки вожиб бўлган “мутъа маҳри” маҳри мислнинг мақомида бўлади. “Маҳри мисл”да аёлнинг ҳолати эътиборга олингани каби, вожиб бўлган “маҳри мутъа”да ҳам аёлнинг ҳолати эътиборга олинади”, деган. Бироқ бу масалада эркакнинг ҳолати эътиборга олиниши тўғрироқ бўлади. Чунки Аллоҳ таоло “...бой ҳам, камбағал ҳам ўз ҳолларига қараб (таъминласин)...”, деган. Яъни, бой эркак ўзининг бойлигига қараб, камбағал эркак ўзининг камбағаллигига қараб бериши лозим. Аммо мана шу берилган мол миқдори “маҳри мисл”нинг ярмидан кўп бўлиб кетмаслиги ёки беш дирҳамдан оз бўлиб ҳам кетмаслиги керак. Чунки “мутъа маҳри” аёлнинг бузъ (жинсий аъзо) мулки эвазига берилаётган нарсадир. Бузъ (жинсий аъзо) мулкининг тўлиқ эвази берилаётганда ўн дирҳамдан оз бўлмаслиги лозим. Худди шунингдек, унинг ярим эвази берилаётганда беш дирҳамдан оз бўлмаслиги даркор.

Абу Жаъфар Таҳовий: “Мутъа маҳри аёлнинг ҳолатига қараб учта кийим бўлади. Агар аёл паст табақадан бўлса, мазкур учта кийим пахтадан тайёрланган матодан бўлади. Агар аёл ўрта табақа бўлса, унда кийимлар шойидан бўлади. Бордию, олий табақа вакили бўлса, бу ҳолда мазкур кийимлар ипакдан бўлади”, дейди”²¹.

Учинчи масала: маҳрнинг турлари.

Ҳанафий мазҳабида маҳрнинг турлари асосан икки турга тақсимланади:

1. Маҳри мусаммо (номланган маҳр). Маҳри мусаммо – бўлажак эру хотин ўзаро рози бўлган миқдор. У миқдор оз бўлсин ёки кўп фарқи йўқ. Фақат келишилган миқдор ўн дирҳамдан оз бўлмаслиги лозим.

2. Маҳри мисл. Бу турдаги маҳр, никоҳланаётган келин ва куёв ақди никоҳ вақтида маҳрни белгилашмаган ёки нотўғори белгиланган суратда вожиб бўлади. Яъни, ақди никоҳ пайтида маҳр белгиланмаган ёки маҳр бермаслик шарти ила никоҳ ўқилган ёки шифор никоҳи²² тузилган ёхуд маълум муддат ишлаб беришни маҳрга шарт қилган суратларда маҳри мисл вожиб бўлади.

Аёлнинг маҳри мислини белгилашда унинг ота бир опа-сингиллари, аммалари, ва амакиларининг қизларининг маҳри мислларига эътибор қилинади. Бунга Ибн Масъуд розияллоҳу анҳунинг: “Аёлга унга тегишли аёлларнинг маҳри мисли берилади, ундан камайтирилмайди ҳам, кўпайтирилмайди ҳам. Унга тегишли аёллар ота томонидан бўлган аёл қариндошларидир”, деган сўзлари далил бўлади.

Маҳри мислни аниқлашда маҳри мисллари аниқланаётган иккала аёлнинг ёши, ҳусну жамоли, мол-дунёси, ақл заковати, дину диёнати, яшаётган шаҳри ва яшаётган замони бир-бирига мос келиши эътиборга олинади. Чунки маҳри мислларнинг миқдори ушбу сифатларнинг ҳар хил бўлишига қараб ўзгариб туради. Шунингдек, аёлнинг яшаётган жойи ва замоннинг ҳар хил бўлишига қараб ҳам ўзгариб туради.

²⁰ Ҳанафий мазҳабида ҳам мустахаб бўлган “мутъа маҳри” бор. Бу ақди никоҳда маҳр белгиланиб, эру хотинлик алоқалари бўлганидан сўнг талоқ қилинганда бериладиган устки кийим бошга, мустахаб бўлган “мутъа маҳри” дейилади”.

²¹ Жалолиддин Ҳоразмий. Ал-Кифоя фи шарҳи-л-Ҳидоя. – Ж. II. – Б. 466-477.

²² Шифор никоҳи – бир киши қизини бошқа бир кишига никоҳлайди. Ўз навбатида у киши ҳам қизини бу кишига никоҳлаб беради ва ораларида маҳр бўлмайди. Яъни, икки киши ўзаро келишиб олган ҳолда маҳр бермаслик шарти ила бир-бирининг қизига уйландилар.

Фақиҳлар: “Яна аёлларнинг бокиралигига ҳам эътибор берилади”, дейдилар. Чунки бокира билан саййибанинг маҳри мисллари бир хил бўлмайди.

LEKSIKOLOGIYANI OQITIWDA INTERAKTIV METODLARDI QOLLANIW

Aitenova Ziyada Afinovna

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti, izleniwshi Nókis qalalıq 38-sanlı ulıwma orta bilim beriw mektebiniń qaraqalpaq tili hám ádebiyatı pání oqıtıwshısı

Калит сўзлар: *Интерактив, метод, лексикология, мавзу, таълим*

Ключевые слова: *Интерактив, метод, лексикология, тема, обучение*

Key words: *Interactive, method, lexicology, topic, training*

Ózbekstan Reaspublikasınıń bilimlendiriw sistemasına jańalıq engiziw, oqıwshılardıń bilim hám kónlikpelerin qalıplestiriwde jaqsı nátiyje beretuǵın oqıtıwdıń interaktiv usıllarınan paydalanıw búgingi talabı bolıp esaplanadı.

Búgingi kúnde oqıwshılardıń bilim beriwde jańa pedagogikalıq texnologiyalardan paydalanıp sabaq ótiw eń áhmiyetli máselelerdiń biri. Bunday usıllar oqıwshılarda bilim alıwǵa qızıǵıwshılıq oyatadı. Oqıwshı sabaqlardıń puqta tayarlıq kóriwge umtıladı. Interaktiv metodlar oqıwshılardıń bilim alıw múmkinshiligin jedellestiriwge imkaniyat beredi.

Bul metodlardıń maqseti – topardaǵı oqıwshılardıń qısqa waqıt ishinde nelerdi biletuǵınlıǵın anıqlaw. Interaktiv metodlardıń áhmiyetli tárepi ol topardı birlestirip hár bir qatnasıwshınıń jawapkershilikti seziwi ushın imkaniyat beredi, barlıq jumislardıń birgelikte otınlanıwın támiyinleydi. Interaktiv metodlardıń túrleri kóp tómendegi interaktiv metodlarına toqtap óttik. Olardan mashqalalı soraw, aqılıy hújim, klaster, bilemen, biliwdi qáleymen, bilip aldım, venn diagramması, balıq skeleti, sinkveyn, bumerang, PSMU, zigzag, insert, blic-soraw, kishi toparlarda islew metodların qaraqalpaq tili sabaqlarında leksikologiya temasin oqıtıwda qollanıw.

Klaster metodı oqıwshılardıń belgili bir temanı tereń úyreniwge járdem berip oqıwshılardı temaǵa baylanıslı túsiniq yaki anıq pikirdi erkin hám ashıq túrde izbe-izlik penen tıǵız baylanısqan halda tarmaqlawǵa úyretse, bilemen, biliwdi qáleymen, bilip aldım metodı oqıwshılardı erkin pikirlewge baǵdarlaydı. Bilimlerde ózlestiriwge juwapkershilik hám qızıǵıwshılıq oyatadı. Al, aqılıy hújim metodı bolsa toparlarda kóplegen ideyalardı bildiriw múmkinshiligini beretuǵın metod.

Mashqalalı soraw metodında student yaki oqıwshılar ortaǵa qoyılın sorawdı úyrenen teoriyalıq maǵlıwmatına tiykarlanıq óz betinshe sheshiwge, talqılawǵa úyrenedi. Venn diagramması metodında til qubılısınıń uqsashlıq hám ayırmashılıq táreplerin anıqlawǵa úyrense, bumerang metodı tálim alıwshılardıń kishi toparlarda materialdı óz betinshe úyreniwine hám basqalarǵa úyretiwge qaratılǵan metod bolıp esaplanadı. Sinkveyn metodı xabarladı qısqasha bayan etiw, qospalı oy pikirdi birneshe sózlerdi arqalı qısqasha bayan etiw qospalı oy-pikirdi birneshe sózler arqalı bildiriwge úyretetuǵın metod. Bul metodtan qaraqalpaq tilinen qaǵydalardı hám misallardı keltiriwde qollansa boladı. Al, zigzag, blic-soraw metodlar tálim alıwshılardıń ótilgen temalar boyınsha óz túsiniqlerin

anıq hám izbe-iz bildiriwge úyretetuǵın metod. Bul metodta az waqıt ishinde temaǵa baylanıslı kóp maǵlıwmatlardı anıqlawǵa boladı.

Kishi toparlarda islesiwde oqıtıwshı óziniń pedagogikalıq sheberligine, ótetuǵın yamasa ótilgen temaǵa baylanıslı oyn jarıslardı shólkemlestiriwi múmkin. Bul metodta oqıwshılar toparlar menen islesiwde úyrenedi.

Juwmaqlap aytqanda, interaktiv metodlar sabaqtıń qızıqlı hám tásirsheńligin asıradı, oqıwshılardı tálیم procesiniń aktiv subyektlerine aylandıradı.

SABAQTI OQITIW TEXNOLOGIYASI

Tema	Leksikologiya. Bir mánili hám kóp mánili sózler
------	---

Sabaqtı oqıtıwdıń texnologiyalıq modeli

Waqıt -45 minut	Oqıwshılar sanı: 30
Oqıw sabaǵınıń forması	Názeriy, ámeliy sabaq
Ámeliy sabaqtıń rejisi	1. Sóz hám leksika 2. Bir mánili hám kóp mánili sózler 3. Jalpı xalıqlıq hám sheklengen leksika
Oqıw sabaǵınıń maqseti: Tema boyınsha maǵlıwmat beriw, bilimlerin keńeytiw hám bekkemlew, kónlikpelerin rawajlandırıw	
Oqıtıwshınıń wazıypası: <ul style="list-style-type: none"> • Leksikologiya boyınsha túsiniqlerdi tereńlestiriw; • Bilimlerdi bekkemlew, jol-joba beriw; • Shınıǵıwlardı ornlaw kónlikpelerin rawajlandırıw; • Bahalaw, jol qoyılǵan qáte kemshiliklerdi kórsetiw; 	Oqıw xızmetiniń juwmaǵı: <ul style="list-style-type: none"> • Leksikologiya boyınsha túsiniqlerge anıqlamalar beriw; • Shınıǵıwlardıń ornlanıwın tártipli túrde kórsetedi, talıqlaydı, óz betinshe ornlaydı; • Teksttiń mazmunınıń túsindiriliwi; • Óz qáteleri ústinde isleydi
Oqıtıw metodı hám texnikası;	Kishi bayanlaw lekciyası, túsindiriw, kórsetpe beriw, kórsetiw, kitap penen islew, insert, shınıǵıw islew, aqlıy hújim, oqıw oyını,
Oqıtıw quralı;	Tekstler, taxta, flipchart, grafikli organayzerler, grafikli diagrammalar, kórsetpe, bahalaw kriteriyalar kartochkası
Oqıtıw jeri;	Oqıw xanası
Qaytar baylanıstıń usıl hám formaları	Tez soraw, soraw-jwap, test, shınıǵıwlar, ornlangan tapsırmalardı bahalaw,

№1 Qosımsha

Tayanısh sózler-sóz, mánili sóz, kómekshi sóz, sóz mánisiniń awısıw usılları, metafora, metanimiya, sinekdoxa.

№2 Qosımsha

Mánili sózler zatlıq, sınıq, sanlıq, belgi mánilerin ańlatadı. Kitap sózi zatlıq, boldı sózi háreketlik, tez sózi sınıq, bes sózi sanlıq, qızıl sózi belgi mánilerin bildirip tur. Sózlerdiń usınday mánileri onıń leksikalıq mánisi bolıp esaplanadı.

№3 Qosımsha

Sózlik quramdaǵı barlıq sózler belgili bir túsinikti atay almaydı. Misalı, menen, da, de, jóninde, biraq, ushın, lekin hám t.b. sózler ózleriniń hesh qanday mánisine ie emes. Olar tek mánili sózlerdi bir-biri menen baylanıstırıw ushın xızmet etedi.

№1 Qosımsha

Tayanısh sózler-terminler (atamalar), atamaların túrleri, tariyx, yuridika, ekonomika, fizikalıq, ximiyalıq, biologiyalıq, geografiyalıq, terminler.

№2 Qosımsha

Atamalarđın túrleri. Qaraqalpaq tilindegi atamlardıń tómendegidey túrlerge bóliwge boladı.

1. Pedagogikalıq atamalar: tálim, klasstan tıs jumıs, auditoriya múeshi, metodikalıq keńes, ádep-ikram hám t.b.

Qaraqalpaq tilindegi pedagogikalıq atamalar tálim-tárbiyaǵa baylanısh túsiniqlerdi ataydı. Tálim hám tárbiya máselesi hár qanday xalıqta oǵada erteden baslanǵan. Sońǵı dáwirde pedagogikalıq atamalar quramında da jańa túsiniqlerdi bildiretuǵın atamalar payda boldı. Máselen, licey, kolledj, test, pedagogikalıq texnologiya hám t.b. atamalar sońǵı on jıldıń ishinde payda bolıp otır.

2. Til bilimine baylanısh atamalar: útir, atlıq, kelbetlik, baslawısh, fonetika, bas hárip, ses únlesligi, sızıqsha hám t.b. Qaraqalpaq tilinde til ilimine baylanısh atamalar XX ásirdeń 20-jıllarınıń ortalarınan baslap payda bolıp, qalıplesip hám rawajlana basladı.

3. Ádebiyattanıw ilimine baylanısh atamalar' roman, povest, gúrriń, shayır, komediya, lirika, tımsal, proza hám t.b. Qaraqalpaq tilinde ádebiyattanıw ilimine baylanısh kóplegen atamalar 20-jıllarǵa shekem-aq bar edi. Máselen, aytıs, qosıq, tolǵaw, báyt, joqlaw hám t.b. Sebebi kórkem sóz oǵada erte dáwirde payda boldı.

4. Tariyx ilimine baylanısh atamalar' jámiet, feodallıq qatnasıqlar qara bórikliker hám t.b. Qaraqalpaq tilindegi atamalar bunnan basqa da geografialıq, jámietlik siyasiy, fizikalıq, matematikalıq, ximiyalıq hám t.b. atamalar bolıp bóline beredi.

PAYDALANILǵAN ÁDEBIYATLAR:

1. Юсупов К.А. Кórkem shıǵarmalardıń mazmunıń úyreniw metodikası. Oqıw qollanba. – Tashkent: Yosh avlod matbaa, 2021. – 23,75 б.т. – 380 б.

2. Юсупов К.А. Qánigelik hám pedagogikalıq ámeliyat. Oqıw qollanba.– Nókis: Ilimpaz, 2021. – 3.75 б.т. – 60 б.

3. Yusupov KA Arnawlı pánlerdi oqıtıw metodikası. sabaqlıq. – Tashkent: INNOVATSIYA-ZIYO, 2022. – 19 б.т. – 304 б.

4. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw texnologiyaları. Oqıw qollanba. – Tashkent: INNOVATSIYA-ZIYO, 2022. – 9.3 б.т. – 144 б.

5. Konis A. Yusupov. Studying Forms of Teaching Karakalpak Poetry at Academic Lyceums. Eastern European Scientific Journal. Germany. Ausgabe, 3-2018. 72-75.

6. Konis A. Yusupov. Studying Karakalpak Poetry in Academic Lyceums by Various Methods in Class. Eastern European Scientific Journal. (ISSN 2199-7977). Germany. 1-2019. 83-85.

7. Yusupov K.A. Scientific and theoretical foundations of teaching Karakalpak literature at academic lyceums // Journal of Critical Reviews. (ISSN 2394-5125). – Vol 7, Issue 7, 2020. – №1. – P.P. 349-354 (<https://www.scopus.com/sourceid/21100920227>).

8. Yusupov K.A. Akademik litseylarda qaraqalpoq adabiyoti // Til va adabiyot ta'limi. – Тошкент, 2020. – №6. – Б. 40-41 (13.00.00. №8).

9. Yusupov K.A. Methods of teaching literary material at academic lyceums according to the program // Academicia. An International Multidisciplinary Research Journal (India). (ISSN: 2249-7137). – Vol. 10 Issue 5, 2020. – P.P. 1628-1634 (Impact Factor: SJIF 2020= 7,13).

10. Yusupov K.A. Curricula for teaching karakalpak literature. // Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal <https://saarj.com>. Academicia ISSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 5, May 2021, Стр. 1069-1074. Impact Factor: SJIF 2021 = 7.492, 10.5958/2249-7137.2021.01525.1

11. Yusupov K.A. Scientific and methodological problems of studying karakalpak literature. //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR) <https://www.tarj.in>. ISSN: 2278-4853 Vol 10, Issue 5, May, 2021. Стр. 585-590. Impact Factor: SJIF 2021 = 7.699. 10.5958/2278-4853.2021.00451.1
12. Yusupov K.A. Teaching students the methods of artistic depiction in Karakalpak prose. // Journal of Hunan University (Natural Sciences). Vol. 49. No. 04. April 2022. Page - 590-603.
13. Yusupov K.A. Methods of selection of Karakalpak Novels. // Journal of Positive School Psychology. (Scopus) Volume. 6, No. 4 (2022). Page - 26-30. ISSN: 7152-7159.
14. Yusupov K.A. Learning Discussing the Epic Novels. // Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching. Volume 7 I March 2022. Page - 26-30. ISSN: 2795-739X.
15. Юсупов К.А. Обучение основам письменной речи учащихся. // «PEDAGOGS» international research journal. Volume-7, Issue-1, April-2022. – Стр. 176-181.
16. Yusupov K.A. Theoretical foundations of teaching Karakalpak literature. // GALAXY international interdisciplinary research journal (GIIRJ). ISSN (E): 2347-6915. Vol. 10, Issue 5. May, (2022). PP. 210-216.
17. Yusupov K.A. Qoraqalpoq adabiyotini ўqitish masalalari // Journal of new century innovations. (WSRjournal.com), Volume - 5, Issue - 6. May, (2022). PP. – 113-122.
18. Юсупов К.А. Изучение произведений писателя на уроках литературы // Международный научно-образовательный журнал «Образование и наука в XXI веке». Выпуск №26 (том 4), май, 2022. – Стр. 196-201.
19. Yusupov K.A. Methodology for analyzing lyrical works in literature lessons. // Miasto Przyszłości. (Impact Factor: 9.2). Vol. 26 (2022). Page - 200-208. ISSN: 2544-980X.
20. Юсупов К.А. Изучение творчества С.Мажитова в школе. //V Международный журнал научных исследований «Научный импульс». Выпуск №1, 30 август, 2022. – Стр. 44-50.
21. Yusupov K.A. Methods of Teaching the Works of O.Satbaev in Schools. // Journal of intellectual property and human rights. Vol. 01 Issue. 2022. Page – 44-53. ISSN: 2720-6882.
22. Yusupov K.A. Development of Oral and Written Speech of Students in Schools. // Journal of intellectual property and human rights. Vol. 01 Issue. 2022. Page – 56-66. ISSN: 2720-6882.
23. Yusupov K.A. of Teaching Karakalpak literature // Central asian journal of literature, philosophy and culture. Vol. 03 Issue: 10 - 2022. Page – 75-85. eISSN: 2660-6828.
24. Юсупов К.А. Ш.Сейтов прозасын таллаў усыллары. (Методикалык колланба). – Нөкис, «Miraziz Nukus», 2017. – 4 б.т. – 64 бет.
25. Юсупов К.А. Академиялык лицейлерде каракалпак әдебиятын сабақтан тыс жұмыслар арқалы үйрениўдиң илимий методикалык мәселелери. (Методикалык колланба). – Нөкис, «Miraziz Nukus», 2018. – 5 б.т. – 80 б.
26. Юсупов К.А. Академиялык лицейлерде каракалпак әдебиятын оқытыў методикасы. Монография. – Нөкис: Qaraqalpaqstan, 2019. – 7 б.т. – 112 б.

27. Юсупов К.А. Академик лицейларда қорақалпоқ адабиётини ўқитиш методикаси (педагогика фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати). – Нукус, «Miraziz Nukus», 2021. – 4 б.т – 66 бет.

28. Юсупов К.А. Изучение творчества Чингиза Айтматова в академических лицеях // Til va adabiyot ta'limi. – Тошкент, 2021. – №7. – стр. 52-53 (13.00.00. №8).

29. Юсупов К.А. Научно-методических основы преподавания каракалпакской литературы. International Scientific Journal Theoretical & Applied Science p-ISSN: 2308-4944 (print) e- ISSN:2409-0085 (online) Year: 2021 Issue: 11. Pp. 362-371. <http://T.Science.org>.

30. Юсупов К.А. Педагог шайыр лирикаси ҳам талим-тарбия маселелери // Ilm ha'm ja'miyet. Нукус давлат педагогика институти журналы. – Нукус, 2021. – №4. – Б. 100-102.

31. Юсупов К.А. Өсербай Элеўовтың лирикасын үйрениў. «Әмиўдәрья» журналы, 2021, – №4, – Б. 63-68.

32. Юсупов К.А. Развитие устной культуры учащихся на уроках литературы // Til va adabiyot ta'limi. – Тошкент, 2022. – №1. – Б. 70-71

33. Yusupov K.A. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida qoraqalpoq adabiyotini o'qitish masalalari// Til va adabiyot ta'limi. – Тошкент, 2022. – №2. – Б. 17-18 (13.00.00. №8).

34. Юсупов К.А. Образ Айдос бия в каракалпакской литературе. // I International science conference on multidisciplinary research, Abstracts of International Scientific and Practical Conference. Berlin, Germany January 19-21, 2021, стр. 766-769

35. Юсупов К.А. Изучение в современной каракалпакской лирике. / III International science conference on e-learning and education, Abstracts of III International Scientific and Practical Conference. Lisbon, Portugal February 2-5, 2021, стр. 349-353.

36. Юсупов К.А. Изучение творчество Казакбай Юлдашева /V Международная научно-практическая конференция по новым тенденциям в науке и образовании «Theoretical and scientific bases of scientific thought», 16-19 февраля, 2021 г., Рим, Италия, стр. 503-508.

37. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде А.Атажановтың прозасын үйрениў. /VI Международная научно-практическая конференция по фундаментальным наукам, искусству, бизнесу и образованию, интернет-технологиями и обществу. 23-26 февраля, 2021 г., Стокгольм, Швеция, стр. 443-448.

38. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде Аббаз Дабылов лирикасын оқытыў технологиялары. /VI Международная научно-практическая конференция по фундаментальным наукам, искусству, бизнесу и образованию, интернет-технологиями и обществу. 23-26 февраля, 2021 г., Стокгольм, Швеция, стр. 431-432.

39. Юсупов К.А. Юсупов И.К. Академиялық лицейлерде Әжинияз шайыр лирикасын оқытыў технологиялары. /VI Международная научно-практическая конференция по фундаментальным наукам, искусству, бизнесу и образованию,

интернет-технологиями и обществу. 23-26 февраля, 2021 г., Стокгольм, Швеция, стр. 437-442.

40. Юсупов К.А. Юсупов И.К. Лирикалық шығармаларды оқытыу методикасы. /VI Международная научно-практическая конференция по фундаментальным наукам, искусству, бизнесу и образованию, интернет-технологиями и обществу. 23-26 февраля, 2021 г., Стокгольм, Швеция, стр. 469-474.

41. Юсупов К.А. Изучение литературных жанров. / VIII Международная научно-практическая конференция «Problems and tasks of modernity and approaches to their solution», 02-05 марта, 2021 г., Токио, Япония, стр. 198-203.

42. Юсупов К.А. Изучение творчества Аденбая Тажимуратова в академических лицах. /IX Международная научно-практическая конференция «Innovative technologies in science and education», 04-06 марта, 2021 г., Израил, стр. 226-232.

43. Юсупов К.А. Изучение произведения писателя в академических лицах. // IX Международная научно-практическая конференция «Innovative technologies in science and education», 04-06 марта, 2021 г., Иерусалим, Израил, стр. 233-238.

44. Юсупов К.А. Изучение творчества Кали Жуманиязова в академических лицах. /IX Международная научно-практическая конференция «Innovative technologies in science and education», 04-06 марта, 2021 г., Израил, стр. 239-243.

45. Юсупов К.А. Изучение творчества Конысбай Камалова в академических лицах. // IX Международная научно-практическая конференция «Innovative technologies in science and education», 04-06 марта, 2021 г., Иерусалим, Израил, стр. 250-256.

46. Юсупов К.А. Изучение произведения Мамбеталы Кайыпова в академических лицах. // IX Международная научно-практическая конференция «Innovative technologies in science and education», 04-06 марта, 2021 г., Израил, стр. 257-264.

47. Юсупов К.А. Изучать разборы эпических произведений в академических лицах. /X Международная научно-практическая конференция «Topical issues, achievements and innovations of fundamental and applied sciences», 09-12 марта, 2021 г., Лиссабон.

48. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде көркем шығармаларды оқытыу технологиялары. /X Международная научно-практическая конференция «Topical issues, achievements and innovations of fundamental and applied sciences», 09-12 марта, 2021 г., Лиссабон, Португалия: стр.237-242

49. Юсупов К.А. Драмалық шығармаларды оқытыу усуллары. /X Международная научно-практическая конференция «Topical issues, achievements and innovations of fundamental and applied sciences», 09-12 марта, 2021 г., Португалия: стр. 243-248.

50. Юсупов К.А. Изучение лирика Кунхожа в академических лицах. /XIII Международная научно-практическая конференция «Development of modern science: theory, methodology, practice», 18-19 марта, 2021 г., Мадрид, Испания: стр. 160-165.

51. Юсупов К.А. Жазыўшылардың дәретиўшилиқ психологиясы. / XIII Международная научно-практическая конференция «Development of modern science: theory, methodology, practice», 18-19 марта, 2021 г., Мадрид, Испания: – стр. 180-185.

52. Юсупов К.А. Использование современных педагогических технологий в преподавании каракалпакской литературы / Материалы Международной научно-практической конференции. «Татарская литература и культура в контексте взаимодействия национальных литератур и искусств». Казанский федеральный университет, 26-27-марта, 2021 г. Стр.356-362.

53. Юсупов К.А. Изучение творчества Сапа Матчанова. /XV Международная научно-практическая конференция «The world science of modernity. Problems and prospects of development», 25-26 марта, 2021 г., Париж, Франция: стр. 170-175.

54. Юсупов К.А. Инновационные технологии в обучении каракалпакской литературе /Материалы Международной научно-практической конференции. «Татарская поэзия и культура второй половины XX начала XXI века». Казань, 26-апреля, 2021 г. Стр.341-346.

55. Юсупов К.А. Т.Қайыпбергеновтың «Айдос баба» (Мың тиллаға баҳаланған гелле) драмасын таллаў усыллары / «Түркий халықлары фольлоры хәм әдебияты тарийхы изертлениўиниң әхмийетли мәселелери» атамасындағы online халықаралық илимий-теориялық конференция материаллары топламы. – Нөкис: НМПИ баспасы, 2021 (27-28-май), – 245-248-бб.

56. Юсупов К.А. Карақалпақ прозасында миллий психологияның сәўлелениўи. /«Түркий филологияның әхмийетли мәселелери» атамасындағы халықаралық илимий-теориялық конференция материаллар топламы. Нөкис, «Қарақалпақстан», 2021, 113-118-бб.

57. Юсупов К.А. 9-класста Б.Қайыпназаров лирикасын таллаў. /X Международная научно-практическая конференция «НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ И ПРАКТИКИ», 23-26 ноября 2021 г., Греция. – 462-466 - бб.

58. Юсупов К.А. Развитие литературной речи и письменного языка учащихся на уроках литературы. “Models and methods for increasing the efficiency of innovative research” a collection scientific works of the international scientific conference (11 Desember, 2021) – Berlin: Copenhagen, 2021. ISSUE– p. 161-165.

59. Юсупов К.А. Қосық теориясын арнаўлы изертлеўши алым.. /Инсан қәдири – инсанлар қәлбинде. (илимий, илимий-публицистикалық хәм публицистикалық мақалалар топламы. – Нөкис: Қарақалпақстан, 2022, –151-159- бб.

60. Юсупов К.А. Анализ методика художественного произведения /Сборник материалов Международную научно-практическую конференцию посвященной 60 – летию кафедры «Педагогика» на тему: «Современное общество и педагогическое образование». Казакстан, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия университети. 22-апреля, 2022 г Стр.268-271.

61. Юсупов К.А. Адебиет сabaqlарında oqıwshılardıń dóretiwshilik kompetenciyasını rawajlandırıw. /The and analytical aspects of recent research: International scientific-online conference, Part 1, Issue 5: May 31st 2022. Turkiya, Istanbul: pp. 104-109.
62. Юсупов К.А. Эпик асарларини ўрганиш усуллари. / в конференция и публикацию статьи в сборнике «Международная конференция академических наук », 25- сентябрь, 2022. Россия. Стр. 115-126. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7111598>.
63. Юсупов К.А. Изучение лирических произведений на уроках литературы. /Spain International scientific-online conference: “Solution of social problems in management and economy” Part 1, Issue 2: September 20, 2022. www.conf.com. Spain, Испания: pp. 21-26.
64. Yusupov K.A. Akademiyalıq liceylerde poeziyalıq shıǵarmalardı oqıtıw usılları. /Proceedings of international Conference on Educational Discoveries and Humanities. Vol. 1 No.1 (2022): ICEDH. Texas, USA. pp. 46-58.
65. Юсупов К.А. Халмурат Сапаров дөретиўшилиқ жолы. «Әмиўдәрья» журналы, Нөкис, 1996. 3-4-саны, 54-60.
66. Юсупов К.А. Бердақ шығармаларын үйрениў усыллары. «Қарақалпақстан муғаллими» журналы, Нөкис, 1996. 1-2-саны, 12-15.
67. Юсупов К.А. «Айдос бий» дәстаны хәм тарийх. «Әмиўдәрья» журналы, Нөкис, 2000. 2-саны, 94-96
68. Юсупов К.А. (авторлар менен бирге) Оқыўшыларымыз пикир айтады. «Әмиўдәрья» журналы, Нөкис, 2000. 3-саны.
69. Юсупов К.А. «Айдос бий» дәстаны хәм тарийх. «Әмиўдәрья» журналы, Нөкис, 2000. 6-саны, 112-115.
70. Юсупов К.А. Хәзирги дәўир хәм Бердақ шайыр мийрасына көз қарас. «Әмиўдәрья» журналы, Нөкис, 2001. 2-саны, 126-128.
71. Юсупов К.А. Хәзирги дәўир қарақалпақ әдебиятында Айдос бий образы. ӨзРИАҚҚБ «Хабаршысы» журналы, Нөкис, 2001. 5-саны, 130-131.
72. Юсупов К.А. Хәзирги дәўир қарақалпақ әдебиятында Айдос бий образының өзгешеликлери. ӨзРИАҚҚБ «Хабаршысы» журналы, Нөкис, 2001. 6-саны, 138-139.
73. Юсупов К.А. «Шырашылар» романының көркем психологизми. «Әмиўдәрья» журналы, Нөкис, 2006. 6-саны, 112-115.
74. Юсупов К.А. ХХ әсирдеги қарақалпақ прозасында көркем психологизм мәселелери. «Муғаллим хәм үзликсиз билимлендириў» журналы, 2007, 4-саны, 11-15 бб.
75. Юсупов К.А. Ишки монолог хәм шеберлик. «Әмиўдәрья» журналы, Нөкис 2008. 1-саны, 113-116 бб..
76. Юсупов К.А. Лирикалық прозада көркем психологизм. «Әмиўдәрья» журналы, Нөкис 2008. 2-саны, 124-127.
77. Юсупов К.А. Жазыўшылардың дөретиўшилиқ шеберлигин үйрениў методикасы. ҚМУ хабаршысы, 2009, 3-4-санлар, 126-129.

78. Юсупов К.А. И.Юсуповтың «Ўатан топырағы» шығармасының мазмунын үйрениў. ҚМУ хабаршысы, 2009, 3-4-саны, 46-49.
79. Юсупов К.А. Қарақалпақ әдебиятын интерактив методлар менен оқытыў усыллары. ҚМУ хабаршысы, 2011, 1-2-саны, 58-60.
80. Юсупов К.А. Қарақалпақ лирикасын изертлеўши алымның дәретиўшилигин үйрениў. «Муғаллим хәм үзликсиз билимлендириў» журналы, 2012, 1-саны, 3-8.
81. Юсупов К.А. «Академиялық лицейлерде И.Юсупов дәретиўшилигин лекция түрлери менен үйрениў усыллары». ҚМУ хабаршысы, 2012, 3-4-санлар, 30-32.
82. Юсупов К.А. Жазыўшылар дәретиўшилигин үйрениў усыллары. «Әмиўдәрья» журналы, Нөкис 2012. 4-саны, 115-118.
83. Юсупов К.А. Қонысбай Камалов-қарақалпақ прозасын изертлеўши алым. «Әмиўдәрья» журналы, 2014, 1-саны, 82-91.
84. Юсупов К.А. Әдилбай Қожықбаев-қарақалпақ әдебиятын изертлеўши. «Әмиўдәрья» журналы, 2014, 6-саны, 123-128.
85. Юсупов К.А. Әдебияттаныўда салмақлы орны бар алым. ҚМУ хабаршысы, №1, 2015, 132-136.
86. Юсупов К.А. Ш.Сейтов прозасында пейзаж хәм қахарман образын үйрениў мәселелери. ҚМУ хабаршысы, №2, 2015, 92-96.
87. Юсупов Қ. Оразбай Сәтбаев поэзиясының көркемлик өзгешеликтери. «Әмиўдәрья» журналы, №5, 2015, 77-87.
88. Юсупов Қ. Бердақ шығармаларын үйрениўде конференция сабақ түринен пайдаланыў. Түркий халықлар әдебиятының гейпара мәселелери, Нөкис-2004.Б. 30-32.
89. Юсупов Қ. Конфликт қахарманлар минез-қулқын ашыўдың негизи. Журналистика ва адабиёт: кеча ва бугун. (Илмий тўплами), 1-қисм. Т. : Юрист – маркази, 2008. 44-47.
90. Юсупов Қ. Прозада миллий психологияның сәўлеси. Журналистика ва адабиёт: кеча ва бугун. (Илмий тўплами), 2-қисм. Т. : «Юрист –медиа маркази», 2008. 148-150.
91. Юсупов Қ. Академик лицейларда Ажиниёз лирикасини ўқитишда кластер методини қўллаш. «Педагог кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлашнинг замонавий шаклларини жорий этиш муаммолари», (Илмий –амалий конференцияси материаллари), Тошкент, 2009. 284-285.
92. Юсупов Қ. Академик лицейларда Ажиниёз лирикасини ўқитишда бурчаклар методи билан ўрганиш. «Олий ва касб-хунар таълими тизимида профессор-ўқитувчиларнинг малакасини ошириш жараёнини такомиллаштириш муаммолари», (Илмий –амалий семинар материаллари), Бухоро, 14-15-май, 2009. 133-136.
93. Юсупов Қ. Көркем шығармалардың мазмунын үйрениў методикасы. Миллий идентивлик ва оммавий ахборот воситалари. (Илмий мақолалар тўплами), Т. : «Юрист –медиа маркази», 2009. 48-51.

94. Юсупов Қ. И.Юсупов поэзиясын оқытыу усыллары. «НМПИ илим билимлендириу хэм тәрбия мәселелерин раўажландырыудағы орны», (Республикалық илимий-теориялық конференция материаллары), Нөкис, «Қарақалпақстан», 2010, 185-187.
95. Юсупов К.А. Әдебиаттаныу илиминиң жан күйери еди... Илим хэм әдебиаттың машақатлы жолларында. (илимий-әдебий хэм еске түсириулер), Нөкис, 2012, 70-73.
96. Юсупов К.А.. Кәсип өнер коллежлеринде Т.Қайыпбергеновтиң «Көздин қарашығы» романын үйрениу усыллары. Илимий топлам (Магистрантлар ушын), Нөкис-2012.Б. 93-94.
97. Юсупов К.А. Т.Қайыпбергеновтиң «Қарақалпақ қызы» романында пейзаж хэм қахарман образы. Хәзирги филология илимлериниң әхмийетли мәселелери. 2013, 76-80.
98. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде Айдос бий образын үйрениу. (Айдос деген уллы киси.). Бердақ миллий мәдениятымыздың байтереги. Нөкис, Билим, 2013, 24-26.
99. Юсупов К.А. Әдилбай Қожықбаев-қарақалпақ әдебиятын изертлеуши. «Әдебиатшы - алым хэм устаз» ҚМУ, Нөкис, 2014, 125-133.
100. Юсупов К.А. Әжинияз шайырдың лирикасын оқытыуда интерактив методлардың қолланылыуы. «Қарақалпақ әдебиатының жарық жұлдызлары». (Илимий мақалалар топلامы). Нөкис, «Қарақалпақстан», 2015, 42-46.
101. Юсупов К.А. Т.Қайыпбергеновтың «Тәнхә өзиңе мәлим сыр» повестинде қахарман образын жасау усылы. «Қарақалпақ әдебиатының жарық жұлдызлары». (Илимий мақалалар топلامы). Нөкис, «Қарақалпақстан», 2015, 42-46.
102. Юсупов К.А. Ғәрезсизлик дәуирде Бердақ дәретиушилигиниң үйренилиуи. «Бердақ-классикалық әдебиатымыздың бийик шыңы» атамасындағы республикалық илимий-теориялық конференция материаллары топلامы. КМУ, Нөкис, 2017.
103. Юсупов К.А. Ғәрезсизлик дәуирде Бердақ дәретиушилигин үйрениу. «Классикалық әдебиаты жәмийеттеги манауий жаңаланыу мәселелери» атамасындағы халық аралық илимий-конференция материаллары топلامы., Нөкис, «Илим», 2017, 49-51.
104. Юсупов К.А. Содержание и способы изучения внеклассных работ по каракалпакской литературе в академических лицеях. (Международная научно-практическая конференция «Фундаментальные научных исследования».) Астана, 2018.стр.116-122.
105. Юсупов К.А. Фантастикалық романды таллау усыллары. / International scientific –online conference: Intellectual education techological solutions and innovative digital tools. Netherlands conference. January, 2023. - pp. 10-19.

106. Юсупов К.А. Изучение в современной каракалпакской прозы / “England” modern psychology and pedagogy: problems and solution. Vol. 11 No.1 (2023): London conference: January, 2023. - pp. 5-14.

107. Yusupov K.A. Scientific theoretical bases of discussing the significant works. Science and innovation international scientific journal volume 2 issue 9 september. UIF-2022: 8.2 / ISSN: 2181-3337/ scientists.uz. (<https://doi.org/10.5281/zenodo.8349677>.)

TA'LIM JARAYONI YAXLIT TIZIM SIFATIDA

Gulnoz To'laganova

Xalqaro innovatsion universiteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi.

Annotatsiya: *Ta'lim-tarbiya, yahlit tizim, tarbiya jarayoni, maktab, ta'lim sifati, kelesajak avlod.*

Kalit so'zlar: *Ta'lim, tamoyil, tizim, tarbiya, pedagogika, kelajak, tarix.*

Pedagogika kasbining paydo bo'lishiga e'tibor qaratilsa, shu narsa ko'rinadiki, dastlab uning doirasida differentsiallashuv va integratsiyalashuv jarayoni chegaralangan bo'lsa, keyinchalik ochiqchasiga ta'lim va tarbiya qarama-qarshi qo'yila boshladi: o'qituvchi o'qitadi, tarbiyachi esa tarbiyalaydi. Lekin XIX asrga kelib, taraqqiyparvar pedagoglarning ishlarida argumentlarni asoslashda ob'ektiv nuqtai nazardan ta'lim va tarbiyaga bir butun, yaxlit hodisa sifatida qarala boshladi. I.F. Gerbartning fikricha, tarbiyasiz ta'limda vosita bor, lekin maqsad yo'q, ta'limsiz esa maqsad bor, vosita etishmaydi.

Nemis pedagogi A. Disterveg, ta'limni tarbiyaning bir qismi sifatida qaraydi: "Ta'lim printsiplari bor ekan, hamisha tarbiya printsiplari ham bo'ladi, yoki aksincha".

Pedagogik jarayonning yagonaligi g'oyasi K.D Ushinskiy g'oyalarida chuqur ifodalangan. U pedagogik jarayonni maktab faoliyatining ma'muriy, o'quv va tarbiya elementlarini bir butun tizim sifatida tushundi.

Darhaqiqat, mamlakatimiz rahbarining agar bolalar erkin fikrlashni o'rganmasa, berilgan ta'lim past bo'lishi muqarrar", - degan ta'kidlari maktab ta'limi va didaktlar oldiga qo'ygan ijtimoiy buyurtma va jamiyat taraqqiyoti uchun zaruriy ehtiyojdir. Bu esa o'z navbatida ta'lim maqsadini to'g'ri belgilash, shu maqsadga muvofiq moddiy zamin, mazmun va vositalar tanlab, ularni o'zaro muvofiqlashtirish asosidagina amalga oshirilishi mumkin. Bunda bosh masala biriinchi navbatda ta'lim-tarbiya qanday shaxsni yetishtirib berishi haqidagi ijtimoiy talabdir. Birinchi Prezidentimizning yuqorida keltirilgan fikrlaridan anglashilib turibdiki, hozirgi davr kishilari erkin, mustaqil fikrlaydigan bo'lishi lozim. Shuning uchun milliy istiqloqlning ilk qadamlaridanoq ta'lim islohotlariga jiddiy kirishildi. Ta'lim maqsadining sovet davrida hukmron bo'lgan bilimdon ijrochi shaxsni tayyorlashdan mustaqil fikrli tadbirkor shaxsni yetishtirish yo'nalishida tubdan yangilanishi umumiy o'rta ta'limda barcha o'quv predmetlari maznuni va ta'lim usullarining yangilanishini talab qildi, zeroki maqsad hamisha usul va mazmuni belgilab kelgan.

Islom Karimovning " Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q" yo'q degan shiorlari mulliy istiqloq sharofati bilan kun tartibiga qo'yilgan bu maqsadning ildizlarini, asoslarini atroflicha o'tganishni, uni bo'lajak o'qituvchilar, til ta'limi va tadqiqi mutaxassislari orasida keng ommalashtirishni talab qiladi. SHu o'rinda shuni alohida ta'kidlash joizki, sovet davri didaktikasida ta'lim maqsadining ilmiy muhokamasi rasm emas edi, chunki ta'lim maqsadi davlat buyurtmasi - davlatning ta'lim oldida qo'ygan bosh vazifasi sanalib, o'sha davrlarda uni muhokama qilinishi, xususan, milliy respublikalarda mutlaqo mumkin emas edi. Shuning uchun mustaqillik havosida yayrab nafas olayotgan va dunyo iqtisodiy, ilmiy-madaniy hamjamiyatiga o'zining mustaqil taraqqiyot yo'li asosida shahdam qadamlar bilan

kirib borayotgan o'lkamizdagi har bir masala to'g'risida, Birinchi Prezidentimizning "Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch" asarlarida bayon etgan quyidagi fikrlari ta'lim maqsadiga ham to'la-to'kis aloqadordir: "Agar biz... bu o'ta muhim ishni o'z holiga, o'zibo'larchilikka tashlab qo'yadigan bo'lsak, muqaddas qadriyatlarimizga yo'g'rilgan va ulardan oziqlanadigan ma'naviyatimizdan, tarixiy xotiramizdan ayrilib, oxir-oqibatda o'zimiz intilgan umumbashariy taraqqiyot yo'ldan chetga chiqib qolishimiz mumkin.

El-yurtimiz ko'p asrlik tarixi davomida bunday mash'um xotiralarni necha bor ko'rgan, ularning jabrini tortgan. Shunday asoratlar tufayli tilimiz, dinimiz va ma'naviyatimiz bir paytlar qanday xavf ostida qolganini barchamiz yaxshi bilamiz. Ana shu fojeali o'tmish, bosib o'tgan mashaqqatli yo'limiz barchamizga saboq bo'lishi, bugungi voqelikni teran tahlil qilib, mavjud tahdidlarga nisbatan doimo ogoh bo'lib yashashga da'vat etishi lozim. O'z tarixini bilmaydigan, kechagi kunini unutgan millatning kelajagu yo'q.

- O'zbekistonimizda turkiy ma'rifatparvarlarning eramizning VII-VIII asrlardayoq o'rta qo'ygan "tukriylarga turkona ta'lim berish" maqsadi uzoq mashaqqatli yo'ldan keyin faqat milliy istiqlol sharofati bilan amalda voqelanganligini kitobxonga yetkaza olgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. N. Abdurahmonov, Qadimgi tarkiy til.
2. Y. Abdullayev. Eski o'zbek maktablarida savod chiqarish.
3. I.A. Karimov . Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch.
4. Internit manbaalari.

ETIL SPIRTI HAMDA ENERGETIK ICHIMLIK LARNING ME'DA OSTI
BEZIDA RIVOJLANUVCHI MORFOFUNKSIONAL O'ZGARISHLARIGA TA'SIRI

Ilyasov A. S

Navoiy innovatsiya universiteti

Davronova M. Sh

Buxoro davlat tibbiyot instituti

Avezov A.U

Aytimova G.Yu

Toshkent tibbiyot akademiyasi Urganch filiali3

Spirтли ichimliklar butun ovqat hazm qilish traktida so'riladi. Boshqa oziq moddalardan farqli o'laroq, spirt oshqozon shilliq qavati orqali, shuningdek ingichka ichakda ham to'g'ridan-to'g'ri qonga so'riladi. Spirтли ichimliklar metabolizmi asosan jigarda bo'lsada, ba'zan tanadagi boshqa hujayralar orqali ham alkogol metabolizmi amalga oshirishlari mumkin. Metabolizm davomida alkogol asetaldegidga aylanadi.

Ma'lumotlarga ko'ra, keyingi yigirma yilliklar ichida energetik ichimliklarning iste'mol qilinishi yoshlar orasida keskin oshgan. Energetik ichimliklar tarkibidagi ko'plagan har xil turdagi ingredientlar turli a'zolar va tizimlarga salbiy ta'sir qilib, noxush oqibatlariga olib keladi.

Energetik ichimliklarning ta'siri odamni dozani oshirishga undaydi: dastlab qo'zg'aluvchanlik sodir bo'lib, keyin keskin pasayadi va bunda odam yana bitta energetik ichimlik kerakligi haqida o'ylay boshlaydi. "Qaramlilik" kompleks ta'sirga ega bo'lib, xuddi bir energetik iste'molidan keyin o'zini yana ham tetik his qilib, hayotda yashovchanlik qobiliyatini yanada oshirgandek seziladi.

Energetik ichimliklar tarkibida ko'p miqdorda glyukoza bo'lganligidan kimyoviy-biologik tobelik ham yuzaga kelishi mumkin.

Muammoning dolzarbligi shundan iboratki, oxirgi yillar davomida jahon adabiyotlarida energetik ichimliklar ta'sirida parenximatoz a'zolarining morfofunktsional o'zgarishlari asnosida yuzaga keluvchi patomorfologik jarayonlarni aniqlash, profilaktik chora tadbirlarning optimal usullarini ishlab chiqish dolzarb bo'lib kolmoqda.

Oshqozon osti bezi ekzokrin va endokrin funksiyalarni bajaradigan murakkab a'zo bo'lib, glyukagonni, insulinni, somatostatinni, grelin va oshqozon osti bezi polipeptidlarini ishlab chiqaruvchi a'zo hisoblanadi. Oshqozon osti bezini o'rganish davomida olib borilayotgan morfologik tadqiqotlari asosan atsinar va orolcha hujayralariga qaratilgan bo'lib, bez yo'llari epiteliysiga ham e'tibor beriladi.

Oshqozon osti bezini alkagoldan zaharlanishida o'tkir va surunkali pankreatit holatlari ko'rinishida namoyon bo'ladi. Tajriba kalamushlarida oshqozon osti bezining alkagoldan zararlanishidagi morfologik belgilari o'rganildi. Kalamushlarda me'da osti bezi biopsiya namunalarini ultrastrukturaviy o'rganishda bez yo'llari va atsinar hujayralardagi oraliq filamentlarning yig'ilib qolgan holatlari mavjudligi aniqlandi.

Alkagol ta'siri natijasida oshqozon osti bezidagi ekzokrin funksiyasi susayadi, suv va bikarbonatlar sekretsionalari kamayadi. Pankreatik sekret suyuq qismi miqdorining pasayishi uning yopishqoqligi oshishi va oqsillar pretsipitatsiyalanishi boshlanganligidan darak beradi. Oqsilli pretsipitatlar bez yo'llarining torayishiga, so'ngra ularni to'liq obstruksiyasiga olib kelganligi ma'lum bo'ldi. Duodeno-pankreatik reflyuksi bo'lganda oshqozon osti bezi kanaliga oson kiradigan peroksid birikmalari va yog' kislotalarining erkin radikal oksidlanish mahsulotlari safro bilan chiqishining ko'payishi yallig'lanish jarayonlarini kuchaytiradi va kalsinatlar paydo bo'lishiga olib kelgan.

Demak, o'tkir va surunkali pankreatit bilan bog'liq asoratlar, shu jumladan oshqozon osti bezi to'qimalarining chandiqlari va qaytmas shikastlanishlar uning samaradorligini kamaytiradi va boshqa muammolarga, jumladan, to'yib ovqatlanmaslik, glyukoza metabolizmining buzilishi va davolashda qiyinchilik tug'diradigan surunkali pankreatit bilan bog'liq diabetga olib kelishi mumkin

THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE(AL) IN PERSONALIZING TRAVEL RECOMMENDATIONS

Maftunabonu Qodirova Oybek kizi

Kimyo International University in Tashkent KIUT

Student of group MTOU-9E

Abstract: *This article presents thoughts and opinions about traveling and the use of artificial intelligence in the process of traveling.*

Key words: *Artificial intelligence, information technology, internet, AI, travel, reservation, transport.*

Time is rapidly advancing. 20 years ago, a person carrying a brick-like button phone on the street attracted everyone's attention, but today, through that phone, they have become a smartphone - we watch movies, shop at home, it has become normal for us to observe our child's school life, read, communicate and do many other things.

The field of information technology has undergone huge transformations in recent decades and has changed our entire life. Cloud technologies, 5G and the Internet, social networks covering billions, the incredible development of the media... These incredible discoveries can be continued. Undoubtedly, artificial intelligence, which managed to create a sensation worldwide, and completely new directions that emerged in connection with it, were the peak of these technological innovations.

As the world advances technologically, various industries are embracing artificial intelligence (AI) to improve their services and make them more efficient. The tourism industry is no exception to this trend. Imagine you are planning a trip. Decades ago, you spent a lot of time and effort looking at location and accommodation options, booking flights, booking hotels, renting cars, and other travel-related activities. Today, with the help of machine learning and artificial intelligence, you can use a one-stop travel platform to plan and book everything. Best of all, you don't have to leave your home, or even your bed.

This convenience would not be possible without machine learning and artificial intelligence technologies, which have been actively used by the travel, tourism and hospitality industry in recent years. Here, you'll learn about the use of ML and AI in travel and how they're changing domain businesses.

Artificial intelligence is a branch of computer science that focuses on creating intelligent machines that can perform commonly required tasks. Human intelligence, such as problem solving, decision making, and language comprehension.

The travel industry faces various challenges such as providing a personalized travel experience, improving customer service, improving transportation and logistics, and providing a great travel experience. Fortunately, artificial intelligence is helping to overcome these challenges and transform the industry.

Artificial intelligence helps travelers personalize their travel experience by providing personalized recommendations and itineraries based on their preferences, budget and past travel behavior.

AI algorithms can analyze large amounts of data, such as flight schedules, hotel prices, and popular tourist destinations, to provide you with personalized recommendations.

AI is also changing the customer service experience in the travel industry. With smart virtual assistants, travelers can get help 24/7 from anywhere in the world. These virtual assistants can handle customer inquiries and complaints, make travel arrangements and provide real-time translation services for global travelers.

Virtual travel assistants can range from suggesting travel directions to providing local weather information to even booking a room/flight or car rental. Travel chatbots are often integrated with instant messaging platforms such as Skype, Facebook Messenger, Telegram, and Slack.

For example, Expedia, one of the world's leading travel agencies, launched Facebook Messenger bots to help travelers choose and book the right hotel. Type @Expedia in the chat box and you can start using the bot and use its guidance to choose the right hotel for a specific city and date. It's not very good - you'll have to answer the same questions several times in a row - but at the end of the day, the robot will help you book and manage the trip.

Artificial intelligence (AI) plays a crucial role in personalizing travel recommendations using large amounts of data and advanced algorithms. Here are some ways AI can improve the travel experience:

1. Personalized recommendations: AI analyzes user preferences, previous travel history, online behavior and feedback to provide personalized recommendations. It takes into account factors such as destination, budget, interests and travel patterns to suggest customized itineraries, accommodation and activities.

2. Intelligent travel planning: AI-powered travel platforms can create optimized and detailed travel plans based on various parameters. It considers factors such as time, distance, traffic and user preferences to create efficient routes to ensure travelers maximize their time and experience.

3. Natural Language Processing (NLP): Through NLP, AI can understand and interpret natural language. It allows travelers to interact with AI-powered travel assistants, or chatbots, in conversational language to get personalized recommendations, make reservations, and receive real-time assistance.

4. Dynamic Pricing and Booking: AI algorithms can analyze historical price trends, demand patterns and other variables to offer pricing and availability in real-time. It helps travelers find the best deals, discounts and packages that suit their needs.

5. Intelligent customer service: AI-powered chatbots and virtual assistants can provide fast and personalized customer support 24/7. They can handle common queries, resolve complaints and make suggestions that improve the overall travel experience.

6. Intelligent support: AI can provide real-time information on weather conditions, local events, attractions and transportation options. It can also provide suggestions for nearby restaurants, attractions, and activities based on personal preferences.

Through the use of artificial intelligence, travel platforms can deliver highly personalized experiences, saving time and effort for travelers and providing recommendations tailored to their unique preferences and interests.

From personalized recommendations and improved booking experiences to intelligent transportation, logistics and engaging travel experiences, AI is revolutionizing the travel industry. While there are concerns about the ethical use of AI in industry, it is critical to address these concerns and ensure responsible and transparent use of AI.

The future of AI in travel is bright, and travelers can expect personalized, efficient and immersive travel experiences. As AI continues to evolve and improve, it will undoubtedly play a more important role.

REFERENCES:

1. Кимес, С. Э. (2018). The Future of Artificial Intelligence in the Hospitality Industry. Доклад, представленный на конференции Hospitality and Tourism 4.0: The Fourth Industrial Revolution Conference.
2. Yu, X., & Qiu, H. (2021). Artificial Intelligence and the Future of Travel. *Tourism Review*, 76(2), 345-358. <https://doi.org/10.1108/TR-11-2019-0321>
3. Song, H., & Hsu, C. H. C. (2018). Big Data Analytics and Machine Learning in Tourism: A Review of the Literature and Applications. *Tourism Economics*, 24(3), 323-351. <https://doi.org/10.1177/1354816618765395>
4. <http://m.srcyrl.manly-battery.com/info/machine-learning-and-artificial-intelligence-i-62580155.html>
5. <https://mpost.io/uz/the-impact-of-artificial-intelligence-on-the-travel-industry/>

MDH MAMLAKATLARIDA PARLAMENT NAZORATINING O'ZIGA XOS
XUSUSIYATLARI

Muhammadjonov Abrorjon Akmaljon o'g'li

TDYU magistranti

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi MDH mamlakatlarida parlament nazoratining o'ziga xos xususiyatlari hamda parlament nazorati turlari va tamoyillari haqida batafsil bayon qilingan. Shuningdek, MDH davlatlaridagi parlament nazoratining shakllari va nazoratni amalga oshirishdagi umumiy tamoyillar atroflicha bayon qilingan. Parlament nazoratining huquqiy asoslari, shu bilan birga parlament nazoratini amalga oshirishdagi kamchilik va yutuqlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: parlament nazorati, tamoyil, nazorat shakllari, umumiy xususiyatlari, huquqiy asoslar.

Abstract: This thesis describes in detail the specific features of parliamentary control in the CIS countries, as well as the types and principles of parliamentary control. Also, the forms of parliamentary control in the CIS countries and the general principles of control are described in detail. The legal bases of parliamentary control, as well as shortcomings and achievements in the implementation of parliamentary control are analyzed.

Key words: parliamentary control, principle, forms of control, general features, legal bases.

KIRISH

MDH davlatlarida parlament nazoratini tartibga solinishi unga a'zo bo'lgan davlatlarda tur xil jihatlari bilan farq qilishi mumkin, chunki har bir davlatning o'ziga xos siyosiy tizimi va qonunchilik bazasi mavjud. MDH mamlakatlarida parlament nazoratini tartibga solinishi hamda amaliyoti haqida gap ketganda, bir qancha umumiy jihatlarni mavjud ular quyidagilardan iborat: konstitutsiyaviy qoidalar; huquqiy baza; parlament qo'mitalari; moliyaviy audit va byudjet nazorati; parlamentlararo hamkorlik kabi umumiy jihatlarni ko'rishimiz mumkin.

Biroq MDH mamlakatlaridagi parlament nazoratining kamchiliklari hamda yutuqlari haqida Rossiyalik huquqshunos olim G.Y. Zenin tomonidan MDH davlatlarida parlament nazorati institutining konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari tahlil etilib, parlament nazoratining mavjud bo'lgan quyidagi shakllari keltirib o'tilgan: deputat va parlament so'rovi; "hukumat soati"; "hukumat kuni"; parlament tergov. Shuningdek, G.Y. Zenin MDH davlatlarida parlament nazorati bo'yicha parlament nazorati shakllari to'liq tartibga solinmaganligi, parlament nazorati shakllarini faktik kamchiliklar va o'zaro ziddiyatlarga egali kabi kamchiliklar keltirilgan. Ushbu kamchiliklarni bartaraf etish uchun parlament nazoratining asosiy qoidalari va prinsiplarini amaldagi qonunlarda yoki yangi qonunlarda mustahkamlash lozimligini ta'kidlaydi.

Asosiy qism. MDHning qator davlatlarida parlament yoki uning quyi palatasi qaror qabul qilishi hukumatga bo'lgan ishonch masalasini ko'rib chiqish va shu orqali uni javobgarlikka tortishga asos bo'ladi. Shu bilan bir qatorda MDH davlatlarida parlament

ishonchining yo'qolishi hukumat vakolatlarining muddatidan oldin tugatilishiga olib keladi. Misol uchun (Moldova, Armaniston, Ukraina, Qirg'iziston va O'zbekiston). MDHning ayrim mamlakatlarida hukumat parlament ishonchiga umuman muhtoj emas (Turmaniston, Tojikiston). Ozarbayjon va Qozog'istonda parlament hukumatga ishonch masalasini hal qilish huquqiga ega. Biroq bu qaror davlat rahbari uchun maslahat xarakteriga ega. MDHning qolgan mamlakatlarida (Rossiya Federatsiyasi, Belarus Respublikasi)da ulardagi vaziyat aniq belgilanmagan. Bu mamlakatlarda hukumatning parlament ishonchini yo'qotishi davlat rahbari qaroriga ko'ra parlamentning o'zi vakolatlarining muddatidan oldin tugatilishiga olib kelishi mumkin.

Qozog'istonda hukumat parlament yoki uning palatalaridan biriga o'z faoliyati natijalari to'g'risida muntazam ravishda hisobot bermaydi. Biroq parlamentning har bir palatasi mustaqil ravishda palata deputatlari umumiy sonining kamida uchdan bir qismi tashabbusi bilan hukumat a'zolarining o'z faoliyatiga oid masalalar yuzasidan hisobotlarni eshitish huquqiga ega. Shuningdek, Tojikistonda hukumat o'z faoliyati natijalari yuzasidan parlamentga hisobot bermaydi. MDH davlatlarida ijro hokimiyati ustidan parlament nazorati shakllaridan biri bu "Hukumat soati" instituti barcha MDH mamlakatlarida o'rnatilmagan. Ayrim davlatlarda prezident ijro hokimiyatining boshlig'i bo'lgan mamlakatlarida misol uchun (Ozarbayjon, Tojikiston, Turkmaniston) nazarda tutilmagan, boshqa mamlakatlarda belgilangan.

MDH mamlakatlarida parlamentlarning nazorat salohiyati har xil ekanligini ta'kidlash lozim. Bundan tashqari, bir qator MDH davlatlarida joriy byudjet nazoratini amalga oshirish (Belarus Respublikasi va O'zbekiston) hamda inson va fuqaroning huquq va erkinliklariga rioya etilishi ustidan nazorat (Qozog'iston),shu bilan birgalikda,"Ovoz berish institutining mavjudligi hamda ishonchli nazorat va muvozanat tizimining elementi sifatida", bu prezidentga kerak bo'lganda parlament quyi palatasini tarqatib yuborishga imkon beradi (Rossiya Federatsiyasi va Belarus Respublikasi), shuningdek, parlament nazoratining bunday samarali shakllarining yo'qligi bilan izohlanadi. Hukumatning faoliyat natijalari to'g'risidagi hisobotini(Qozog'iston) parlament tekshiruvini (Qozog'iston va Belorussiya Respublikasi) tasdiqlash bir qator davlatlarning ijro etuvchi hokimiyat sohasidagi davlat rahbarining aniq bo'rtirilgan vakolatlari haqida gapirishga imkon beradi. Yuqorida tilga olingan MDH davlatlari ayniqsa Belarus Respublikasi va Qozog'istonda.

Umuman olganda MDH mamlakatlarida parlament nazoratini tartibga solish bevosita boshqaruv shakliga ham bog'liqdir. Prezidentlik respublikalardan farqli o'laroq, parlamentning bu nazorat shakli barcha parlamentli va aralash respublikalarda ifodalanadi. Birinchi navbatda hukumatga ishonchsizlik bildirish bunga olib keladi, iste'foga chiqish (Armaniston), ikkinchisida esa mamlakat prezidenti ikkalasiga ham haqli, hukumatni iste'foga chiqarish yoki qarorga rozi bo'lmaslik parlament (Qozog'istonda, hatto bir necha marta ishonchsizlik bildirgan holda ham Prezident hukumatni iste'foga chiqarmaslik huquqiga ega). Hukumatga ishonchsizlik bildirish qaror sifatida qabul qilinadi, odatda ko'pchilik ovozi bilan amalga oshiriladi. O'zbekistonda hukumatga ishonch masalasini ikkala palata ham bildirishi mumkin. Qozog'istonda umuman parlament yoki uning quyi palatasi, Belorussiyada esa faqat parlamentning quyi palatasi tomonidan hukumatga ishonchsizlik bildiriladi.

MDH mamlakatlarida ham umumiy, ham individual modellar qo'llaniladi, hukumat a'zolarining javobgarligida. Masalan, Qirg'iziston va Gruziyada parlament umuman hukumatga ham, hamda uning a'zolari ham ishonchsizlik bildirish huquqiga egadir.

MDH davlatlarining konstitutsiyalarida ham ma'lum cheklovlar o'rnatilgan parlament ishonchsizlik votumini bildirish uchun. Masalan, Qirg'izistonda parlament faqat natijalar asosida hukumatga ishonchsizlik bildirishi mumkin. Bosh vazirning hukumat faoliyati to'g'risidagi hisobotini ko'rib chiqish vakolati hamda 6 oy davomida hukumatga nisbatan ishonchsizlik bildirish prezidentning vakolatidadir. Belarussiyada javobgarlik masalasi hukumatga nisbatan faoliyat dasturi tasdiqlangandan keyin bir yil ichida mumkin emas. Aytish joizki, bir qator MDH mamlakatlarida byudjet nazorati parlament emas, prezident tomonidan amalga oshiriladi. Shunday qilib, O'zbekistonda byudjet nazorati organi rahbari, parlamentning yuqori palatasi tomonidan tuziladi, faqat prezidentning rais tayinlash to'g'risidagi farmonini tasdiqlaydi (Hisob palatasi). Belarus Respublikasida Davlat nazorati qo'mitasi faqat prezident tomonidan tuzilgan, Turkmanistonda Oliy nazorat palatasi ham Prezident tomonidan tuziladi.

Fikrimizcha, MDH mamlakatlarida parlament nazorati quyidagi shakllarda amalga oshirildi: 1. Dastlabki, joriy, kuzativ hamda byudjet nazorati. 2. Davlat organlari faoliyatining bajarilishini nazorat qilish. 3. Inson va fuqaroning huquq va erkinliklariga rioya etilishini nazorat qilish. 4. "Hukumat soati" ushbu parlament nazorati barcha MDH mamlakatlarida amalga oshirilmoqda. 5. Cheklangan vaqt omilini hisobga olish, hukumat soati va unga taklif qilish imkoniyati yo'qligi. ushbu shaklda faqat parlament so'rovi amalga oshiriladi. 6. Parlament tekshiruvi, 7. Davlat rahbarini (prezidentini) lavozimidan chetlatish tartibi. Ushbu tartib parlamentning ikkala palatasi birgalikda (Qozog'iston, Tojikiston) yoki alohida yig'ilish tartibida (Belarus), parlamentning faqat yuqori palatasi tomonidan Rossiya Federatsiyasi) yoxud parlament (Ukraina, Qizg'iziston, Armaniston), konstitutsiyaviy nazorat organi tomonidan (Ozarbayjon), shuningdek, xalq referendumini (Turkmaniston, Moldova).

Xulosa. MDH mamlakatlarida parlament nazoratining o'ziga xos xususiyatlari bevosita davlat boshqaruv shakli hamda mamlakatlarning qonunchiligi bilan farqlanadi. Shuningdek, MDH a'zo mamlakatlarning iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy hamda siyosiy jihatdan turlicha rivojlanganligi ham parlament nazoratini turli xil shakllarda amalga oshirilishiga sabab bo'lmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Зенин Г. Е. // Основные конституционные –правовые проблематского контроля в странах СНГ// Конституционное и муниципальное право №2//2014-С.72-77.
2. Более подробно об этом см.: Нечкин А.В. Ответственность правительства и его отдельных членов в государствах СНГ // Право и государство. 2016. № 2. С. 51-54
3. См. п. 6 ч. 1 ст. 57 Конституции Республики Казахстан.
4. В Казахстане по конституционной реформе 2017 г. более 30 полномочий

Президента переданы Правительству и Парламенту (по инициативе главы государства) – Ред

5. Манинова Т.А., 3 курс магистратуры ИГСУ РАНХиГС Россия, г. Москва
МОДЕЛИ ПАРЛАМЕНТСКОГО КОНТРОЛЯ В СТРАНАХ СНГ: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

BARKAMOL AVLODNI VOYAGA YETKAZISHDA MUSTAHKAM OILANING
O‘RNI

F.A. Qurbonova
QDPI katta o‘qituvchi

Annotatsiya: Maqolada inson ma’naviy kamolotida sog‘lom oilaviy muhitning o‘rni beqiyos ekanligi Normurod Norqobilovning “Qizcha” hikoyasi tahlilda ochib berilgan. Yozuvchining mehrga tashna qizaloqning ruhiy olami, ichki kechinmalari, dard va istiroblarini ko‘rsatib berishdagi so‘z qo‘llash mahorati xususida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘z: sog‘lom muhit, komil inson, ma’naviy tanazzul, ruhiy kechinma, badiiy psixologizm, personaj nutqi.

Kishilik jamiyatining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti tarixidan ma’lumki, bola shaxsining kamoloti oilada shakllanadi. Oila -jamiyat hayotining kichik bir debochasi bo‘lib, har tomonlama sog‘lom, barkamol avlodni voyaga yetkazish uchun ma’sul bo‘lgan g‘oyat muhim tarbiya o‘chog‘idir. Oilada qanchalik sog‘lom muhit hukmronlik qilsa, bolaning har tomonlama kamol topishi, komil inson bo‘lib yetishishi uchun shunchalik keng imkoniyatlar ochiladi.

Sog‘lom oilaviy muhit o‘zi nima? Sog‘lom oilaviy muhit bu ota-onaning bir biriga ishonchi, farzandlar oldidagi ibrati, oila a’zolarining bir-birlariga mehru muhabbatidir. U adolat, sabr-qanoat, izzat-hurmat, halollik, g‘amxo‘rlilik va rostgo‘ylik asosiga quriladi. O‘z-o‘zidan bunday oilada tarbiya topgan farzandlar jismonan sog‘lom, aqlan yetuk, ruhan tetik bo‘lib voyaga yetadilar. Ertaga yurt sha’nini, ota-ona qadrini har narsadan ustun qo‘yadigan, or-nomusli, vijdoni pok barkamol shaxs bo‘lib voyaga yetadilar. Bordi-yu oilada ma’naviy muhit yomon bo‘lsa-chi, ota loqayd, ona xudbin, har ikkisi ham farzand tarbiyasiga e’tiborsiz, befarq bo‘lsa-chi? Bunday oilada voyaga yetayotgan farzandlar ahvoli qanday kechadi? Bugun moddiy boylikni ma’naviy boylikdan ustun qo‘yadigan, o‘z huzur-halovati bilan bo‘lib, farzand tarbiyasiga loqayd ota-onani ertaga nima kutadIste’dodli yozuvchi Normurod Norqobilov “Qizcha” hikoyasida xuddi shu muammoni o‘rtaga tashlaydi. Mehrga tashna qizaloqning ruhiy olami, ichki kechinmalari, dard va istiroblarini ko‘rsatish orqali oshkora ko‘zga tashlanmasa-da, ma’naviy hayotini izdan chiqarishga ta’sir ko‘rsatadigan jiddiy xatar-loqaydlik va uning oqibatlari haqida hikoya qiladi.

Hikoya qahramoni 5-6 yoshlar chamasidagi jajji qizcha. (Yozuvchi unga atayin ism qo‘ymagan) Voqea yomg‘ir shivirlab turgan kuz oqshomlaridan birida sodir bo‘ladi. “Hovlida muzdek yomg‘ir ostida dovdiragancha, ichkaridan eshitilayotgan shovqin-suronga qo‘rquv ila quloq turtarkan, ichki bir shuur yetovida inga yaqinlashganini bilmay qoldi... Shu payt eshik sharaqlab ochildi-da, ichkaridan uloqtirilgan piyola hovli yuziga tushib chil-chil bo‘ldi. Qizaloq beixtiyor inga talpindi. Ilonday bilanglab, itning iniga kiradi...Qizaloq burchakka surilib, namiqqan namat ustida g‘ujanak bo‘lib o‘tirarkan, butun fikri-zikri ichkarida edi. Ovozlarining past-balandligiga qarab uydagi holni his etib turardi. Agar ovoz shu tarzda sokinlashaversa hademay janjal nihoyasiga yetadi. ...In devoriga orqasini tirab,

namiqqan namatga junjilib o'tirgan qizaloq ichkaridagi ovoznning kuchayishidan janjal hali - beri tugamasligini fahmladi... Janjalning borishiga qarab, ichkaridagi manzarani tasavvur etdi. Chamasi, otasi katta xona eshigiga yetolmay qolgan. Ketishiga onasining tinimsiz javrashi monelik qilmoqda. Onasi atiga bir zumgina chakagini o'chirsa boldi, otasi katta xonaga kirishga ulguradi. Shu bilan janjal ham yakun topib, onasi qolgan alamini qozon-tovog'idan oladi. Afsus, onasi tinchishini xayoliga ham keltirmas edi. Dam-badam, nega ichasiz deb chinqiradi, ammo so'roviga javob ham kutmay, javrashda davom etardi. Aslini olganda, janjalga otasining ichishi sabab emas, shunchaki, bir bahona u. Bu galgi mashmashaga onasining tug'ilgan kuni turtki bo'lgandi. Ota uchun tug'ilgan kunlar ahamiyatsiz narsa edi. Biroq bu xil yig'inlarni kutib yashaydigan, tiriklikning mazmunini mana shu kabi marosimlardagina ko'radigan ona o'zini xo'rlangan his etadi. Qizaloq ichkaridagi janjalning tinchishini behuda kutar ekan, qovoqlari og'irlashib, boshini devorga suyadi. Kipriklari chaplashishga ulgurmay birdan yomg'ir kuchayib u cho'chib tushdi" [1.]

Yozuvchi bu tasvirlar orqali qizcha yashayotgan oilaviy muhitning qay darajada ayanchli, fojiali ekaniga alohida urg'u beradi. Achinarlisi shunda ediki, uydagilarning uzluksiz g'ishavasi tufayli keraksiz bir buyumdek nazardan chetda qolgan qizaloq tirik vujudligini, dilgirlikdan mitti yuragi azob tortishni na beparvo ota, na takabbur ona his etardi. U ota-onasining tinch totuv yashashlarini ukasi ikkalasiga g'amxo'rlik qilishlarini, sevib erkalashlarini juda- juda istardi. Afsus, onasi ko'p hollarda bunday qilmaydi. Onasi otasiga qovog' osib, qosh chimiradi. Bu narsa otasiga yoqmay do'q uradi. Onasining to'ngillashi uniki danda darg'azabroq bo'ladi. Oqibatda uydan janjal arimaydi. Bunday kezlarda qizaloqning yuragi siqilib chug'urlashib yurgan chumchuqlarga qo'shilib, uzoq-uzoqlarga uchib ketgisi, ko'm-ko'k osmon qo'yniga singib ketgisi keladi. Qizchani mitti yuragi mehrga tashna.

"It qavatiga kirgach, anchagina xotirjamlangan qizaloq janjal ovozigga e'tibor bermay qo'yadi. Endi u itning pinjiga kirib, isinmoqni o'yladi. It ulkan edi. Qizaloq uning pinjiga bemalol joylashdi. Qizchani muzdek yanoqlarini bir ikki yalab qo'ydi. Xuddi qizcha bilan umr bo'yi bir katakda yashab kelayotgandek, tezda unga ko'nikib ham qoldi. Tashqarida tinimsiz yomg'ir quyadi. Uydagi janjal ancha kech tugadi...Qizcha esa janjal bosilganidan bexabar, itning pinjida shirin tushlar ko'rib yotardi" [1.].

Uydagilar qizning yo'qligini juda kech payqashadi. Ayol butunlay sarosimada, "To'qlik va nodonlikning nuqsi urmish ko'zlaridagi kibr - havo" o'rnini talvasa egallagan. Er dovdirab ko'chaga yugurgan. Hovli qo'ni-qo'shniga to'ladi. Qizcha hech qayerda yo'q edi. "Bu vaqtda itning torgina inida o'zi istagan mehr, osoyishtalikni topgan qizaloq to'palondan bexabar tinchgina uxlab yotardi. Faqat it bezovta edi. Qizaloqning bag'ridan tortib olishlarini payqab, notinchlansa-da, lekin uni qo'zgatib yuborishidan cho'chib qimirlamas edi. U g'ujanak bo'lib yotgan qizaloqning yuzini issiq tili bilan oxista yalar ekan, inga qiziqsinab mo'ralagan kimsaning sharpasini sezib g'azabkor irilladi. Biroq kimsa qizchani ko'rishga ulguradi". Ushbu satrlarni o'qir ekansiz, qalbingizda itga nisbatan iliq mehr tuyg'usi uygo'na boshlaydi. Asar oxiriga kelib esa bu tuyg'u qalbingizdan yana-da mustahkam o'rin egallaydi. Yozuvchi it ruhiyatidagi g'alayonlarni, qalbida vujudga kelgan mehr-muhabbat hislarini san'atkorona ifodalay olgan.

Hovlidagi shovqindan uyg`onib ketgan qizaloq indan o`rmlab chiqdi-da, shuursiz bir holatda borib, itning bo`ynidan quchib oladi. Qizchani itdan ajratib, uyga olib kirishadi. Sovuqqotgan qo`l oyoqlarini ishqalay boshlashadi. Qizaloq goh tepasidagi odamlarga, goh baland shiftga jovdirab boqarkan, beixtiyor xarxasha qiladi .

- Itimga ketaman! Itimgaa ...?

Hikoyaning eng ta`sirchan markaziy nuqtasi bu o`rinlarni o`qir ekansiz, ko`zingizga yosh keladi. Bu esa yozuvchining voqeylikni badiiy tasvirlash, o`quvchi ruhiyatiga ta`sir o`tqaza bilish qobiliyatining yuksakligidan dalolatdir.

Ota farzandining o`zini ko`rkam uyidan ko`ra itning torgina uyini ma`qul ko`rishi, ba`zi bolakaylarga o`xshab otamga boraman yoki onamga boraman deb emas, "Itimga ketaman" deb xarxasha qilishni borib turgan fojia ekanini favqulodda anglab yetdi.

Ayol esa yana eski holiga qaytishga ulgiran, manmanlik va tajanglik ko`zlariga qayta inib qo`shni xotinga gap ma`qullash bilan ovora edi. Qizchani iztiroblari uning uchun begona edi.

Ota ko`zlarini qizchaga tikarkan, uning bu dilgir sharoitda yashashga mahkumligidan ichi achinib ketdi. Bu muhitni tuzatmoqqa oqizligidan boshini gunohkorona egdi.

Tashqarida esa, it alamli g`ingshir, akkilar edi. Ota o`ylaganidek, u ochlikdan emas butunlay o`zga tuyg`udan bezovta edi.

Xulosa qilib aytganda, hikoya bizni yon-atrofimizda bo`layotgan voqealarni kuzatishga, o`ylashga, chuqur mushohada qilishga undaydi. Yosh avlodni komil inson qilib tarbiyalash ishiga befarq bo`lmaslikka chaqiradi. Tarbiyaga e`tiborsizlikning oqibati nimalarga olib kelishini o`z vaqtida Abdulla Avloniy "Tarbiya biz uchun yo hayot - yo mamot, yo najot - yo halokat, yo saodat - yo falokat masalasidir" deb yozganda haq edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. N.Norqobilov. Bekatdagi oq uycha. Hikoyalar va qissalar. – T., Sharq. 2000.
2. A. Avloniy. Turkiy guliston yohud axloq . – T., O`qituvchi. 1994.
3. Agzamovna, Kurbanova Feruza. "Study of Modern Uzbek Written Literature and Folklore." EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION 2.5 (2022): 142-145.
4. Qurbonova, Feruza. "Classic traditions and folklore motivations in the stories of Isajan Sultan." ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 11.3 (2021): 492-495.
5. Agzamovna, Kurbanova Feruza. "Artistic speech is a factor of creating the hero's spirit (on the stories of Isajan Sultan)." ASIAN JOURNAL OF MULTIDIMENSIONAL RESEARCH 10.5 (2021): 37-39.

EKOLOGIK-HUQUQIY JAVOBGARLIK TIZIMI VA EKOLOGIK-HUQUQIY JAVOBGARLIKNING TURLARI

Abduraximov Abdulaziz Abdurazzaq o'g'li

Toshkent davlat yuridik universiteti magistranti

E-mail. abduraximovabdulaziz416@gmail.com

Annotatsiya: Ekologik huquqiy javobgarlik turlari, vazifalari va maqsadlari to'g'risida hamda atrof muhitga, hayvonat olamiga zarar yetkazilgan taqdirda jinoiy javobgarlikga tortilish masalalari haqida fikrlar yuritilgan.

Kalit so'zlar: Ekologik javobgarlik, ekologik-huquqiy javobgarlik, yashil makon, rag'batlantiruvchi funksiya, kompensatsion funksiya, preventiv funksiya.

Bugungi tobora sanoatlashib borayotgan global dunyoda atrof-tabiiy muhitni muhofaza qilish dolzarb masalalardan biri sanaladi. Negaki, so'nggi chorak asrda yer yuzida aholi soni ortishi natijasida insonning tabiatga ta'siri ortdi. Insoniyat o'z yashash ehtiyojlarini qondirish maqsadida sanoqsiz korxonalar barpo etdi, daryolarni to'sib to'g'onlar, o'rmonlarni kesib shaharlar qurdi, tabiiy boyliklarni o'z ehtiyojlari yo'lida hisobsiz ishlata boshladi. Buning natijasida tabiatga ulkan miqdorda, turli shakldagi chiqindilar chiqarilib ifloslanish darajasi ortdi, ko'plab hududlarda hayvonot va o'simlik dunyosi uchun tabiiy yashash sharoiti qiyinlashishi yoki butunlay yo'qolishi natijasida hayvonot va o'simlik dunyosida yo'qotishlar vujudga keldi. Hozirgi kunda dolzarb masalalar quyidagilar:

1. Atrof-muhitga chiqarilayotgan chiqindi miqdorini kamaytirib, tabiatni ifloslanishdan saqlash;
  2. Ekologik huquqbuzarliklar uchun yetarlicha javobgarlik belgilash hamda uning ijrosi ta'minlash;
  3. Ekologik huquqbuzarliklar sodir etilishining oldini olish va yer osti va yer usti boyliklardan maqsadli foydalanishni yo'lga qo'yish;
  4. Jamiyatimizda ekologiya bilan bog'liq munosabatlar qonun bilan tartibga solish;
  5. Fuqarolar bilan tabiatdan foydalanish yuzasidan tushintirish ishlari olib borish;
  6. Jamiyatning ekologik ongi va ekologik madaniyati yuqori darajada shakllantirish.
- Bularning barchasi insoniyat uchun nafaqat bugungi kundagi, balki kelajak uchun ham dolzarb muammo sanaladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 78-sessiyasidagi so'zlagan nutqida "Keyingi 30 yilda mintaqamizda havo harorati bir yarim gradusga ko'tarildi. Bu -dunyodagi o'rtacha isishdan ikki karra ko'pdur. Oqibatda muzliklar umumiy maydonining qariyb uchdan bir qismi yo'qolib ketdi. Ushbu tendensiya saqlanib qolsa, yaqin yigirma yilda mintaqamizdagi ikkita yirik daryo - Amudaryo va Sirdaryo oqimi 15 foizga qisqarishi mumkin. Jon boshiga suv bilan ta'minlanish darajasi 25 foizga, qishloq xo'jaligi ekinlari hosildorligi esa 40 foizga kamayishi kutilmoqda. Agar o'z vaqtida ta'sirchan choralarni

ko'rmak, ushbu muammolar oqibatlarini mintaqamizdagi ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikka jiddiy putur yetkazadi" deb aytgan fikrlari atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish masalasining naqadar dolzarb masala ekanligini ko'rsatadi.

Bugungi kunda atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish va tabiatdan oqilona foydalanishni ta'minlash choralari tizimida qonun hujjatlariga rioya qilmaganlik, ekologik talablarni buzganlik uchun ekologik huquqiy javobgarlik muhim o'rinni egallaydi.

Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyevning "Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz" asarida ekologik javobgarlik to'g'risida quyidagicha "Eng muhim masala - aholining ekologik madaniyatini oshirish haqida jiddiy bosh qotirishimiz zarur. Albatta, bunday muammolarni faqat ma'muriy yo'l bilan hal etib bo'lmaydi, bunga yosh avlod qalbida ona tabiatga mehr-muhabbat, unga daxldorlik hissini tarbiyalash orqali erishish mumkin"²³ deya ta'kidlagan.

Shuningdek 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni bilan qabul qilingan "2022-2026 yillarga mo'jallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi"da 80-maqсад sifatida Ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish, shahar va tumanlarda ekologik ahvolni yaxshilash, "Yashil makon" umummilliy loyihasini amalga oshirish hamda 81-maqсадida O'rmonlar maydonini kengaytirish vazifasi berilgan²⁴.

Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev mustaqilgimizning o'ttiz ikki yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqida ekologiya masalasiga ham to'xtaldi. «Bugun bizning oldimizda turgan yana bir muhim masala – ekologik muammolar va suv tanqisligidir. Tarozining bir pallasida o'sib borayotgan qurilishlar, ishlab chiqarish, qishloq xo'jaligi turgan bo'lsa, ikkinchi pallasida har birimiz uchun eng zarur bo'lgan suvni tejash, atrof-muhit ifloslanishining oldini olish va yer resurslaridan oqilona foydalanish masalasi turibdi. Bizning vazifamiz – har ikki yo'nalishda ham muvozanatni saqlashdan iborat. Hech qachon unutmasligimiz lozimki, tabiiy resurslar – bu kelajak avlodlarimizga ham tegishli bo'lgan boylikdir. Shu bois, ulardan nafaqat bugungi, balki ertangi kunimizni ham o'ylab, oqilona foydalanishimiz zarur.

Bu borada suvni, energiya va boshqa tabiiy resurslarni tejaydigan iqtisodiyotga tezroq o'tish muhim ahamiyatga ega. Biz uchun «yashil» va raqamli texnologiyalar, innovatsion ishlab chiqarish korxonalarini barpo etish vazifasi ham dolzarb bo'lib turibdi»²⁵, deb ta'kidlab o'tkanligi mavzuning naqadar dolzarbligini ko'rinib turibdi.

Bugungi kunda tabiatni muhofaza qilish va undan foydalanish sohasidagi qonunchilikni takomillashtirish masalasi muhim bo'lim turibdi. Chunki tabiatni muhofaza qilish sohasidagi qonunlarning aksariyat norma va qoidalari deklarativ mazmunga ega. Shuningdek, umumiy qoidalarni tarmoq sohasidagi qonunlarning barchasi o'zlashtirib olgan. Demak, tabiat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan maxsus qonunlar bo'lib, bular:

²³ Shavkat Mirziyoyev. Asarlar. 1-jild. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz – 570 b.

²⁴ Ekologiya huquqi. O'quv qo'llanma. H.I.To'xtashev – T.: TDYU nashiryoti 2022-y. – 5 b.

²⁵ <https://kun.uz/news/2023/08/31/prezident-ekologik-muammolar-va-suv-tanqisligi-haqida-gapirdi>

O'zbekiston Respublikasining «Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida»gi qonuni (09.12.1992-yil 754-XII-son);

O'zbekiston Respublikasining «Suv va suvdan foydalanish to'g'risida»gi qonuni (06.05.1993-yil 837-XII-son);

O'zbekiston Respublikasining «Yer osti boyliklari to'g'risida»gi qonuni (13.12.2002-yil. 444-II-son);

O'zbekiston Respublikasining «O'simlik dunyosini muhofaza etish va undan foydalanish to'g'risida»gi qonuni; (21.09.2016-yil. O'RQ-409-son);

O'zbekiston Respublikasining «Atmosfera havosini muhofaza qilish to'g'risida»gi qonuni (27.12.1996-yildagi 353-I-son);

O'zbekiston Respublikasining «O'rmon to'g'risida»gi qonuni (16.04.2018 yildagi O'RQ-475-son);

O'zbekiston Respublikasining «Ekologik ekspertiza to'g'risida»gi qonuni (25.05.2000 yildagi 73-II-son);

O'zbekiston Respublikasining «Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar to'g'risida»gi qonuni (03.12.2004 yildagi 710-II-son);

O'zbekiston Respublikasining «Chiqindilar to'g'risida»gi qonuni (05.04.2002 yildagi 362-II-son) va h.z.

Ushbu qonunchilik hujjatlari tabiatni muhofaza qilish, tabiiy obektlardan oqilona foydalanish va aholining ekologik xavfsizligini ta'minlash bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlarni umumiy asoslarda tartibga solmasdan, balki maxsus muhofaza etadi va undan oqilona foydalanishga doir munosabatlarni mustahkamlaydi.

Shuni ta'kidlash kerakki, tabiiy resurslarni muhofaza qilish va undan oqilona foydalanishga qaratilgan normativ huquqiy hujjatlar juda ko'p bo'lib, ular tarqoq holda va ba'zilarini izlab topish qiyin, bu esa fuqarolarning qanday huquq va majburiyatga ega ekanligi, ijrosi borasidagi ishlarni ham qiyinlashtirishi mumkin.

Ekologik javobgarlik - bu tabiatga, atrof tabiiy muhitga va mavjud tabiiy resurslarga keltiriladigan har qanday zararning oldini olish hamda ularni qoplash yuzasidan kelib chiqadigan huquqiy meyorlar va ularga monand keluvchi huquqiy munosabatlarning iqtisodiy-huquqiy kompleksidan iboratdir²⁶.

Ekologik-huquqiy javobgarlik - bu belgilab qo'yilgan tabiatni muhofaza qilish va ekologik qonun talablari hamda meyorlarini buzganligi, ortiqcha tabiiy resurslardan foydalanish, muhofaza qilish qoida-talablarini buzish, atrof tabiiy muhitni, tabiatni ifloslantirish, tabiiy resurslardar noqonuniy va xo'jasizlarcha foydalanish oqibatida vujudga kelib, u subektlarni yuridik javobgarlikka tortilishida namoyon bo'ladi.²⁷

Ekologik huquqbuzarliklar uchun yuridik javobgarlikka xos xususiyatlar sirasiga G.G.Fayzullayeva quyidagilarni kiritadi:

1) Yuridik javobgarlik ijtimoiy javobgarlikning bir turi sifatida shakllanadi va rivojlanadi;

²⁶ Ekologiya huquqi. Darslik //Mas'ul muharrir: yuridik fanlar doktori, professor J.T.Xolmo'minov. - Toshkent: TDYU, 2018 –B.137

²⁷ Ekologiya huquqi. Darslik //Mas'ul muharrir: yuridik fanlar doktori, professor J.T.Xolmo'minov. - Toshkent: TDYU, 2018 –B.138

2) Yuridik javobgarlik davlat majburlov chorasi bo'lib, alohida huquq instituti hisoblanadi;

3) Yuridik javobgarlik turlari huquq normalarida mustahkamlanadi va shu asosda huquqbuzarga nisbatan qo'llaniladi.²⁸

Ekologik-huquqiy javobgarlik bajaradigan asosiy funksiyalarni quyidagicha uch guruhga ajratishimiz mumkin:

1) Ekologik-huquqiy javobgarlikning rag'batlantiruvchi funksiyasi – bu tabiatdan foydalanuvchilar va fuqarolarning ekologik qonunchilik talab va qoidalariga og'ishmay rioya etishlarini ta'minlaydi. Rag'batlantiruvchi funktsiya ekologik qonunchilik normalarini buzmagani fuqarolarga nisbatan hech qanday salbiy oqibatlarga sabab bo'luvchi qo'llanmasligini anglatadi.

2) Javobgarlik choralari ekologik-huquqiy javobgarlikning kompensatsion funksiyasi – ushbu funktsiya javobgarlik chorasining qo'llanilishi natijasida tabiiy muhitga, biron tabiiy obyektga yoki resursga yetkazilgan zararning o'zni qoplanilishi zarurligini anglatadi.

3) Ekologik-huquqiy javobgarlikning preventiv funktsiyasi – bu ogohlantiruvchi funktsiya bo'lib, boshqa fuqarolarni jazo qo'llash tahdidi bilan ekologik huquqbuzarlik yoki jinoyat sodir etishdan tiyib turadi.

Demak, tabiiy muhitni asrash, tabiat boyliklaridan oqilona foydalanish umummilliy vazifa hisoblanadi va bu ekologik tizimni, tabiat komplekslari va ayrim obektlarning muhofazasini ta'minlashga, fuqarolarni qulay atrof tabiiy muhitga ega bo'lish huquqini kafolatlashga qaratilgan.

Ekologiya sohasida sodir etilgan huquqbuzarliklarning quyidagi turlari mavjud:

1) Intizomiy-huquqiy (mehnat intizomiga amal qilmaslik, ishga kech qolish va kelmaslik oqibatida);

2) Ma'muriy-huquqiy (tabiiy muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish sohasidagi huquq normalarini buzish);

3) Fuqaroviy-huquqiy (majburiyat, shartnoma va bitimlarni o'z vaqtida bajarmaslik oqibatida mulkiy, moddiy va ma'naviy zarar yetkazish);

4) Jinoiy-huquqiy (ekologiya sohasidagi jinoyatlarni sodir etish).²⁹

Intizomiy javobgarlikka tortishdan maqsad – shaxsning sodir etilgan ekologik huquqbuzarlik uchun moddiy hamda ma'naviy javobgarlikni his etishi, huquqbuzarlarni tarbiyalash va boshqa xodimlar o'rtasida yana shunday ekologik huquqbuzarliklar sodir etilishining oldini olish, ekologik-agrar qonunlarga hamda mehnat qonunlariga hurmat bilan qarash, ekologiya tizimida olib borilayotgan tadbirlarni amalga oshirishda, ekologik siyosatni mustahkamlashda mehnat intizomiga qattiq rioya qilishni taminlashdan iborat.

Ekologiya sohasida sodir etilgan huquqbuzarliklarga asosan ma'muriy javobgarlikni belgilashdan maqsad – barcha fuqaro va yuridik shaxslar ekologik qonun talablarini bajarishlari, jamiyat, davlat oldidagi ekologik ma'suliyatlarni bilishlari va amalga

²⁸ Файзуллаева Г.Г. Юридическая ответственность за нарушения права сельскохозяйственного землепользования. Дис... кан. юрид. наук. - Ташкент: ТГЮИ, 2001. – С. 18-20.

²⁹ Ekologiya huquqi. Darslik //Mas'ul muharrir: yuridik fanlar doktori, professor J.T.Xolmo'minov. - Toshkent: TDYU, 2018. 142-143 b

oshirishlari yoki ekologik huquqbuzarliklarni sodir etgan shaxslarni qaytatarbiyalash va tegishli jazo choralarini ko'rishdan iborat.

Fuqaroviy-huquqiy (mulkiy) javobgarlikka tortishdan maqsad – bu ekologiya sohasida sodir etilayotgan huquqbuzarlik natijasida yetkazilgan moddiy va ma'naviy (mulkiy) zararlarni o'z vaqtida qoplashdir.

Ekologik huquqbuzarliklar sodir etganlik uchun jinoiy javobgarlikni qo'llashdan maqsad – ekologiya sohasida sodir etilgan huquqbuzarlikka baho berish, uning oldini olish hamda unga qarshi kurashish

Umuman olganimizda esa, ekologik huquqbuzarliklar uchun javobgarlik institutini takomillashtirish bilan bir qatorda, fuqarolarning ekologik huquqiy ongini va madaniyatini ham rivojlantirish zarur. Ya'ni, har bir inson tabiat oldidagi o'z ma'suliyatini va burchini chuqur his qilgan holda atrof tabiiy muhitga nisbatan ehtiyotkorona munosabatda bo'lishi, uni asrab avaylashi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Shavkat Mirziyoyev. Asarlar. 1-jild. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz – 570 b.
2. Ekologiya huquqi. O'quv qo'llanma. H.I.To'xtashev – T.: TDYU nashiryoti 2022-y. – 5 b.
3. Ekologiya huquqi. Darslik //Mas'ul muharrir: yuridik fanlar doktori, professor J.T.Xolmo'minov. - Toshkent: TDYU, 2018 –B.138
4. Файзуллаева Г.Г. Юридическая ответственность за нарушения права сельскохозяйственного землепользования. Дис... кан. юрид. наук. - Ташкент: ТГЮИ, 2001. – С. 18-20.
5. Ekologiya huquqi. Darslik //Mas'ul muharrir: yuridik fanlar doktori, professor J.T.Xolmo'minov. - Toshkent: TDYU, 2018. 142-143 b
6. <https://kun.uz/news/2023/08/31/prezident-ekologik-muammolar-va-suv-tanqisligi-haqida-gapirdi>

TRIPANOZOMA KELITIRIB CHIQRADIGAN KASALLIKLAR VA UNING
TURLARI.

Asliddin Zaynobiddinov Sirojiddin o'g'l

Andijon Davlat Pedagogika instituti Tabiiy fanlar fakulteti, Biologiya yonalishi, 1-kurs talabasi.

Anotatsiya: Ushbu maqolada odam va hayvonlarda parazitlik qiluvchi kinetoplastidalar vakili tripanozomaning zararli xususiyatlari va yuqish yo'llari haqida qisqacha malumot berilgan.

Kalit so'zlar: Parazit, kinetoplastidalar, trypanosoma, Se-se, kinetoplast, Glossina morsitans, G.palpalis, qon, limfa, og'ir uyqu.

Аннотация: В статье представлен краткий обзор вредоносных свойств и путей передачи трипаносом — представителя кинетопластид, паразитирующих на человеке и животных.

Ключевые слова: Паразит, кинетопластиды, трипаносома, Se-se, кинетопласт, Glossina morsitans, G. palpalis, кровь, лимфа, тяжелый сон.

Abstract: The article provides a brief overview of the harmful properties and transmission routes of trypanosomes, a representative of kinetoplastids that parasitize humans and animals.

Key words: Parasite, kinetoplastids, trypanosome, Se-se, kinetoplast, Glossina morsitans, G. palpalis, blood, lymph, heavy sleep.

Parazit kinetoplastidlar orasida odam va umurtali hayvonlar gonida parazit yashovchi tripanozomalar (Trypanosoma) urug'i vakillari ayniqsa, katta ahamiyatga ega.

Ulaming tasmaga o'shsh yassi tanasi 20-70 mkm keladi. Oldingi tomonidajoylashgan bitta xivchini tanasining yonidan orqaga qarab yo'nalgan. Xivchin yupqa to'lqinlanuvchi membrana

yordamida ektoplazmaga tutashgan. Bazal tanachasi (kinetoplast) endoplazmada xivchinning asosida joylashgan. Uyqu kasali tripanozomasi (Trypanosoma rhodesiense)

Afrikaning tropik qismida yashovchi xalqlarda og'ir uyqu kasalini keltirib chiqaradi(1)

Tripanozoma qon plazmasida va limfa suyuqligida yashaydi. Keyinchalik orqa miya suyuqligiga o'tib oladi. Kasallanish alomatlari isitmalashdan boshlanadi va sekin-asta

organizm og'ir xastalikka chalinadi. Kasal kishi ko'p uxlaydi va juda ozib ketadi; davolash choralari ko'rilmaganda halok bo'ladi.(2)

Uyqu kasali tripanozomasi tabiatda yovvoyi hayvonlardan antilopalar gonida uchraydi.

Tripanozomani se-se pashshasi (Glossina morsitans, G.palpalis) antilopalardan odamlarga yuqtirishi aniqlangan. Pashshalar ichagida tripanozoma bo'yiga bolinib ko'payadi va tana suyuqligi orqali awal uning so'lak bezlariga, so'ngra hartumiga o'tib oladi. Pashsha so'lagidan qonga otgan parazitlar qon plazmasida yana jinssiz bolinib ko'payadi. Parazit hayvonlarga ziyon keltirmaydi. Antilopalar kasallikning tabiiy manbasi, se-se pashshasi esa kasallik qo'zg'atuvchining tarqatuvchisi hisoblanadi. (2)

Xulosa qilib aytganda ushbu kasallik bilan kasallangan bemorlarni davolash, kasallikning dastlabki bosqichlarida samarali hisoblanadi. Shu sababdan, se-se pashshalari sezilganda imkon qadar erta laboratoriya tashxisi o'tkazish zarur . Kasallik aniqlangandan so'ng, bemorni kasalxonaga yuborish talab qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1) Umurtqasizlar zoologiyasi.

O.Mavlonov, Sh. Xurramov, X. Eshova

O'zbekiston Milli Ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti Toshkent 2006

2) Zoologiya

S. Dadayev, O.Mavlonov Toshkent "Iqtisod-Moliya" 2008

TENG QANOTLILAR TURKUMINING TUZILISHI VA BIOLOGIK
AHAMIYATI

Feruza Ravshanbek Qizi Xusanova

Andijon davlat pedagogika instituti talabasi

Dilshoda Muxiddin Qizi Latipova

Andijon davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada teng qanotlilar turkumi vakillarining tuzilishi, zararlari va ularga qarshi kurash chora tadbirlari haqida ma'lumotlar keltirilgan.*

Kalit soʻzlar: *Homoptera, tok fillokserasi, geterogoniya, Aphidodea, Psillodea, Cicadinea, Coccodea, oʻsimlik bitlari, partenogenez.*

Abstract: *In this article, structure of representatives of the group of isosceles, information about damages and measures to fight against them is provided.*

Keywords: *Homoptera, vine phyioxera, heterogony, Aphidodea, Psillodea, Cicadinea, Coccodea, plant lice, parthenogenesis.*

Абстрактный: *В данной статье рассмотрено строение представителей группы равнобедренных предоставляется информация о повреждениях и мерах борьбы с ними.*

Ключевые слово: *Homoptera, филлоксера виноградная, гетерогония, Aphidodea, Psillodea, Cicadinea, Coccodea, тли, патеногенез.*

Teng qanotli (Homoptera) turkumi. Bu turkumning 30000 dan ortiq turi ma'lum. Bu turkum vakillarining ikki juft qanotlari ham bir xilda tuzilgan va juda siyrak to'rlangan. Ayrim vakillarining qanotlari reduksiyaga uchragan. Ko'zlari odatda, murakkab, kam harakatlanuvchi va o'troq yashovchi vakillarida yaxshi rivojlanmagan yoki yoq. Og'iz organlari sanchib-soruvchi xartumdam iborat. O'simlik shirasi bilan oziqlanadi. Teng qanotlilar juda mayda hasharotlar. Ularning uzunligi 1-2 mm, ayrim turlari 6-7 mmga ba'zan 18-20 mmga yetishi mumkin. Bir qancha turlari partenogenez orqali ko'payadi. Ko'pchilik turlari geterogoniya tipida nasl almashib ko'payish xususiyatiga ega. Geterogoniya ko'pincha ular oziqlanadigan o'simlikni almashtirish bilan boradi. Bunga misol tariqasida tok fillokserasi hayot siklini keltirish mumkin. Bahorda qishki tuxumdan chiqqach urg'ochi filloksera tok bargiga o'tib, uning shirasini so'radi va bo'rtmalar hosil qiladi. Bu bo'rtmalarning ichiga urg'ochisi partenogenetik tuxumlar qo'yadi. Tuxumlardan chiqqan lichinkalardan yetishgan partenogenetik urg'ochilar yana boshqacharoq belgilar, masalan, uzunroq xartum hosil qiladi. Bu nasli o'simlikning ildiziga o'tib olib qishlaydi. Bahorda ular yana ko'paya boshlaydi, ulardan bir qismi tokning poyasiga ko'tarilib, qanotli urg'ochi jinsiy individlarga aylanadi. Bunday individlar tok po'stlog'iga ikki xil partenogenetik tuxumlar qo'yishadi. Bir xil tuxumlardan erkak, boshqalaridan urg'ochi individlar yetishib chiqadi. Urg'ochilari urug'langach, tok po'stlog'i ostiga tuxum qo'yib halok bo'ladi. Bu tuxumlardan bahorda fillokseralar chiqadi. Shunday qilib, fillokseraning

ikki yil davom etadigan hayot sikli jinsiy naslning bir necha partenogenetik nasl bilan almashinishidan iborat.

Teng qanotlilar turkumi shiralar (Aphidoda), barg burgachalari (Psillodea), saratonlilar (Cicadinea), va koksiddlar (Coccodea), kabi kenja turkumlarga ajraladi.

Teng qanotlilar turkumi vakillarining ayrimlari qishloq xo'jaligi ekinlari va daraxtlarga ziyon yetkazadi, o'simliklarda virus kasalligi qo'zg'atuvchisini tarqatadi. O'simliklarda parazitlik qiluvchi teng qanotlilar turkumiga mansub o'simlik bitlarida ham mayda yaydoqchilarning ko'pgina turlari, jumladan, afelinuslar, shuningdek vizildoq pashshalar, to'rqanotlilar lichinkasi, ko'pgina koxsinellidlar parazitlik qiladi.

Shiralar turkumi vakillari juda mayda, xilma-xil va keng tarqalgan o'simlik zararkunandalaridir. Ular o'simliklarning bargi, novdasi, ildizi va boshqa organlarini so'rib oziqlanadi. Ko'pchilik turlarining tanasida mum bezlari bo'ladi. Bu bezlar ishlab chiqargan mum hasharot tanasini qoplab olib, uni himoya qiladi.

Barg burgachalari ham shiralarga o'xshab ketadi. Lekin ulardan keyingi oyoqlari boldirining kuchli rivojlanganligi va sakrovchi tipda tuzilganligi bilan farq qiladi. Ko'pchilik turlari as alga o'xshash shirin suyuqlik ajratib chiqaradi. Ular daraxtlar bargida yashaydi. Olma asalchisi va nok asalchisi meva daraxtlariga katta ziyon keltiradi.

Saratonlar, ya'ni jizildoqlar-teng qanotlilar orasida eng yirik hasharotlar; janubiy kengliklar, ayniqsa tropik iqlimda tarqalgan. O'rta Osiyo va Qrimda ko'p uchraydigan sayroqi jizildoq-Lyristes plebejaning uzunligi 5 smga yetadi. Saratonlar o'simlik shirasi bilan oziqlanadi. Ularning lichinkasi tuproqda bir necha yil davomida rivojlanadi. Amerika qit'asida uchraydigan o'n yetti yillik jizildoq Sicada septemdecimeng uzoq yashaydigan hasharotlardan hisoblanadi.

Teng qanotlilar turkumiga mansub vakillardan yana biri Sitrus oqqanotidir. U asosan sitrus o'simliklarida limon, mandarin, apelsin va boshqa o'simliklarda rivojlanadi. Shu bilan bir qatorda choy, xurmo, shilvi nastarin, dafna, jasmin, kamfara, gardeniya, ligstrum kabi o'simliklarga ham katta ziyon yetkazadi. Unga qarshi kurash quyidagilardan iborat.

Kimyoviy choralari; Zararlanish markaziga birinchi ishlov berish bahorda, yozning boshida imogoning birinchi avlodida o'tkaziladi. Bunda maxsus tavsiyanomalarda keltirilgan kimyoviy vositalardan foydalaniladi. Ikkinchi ishlov lichinkalarning birinchi avlodi ko'plab chiqadigan vaqtda o'tkaziladi. Uchinchi ishlov birinchi va ikkinchi avlod lichinkalariga qarshi o'tkaziladi. Oqqanot bilan kuchli zararlangan ko'chatlarda to'rtinchi ishlov sentyabrning birinchi yarmidan mevalarga rang kirgunicha amalga oshiriladi. Purkash ishlari lichinkalarning ikkinchi avlodiga va daraxtlardagi qora dog'lardan tozalash uchun amalga oshiriladi. Kuz-qish oylarida sitrus o'simliklari ildizlari yopiq holda fumigasiya qilinadi. Zararlanish markazi tugatilgandan so'ng qurigan shoxlar kesib tashlanadi va zararlangan shoxlar o'sha joyning o'zida yoqib yuboriladi.

Yer yuzida nafaqat teng qanotlilar turkumining vakillari balki bundan tashqari zararkunanda hasharotlarning minglab hatto millionlab turi uchraydi. Teng qanotlilarning urug'lanmagan tuxum hujayradan ko'paya olish xususiyati ham ularning yer yuzida keng tarqalishiga imkon yaratishi mumkin. Har birimiz tabiatga befarq bo'lmasdan bunday zararkunanda hasharotlarga qarshi kurashishimiz va ularning ko'payib ketishiga yo'l qo'ymasligimiz lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. O.Mavlonov, Sh.Xurramov, X.Eshova. Umurtqasizlar zoologiyasi. Toshkent 2006.
2. Sitrus oqqanotiga qarshi kurashaylik! | Paxtachi.uz
<https://paxtachi.uz/oz/node/2657>
- 3.↑ O‘ZME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil

VOYAGA YETMAGANLARGA NISBATAN QO'LLANILADIGAN BOSHQA
JINOIY-HUQUQIY TA'SIR CHORALARNI QO'LLASHNING NAZARIY VA
AMALIY JIHATLARI

Qo'shiyev Mirjalol Saidvali o'g'li

Toshkent davlat yuridik universiteti magistranti.

E-mail. mirjalolqoshiyev@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tezisdavoyaga yetmaganlar jamiyatdan ajratmagan holda qayta tarbiyalash va davlat uchun foydali shaxs qilib yetishtirish uchun jinoiy-huquqiy ta'sir choralari qo'llash, majburlov choralarni qo'llash uchun asoslar, xorijiy davlatlarda voyaga yetmagan huquqbuzar uchun qo'llaniladigan ta'sir choralarni tahlil qilish haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: voyaga yetmagan, islohot, jinoyat, javobgarlik, majburlov ta'sir choralari, uzr so'rash, qoidabuzarlik.

KIRISH

Voyaga yetmagan jinoyatchilarning javobgarligi va ularga nisbatan majburiy ta'sir choralarni qo'llash amaliyoti jinoiy javobgarlikni amalda qo'llashda o'ziga hos yondashuv asosida shakllantirilgan. O'zbekiston Respublikasi o'zining tarixiy rivojlanish yo'lini bosib o'tib, deyarli har doim voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi va ularga jazo tayinlash muammosiga duch kelgan. Shu o'rinda voyaga yetmaganlarning jinoiy javobgarligini liberallashtirish bo'yicha davlat tomonidan o'ziga xos siyosatini amalga oshirayotganligini ko'rsatish muhim.

Yoshlar orasida huquqbuzarliklarga yo'l qo'ymaslik bo'yicha muhim maxsus choratadbirlar ishlab chiqilmoqda va ularning qatorida jinoiy javobgarlik choralari ham mavjud bo'lib, bu voyaga yetmaganlarning jinoyatlari uchun davlat tomonidan jazoga tortish usulidir. Yoshlarga nisbatan JK da ko'rsatilgan jazo tizimining boshqa shakllarni qo'llashning samaradorligi ko'p jihatdan jinoiy javobgarlikni differentsiallashtirish va individuallashtirish tamoyilining ketma-ketlikda amalga oshirilishiga bog'liq. Bugungi kunda voyaga yetmaganlarga qo'llaniladigan ta'sir choralarni zamonaviy va davr talablariga moslashtirgan holda amaliyotga tadbiriq etish dolzarb masaladir.

Ko'pchilik izlanuvchilarning fikricha, jinoiy jazo qo'llash orqali voyaga yetmagan mahkumni qayta tarbiyalab bo'lmaydi, bu faqat ularning jinoiy qobiliyatlarni oshirish uchungina xizmat qilishi mumkin. Ozodlikdan mahrum qilish jazosi tayinlanganda voyaga yetmaganlar ota-onalari va tengqurlari bilan ijobiy aloqada bo'la olmaydi va buning natijasida mahkum jinoyatchilar bilan aloqaga kirishadi va ularning tarbiyasiga salbiy ta'sir etadi, bu esa ular ozodlikka chiqqandan keyin ham jinoyatga moyilligi saqlanib qolishiga va jinoyat ko'chasidan yurishini davom etirishga sabab bo'ladi.

Shu sababli, jinoyat ko'chasiga kirib qolgan voyaga yetmaganlarga nisbatan tadbiriq etildigan og'ir jinoiy jazoning hukmronligini istisno qilish va jinoyat-huquqiy ta'sir etishning nazariy asoslangan va amaliy jihatdan samaradorligi yuqori bo'lgan choratadbirlar kompleksini yaratish ayniqsa juda dolzarbdir. Buning asosiy sababi, tarbiyaviy

ta'sir etish xarakteriga ega bo'lgan majburlor choralari qolgan hech qaysi jazo institutga o'xshamagan holda, voyaga yetmaganlarning hayotiga individual tarzda ta'sir etadi.

Huquqiy ta'sir choralari qo'llashda mutanosiblikni ta'minlash bo'yicha konstitutsiyaviy prinsipni ro'yobga chiqarish maqsadida qonun hujjatlaridagi 150 dan ortiq ana shunday choralar to'liq qayta ko'rib chiqiladi. Jumladan, ayrim qilmishlarni jinoyatlar toifasidan chiqarish va jazo turlarini o'zgartirish, fuqaroviy-huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan ma'muriy javobgarlikni bekor qilish borasida huquqiy islohotlar amalga oshiriladi. Voyaga yetmagan jinoyatchini jamiyatga foydali shaxs qilib qayta tarbiyalash jarayonida xalqaro-huquqiy hujjatlarga va milliy qonunchilik qoidalariga asoslangan holda ish yuritilishi kerak.

Yoshlar millat va davlat kelajagi hisoblanadi. Ularning huquq va erkinliklari davlat va xalqaro huquq normalari tomonida e'tirof etilgan. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 78-moddasida "Bolaning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash hamda himoya qilish, uning jismoniy, aqliy va madaniy jihatdan to'laqonli rivojlanishi uchun eng yaxshi shart-sharoitlarni yaratish davlatning majburiyatidir" deb ta'kitlab o'tib ketilgan. Voyaga yetmaganlar huquqlari ko'rsatib o'tilgan yana bir xalqaro huquqiy manbaimiz bo'lgan "Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya"da ko'rsatib o'tilganidek, "bola, agar u jismoniy va aqliy jihatdan kamolotga yetishmagan bo'lsa, maxsus ravishda muhofaza va g'amxo'rlikka, binobarin, tug'ilguncha va tug'ilgandan keyin ham munosib darajadagi huquqiy himoyaga muhtoj" ekanligini e'tiborga olish. Yuqoridagi qonunlardan voyaga yetmaganlarning huquqlarini himoya qilish va ular orasida jinoyatchilikni oldini olish butun dunyo davlatlari nigohida ekanliklarini ko'rishimiz mumkin. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi 17-moddasida jinoyat sodir etgunga qadar o'n olti yoshga to'lgan, aqli raso jismoniy shaxslar javobgarlikka tortiladilar. Lekin ba'zi og'irlashtiruvchi holatlar aniqlanadigan bo'lsa javobgarlikka tortish yoshi 14(o'n to'rt) yosh etib belgilab qo'yilgan. Bu jinoyatlarga odam o'ldirish, zo'rlash, bosqinchilik, tovlamachilik va qastdan badanga o'g'ir shikast yetkazish kabi holatlar kiradi. Voyaga yetmaganlar jinoiy javobgarlikka tortish JK ning oltinchi bo'limiga muvofiq javobgarlikka tortiladi. Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi qonunining 3-moddasida o'n sakkiz yoshga to'lgunga (voyaga yetgunga) qadar bo'lgan shaxs (shaxslar) bola hisoblanishi belgilangan. Ushbu qonundan ham ko'rinib turibdiki 18 yoshga tolmagan shaxsni voyaga yetgan deya olmaymiz ekan. shu sababli ham ularga jazo tayinlashda ularni qayta tarbiyalash va ular bu xatoni qayta qilmasliklari uchun ularni to'g'ri yo'lga boshlash uchun ularga nisbatan turli xil jinoiy-huquqiy ta'sir choralarni qo'llash maqsadga muvofiq hisoblanadi. Jinoiy huquqiy ta'sir choralari JK umumiy qismining XVI bobida alohida sanab o'tilgan. Bular quyidagilar hisoblanadi;

a) jabrlanuvchidan belgilangan tartibda uzr so'rash;

b) 16 yoshga to'lgan shaxs zimmasiga yetkazilgan zararni o'z mablag'i yoki mehnati hisobidan to'lash;

c) voyaga yetmaganlarni maxsus o'quv tarbiya kaloniyasiga joylashtirish. Ushbu ta'sir choralari qo'llangan holda ularni axloqan tuzalishiga zamin yaratadi. Ta'sir chorasining asosiy maqsadi ham qayta tarbiyalash hisoblanadi.

Voyaga yetmaganlar bilan shug'illanadigan komissiyalarning faoliyati nazorat qilish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida qarori qabul qilindi. Ushbu qaror bilan Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish bo'yicha respublika idoralararo komissiyasi to'g'risidagi Nizomi tasdiqlandi. Mazkur nizomga muvofiq, voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha Respublika idoralararo komissiya, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar mintaqaviy komissiyalari, tuman (shahar) idoralararo komissiyalari tashkil etildi. Shu o'rinda jinoyat qonunchiligini liberallashtirishda turli xorijiy davlatlar qonunchiliklarini o'rganishimiz, ularning jazolash va majburiy ta'sir choralari qo'llagan holda javobgarlikdan yoki jazodan ozod qilish bilan bog'liq yutuqlarini jinoyat qonunchiligimizga tadbiq etsak maqsadga muvofiq bo'ladi.

Germaniya Jinoyat kodeksida o'n to'rt yoshdan katta bo'lgan bolalarning mutlaq jinoiy javobgarlik printsipli belgilab qo'yilgan.

Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha sud to'g'risidagi qonunida o'n to'rt yoshdan o'n sakkiz yoshgacha bo'lgan yoshlarning javobgarlik masalalari nazarda tutadi, agar ularning aqli norasolik holatlari aniqlansa ularga nisbatan xuddi bizning qonunchilik kabi tibbiy majburlov choralari qo'llanilishi masalalari ko'riladi. Biroq, bu yoshlar hech qachon umumiy jinoyat qonunida nazarda tutilgan jazo turlari orqali jazoga tortilmaydi, balki voyaga yetmaganlar sudi to'g'risidagi qonunida nazarda tutilgan jazo tizimi orqali jinoiy-huquqiy javobgarlikka tortiladi.

Germaniya qonunchiligida voyaga yetmagan, jinoyat sodir etgan shaxslarga nisbatan hamda ularning javobgarligi masalalari —Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha sud to'g'risidagi qonun bilan tartibga solinib, ushbu qonunga ko'ra ularning javobgarligi masalalarini uch toifaga ajratadi:

Bular, tarbiya choralari, intizomiy choralar va yoshlarga xos qamoq jazosi. Faqat uchinchi turi jinoiy sanksiyani tashkil qiladi.

Germaniyada tarbiyaviy majburlov chora-tadbirlar sifatida, asosan, yashash joyidan ajratmaslik, o'quv mashg'ulotlarda qatnashishga, ma'lum odamlar va ma'lum joylar bilan muloqot qilishni taqiqlash bilan bog'liq bo'lgan muayyan xulq-atvor qoidalariga bo'ysunish majburiyatlari voyaga yetmagan shaxslarga nisbatan belgilanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Prezident Sh.Mirziyoyev konstitutsiya kuni munosabati bilan bayram tabrigi 2023.12.07 O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi -2023-yil 30-aprel- T-2023 <https://lex.uz/docs/>.
2. Бола ҳуқуқлари тўғрисида конвенция, Муқаддима.
3. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси: (2022 йил 10-iyulgacha бўлган ўзгартиш ва қўшимчалар билан) Расмий нашр ' Ўзбекистон Республикаси Адлия вазир лиги. ' Т.: Адолат, 2022 й.
4. <https://lex.uz/docs/-3141186>.

5. <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/BJNR001270871.html>.
6. <https://www.gesetze-im-internet.de/jgg/BJNR007510953.html>.

МЕЛОДИЧЕСКАЯ ФИГУРАЦИЯ

Сайдахмедова Умида Мухаммадамин қизи

Республиканские колледжи музыки и искусства

Мелодическая фигурация как форма соотношения мелодического движения с гармонией. Существенный признак мелодической фигурации - образование самостоятельного мелодико-ритмического рисунка, сочетающегося с гармонией. Характерный признак мелодической фигурации - образование неаккордовых звуков. Основные виды неаккордовых звуков: задержания, проходящие, вспомогательные, предъём. На сильных долях используются только задержания, остальные - на слабых долях.

На протяжении ряда веков неаккордовые звуки переходили в аккордовые плавным голосоведением, т.е. разрешались. В строгом письме неаккордовые звуки на сильных долях требовали приготовления, и их появление в том же голосе, что и в предыдущем аккорде, воспринималось как задержание, как бы "опоздание" перехода в ближайшие звуки последующей гармонии. Задержания можно сгруппировать следующим образом: приготовленные и неготовленные, нисходящие и восходящие, диатонические и хроматические, простые/в одном голосе/ и сложные /в двух-трех голосах/. Наиболее специфичны из этих видов приготовленные задержания, которые часто встречаются в ариях-плачах 17-18 вв. и связаны нередко с образами горя, плача, стенания. Такое восприятие приготовленных задержаний имело место еще во времена Бетховена. Применение их в таком обратном значении можно встретить и в музыке 19-20 веков. Приготовленное задержание является обычно диссонансом, создаваемым аккордовым звуком предыдущей гармонии, который сохраняется в том же голосе и разрешается в тот же аккордовый звук следующей гармонии после ее появления. В приготовленном задержании должно быть, таким образом, три момента: приготовление, сама задержка и разрешение. Наиболее типичны задержания, разрешающиеся нисходящим ходом на б.2 или м.2. Реже применяются задержания, восходящие на м.2. Задержания, восходящие на б.2, встречаются еще реже и почти исключительно к б. 3-го мажорного трезвучия и Д7. Возможно восходящее или нисходящее задержание на ув.1.

В момент задержания в остальных голосах кроме баса, не должно быть того аккордового звука, в который оно затем разрешается, во всяком случае - ни секундой ниже, ни септимой выше задержания. В басу же, в момент задержания в одном из остальных голосов, звук его разрешения вполне допустим. В целом задержания почти не изменяют известных норм удвоений в аккордах. Поэтому, как правило, следует избегать подчеркивания задержанием удвоенной терции в главных аккордах - трезвучиях.

Мешающий звук нередко можно заменить другим аккордовым звуком, т.е. сделать иное удвоение в данном аккорде. Кроме того в некоторых случаях можно

сделать задержание в двух голосах, разрешающееся в уни-сон или октаву противоположным движением. Параллельные квинты и октавы, имеющиеся в данном аккордовом остове, несмотря на задержание, рассматриваются как погрешность голосоведения и не допускаются.

Приготовление задержания может находиться как на сильной так и на слабой доле такта и может быть выражено любой длительностью. Само задержание может помещаться как на сильном, так и на относи-тельно сильном времени, лишь бы оно было сильнее своего разрешения. Если задержание по длительности равно своему приготовлению или короче его, то их нередко связывает лига. Если приготовление короче задержания, то лига применяется редко и здесь эти звуки повторяют-ся. Повторения возможны в любых длительностях. Разрешение задержания может служить приготовлением нового задержания.

Задержания могут одновременно применяться в двух или трех голосах, что обычно усиливает динамический эффект. Голоса при этом дви-жутся параллельными секстаккордами или квартсекстаккордами, или противодвижением но все обязательно на секунду вверх или вниз. Бас в двойных и тройных задержаниях участвует сравнительно редко, т.к. его роль как показателя гармонии при этом снизилась бы.

Если неаккордовый звук, не имеющий приготовления, появляется на сильном времени, а затем на более слабом разрешается в аккордовый звук ниже или выше секундой, то возникает так называемая аподжиатура или неприготовленное задержание. В зависимости от того, что предшествует неприготовленному задержанию его называют проходящим, вспомогательным или скачковым. Некоторые неприготовленные задержания при более подробном анализе оказываются тоже приготовленными, но только более сложным способом, а именно: а) в другом голосе, б) в том же голосе, но на некотором расстоянии, в) проходящим или вспомога-тельным звуком, нередко хроматическим.

ЛИТЕРАТУРА:

- 1) Тюлин Ю. Современная гармония и ее историческое происхождение. В сб.: теоретические проблемы музыки XX века. Вып. I, М., 1967
- 2) Берщадская Т. Лекции по гармонии. Л., 1978
- 3) Григорьев С. Теоретический курс гармонии. М., 1981
- 4) Гуляницкая Н. Введение в современную гармонию. М., 1984

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СФЕРЫ УСЛУГ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Халилова Г.Р

Магистрант Бухарского инженерно-технологического института

Аннотация: *В данной статье рассматривается цифровая экономика, ее роль в развитии сферы услуг, промышленная революция и ее роль в экономическом развитии, что важно в контексте трансформации сферы услуг, проникновения цифровых технологий в туризм и гостиничный бизнес и возможности их использования, программы внедрения цифровой экономики в Узбекистане и возможности развития выделены на основе анализа возможностей и исследований, а также существующих исследований.*

Ключевые слова: *цифровая экономика, цифровая трансформация, сфера услуг, маркетинг в социальных сетях, бизнес-модель, ERP-система, туризм, туристические услуги, цифровой маркетинг.*

Социально-экономическое развитие сферы услуг базируется на содержании повышения качества жизни и ее качества, создания оптимальных условий для развития человеческого капитала, связанного с формированием современных производств, а также распределения относительно высокого уровня разделение труда охватывает различные направления экономической деятельности. В условиях трансформации экономики сфера услуг экономически более эффективна, чем промышленное производство, поскольку для осуществления первоначальной деятельности в сфере услуг требуется меньше средств, а скорость оборачиваемости капитала значительно выше.

В настоящее время в условиях трансформации экономики особенно актуальным вопросом является совершенствование социально-экономического механизма повышения эффективности непрерывного и стабильного развития предприятий сферы услуг и обеспечения интенсивности обслуживания.

Соответственно, повышение эффективности предприятий сферы услуг и совершенствование социально-экономического механизма их деятельности, повышение интенсивности трудовых процессов и производительности труда, эффективное использование ресурсов, обеспечение эффективности использования трудового потенциала, повышение качества и эффективности предоставляемых услуг. , Вопросы, связанные с более полным удовлетворением запросов и потребностей потребителей, являются важными задачами развития промышленности.

Одним из важнейших законов экономического развития на мировом уровне является взаимозависимость экономического роста и возрастающая роль сферы услуг в национальной экономике, что объясняется увеличением доли трудовых, материальных и финансовых ресурсов, используемых в сфере обслуживания. сектор. С

развитием общества и ростом производительных сил происходит определенное развитие сферы услуг.

В частности, наблюдается рост занятости в сфере, повышение технической оснащенности труда, внедрение передовых технологий. В настоящее время роль сферы услуг, которая является одной из важных отраслей экономики, очень велика и важна. Это связано со сложностью производства, наполнением рынка товарами, основанными на повседневном и личном спросе, быстрым ростом научно-технического развития, обновляющего жизнь общества. Все это невозможно сделать без информационных, финансовых, транспортных, страховых и других услуг. Кроме того, услуги являются неотъемлемой частью реализации товаров (особенно технически сложных), поскольку для реализации товаров необходима развивающаяся сеть, состоящая в основном из услуг, оказываемых при реализации, и послепродажного обслуживания. Создание новых предприятий и организаций, а также использование инновационных технологий существующими предприятиями и организациями и расширение перечня предоставляемых услуг будут способствовать увеличению количества рабочих мест и повышению благосостояния населения в будущем. [8]

По состоянию на 1 октября 2022 года общее количество предприятий и организаций, действующих в нашем регионе, составило 31,2 тысячи, из них 19,8 тысяч соответствовали сфере услуг, что достигло 63,6% от общего числа. Их рост увеличился на 13,9%. Современное предпринимательство становится все более популярным, что связано, прежде всего, с развитием сферы услуг и создаваемыми возможностями для деятельности субъектов малого бизнеса в этой сфере. Явное количественное преимущество субъектов малого предпринимательства является характерной особенностью этой отрасли. На долю субъектов малого предпринимательства приходится 15,0 тыс. или 75,6% от общего количества предприятий и организаций, действующих в сфере оказания услуг. По состоянию на 1 октября 2022 года доля предприятий и организаций сферы услуг в общем количестве действующих субъектов малого предпринимательства составила 57,1%. Их число увеличилось на 2,3 тысячи по сравнению с прошлым годом, темп роста составил 17,6%. [6]

По состоянию на 1 октября 2022 года среди предприятий и организаций, работающих в сфере услуг, высокую долю занимают предприятия и организации, осуществляющие торговую деятельность (40,9%). Доля предприятий и организаций, оказывающих услуги проживания и питания, составила 7,6%. Доля предприятий и организаций, осуществляющих транспортно-складскую деятельность, в общем количестве предприятий и организаций сферы услуг составила 6,1%. [6]

Доля предприятий и организаций, работающих в сфере здравоохранения и социального обслуживания, составила 3,6%.

Доля предприятий и организаций, осуществляющих информационную деятельность и оказывающих услуги связи,

составила 2,8%. Использование аудита на предприятии сферы услуг вместо оценки – совершенно неправильный шаг. Поэтому аудит должен проводиться вместе с оценкой, а не вместо оценки. В ходе дальнейшей работы может возникнуть необходимость продажи имущества предприятия.[6]

В связи с этим необходимо оценить данное имущество. Кроме того, развитие предприятия сферы услуг может потребовать знаний в области оценки инвестиционных проектов и бизнес-планирования. Таким образом, в условиях модернизации экономики необходимо обеспечить точное выполнение оценочных работ по преобразованию (реструктуризации) предприятия сферы услуг. [8]

Работы по преобразованию (реструктуризации) предприятия могут осуществляться только при условии участия в них специалистов предприятия и соответствующей рыночной инфраструктуры, а в результате разработки программы преобразования (реструктуризации) улучшается не только экономическое, но и социальное, моральное состояние предприятия. Предприятие сферы услуг будет усовершенствовано, определены направления.

Трансформация предприятий должна осуществляться в рамках единой концепции, учитывающей интересы производителей и тех, кто пользуется их продукцией, то есть потребителей, обеспечивающих разделение труда и специализацию услуг. Развитие трансформационных процессов в регионах должно базироваться на специальных разработках, включенных в «Программу поддержки трансформационного развития».

В процессе преобразования предприятий несколько хозяйствующих субъектов, приобретающих взаимные кооперационные отношения, такие как передача друг другу сырья, ресурсов, товаров, работ и услуг, находятся в кооперативных отношениях, а также делят конечный доход и прибыль (добавлено). стоимость) вступает в специфические отношения приобретения.

Поэтому каждая администрация района должна создать свое дифференцированное «Положение о трансформации предприятий» для базовых предприятий экономики, способствующих социально-экономическому развитию данного района, и на основе этого проводить постоянный мониторинг трудовой деятельности, поскольку процессы трансформации проходят четыре раза в год, что является гарантией стабильности даже в сезон. Эти и подобные вопросы, в свою очередь, требуют решения через соответствующие нормативно-правовые документы высших органов управления нашей Республики.

В развитых странах все большее значение приобретает экономика услуг, увеличиваются объемы производства услуг и доходов от них. По классификации Всемирной торговой организации, экономика услуг включает в себя более 150 различных услуг. В частности, выделяют такие виды, как деловые услуги, услуги связи, финансовые услуги, образовательные услуги, туризм и сопутствующие услуги, транспортные услуги, транспортно-оздоровительные и культурно-спортивные мероприятия.

Видно, что в настоящее время сфера услуг является основным видом экономической деятельности. Практически каждый пользуется тем или иным сервисом. Цифровая экономика требует, прежде всего, создания широкополосных интернет-портов и прокладки оптоволоконных интернет-линий. Учет этих проблем и создание благоприятных условий для развития электронной коммерции в стране является сейчас актуальным.

В последние годы концепция цифровой экономики появилась в теории и практике экономики многих стран. Для него характерно стремительное развитие цифровых технологий, революция в информационной сфере и ускорение процессов глобализации экономики.

Несложно заметить влияние цифровой экономики на все стороны жизни человека. Сегодня большая часть населения нашей планеты имеет доступ к Интернету и может пользоваться услугами цифровой сервисной экономики, социальные сети, различные мессенджеры уже стали основной неотъемлемой частью межличностного общения.

В настоящее время в нашей стране приоритет отдается высокотехнологичной, инновационной и цифровой экономике. Как отметил Президент страны Ш.Мирзиёев: «В новом веке тенденцией становится формирование цифровой экономики, предполагающей электронный бизнес и электронную коммерцию на основе цифровых технологий.

В большинстве стран мира в ближайшие десятилетия сфера услуг будет определять основные макроэкономические показатели государства.

Внедрение новых технологий и автоматизация производства в промышленности и сельском хозяйстве превращают сферу услуг в основной источник занятости. Развитие сферы услуг является универсальным процессом и в ближайшее десятилетие определяется сочетанием следующих тенденций: - цифровая трансформация общественной жизни и экономики; - социально-экономические процессы устойчивого развития, глобализации и гуманизации; - появление сервисных трендов и гибридных продуктов; - развитие кооперативной экономики и экономики совместного потребления;

тенденции в сфере услуг и появление гибридных продуктов; - развитие кооперативной экономики и экономики совместного потребления; Цифровая экономика – это новая система, реализующая политические, экономические, научные, социальные, культурные и образовательные отношения с помощью цифровых технологий, при этом устойчивое развитие сферы услуг в цифровой экономике имеет особое значение. [7]

Цифровая экономика включает в себя цифровизацию всех бизнес-процессов, связанных с созданием, продвижением и реализацией товаров и услуг. Цифровые данные стали основным фактором производства, основным активом компаний и играют ключевую роль во всей экономической деятельности. Особое значение имеет информационная среда сервисного бизнеса, обеспечивающая использование

информации о деятельности экономических систем в режиме реального времени во всей глобальной сети.

Цифровая инфраструктура включает в себя набор технологий, обеспечивающих вычислительные, телекоммуникационные и сетевые потребности компаний, работающих на цифровой основе.

К новейшим цифровым технологиям, являющимся частью цифровой инфраструктуры новой экономики, относятся: - технологии больших данных (Big Data) - технологии блокчейна - Интернет вещей - нейронные сети (искусственный интеллект) - технологии виртуальной и дополненной реальности - 3D-печать - мобильные технологии устройства – умные датчики и т. д.

Услуги связи, банковские услуги, туристические услуги в сфере услуг полностью ориентированы на активное внедрение цифровых технологий, многие бизнес-процессы в сфере услуг уже перестроены в соответствии с новой парадигмой развития цифровой экономики. Одной из сфер, где наиболее активно внедряются цифровые технологии, являются туристические услуги. Чтобы создать привлекательность туристского направления и обеспечить поток туристов, необходимо создать хорошее информационное обеспечение, включающее всю необходимую путешественнику информацию.[7]

По результатам наблюдений, 80% туристов при планировании поездки изучают видео и фотографии, размещенные в социальных сетях и связанные с выбранным местом назначения, 86% считают мобильную связь главным во время поездки, считают 73% туристов что электронные посадочные талоны и билеты имеют большое значение. 75% туристов оставляют свои отзывы на сайте, 37% туристов пользуются консьерж-сервисом в смартфоне во время путешествия, 69% хотят получить как можно больше информации о пункте назначения, в среднем туристы во время поездки пользуются 17 различными сервисами. различные мобильные приложения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. “2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar Strategiyasi” to‘g‘risidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7- fevraldagi PF-4947 sonli Farmoni.
2. Berkinov B.B., M.A.Aynaqulov. “Kichik tadbirkorlik korxonalarining yirik korxonalar bilan ishlab chiqarish kooperatsiyasi”. Jzzax.: 2004-114 b.
3. Айнакулов М.А., Э.М.Абдухамидов Нормативно-правовая база интеграционных отношений хозяйствующих субъектов. //«Молодой ученый». Международный научный журнал. Спецвыпуск Джизакский политехнический институт. 2016. № 7.2 (111.2) С. 48-50.
4. Baratov, R., & Uzbekova, S. (2022). INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRODUCTION IN THE PROCESS OF TRAINING. World scientific research journal, 4(2), 7-11.

5. Umarov O.S. Raqamli iqtisodiyot va uning rivojlanish tendensiyalari “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnal. №3 may-iyun 2018 yil
6. Ochilov S. B., Tagaev A. N., Khudayberdieva O. K. Other ways to build correlation models //International Journal of Human Computing Studies. – 1935. – Т. 3. – №. 4. – С. 1-5.
7. Худайбердиева О. К. ЭКОНОМИЧЕСКИЕ РЕФОРМЫ СФЕРЫ УСЛУГ В УЗБЕКИСТАНЕ //АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ И РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ. – 2021. – С. 216-220.
8. Худайбердиева О. К. ИННОВАЦИИ И НАУЧНЫЙ ПРОГРЕСС– ФУНДАМЕНТ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ //ББК 65.0501 А 43. – 2022. – С. 331.
9. Servis plus Tom 12 2018 №1 / Service plus Volume 12 2018 #1
10. <http://www.xorazmstat.uz>

BIONANOTEKNOLOGIYADAN FOYDALANIB,SUYAK TO'QIMASINI
TIKLASH

Jo'raqulova Sabina Sheramat qizi
Muqaddas Sobirova Botirovna

O'z MU Jizzax filial Biotexnologiya yo'nalishi IV bosqich talabasi.

O'z MU Jizzax filial Biotexnologiya kafedasi katta o'qituvchisi PhD

Annotatsiya: *Tibbiyotda biotexnologiyaning asosiy vazifalaridan biri zamonaviy implantlar uchun mos keluvchi materiallarni izlash va ishlab chiqishdir. Bunda olimlarga tirik organizmlar va ularning elementlari yordam beradi, ular yordamida ular shikastlangan to'qimalarni va hatto organlarni tiklashi mumkin. Shunday qilib, olimlar yaqinda suyak to'qimasini tiklash uchun gen faollashtirilgan materialni ishlab chiqishga muvaffaq bo'lishdi. Bu hozirgacha tibbiy amaliyotda qo'llanilgan dunyodagi yagona bunday materialdir.*

Kalit so'zlar: *sun'iy suyak, ESHF, IMO, EO, terapiya, QKB, gistologik tajribalar;*

Suyak to'qimasi suyak hujayralarining birgalikdagi harakatlari natijasida doimiy ravishda yangilanadi, ular osteoklastlar tomonidan suyakning rezorbsiyasi va osteoblastlar tomonidan suyak shakllanishi, osteotsitlar esa suyaklarni qayta qurish jarayonining mexanizatorlari va orkestratorlari sifatida ishlaydi. Bu jarayon mahalliy (masalan, o'sish omillari va sitokinlar) va tizimli (masalan, kalsitonin va estrogenlar) omillarning nazorati ostida bo'lib, ularning barchasi birgalikda suyak gomeostaziga hissa qo'shadi. Suyak rezorbsiyasi va shakllanishi o'rtasidagi nomutanosiblik suyak kasalliklariga, shu jumladan osteoporozga olib kelishi mumkin. So'nggi paytlarda suyaklarni qayta qurish jarayonida suyak hujayralari o'rtasida murakkab aloqa mavjudligi ma'lum bo'ldi.

Suyak to'rt turdagi hujayralarni ko'rsatadigan minerallasgan biriktiruvchi to'qimadir: osteoblastlar, suyak qoplama hujayralari, osteotsitlar va osteoklastlar. Suyak tanada harakatlanish, yumshoq to'qimalarni qo'llab-quvvatlash va himoya qilish, kaltsiy va fosfatni saqlash va suyak iligini saqlash kabi muhim funksiyalarni bajaradi. Suyak o'zining inert ko'rinishiga qaramay, osteoklastlar tomonidan doimiy ravishda so'riladi va osteoblastlar tomonidan neoformatsiya qilinadigan yuqori dinamik organdir.

Suyak to'qimasini tiklashda rossiyalik olimlar yangi preparat ishlab chiqishdi. Bu yangi mahsulot ikki komponentdan iborat - matritsa deb ataladigan biomaterial. "To'ldirish" gen konstruktsiyalaridan iborat - ma'lum bir protein uchun genni o'z ichiga olgan nuklein kislotasi asosidagi molekularlar. Mutaxassislarning fikriga ko'ra, bunday rivojlanish boshqa istiqbolli yo'nalish - to'qimachilik muhandislik materiallariga muqobil bo'lishi mumkin. [1.2] Ushbu mahsulotlar, qoida tariqasida, har xil turdagi hujayralar, masalan, ildiz hujayralari yoki fibroblastlar (biriktiruvchi to'qima hujayralari) qo'shiladigan matritsadan iborat. Bunday materiallar shikastlangan to'qimalarni va ularning funksiyalarini tiklash uchun o'stiriladi. Biroq, gen faollashtirilgan materiallarga kelsak, olimlar oldinga borishdi: matritsa endi hujayralar bilan emas, balki DNK plazmidi bilan - genomga integratsiyalanmagan va ko'paytirilishi (nusxalanishi) mumkin bo'lgan kichik

molekula bilan birlashtirilgan. avtonom tarzda. Bundan tashqari, qon tomir endotelial o'sish omili uchun genni olib yuruvchi hisoblanadi [3.4]. Bu suyak to'qimasini tiklash uchun zarur bo'lgan qon tomirlari shakllanishining eng muhim stimulyatorlaridan biridir. Matritsa sifatida oktokalsiy fosfat, diametri 150 mikrometrdan ikki millimetrgacha bo'lgan kichik granular ishlatilgan.

Ushbu simbioz tufayli mahsulot, tadqiqotchilar aniqlaganidek, juda samarali ishlaydi. Bu shunday ko'rinadi: jarroh suyak nuqsoni hududida materialni tuzatadi, kerakli joyni granular bilan to'ldiradi [5.6]. Suyak to'qimasi o'sib boradi, bu granular bo'ylab iskala kabi harakatlanib, mavjud bo'shliqni to'ldiradi. Ma'lum bo'lishicha, granularning o'zi suyalarning o'sishiga yordam beradi. Nima uchun gen konstruksiyalari kerak? Gap shundaki, jiddiy shikastlanish, tez tiklanish yoki to'liq, kuchli suyak o'sishi zarurati haqida gap ketganda, suyak to'qimasini faolroq shakllanishga "rag'batlantirish" kerak. Bu erda gen dizayni yordam beradi. Implantatsiyadan so'ng molekular granularlardan chiqariladi va nuqsonli hududdagi hujayralarga kiradi. Molekulani olgan hujayralar qo'shimcha miqdorda protein sintez qiladi, bu holda qon tomir endotelial o'sish omili. "Aslida bu gen bizning hujayralarimizda. [7.8] Ammo uning nusxasini olgan hujayralar uni ko'proq miqdorda ishlab chiqaradi. Bunday holda, ortiqcha o'sish sodir bo'lmaydi - plazmid DNK bir necha haftadan so'ng harakat qilishni to'xtatadi. Hujayralar endi kerak bo'lmagan qo'shimcha genetik materialga ega ekanligini "tushunadilar" va plazmid DNKni yo'q qila boshlaydilar. Bu texnologiya xavfsizligini ta'minlaydi. Plazmid molekulari genomga qo'shilmaydi va butunlay yo'q bo'lib ketadi", deb tushuntiradi loyiha rahbari. Preparatni ishlab chiqish 2010-2011 yillarda fundamental tadqiqotlar bilan boshlangan. Olimlar uchun kaltsiy fosfatlarini o'z ichiga olgan biomateriallar gen konstruksiyalari bilan birlashtirilishi mumkinligiga ishonch hosil qilishlari muhim edi.

Ishlab chiqish Rossiya Fanlar akademiyasining Metallurgiya va materialshunoslik instituti ilmiy guruhi bilan birgalikda amalga oshirildi. Keyinchalik, gen bilan faollashtirilgan materiallarni suyak to'qimasini tiklash uchun implantatsiya qilinadigan mahsulotlar sifatida klinik amaliyotga joriy etish bo'yicha amaliy tadqiqotlarni boshladik. Bunday mahsulotlar jarrohlik stomatologiyasi, yuz-jag jarrohligi, travmatologiya va ortopediyada talabga ega. Tadqiqotda maxillofasiyal sohada jarohatlangan bemorlar ishtirok etdi. [8.9] Mutaxassislar yangi materialdan foydalanib, suyaklarni payvandlash, bemorlarga tish implantatlarini o'rnatish va tish protezlarini qo'llashni amalga oshirdi. "Olti oy davomida yigirma nafar bemorning barchasida implantatsiya zonasida suyak regeneratsiyasi hosil bo'ldi - to'liq suyak to'qimasi, keyinchalik unga tish implantlari o'rnatildi. Hozirda biz ushbu klinik holatlarni kuzatmoqdamiz. Bemorlar qoniqdi, implantlar joyida, chaynash funksiyasi tiklandi", - deydi suhbatdosh. Preparat Skolkovo jamg'armasi rezidenti bo'lgan ishlab chiqaruvchi kompaniya sharafiga "Gistograft" deb nomlangan. Mutaxassisning so'zlariga ko'ra, yangi mahsulot turli xil nuqsonlarni - kichikdan tortib segmentligacha, jag'ning yarmida yo'q qilish imkonini beradi. Qo'shimcha klinik tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, preparat soxta bo'g'inlar (noto'g'ri birikma tufayli suyak travmasidan keyin paydo bo'ladigan shakllanishlar) va uzun quvurli suyaklarning shikastlanishi bo'lgan bemorlarni davolashda ham muvaffaqiyatli bo'ladi [18.19]

Xulosa:

Suyak shakllanishiga ikki yo'l bilan erishish mumkin: intramembranoz ossifikatsiya (IMO) va endoxondral ossifikatsiya (EO), bu mexanizmlar jarohatlardan va suyak rivojlanishidan keyin tabiiy suyaklarni tiklashda muhim rol o'ynaydi. Muxtasar qilib aytganda, IMO ichki va tashqi periosteumdagi Osteoblast bilan bog'liq hujayralar sonini ko'paytirishi, periosteumni qalinlashgan va kalsifikatsiyalashi va keyin sinish uchlarini ulashi mumkin; EO asosan singan uchida gematoma va suyak iligi bo'shlig'i va uning atrofidagi muhit o'rtasida steril yallig'lanish reaksiyasini qo'llab-quvvatlaydi va shu bilan granulyatsiya to'qimasini, tolali to'qimalarni va vaqtinchalik xaftaga to'qimasini hosil qiladi. O'z navbatida, osteoblastlar xondrositlarni bosib oladi va ularning o'rnini bosadi, natijada suyak to'qimasini hosil qiladi. Transplant bo'shliqni to'ldirgandan so'ng va tuzatilgandan so'ng, kritik o'lchamdagi suyak nuqsoni asosan IMO / EO tomonidan tuzatiladi. Turli ossifikatsiya strategiyalariga ko'ra, turli materiallardan tayyorlangan suyak greftlari suyak nuqsonlarini tuzatish uchun mo'ljallangan. Ba'zi tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, minerallashtirilgan biomateriallar IMO yo'llarining samarali faollashtiruvchilari, shu jumladan kaltsiy fosfat asosidagi keramika va boshqa minerallashtirilgan biomateriallardan farqli o'laroq, hujayra biriktirilishini va keyingi differentsiatsiyasini kuchaytiradigan biomateriallar (masalan, tabiiy ravishda olingan va sintetik polimerlar) EO yo'lini rag'batlantiradi. Ushbu hodisa ko'plab tadqiqotlarda qayd etilgan bo'lsa-da, turli xil biomateriallar turli yo'llar orqali osteogenezni keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan aniq mexanizm aniq emasligi bilan xulosalanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Wegst UG, Bai H, Saiz E, Tomsia AP, Ritchie RO. Bioinspired structural materials. *Nat Mater.* 2015;14(1):23–36.
Article CAS PubMed Google Scholar
2. Lopes D, Martins-Cruz C, Oliveira MB, Mano JF. Bone physiology as inspiration for tissue regenerative therapies. *Biomaterials.* 2018;185:240–75.
Article CAS PubMed PubMed Central Google Scholar
3. Morrison SJ, Scadden DT. The bone marrow niche for haematopoietic stem cells. *Nature.* 2014;505(7483):327–34.
Article CAS PubMed PubMed Central Google Scholar
4. Phukan R, Herzog T, Boland PJ, Healey J, Rose P, Sim FH, et al. How does the level of sacral resection for primary malignant bone tumors affect physical and mental health, pain, mobility, incontinence, and sexual function? *Clin Orthop Relat Res.* 2016;474(3):687–96.
Article PubMed Google Scholar
5. Majidinia M, Sadeghpour A, Yousefi B. The roles of signaling pathways in bone repair and regeneration. *J Cell Physiol.* 2018;233(4):2937–48.
Article CAS PubMed Google Scholar

6. De Melo PD, Habibovic P. Biomineralization-inspired material design for bone regeneration. *Adv Healthc Mater.* 2018;7(22):e1800700.
Article CAS Google Scholar
7. Schemitsch EH. Size matters: defining critical in bone defect size! *J Orthop Trauma.* 2017;31(Suppl 5):S20–S2.
Article PubMed Google Scholar
8. Habibovic P. Strategic directions in osteoinduction and biomimetics. *Tissue Eng Part A.* 2017;23(23–24):1295–6.
Article PubMed Google Scholar
9. Pape HC, Evans A, Kobbe P. Autologous bone graft: properties and techniques. *J Orthop Trauma.* 2010;24(Suppl 1):S36–40.
Article PubMed Google Scholar

PSIXOLOGIYA FANINING FAN TARAQQIYOTIDA TUTGAN O'RNI

Hamidova Rushana

Termiz davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada psixologiyaning mazmuni kelib chiqishi va fan sifatida o'rganilishi yozilgan. Shu bilan birga bu sohaning ichiga bir qancha insonning tafakkuri bilan bog'liq bo'lgan omillar ham keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *psixologiya, yashirincha kollej, intellectual psixologiya, geshtaltpsixologiya, freydizm.*

Psixologiya o'zi nima? Psixologiya, psixolog kabi atamalar hozirgi hayotimizda juda ko'p bora tilga olinadi. Psixologiya so'zi yunoncha so'zdan olingan bo'lib, "psiyche"- jon, ruh, "logos"- ta'limot degan ma'noni anglatadi. Psixologiya fanining predmeti "psixika" hisoblanadi.

Psixika bu ob'ektiv reallikni sub'ektiv tarzda ifodalashdan iboratdan. Ya'ni odamlar borliqni o'z fikrlash qobiliyatiga ko'ra anglashidir. Psixik faoliyat doimo muayyan sub'ektga xos bo'lib, insonning shaxsiy xususiyatlariga bog'liq bo'ladi.

Psixologiya fani eng qdimgi fanlardan biri bo'lib, bu fanning rivojlanishi uchun juda ko'p olimlar o'z hissalarini qo'shganlar. Ilk davrlarda yunon faylasufi Aristotel "Ilmiy psixologiya"ga asos solgan. Psixologiya ruh haqidagi ta'limot deb aytib o'tgan. Yana shu kabi olim va faylasuflarning ilmiy izlanishlari natijasida bugungi kundagi psixologiya fani vujudga kelgan va rivojlangan.

Psixologiya ko'p tarmoqli fan bo'lib, bir qancha sohalarni o'z ichiga oladi. Bular: konkret, rivojlanish va anomal psixologiya hisoblanadi. Hozirgi zamon psixologiyasi juda ko'p tarmoqli bo'lib, rasmiy qayd etilganlari 300dan ortiq, qayd etilmaganlarim 500ga yaqindir. Psixologiya fanining rivojlanishi qator bosqichlarni o'z ichiga oladi. Amerika va chet el olimlari, psixologlari psixologiyaning bir qancha yo'nalishlariga asos solganlar. XX asr boshlarida "bixeviorizm", "frejdizm" kabi bir qancha ilmiy yo'nalishlar vujudga kelgan.

Inson mavjud ekan, u o'z hayotiy tajribasiga asoslanib u yoki bu holda ishtirok etish, olamni anglash, narsa va hodosalarni ajratish kabi xususiyatlarga ega ekanligi haqida o'ziga o'zi hisob beradi. Biz har kuni qushlarning shoh navosi, musiqa asboblari honishini, inson nutqini, uchib otayotgan samalyot shovqinini eshitamiz, atrofimizni o'rab turgan narsa, daraxt, hayvonlar, mashinalarni ko'ramiz. Ularning rangi va hajmini ajrata olamiz. Mazkur jarayonlar insondagi aks ettirish xususiyati bilan chambarchas bog'liq. Psixologiya fanining predmetini tahlil qilishda asosiy e'tiborni quyidagilarga qaratish lozim. Jumladan, shaxs haqida fikr yurituvchi fanlar sirasiga psixologiya va pedagogika fanlarini kiritish mumkin. Shunga ko'ra, pedagogika shaxsni ta'lim-tarbiya jarayonida kamol topishini tadqiq qilsa, psixologiya shaxsda kechadigan ruhiy jarayonlarni o'rganadi. Shundan xulosa qilishimiz mumkinki, psixologiya fanining predmetini- shaxsning psixikasi va uning psixologik xususiyatlarini tashkil qiladi.

Shunga muvofiq bir qator olimlar tomonidan psixikaga ta'rif berilib, uning mazmun mohiyati ochib berilgan. Jumladan, professor M.G.Davletshin fikricha psixika deganda- oliy

darajadagi materiyaning (miyaning) xususiyatini tushunilib u obektiv borliqni aks ettirilishida namoyon bõladi, subyekt faoliyatini ma'lum maqsad asosida yõnaltiriladi hamda xulq-atvor negizida shakllanadi. Professor V.M.Karimovaning fikricha psixika-inson ruhiyatining shunday holatiki, u tashqi olamni (ichki ruhiy olamini) ongli tarzda aks ettirishimizni, ya'ni bilishimizni , anglashimizni ta'minlaydi.

Psixologiya haqidagi fikrlar qadim zamonlardan beri mavjuddir. Ilk davrda psixologik xususiyatlarni jonning ishi deb tushuntirilgan. Jonning õzi esa odam tanasidagi maxsus ikkilamchi jism deb qaralgan. Bunday tasavvurlar "animizm" deb ataladi. Animizm sõi - anima "jon" degan ma'noni anglatadi. Jon õz mohiyatiga kõra olovsimon uchqundan iborat ekanligini Geraklit tomonidan yoki olovsimon atomdan iboratligi Demokrit tomonidan ta'kidlangan.

Platonning " ideallar tuğma bõladi" degan gõyalar psixologik fikr taraqqiyotiga juda katta hissa qõshdi. Platon ta'limotiga kõra " ideallar" mohiyati abadiy va õzgarmas, ularning tabiiy olamdan tashqarida oliy olam mavjud bõlib, ularni odam kõi bilan kõra olmaydi. Platon psixologiyada " dualizm" oqimining asoschisi hisoblanadi. Dualizm ikki yoqlamalik ikki mustaqil fikr degan ma'noni anglatadi. Dualizm ta'limoti mohiyati moddiy va ruhiy olam tana va psixikaning bir biriga boğliq bõlmagan holda mavjud bõlib, azaldan qarama qarshi narsalar deb tushuntiradi. Platonning dualizm shogirdi Arastu (Aristotel eramizdan oldingi IV asr 384-322 yillar) tomonidan bir muncha muvaffaqiyatli bartaraf etildi. Aristotelning " jon haqida" asari õsha davrdayoq psixologiya maxsus fan sifatida maydonga kela boshlaganidan dalolat beradi.

Ana shu tufayli psixologiya jon haqidagi fan sifatida maydonga kelgan va hozirgi kunda psixologiya fani õz mazmunini batamom õzgartirgan. Arastu kishilik tafakkuri tarixida birinchi bõlib ruh va jonli tananing ajralmasligini isbotlab berdi. Unga kõra jon qismlarga bõlinmaydi, lekin u faoliyatimiz davomida oziqlanishi, his etishi va harakatga kelishi, aql-idrok kabi turlarga oid qobiliyatlarda namoyon bõlishi mumkin. Birinchi qobiliyatlar õsimlik uchun, ikkinchi va uchinchi hayvonlarga, tõrtinchisi esa insonlar uchun xosdir. Õsimliklar, hayvonlar ruhi va aql-idrok odam ruhi ta'limoti bilan Arastu oliy qobiliyatlar va ularning negizida paydo bõlishini bildiradigan rivojlanish tamoyilini joriy etdi. Arastu organizmning tabiatdan olgan qobiliyatlarni faqat õzining xususiy faolligi orqali rõiobga chiqarishga asoslangan holda xarakterning faoliyatda shakllanishi tõiğrisidagi nazariyani ilgari surdi.

Psixologiya murakkab va keng qamrovli fan bo'lgani uchun inson psixologiyasini o'rganish uchun bir qancha asosiy va yordamchi metodlardan foydalaniladi. Shu jumladan, rus psixologi B.G.Ananer metodlarni 4 guruhga bo'lib o'rgangan.

1. Tashkiliy;
2. Emperik metodlar;
3. Ma'lumotlarni qayta ishlash;
4. Natijalarni sharhlash metodlaridir.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, bugungi kundagi psixologiya fanining rivojlanishi, bu fanning yangi qirralarini ocha oldi. Psixologlar shaxsni o'rganar ekan, ulardagi muommalarni yechish uchun olimlar tomonidan yaratilgan metodlardan foydalanishadi.

Psixologiya fanining hozirgi kundagi mavqeyi juda kata ahamiyat kasb etadi. Har bir sohalarni olib qaraydigan bo'lsak, bu sohalarda hech bo'lmaganda bittadan psixolog o'z faoliyatini olib boradi. Har qaysi sohalar masalan, yuridik, avaitsiya, sport, tibbiyot kabi sohalarda ham bemalol psixologlarni uchratish mumkin. Falsafa fanidan ajralib chiqqan psixologiya bir necha asrlar mobaynid o'zining sohalari va turli-tuman metodlariga ega bo'lgan psixologiya faniga aylandi desak hech adashmaymiz.

REFERENCES:

1. P.I.Ivanov.M.E.Zufarova Umumiy Psixologiya
2. G'oziyev E "Umumiy psixologiya" 1-kitobi Toshkent 2004
3. Ashurova, S. F., & qizi Karimova, M. N. (2023). OILADA O 'SMIRLARNING SOG'LOM TURMUSH TARZI VA OILAVIY HAYOT HAQIDAGI TASAVVURLARI SHAKLLANISHINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK OMILLARI. Educational Research in Universal Sciences, 2(5), 363-368.
4. qizi Imonova, MB (2023). MUSIQANING INSON HISSIYOTIGA TASIRI. National Scientific Research International Journal natijalari , 2 (3), 156-161.
5. Иманов, Б., & Имонова, М. (2021). Развитие творческих способностей учеников при выполнении проблемных экспериментов по физике с помощью инновационных технологий. Общество и инновации, 2(2), 222-227.
6. Imonova, M. B. (2023). Oila tinchligi-jamiyat faravonligi asosi. Finland academic research science publisher, 1148-1151.
7. Имонова, М. (2023). Musiqiy tarbiya-qudratli quroldir yohud musiqiy tarbiyaning shaxs shakllanishiga tasiri. Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика, 1(1), 35-37.
8. Имонова, М., & Таджиева, Д. (2023). Boshlangich sinf oquvchilarida milliy tarbiyani pedagogik va psixologik rivojlanishi qonuniyatlari. Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика, 1(1), 74-76.
9. Иманова, М. Б. (2021). ШАХС ХАРАКТЕРИ АКЦЕНТУАЦИЯСИ ВА ДЕСТРУКТИВ ХУЛҚ-АТВОР. Academic research in educational sciences, 2(11), 1399-1403.
10. Imanov, B. (2023). NEGATIVE FACTORS AFFECTING THE QUALITY OF EDUCATION AND WAYS TO ELIMINATE THEM. Science and innovation, 2(B3), 355-358.
11. Имонова, М. Б. (2023). ВАЖНОСТЬ СЕСТРОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В ЛИЧНОМ РАЗВИТИИ. FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES, 2(22), 120-123.
12. Imonova, M. B. (2023). Causes of Suicide Tendency in Adolescents. Journal of Discoveries in Applied and Natural Science, 1(1), 62-67.
13. Иманов, Б., & Иманова, М. Б. Қ. (2021). ДАРС ТУЗИЛМАСИ ВА УНГА ТАЙЁРГАРЛИК. Academic research in educational sciences, 2(5), 1158-1162.

14. Имонова, М. Б. (2023). РОЛЬ ОТНОШЕНИЯ СИБЛИНГА В ПРОБУЖДЕНИИ МОТИВОВ ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 3(10), 101-104.
15. Imanov, B. B. (2023). O'QUVCHILARNING TABIATDA SODIR BO'LAYOTGAN FIZIK JARAYONLARNI ANGLAB ETISHDA TAJRIBALARNING O'RNI. Interpretation and researches, 2(1).
16. Imanov, B. (2023). NEGATIVE FACTORS AFFECTING THE QUALITY OF EDUCATION AND WAYS TO ELIMINATE THEM. Science and innovation, 2(B3), 355-358.
17. Imanov, B. B. (2021). Competences in the quality of education and their organization. ASIAN JOURNAL OF MULTIDIMENSIONAL RESEARCH, 10(5), 419-424.
18. Imanov, B. B. (2021). Lesson and its analysis as factor of increasing the quality of education. European scholar Journal. Available online at://www. scholarzest. com, 1.
19. Summers, D., Kushzhanov, N., Almurzayeva, B., Yesengulova, M., Abdirakhmanova, Y., Safarov, R., & Imanov, B. MORAL DILEMMAS IN DIGITAL & FOREIGN WORLD. BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN ISSN 1991-3494 Volume 2, Number 372 (2018), 68-74.
20. Berdievich, IB, & Nazinovich, SDND (2021). Dars va uning tahlili ta'lim sifatini oshirish omili sifatida. Yevropa olimlari jurnali , 2 (1), 42-45.
21. Mahmudov, YG, & Imanov, BB (2021). Dars sifati ko'rsatkichlari. Osiyo ko'p o'lchovli tadqiqot jurnali , 10 (10), 653-656.
22. Каримова, М. (2023). O'zbek oilalarida qizlarni oilaviy hayot haqidagi tasavvurlarining ijtimoiy-psixologik jihatlari. Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика, 1(1), 37-40.
23. Каримова, М. (2023). O'zbek oilalarida qizlarni oilaviy hayot haqidagi tasavvurlarining ijtimoiy-psixologik jihatlari. Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика, 1(1), 37-40.
24. Ne'Matullayeva, S. (2022). МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ TASHKILOTLARIDA O 'YIN TERAPIYASINI QO'LLASHGA OID QARASHLAR. Science and innovation, 1(B4), 444-449.
25. Nematullaeva, S. (2023). DEVELOPING COMMUNICATION SKILLS IN PRESCHOOL CHILDREN THROUGH GAME THERAPY. Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence, 2(4), 86-88.
26. Норбошева, М. А. (2023). КЛАССИФИКАЦИЯ МОТИВОВ УЧЕНИЯ. Educational Research in Universal Sciences, 2(5), 255-258.
27. НОРБОШЕВА, М. А. (2020). Отражение Национальных Ценностей В Национальных Играх. ECLSS Online 2020b, 312.

PSIXOLOGIYA FANINING TARAQQIYOTI

Yuldosheva Iroda Murotaliyevna
Termiz davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Psixologiya fanining predmeti va rivojlanish tarixi, sohalari va tadqiqot metodlari to'g'risida ma'lumotga ega bo'lamiz. Psixologiya 1960-yildan beri rivojlanishda davom etdi va yangi g'oyalar va istiqbollari kiritildi. Psixologiya sohasidagi so'nggi tadqiqotlar inson tajribasining ko'p jihatlari, xulq-atvoriga biologik ta'sirlaridan ijobiy va madaniy omillarning ta'sirini ko'rib chiqadi.

Kalit so'zlar: psixologiya, psixika, ruh, miya, psixolog

Psixologiyani fan sifatida o'rganish bilan uning qanday fan ekanligi, xususiyatlari va nimalarni o'rganishi haqida bilimlarga erishiladi. Psixologik bilim va malakalarni o'zlashtirish talabalarga atrofidagi odamlarni ular bilan muloqot amaliyotida, munosabatlarda, o'zaro hamkorlik faoliyatida bilish uchun; ularning fikri, maqsadi, kechinmalari, qiziqish va qobiliyatlari, ehtiyoj va motivlari va h.k.larini bilish va qo'llash uchun zarurdir. Psixologik bilim va malakalar talabalarning kelajakdagi kasbiy faoliyati, oilaviy hayoti, bolalar tarbiyasi va boshqalarda asqotadi. Va, nihoyat, eng muhimi, psixologik bilimlar talabalarga o'zlarini anglashda, o'z ustilarida ishlashda va qiziqish, ijodiy imkoniyatlarini dolzarblashtirishlarida, barkamol shaxs bo'lib shakllanishlarida ahamiyat kasb etadi.

Nima uchun psixologiya tarixini o'rganish kerak?

Zamonaviy psixologiya insonning xatti-harakati va aqliy jarayonini asab darajasidan madaniy darajagacha ko'rib chiqiladigan juda ko'p mavzularga qiziqadi. Psixologlar tug'ilishdan oldin boshlangan va o'lingacha davom etadigan insoniy muammolarni o'rganadilar. Psixologiya tarixini tushunish orqali siz ushbu mavzular qanday o'rganilishi va biz hozirgacha nimani o'rganishimizni yaxshiroq tushunishingiz mumkin.

Psixologiya fani o'ziga xos fan bo'lgani uchun oliy o'quv yurtlari talabalari o'rganadigan ilmiy fanlar tizimida alohida o'rin egallaydi. Psixologiyaning fan sifatidagi o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat: birinchidan, bu fan hozircha inson uchun noma'lum bo'lgan, eng murakkab – psixika, insonning ichki olami haqidagi fandır, ikkinchidan, bu fanda bilishning ob'ekti va sub'ekti tutashib ketgan. Bu holat va fikrni shunday ifodalash mumkin: avval inson o'z fikrlarini tashqi dunyoga yo'naltirib, so'ngra o'ziga murojaat qiladi. Bunda fikr o'ziga qarata burilish yasagani uchun psixologiyaning vazifalari boshqa fan vazifalari bilan taqqoslab bo'lmaydigan darajada murakkabdir. Va, uchinchidan, psixologiyaning o'ziga xosligi uning noyob amaliy oqibatlariga ega bo'lishidir. Axir biror narsani anglash – uni egallab, boshqarishni o'rganishdan iborat. Insonning o'zida kechayotgan psixik jarayonlar, ularning vazifalari, qobiliyatlarini boshqarishni o'rganish, misol uchun, koinotni zabt etishdan ko'ra o'ta murakkab va muhim vazifa bo'lib hisoblanadi. Bunda inson o'zini anglab borgani sayin o'zini va atrofidagilarni o'zgartirib borishini alohida ta'kidlab o'tish lozim. SHuning uchun, psixologiya – insonni faqatgina anglovchi emas, balki uni yaratuvchi fan.

Hozirda psixologiya quyidagi xususiy vazifalar bilan hashug'ullanmoqda: psixikaning paydo bo'lishi va rivojlanishi; psixik faoliyatning neyrofiziologik asoslari; tashqining ichkiga o'tish qonuniyatlari; inson psixikasining ijtimoiy-tarixiy omillarga bog'liqligi; olam psixik obrazlarining shakllanishi va va ularni tashqi, amaliy faoliyatga tadbqiq etish qonuniyatlari; inson psixikasining boshqariluvda biologik va ijtimoiy omillarning birligi; inson psixikasi tuzilishi; bilish,irodaviy va hissiy jarayonlarning aks ta'sir-boshqariluvchi mohiyati, insonning ijtimoiy muhitdagi individual-psixologik hulq-atvori; inson faoliyatining ma'lum turlari psixologiyasi.

Psixologiya – ruhni o'rganadigan fan (mill.avv.6 asr-16milodiy). Qalbni mavjudligi tufayli har doim hayotdagi tushunarsiz hodisalarni tushuntirib berishga harakat qilinib kelingan. Boshlang'ich tushunchalar animistic xarakterga ega bo'lgan, ya'ni har bir jism o'z ruhi bilan ajralib turgan deb tushinilgan. Jonlilikda hodisalarning va harakatlarning sabablari ko'rib kelingan. Aristotel barcha organik jarayonlarda psixologiya tushunchasini kiritgan, shuningdek o'simlik, hayvonot va ongli mavjudotlarni belgilab chiqqan.

Psixologiya haqidagi fikrlar qadim zamonlardan beri mavjuddir. Ilk davrlarda psixologik xususiyatlarni jonning ishi deb tushuntirilgan. Jonning o'zi esa odam tanasidagi maxsus ikkilamchi jism deb qaralgan. Bunday tasavvurlar «animizm» deb ataladi. Animizm so'zi –anima «jon» degan ma'noni anglatadi. Jon o'z mohiyatiga ko'ra olovsimon uchqundan iborat ekanligi Geraklit tomonidan, yoki olovsimon atomdan iboratligi Demokrit tomonidan ta'kidlangan.

Platonning «ideyalar tug'ma bo'ladi» degan g'oyalari psixologik fikr taraqqiyotiga juda katta hissa qo'shdi. Platon ta'limotiga ko'ra «ideyalar» mohiyati abadiy va o'zgarmas, ularning tabiiy olamdan tashqarida oliy olam mavjud bo'lib, ularni odam ko'zi bilan ko'ra olmaydi.

Platon psixologiyada «dualizm» oqimining asoschisi hisoblanadi. Dualizm so'zi ikki yoqlamalik yoki ikki mustaqil fikr degan ma'noni anglatadi. Dualizm ta'limoti mohiyati moddiy va ruhiy olam tana va psixikaning bir-biriga bog'liq bo'lmagan holda mavjud bo'lib, azaldan qarama-qarshi narsalar deb tushuntiradi.

Platonning dualizm shogirdi Arastu (Aristotel eramizdan oldingi IV asr 384-322 yillar) tomonidan birmuncha muvaffaqiyatli bartaraf etildi. Aristotelning «Jon haqida» asari o'sha davrdayoq psixologiya maxsus fan sifatida maydonga kela boshlaganidan dalolat beradi. Ana shu tufayli psixologiya jon haqidagi fan sifatida maydonga kelgan va hozirgi kunda psixologiya fani o'z mazmunini batamom o'zgartirgan.

Sharqda psixologik qarashlarning paydo bo'lishida buyuk SHarq mutafakkirlarining roli katta bo'lgan. Ular orasida Al-Xorazmiy, Al-Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Mirzo Ulug'bek kabilar o'zlarining inson psixikasi va yosh avlodni tarbiyalashga doir boy fikrlar va qarashlarini meros sifatida qoldirganlar. Ular orasida ayniqsa Abu Ali ibn Sinoning mantiq, metafizika, tabiiy fanlar, ayniqsa, tibbiyot haqidagi fikrlari o'sha davr ilmiy taraqqiyotiga katta hissa qo'shdi. U maxsus psixologik muammolar bilan shug'ullangan olimlardan biridir. Uning ruh, asab tizimi haqidagi qarashlari katta ahamiyatga ega. Ayniqsa, Abu Ali ibn Sinoning temperament xususiyatlariga qarab yondashish zarurligi haqidagi fikrlari ming yildan so'ng ham zamonaviy psixologiyada o'z

qimmatini yo'qotmagan. Abu Ali ibn Sino dunyoda birinchi bo'lib psixoterapevtik usullarni qo'llab ko'rgan olimlardan biridir.

Psixologiya rivojlanish yo'lida uzoq tarixiy yo'lni bosib o'tgan holda, o'rganish predmeti va fan sifatidagi nomlanishini o'zgartirib bordi. L.D. Stolyarenko psixologiyaning fan sifatidagi rivojlanishini to'rt bosqichga ajratadi.

Birinchi bosqich. Psixologiya – ruh haqidagi fan (Arastu). Psixologiyaning bunday ta'rifi ikki ming avval keltirilgan edi. Ruhning mavjudligi bilan inson hayotidagi barcha noma'lum hodisalarni tushuntirib berishga urinar edilar.

Ikkinchi bosqich. Psixologiya – ong haqidagi fan (R. Dekart, B. Spinoza, D. Lokk, G. Leybnits, D. Gartli). XVII asrda tabiiy fanlar rivoji bilan yuzaga keldi. Fikrlash, sezish, xohishga bo'lgan layoqat ong deb ataldi. O'rganishning asosiy metodi bo'lib, insonning o'zini kuzatishi va voqelikni bayon etishi hisoblanar edi.

Uchinchi bosqich. Psixologiya xulq-atvor haqidagi fan sifatida XX asrda paydo bo'ldi (D. Uotson, E. Torndayk). Psixologiyaning vazifalari – tajribalar qo'yish va bevosita ko'rish mumkin bo'lganlarni, aynan, insonning xulq-atvori, harakatlari, ta'sirlanishga javoblarini kuzatish (harakatlarni keltirib chiqaruvchi motivlar hisobga olinmas edi).

To'rtinchi bosqich. Psixologiya ob'ektiv qonuniyatlarni, psixikaning faoliyat va ifodalanish mexanizmlari, shuningdek, faktlarni o'rganuvchi fan sifatida.

Psixologiyaning fan sifatida yurtimizda rivojlanish tarixiga e'tibor beradigan bo'lsak shuni ta'kidlash lozimki, u oxirgi o'n yilliklar mobaynida shakllanmoqda, xolos. Lekin tarixan, umuman psixologiyaning O'zbekiston hududida shakllanishini tahlil qilinsa, uning diniy-falsafiy olimlar va qarashlar tizimida o'ziga xos tarzda shakllanib kyolganini ko'rish mumkin. Masalan, eramizning II-III asrlarida rivoj topgan manixizm (asoschisi Mani) yoki mazdakizm (asoschisi Mazdak) va boshqalar o'z diniy qarashlari tizimida ijtimoiy munosabatlar, ijtimoiy adolat va shaxsning o'ziga xosligi kabi g'oyalarni keng tashviqot qilganlar. Lekin tarix bizga shundan darak beradiki, yaxlit, sistematik ijtimoiy psixologik qarashlar sistemasi umuman bo'lmagan. SHuni alohida ta'kidlash lozimki, O'zbekistonda o'tkazilayotgan psixologik tadqiqotlar asosan oila va oilaviy munosabatlarga bag'ishlangan. CHunonchi, birinchi ijtimoiy psixologik tadqiqot ham 70-yillarning oxiri 80-yillarning boshida I. YOqubov tomonidan o'tkazilgan bo'lib, u oilaviy munosabatlarning barqarorligi va er-xotin ijtimoiy rollarining muvofiqligini ta'minlovchi sotsial-psixologik omillarni o'rgandi. Tadqiqot natijasida, shu narsa aniqlandiki, oila a'zolarining rollar borasidagi muvofiq o'zaro munosabatlari oilaviy xamjihatlikning muhim shartidir. Oilaviy majorolar esa, asosan hozirgi zamon o'zbek ayolining ijtimoiy mehnat bilan bandligi hamda oilaviy munosabatlarda eskilik sarqitlarining saqlanib qolganliklaridandir.

Professor M.G.Davletshin fikricha, psixika deganda - oliy darajadagi materiyaning (miyaning) xususiyati tushunilib, u ob'ektiv borliqni aks ettirilishida namoyon bo'ladi, sub'ekt faoliyatini ma'lum maqsad asosida yo'naltiradi hamda xulq-atvor negizida shakllanadi, professor V.M.Karimova fikricha psixika - inson ruhiyatining shunday holatiki, u tashqi olamni (ichki ruhiy olamni) ongli tarzda aks ettiradi.

Xulosa qilib aytganda, psixologiya hayot faoliyatining o'ziga xos shakli bo'lib, psixik rivojlanishning qonuniyat va maxanizmlarini o'rganuvchi fandır. Psixologiya fanining asosiy

vazifasi psixik hodisalarni o'rganish va ilmiy asoslashdir. Psixik hodisalar ma'lum qonuniyatlarga bo'ysunadi. Psixologiya shunday qonuniyatlarni mohiyatini ochishga, ularni tarkib topishi va rivojlanishini o'rganishga qaratilgandir. Ushbu qonuniyatlarni bilish, ularni boshqarish, tashkil etish, ta'lim-tarbiya jarayonini to'g'ri olib borishga yordam beradi.

REFERENCES:

1. P.I.Ivanov.M.E.Zufarova Umumiy Psixologiya
2. G'oziyev E "Umumiy psixologiya" 1-kitobi Toshkent 2004
3. Ashurova, S. F., & qizi Karimova, M. N. (2023). OILADA O 'SMIRLARNING SOG'LOM TURMUSH TARZI VA OILAVIY HAYOT HAQIDAGI TASAVVURLARI SHAKLLANISHINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK OMILLARI. Educational Research in Universal Sciences, 2(5), 363-368.
4. qizi Imonova, MB (2023). MUSIQANING INSON HISSIYOTIGA TASIRI. National Scientific Research International Journal natijalari , 2 (3), 156-161.
5. Иманов, Б., & Имонова, М. (2021). Развитие творческих способностей учеников при выполнении проблемных экспериментов по физике с помощью инновационных технологий. Общество и инновации, 2(2), 222-227.
6. Imonova, M. B. (2023). Oila tinchligi-jamiyat faravonligi asosi. Finland academic research science publisher, 1148-1151.
7. Имонова, М. (2023). Musiqiy tarbiya-qudratli quroldir yohud musiqiy tarbiyaning shaxs shakllanishiga tasiri. Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика, 1(1), 35-37.
8. Имонова, М., & Таджиева, Д. (2023). Boshlangich sinf oquvchilarida milliy tarbiyani pedagogik va psixologik rivojlanishi qonuniyatlari. Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика, 1(1), 74-76.
9. Иманова, М. Б. (2021). ШАХС ХАРАКТЕРИ АКЦЕНТУАЦИЯСИ ВА ДЕСТРУКТИВ ХУЛҚ-АТВОР. Academic research in educational sciences, 2(11), 1399-1403.
10. Imanov, B. (2023). NEGATIVE FACTORS AFFECTING THE QUALITY OF EDUCATION AND WAYS TO ELIMINATE THEM. Science and innovation, 2(B3), 355-358.
11. Имонова, М. Б. (2023). ВАЖНОСТЬ СЕСТРОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В ЛИЧНОМ РАЗВИТИИ. FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES, 2(22), 120-123.
12. Imonova, M. B. (2023). Causes of Suicide Tendency in Adolescents. Journal of Discoveries in Applied and Natural Science, 1(1), 62-67.
13. Иманов, Б., & Иманова, М. Б. Қ. (2021). ДАРС ТУЗИЛМАСИ ВА УНГА ТАЙЁРГАРЛИК. Academic research in educational sciences, 2(5), 1158-1162.
14. Имонова, М. Б. (2023). РОЛЬ ОТНОШЕНИЯ СИБЛИНГА В ПРОБУЖДЕНИИ МОТИВОВ ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 3(10), 101-104.

15. Imanov, B. B. (2023). O'QUVCHILARNING TABIATDA SODIR BO'LAYOTGAN FIZIK JARAYONLARNI ANGLAB ETISHDA TAJRIBALARNING O'RNI. Interpretation and researches, 2(1).
16. Imanov, B. (2023). NEGATIVE FACTORS AFFECTING THE QUALITY OF EDUCATION AND WAYS TO ELIMINATE THEM. Science and innovation, 2(B3), 355-358.
17. Imanov, B. B. (2021). Competences in the quality of education and their organization. ASIAN JOURNAL OF MULTIDIMENSIONAL RESEARCH, 10(5), 419-424.
18. Imanov, B. B. (2021). Lesson and its analysis as factor of increasing the quality of education. European scholar Journal. Available online at//www. scholarzest. com, 1.
19. Summers, D., Kushzhanov, N., Almurzayeva, B., Yesengulova, M., Abdirakhmanova, Y., Safarov, R., & Imanov, B. MORAL DILLEMMAS IN DIGITAL & FOREIGN WORLD. BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN ISSN 1991-3494 Volume 2, Number 372 (2018), 68-74.
20. Berdievich, IB, & Nazinovich, SDND (2021). Dars va uning tahlili ta'lim sifatini oshirish omili sifatida. Yevropa olimlari jurnali , 2 (1), 42-45.
21. Mahmudov, YG, & Imanov, BB (2021). Dars sifati ko'rsatkichlari. Osiyo ko'p o'lchovli tadqiqot jurnali , 10 (10), 653-656.
22. Каримова, М. (2023). O'zbek oilalarida qizlarni oilaviy hayot haqidagi tasavvurlarining ijtimoiy-psixologik jihatlari. Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика, 1(1), 37-40.
23. Каримова, М. (2023). O'zbek oilalarida qizlarni oilaviy hayot haqidagi tasavvurlarining ijtimoiy-psixologik jihatlari. Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика, 1(1), 37-40.
24. Ne'Matullayeva, S. (2022). МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ TASHKIOTLARIDA O 'YIN TERAPIYASINI QO'LLASHGA OID QARASHLAR. Science and innovation, 1(B4), 444-449.
25. Nematullaeva, S. (2023). DEVELOPING COMMUNICATION SKILLS IN PRESCHOOL CHILDREN THROUGH GAME THERAPY. Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence, 2(4), 86-88.
26. Норбошева, М. А. (2023). КЛАССИФИКАЦИЯ МОТИВОВ УЧЕНИЯ. Educational Research in Universal Sciences, 2(5), 255-258.
27. НОРБОШЕВА, М. А. (2020). Отражение Национальных Ценностей В Национальных Играх. ECLSS Online 2020b, 312.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIDA MATEMATIKA O'QITISH METODIKASI FANININI O'QITISHNING UMUMIY XUSUSIYATLARI

Xolto'rayeva Shahnoza

Termiz Davlat Pedagogika Instituti Boshlang'ich ta'lim fakulteti 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'qituvchilarini matematika o'qitish, metodlar, ularni qanday amalga oshirish, o'quvchilarga puxta bilim berishga, matematika o'qitish jarayonida insonni mehnatini sevishtga, o'zining qadr-qimmatini bir biriga hurmati kabi fazilatlarini tarbiyalashni ko'rsatib berish to'g'risida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: metod metodika, matematika, dars turlari, yangi maqsadlar.

Boshlang'ich sinf bolalarining aqliy rivojlanishlariga asos solinishi sababli boshlang'ich sinf o'qituvchisi uchun o'quvchilarning aqliy faoliyatlarini darajasini va imkoniyatlarini bilish hamda hisobga olish muhimdir. So'nggi yillarda mamlakatimizda maktabda matematika o'qitish, ayniqsa, boshlang'ich ta'lim tizimida o'z ko'lami va ahamiyati jihatidan nihoyatda katta bo'lgan o'zgarishlarni amalga oshiradi. Matematika ta'lim oldiga tomomila yangi maqsadlarning qo'yilishi matematika o'qitish mazmunining tubdan o'zgarishiga olib kelmoqda. Matematika boshlang'ich kursi mazmunida ham darslik va qo'llanmalardan foydalanish metodikasida ham rivojlanish bo'lishini talab qiladi. "Matematika" so'zi grekchadan olingan bo'lib manosi "fanlarni bilish" demakdir. Maktabda matematika kursining maqsadi o'quvchilarga ularning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda matematika bilimlar tizimini berkitishdan iborat. Bu matematika bilimlar tizimi ma'lum usullari (metodika) orqali o'quvchilarga yetkiladi. "Metodika" grekcha so'z bo'lib, "metod degani", "yo'l" manosini anglatadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga matematikadan samarali ta'lim berilishi uchun o'qituvchi boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasini egallab, chuqur o'zlashtirib olmog'i zarur.

Matematika boshlang'ich ta'lim metodikasining predmeti quyidagilardan iborat:

- Matematika o'qitishdan ko'zda tutilgan maqsadni asoslash (nima uchun matematika o'rganiladi, o'qitiladi.)
- Matematika o'qitish mazmunini ilmiy ishlab chiqish (nimani o'rgatish) bir tizimga keltiradigan bilimlar darajasini o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos keladigan qilib qanday taqsimlansa, fan asoslarini o'rganishda izchillik ta'minlanadi, o'quv ishlariga, o'quv mashg'ulotlariga mos keladi.
- O'qitish metodlarini ilmiy chiqish (qanday o'qitish) kerak, ya'ni, o'quvchilar hozirgi kunda zarur bo'lgan iqtisodiy bilimlarni malaka, ko'nikmalarni va aqliy faoliyat qobiliyatlarini egallab olishlari uchun ishlari metodikasi qanday bo'lishi kerak?
- O'qitish vositalari-darsliklar, didaktik materiallar, ko'rgazmali qo'llanmalar va o'quv texnik vositalardan foydalanishi (nima yordamida o'qitish).
- Ta'limni tashkil qilishni ilmiy ishlab chiqarish (darsni va ta'limning darsdan tashqari shakllarini qanday tashkil etish).

O'qitishning maqsadi, mazmuni va shakllari metodik jihatlarining asosiy tarkiblarida murakkab, uni o'ziga xos grafik bilan tasvirlash mumkin. Hozirgi zamon matematika darsligining birinchi sinf uchun berilgan quyidagi topshiriqlariga duch kelamiz: "Rasmda nechta yuk mashinasi bo'lsa, bir qatorda shuncha katakni bo'ya, rasmda nechta avtobus bo'lsa, 2 qatorda shuncha katakni bo'ya" va x. k. Matematika o'qitish metodikasi boshqa fanlar, eng avvalo, matematika fani-o'zining tayanch fani bilan uzviy bog'liq. Matematika metodikasi haqidagi tushunchani birinchi bo'lib Shveytsariyalik pedagog, matematik G. Pestalosing 1803-yilda yozgan "Sonni ko'rgazmali o'rganish" asarida bayon qilgan. Boshlang'ich ta'lim haqida ulug' mutafakkir Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino va boshqalar ta'lim va tarbiya haqidagi hur fikrlarida boshlang'ich ta'lim asoslarini o'rganish muammolari haqida o'z davrida ilg'or g'oyalarni olg'a surganlar. I-IV sinflarda matematika o'qitishning asosiy vazifasi bo'lgan ta'lim tarbiyaviy vazifalarni hal qilishda ulardagi matematika kursini qanday darajada tayyorgarligi borligiga, bolalar bog'chalariga tayyorlov guruhlari dasturi orqali hamda mustaqil matematikani qanday bilimlar egaligiga bog'liq. Shuning uchun 1-sinfga kelganlarning bilimlarini aniqlash, sinf o'quvchilarining bilimlarini yaxshi biladigan yetkazib olish vazifasi turadi.

O'qituvchi quyidagi sestetema bilan o'quvchilar bilimini maxsus daftarga xisobga olib boradi.

1. Nechagacha sanashni biladi?
2. Nechagacha sonlarni qo'shishni biladi?
3. $>$ $<$ = belgilarini ishlata oladimi?
4. Noma'lumlar bilan berilgan qo'shish va ayirishda bu noma'lumlarni topa oladimi?
5. Qaysi figuralar nomlarini biladi va chiza oladi?
6. Nechagacha sonlarni yoza oladi?

Bolalarni tayyorlashda asosiy ish metodi tahlil sintezi, taqqoslash, umumlashtirish, tabaqalashtirish kabi aqliy, operatsiyalarni bajarish malakalarini shakllantirishga qaratilgan bo'lishi kk. Bunday ishlar o'quvchilarning og'izaki va yozma nutuqlarini rivojlantirishga katta yordam beradi, matematik bilimlarni o'zlashtirishga qiziqish kuchayib boradi. Matematika darsiga tayyorlanishda birinchi navbatdagi mavzu bir tizimga keltirilgan darslarning o'rnini ko'rsatish zarur. Undan keyin o'quvchilarga dars materialini yuzasidan ishqa qanday miyorda tayyorlanganligini, buning uchun nimani takkrorlash zarurligini aniqlash zarur. Yangi o'quv materiallarini o'zlashtirishga o'quvchilarning faol tayyorlash maqsadida oldin o'zlashtirilgan materiallar takrorlandi, takrorlash xarakteridagi materiallar ko'pincha og'izaki hisoblash orqali bajariladi. Shuningdek, yangi materiallarni o'zlashtirishga qaratilgan misol va masalalarni mustaqil yechish ham mumkin. Misol va masalalar yechishda foydalaniladigan ko'rgazmalar yoziladi.

O'qituvchi dars davomida quyidagi vazifalarni bajarish kerak:

- O'quv dasturi va o'qituvchi rejasida darsning o'rnini aniqlash
- Darsning asosiy didakdik maqsadini aniqlash.
- Dars mazmunini aniqlash.
- Dars rejasini tuzish.
- Dars bosqichlarini tuzib chiqish.
- Dars o'tish metodlarini aniqlash.

- Dars matnini tuzish.
- Har bir bosqichga sarflanadigan vaqtni aniqlash.
- Darsda va uyda beriladigan misol va masalalarni bajarish.
- Ko'rgazmali qurollar tayyorlash.

Matematika darsining reja yoki matnini o'qitishga o'quvchilar bilan bajariladigan ish turining umumiy yo'nalishi va ketma - ketligi, misollar, algebraik ifoda namunalarini ko'rsatib turadi. Boshlang'ich matematik kursning eng muhim xususiyati uning amaliy yo'nalganligidir. Agar yuqori sinflarda har bir yangi tushuncha, xossa, qonun amaliy faoliyat uchun kiritiladi. Masalan, 4-sinfda o'quvchilarning tog'ri to'rtburchak tarifini bilishlarini, uning alomatlarini mantiqiy keltirib chiqarishni va ba'zi xossalarni isbotlashni bilishlarini, tarifi, alomatlarini va xossalariga doir amaliy masalariga doir amaliy masalalarini yechish uchun foydalana bilishlarini bildiradi. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar tog'ri to'rtburchakning qarama - qarshi tomonlari tengligini o'lchash yo'li bilan aniqlaydilar va tog'ri to'rtburchakni yasash, uning pretmeti va yuzini o'lchash va hisoblashni o'rganadilar. O'quvchilarda boshlang'ich maktabda shakllanadigan amaliy uquvlardan ko'pchiligi butun o'rta maktab matematika kursi uchun asosiy ahamiyatga ega, lekin, tasavvurlar haqida bunday deyish mumkin emas. Masalan, son haqida III va IV sinflar o'quvchilari ega bo'lgan tasavvurlar tubdan farq qiladi. Biroq, quyi sinflarda shakllanadigan arifmetik amallarni yozma va og'zaki bajarish uquvlarini ham o'zgarish o'rta sinflarda ham, yuqori sinflarda ham foydalaniladi.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, o'quvchilarda puxta amaliy o'quv va malakalarni shakllantirish uchun avallo boshlang'ich sinf o'qituvchilari puxta, keng, chuqur fikrlovchi shaxslar bo'lishlari talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jumayev Mamanazar Ergashevich, Tadjiyeva Zumrad G'iyosovna. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. Toshkent - "Fan va texnologiya". 2005
2. Matematika o'qitish metodikasi :daslik/ Mamanazar Jumayev. Toshkent : "Turon-Iqbol", 2016-416 b.
3. Jumayev. E. E. Bolalarda matematika tushunchalarini shakllantirish nazariyasi. T: "Ilm-Ziyo" 2005
4. ..Ashurova Sh. F. (2023) SOG`LOM PSIXOLOGIK TURMUSH TARZI TO`G`RISIDAGI TASVVURLARNING SHAKLLANISHI "Zamonaviy ta`limda pedagogika va psixologiya fanlari <https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/8314/5746>
5. Ashurova, S., & Numonova, A. (2023). THE ROLE OF PSYCHOLOGY IN FORMING TEACHERS' PEDAGOGICAL ABILITY. Academia Repository, 2(11), 46-53.
6. .Karimova, M. (2023). QIZLARNING MUHABBAT BORASIDAGI TASAVVURLARINING OILA MUSTAHKAMLIGIGA TA`SIRI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(2).

7. Karimova M.N. Ashurova.Sh.F, (2023) Professional ta'limda tahsil olayotgan qizlarni oilaviy hayotga tayyorlash va ularda sog'lom turmush tarzini shakllantirishning psixologik asoslari. Educational Research in Universal Sciences. OAK. 369-373-b
8. Ashurova.Sh.F Karimova M.N. (2023) Oilada o'smirlarning sog'lom turmush tarzi va oilaviy hayot haqidagi tasavvurlari shakllanishining pedagogik-psixologik omillari. Educational Research in Universal Sciences. OAK. Impact factor 363-368-b
9. Karimova M.N Qizlarni muhabbat borasidagi tasavvurlarining oila mustahkamligiga ta'siri Zmonaviy ta'limda pedagogika va psixologiya fanlari nomli electron jurnal.Vol.3 No.2(2023) April. 226-235-b
10. Ашурова, Ш. (2023). Оилада эр-хотин муносабатларини мувофиқлаштиришнинг ўзбек психологлари томонидан таҳлил қилиниши. Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика, 1(1), 67-71.21.
11. қизи Imonova, MB (2023). MUSIQANING INSON HISSIYOTIGA TASIRI. National Scientific Research International Journal natijalari , 2 (3), 156-161.
12. Иманов, Б., & Имонова, М. (2021). Развитие творческих способностей учеников при выполнении проблемных экспериментов по физике с помощью инновационных технологий. Общество и инновации, 2(2), 222-227.
13. Imonova, M. B. (2023). Oila tinchligi-jamiyat faravonligi asosi. Finland academic research science publisher, 1148-1151.
14. Имонова , М., & Тожиева , Д. (2023). Роль сиблинговых отношений в когнитивном развитии детей . Традиции и инновации в исследовании и преподавании языков, 1(1), 447-453.
15. Имонова, М. (2023). Musiqiy tarbiya-qudratli quroldir yohud musiqiy tarbiyaning shaxs shakllanishiga tasiri. Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика, 1(1), 35-37.
16. Имонова, М., & Таджиева, Д. (2023). Boshlangich sinf oquvchilarida milliy tarbiyani pedagogik va psixologik rivojlanishi qonuniyatlari. Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика, 1(1), 74-76.
17. Иманова, М. Б. (2021). ШАХС ХАРАКТЕРИ АКЦЕНТУАЦИЯСИ ВА ДЕСТРУКТИВ ХУЛҚ-АТВОР. Academic research in educational sciences, 2(11), 1399-1403.
18. Imanov, B. (2023). NEGATIVE FACTORS AFFECTING THE QUALITY OF EDUCATION AND WAYS TO ELIMINATE THEM. Science and innovation, 2(B3), 355-358.
19. Имонова, М. Б. (2023). ВАЖНОСТЬ СЕСТРОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В ЛИЧНОМ РАЗВИТИИ. FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES, 2(22), 120-123.
20. Imonova, M. B. (2023). Causes of Suicide Tendency in Adolescents. Journal of Discoveries in Applied and Natural Science, 1(1), 62-67.
21. Иманов, Б., & Иманова, М. Б. Қ. (2021). ДАРС ТУЗИЛМАСИ ВА УНГА ТАЙЁРГАРЛИК. Academic research in educational sciences, 2(5), 1158-1162.

22. Имонова, М. Б. (2023). РОЛЬ ОТНОШЕНИЯ СИБЛИНГА В ПРОБУЖДЕНИИ МОТИВОВ ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 3(10), 101-104.
23. Imanov, B. B. (2023). O'QUVCHILARNING TABIATDA SODIR BO'LAYOTGAN FIZIK JARAYONLARNI ANGLAB ETISHDA TAJRIBALARNING O'RNI. Interpretation and researches, 2(1).
24. Imanov, B. (2023). NEGATIVE FACTORS AFFECTING THE QUALITY OF EDUCATION AND WAYS TO ELIMINATE THEM. Science and innovation, 2(B3), 355-358.
25. Imanov, B. B. (2021). Competences in the quality of education and their organization. ASIAN JOURNAL OF MULTIDIMENSIONAL RESEARCH, 10(5), 419-424.
26. Imanov, B. B. (2021). Lesson and its analysis as factor of increasing the quality of education. European scholar Journal. Available online at://www. scholarzest. com, 1.
27. Summers, D., Kushzhanov, N., Almurzayeva, B., Yesengulova, M., Abdirakhmanova, Y., Safarov, R., & Imanov, B. MORAL DILEMMAS IN DIGITAL & FOREIGN WORLD. BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN ISSN 1991-3494 Volume 2, Number 372 (2018), 68-74.
28. Berdievich, IB, & Nazinovich, SDND (2021). Dars va uning tahlili ta'lim sifatini oshirish omili sifatida. Yevropa olimlari jurnali , 2 (1), 42-45.
29. Mahmudov, YG, & Imanov, BB (2021). Dars sifati ko'rsatkichlari. Osiyo ko'p o'lchovli tadqiqot jurnali , 10 (10), 653-656.
30. Каримова, М. (2023). O'zbek oilalarida qizlarni oilaviy hayot haqidagi tasavvurlarining ijtimoiy-psixologik jihatlari. Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика, 1(1), 37-40.
31. Каримова, М. (2023). O'zbek oilalarida qizlarni oilaviy hayot haqidagi tasavvurlarining ijtimoiy-psixologik jihatlari. Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика, 1(1), 37-40.
32. Ne'Matullayeva, S. (2022). МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ TASHKILOTLARIDA O 'YIN TERAPIYASINI QO'LLASHGA OID QARASHLAR. Science and innovation, 1(B4), 444-449.
33. Nematullaeva, S. (2023). DEVELOPING COMMUNICATION SKILLS IN PRESCHOOL CHILDREN THROUGH GAME THERAPY. Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence, 2(4), 86-88.
34. Норбошева, М. А. (2023). КЛАССИФИКАЦИЯ МОТИВОВ УЧЕНИЯ. Educational Research in Universal Sciences, 2(5), 255-258.
35. НОРБОШЕВА, М. А. (2020). Отражение Национальных Ценностей В Национальных Играх. ECLSS Online 2020b, 312.

PSIXOLOGIYA FANINING FAN TARAQQIYOTIDA TUTGAN O`RNI

Hamidova Rushana

Termiz davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada psixologiyaning mazmuni kelib chiqishi va fan sifatida o'rganilishi yozilgan. Shu bilan birga bu sohaning ichiga bir qancha insonning tafakkuri bilan bog'liq bo'lgan omillar ham keltirilgan.

Kalit so'zlar: psixologiya, yashirincha kollej, intellectual psixologiya, geshtaltpsixologiya, freydizm.

Psixologiya o'zi nima? Psixologiya, psixolog kabi atamalar hozirgi hayotimizda juda ko'p bora tilga olinadi. Psixologiya so'zi yunoncha so'zdan olingan bo'lib, "psiyche"- jon, ruh, "logos"- ta'limot degan ma'noni anglatadi. Psixologiya fanining predmeti "psixika" hisoblanadi.

Psixika bu ob'ektiv reallikni sub'ektiv tarzda ifodalashdan iboratdan. Ya'ni odamlar borliqni o'z fikrlash qobiliyatiga ko'ra anglashidir. Psixik faoliyat doimo muayyan sub'ektga xos bo'lib, insonning shaxsiy xususiyatlariga bog'liq bo'ladi.

Psixologiya fani eng qdimgi fanlardan biri bo'lib, bu fanning rivojlanishi uchun juda ko'p olimlar o'z hissalarini qo'shganlar. Ilk davrlarda yunon faylasufi Aristotel "Ilmiy psixologiya"ga asos solgan. Psixologiya ruh haqidagi ta'limot deb aytib o'tgan. Yana shu kabi olim va faylasuflarning ilmiy izlanishlari natijasida bugungi kundagi psixologiya fani vujudga kelgan va rivojlangan.

Psixologiya ko'p tarmoqli fan bo'lib, bir qancha sohalarni o'z ichiga oladi. Bular: konkret, rivojlanish va anomal psixologiya hisoblanadi. Hozirgi zamon psixologiyasi juda ko'p tarmoqli bo'lib, rasmiy qayd etilganlari 300dan ortiq, qayd etilmaganlarim 500ga yaqindir. Psixologiya fanining rivojlanishi qator bosqichlarni o'z ichiga oladi. Amerika va chet el olimlari, psixologlari psixologiyaning bir qancha yo'nalishlariga asos solganlar. XX asr boshlarida "bixeviorizm", "freydizm" kabi bir qancha ilmiy yo'nalishlar vujudga kelgan.

Inson mavjud ekan, u o'z hayotiy tajribasiga asoslanib u yoki bu holda ishtirok etish, olamni anglash, narsa va hodosalarni ajratish kabi xususiyatlarga ega ekanligi haqida o'ziga o'zi hisob beradi. Biz har kuni qushlarning shòx navosi, musiqa asboblari honishini, inson nutqini, uchib o'tayotgan samalyot shovqinini eshitamiz, atrofimizni o'rab turgan narsa, daraxt, hayvonlar, mashinalarni kòramiz. Ularning rangi va hajmini ajrata olamiz. Mazkur jarayonlar insondagi aks ettirish xususiyati bilan chambarchas bo'g'liq. Psixologiya fanining predmetini tahlil qilishda asosiy e'tiborni quyidagilarga qaratish lozim. Jumladan, shaxs haqida fikr yurituvchi fanlar sirasiga psixologiya va pedagogika fanlarini kiritish mumkin. Shunga kòra, pedagogika shaxsni ta'lim-tarbiya jarayonida kamol topishini tadqiq qilsa, psixologiya shaxsda kechadigan ruhiy jarayonlarni o'rganadi. Shundan xulosa qilishimiz mumkinki, psixologiya fanining predmetini- shaxsning psixikasi va uning psixologik xususiyatlarini tashkil qiladi.

Shunga muvofiq bir qator olimlar tomonidan psixikaga ta'rif berilib, uning mazmun mohiyati ochib berilgan. Jumladan, professor M.G.Davletshin fikricha psixika deganda- oliy

darajadagi materiyaning (miyaning) xususiyatini tushunilib u obektiv borliqni aks ettirilishida namoyon bõladi, subyekt faoliyatini ma'lum maqsad asosida yõnaltiriladi hamda xulq-atvor negizida shakllanadi. Professor V.M.Karimovaning fikricha psixika-inson ruhiyatining shunday holatiki, u tashqi olamni (ichki ruhiy olamini) ongli tarzda aks ettirishimizni, ya'ni bilishimizni , anglashimizni ta'minlaydi.

Psixologiya haqidagi fikrlar qadim zamonlardan beri mavjuddir. Ilk davrda psixologik xususiyatlarni jonning ishi deb tushuntirilgan. Jonning õzi esa odam tanasidagi maxsus ikkilamchi jism deb qaralgan. Bunday tasavvurlar "animizm" deb ataladi. Animizm sõi - anima "jon" degan ma'noni anglatadi. Jon õz mohiyatiga kõra olovsimon uchqundan iborat ekanligini Geraklit tomonidan yoki olovsimon atomdan iboratligi Demokrit tomonidan ta'kidlangan.

Platonning " ideallar tuğma bõladi" degan gõyalar psixologik fikr taraqqiyotiga juda katta hissa qõshdi. Platon ta'limotiga kõra " ideallar" mohiyati abadiy va õzgarmas, ularning tabiiy olamdan tashqarida oliy olam mavjud bõlib, ularni odam kõi bilan kõra olmaydi. Platon psixologiyada " dualizm" oqimining asoschisi hisoblanadi. Dualizm ikki yoqlamalik ikki mustaqil fikr degan ma'noni anglatadi. Dualizm ta'limoti mohiyati moddiy va ruhiy olam tana va psixikaning bir biriga boğliq bõlmagan holda mavjud bõlib, azaldan qarama qarshi narsalar deb tushuntiradi. Platonning dualizm shogirdi Arastu (Aristotel eramizdan oldingi IV asr 384-322 yillar) tomonidan bir muncha muvaffaqiyatli bartaraf etildi. Aristotelning " jon haqida" asari õsha davrdayoq psixologiya maxsus fan sifatida maydonga kela boshlaganidan dalolat beradi.

Ana shu tufayli psixologiya jon haqidagi fan sifatida maydonga kelgan va hozirgi kunda psixologiya fani õz mazmunini batamom õzgartirgan. Arastu kishilik tafakkuri tarixida birinchi bõlib ruh va jonli tananing ajralmasligini isbotlab berdi. Unga kõra jon qismlarga bõlinmaydi, lekin u faoliyatimiz davomida oziqlanishi, his etishi va harakatga kelishi, aql-idrok kabi turlarga oid qobiliyatlarda namoyon bõlishi mumkin. Birinchi qobiliyatlar õsimlik uchun, ikkinchi va uchinchisi hayvonlarga, tõrtinchisi esa insonlar uchun xosdir. Õsimliklar, hayvonlar ruhi va aql-idrok odam ruhi ta'limoti bilan Arastu oliy qobiliyatlar va ularning negizida paydo bõlishini bildiradigan rivojlanish tamoyilini joriy etdi. Arastu organizmning tabiatdan olgan qobiliyatlarni faqat õzining xususiy faolligi orqali rõiobga chiqarishga asoslangan holda xarakterning faoliyatda shakllanishi tõiğrisidagi nazariyani ilgari surdi.

Psixologiya murakkab va keng qamrovli fan bo'lgani uchun inson psixologiyasini o'rganish uchun bir qancha asosiy va yordamchi metodlardan foydalaniladi. Shu jumladan, rus psixologi B.G.Ananer metodlarni 4 guruhga bo'lib o'rgangan.

1. Tashkiliy;
2. Emperik metodlar;
3. Ma'lumotlarni qayta ishlash;
4. Natijalarni sharhlash metodlaridir.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, bugungi kundagi psixologiya fanining rivojlanishi, bu fanning yangi qirralarini ocha oldi. Psixologlar shaxsni o'rganar ekan, ulardagi muommalarni yechish uchun olimlar tomonidan yaratilgan metodlardan foydalanishadi.

Psixologiya fanining hozirgi kundagi mavqeyi juda kata ahamiyat kasb etadi. Har bir sohalarni olib qaraydigan bo'lsak, bu sohalarda hech bo'lmaganda bittadan psixolog o'z faoliyatini olib boradi. Har qaysi sohalar masalan, yuridik, avaitsiya, sport, tibbiyot kabi sohalarda ham bemalol psixologlarni uchratish mumkin. Falsafa fanidan ajralib chiqqan psixologiya bir necha asrlar mobaynid o'zining sohalari va turli-tuman metodlariga ega bo'lgan psixologiya faniga aylandi desak hech adashmaymiz.

REFERENCES:

1. P.I.Ivanov.M.E.Zufarova Umumiy Psixologiya
2. G'oziyev E "Umumiy psixologiya" 1-kitobi Toshkent 2004
3. Ashurova, S. F., & qizi Karimova, M. N. (2023). OILADA O 'SMIRLARNING SOG'LOM TURMUSH TARZI VA OILAVIY HAYOT HAQIDAGI TASAVVURLARI SHAKLLANISHINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK OMILLARI. Educational Research in Universal Sciences, 2(5), 363-368.
4. qizi Imonova, MB (2023). MUSIQANING INSON HISSIYOTIGA TASIRI. National Scientific Research International Journal natijalari , 2 (3), 156-161.
5. Иманов, Б., & Имонова, М. (2021). Развитие творческих способностей учеников при выполнении проблемных экспериментов по физике с помощью инновационных технологий. Общество и инновации, 2(2), 222-227.
6. Imonova, M. B. (2023). Oila tinchligi-jamiyat faravonligi asosi. Finland academic research science publisher, 1148-1151.
7. Имонова, М. (2023). Musiqiy tarbiya-qudratli quroldir yohud musiqiy tarbiyaning shaxs shakllanishiga tasiri. Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика, 1(1), 35-37.
8. Имонова , М., & Тожиева , Д. (2023). Роль сиблинговых отношений в когнитивном развитии детей . Традиции и инновации в исследовании и преподавании языков, 1(1), 447-453.
9. Имонова, М., & Таджиева, Д. (2023). Boshlangich sinf oquvchilarida milliy tarbiyani pedagogik va psixologik rivojlanishi qonuniyatlari. Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика, 1(1), 74-76.
10. Иманова, М. Б. (2021). ШАХС ХАРАКТЕРИ АКЦЕНТУАЦИЯСИ ВА ДЕСТРУКТИВ ХУЛҚ-АТВОР. Academic research in educational sciences, 2(11), 1399-1403.
11. Imanov, B. (2023). NEGATIVE FACTORS AFFECTING THE QUALITY OF EDUCATION AND WAYS TO ELIMINATE THEM. Science and innovation, 2(B3), 355-358.
12. Имонова, М. Б. (2023). ВАЖНОСТЬ СЕСТРОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В ЛИЧНОМ РАЗВИТИИ. FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES, 2(22), 120-123.
13. Imonova, M. B. (2023). Causes of Suicide Tendency in Adolescents. Journal of Discoveries in Applied and Natural Science, 1(1), 62-67.

14. Иманов, Б., & Иманова, М. Б. Қ. (2021). ДАРС ТУЗИЛМАСИ ВА УНГА ТАЙЁРГАРЛИК. *Academic research in educational sciences*, 2(5), 1158-1162.
15. Имонова, М. Б. (2023). РОЛЬ ОТНОШЕНИЯ СИБЛИНГА В ПРОБУЖДЕНИИ МОТИВОВ ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ. *Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры*, 3(10), 101-104.
16. Imanov, B. B. (2023). O'QUVCHILARNING TABIATDA SODIR BO'LAYOTGAN FIZIK JARAYONLARNI ANGLAB ETISHDA TAJRIBALARNING O'RNI. *Interpretation and researches*, 2(1).
17. Imanov, B. (2023). NEGATIVE FACTORS AFFECTING THE QUALITY OF EDUCATION AND WAYS TO ELIMINATE THEM. *Science and innovation*, 2(B3), 355-358.
18. Imanov, B. B. (2021). Competences in the quality of education and their organization. *ASIAN JOURNAL OF MULTIDIMENSIONAL RESEARCH*, 10(5), 419-424.
19. Imanov, B. B. (2021). Lesson and its analysis as factor of increasing the quality of education. *European scholar Journal*. Available online at://www. scholarzest. com, 1.
20. Summers, D., Kushzhanov, N., Almurzayeva, B., Yesengulova, M., Abdirakhmanova, Y., Safarov, R., & Imanov, B. MORAL DILEMMAS IN DIGITAL & FOREIGN WORLD. *BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN ISSN 1991-3494 Volume 2, Number 372 (2018)*, 68-74.
21. Berdievich, IB, & Nazinovich, SDND (2021). Dars va uning tahlili ta'lim sifatini oshirish omili sifatida. *Yevropa olimlari jurnali* , 2 (1), 42-45.
22. Mahmudov, YG, & Imanov, BB (2021). Dars sifati ko'rsatkichlari. *Osiyo ko'p o'lchovli tadqiqot jurnali* , 10 (10), 653-656.
23. Каримова, М. (2023). O'zbek oilalarida qizlarni oilaviy hayot haqidagi tasavvurlarining ijtimoiy-psixologik jihatlari. *Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика*, 1(1), 37-40.
24. Каримова, М. (2023). O'zbek oilalarida qizlarni oilaviy hayot haqidagi tasavvurlarining ijtimoiy-psixologik jihatlari. *Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика*, 1(1), 37-40.
25. Ne'Matullayeva, S. (2022). МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИДА О 'YIN ТЕРАПИЯСИНИ ҚО'ЛЛАШГА ОИД ҚАРАШЛАР. *Science and innovation*, 1(B4), 444-449.
26. Nematullaeva, S. (2023). DEVELOPING COMMUNICATION SKILLS IN PRESCHOOL CHILDREN THROUGH GAME THERAPY. *Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence*, 2(4), 86-88.
27. Норбошева, М. А. (2023). КЛАССИФИКАЦИЯ МОТИВОВ УЧЕНИЯ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(5), 255-258.
28. НОРБОШЕВА, М. А. (2020). Отражение Национальных Ценностей В Национальных Играх. *ECLSS Online 2020b*, 312.

DIQQATNING PSIXIK JARAYONLARGA AHAMIYATI

Ro'ziboyeva Nozanin

Ravshanova O'g'ilshod

Termiz davlat pedagogika instituti 1-kurs talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada biz diqqatning bilish jarayonidagi ahamiyati, fiziologik asoslari va uning turlari, vazifa haqida ma'lumotga ega bo'lamiz.*

Kalit so'zlar: *diqqat, orentirofka, pareshonxotirlik, perifreik, yo'nalganlik, yo'nalganlik, ixtiyoriy diqqat, ixtiyorsiz diqqat, yo'nalganlik.*

Аннотация: *В этой статье мы узнаем о значении внимания в процессе познания, его физиологических основах и видах, а также задаче.*

Ключевые слова: *внимание, отвлечение, отвлечение, периферическое, ориентация, направленность, произвольное внимание, непроизвольное внимание, ориентировка.*

Abstract: *In this article, we will learn about the importance of attention in the process of cognition, its physiological bases and its types, and the task.*

Key words: *attention, distraction, distraction, periphreic, orientation, orientation, voluntary attention, involuntary attention, orientation.*

Psixologiya fani o'rgangan bilish jarayonlarida biz ko'rishimiz mumkin bo'ladiki nervning faoliyatini va ongning ahamiyatini. Shulardan diqqatning ahamiyati ham juda kata hisoblanadi. Bazi bir olimlar asarlarida diqqatni alohida psixik jarayon deb kiritilgan bo'lsa, boshqa ayrim olimlar asarlarida esa diqqatni mustaqil hodisa sifatida o'rganish mumkin emas deb qarashgan. Diqqatni xaligacha ruxshunoslar oxirigacha o'rganib chiqishmagan va bu noyob hodisa haqida xaligacha yagona fikrga ega emas. Bundan tashqari diqqat malum iroda kuchlarining ifodalanishi, iroda va insonning faoliyati bilan bog'liq. Diqqat hodisasi "toza" ko'rinishdan uchramasligidan bizga diqqatni tushunish murakkabdir. Diqqat o'zining bilish mazmuniga ega emas, u faqat boshqa bilish jarayonlari faoliyatiga xizmat ko'rsatadi. Shuning uchun diqqatni bilish jarayonlarining o'sish xususiyatlarini xarakterlovchi holat, psixofiziologik jarayon sifatida o'rganish zarur.

Psixologiya fanida diqqatga har xil ta'rif beriladi. Uni yoritishda psixologlar turli nazariyalarga asoslanib yondashadilar. Diqqat – ongni bir nuqtaga to'plab, muayyan bir obyektga aktiv qaratilishi aytiladi. (P.I.Ivanov) Ivanovning fikricha biz faoliyatimiz jarayonida idrok va tasavvur qiladigan har bir narsa, hodisa, o'zimiz qilgan ishimiz, o'y va fikrlarimiz diqqatning obyekti bo'la oladi.

D.E.Brodhentning fikricha, diqqat – axboratni, aynan, kirib kelishda, ya'ni periferiyada tanlab o'tkazuvchi filtr.

Fransuz olimi Kyuyve geniallikni chidamli diqqat deb ta'riflaydi.

K.D.Ushinskiy "diqqat" ruhiy holatimizning shunday yagona eshigidirki ongimizga kiradigan narsalarning barchasi shu eshik orqali kiradi" - deb ta'kidlaydi.

Diqqat boshqa psixik jarayonlar qatori ma'lum fiziologik hodisalar bilan bog'liq bo'ladi. Diqqatning nerv-fiziologik asosi oriyentirovka va tekshirish refleksidir. Reflekslarni o'rgangan rus akademiki Ivan Pavlov diqqatning nerv-fiziologik asosini tashkil qiladigan tekshirish refleksini " Bu nima gap " refleksi deb atagan. Diqqat ma'lum nerv markazlarining qo'zg'alish va miyadagi boshqa nerv markazlarining tormozlanishi bilan bog'liq bo'ladi.

Odam ayrim narsalarga o'z diqqatini ongli ravishda o'zi xohlab qaratsa, boshqa bir narsalar diqqatini beixtiyor ya'ni bizning hojshimizdan tashqari jalb qiladi. Odam psixik faoliyatining muayyan ob'ektga yo'naltirilishi va to'planishida ifodalanadigan diqqat quyidagi turlarga bo'linadi:

Diqqatning aktivligiga qarab: ixtiyoriy, ixtiyorsiz, ixtiyoriydan so'ng diqqat.

Diqqatning ob'ektiga qarab: tashqi va ichki diqqat

Diqqatning faoliyat turlariga qarab: individual, guruhviy va jamoaviy.

Diqqat, uni mustaqil psixik hodisa sifatida xarakterlovchi qator xususiyatlarga ega. Diqqatning asosiy xususiyatlari: diqqatning kuchi va barqarorligi, diqqatning ko'lami, diqqatning bo'lunuvchanligi va diqqatning ko'chuvchanligidan iborat. Diqqatni ma'lum muddat biror narsaga muttasil, ya'ni uzluksiz tarzda qaratib odam ishlay ham olmaydi, o'qiy ham olmaydi va hatto uxlay ham olmaydi.

Diqqat xususiyatlarini o'rganishda parishonxotirlik haqida masala muhim ahamiyat kasb etadi. Parishonxotirlik ikki turlicha hodisaga aytiladi. Birinchisi, bu ishga haddan tashqari berilib ketishdan atrofi va atrofidagilariga e'tibor bermasligiga aytiladi. Parishonxotirlikning bu turi u yoki bu faoliyatda kuchli jamlanganlik natijasida yuzaga kelganligi sababli soxta parishonxotirlik deb ataladi. Ikkinchisi esa bu umuman diqqatini bir ob'ektga jamlay olmasligi tez-tez chalg'ib turushiga aytiladi va bu parishonxotirlik haqiqiy parishonxotirlik deb ataladi.

Diqqatning rivojlanishi dunyoga kelishimiz ilk oyidanoq boshlanadi. Bolada avval ixtiyorsiz diqqat namoyon bo'la boshlaydi. Yosh bolalar uch oylikidan boshlab hayotiga uzvisiz bog'liq ob'ektlariga qiziqqa boshlaydi. 5-7 oylikida uzoq vaqt qandaydir jismni kuzatishi, ushlab ko'rishi, og'ziga solishi mumkin. Bu oylikdagi bolalarda yorqin va yaltiroq narsalarga qiziqishi orta boshlaydi, diqqatini ko'proq rang barang narsalar tortadi. Bu ixtiyorsiz diqqat to'la rivojlanganligidan dalolat beradi.

Xulosa:

Demak, diqqatimizning bir fokusga qaratilishi bu – biz uchun eng kerakli jihat ekan. O'zi kerakli barcha ishimiz diqqat orqali amalga oshadi. Shunday ekan, barcha psixik jarayonlar ichida diqqat ustuvorlik qiladi. Biz kelajakda yetuk kadr bo'lib , yetishimiz uchun albatta, hozir olayotgan barcha ilmni diqqat bilan, fokusimizni bir nuqtaga qaratib quloq solishimiz kerak. Aytishadiki, qachonki bo'laman desang zo'r, uning uchun diqqatli bo'l deb. Shundan bilishimiz mumkinki diqqatli inson hech xatolikka yo'l qo'ymaydi.

REFERENCES:

1. P.I.Ivanov.M.E.Zufarova Umumiy Psixologiya

2. G'oziyev E "Umumiy psixologiya" 1-kitobi Toshkent 2004
3. Ashurova, S. F., & qizi Karimova, M. N. (2023). OILADA O 'SMIRLARNING SOG'LOM TURMUSH TARZI VA OILAVIY HAYOT HAQIDAGI TASAVVURLARI SHAKLLANISHINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK OMILLARI. Educational Research in Universal Sciences, 2(5), 363-368.
4. qizi Imonova, MB (2023). MUSIQANING INSON HISSIYOTIGA TASIRI. National Scientific Research International Journal natijalari , 2 (3), 156-161.
5. Иманов, Б., & Имонова, М. (2021). Развитие творческих способностей учеников при выполнении проблемных экспериментов по физике с помощью инновационных технологий. Общество и инновации, 2(2), 222-227.
6. Imonova, M. B. (2023). Oila tinchligi–jamiyat faravonligi asosi. Finland academic research science publisher, 1148-1151.
7. Имонова, М. (2023). Musiqiy tarbiya–qudratli quroldir yohud musiqiy tarbiyaning shaxs shakllanishiga tasiri. Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика, 1(1), 35-37.
8. Имонова , М., & Тожиева , Д. (2023). Роль сиблинговых отношений в когнитивном развитии детей . Традиции и инновации в исследовании и преподавании языков, 1(1), 447–453.
9. Имонова, М., & Таджиева, Д. (2023). Boshlangich sinf oquvchilarida milliy tarbiyani pedagogik va psixologik rivojlanishi qonuniyatlari. Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика, 1(1), 74-76.
10. Иманова, М. Б. (2021). ШАХС ХАРАКТЕРИ АКЦЕНТУАЦИЯСИ ВА ДЕСТРУКТИВ ХУЛҚ-АТВОР. Academic research in educational sciences, 2(11), 1399-1403.
11. Imanov, B. (2023). NEGATIVE FACTORS AFFECTING THE QUALITY OF EDUCATION AND WAYS TO ELIMINATE THEM. Science and innovation, 2(B3), 355-358.
12. Имонова, М. Б. (2023). ВАЖНОСТЬ СЕСТРОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В ЛИЧНОМ РАЗВИТИИ. FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES, 2(22), 120-123.
13. Imonova, M. B. (2023). Causes of Suicide Tendency in Adolescents. Journal of Discoveries in Applied and Natural Science, 1(1), 62-67.
14. Иманов, Б., & Иманова, М. Б. Қ. (2021). ДАРС ТУЗИЛМАСИ ВА УНГА ТАЙЁРГАРЛИК. Academic research in educational sciences, 2(5), 1158-1162.
15. Имонова, М. Б. (2023). РОЛЬ ОТНОШЕНИЯ СИБЛИНГА В ПРОБУЖДЕНИИ МОТИВОВ ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 3(10), 101-104.
16. Imanov, B. B. (2023). O'QUVCHILARNING TABIATDA SODIR BO'LAYOTGAN FIZIK JARAYONLARNI ANGLAB ETISHDA TAJRIBALARNING O'RNII. Interpretation and researches, 2(1).

17. Imanov, B. (2023). NEGATIVE FACTORS AFFECTING THE QUALITY OF EDUCATION AND WAYS TO ELIMINATE THEM. *Science and innovation*, 2(B3), 355-358.
18. Imanov, B. B. (2021). Competences in the quality of education and their organization. *ASIAN JOURNAL OF MULTIDIMENSIONAL RESEARCH*, 10(5), 419-424.
19. Imanov, B. B. (2021). Lesson and its analysis as factor of increasing the quality of education. *European scholar Journal*. Available online at://www. scholarzest. com, 1.
20. Summers, D., Kushzhanov, N., Almurzayeva, B., Yesengulova, M., Abdirakhmanova, Y., Safarov, R., & Imanov, B. MORAL DILLEMMAS IN DIGITAL & FOREIGN WORLD. *BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN ISSN 1991-3494 Volume 2, Number 372 (2018)*, 68-74.
21. Berdievich, IB, & Nazinovich, SDND (2021). Dars va uning tahlili ta'lim sifatini oshirish omili sifatida. *Yevropa olimlari jurnali* , 2 (1), 42-45.
22. Mahmudov, YG, & Imanov, BB (2021). Dars sifati ko'rsatkichlari. *Osiyo ko'p o'lchovli tadqiqot jurnali* , 10 (10), 653-656.
23. Каримова, М. (2023). O'zbek oilalarida qizlarni oilaviy hayot haqidagi tasavvurlarining ijtimoiy-psixologik jihatlari. *Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика*, 1(1), 37-40.
24. Каримова, М. (2023). O'zbek oilalarida qizlarni oilaviy hayot haqidagi tasavvurlarining ijtimoiy-psixologik jihatlari. *Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика*, 1(1), 37-40.
25. Ne'Matullayeva, S. (2022). МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИДА О 'YIN ТЕРАПИЯСИНИ ҚО'ЛЛАШГА ОИД ҚАРАШЛАР. *Science and innovation*, 1(B4), 444-449.
26. Nematullaeva, S. (2023). DEVELOPING COMMUNICATION SKILLS IN PRESCHOOL CHILDREN THROUGH GAME THERAPY. *Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence*, 2(4), 86-88.
27. Норбошева, М. А. (2023). КЛАССИФИКАЦИЯ МОТИВОВ УЧЕНИЯ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(5), 255-258.
28. НОРБОШЕВА, М. А. (2020). Отражение Национальных Ценностей В Национальных Играх. *ECLSS Online 2020b*, 312.

PSIXOLOGIYA FANINING PREDMETI, RIVOJLANISH TARIXI VA
VAZIFALARI

Abdujabborova Ruxshona Shuhrat qizi
Termiz davlat pedagogika instituti 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola orqali psixologiyaning fan sifatida rivojlanishi va bu sohaga hissa qo'shgan olimlar. Psixologiya fanining predmeti vazifalari, psixologiya fanini dars davomida qo'llash, psixologiyaning tamoyillari va psixologiya metodlari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Psixologiya, psixika, refleks, animizm, zamonaviy psixologiya, psixologiya faniga nazariy yondashish, individual xususiyatlar, materiya.

Аннотация: развитие психологии как науки через эту статью и ученых, внесших свой вклад в эту область. Даны сведения о задачах предмета психологической науки, применении психологической науки на уроке, принципах психологии и методах психологии.

Ключевые слова: психология, психика, рефлекс, анимизм, современная психология, теоретический подход к психологической науке, индивидуальные особенности, материя.

Annotation: through this article, the development of psychology as a science and the scientists who have contributed to this field. The tasks of the subject of Psychological Science, the continuation of the lesson in psychology, information about the principles of psychology and methods of psychology are presented.

Keywords: Psychology, psyche, reflex, animism, modern psychology, theoretical approach to the science of psychology, individual characteristics, matter.

ASOSIY QISM

Psixologik yondashuvlardagi komplemenarlik tamoyili boshqa nazariy fanlarga ham xosdir va bu tabiatdagi qonuniyatlarni o'z holicha tushuntirib beradi. Tabiiy fanlar tabiatning qonuniyatlarini o'rganadi. Gumanitar fanlar hayot mazmunini va qadr – qimmatini o'rgatadi. Psixologiya esa bizning fikrimizni va xatti – harakatlarimizni o'rganadi. Inson mavjud ekan, o'z hayotiy tajribasiga asoslanib, u yoki bu holda idrok etish, olamni anglash, narsa va hodisalarni ajratish kabi xususiyatlarga ega ekanligi haqida o'ziga o'zi hisob beradi. Psixologiya so'zining lug'aviy ma'nosi grekcha psyuxe – jon, ruh, logos – fan, ta'limot degan ma'noni anglatadi. Psixologiya fan sifatida psixik faktlar, ularning qonuniyatlari va mexanizmlarini o'rganadi. Psixologiya voqelikning alohida bir sohasi bo'lgan psixik (yoki ruhiy) hayot sohasini o'rganadi. Har kimga ma'lum hodisalar – sezgilarimiz, idrok, tasavvurlarimiz, fikr, his, intilishlarimiz va shunga o'xshashlar psixika hodisalari jumlasidandir. Shaxsning psixik yoki individual xususiyatlari deb ataladigan xususiyatlari: odamning temperamenti, xarakteri, qobilyati, ehtiyoj, mayl va havaslari ham psixika sohasiga kiradi. Psixologiya asosan psixikani keng doirada tadqiq qiladi. Psixik hodisalarning butun majmuyi odatda psixika degan bir so'z bilan ataladi. Psixik hayot hodisalari juda xilma – xil, ammo bir - biri bilan o'zaro bog'langan bo'ladi. Psixologiyaning

vazifasi ana shu bog'lanish va munosabatlarning qonuniyatlarini ochib berishdir. Psixik hodisalar va butun psixika rivojlanib kelgan va rivojlanmoqda.

Psixologiya fanining ma'lumotlaridan amaliy maqsadda va avvalo ta'lim –tarbiya ishida, shuningdek, ishlab chiqarishda, mehnatni tashkil etish va ixchamlashtirishda, tibbiyotda, san'at va shunga o'xshash sohalarda foydalanmoq uchun psixikaning taraqqiyot qonuniyatlarini bilish kerak. Insonda jismoniy tanadan tashqari undan farqlanuvchi yana nimadir borligi haqidagi tasavvurlar qadimdanoq mavjud bo'lgan. Eng qadimgi davrlardayoq inson tush ko'rish hodisasi orqali ayrim odamlarning noyob qobolyatlari o'lim va boshqa hodisalarning sabablarini tushuntirishga intilgan. Ammo dastlabki qarashlar mifologik harakterda edi. Ular fikrlash orqali emas, shunchaki ishonch vositasida egallanardi. Ruh haqidagi qarshlar ko'pincha nafas bilan bog'lanardi, ruhgni esa uchar maxluq sifatida tasavvur etardilar.

Psixologiya tarixi – bu avvalo insoniyat tomonidan hayvonlarga va insonga xos bo'lgan psixik hayot hodisalari haqidagi bilimlarning asta –sekin to'planib borish tarixidir. Insonning o'z-o'zi haqidagi bilimlarni to'plab hamda chuqurlashtirib borishidir. Psixologiya haqidagi fikrlar qadim zamonlardan beri mavjud. Ilk davrlarda psixologik xususiyatlarni jonning ishi deb tushuntirilgan. Jonning o'zi esa odam tanasidagi maxsus ikkilamchi jism deb qaralgan. Bunday tasavvurlar “animizm “ deb ataladi. Animizm so'zi “anima “ – jon degan ma'noni anglatadi. Jon o'z mohiyatiga ko'ra olovsimon uchqundan iborat ekanligi Geraklit tomonidan yoki olovsimon atomdan iboratligi Demokrit tomonidan ta'kidlangan. “Psixologiya “termini XVI asrning oxirlarida paydo bo'lib, faqat XVIII asrning oxiri va XX asrning boshlaridagina keng qo'llaniladigan bo'ldi. Aslida bu atama 2,5 ming yil oldin Gretsiyada paydo bo'lgan .VI -V asrlardagi qadimgi grek faylasuflari boshqa dunyoning mohiyatini, uning kelib chiqishini bilishga uringanlar. Shu munosabat bilan ular tabiat haqida, inson haqida, uning olamda tutgan o'zni haqida, xususan, uning ruhi va ruhiy hayoti , uning taqdiri haqida fikr yuritganlar. Darvoqe, o'sha davrlarda ruh haqidagi ta'limotda bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan, binobarin, o'zaro doimo kurashadigan ikki oqim – materialistik va idealistik oqimlar paydo bo'lgan. Psixologiyaning butun tarixi davomida idealizm bilan materializm o'rtasida kurash ketgan. Bu kurash psixologiyaning mohiyatini turlicha tushunishda, insondagi psixik va fiziologik hodisalarning o'zaro munosabatlarini tushunishda hamda psixologiya predmetini tushunishda ifodalangan. Shuning uchun psixologiya fani sistemasining o'zi ham uning metodlari, mazmuni va vazifalari ham turlicha talqin qilingan. Albatta, psixologiya tarixida turlicha qarashlar va yo'nalishlar bo'lishiga qaramay bu fanning predmeti, ya'ni, hayvon va insonlarga xos bo'lgan psixika, psixik hayot birdayligicha qolaverdi. Tarixiy jihatdan psixologiyaning o'rganish predmeti emas, balki shu predmetni tushunish, psixik hayot mohiyatini tushunish o'zgarib keldi.

Psixologiyada chinakam ilmiy bilimga ega bo'lmoq uchun psixikani tekshirish metodlarini bilish va shu metodlardan foydalana bilish kerak. Har bir fandagi kabi psixologiyada ham tajriba, kuzatish va eksperiment shaklida qo'llanadi. Kuzatish va eksperimentdan tashqari ilmiy tekshirishning boshqa maxsus metodlari: suhbat metodi, biografiya metodi, solishtirma tarixiy metod va boshqa metodlar ham qo'llaniladi.

Hozirgi mustaqillik sharoitida psixologiyaga bo'lgan talab-ehtiyoj juda kuchayib ketdi. Yoshlar ma'naviyatini boyitish uchun ularning dunyoqarashi, tafakkuri, irodasi, umuman olganda ongini o'stirish zarur. Buning uchun eksperimental ishlarni kuchaytirishi, ta'lim jarayonini yangi texnologiyalar asosida qayta qurishi lozim. hozirda Respublikamiz universitetlarining psixologiya bo'limlari, kafedra, laboratoriyalari ilmiy fikrlar markaziga aylantirildi.

Mazkur muassasalarda psixologik tadqiqotlar o'tkazilib, psixik jarayonlar, holatlar, shaxsning individual xususiyatlari, hissiy-irodaviy sohasiga doir nazariy va amaliy bilimlar qo'lga kiritildi. Ayniqsa, fan sohasida tadqiqotlar shu darajada ko'paydiki, ular ma'lum qonun qoidaga tayanishi lozim. Shu bois olib borilayotgan izlanishlarga asos bo'lishi uchun tamoyillar ishlab chiqdi. Shunga ko'ra psixologiya tamoyillari quyidagicha:

1. Determinizm tamoyili;
2. Ong va faoliyat birligi tamoyili;
3. Psixika va onging faoliyatda rivojlanish tamoyili.

Psixologiya ko'plab fanlar bilan uzviy bog'liq holda rivojlanib bormoqda. Fanlar orasidagi bog'liqliklar psixologiyaning fanlar tizimidagi o'rnini belgilab beradi. Psixologiya fani inson hayotida juda katta ahamiyatga ega. Psixologiya barcha turdagi fanlar orasida muhim o'rinni egallaydi. Psixologiya — inson ongi va xulq-atvori ilmiy jihatdan o'rganiladigan fan bo'lib, u tarix davomida katta taraqqiyot ko'rsatdi. Qadim zamonlardan zamonaviy ilmiy yondashuvlargacha bo'lgan bu sayohat odamlarning ruhiy jarayonlari, his-tuyg'ulari va xatti-harakatlarini tushunish uchun muhim asos bo'ldi. Psixologiyaning rivojlanishi odamlar hayotida ijobiy o'zgarishlar yaratish uchun ilmiy tadqiqotlar va ilovalar orqali davom etmoqda. Psixologiya odamlarning ruhiy salomatligi va hayot sifatini individual va jamiyat darajasida yaxshilashga yordam beradi va turli sohalarda muhim rol o'ynaydi. Demak, mening xulosam shundan iboratki, psixologiya bizning har bir ko'nikmalarimiz, xatti -harakatlarimiz, his tuyg'ularimiz va biz istagan va istamagan, ongli va ongsiz ravishda bajaradigan psixik jarayonlarimizdan iborat. Shunday ekan, inson va psixologiya bir-biriga uzviy bog'liqdir.

REFERENCES:

1. P.I.Ivanov.M.E.Zufarova Umumiy Psixologiya
2. G'oziyev E "Umumiy psixologiya" 1-kitobi Toshkent 2004
3. Ashurova, S. F., & qizi Karimova, M. N. (2023). OILADA O 'SMIRLARNING SOG'LOM TURMUSH TARZI VA OILAVIY HAYOT HAQIDAGI TASAVVURLARI SHAKLLANISHINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK OMILLARI. Educational Research in Universal Sciences, 2(5), 363-368.
4. qizi Imonova, MB (2023). MUSIQANING INSON HISSIYOTIGA TASIRI. National Scientific Research International Journal natijalari , 2 (3), 156-161.
5. Иманов, Б., & Имонова, М. (2021). Развитие творческих способностей учеников при выполнении проблемных экспериментов по физике с помощью инновационных технологий. Общество и инновации, 2(2), 222-227.

6. Imonova, M. B. (2023). Oila tinchligi–jamiyat faravonligi asosi. Finland academic research science publisher, 1148-1151.
7. Имонова , М., & Тожиева , Д. (2023). Роль сиблинговых отношений в когнитивном развитии детей . Традиции и инновации в исследовании и преподавании языков, 1(1), 447–453.
8. Имонова, М. (2023). Musiqiy tarbiya–qudratli quroldir yohud musiqiy tarbiyaning shaxs shakllanishiga tasiri. Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика, 1(1), 35-37.
9. Имонова, М., & Таджиева, Д. (2023). Boshlangich sinf oquvchilarida milliy tarbiyani pedagogik va psixologik rivojlanishi qonuniyatlari. Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика, 1(1), 74-76.
10. Иманова, М. Б. (2021). ШАХС ХАРАКТЕРИ АКЦЕНТУАЦИЯСИ ВА ДЕСТРУКТИВ ХУЛҚ-АТВОР. Academic research in educational sciences, 2(11), 1399-1403.
11. Imanov, B. (2023). NEGATIVE FACTORS AFFECTING THE QUALITY OF EDUCATION AND WAYS TO ELIMINATE THEM. Science and innovation, 2(B3), 355-358.
12. Имонова, М. Б. (2023). ВАЖНОСТЬ СЕСТРОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В ЛИЧНОМ РАЗВИТИИ. FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES, 2(22), 120-123.
13. Imonova, M. B. (2023). Causes of Suicide Tendency in Adolescents. Journal of Discoveries in Applied and Natural Science, 1(1), 62-67.
14. qizi Imonova, M. B. (2023). MUSIQANING INSON HISSIYOTIGA TASIRI. Results of National Scientific Research International Journal, 2(3), 156-161.
15. Иманов, Б., & Иманова, М. Б. Қ. (2021). ДАРС ТУЗИЛМАСИ ВА УНГА ТАЙЁРГАРЛИК. Academic research in educational sciences, 2(5), 1158-1162.
16. Имонова, М. Б. (2023). РОЛЬ ОТНОШЕНИЯ СИБЛИНГА В ПРОБУЖДЕНИИ МОТИВОВ ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 3(10), 101-104.
17. Imanov, B. B. (2023). O'QUVCHILARNING TABIATDA SODIR BO'LAYOTGAN FIZIK JARAYONLARNI ANGLAB ETISHDA TAJRIBALARNING O'RNI. Interpretation and researches, 2(1).
18. Imanov, B. (2023). NEGATIVE FACTORS AFFECTING THE QUALITY OF EDUCATION AND WAYS TO ELIMINATE THEM. Science and innovation, 2(B3), 355-358.
19. Imanov, B. B. (2021). Competences in the quality of education and their organization. ASIAN JOURNAL OF MULTIDIMENSIONAL RESEARCH, 10(5), 419-424.
20. Imanov, B. B. (2021). Lesson and its analysis as factor of increasing the quality of education. European scholar Journal. Available online at//www. scholarzest. com, 1.
21. Summers, D., Kushzhanov, N., Almurzayeva, B., Yesengulova, M., Abdirakhmanova, Y., Safarov, R., & Imanov, B. MORAL DILLEMAS IN DIGITAL &

FOREIGN WORLD. BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN ISSN 1991-3494 Volume 2, Number 372 (2018), 68–74.

22. Berdievich, IB, & Nazinovich, SDND (2021). Dars va uning tahlili ta'lim sifatini oshirish omili sifatida. Yevropa olimlari jurnali , 2 (1), 42-45.

23. Mahmudov, YG, & Imanov, BB (2021). Dars sifati ko'rsatkichlari. Osiyo ko'p o'lchovli tadqiqot jurnali , 10 (10), 653-656.

24. Каримова, М. (2023). О'zbek oilalarida qizlarni oilaviy hayot haqidagi tasavvurlarining ijtimoiy-psixologik jihatlari. Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика, 1(1), 37-40.

25. Каримова, М. (2023). О'zbek oilalarida qizlarni oilaviy hayot haqidagi tasavvurlarining ijtimoiy-psixologik jihatlari. Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика, 1(1), 37-40.

26. Ne'Matullayeva, S. (2022). МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИДА О 'YIN ТЕРАПИЯСИНИ ҚО'ЛЛАШГА ОИД ҚАРАШЛАР. Science and innovation, 1(B4), 444-449.

27. Nematullaeva, S. (2023). DEVELOPING COMMUNICATION SKILLS IN PRESCHOOL CHILDREN THROUGH GAME THERAPY. Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence, 2(4), 86-88.

28. Норбошева, М. А. (2023). КЛАССИФИКАЦИЯ МОТИВОВ УЧЕНИЯ. Educational Research in Universal Sciences, 2(5), 255-258.

29. НОРБОШЕВА, М. А. (2020). Отражение Национальных Ценностей В Национальных Играх. ECLSS Online 2020b, 312.

YOSH FUTBOLCHILARNING TEXNIK-TAKTIK HARAKAT
KO'NIKMALARINI SHAKILLANTIRISH

Imomov Asliddin Abdurazaqovich
Xomidov Asror Gapparovich

*Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, charvochilik va biyotexnologiyalari universiteti
Ijtimoiy-gumanitar fanlar jismoniy madaniyat va sport kafedrasida o'qituvchisi*

Anatatsiya: Ushbu maqolada yosh futbolchilarning texnik-taktik harakat ko'nikmalarini rivojlantirishga va jismoniy ish qobiliyatlarini yanada oshirishga, texnik harakatlari bo'yicha test natijalari jadvallar va futbolchilar tomonidan bajarilgan texnik-taktik harakatlar soni va samaradorligini keng yoritib berishga qaratiladi.

Kalit so'zlar: Yuqori malakali futbolchilarni tayyorlash, texnik-taktik tayorgarlik, jismoniy sifatlar, amaliy va nazariy bilimni amaliyotda qullash.

O'zbekistonda futbolning ommaviyligi va unga katta qiziqish borligini, uning aholi sog'lig'ini mustahkamlashdagi va jismoniy tarbiyani yaxshilashdagi him ahamiyatini, xalqaro maydondagi sport aloqalarini kengaytirishdagi keng imkoniyatlarini e'tiborga olish, futbolni rivojlantirish uchun yordam ko'rsatish va zarur shart-sharoitlar yaratish, shu jumladan futbol klublarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, stadionlarni FIFA talablariga muvofiqlashtirish, O'zbekiston Futbol federatsiyasini va futbol klublarini o'zini o'zi mablag' bilan ta'minlashga va o'z xarajatlarini o'zi qoplashga o'tkazish, jaxon va

Osiyo qit'asi chempionatlarida, xalqaro musobaqalarda O'zbekiston sharafini munosib himoya qilishga qodir bo'lgan yuqori malakali futbolchilar tayyorlashni ta'minlash, shuningdek, mamlakatimiz futbolining ommaviylik darajasini oshirish maqsadida qarorlar qabul qilindi. Xalqimiz e'zozlab kelayotgan futbol Davlatimiz siyosatining ustivor yo'nalishi doirasidan joy olgan. 2018-yil 17-martdagi "Futbolni rivojlantirish choratadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori va hozirgi kungacha chiqarilgan qarorlar, O'zbekistonda futbol sport turini rivojlanishiga katta ahamiyat berilayotganiga sabab bo'la oladi.

Hozirgi zamonaviy futbolda yarim himoya o'yinchilarining harakatlariga ko'p jihatdan jamoaning muvaffaqiyat qozonishiga aloqador omillardan biri deb qaraladi. Bu ixtisosdagi futbolchilar butun match davomida yuksak ishchanlikni ta'minlaydigan a'lo darajadagi har tomonlama tayyorgalikka ega bo'lishlari kerak. Ular hujum va mudofaa harakatlarida faol bo'lishlari, o'yinni yuksak sur'atda o'tkazishlari va uni bir dam ham susaytirmasliklari darkor. Taktik tayyorlik bo'yicha, jamoa bo'lib o'ynash vositalari va usullarini tanlashdagi epchillik va ixtirochilik bo'yicha o'rta qator o'yinchilari oldiga bir qator talablar qo'yilmoqda. Ular hujumda ham, himoyada ham hamma she:riklarining hamkorligini uyushtirib turadilar. yarim himoya o'yinchilari mudofaada ham, hujumda ham bir xilda yaxshi o'ynashlari, butun jamoa o'yinini tashkil eta bilishlari zarur. Ularning harakatlari yuksak darajadagi ijrochilik mahoratiga asoslangan va doimo mustahkam, kuchli bo'lishi lozim. Ular nihoyatda xilma-xil uzatishlardan, aylanib o'tishlardan foydalanadilar. Ular

jamiki texnik usullarni yaxshi bilishlari, kerak paytda raqiblarni aldab o'tishlari, shu bilan bir qatorda yaxshi himoyalanihlari kerak. Futbol o'yinida taktika bilan texnika bir-biriga chirmashib ketgan bo'ladi. To'pni kimga va qanday uzatish lozim, raqibni dog'da qoldirish uchun aylanib o'tishni ishlatish kerakmi yoki to'pni sherikka oshirgan ma'qulmi, darvozaga qaysi paytda zarba berish zarur ekanligini hal qilayotgan o'yinchi taktik tafakkurdan foydalanadi, ahd qilgan harakatini amalga oshirayotganda esa u texnik mahoratini namoyish etadi. Demak, texnika o'yinchining texnik rejalarini amalga oshirish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Texnik tayyorgarlik a'lo darajada bo'lsagina xilma-xil taktik harakatlarni bajarish mumkin. Jamoaning o'rta qatori ko'pincha turli taktik rejada harakat qiluvchi futbolchilardan tuzilib, yarim hujumchi, dispatcher va yarim himoyachidan iborat bo'ladi. Yarim hujumchi asosan hujum qiluvchi o'yinchi vazifasini bajaradi, goho u hujumning oldingi qatorida harakat qiladi va harakatni faol yakunlaydi. Dispatcher hujumda guruh va jamoa harakatlarini uyushtiradi hamda ularni ikkinchi eshelondagi harakatlar bilan birga qo'shib olib boradi. Yarim himoyachi birinchi galda o'z darvozasi mudofaasini tashkil etishga yordam berib, ba'zi-ba'zidagina jamoasining hujum qatorlariga yorib kirib boradi. O'rta qatorni tuzayotganda, o'yinchilar bir-birini to'ldirib, umuman shu o'yin ixtisosini uchun nazarda tutilgan barcha vazifalarning bajarilishini to'liq va ishonchli ta'minlaydigan qilib tanlanadi. Biroq yarim himoyachilar o'yin taktikasining rivojlanishidagi asosiy tendensiya shundayki, ular jamoaning yakunlovchi hujum harakatlarida bevosita ishtirok etadilar.

O'zbekiston chempionatining quyi ligalarida ishtirok etayotgan yosh futbolchilarning o'yin davomida yarim himoya chizig'ida bajariladigan harakatlari samarasiz bo'layotgan harakatlarini ham ko'rishimiz mumkin.

Bundan keyinchalik terma jamoalarimizning o'yinlarida ham raqibga qarshilik qilish, maydonni yaxshi his eta olmaslik kabi kamchiliklar asosiy sabablar bo'lib kelmoqda. Bu yarim himoyachilarimizdan to'pni olib qo'yishda pozitsiyani to'g'ri tanlay bilmaslik, jamoaviy o'yinda yarim himoyachilarning bir-birini tushunmasligi, havoda to'p uchun kurashda ko'pincha raqibga boy berish, bosh bilan o'yindagi xatolar yaqqol ko'rinib turganligini bildirish mumkindir. Bundan biz o'sib kelayotgan yoshlarimizning yarim himoya chizig'ida o'yin olib borish harakatlarini kuchaytirishimiz ularni malakali yarim himoyachilar bo'lib yetishishida xizmat qilishimiz kerak deb o'ylaymiz. O'quv-tayyorlov guruhlaridagi futbolchilarni har taraflama tayyorgarliklari xali yaxshi shakllanmagan bo'ladi. Ularni jismoniy, texnik-taktik harakatlari, funksional holatlari, psixik jarayonlari hali rivojlanish va takomillashish holati bo'ladi. Shuning uchun, bu yoshdagi shug'ullanuvchilar bilan mashg'ulotlarni olib borishda juda katta ehtiyoqkorlik va bilim talab qilinadi. Yosh futbolchilarni o'quv mashg'ulotlarini to'g'ri tashkil qilish, yuklamalarni to'g'ri taqsimlash, tiklanishni to'g'ri yo'lga qo'yish kerak bo'ladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nurimov R.I. Yosh futbolchilarni texnik va taktik tayyorlash. T.: 2005.

2. Tolipjonov A.I. Yuqori malakali futbolchlar tayyorlashning zamonaviy tizimi. O'quv qo'llanma. Toshkent. O'ZDJTSU. 2012. – B. 164.

3. Karimov A.A., To'laganov A.A. Yuqori malakali futbolchilarni musobaqa faoliyatida tezlikni aniqlovchi ayrim jihatlari . Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari nazariyasi va uslubiyatining zamonaviy muommolari. T.: 2015

TALABA YOSHLARNI O'QITISHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASH

Sultanova Ozoda Rajabovna

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, charvochilik va biyotexnologiyalari universiteti

Ijtimoiy-gumanitar fanlar jismoniy madaniyat va sport kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada o'qish fanlarini tashkil etish, o'qish fanidan zamonaviy texnologiyalarni qo'llashning ta'lim sifatiga ta'siri. Dars jarayonida zamonaviy yondoshuvlar orqali o'qish darslariga ta'lim texnologiyalarini tadbiq etish masalalari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: texnologiya, ta'lim, dars, faollik, amaliy faoliyat, innovatsiya, zamonaviy texnologiya.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonining ta'sirchanligini oshiradi, o'quvchilarning mustaqil fikrlash jarayonini shakllantiradi, o'quvchilarda bilimga ishtiyoq va qiziqishni oshiradi, bilimlarni mustahkam o'zlashtirish, ulardan amaliyotda ekin foydalanish ko'nikma va malakalarini shakllantiradi.

Shuni unutmashimiz kerakki, kelajagimiz poydevori bilim dargohlarida yaratiladi, boshqacha aytganda xalqimizning ertangi kuni qanday bo'lishi farzandlarimizning bugun qanday ta'lim va tarbiya olishga bog'liq. Buning uchun har qaysi ota – ona, ustoz va murabbiy har bir bola timsolida avvalo shaxsni ko'rishi zarur. Ana shu oddiy talabdan chiqqan holda farzandlarimizni mustaqil va keng fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan ongli yashaydigan komil

insonlar etib voyaga yetkazish ta'lim - tarbiya sohasining asosiy maqsadi va vazifasi bo'lishi lozim, deb qabul qilishimiz kerak.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol o'yinlar, innovatsion texnologiyalarni o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish kuchaymoqda. Bu zamonaviy texnologiyala o'quvchilarni egallamoqchi bo'lgan bilimlarini o'zlari qidirib topishga, mustaqil fikrlashga o'rgatadi, ta'lim jarayonida o'quvchi asosiy figuraga aylanadi. Har bir dars, mavzu, o'quv predmetining o'ziga xos texnologiyasi bo'lib, dars jarayonida o'qituvchi tomonidan bo'lajak dars uchun tayyorlanadigan texnologik xarita muhim ahamiyatga ega, chunki bu

xaritada dars jarayoni yaxlit aks ettirilgan bo'lib, darsning maqsadi, vazifasi, usullari ko'rsatilgan bo'ladi va o'qituvchini kengaytirilgan dars ishlanmasidan xalos etadi. O'qish darslari zamirida bolalarning aqliy, axloqiy tarbiyalariga, muomala odoblariga, nutqlarning ravon, nafis, ifodali bo'lishiga, o'quvchilar ruhiy faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. O'quvchilarning ruhan tetik, qalban jasur, jismonan sog'lom bo'lib o'sishlariga erishiladi.

Darhaqiqat, ilg'or pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayoni unumdorligini oshiradi, o'quvchilarning mustaqil fikrlash jarayonini shakllantiradi, o'quvchilarda bilimga ishtiyoq va qiziqishni oshiradi, bilimlarni mustahkam o'zlashtirish, ulardan amaliyotga erkin foydalanish ko'nikma va malakalarini shakllantiradi.

Ta'lim samaradorligini oshirish, davlat ta'lim standartlarining bajarilishini ta'minlash, ta'limning sifat ko'rsatkichini kafolatlashda zamonaviy metodlardan unumli foydalanilmoqda. Zamonaviy texnologiyalardan o'quv jarayonida qo'llash jahon amaliyotiga keng tarqalmoqda. O'qituvchi va o'quvchilarni faollashtiradigan, o'zi va o'rganuvchi uchun qulay bo'lgan yo'llarni, usul va uslublarni, o'qitishni izlaydi, zamonaviy pedagogik texnologiyaga suyanib, o'quv jarayonini samaradorligini oshiradi. O'quvchilarni mustaqil fikrlashga

o'rgatib o'quv jarayonining yuqori sifat va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanib, darslar olib borilganda an'anaviy darslardan farqi shuki, bu darsda o'quvchiga erkinlik muhitini yaratib berib, unga o'z fikrini erkin bayon etishga imkon yaratib berishdir. O'quvchiga hech qanday tayziq o'tkazmasdan, uni shaxsiyatiga tegmasdan savollar berish orqali do'stona munosabatda o'quv muhiti yaratiladi. O'qish inson hayotida muhim ahamiyatga ega. O'qishni bilmagan odamning ko'zi ojiz kishidan farqi yo'q. O'qish faoliyati boshlang'ich sinflarda barcha fanlarda amalga shiriladi,

lekin o'qishga o'rgatish o'qish darslarining asosiy vazifasidir. Kichik oshdagi o'quvchini o'qishga o'rgatishda ularning umumiy rivojlanishi, psixologiyasini hisobga olish zarur. O'quv materiallarining hajmini oshirib yuborish, tinmay bir maromdagi o'qishni tashkil etish bolani o'qish mashg'ulotlaridan bezdiradi.

O'quvchilarni qiziqarli topshiriqlar didaktik o'yinlar asosida o'qishga o'yin tusini beradi. Demak, yurtimizda fan texnika rivojlangani sayin, axborot olish imkoniyati ham oshib boradi. O'quvchilarga talab doirasida ma'lumotlarni yetkazib berishda, fan-texnika yutuqlaridan unumli foydalanish zarur. O'sib, ulg'ayib kelayotgan yosh avlodni barkamol qilib tayyorlashda, yangi axborot texnologiyalaridan o'z vaqtida va unumli foydalanishning istiqbolli tomonlari ko'zga tashlanmoqda. Sir emaski, ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar yoshlarni har tomonlama yetuk shaxs qilib tarbiyalashga qaratilgan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qosimova K., Matjonov S., G'ulomova X. Ona tili o'qitish metodikasi. (Darslik) Toshkent, Noshir, 2009
2. Abdurazzoqov A. 2-sinf o'qish darslarida muammoli vaziyat yaratish. Til va o'qish ta'limi. 2003 №34. 161b
3. Aliyev A. O'quvchilarning ijodkorlik qobiliyati. –T.: O'qituvchi, 2016. 68 b.

OLIV O'QUV YURLARIDA TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA
AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O'RNI

Sultanova Ozoda Rajabovna

*Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, charvohilik va biyotexnologiyalari universiteti
Ijtimoiy-gumanitar fanlar jismoniy madaniyat va sport kafedrasi o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada ta'lim jarayonida axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanishning samarali jihatlari yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *ta'lim, axborot texnologiyalari, dars, interfaol*

Insonni har tomonlama tarbiyalash va ta'lim berish insoniyatning azaliy orzusi bo'lib, ajdodlarimiz ma'rifat va madaniyatini qanday qilib yosh avlodlarga o'rgatish, ularni komillikka yetaklash yo'llari, qonun-qoidalarini izlaganlar.

Noan'anaviy ta'lim-o'quvchilarni kasbga qiziqtiruvchi bilim doiralari

kengaytiruvchi, ularda hozirjavoblik xususiyatlarini tarbiyalovchi, faollashtiruvchi va ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiruvchi kabi didaktik funksiyalarni bajaradi. Tajribalarda ta'kidlaganidek, agar mashg'ulot odatdagi tinglab o'tirishga asoslangan usulda o'tkazilganda talabalar axborotning ko'pi bilan 20% ni o'zlashtirgan bo'lsa, ilg'or pedagogik usullardan foydalanilganda esa, bu ko'rsatkich 80-90% gacha oshganligi tasdiqlangan. Noan'anaviy ta'limning samaradorligi yana shundan iboratki, uning qatnashchilari yaxlit tizimli bilimga ega bo'ladi va mustaqil ijodiy fikrlash qobiliyatlari rivojlanishi negizida bo'lajak kasbiy faoliyatga oid boshlang'ich ko'nikmalar shakllantirilib o'quv-tarbiyaviy jarayonini amaliyot bilan bevosita bog'lab olib borishni ta'minlaydi. Shuning uchun ham, u rivojlantiruvchi o'qitishning yuqori samarali usullaridan biri bo'lib hisoblanadi. O'zbekiston o'z mustaqilligini qo'lga kiritgan kundan boshlab xalqimizning tub manfaatlaridan kelib chiqib, demokratik taraqqiyot yo'lini izchillik bilan amalga oshirishda

strategik vazifani belgilab oldi. Yosh mustaqil davlatlarning havfsiz va barqaror taraqqiy etishi yo'lida jahon miqyosida paydo bo'lgan yangi salbiy ta'sirlarga qarshi ichki immunitetni shakllantirish va mustahkamlash tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ta'lim tizimiga yangi pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalarini olib kirish bugungi kunning muhim masalalari sirasiga kiradi. Ta'lim-tarbiya jarayoniga axborot kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish orqali bir qancha qulayliklar yaratiladi. Shu

narsani e'tibordan chetda qoldirmaslik kerakki, ayni paytda, axborot olish ko'lami har qachongidan ham kengroq bo'lib, yetarli darajada ko'payib bormoqda. Demak, yurtimizda fan texnika rivojlangani sayin, axborot olish imkoniyati ham oshib boradi. O'quvchilarga talab doirasida ma'lumotlarni yetkazib berishda, fan-texnika yutuqlaridan unumli foydalanish zarur. O'sib, ulg'ayib kelayotgan yosh avlodni barkamol qilib tayyorlashda, yangi axborot

texnologiyalaridan o'z vaqtida va unumli foydalanishning istiqbolli tomonlari ko'zga tashlanmoqda. Sir emaski, ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar yoshlarni har tomonlama yetuk shaxs qilib tarbiyalashga qaratilgan. Ammo, ta'lim jarayonida ba'zi holatlar ham ko'zga tashlanadiki, masalan, an'anaviy dars tizimidan voz kechmaslik, pedagogik texnologiyalardan foydalanmaslik, darslarni ijodkorlik bilan uyushtirmaslik kabi. Oqibatda, o'quvchilar darsning subyektiga emas, balki, sust obyektiga aylanib qolmoqda.

Tajribalar shuni tasdiqlamoqdaki, an'anaviy dars tizimidan voz kechmaslik oqibatida o'quvchilarda mustaqil fikrlash, dunyoqarashning boyib borishi, mavzularni to'liq idrok etish imkoniyati cheklanib qolmoqda. Ta'limning barcha bo'g'inlarida olib borilayotgan tub islohotlar, asosan, yuqori malakali, zamon talablariga javob bera oladigan raqobatbardosh pedagog kadrlarni tayyorlashga bo'lgan talabni, ehtiyojni qondirishga qaratilgan.

Bugungi kunda umumta'lim maktab o'qituvchilari o'z faoliyatida zamonaviy axborot texnologiyalaridan bemalol, o'zgaralar yordamisiz foydalana olishlari lozim. Jumladan, umumta'lim maktab o'qituvchilari ham pedagogik texnologiyalardan o'z faoliyatlarida malakali mutaxassis sifatida foydalana olishlari uchun ma'lum bir ma'noda, shu yo'nalish bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi zarur. Shuningdek, umumta'lim maktab o'qituvchilarida zamon, pedagogik texnologiya yordamida milliy-ma'naviy qadriyatlarni shakllantirish ahamiyat kasb etadi. Chunki, zamonaviy pedagogik texnologiyadan yangi axborot texnologiyalari bir qancha afzalliklarga ega ekanligi bilan ajralib turadi.

Bular xususan:

- o'quvchilarni faollashtiradi;
- ijodiy yondashtiradi;
- vaqtni tejaydi;
- sezishni orttiradi;
- mustaqil fikrlashga undaydi;
- idrok qilish ko'lamini oshirib, kengaytirib boradi.

Aynan shunday zamonaviy axborot texnologiyalardan unumli foydalanish orqali o'quvchilarda ma'naviy qadriyatlarga bo'lgan qiziqish hamda ularni e'zozlash xususiyatlari rivoj topadi. AKT bilan ishlash jarayonida a'naviyatimizga yot "ommaviy madaniyat"ga xos bo'lgan axborotlarga qarshi kurashish uchun yoshlarda ma'naviy imunitetni shakllantirishga alohida e'tibor qaratish lozim. Buning uchun umumta'lim maktab o'qituvchilari:

- o'quvchilarda AKT imkoniyatlaridan foydalangan holda milliy qadriyatlarga sodiqlik fazilatlarini shakllantirishi;
- milliy-ma'naviy qadriyatlarni targ'ib etuvchi sayt materiallaridan ta'lim jarayonida unumli foydalana olishlari;
- AKT dan foydalangan holda dars ishlanmalarini va dars taqdimotlarini tayyorlashlarini bilishlari;
- milliy-ma'naviy qadriyatlarni targ'ib etishda yangi AKT loyihalarini tayyorlash.

Bu, o'z navbatida, ta'lim samaradorligining oshishiga olib keladi. Ta'lim -tarbiya jarayoniga axborot texnologiyalari imkoniyatlarini tatbiq etish ijobiy natija beradi. Zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanib, milliy-ma'naviy qadriyatlarni o'rgatish o'quvchilarning har tomonlama erkin fikrlashiga, ijodiy yondashuviga, dars jarayonining faol ishtirokchisiga aylanishiga sharoit yaratadi. Jumladan, zamonaviy pedagogik texnologiyalar: birinchidan, o'quvchining bilim, ko'nikmava malakalarini oson va qiziqib o'rganuvchilar uchun imkoniyat yaratish; ikkinchidan, o'qituvchining ham professional o'quvchiga ham ma'naviy rivojlanishiga yordam beradi. Pedagogik faoliyatda natijalar bilan bir qatorda ushbu natijalarga erishish o'z mahoratidan kelib chiqib, zamonaviy o'qitish vositalaridan foydalanadi. Zamonaviy o'qitish vositalari - bu o'qitish jarayonida qo'llaniladigan didaktik vositalar (tarqatmalar, ko'rgazmalar, chizmalar, sxemalar va h.kabilar) va elektron vositalardir (apparatli, dasturli va axborotli komponentlar, audio va video darsliklar, elektron darsliklar, elektron kutubxonalar, veb - saytlar, elektron matnlar va h.kabilar). Hozirgi kunda barcha ta'lim, fan, madaniyat va ma'rifat muassasalari ta'lim portali va internetga ulangan. Bu esa ta'lim jarayoniga masofadan turib o'qitish usullarini, o'quvchi yoshlar uchun axborot- kommunikatsiya xizmatlarining keng majmuini joriy etish imkonini bermoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Tolipov O'.Q. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. Toshkent: "Fan" 2001 179 b.
2. To'rakulov O.X. Uzluksiz ta'lim.j. № 4, 2006, 107-111 b.
3. Djurayev R.X.va boshqalar. Uzluksiz ta'lim j. № 2, 2005, 14-28 b.

REFUSAL STRATEGIES IN ENGLISH, UZBEK AND RUSSIAN
LINGUOCULTURES

Saidova Mukhayyo Umedilloevna

Associate professor of Bukhara State University, PhD

Nadirkhanovna Nozima Alisherovna

Master degree student, Bukhara State University

Annotation: *Communication between people is organized and formalized in a certain way. This process is influenced by a number of factors: the participants themselves, their background knowledge, physical and psychological state, goals, objects and situations of communication, social norms and cultural traditions and values, and much more. Depending on the communication environment and social role, one can speak (write) about the same thing in different ways, so everyone has their own unique set of communicative practices that are used in specific situations and under specific conditions.*

Key words: *human communication, rejections and refusals, culture, imposition, politeness and impoliteness,*

Scholars around the world have devoted their research on different areas of pragmatics with the main goal of better understanding how languages are used. We meet different forms of social behavior in different cultures around the globe that individuals categorize as mutually shared appreciation and consideration for others. Researchers in the field of Intercultural Pragmatics and Intercultural Communication have collected considerable data that illustrate how communicative behavior varies across cultures. They suggest that across societies and communities, people speak differently, and these differences in ways of speaking are profound and systematic, they reflect different cultural values, or at least different hierarchies of values. As a result, people often use different language tools and strategies, guided by their values, when performing the same speech act in a similar situation. The problem of intercultural communication is that one does not only have to understand the sentence in its semantic meaning but also have communicative competence in order to comprehend what the speaker meant; in other words to have pragmatic competence to understand and perform different speech acts in intercultural contexts. 'Speaking a language means more than uttering a number of grammatically decent sentences', one must be aware of the pragmatic meaning of the interlocutors' utterances. People speak different languages and therefore use them in a different way. Refusal is a speech act that exists in all languages and is used in everyday life. It occurs as a negative response to other acts such as requests, invitations, offers, and suggestions. Searle and Vander ken (1985) define the speech act of refusal as follows: 'The negative counterparts to acceptances and consents are rejections and refusals. Just as one can accept offers, applications, and invitations, so each of these can be refused or rejected'. The speech act of refusing is a non-preferred response and consequently it is a face-threatening act both to the Speaker and to the Hearer. In order not to risk threatening the face, speakers use

various strategies to avoid offending the interlocutor but do it in a different way and with varying degrees of effort. As with other speech acts, refusal is culture-specific due to differences in such categories as face, threat, imposition, politeness and impoliteness. Comparing American English, Hebrew and Japanese Anna Wierzbicka (2003) points out significant differences on how refusal is performed in these languages. She notes that it is not common in English to express refusal by saying 'No' as one does in Hebrew, or to say 'No' in response to a request for information (e.g., in shops, hotels, and restaurants): 'Do you have such and such?'. In English, when someone indicates that they want something from us we are free to say 'No' but not to say just 'No' it is necessary to say something more. In Japanese culture, the norm seems to be to avoid saying 'No' altogether (in particular, to refuse an offer or a request, to express disagreement and so on). One would prefer to remain silent than utter such words as 'no' or 'I disagree'. The avoidance of such open and bald negative expressions is rooted in the fear that it might disrupt the harmony and order of the group. Summing up these differences she suggests cultural scripts for refusal in each culture:

Anglo-American culture

I say: No. I don't want you to feel something bad because of this.

I will say something more about it because of this.

Japanese culture

I can't say: No.

I will say something else because of this.

The conducted analysis has revealed both some similarities and differences in the way the British and Russians make a refusal. It has shown that while refusing, both Russian and English speakers may say No, give an apology, express regret and explain the reason for the refusal. Nevertheless it has revealed a lot of differences.

1. The analyses show that when refusing Russian speakers, on the whole, are much more laconic and direct in comparison to English speakers. They can say a straight 'No' followed by gratitude or explanation and don't often mitigate their refusal as the British do. The most typical Russian refusal consists of 2—3 moves while English speakers can go through 3—4 and sometimes even 5—6 moves.

(1) Situation 1 (refusal to the offer to carry a heavy bag):

Uzbek: Yo'q rahmat. O'g'ir emas,rahmat.

Russian: Нет, спасибо (No, thank you).

English: Thank you, but it's ok, don't worry. I don't have far to go.

(2) Situation 2 (refusal to the offer to water flowers):

Uzbek: Yo'q rahmat. Shart emas

Russian: Не надо. Спасибо / Нет необходимости. Спасибо. (No need, thank you).

English: That's a kind offer, thank you, but I don't think they'll need watering. / Thank you, but it's all right. I'm not going to be away long.

Another interesting characteristic of English refusal concerns the use of positive

politeness strategies. The data has shown that despite being indirect which is one of the main negative politeness strategies the British informants demonstrate, the tendency to use positive politeness strategies quite regularly:

- give communicative gifts to the hearer expressing positive emotion, evaluation and attitude: This is a kind offer... / That's very nice of you... / That's kind of you... (refusing an offer); I'd love to... / That would be great... (refusing an invitation);
- attend to the hearer and his interests: Is there someone else you can ask? / I'll ask the person next to me to help you (refusing a request); I hope you have a lovely evening though / I hope you have a nice time (refusing an invitation);
- say thank you and sorry regularly;
- use in-group identity markers (mate, buddy);
- are voluble.

We have analyzed communicative strategies of the English and Russian native speakers used to perform speech acts of refusal to offers, requests and invitations in different social contexts. The study has shown that in both languages refusal is a complex of acts (moves) which usually involves apology, regret and explanation. It involves indirect strategies as well as mitigating devices to avoid threatening the initiator's positive face. Nevertheless, the findings reveal significant differences concerning both quantitative and qualitative characteristics.

Based upon current research, it is apparent that the knowledge of communicative differences in refusal as well as in other speech acts is necessary for the acquisition and development of pragmatic competence of L2 English learners and successful intercultural communication.

Also, it should be noted that what we have presented here are only selected and preliminary results. More extensive testing and analysis is required for more detailed and conclusive results.

REFERENCES:

1. Beebe, L., Takahashi, T., & Uliss-Weltz, R. (1990). Pragmatic transfer in ESL refusals. In R. C. Scarcella, E. S. Andersen, & S. D. Krashen (Eds.), *Developing communicative competence in a second language*. New York, NY: Newbury House, 55—73.
2. Brown, P. and Levinson S.C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Eelen, G. (2001). *A Critique of Politeness Theories*. Manchester: St Jerome Publishing.
4. Eslami, Z.R. (2010). Refusals: How to develop appropriate refusal strategies. In A. Martínez-Flor & E. Usó-Juan (Eds.) *Speech act performance: Theoretical, empirical and methodological issues* (pp. 217—236). Amsterdam: John Benjamins.
5. Houck, N. & Gass, S.M. (1996). Non-native refusal: A methodological perspective. In: Gass, S.M. & Neu, J. (eds.) *Speech acts across cultures*. Berlin: Mouton de Gruyter, pp. 45—64.

6. Larina, T. (2008). Directness, Imposition and Politeness in English and Russian. Cambridge ESOL: Research Notes: issue 33, August 2008. pp. 33—38. http://www.cambridgeesol.org/rs_notes/rs_nts33.pdf.
7. Yunusova, A. (2023). Thinking, reading and writing critically. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 29(29). https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/8979.
8. Axmetjanovna, Y. A. (2023). Analysis of the Language and Speech Portrait of a Literary Character. Miasto Przyszłości, 32, 277–279. Retrieved from <https://miastoprzyszlosci.com.pl/index.php/mp/article/view/1147>.
9. Yunusova, A. (2023). СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ТЕОРИИ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ И СУЩНОСТИ ДИСКУРСА. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 40(40). https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/10591.
10. Yunusova, A. (2023). FUNCTIONAL AND PRAGMATIC ASPECTS OF INVERSION. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 30(30). https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/9178.

SPEECH CULTURE OR COMMUNICATIVE COMPETENCE:CONTENT
ASPECT

Niyatova Maftuna

Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek, The faculty of Psychology The teacher at the department of Foreign language and literature

Abdurasulova Diyora Jalilovna

Niyatqulova Maftuna

the 4th year students of Philology

Abstract: *The article introduces the analysis of the notion “speech culture” in subjective, objective and gnoceological meaning. The culture of speech is a basis for development of general human culture, whereas the communicative competence is formed in the process of a professional training of a specialist and is a systematic development of knowledge, skills, abilities and personal qualities, which enable to successfully solve functional tasks in professional activity.*

Keywords: *culture of speech; competence; competence-based approach; communicative competence;*

“Russian language and culture of speech”. “Speech culture” as a scientific discipline started to form in Russian Philology from the 20s of the XX century.

Before that time the main cycle of humanitarian and linguistic knowledge of educational profile in Russia was connected with rhetoric.

We can suppose that introduction of another nomination was due to the change of social status of all sectors of society. In the post revolutionary period a new cultural-ideological civilization has been created. It had a new content of philological disciplines and currents in Russian speech investigation: foundation of alive word Institution, analysis of speech practice of A.V. Mirtov, V. Gofman, B. Kazantsev, V.V. Vinogradov, scientific discipline

“Speech culture”. Initially the concept “speech culture” had persinafactive undertone and anthropological orientation, it was considered to be the basis for the development of human general culture. The idea of the standard has become a central concept of the new linguistic discipline together with corresponding requirements to the usage of linguistic means.

During each historical epoch standard is a complicated phenomenon, so it exists in rather complicated conditions. V.I. Chernishov wrote about it:

“There is much unclear in the language of each epoch for the contemporaries: composing but not composed, dying but not extinct, appearing but not stabilized” [1: 453].

Contemporary investigators tell the same: “Linguistic standard in its dynamic aspect is a socially-historically conditioned result of speech activity” [2: 43]. Literary standard is characterized by stability, degree of usage of the linguistic phenomenon and correspondence to the authoritative sources of information (more often they represent works written by famous writers, oral speeches made by famous public speakers and

figures). So, on the one hand, cultural standard is identified by the inner laws of language development. On the other hand, standard is caused by the cultural traditions of the society, things adopted and secured by the society and those which the society fights with and condemns. Language standard is made up of the established generally accepted rules of pronunciation, word usage, traditionally used grammatical, stylistic, orphoepical and other linguistic means.

But “speech culture” cannot be limited by the correctness. It includes other aspects too. For its more precise specification and concretization we should refer to G.O. Vinokur’s investigations: “The concept of speech culture can be explained in two ways depending on having only correct speech or skillful and sharp” [3: 3]. That idea divides it into two stages of speech culture-correctness of speech and art of speech. G.O. Viunokur was the first to express that idea in 1967. Another communicative aspect of speech culture found its expression in that definition which is closely connected with linguistic regularities in general. Developing his law about speech culture B.N. Golovin [4] pointed three significant meanings: subjective, objective and gnoceological. Subjective meaning is totality of knowledge, skills and abilities providing not difficult structure of linguistic expressions for optimal communicational tasks. Objective meaning is totality and a system of features and qualities of speech speaking about its perfection. Gnoceological meaning is an area of linguistic knowledge, a subject about a system of communicative qualities of speech. Totality of knowledge, skills and speech abilities speech culture is defined as “a choice and organization of linguistic means which in a definite communicational situation fulfills special contemporary linguistic standards and ethics of communication make it possible to provide maximum effect in reaching of the formulated communicative task” [5: 16]. That definition shows one more aspect of “speech culture”, ethic, which can be considered as concretization of standardized and communicative towards speech behavior in concrete communicative situation. In reality it is communicational etiquette but when following its standards it’s necessary to pay attention to social status of the member of communication, his age, character of relations, time and place of speech interaction. Then we’ll consider the objective meaning of the definition “speech culture” which means a set of definite qualities of speech which under the condition of literary standard observance influence the addressee in definite conditions and set task. Let’s characterize each of them coming from the ideas of contemporary linguistics and rhetoric (Y.V. Rozhdestvensky, M.R. Lvov, L.K. Grudina, N.V. Bogdanjva, L.A. Verbitskaya, V.V. Kolesov, E.N. Shiriaev, T.A. Ladizhenskaya, D.E. Rozental and others). An important communicative quality of speech is its richness. A qualitative - quantative aspect of speech richness (diversity) lies in the following: the more different and recognizable by the reader’s or listener’s mind linguistic signs are on the same “speech square”, on the same linguistic space [4: 208] the richer and diverse the speech is. There are also structurallinguistic conditions providing speech richness: a great volume of active vocabulary, variety of used morphological forms and syntactic constructions. An essential feature of a good speech is its accuracy which is understood as the usage of words in total correspondence to their linguistic meaning, strict correspondence of words to the phenomena of reality. At the communicative level speech accuracy is not only correct but optimal word usage: a choice of such linguistic means which best of all give the essence of

expression, depict its topic and the main idea or give the depicted situation adequately. To reach such precision or accuracy of speech it is necessary to use synonymics.

To evaluate the choice of linguistic means it is necessary to imagine the communicative task. As it is known, word semantic being includes the whole big world of images described by the word and speech, concepts and the whole world of ideas and images born from outer textual combinations-between the lines and between the words. Musical being of the word, speech melody include all sound structure of the word and speech: all musical rhythms, euphony, timbres, tones, musical dynamic, accentuation, sound duration. Sound expressiveness of speech is included as well. Speech melody increases its influence on the listener. Even the most prosaic, informational text is unthinkable without melodious element, it becomes intolerable and its essence isn't accepted by the listener. Sound means in Russian language are diverse. L.V. Sherba [6] proved that the most powerful means of expression between the words and groups of words is "intonation", in its widest meaning. M.M. Bahtin notes that "Intonation always lies on the boarder of verbal and not verbal, pronounced and not pronounced. In intonation the word directly touches life. First of all, the speaker touches the listener with his intonation: intonation is social (predominantly)" [7: 78]. In its wide sense intonation is defined as a unity of interconnected components: melody, intensity, duration, speech tempo an pronunciation timbre (tone). Expressiveness depends on the brightness of vision, perspective of idea, activity of action but intonation is able to increase inner activity. Not only ideas fight during speech interactivity but intonations as well. The next important communicative quality of speech is its purity, absence of strange to literary language elements. It's difficult to understand speech full of introductory words, words - parasites "well", "so...", "then...", "as if...". Words-parasites show the lack of lexical units, lack of confidence how to understand the matter of speech or the lack of knowledge about it or partially decrease the responsibility for what is said, because it introduces the uncertainty element, "diffusiveness" into the idea of the text. Formal (official) words also make speech perception harder: they are used in formal documents as a stamp or pattern. K.I. Chukovsky [8] considered thatnot strengthened ideas used automatically do not need formal stamps. He thought that they present a dangerous illness of Russian language. Particularly language has enough destructive elements defiling its purity, for example, vulgarisms and slang and some others. Thus having examined the content of the concepts "speech culture", "competence", "competentness", "communicational; competence" we can make the following conclusions:

1. Introduction of the concept "speech culture" was due to the Russian society social-political transformation, changing of socio-cultural status of all society layers. Initially the concept had anthropological direction, considered as the basis for personal general culture development, how it is revealed in speech behavior in the language of Literature, in the ability to use art treasures. Culture in that definition is the first demand to speech. It can be found in the verbal encyclopedias. "High speech culture supposes high level general culture, conscious love to the language, thinking culture. The top of the speech culture, its standard and "starting point" of phenomena realized as a standard, is a literary language where all

cultural traditions of the nation, achievements of masters of speech are fixed and saved like in the treasury” [19: 19].

2. Concepts “competence” and “competentness” are also revealed in the result of the answer for the challenge of the Western society, firstly, from the labor market side. Nowadays leading companies and governmental departments formulate their demands to the staff using the language of competence. Development of so called “competence models” (describing demands to different categories of the staff-to top managers, managers and administrative personnel and others) is an integral part of management. Opposite to the “speech culture” “communicative competence” is formed in the process of professional training and represents a systematical manifestation of knowledge, skills and abilities and personal qualities which allow to solve functional tasks in professional activity successfully. That is why these concepts shouldn't be considered synonymous. In educational practice formation of competent specialist is a goal, but competences are considered as a new type of goal setting in educational systems. Competence-based approach in education allows to describe results of training (preparation) and diagnose formation of competences on the basis of definite features-descriptors and form a definite level of competence and step by step control in the process of training.

3. Limitations of competence building approach are connected with its format of formal professional qualities description. As any formalization competence building approach has not full quality description, that's why together with competence-based approach at the concrete scientific level of research we should apply to culturological approach to try to understand personal culture as value and personal qualities description on the basis of social-valuable organizationally acceptable value orientation. 4. Communicative competence (together with cognitive, personal, functional and activity) are considered by us as an integral and universal personal characteristics. Spiritual basis of personality is objectively sociocultural experience of the concrete society: historically formed ideals and value views, moral principles of behavior, cultural traditions of the nation, core meaning of communicative competence and position of personality are directed to the culture of the society, language culture and professional speech activity in general. The essence of communicative competence is a complex of qualities and personal properties and it is revealed in the choice of linguistic means which if they follow the standard of literary language, communication ethic and specific professional speech in a definite situation of business communication allows to take optimal decisions and solve professional tasks. The content of communicative competence is revealed in the unity of the required-motivational, cognitive, emotional valuable and activity components. Emotionally valuable component of communicative competence of a manager is a reflection of the awareness of national language and speech culture (foreign language), value by the communicating subject, bright personal involvement into everything which is contained in profession, expressions of positive emotional-sensual experience in the process of professional activity. Realization of technologies and methods of training can be done within the framework of educational disciplines: “Russian Language and speech culture”, “Ethic of business relationships”, “Business communication”, and at practical training disciplines of professional cycle.

LITERATURE:

1. Ахмедова, С. Р. (2022). Иловали унсурларининг иккинчи даражали бўлақлар формасида ифодаланиб келиши. *Science and Education*, 3(3), 814-817.
2. Akhmedova, S. (2022). STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF APPLIED ELEMENTS IN THE GERMAN LANGUAGE. *Science and innovation*, 1(B5), 94-97.
3. Ахмедова, С. Р. (2022). Эга шаклида ифодаланган мураккаб тузилишли иловали элементларнинг таҳлилини ўрганиш. *Science and Education*, 3(4), 1963-1966.
4. Akhmedova Sevara Rakhmankulovna. (2022). NEMIS TILIDA ILOVALI ELEMENTLARINING SEMANTIK O'ZIGA XOSLIKLARI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 1(2), 481-485.
5. CHERNISHOV, V.I., 1970. Purity and correctness of Russian speech, 1. Moscow, pp. 443-640.2.
6. SKVORTSOV, L.I., 1980. Theoretical basis of speech culture. Moscow: Science Publ., 352 p.
7. Solnyshkina, M. I. (2022). Teaching English through innovative technologies. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(11), 1108-1111.
8. VINOKUR, G.O., 1967. From discussion about speech culture, 3. Russian speech Publ., pp. 10-14.
9. GOLOVIN, B.N., 1988. Basis of speech culture. Textbook for students, spec. "Russian language and literature", 2nd ed. corrected. Moscow: Higher school Publ., 320 p.
10. GRAUDINA, L.K., and SHIRIAEV, E.N., 2003. Culture of Russian Speech. Textbook for students. Moscow: Norm publ., 560 p.
11. Mokhira, K. (2023). THE IMPORTANCE OF DIFFERENT SUB-SKILLS THAT ARE INVOLVED IN PARTICIPATING IN A GROUP DISCUSSION. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 496-499.
12. Mokhira, K. (2023). HOLISTIC SCORING AS A GRADING METHOD. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 493-495.
13. Niyatova, M. (2023). EFFECTIVENESS OF GROUP WORK IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 5(5). извлечено от <https://phys-tech.jdpu.uz/index.php/fll/article/view/7780>
14. Niyatova Maftuna, Abdurasulova Diyora. (2023). ENGLISH DOCUMENTS WRITING. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 423-430. Retrieved from <https://journal.jbnuu.uz/index.php/ijcstr/article/view/629>
15. Niyatova, M. (2021). The importance of a word and word formation a language system.
16. Teshaboyeva, N. Z., & Niyatova, M. N. (2022). The significant role of literature in teaching and learning process. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(6), 70-72.

17. Teshaboyeva, N. Z., & Niyatova, M. N. (2021). The importance of a word and word formation in a language system. *JournalNX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal*, 7(12), 337-341.
18. Teshaboyeva, N. Z., & Niyatova, M. N. (2021). General meanings of the category of tenses. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(6), 70-72.
19. Khusanova, M. (2022). Learning new content material through cooperative group discussions. *European Scholar Journal*, 3, 44-45.
20. Zilola A., Makhliyo S., Aziza Q. FUTURE OF ENGLISH: GLOBAL FAMILY //Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 2. – C. 237-242.
21. Zilola A., Yoqubjon M. THE FUTURE OF GLOBAL ENGLISH NEW ENGLISH THE LINGUISTIC CHARACTER OF NEW ENGLISH GRAMMAR //Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 2. – C. 209-213.
22. Zilola A., Zarina A., Mashhura N. UNDERSTANDING MULTICULTURALISM IN SOCIOLOGY: EMBRACING DIVERSITY IN SOCIETY //Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 2. – C. 225-231.
23. Zilola A., Mushtaribegim U., Gulsanam N. DEVELOPING INTERCULTURAL THROUGH EDUCATION IN UZBEKISTAN //Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 2. – C. 232-236.

CONTRASTIVE LINGUISTICS AND TRANSLATION STUDIES
INTERCONNECTED: THE CORPUS-BASED APPROACH

Abdurasulova Diyora

Niyatkulova Maftuna

4th year students at Djizzak branch of National University of

Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

Zilola Abdurakhmanova

Supervisor: Assistant teacher in the department of Foreign languages at Djizzak

INTRODUCTION

The introduction of electronic language corpora has resulted in major changes in the world of linguistic research in general. From the late 1980s and early 1990s on, the developments in computing, text scanning, information storage and text processing have been enormous and linguists soon realised these new tools offered great possibilities for language description and analysis. Today language corpora may easily include millions of words from real texts stored in machine-readable form, and the number of sophisticated analytical tools that can be applied to those texts is increasing fast.

Corpora contain huge amounts of authentic samples of the language and are undoubtedly an invaluable tool for studying language in use. The importance of corpora lies in the fact that they reveal patterns of language usage which would not be easily detected otherwise, since “the language looks rather different if we look at a lot of it at once” (Sinclair 1991:100). Linguistic disciplines that focus on the relationship between two or more languages have also experienced great progress thanks to the use of computer corpora. This paper will deal with two of these disciplines, contrastive linguistics (CL) and translation studies (TS), and the changes they have undergone since the use of corpora has become common in the field. We will argue here that the new perspective provided by the corpus-based approach has not only led to important developments in these two disciplines, but that corpora have also contributed to a new type of relationship between CL and TS. This new relationship builds on previous approaches, but reveals innovative trends within both academic disciplines. One of the ideas put forward in this paper relates to a new separate branch of CL developed in recent years and showing a closer link with translation than standard CL as we knew it before the expansion of language corpora. Another interesting feature refers to the use of contrastive methods in corpus-based TS, showing to what extent CL and TS are interrelated. What are CL and TS? A brief review Contrastive Linguistics

CL started developing in the 1940s and 1950s (Fries 1945; Lado 1957) as an independent discipline within the field of applied linguistics to fulfil new needs arising in foreign language teaching. Various other terms are also currently used to refer to this same discipline, such as contrastive analysis, contrastive studies or cross-linguistic studies. Although there are subtle differences between these terms, for the purpose of this paper we may consider them as synonyms. We can define CL as “the systematic synchronic study of

similarities and differences in the structure and use of two or more language varieties, carried out for theoretical or practical purposes.” (Bugarski 1991:77). Some of the most relevant features related to this discipline are listed below:

– The systematic comparison of two or more languages can be carried out at different levels, from phonetics, to grammar, lexis or text linguistics. Microlinguistic studies were the focus in the first years, but contrastive studies have also been carried out at higher levels. – A contrastive study can be said to consist of three steps: “description, juxtaposition and comparison.” (Krzyszowski 1990:35). First, the particular phenomenon that is to be contrasted has to be described in the languages involved. The resulting descriptions have to be juxtaposed to observe similarities and differences. And finally, the differences found are to be contrasted in order to determine the possible cross-language correspondences. CL focuses primarily on differences between languages. – The linguistic description of the two languages can be carried out according to any linguistic model, but the same model should be applied in both cases. The approaches that deal with CL include generative models (Krzyszowski 1990) and functional models (Chesterman 1998), among others. – The concept of *tertium comparationis* is central to CL, since it refers to the criterion used for the actual comparison. A great number of authors have tried to name the common ground shared by two languages that could be used as a starting point for a contrastive analysis. The most commonly used criterion is equivalence, particularly translation equivalence (Halliday et al. 1964; James 1980; Ivir 1981). This fact is of great significance in studying the relationship between CL and TS. Most contrastive linguists have either explicitly or implicitly made use of translation as a means of establishing cross-linguistic relationships, and James has stated that “translation equivalence, of this rather rigorously defined sort [including interpersonal and textual as well as ideational meaning] is the best available TC [tertium comparationis] for CA [contrastive analysis].” (James 1980:178) CL attained an immediate success in the first decades of its existence and great expectations were set on this new area to improve students’ learning processes. By the late 1970s though, it had become obvious that the results obtained were unreliable and did not differ much from what a foreign language teacher could have foreseen on the basis of his daily practice. The interest in CL declined greatly and was only rekindled in the 1990s when new electronic tools, especially computer corpora, brought a much-needed boost to the discipline. The availability of huge amounts of machine-readable texts led to a shift in the focus of CL from linguistic systems in a more abstract sense to more specific issues in language use; from a static linguistic description, to a more dynamic approach. Together with this new perspective, the traditional application of CL to foreign language teaching gradually gave way to an increasing interest in the possible applications for translation. This interest of CL in translation phenomena is parallel to the development of this field of knowledge into a fully-fledged academic discipline. 2.2. Translation Studies TS as an independent discipline with its own object of study, aims and methods cannot be said to have been fully established before the 1970s and 1980s (Bassnett 1980), and some still consider it to be largely a field of study rather than a proper scientific discipline. From the mid-1950s there had been a growing interest in analysing the process of translation from different perspectives, particularly linguistic ones, but no clear-cut approach had yet been put

forward to integrate all the different aspects that play a role in the translation process. Thus, translation was regarded as a subdivision of other disciplines such as CL or interlanguage studies. The theory and method for comparing the working of different languages is known either as 'comparative descriptive linguistics' or as 'contrastive linguistics'. Since translation can be regarded as a special case of this kind of comparison, comparative descriptive linguistics includes the theory of translation. (Halliday et al. 1964:112). This dependency of translation on other disciplines made some authors state that translation could actually be identified with a type of synchronic CL: "Im Grunde ist die Übersetzungswissenschaft nichts anderes als eine Art von angewandter, synchronisch-vergleichender Sprachwissenschaft unter onomasiologischem Gesichtspunkt." (Albrecht 1973:71). Great efforts were made to free the study of translation from the bonds of other language-related disciplines. The complexity of the translation process began to be recognised and it was no longer relegated to subparts within other fields such as linguistics, literary theory or cultural studies. Translation began to be regarded as a communicative event equal to any other communicative event written originally in one particular language.

2.3. Relationship between CL and TS before the corpus-based approach Before corpora became widely available the relationship between CL and the discipline of translation was dominated by the lack of academic status of the latter. Both disciplines are related to language and linguistics in general, and to applied linguistics in particular. Both deal with two languages at the same time, and are therefore closely linked to the point of having been considered one and the same thing. This similarity in their objects of study makes it difficult to draw clear boundaries between CL and translation, since they share many features and actually overlap in numerous relevant aspects. The related interests of CL and translation have led to an important amount of literature on the relationship between the two disciplines from a very early stage (Bausch 1972; Raabe 1972; Kühlwein et al. 1981), before computer corpora became widely available in language research. The early perspectives of this relationship focus primarily on two issues: 1. the usefulness of translation equivalence as the only valid *tertium comparationis* for a successful contrastive analysis; 2. the application of the results of a contrastive analysis in different aspects of translation studies. 3. Why are corpora important in language research?

The development of electronic corpora has dramatically changed the working procedures in major areas of language-related studies in the past two decades or so.

Corpus-based perspective on CL and TS interconnected

The previous sections have shown that electronic corpora have played an essential role in reshaping the disciplines of CL and TS. The shift from more a theoretical interest towards a more dynamic approach in both areas was partly possible thanks to the availability of language corpora. As mentioned before, translation became the main interest for CL as opposed to previous works focusing primarily on foreign language teaching. On the other hand, the focus of TS on real translations intrinsically requires some type or other of cross-linguistic analysis which is facilitated by the use of corpora. This illustrates how modern corpus-based TS constantly draws on CL to achieve its goals. Corpus-based CL may well exist without considering translation as its most immediate application, whereas any type of approach to translation from a descriptive corpus-based perspective must take

into account some kind of contrastive aspect. No study into translation can be done ignoring previous contrastive analyses, which constitute a basic starting point for the discipline.

Conclusions CL aims at acquiring knowledge about two languages on a descriptive basis and TS aims at acquiring knowledge about the actual translation process between two languages. Taking into account these fundamental differences in the goals of the two disciplines and the great similarities between them pointed out in this paper, we can conclude that CL acts on a more general basis, while TS takes the contrast between two languages to a much more specialised ground. This paper has given an outline of the main contact areas between CL and TS. First, translation equivalence provides the necessary input for carrying out a contrastive analysis. This analysis is carried out by using electronic corpora, be they monolingual, parallel corpora or corpora of any other type. The results obtained from this contrastive analysis constitute valuable help for different areas within TS. On the other hand, corpus-based TS draws heavily upon contrastive methods on different linguistic levels for its own purposes. Recent theoretical perspectives (Rabadán 2002) suggest that CL could actually be regarded as the primary and most essential level in translation theory providing the genuine transition between theory and practice. The corpus-based approach has not only led to important progress in CL and TS independently. It has also brought about a thorough restructuring in the disciplines and in their relationship, revealing new common grounds in CL and TS that still have to be explored in depth.

BIBLIOGRAPHY:

1. Albrecht, Jörn (1973). *Linguistik und Übersetzung*. Tübingen: Max Niemeyer.
2. Altenberg, Bengt & Sylviane Granger (eds) (2002). *Lexis in Contrast*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
3. Aston, Guy & Lou Burnard (1998). *The BNC Handbook. Exploring the BritishNational Corpus with SARA*. Edinburgh: Edinburgh University Press.*Contrastive Linguistics and Translation Studies Interconnected: The Corpus-based Approach*
4. Akhmedova, S. (2022). STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF APPLIED ELEMENTS IN THE GERMAN LANGUAGE. *Science and innovation*, 1(B5), 94-97.
5. Ахмедова, С. Р. (2022). Эга шаклида ифодаланган мураккаб тузилишли иловали элементларнинг таҳлилини ўрганиш. *Science and Education*, 3(4), 1963-1966.
6. Akhmedova Sevara Rakhmankulovna. (2022). NEMIS TILIDA ILOVALI ELEMENTLARINING SEMANTIK O'ZIGA XOSLIKLARI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 1(2), 481-485.
7. Teshaboyeva Nafisa Zubaydulla kizi, Niyatova Maftuna Norbek kizi, *The Significant Role of Literature in Teaching and Learning Process* , *International Journal of Development and Public Policy: Vol. 2 No. 2 (2022): International Journal of Development and Public Policy*

8. Teshaboyeva Nafisa Zubaydulla kizi, & Niyatova Maftuna Norbek kizi. (2021). THE IMPORTANCE OF A WORD AND WORD FORMATION IN A LANGUAGE SYSTEM . JournalNX - A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, 7(12), 337-341. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/7B96V>
9. Zilola A., Oyshirin T. EMBRACING INTERCULTURAL COMPETENCE: UNLOCKING THE POWER OF GLOBAL CONNECTIVITY //Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 2. – C. 293-297.
10. Zilola A., Sohibxon S., Afruza A. THE CULTURAL LEGACY: ADVERTISING, BROADCASTING, AND CINEMA //Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 2. – C. 220-224.
11. Zilola A., Bahodir N., Munisa Y. APPROACHES AND ACTIVITIES THAT HELP DEVELOP INTERCULTURAL COMPETENCE //Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 2. – C. 204-208.
12. Mokhira, K. (2023). THE IMPORTANCE OF DIFFERENT SUB-SKILLS THAT ARE INVOLVED IN PARTICIPATING IN A GROUP DISCUSSION. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 496-499.
13. Mokhira, K. (2023). HOLISTIC SCORING AS A GRADING METHOD. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 493-495.
14. Khusanova, M. (2022). Learning new content material through cooperative group discussions. European Scholar Journal, 3, 44-45.

GERMAN LANGUAGE AND ITS TEACHING METHODS

Abdurasulova Diyora

Niyatkulova Maftuna

4th year students at Djizzak branch of National University of

Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

Sevara Akhmedova

Supervisor: Assistant teacher in the department of Foreign languages at Djizzak

Anatation: *The article provides an overview of the German language and its teaching methods, highlighting the extensive opportunities offered by this language. It also discusses the importance of capturing students' interest in learning German and emphasizes the use of innovative pedagogical technologies in the teaching process.*

Keywords: *language, German, folk, opportunity, education, interest, method, culture, knowledge, intellect, pedagogical technology.*

Today, Uzbekistan is a developing country that values education, particularly for the younger generation. Teaching new pedagogical methods and foreign languages, such as German, is a priority for our teachers. Proficiency in a foreign language is essential for the future success of our young people. However, the current teaching methods often fail to engage students and lack communication with native speakers. To address this, teachers must maintain and increase student interest by using non-traditional lesson formats, such as field trips, thematic lessons, didactic games, and group work. Active teaching methods, which involve active thinking and practice, are crucial for language learning. Educators like N.M. Kleimenova, S.S. Kuklina, and E.L. Berdnikova emphasize the importance of an active approach and provide principles for teachers to follow. Many educators have shared their experiences using various teaching technologies and projects. For instance, I.I. Petrichuk recommends using projects in English classes based on his years of experience. In his article, M.P. Klimenko discusses the value orientation development of high school students through the use of design methods. Z.M. Davydova suggests using games as a way to teach foreign languages. M.A. Aryan recommends incorporating different images into lessons to facilitate communication.

The issue of individual motivation in education is a pressing concern. E.I. Itelson argues that nurturing students' interest in language is crucial for successful language learning. The article highlights reasons for students' negative attitudes towards foreign languages, such as lack of explanation on the importance of language learning, non-traditional teaching methods that focus on intuitive comprehension rather than logical memorization, and teachers not considering the specific characteristics of learners. The methodology for teaching a foreign language should consider students' age and the expansion of their knowledge.

Furthermore, the lack of alignment between lesson organization and students' intellectual needs leads to a loss of interest in the subject. To address this, E.I. Itelson suggests integrating foreign language learning with other subjects like geography, history, and literature. Students should apply their knowledge from other subjects in foreign language classes. With the growing interest in computers and the internet among modern students, M.M. Sakratova and M.V. Konovka propose incorporating interactive lessons related to these topics. Some teachers may also organize lessons outdoors.

Teaching a foreign language differs significantly from teaching other subjects, as pointed out by S.S. Kuklina. A foreign language cannot fulfill all the functions of a mother tongue, which is primarily used for social experiences and expressing opinions. Learning a foreign language satisfies cognitive needs and allows for expressing thoughts in another language. Unlike other subjects, a foreign language can be taught in a foreign language itself. Language teaching is divided into stages to avoid externally controlled assimilation. S.S. Kuklina identifies four stages: formation of speech skills, improvement of speech skills, development of speech skills, and learning to communicate. Each stage involves specific learning behaviors observed in school children. In the early stages of language learning, individuals use basic language skills and express their own thoughts in a foreign language as they advance. Additionally, they assimilate new social experiences, all of which aid in understanding the features of the language while teaching it. Student activity can be categorized into three types: reproductive activity, translation activity, and creative activity. Reproductive activity involves students wanting to remember and master methods of application according to a given model. Translation activity refers to the students' desire to understand the meaning of what they are studying and make connections, while also mastering the methods of applying knowledge in different contexts. Creative activity involves the student's desire to understand knowledge theoretically, independently search for problems, and show intense cognitive interests. Active teaching methods are characterized by stimulating practical and mental activity, which is crucial for knowledge acquisition. Although active teaching methods are often associated with group work and project activities, this is not entirely accurate. According to E. L. Berdnikova's table, it is important for language learners to speak and communicate in the target language rather than simply memorizing it.

REFERENCES:

1. Ахмедова С. Р. Таълим ва тарбия жараёнлари узвийлигининг самарадорлиги //Science and Education. – 2021. – Т. 2. – №. 9. – С. 369-373.
2. Ахмедова С. Р. и др. Инновацион технологияларни таълим жараёнларига татбиқ этиш йўллари //Science and Education. – 2021. – Т. 2. – №. 10. – С. 492-496.
3. Axmedova S. R. и др. Masofaviy ta'lim va uning horijiy tillarni o'qitishdagi o'rni //Science and Education. – 2021. – Т. 2. – №. 10. – С. 608-612.
4. Axmedova, S. R. (2021). Chet tillarni o'rganish va undagi metodlarning ahamiyati. Science and Education, 2(11), 1076-1080.

5. Belchikov Ya.M., Birshtein M.M. "Business games". - Riga: Avots, 1989 y.
6. Birshtein M.M. The main directions of development of business games// Business games in the world - SPb .: SPbIEI, 1992 y.
7. Niyatova Maftuna, Abdurasulova Diyora. (2023). ENGLISH DOCUMENTS WRITING. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 423–430. Retrieved from <https://journal.jbnuu.uz/index.php/ijcstr/article/view/629>
8. Niyatova, M. (2021). The importance of a word and word formation a language system.
9. Teshaboyeva, N. Z., & Niyatova, M. N. (2022). The significant role of literature in teaching and learning process. International Journal of Development and Public Policy, 1(6), 70-72.

HISTORICAL DEVELOPMENT OF GERMAN PHRASEOLOGY

Musurmonova Sarvinoz Muzaffarovna

1st year graduate student of OZMU

Tilovova Gavhar Abdaxatovna

Scientific supervisor: F.f.f.dr. (PhD)

Abstract: *This article provides information about the historical stages of phraseology. The most important problem of phraseology is to differentiate and isolate phraseologisms from word combinations that are formed in speech (that is, not ready in advance) and to determine the signs of phraseologisms on this basis.*

Key words: *phraseology, phraseologism, stagnation, polylexicality, ideomatics.*

In linguistics, there are various opportunities for vocabulary enrichment. The vocabulary of a language consists mainly of words. By lexical units, we understand not only individual words, but also fixed word combinations (phrases, fixed phrases, phraseological units).

Phraseology (Greek phrasis - expression, phrase and ...logy) - 1) a department of linguistics that examines the phraseological structure of the language in its current state and historical development; 2) a set of phraseologisms in a particular language.

“In order to classify phraseology more broadly, it is necessary to pay attention to its theoretical and practical aspects. Phraseology is the cause of various debates today for the phraseological expression of language phenomena” [Imyaminova Sh. 2011].

The main tasks of phraseology are:

- to determine the consistency of the phraseological content and in this regard to study the sign(s) of the phraseology; - description of homonymy, synonymy, antonymy, polysemy and variation of phraseology;
- to determine the specific features of the words used in phraseology and their specific meanings; - clarifying the relationship between phraseologisms and word groups;
- to determine their syntactic role; study of formation of new meanings of words within phraseological units and other phraseology develops principles of separation of phraseological units, methods of their study, classification and description in dictionaries.

On the basis of unique, diverse methods developed in phraseology, the phraseological composition of the language is classified according to different: structural-semantic, grammatical, task-methodical bases. The principle of structural-semantic classification is the main one.

Phraseology as an independent branch of linguistics appeared in Russian linguistics in the 40s of the 20th century. Its initial formation was based on the works of Russian scientists A.A. Potebnya, I.I. Sreznevsky, A.A. Shakhmatov, while stable (stable) word combinations were defined in the educational and methodological literature of the separate linguistic department by E.D. Polivanov, S. Abakumov, and raised in the works of L.A. Bulakhovsky. In Western European and American linguistics, phraseology is not

distinguished as a separate branch of linguistics. The common meaning of all word combinations arises from the combination of the meanings of their components [Iskos A. Lenkova A. 1975].

For example, eine kluge Studentin, eine faule Studentin, ein gehörsame Studentin or in die Schule gehen, in den Zoo gehen, ins Theater gehen, etc. Such phrases are created in the process of speaking. A free word combination can lose its meaning in the process of use and become a fixed combination due to a mobile meaning.

For example, the combinations jemandem das Gesicht, die Hände, den Kopf, waschen occur in their original meaning as a free syntactic phrase and are translated as to wash someone's face, hands, head. But the combination jemandem den Kopf waschen is used as an expression in a figurative sense and is translated as scolding someone. Another example: the combination etwas (jemanden) in der Hand haben or halten is a free syntactic word combination in its original meaning [Imyaminova Sh. p. 17].

For example, ein Buch in der Hand halten. This sentence translates as holding a book in one's hand. In the mobile sense, it is a stable word combination and means to have power. Let's consider this fixed combination in the structure of the example. Er hielt ihm in der Hand, er könne ihn vernichten! This sentence is translated as his destiny is now in his hands, he can destroy him if he wants, he can keep him alive if he wants, he can extend a helping hand to him if he wants. The following phrase ein Faden ein Band um den Finger wickeln is also translated in its original meaning, that is, to wrap a thread or bow on the finger.

For example, the phrase jemanden um den Finger wickeln comes in a figurative sense, meaning to lead someone, and sometimes to deceive. "The process of development of free speech takes place in a gradual way during stagnation. Sometimes it is difficult to tell whether it is a fixed phrase or a free word phrase. Stable word combinations exist independently as lexical elements of the word structure in the speech process and are close to the meaning of individual words in their use. They are not created in the process of speech, but described."

For example, das Schwarze Meer, in Bewegung bringen, dicke Luft, etc. Phrases, like words, are included in the vocabulary and serve to enrich the language.

From the point of view of science, stable word combinations, that is, phraseology, are stable, unchanging groups of words and are equivalent to the meaning of individual words in speech. There are two types of adverbs: adverbial and non-adjective. Their components are integrated, acquire a common meaning and remain unchanged.

The scientific point of view of phraseology has two meanings, its first meaning is a generalization of all fixed phrases (phraseologisms) with a mobile meaning, and the second meaning refers to a branch of linguistics that studies fixed phrases. Many linguists are dealing with various problems of phraseology. Many scientific works in German are devoted to actual problems of phraseology. There you can find a detailed understanding of the meaning of phraseology and a lot of important information about their origin. If we look at the history of the language, the problems related to phraseology have been constantly in the focus of attention of linguists. The history of the study of phraseologisms spans two centuries. "It should be noted that in the scientific literature, this linguistic unit is called

phraseologism, phraseological unit, and it is better to call it phraseme, as a synonym for the terms lexeme, morpheme. Phraseme as a linguistic unit is equivalent to a symbol in the language memory of the brain: when using a phraseme, this symbol is copied. Phraseme as a linguistic unit, it is equal to a part, it becomes a whole only after the addition of certain grammatical features and is used in speech, in the next case, a phrase is equal to a speech unit, and a phrase is called a form" [Abdurahmonov S. 2015].

Phraseme as a linguistic unit consists of a unity of two aspects - the aspect of expression and the aspect of content. The expressive aspect of phrasal verbs is understood as the language units they originally consist of. Phrasemes occurs when two or more lexemes are connected semantically and syntactically and discover a general, portable meaning. In phrasal verbs, a certain pattern of compound, sentence form is filled with lexemes and morphemes as a permanent component.

For example: "Augen machen" is a phrasal verb to go blind, to be stunned. The second element of this phraseology is represented by the lexeme "machen", which is equivalent to the complementary combination formed by subordinating the lexeme form "Augen" to the lexeme "machen". This phrase is added as a whole without participle, mood, tense, person-number indicator in the speech.

Phrasemes is used in speech to form a compound from it. Such a compound formed in the speech itself is called a free compound, and in contrast to such a compound, a phrase is called a fixed compound.

Phrasemes reflect almost all types of syntactic connections in modern German. For example: den grossen Mund haben- speak loudly den Mund halten- hold your tongue.

In the matter of semantic analysis, phrasemes are called paralexims. A whole chapter is devoted to them in modern German lexicology. By phrasemes we mean stable units consisting of several phrases. The main area of the phraseological inventory of the language is characterized by stability, polylexicality, ideomaticity. Phrasemes are a stable component of the language system and are not formed anew in the linguistic act, but are repeated as a unit.

Stability - phraseology is a stable unit of language that can be changed only to a limited extent.

Polylexicality - they form a new semantic unit compared to a free syntagma. Its components may partially or completely lose their independence.

Ideomaticity - the meaning of a phraseology cannot be explained from the meanings of its components.

Most of the linguists' work based on A.V. Kunin's tariff on phrasemes, i.e.: "phrasemes are such word combinations, their components consist of components that have full or partial mobile meaning, that is, phraseological meaning. In general, stability is important for phraseological units, in addition, word components are legally related to each other, which is characterized by a structural semantic model" [Kunin A.V. 1970].

In conclusion, it should be noted that phraseological synonyms are also important in the field of phraseology. Phrasemes can be used to express any idea, and with the help of phraseological synonyms, they can be used in different contexts according to different stylistic styles.

REFERENCES

1. Imyaminova Sh.S. Nemis tili frazeologiyasi. -T.: Mumtoz so'z, 2011.
2. Iskos A. Lenkova A. Lesestoffe zur deutschen Lexikologie. Leningrad, Provechenie, 1975.
3. Abdurahmonov S. Nemis tilida frazeologizmlarning jihati shaxsiyda ba'zi mulohazalar. Respublika ilmiy amaliyoti anjuman materiallari. Samarqand, 2015.
4. Valter de Gruyter. Handbuch der Phraseologie. Berlin, 1981.
5. Kunin A.V. Phraseology of the modern English language. - Moscow: Vysshaya shkola 1970.
6. www.ziyonet.uz
7. www.google.uz

THE USE OF MODALITY IN THE NOVEL “PRIDE AND PREJUDICE” BY JANE AUSTEN

Utegenova Manzura

assistant teacher of Tashkent University of Humanities

Abstract: *This article explores the use of modality markers in the literary text written by an English Novelist Jane Austen. It is crucial to recognize the basic concept of modality and modal verbs in context as it will allow us to reveal the correct use in order to eliminate the misunderstandings. The writer makes great use of modality that implies the writer's ideology of certainty and uncertainty about the proposition in literary texts.*

Key words: *Modality, modal verbs, literary text, types of modality.*

Абстрактный: *В данной статье исследуется использование маркеров в модальности в художественном тексте, написанном английской писательницей Джейн Остин.*

Крайне важно распознавать базовую концепцию модальности и модальных глаголов в контексте, поскольку это позволит нам выявить правильное употребление, чтобы устранить недоразумения.

Писатель широко использует модальности, подразумевающую авторскую идеологию уверенности и неопределенности относительно суждения в художественных текстах.

Ключевые слова: *модальность, модальные глаголы, художественные тексты, виды модальности.*

Understanding the notion of modality is a great significance as they occur frequently in most cases. Modal verbs are one of the aspects of English that make learning the language so challenging as one modal verb can mean some different expression and one expression convey several modal verbs.

Therefore, it can be said that the meaning of modal verbs are context-dependent.

According to Palmer, modality is defined as semantic information associated with the speaker's attitude or opinion what is said. [1;15p]

By bee points out a broader definition; what the speaker is doing with the whole proposition. [2;156p]

This enables speakers to consider what will happen in the communication process. They may express ability, certainty, possibility, obligation or necessity of message.

Halliday points out that modality is the intermediate degrees between the positive or negative poles that lies between the positive or negative poles that lies between yes and no. [3;115p]

When language functions as a proposition to exchange information, which means „maybe” or „sometimes”, there are two possibilities co-existing in modalization: Probability and Usuality. When language function as a proposal to exchange goods service, there are

also two kinds of possibilities in modulation: Obligation and Inclination, which distinguish command from offer .

Perkins notes that modality is the representation of either rational ,social or natural laws Perkins argues that “all the modal auxiliaries are compatible with either a subjective or an objective interpretation where as the vast majority of non-auxiliary modal expressions – especially those containing be-are inherently objective” [4.68]

According to Perkins in the framework of modal logic “a given event or proposition may be relative to ,or may be qualified by, a particular world view, state of affairs, set of principles etc” [4;9]

Halliday argues that modality can be expressed by using:

1) Modal verbs such as can, would, should, or might, as in:

I was afraid they might not, and we overtook William Goulding in his curriple, so I was determined he should know it, and I let my hand just rest upon the window frame, so that he might see the ring, and then I bowed and smiled like anything”

In these lines, the author has used the modal verbs “might” and “should”.

“Might indicates uncertainty about the future, while “should” shows strong obligation.

“How good it was in you ,my dear Mr. Bennet ! But I knew I should persuade you at last .I was sure you loved your girls too well to neglect such an acquaintance. Well ,how pleased I am! And it is such a good joke, too, that you should have gone this morning and never said a word about it till now”.

In this extract, the author has skillfully used the modal verb “should” in two different meanings. The first one indicates what the speaker considers right –whether morally or as a matter of expediency. Thomson and Martinet state that should in construction with the perfect infinitive is used to express an unfulfilled obligation or a sensible action that was neglected. It is given in the second use of modal verb “should”.

“I would not wish to be hasty in censuring anyone; but I always speak what I think.”

In this line, Jane Austen has used the modal verb “would” to discuss the past habits of a particular group of people.

“Mr Collins might never make the offer ,and if he did, it was useless to quarrel about him”

The modal verb “might” has been used to show uncertainty about the past.

2) Nouns such as possibility, chance, hope, expectation, intention and determination, as in:

“I have a excessive regard for Miss Jane Bennet, she is really a very sweet girl, and I wish with all my heart she were well setted But with such a father and mother, and such low connections, I am afraid there is no change of it.”

His regard for her was quite imaginary; and the possibility of her deserving her mother’s reproach prevented his feeling any regret.

She follows him to town in hope of keeping him there, and tries to persuade you that he does not care about you.

3) Adjectives such as possible, likely, obvious, certain as in:

Conceal the unhappy truth as long as it is possible, I know it cannot be long.

“I wonder” said he, at the next opportunity of speaking, “Whether he is likely to be in this country much longer.”

4) Adverbs such as hardly, perhaps, evidently, assuredly, fortunately, regrettably, surprisingly. Perhaps we might be deceived.

To be sure that did seem as if he admired her- indeed I rather believe he did – I heard something, about it – but hardly know what- something about Mr. Robinson.”

She concluded with many good wishes that Lady Lucas might soon be equally fortunate, though evidently and believing there was no chance of it.

Verbs such as doubt, think, believe, predict, suggest, want, prefer, desire, permit, forbid etc; as in;

My brother admires her greatly already; he will have frequent opportunity now of seeing her on the most intimate footing; her relation all wish the connection as much as his own; and a sister’s partiality is not misleading me, I think, when I call Charles most capable of engaging any woman’s heart.

She is all affability and condescension, and I doubt not but you will be honoured with some portion of her notice when service is over.

Modal categories have a key function in literary texts because any characters statements about other characters and narrator’s statements about characters are always influenced by the selection of specific modalities. Jane Austen, the author has skillfully used modality in their real usage. Researchers divide the type of modality differently. According to Downing and Locke, Cruse, Saed and Larsen-Freeman, modality is classified into two types;

Epistemic modality and Deontic modality. Epistemic was derived from the Greek word *epistēmē* “knowledge”. Thus, epistemic modality is related to a speaker’s knowledge on the proposition. The degree of certainty on the knowledge of a proposition may fall under several grades; certain, probable and possible. Epistemic modality has been defined in many ways. According to Lyons, “epistemic modality is concerned with matters of knowledge, belief, or opinion rather than fact” [5,p793]

Palmer regards epistemic modality as a sub-type of “propositional modality” and suggests that with epistemic modality speakers express their judgments about the factual states of the proposition”. [6,p8]

Coates contends that epistemic modality “is concerned with the speaker’s assumption or assessment of possibilities and, in most cases, indicates the speaker’s confidence in the truth of the proposition expressed” [7;p18]

All things considered, it is accepted that epistemic modality indicates the addresser’s judgment of the truth of the statement.

The meanings of epistemic modality are classified on the basis of the degree of certainty; thus they may be differentiated into;

Certainty, probability, and possibility.

Epistemic certainty is commonly expressed with the modal verb “must”.

“From all that I can collect by your manner of talking, you must be two of the silliest girls in the country. I have suspected it some time, but I am now convinced”.

Jane Austen has used epistemic certainty with the help of “must” in order to describe girls.

Conditional clauses may express the meaning of epistemic certainty. If a condition is fulfilled it is certain that another condition will take place.

“I do not believe a word of it, my dear. If he had been so very agreeable, he would have talked to Mrs. Long.”

A number of modal adjuncts may carry the meaning of epistemic certainty such as certainly, definitely, surely, etc.

“My dear, you flatter me, I certainly have had my share of beauty, but I do not pretend to be anything extraordinary now.”

“It would surely be much more rational if conversation instead of dancing were made the order of the day.”

Lexical verbs such as believe and guarantee may also express epistemic certainty.

“There is, I believe, in every disposition a tendency to some particular evil- a natural defect, which not even the best education can overcome”

Epistemic certainty may also be expressed by the lexico-modal auxiliaries be certain to, be found to and be sure.

“Whatever can give his sister any pleasure is sure to be done in a moment. There is nothing he would not do for her”.

Epistemic probability conveys the median degree of confidence based on the speaker's knowledge on the proposition.

Firstly, modal operators should and ought to convey epistemic probability.

For example;

“He is just what a young man ought to be” said she, “sensible, good-humoured, lively; and I never saw such happy manners!-so much ease, with such perfect good breeding!”

“One cannot wonder that so very fine young man, with family, fortune, everything in his favour, should think highly of himself”

“I should not care how proud I was.”

Secondly, the modal adjuncts which express epistemic probability are probably, perhaps, and maybe.

“Your conduct would be quite as dependent on chance as that of any man I know; and if, as you were mounting your horse, a friend were to say, ‘Bingley, you had better stay till next week,’ you would probably do it, you would probably not go-and at another word, might stay a month.

“Perhaps he must, if he sees enough of her.”

Thirdly, the lexical verbs guess, think on suppose may express epistemic probability.

“Oh! You mean Jane, I suppose, because he danced with her twice”

“Wickham, perhaps, is my favourite, but I think I shall like your husband quite as well as Jane's”.

Next, epistemic probability can be realized in a clause such as adjectives as likely, probable, etc.

“I wonder,” said he, at the next opportunity of speaking, “Whether he is likely to be in this country much longer”

“I have never heard him say so; but it is probable that he may spend very little of his time in the future.

Epistemic possibility conveys the lowest degree of confidence based on the speaker's knowledge on the proposition.

“Can”, “Could”, “May”, “Might” are modal verbs which express epistemic possibility.

“Neglect! I am sure you neglect nothing that can add to beauties of that noble place. Charles, when you build your house, I wish it may be half as delightful as Pemberley”.

What could be the meaning of it? If it was impossible to imagine, it was impossible not to long to know.

In the examples below, there is given the use of modal verb “might” and modal adjunct “possibly” in order to express epistemic possibility.

“If he means to be but little at Netherfield, it would be better for the neighbourhood that he should give up the place entirely, for then we might possibly yet have a settled family there.”

Deontic Modality.

The term deontic was derived from the Greek word deont, deon meaning “which is obligatory”, but, this word is adopted as a term which refers to a type of modality which covers obligation and permission.

According to Kreidler, deontic modality is the necessity of a person to do or not to do in a certain way. It shows the speaker's desire for the proposition expressed by the utterance. [8;241p]

Saeed describes that deontic modals convey two kinds of social knowledge, i.e. obligation and permission.

Obligation is concerned with “what a person must do”, whereas permission deals with “someone's authority to permit somebody else to do something.”

All things considered, deontic modality is concerned with the meaning of a proposal in the meaning of a proposal in the positive and negative poles in prescribing and proscribing.

The meanings of deontic modality are classified on the basis of the degree of obligation; thus they may be differentiated into; necessity, advisability and possibility (permission).

Deontic necessity conveys the highest degree of obligation of a command.

The modal verbs “must” and “have to” express deontic necessity.

“Mr. Darcy, you must allow me to present this young lady to you as a very desirable partner.”

“Indeed, Mr. Collins, all praise of me will be unnecessary. You must give me leave to judge for myself, and pay me the compliment of believing what I say”

Deontic necessity can also be realized in a clause with the adjectives necessary and urgent followed by either an infinitive or a that -clause.

“It was necessary to make this circumstance a matter of pleasure, because on such occasions it is the etiquette; but no one was less likely than Mrs. Bennet to find comfort in staying home at any period of her life.”

Deontic advisability conveys the median degree of obligation of a command and the linguistic properties which may express such meanings are given in the given examples below. Deontic advisability “should” and “ought to” convey mostly this case. “Upon my

word, Caroline, I should think it more possible to get Pemberley by purchase than by imitation". "The Church ought to have been my profession I was brought up for the Church, and I should at this time have been in possession of a most valuable living, had it pleased the gentleman we were speaking of just now"

Deontic possibility conveys the lowest degree of obligation of a command so that it implies the sense of permission. The modal operators which may convey deontic permission are "may" and "can" "I see no occasion for that you and the girls may go, or you may send them by themselves, which perhaps will be still better, for as you are as handsome as any of them, Mr. Bingley may like you the best of the party."

This paper primarily examined the modality which has been used in the Novel "Pride and Prejudice" by Jane Austen. Understanding the way modals work could also lead to better appreciation of literary texts and know how to apply modals could make one's literary work more indicative. The frequency and percentage of the epistemic modals differ from one genre to another, and are lower than root modal in the literary narratives. In fact, in a particular text a specific type of the epistemic modal which conveying a certain ideology is of high use.

REFERENCES:

1. Palmer, F.R. 1986. Mood and Modality. Cambridge; Cambridge University Press.
2. Bybee, Joan L. 1994. The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the world.
3. Halliday, M.A.K. 2004. An Introduction to Functional Grammar. Third Edition, London; Edward Arnold.
4. Perkins, M.R (1983) Modal expressions in English; Greenwich: Aalex Publishing Corporation.
5. Lyons, John. 1997. Semantics, Volume 2. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Palmer, F.R. 2001. Mood and Modality (2nd edition) Cambridge and New York, Cambridge University Press.
7. Coates, J (1995). The expressions of root and epistemic possibility in English. Amsterdam and Philadelphia, PA: John Benjamins Publishing Company.
- 8) Kreidler, C. W (1998) Introducing English Semantics London: Routledge.
- 9) Saced, J, L (2003). Semanties 2nd Oxford ; Blackwell Publishing.

TILLARARO SO'ZLARNING O'ZLASHISHI: SABAB VA OMILLAR

Ergashova Muxlisa To'liqin qizi

The master of Termez Economy and Service University

Annotatsiya: *Tilning tarixiy taraqqiyoti va o'zgaruvchanligi jamiyat hayoti bilan bevosita bog'liq bo'lib, ijtimoiy hayotda ro'y bergan o'zgarishlar tilda aks etadi. Bu o'zgarishlar hammadan ko'proq tilning lug'at boyligida o'z ifodasini topadi. Yangi narsa-buyum, tushunchalarning paydo bo'lishi yoki, aksincha, narsa-buyum va tushunchalarning keng iste'moldan chiqib ketishi, avvalambor, tilning lug'at boyligida o'zgarish bo'lishiga olib keladi.*

Keywords: *O'zlashmalar, leksika, tillararo aloqa, qarz oluvchi til, qabul qiluvchi til.*

Leksika eng harakatchan, doim rivojlanuvchi komponent hisoblanadi. Jamiyatda yuz berga yangiliklar, rivojlanish va o'zgarishlar leksikada o'z ifodasini topadi. Leksikaning rivojlanishi ikki yo'nalishda boradi. Bir tomondan, leksika o'z taraqqiyoti jarayonida hamda jamiyat taraqqiyotida yuz bergan tarixiy o'zgarishlarni, yangiliklarni ifodalash orqali boyiydi. Leksika boshqa tillarda qabul qilingan so'zlar, yaratilgan yangi so'zlar, yangicha atamalar, yangicha iboralar so'zlarning o'z ma'nolarini o'zgartirishlari hisobiga boyiydi. Leksikada yuz bergan o'zgarishlar til sistemasiga bog'liq bo'lmaydi. Ikkinchi tomondan, leksika o'zida mavjud bo'lgan so'z vositalari yordamida yangi so'zlar yasash hisobiga boyiydi.

Yuqorida aytib o'tilgan jarayon til sistemasi (grammatikasi) bilan bevosita bog'liq bo'ladi. Til sistemasi bilan bevosita bog'liq bo'lmagan tarzda leksikaga kirib kelgan so'zlar o'zlari shakllangan ma'lum bir davrni, jamiyatni qisman ifodalaydi.

Tilning lug'at tarkibida yangi so'zlar, iboralar paydo bo'lishi, ayrim so'zlarning semantikasida o'zgarishlar yuz berishi, ba'zi so'zlarning esa eskirib qolishi barcha tillarga xos bo'lgan umumiy qonuniyatlardandir. Tilda sodir bo'layotgan o'zgarishlar so'zning tuzilishiga ham o'z ta'sirini o'tkazadi.

Tillar bir-biridan himoyalangan. Bir til boshqa bir tildan tovushlar, so'zlar va birikmalarni o'zlashtirishi mumkin.

O'zlashtirish, ya'ni o'zlashtirilayotgan til tomonidan so'z boyligini yanada oshirish, o'zlashma neologizmlarni yanada mukammal, jarangdor bo'lishiga, ya'ni o'zlashtirgan tilning qoidalariga tayanib boyitiladi.

Tillar so'zlarni bir-biridan erkin oladi. Odatda, bu qarz oluvchi tilda o'ziga xos so'z bo'lmagan yangi obyekt yoki muassasa ishlab chiqilganda sodir bo'ladi. Masalan, Uyg'onish davrida boshqa g'arbiy Yevropa tillari tomonidan italyan tilidan o'zlashtirilgan moliyaviy institutlarga oid so'zlarning ko'pligi o'sha davrda italyan bankirlarining ahamiyatidan dalolat beradi. ("Bank" so'zining o'zi, shu ma'noda, fransuz tilidan italyancha bancadan kelib chiqqan. Hozirgi kunda so'zlarni bir tildan ikkinchi bir tilga o'tkazganimizda ehtimol, ma'nosi to'liq sferada yoritilmay balki qisman ifoda etiladi, chunki, XX-XXI asrlarda bir qancha ulkan yangi kashfiyotlar ixtiro qilindi va hozirgi kunda xalqaro aloqalar tezkor va

o'ta muhimdir. Zamonaviy fan va texnologiyalarga xos bo'lgan leksika katta xalqaro ahamiyatga egadir.

O'zlashma so'zlari turli mamlakatlar yoki odamlar jamoalarining boshqa tillar va madaniyatlar bilan aloqa qilishlari natijasida paydo bo'ladi. Bu ko'pincha mamlakatlar o'rtasidagi migratsiya yoki savdo tufayli sodir bo'ladi. Ba'zi tillarda boshqalarida mavjud bo'lmagan tushunchalar, narsalar bo'lishi mumkin, shuning uchun bu so'zlar yangi tillar va madaniyatlarga singib ketadi. Yoki bir tilda allaqachon mavjud so'z bo'lishi mumkin, lekin boshqa tildagi boshqa so'z aniqroq bo'lishi mumkin, biroz boshqacha ma'no yoki nuqtai nazarga ega bo'lishi yoki talaffuzi osonroq bo'lishi mumkin.

O'zlashma so'zlar bir tildan olingan, so'ngra boshqa tilning lug'at tarkibiga kiritilgan so'zlardir. Bu so'zlar ko'pincha asl tildan tarjima qilinmaydi va bir xil bo'lib qoladi (garchi ular biroz o'zgartirilishi mumkin, masalan, imlo yoki talaffuzdagi farq).

Bir tildan ikkinchi tilga o'tishdagi birinchi qadam bu ikki til o'rtasidagi aloqadir. Ikki tilda so'zlashuvchilar uzoq vaqt davomida bir-birlarining urf-odatlarini va g'oyalarini kuzatgan va almashgan holda o'zaro muloqotda bo'lganda, ular bir-birlarining tillaridan so'zlarni ishlata boshlaydilar. Tilshunoslar so'z kelib chiqqan tilni manba tili deb atashadi. Yangi, xorijiy so'zni o'zlashtirgan til qarz oluvchi til yoki qabul qiluvchi til deb nomlanadi.

Taxminlarga ko'ra, qabul qiluvchi tilda so'zlashuvchilar chet el so'zlarini ishlatmasdan juda yaxshi muloqot qilishlari mumkin edi. Nima uchun umuman so'zlarni qarzga olish kerak? Umuman olganda, qarz so'zlar tilga ikkita sababdan biri bilan kiradi: ehtiyoj va obro'.

Ingliz tili leksikasining boyishida ham turli xalqaro munosabatlar, iqtisodiy, siyosiy, madaniy aloqalar taraqqiyoti va ularning samaralari nafaqat ingliz tili qolaversa, ana shu xalqlarning tillari leksikasida ham o'z ifodasini topgan bo'ladi. Bunday hodisalarning ahamati va rolga bag'ishlangan son-sanoqsiz tadqiqotlar mavjud. Ammo shunga qaramay, bu boradagi bahs va qizg'in munozaralar barham topmagan. Chunki so'z o'zlashtirish masalasida tilshunoslar hanuzgacha qat'iy to'xtamga kelganlar yo'q. Taxminan 300 yildirki, tillarning o'zaro ta'siri qonuniyatlarini o'rganish, ularning o'zlashgan tillardagi roli va funksiyalarini belgilash kabi bir qator masalalar dunyo tilshunoshlari tomonidan o'rganilib kelinmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Campbell, Lyle. Historical Linguistics: an Introduction. Cambridge, MA, The MIT Press, 2013, (pp. 56–75).
2. O.Shukurov. Zamonaviy o'zlashmalar evolyutsiyasi, transformatsiyasi va leksikografik talqini. Monografiya. Qarshi – «INTELLEKT» nashryoti 2022.
3. U. Qoziyev. O'zbek tilidagi izohli lug'atlarda o'zlashmalar tadqiqi. Farg'ona – 2018.
4. Ahmed Abdullah Alhussami Mutual Linguistic Borrowing between English and Arabic. Cambridge Scholars Publishing 2020
5. Philip Durkin, Borrowed Words: A History of Loanwords in English, 2014

6. Geoffrey Hughes, *A History of English Words*. Wiley-Blackwell Publishing, 2000
7. Lyle Campbell, *Historical Linguistics: An Introduction*, 2nd ed. MIT Press, 2004
8. Philip Durkin, "Does English Still Borrow Words From Other Languages?" BBC News, February 3, 2014.
9. Turaeva, U. (2021). COMPARATIVE STUDY OF UZBEK AND ENGLISH LEGAL TERMS LEGAL LINGUISTICS: HISTORICAL FOUNDATIONS, BASIC CONCEPTS AND ASPECTS. Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities, 1(1.6 Philological sciences).
10. UMIDA, T. Characteristics, Methods and Challenges of Translating Law Terminology. *JournalNX*, 6(11), 312-316.
11. To'rayeva , U. (2023). THE ORETICAL AND PRACTICAL BASIS OF TRANSLATION OF TERMS. *Scientific Journal of the Fergana State University*, 29(4), 64. Retrieved from <https://journal.fdu.uz/index.php/sjfsu/article/view/2758>

ECOTOURISM AND LIFESTYLE

Dilshoda Azimova

O'zbekiston Milliy universiteti o'qituvchisi

Mustafoev Tohirjon

O'zbekiston Universiteti Geografiya va geoaxborot tizimlari fakulteti

4-kurs geografiya yo'nalishi talabasi

Abstract: Nowadays, tourism is becoming so popular that it is changing not only in quantity, but also in quality. By the middle of the 20th century, natural tourism and its various forms were developed, and at the beginning of the seventies, ecotourism began to separate from it. According to its essence, ecotourism encourages people not only to rest in the bosom of mother nature, to have fun or to engage in certain health care, but at the same time to do things aimed at protecting the environment. According to the data, ecotourism occupies 7% to 60% of the total number of tourists. On the one hand, such indicators are caused by the lack of sufficient information of the authors or by mixing ecotourism with other tourism, on the other hand, they arise from the ecotourism potential of each country. Currently, the position of ecotourism is increasing among all industries. For example, at the end of the 90s of the 20th century, the number of ecotourists in the world is from 10% to 30%.

Key words: Ecotourism, ecological tourism, object of ecotourism, subject of ecotourism, purpose of ecotourism, ecological tourism, principles of ecotourism.

ЭКОТУРИЗМ И ОБРАЗ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ

Аннотация: *В наше время туризм становится настолько популярным, что меняется не только количество, но и качество. К середине 20 века получил развитие природный туризм и его различные формы, а в начале 70-х годов от него стал отделяться экотуризм. По своей сути экотуризм побуждает людей не только отдыхать на лоне матушки-природы, развлекаться или заниматься определенной заботой о здоровье, но и в то же время заниматься делами, направленными на охрану окружающей среды. Согласно данным, экотуризм занимает от 7% до 60% от общего числа туристов. С одной стороны, такие показатели вызваны отсутствием достаточной информации у авторов или смешением экотуризма с другим туризмом, с другой стороны, вытекают из экотуристического потенциала каждой страны. В настоящее время позиции экотуризма среди всех отраслей увеличиваются. Например, в конце 90-х годов 20 века количество экотуристов в мире составляет от 10% до 30%.*

Ключевые слова: *экотуризм, экологический туризм, объект экотуризма, предмет экотуризма, цель экотуризма, экологический туризм, принципы экотуризма.*

EKOTURIZM VA TURMUSH TARZI

Annotatsiya: Zamonamizda turizm shunchalik ommalashib ketyaptiki, u nafaqat son, balki sifat jihatdan ham o'zgarimoqda. XX-asrning o'rtalariga kelib tabiiy turizm va uning turli ko'rinishlari rivojlangan bo'lsa, yetmishinchi yillarning boshlarida undan ekoturizm ajralib chiqishini boshladi. Ekoturizm o'zining mazmun-mohiyatiga ko'ra insonlarni nafaqat ona tabiat qo'ynida dam olishi, hordiq chiqarishi yoki muayyan sog'lomlashtirish bilan shug'ullanishi, shu bilan birga atrof muhitni muhofaza qilishga qaratilgan ishlarni bajarishga undaydi. Ma'lumotlarga ko'ra umumiy turizm ichida ekoturizm 7 % da 60 % gacha bo'lgan turistlar sonini egallaydi. Bunday ko'rsatkichlarni bir tomonlama mualliflarning yetarli ma'lumotga ega bo'lmasligi yoki ekoturizm bilan boshqa turizmni aralashtirib yuborishlari bo'lsa, ikkinchi tomondan har bir davlatning ekoturistik imkoniyatlaridan kelib chiqadi. Hozirda barcha industriyasi ichida ekoturizmning mavqei oshib bormoqda.

Kalit so'zlar: Ekoturizm, ekologik sayyohlik, ekoturizm ob'ekti, ekoturizm predmeti, ekoturizm maqsadi, ekologik sayyohlik, ekoturistik prisiplari.

Butunjahon turistik tashkilotining ma'lumotlariga ko'ra, ko'pgina Osiyo, Afrika, Lotin Amerikasi mamlakatlarida ekoturizmni alohida turizm turi sifatida qaralmagan. Bularda ekoturistik marketing va menejment ishlari hanuzgacha amalga oshirilmagan.

O'zbekistonda ekoturizmni rivojlantirishga hissa qo'shayotgan asosiy omillardan biri uning ekzotik tabiatidir. Respublikada o'ta quruq landshaftlardan tortib, doimiy qorliklar va muzliklar bilan band bo'lgan Tyanshan, Pomir-Oloy tog' tizmalari, ekologik inqirozga misol bo'la oladigan Orol dengizi va uning atrofi, uzoq o'tmishi tabiiy tarixga ega bo'lgan Janadaryo quruq vohasi, biologik xilma-xillikka ega bo'lgan Hisor, Ugom, Chotqol tog' tizmalari namoyon bo'ladi.

Agarda UNESCO ning Butunjahon meroslar ro'yxatiga 754 ta ob'ekt kiritilgan bo'lsa, ularning 4 tasi O'zbekistonda joylashgan (Ichanqala – Xiva, Buxoroning tarixiy markazi, Shahrisabzning tarixiy markazi, Samarqand – madaniyatlar chorrahasi). Ushbu noyob tarixiy turistik ob'ektlardan foydalanishda ekoturistik marshrutlarni birga qo'shib olib borish o'ta muhim ahamiyatga ega. Xuddi shunday ekoturistik imkoniyatlar nafaqat tarixiy, balki folklor, madaniy va diniy markazlar orqali ham rivojlanishi mumkin.

Ekoturizm – shaxslarning doimiy yashash joyidan sog'lomlashtirish, ma'rifiy yoki boshqa maqsadlarda "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi va boshqa ekologik qonunchilik hujjatlari bilan qo'riqlanadigan ob'ektlarda haq to'lanadigan faoliyat bilan shug'ullanmagan holda uzog'i bilan bir yil muddatga sayohat qilishdir [48].

Ekologik turizm atrof tabiiy muhit bilan tanishish va hordiq chiqarishning eng qulay shakllaridan biri sifatida tan olingan munosabatlar kompleksi hisoblanadi. Shu bilan bir qatorda ekotizimlarga va atrof tabiiy muhitga ta'sir ko'rsatmaydi. Bir vaqtning o'zida esa mamlakatimiz iqtisodiyoti, xalqimiz farovonligini ko'tarishda sezilarli hissa qo'sha oladigan soha hamdir.

- Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature riview).

Ekoturizm kanadalik mutaxassislarning fikricha, tabiatni o'rganish (bilish) bilan bog'liq va mahalliy aholini qiziqishidan kelib chiqib ekotizimlarni saqlashga hissa

qo'shadigan turizmning bir turi yoki ko'rinishidir. Ular ekoturizmning 3 ta asosiy komponentini ajratadilar:

“Tabiatni bilish” ya'ni sayr-sayohatda tabiatni o'rganishning elementlari bo'lishini, turistlarning yangi bilimlar va malakalar olishini taqozo qilishi kerak.

“Ekoturizmni saqlash” bu nafaqat guruhni marshrutda o'zini tuta bilishi bo'lib qolmay, balki turistlarni, turoperatorlarni atrof muhitni muhofazasiga bag'ishlangan dasturlarda, tadbirlarda qatnashishlari hamdir.

Rossiyalik olim V.V.Xrabovchenkoning (2003) fikricha “Ekoturizm turistik talabga asoslangan, turistlarni tabiatni bilishga qiziqishi bilan bog'liq va mahalliy aholining qiziqishidan kelib chiqib, ekoturizmni saqlashga hissa qo'shadigan turizmning ko'rinishi, turi” [48].

A.Y.Aleksandrovskayaning (2002) fikricha ekoturizmni rivojlanishida 3 ta prinsip asos hisoblanadi.

Turistlarga xizmat ko'rsatish orqali olingan foydaning bir qismi shu joyning o'zida qoldirilib, atrof muhitni muhofaza qilishga yo'naltiriladi.

Tabiatni muhofaza qilishga qaratilgan talablar asosiy qonun darajasiga ko'tarilishi lozim.

Turistik safarlar izlanishi maqsadlarini ko'zlab amalga oshiriladi.

AQSHning ekoturizm jamiyati “Ekoturizm”ga quyidagicha ta'rif beradi: “Ekoturizm joyning tabiiy va madaniy-etnografik xususiyatlari haqida ma'lumot olish maqsadida tabiiy muhit yaxshi saqlangan hududlarga qilinadigan sayohatdir. Bunda ekoturizmning bir butunligi buzilmaydi va unda tabiatni muhofaza qilish mahalliy aholi uchun foydali bo'lib qoladi”.

A.N.Nigmatov va N.T.Shamuratovalarning (2003) yozishicha “Ekologik turizm (ekoturizm) shaxslarning doimiy yashash joylaridan dam olish, sport bilan shug'ullanish yoki maqsadlarni ko'zlagan holda atrof tabiatga yoki muayyan tabiiy ob'ektlarga ekologik yo'sindagi sayohatlaridir”[30].

- Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).

Avvalombor turizm so'ziga to'xtaladigan bo'lsak, u fransuz tilida “tourisme” – sayohat qilish, dam olish bilan bir qatorda sport va umumtarbiyaviy yoki siyosiy-ma'rifiy vazifalarni bajarish degan ma'noni anglatadi.

Birinchidan, ekoturizm sub'ekti yoki uning qatnashchilari bo'lib jismoniy va yuridik shaxslar hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksiga binoan jismoniy shaxslarga – muayyan davlat fuqarolari, chet el fuqarolari, fuqaroligi bo'lmagan insonlar kiradi. O'zbekiston Konstitutsiyasining 50-moddasida esa barcha fuqarolar, qanday faoliyat bilan shug'ullanmasinlar, atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishga majburdirlar, deyilgan. Ma'lumotlarga qaraganda ekologik turizm bilan band bo'lgan jismoniy shaxslar atrof tabiiy muhitga yuridik shaxslarga nisbatan 3-4 barobar ko'proq zarar keltirar ekanlar. Ekologik chora sifatida mahalliy ekologik boshqaruv organlari jismoniy shaxslarni «ekologik sertifikatlash» va «ekologik sug'urtalash»ga majbur etishni yo'lga qo'ymoqdalar.

Ikkinchidan, ekoturizm o'z mazmun va mohiyatiga ko'ra shaxslarning turg'un yashab turgan joylaridan ma'lum bir (to'g'rirog'i, ekologik) maqsadlarni ko'zlagan holda o'zga

tabiiy ob'ektga (joy va makonga) qilgan sayohatlari. Bu o'rinda ikki masalaga aniqlik kiritib olish maqsadga muvofiq. Avvalambor, sayohatchi va sayyohlik tushunchasiga.

Ekoturizmning obyekti. Ekoturizm ob'ekti bo'lib faqatgina tabiat komponentlari yoki ularning tizimlari olinishi mumkin. Kishilarning o'zlari yashamaydigan tabiat ob'ektlariga qilgan sayohatlari ekoturizmga kiritiladi. Ushbu tabiat ob'ektlari ikki ko'rinishda namoyon bo'lishi mumkin:

1. Nisbatan tegilmagan yoki o'zgarmagan va o'z tabiiy kelib chiqishi xususiyatini yo'qotib qo'ymagan tabiat komponentlari va komplekslari (landshaftlar, suv akvatoriyalari, quruqlik yuzasi, atmosfera qatlami) hamda tabiat yodgorliklari (sharsharalar, g'orlar, daraxtlar va ularning kompozitsiyalari, noyob turdagi o'simlik va hayvonot dunyosi, yer osti boyliklari va topilmalari, o'ziga xos shakldagi qoyatoshlar va h.k.).

2. Tabiat komplekslariga asosan alohida muhofaza etiladigan hududlar – biosfera qo'riqxonalari, rezervatlar, buyurtma qo'riqxonalar, milliy tabiat bog'lari kabi davlatning alohida e'tibor bilan "mutlaq" ravishda qo'riqlanadigan joylar kiradi.

Ekoturizmning predmeti – ekologik tavsifdagi sayyohlik. Bu degan so'z turizm sub'ektlarini atrof tabiiy muhitni muhofaza qilishi va uni asrash, buzilgan tabiat unsurlari va komplekslarini qayta tiklash, tabiiy boyliklaridan oqilona foydalanishiga yo'naltirilgan sayyohlik.

Mazkur predmet ekoturizmning maqsadini belgilab beradi - hozirgi va kelajak avlodlarning ekologik xavfsizligini ta'minlash uchun ekologik turizm ob'ektlaridan turistik yo'nalishda foydalangan holda tabiatni muhofaza qilish va uning boyliklaridan oqilona foydalanish.

- Tahlil va natijalar (Analysis and results)

Ekoturistik prinsiplar umumiy turizm prinsiplarini umumiy ekologik prinsiplar bilan uyg'unlashtirish orqali yaratilgan hamda ularning aksariyati milliy va xalqaro turistik huquq normalarida o'z aksini topgandir.

Ekoturistik prinsiplar jahon turizm tashkiloti ekspertlarining 1997-yilda ishlab chiqqan turizmning global etika kodeksida hamda Shvetsiya atrof muhitni muhofaza qilish agentligining qabul qilgan 10 ta prinsiplarida o'z aksini topgan [6]. Shuningdek, A.V.Drozdo (2002), A.B.Kosolapov, N.G.Miz (2003) ishlarida ham ekoturistik prinsiplar haqida ma'lumotlar berilgan. Ularning ayrimlari quyidagilardan iborat.

Ekoturizmda tabiatni muhofaza qilish masalasining ustivorligi prinsipi, ya'ni ekoturistik sayohlikdan maqsad – ekoturizm orqali mahalliy, milliy, regional va global miqyosda atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish.

Ekoturizmdan tushgan foydaning ekologik maqsadlarga yo'naltirish prinsipi.. Mazkur ekoturistik prinsip ekoturizmdan kelayotgan daromadning bir qismini ekologik maqsadlarga, ya'ni hozirgi va kelajak avlodlarning ekologik xavfsiz muhitini ta'minlashga qaratilganligidir. Ekologik xavfsiz muhit – organizmlarning qulay sharoitda ko'payishi, o'sishi va rivojlanishi uchun toza, sog'lom va qulay atrof tabiiy muhit holatidir.

Ekoturizmning tarixiy, madaniy, diniy turizm kabi boshqa turizm turlari bilan uzviy bog'langanligi prinsipi. O'zbekistonning Xiva, Buxoro, Samarqand, Shaxrisabz, Toshkent,

Qo'qon kabi shaharlari va qishloqlarida 4000 dan ziyod tarixiy, madaniy, diniy yodgorliklar hamda ziyoratgohlar mavjud bo'lib, ular millionlab fuqarolar va chet ellik turistlarni o'ziga jalb qiladi. Birgina Samarqandning Ulug'bek madrasasiga yiliga 100 minglab turistlar kelib ketadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi" T.: 2001.
2. Eraliyev B., Ostonaqulov I., Abdulaxatov N. "O'zbekiston ziyoratgohlari va qadamjolari" III bob, "Turon zamin ziyo" T.: 2015.
3. Jo'rayev Z., Masaliyeva O. "Zarkentdagi Avliyo ota". T.: "Toshkent islom universiteti" 2015.
4. Husommidinov S., Shermatov M. "Parkent tumani" T.: "O'qituvchi" 2006.
5. Abdig'aniyev I. Farg'ona viloyatining diqqatga sazovor tabiat obyektlari va ularni muhofaza qilish // Qo'riqxonalar xo'jaligini rivojlantirishning geografik muammolari: Bitiruv malakaviy ishi, di hisobot umumittifoq. ilmiy konf. 1986 yil 26-30 may. Samarqand: 1986. B. 124-125.
6. Dudura I.M. va boshqalar. O'zbekiston tabiat yodgorliklari. – Toshkent: O'zbekiston. 1980. -96 b.
7. Tetyuxin G.F., Mamatqulov M.M., Batunskaya B.A. O'zbekistonning jonsiz tabiatidan oqilona foydalanish va muhofaza qilishning ayrim jihatlari. – Toshkent: Muxlis. 1987. -148 b.
8. Shamuratova N.T. O'zbekistonda ekoturizm va uning tabiiy geografik jihatlari. Geografiya fanlari olishi ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya. – T.: 2011 yil.
9. Shomurodova Sh. G. Chimyon-Chorvoq kurort-rekreatsion zonasida turizm rivojlashtirishning tabiiy geografik asoslari. Geografiya fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya. – T.: 2020.
10. Ergashev A., Yarulin R. O'zbekiston tabiatidagi noyob biologik yodgorliklar va ularni muhofaza qilish. – Toshkent: o'qituvchi. 1995. -135 b.

OILA TARBIYASI ASOSLARI

M.B.Ermatova

Denov tyadbirkorlik va pedagogika institute Pedagogika fakulteti

Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchisi

Asadova Mohira

Nomozova Charos

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 2-bosqich 1mt 22 guruh talabalasi

Annotatsiya : *Ushbu maqolada, oila tarbiyasida farzand tarbiyasi haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *xulq atvor, an'analar hurmat,urf-odatlar,vatanparvarlik,insonparvarlik.*

Oilada farzand dunyoga kelgandan boshlab oilaning jamiyat oldidagi javongarligi kundan kun ortib boradi.

Chunonchi, o'sib kelayotgan avlodning taqdiri ana shu muammoning hal qilinishi bilan uzviy ravishda chambarchas bog'liqdir.

Devoniyning fikricha "Ota-ona bolaga jamiyatda mavjud bo'lgan hulq-odob qoidalarini singdirishga,yurush-turush, yeyish-ichish, o'z qilmishlari uchun ma'suliyatni sezish,shirin suhan bo'lish,yaxshilik va ezgulik kabi axloq qoidalarini egallashiga yordam berishi lozim".

Oila tarbiya maskani aynan shu maskanda o'zaro hurmat,mehr-oqibat, halollik,poklik,mehnatsevarlik,vatanparvarlik,insonparvarlik kabi oliy darajadagi qadiriyaatlar shakllanadi va avloddan-avlodga yetkaziladi. Shu sifatlar bolaga ona suti orqali , oila a'zolarining mehri va namunasi bilan bola xulq, xatti xarakati mazmuniga singib boradi.

Darhaqiqat Birinchi prizidentimiz I.A.Karimovning "Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch" kitobidagi "Oila hayotning abadiyligini avlodlarning davomiyligini ta'milaydigan,muqaddas urf -odatlarimizni saqlaydigan, kelajak avlodlarga qanday inson bo'lib etishiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan tarbiya o'chog'idir" degan fikri oila tarbiyasining metododligik asosi sifatida qabul qilinishi mumkin.

Oilaviy tarbiyaning o'zaro xosligi shundaki u bolalarga ota-onalik burchi,qon-qarindoshlik hislatlarini uztib shaxsning umumiy va hissay rivojlanishigina ta'minlab qolmay balki shaxsning mavjud imkoniyatlarini va axloqiy kamolotini ham o'zgartiradi.

Shu sababli oilaviy tarbiya doimo mavjudligi,ko'rsamaliligi bilan ajralib turadi.Unda asosiy vazifani xalq odbga doir tadbirlarini bolaga to'g'ri o'rgatish,maslahat berish kata;lr tajribasigina emas, balki oilaning yashash tarsi muhiti,ota-onalarning kasb hunari,oila a'zolarining ma'naviy, ruhiy munosabatlari o'ynaydi.

Shuni o'tinmaslik lozimki,farzandlarinizning har tamonlama kamol tpoishi uchun qulay sharoit yaratilsagina olia tarbiyasisi muvaffaqiyatli bo'lishi mumkin. Yosh avlod hayotining ko'p qismi oilada o'tadi. Shu boisdan turmushning murakkab muammolari bilan oilada tanishadi.Oiladagi mavjud an'analar,urf odatlar,rasm-rusumlar va marosimlarning ijobiy tasirida yigit qizlar asta sekin kamol topib boradi.An'ana va marosim tarbiyaning

qudratli quroliga aylanadi. Oilaviy tarbiya ijtimoiy tarbiya bilan uzviy aloqada bo'lsagina o'sib kelayotgan yosh avlod faravonligini ta'minlash mumkin. Oila tarbiyasini ota-onaga pedagogik bilimlar berish oilaviy tarbiya bo'yicha yutuqlar tajribalar almashishi ota-onalarning tarbiyaviy ishlariga qizg'in jalb qilishga ham bog'liqdir.

Xulosa qilib aytish munkinki, hozirgi iqtisodiy va ijtimoiy o'zgarishlar sharoitida oilaviy tarbiya masalalariga e'tibor yanada kuchayib dolzarb mavzuga aylanmoqda. Oila deb atalmish aravani tortib borayotgan er-xotinning bir-biriga elkadosh bo'lishini o'zaro odoblarini bir-biriga bo'lgan mehribonliklarini ko'rgan farzandlar ulardan o'rnak oladilar. Hamda ularga o'xshahsga harakat qiladilar. Chunki farzand aytgan narsangizni sedan chiqarishi mumkin, ammo ko'rganini hech qachon esidan chiqarmaydi. Oilada farzand tarbiyasining bu jihatini hech qachon esdan chiqarmaslik kerak.

HOZIRGI ZAMON TARBIYACHISINING PEDAGOGIK IMIDJI

Cho'ponkulova Sitora Bozor qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti "Maktabgacha ta'lim" yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Aatatsiya: Biz ushbu maqolamiz orqali Zamonaviy tarbiyachining pedagogik imidji haqida fikir yuritamiz. Tarbiyachining imidjiga avvalo uning muomila, nutq madaniyati kiradi. Tarbiyachi shunday inson bo'lish keraki bolaning tashqi tomondan tushuna bilish lozim hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Tarbiyachi, normativ hujjatlar, kasbiy aloqa madaniyati, nutqiy savodxonlik va h.k.

Pedagog odobi umuminsoniy va milliy axloqning qonuniyatlari, vazifalari, tamoyillar, tushunchalari, talablari, mezonlari ta'lim-tarbiya jarayonida oydinlashtirib pedagogning ya'ni tarbiyachining ta'lim oluvchilar, kasbdoshlar, ota-onalar, ta'lim muassasasi rahbarlari bilan munosabatlarida namoyon bo'ladigan kasbiy-axloqiy xususiyatlari yig'indisidir. Pedagog odobi eng avvalo tarbiyachi va tarbiyalanuvchining o'zaro munosabatlarida namoyon bo'ladi. Ammo bunday yodashuv bir qadar cheklangan nuqtai nazar ekanligini ta'kidlash zarur. Zero, tarbiyachining kasbiy axloqi faqatgina tarbiyalanuvchilar bilan muloqoti jarayonidagina namoyon bo'lamaydi, balki uning butun faoliyati davomida birinchi darajali ehtiyoj sifatida ifodalanadi. Boshqacha qilib aytganda pedagog tushunchasi tarbiyachi dunyoqarashining hayotiy tizimini anglatadi.

Tarbiyachi kasbi 19-asrda paydo bo'lgan. Ayol jamiyat ishlari bilan shug'ullana boshlaganligi sababli, maktabgacha ta'lim tashkilotlar tarmog'ini yaratish zarurati paydo bo'ldi. Bolalar bog'chalari tizimini rivojlantirish jarayonida paydo bo'ldi yangi kasb-tarbiyachi maktabgacha ta'lim. Bu kasb zamonaviy jamiyatda eng muhim kasblardan biri hisoblanadi. Bu kasb faqatgina muhim emas, balki mashaqqatli hamdir. Chunki hech kim bolaning ota-onasi bilan bo'lgan muloqotini o'rnini bosa olmaydi, ammo bizning hayotimizdagi kata haqiqatlardan biri shunday zamonaviy ota-onalar ko'pincha bobosi va buvisi ish bilan band. Shuning uchun u bolaga mustaqillik, xulq-atvor qoidalarini o'rgatadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ko'pchilik tarbiyachilar bu kasbni juda erta tark etadilar chunki, ular bu kasbda o'zlarini ko'ra olmaydilar. Zamonaviy jamiyatda maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisiga jiddiy talablar qo'yilmoqda. Shuning uchun tarbiyachi maxsus ma'lumotga ega bo'lishi shart.

Tarbiyachilar har tomonlama ta'lim-tarbiya jarayonini to'g'ri tashkil etishi bilan birga o'zlarining tashqi qiyofasiga ham e'tibor berishi lozim.

Tashqi qiyofa orqali bolalarning qiziqishlarini orttirgan holda, o'zini namoyon qila olish, o'ziga og'dira olish va e'tiborni qarata olish ish jarayonini samaradorligini oshiradi.

Imidj - aniq bir insonga bo'lgan munosabatda insonlar tafakkurida yuzaga keladigan tashkilot yoki boshqa ijtimoiy ob'yekt qiyofasidir.

Pedagogik imidj - pedagogning ma'naviy-axloqiy qiyofasi bilan tashqi ko'rinishi o'rtasidagi o'zaro uyg'unlik va mutanosiblikdir.

Tarbiyachining tashqi qiyofasini ifodalovchi madaniyati

1. Gavdani tutish-to'g'ri tutish (yurishda, o'tirib turishda), qo'llarning rahbar va xodimi stolida erkin holatda bo'lishi, batartibligi, ixchamligi.

2. Kiyim- ozodaligi, shinam va bashangligi, kamtarligi, ranglarning mos holda tanlanishi, kiyimning e'ishiga va kasbiga mosligi, kiyimni modaga muvofiqligi, bijuteriya, taqinchoqlarning ko'p va kamligi, ishiga mosligi.

3. Pardoznig me'yordaligi, yoshi, kasbi va ishiga mosigi.

4. Soch turmagi (sochnig ma'lum bir tartibiligi).

5. Pedagogning mimik va pantomimik ifodasi. Tarbiyachining pedagogik texnikasi tizimida mimik va pantomimik ifodalari ham muhim o'rin tutadi. Pedagogning mimik va pantomimik ifodasi, tarbiyachining imo-ishorasida, ma'noli qarashlarida, rag'batlantiruvchi yoki kinoyali tabassumida namoyon bo'ladi va ular tarbiyachining pedagogik ta'sir ko'rsatishida, bolalarga mashg'ulotlarni ta'sirchan, qiziqarli, samarali va mazmunli o'tish uchun puxta zamin tayyorlab beradi.

6. Mimika-his-hayajonning ifoda etishi, yuz mushaklarining, ma'noli harakatlarning so'zlaetgan nuqtaga gapga mosligi. Mimika- bu o'z fikrlarini, kayfiyati, holati, hissiyatini tinglovchi bajaraetgan ishdan roziligi e'ki norizoligini bildirish maqsadida uchun yuz, qosh, ko'z muskullarini harakatga keltira olish san'atidir. Ba'zan yuzning va nigohning ifodasi bolalarga katta tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadi. Mimik harakatlar, ifodalar ma'lumotlarning hissiy ahamiyatini kuchaytirib, ularni chuqur o'zlashtirish uchun imkon yaratadi. Bola pedagogga qarab uning kayfiyatini, munosabatini «o'qib» oladilar.

7. Pantomimika- qo'l, oyoq, gavda harakatlari: yurish, qadam tashlash, erkin harakat qilish, jestlar va boshqalar.

Pantomimika – bu gavda, qo'l, oyoq harakatidir. Tarbiyachi mashg'ulotda o'quv ma'lumotlarini bayon qilar ekan, gavda holati orqali ma'lumotlarning obrazini chizadi, bolalar bundan zavqlanadilar, ichki his-tuyg'ulari, ularning tashqi hissiyotlari bilan qo'shilib butun borliq ma'lumotlar mazmunini o'zlashtirishga qaratiladi. Gavdani rost tutib yura bilish, fikrlarini aniq va to'liq bayon qila turib qo'l, boshni turli harakatlarga keltirish tarbiyachining o'z bilimiga, kuchiga ishonchini anglatadi. Shuni ham unutmash kerakki, tarbiyachi bolalar oldida o'zini tuta bilsa, harakatlarini tartibga keltira olsa, o'quv-tarbiya jarayoni samarali bo'ladi. Mashg'ulotlar jarayonida oyoqlar 12-15 sm. oraliqda bir oyoq sal oldinga surilgan holda turish bu tarbiyachining o'z fanini mukammal bilishi, uni tushuntira olishiga ishoradir.

Tarbiyachining ishoralari ma'noli bo'lib, u ortiqcha harakatlardan xoli bo'lmog'i darkor. Masalan, keraksiz hollarda qo'llari bilan imo-ishoralar qilish, boshini u-yoq-bu-yoqqa tashlash, oyoqlarini kerib o'tirish va h.k. Bunday holatlar bolalarning g'ashini keltiradi va o'quv faniga, tarbiyachiga nisbatan hurmatsizlik his-tuyg'ularini uyg'otadi.

Buyuk rus pedagogi A.S.Makarenko aytganidek: «Tarbiyachi tashkil etishni, yurishni, hazillashishni, quvnoq, yoki jahldor bo'lishini bilishi lozim, U o'zini shunday tutishi kerakki, uning har bir harakati tarbiyalasin va o'qitsin». Bunday malakaga ega bo'lgan pedagog o'z-o'zini nazorat qila oladi, pedagogik faoliyati davomida sog'lom asab tizimini o'zida tarbiyalay oladi, asabiylashishdan, hissiy va aqliy zo'riqishlardan o'zini asraydi. O'z

xatti - harakati, hissiy holatini nazorat qilishda pedagog, avvalo, o'zida quyidagilarni shakllantirishi lozim:

- hayrixohlik va optimizm ruhida bo'lish;
- o'z hulqini nazorat qilish, (muskul zo'riqishini, harakatini, nutq tempini, nafas olishini tartibga solish);
- faoliyatni dam oldirish, ya'ni lirik, musiqaviy, yumoristik, jismoniy daqiqalarni yaratish;
- o'z - o'ziga salbiy ta'sir ko'rsatishning oldini olish va h. k.

Shunday qilib, tarbiyachi yuqorida qayd etib o'tilgan pedagogik texnika ko'nikmalarini tarbiyalangan bo'lsa, u bolalarni o'qitish, tarbiyalash, va ularni shaxs sifatida kamol toptirish sohasida muvaffaqiyatga erishadi.

Shunday qilib, shuni takidlash mumkinki, zamonaviy tarbiyachi bugungi kunda maxsus tayyorgarlikka muhtoj deya hisoblaymiz. Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisi bolalarni o'qitish va har tomonlama puxta rivojlantirish uchun ushbu sohadagi eng yangi texnologiyalarning sir -asrorlarigacha puxta egalashi zarur. Shuningdek, keng bilimdonlik yuksak rivojlangan intellekt va yuksak axloqiy madaniyaga ega bo'lishi kerak.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev Toshkent sh.,2016-yil 29-dekabr PQ-2707-son qarori
2. O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari 2018-yil 18-iyun T.:
3. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim Vazirligi— Ilk qadam Maktabgacha ta'lim muassasasining davlat o'quv dasturi Toshkent – 2018 yil

IJTIMOYIY PSIXOLOGIYA VA NIKOH-OILA MUNOSABATLARI

Urozimbetova Sarvinoz Rustam qizi

DTPI Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Baxronova Sabina Elmurod Qizi

DTPI Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Jovliyeva Dildora Ilhom Qizi

DTPI Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada oila va nikoh masalalari hamda bu sohadagi ijtimoiy-psixologik tomonlar va oilaning yaxlit bir ijtimoiy guruh sifatida shakllanish jarayoni haqida fikr yuritilgan bo'lib oiladagi barcha ruhiy jarayonlar o'rganiladi.

Kalit so'zlar: oila, ijtimoiy psixologiya, nikoh, ruhiyat, muammo, tinchlik, munosabat.

Аннотация: Данной статье обсуждаются вопросы семьи и брака и социальной психологические аспекты в этой области процесс формирования семьи как целостностной социальной группы и изучается все психические процессы в семье.

Ключевые слова: семья, социальная-психология, брак, психика, проблема, мир, отношения.

Abstract: In this article family and marriage issues and social psychological aspects in this area and the process of formation of the family as a whole social group are discussed and all mental process in the family are studied

Key words: family, social psychology, marriage, psyche, problem, peace, attitude.

Bizning jannatmakon O'zbekistonimizda oila va nikoh masalalari alohida e'tibor qaratilmoqda. Ko'pchilik oila munosabatlari to'g'risida tadqiqotlar, ilmiy izlanishlar va oiladagi muammolarga bag'ishlanganlari Oilaga nisbatan ilmiy qiziqishlarining sababi keyingi yillarda respublikada ajrashishlar sonini kamaytirishga qaratilgan maqsadli chora-tadbirlar ko'lamining ortib borayotganligi, notinch va muammoli oilalarning mavjudligi, oila institutiga yoshlar munosabatining o'zgarayotganligini va shu kabilar hisoblanadi.

Xalqimizda oila muqaddas dargoh hisoblanadi. Bu hatto davlat darajasiga ko'tarilib, 1998-yil Respublikamizda "Oila yili" deb 2012-yil esa "Mustahkam oila yili" deb e'lon qilinishi bu yo'nalishdagi ishlar samaradorligini oshirish, oilaga psixologik yordam ko'rsatish bu boradagi muammolarni aniq yechimlarini topish ishini jaddallashtirishadi. Chunki oilashunos olimlar oldiga qo'yayotgan eng dolzarb vazifa-oila va uning atrofidagi muammolarni ilmiy jihatdan o'rganish va unga yarasha amaliy chora tadbirlar rejasini tuzishga ko'maklashishdir. Bizning jamiyatimizda oilaga qaratilgan cheksiz e'tibor uning ma'naviy negizlarini mustahkamlashga, shu orqali barkamol avlod tarbiyasini takomillashtirishga xizmat qiladi. Mamlakatimizning Birinchi Prezidenti Islom Karimov O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganligining 19yilligi munosabati bilan o'tkazilgan tantanali yig'ilishda so'zlagan, "Bizning yo'limiz -demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va modernizatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish yo'lidir

"ma'ruzalarida ta'kidlaganlaridek, "Oila oldida turgan vazifalarni har tomonlama amalga oshirish avvalambor, moddiy, ma'naviy, bugun o'ta dolzarb bo'lib borayotgan tarbiyaviy muammolarni yechish, oilaning barcha-barcha tashvishlarini osonlashtirish kabi muhim masalalarni hal etish bilan bog'liq "dir. Oilaning yurtboshimiz ta'kidlagan "tashvishlarini osonlashtirish "da joylarda, mahalla maskanlarida tashkil etiladigan ijtimoiy-psixologik xizmatlarni roli kattadir.

Oila va nikoh munosabatlarida muayyan o'zgarishlar kuzatilmoqda:

- 1.Oilaning jamiyat oldidagi funksiyalarining o'zgarib borishi;
- 2.Oilaning kichrayishi va unda tug'ilishning kamayishi, murakkab ko'p avlodli tarkibdan kam avlodli oilalarga aylanayotganligi;
- 3.Oilada er va xotin munosabatlarda ijtimoiy tassavurlarning o'zgarib borayotganligi;
- 4.Iqtisodiy masalalarni mustaqil hal etishda oila a'zolarining o'rni va oilaviy biznes va kasanachlik harakatining tobora rivojlanib borayotganligi;
- 5.Oilada reproduktiv funktsiyaning o'zgarishi;

Hozirgi rivojlangan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar sharoitida moddiy ishlab chiqarishni xotin-qizlarsiz tassavur qilib bo'lmaydi. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimov ta'kidlaganlaridek, "Xotin-qizlar masalasiga munosabatimizni tubdan o'zgartirish tadbirlari haqida o'ylab ko'rishimiz lozim. Biz xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy huquqlarini, nufuzi va qadr-qimmatini himoya qilishning yetarli kafolati uchun ularning ijtimoiy ishlab chiqarishda va boshqarishda ishtirok etish uchun eng qulay sharoitni yaratishimiz lozim. Onalar va bolalar sog'lig'ini, aholining bilim va madaniyat darajasini saqlash har tomonlama ijtimoiy-iqtisodiy va mafkuraviy jihatdan ta'minlanishini kerak.

Ijtimoiy psixologiyaning faol metodlaridan oqilona foydalangan holda yoshlarni oilaviy munosabatlarga tayyorlash, oilalarda shaxslararo moslikni shakllantirish oilaviy ziddiyatlar yechimlarini topishda insonlarga yordam berish, turli treninglar o'tkazish va ularning samarasi orqali insonlarga ishonch hissini tarkib toptirishdir.

Xulosa qilib aytganda oilalarga ko'rsatilayotgan ijtimoiy-psixologik xizmat ham, o'z navbatida, oilaning jamiyatda bajaradigan funksiyalaridan kelib chiqib belgilanadi. Oila kichik vatan, oila tinch bo'lsa baxtli, vatan tinch bo'ladi. Oilaviy baxt bu- eng ulug' saodatdir.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1.Islom Karimov. Bizning yo'limiz-demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va modernizatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish yo'lidir//O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaning 19yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimda qilingan ma'ruza-"Xalq so'zi ",2011-yil 8-dekabr .

2.Islom Karimov "Mustaqillikka erishish ostonasida".-T.: "O'zbekiston " , 2011-yil 207-bet.

3.Vasila Karimova. Ijtimoiy psixologiya. -T.: "Fan va texnologiya" , 2012-yil.

4.Xabar.uz.

5.Gazeta. uz.

METHODS FOR ORGANIZING INTENSIVE GARDENS

Nozimov Jakhongir Ikromjonovich

*Assistant, Namangan Institute of Engineering and Technology, Namangan region, Namangan city, st.
Kasansay, Uzbekistan*

Abstract: *This article mainly describes the importance of intensive gardens today, the agrotechnics of creating gardens. At the same time, the article also describes the advantages and disadvantages of intensive gardens. Along with the formation of intensive gardens, there is also information on how to use irrigation methods.*

Keywords: *Intensive, garden, water, resource, drip irrigation, symbagaz, agriculture, ecology, agrotechnics, global, tree.*

Today, there are many environmental problems in the world. Due to environmental problems, various natural problems are on the rise today, and for that reason, it certainly does not affect agriculture. Today, the following problems are emerging in agriculture: global warming, increasing demand for water resources, various types of damage caused by pests to crops, excessive salinity of lands, erosion of fertile soils, and various other problems. due to this, agriculture is suffering, and the main reason for this is environmental degradation, and ecological degradation is caused by excessive and inefficient use of natural resources by people. In the territory of Uzbekistan, the productivity level of some types of one-year crops is decreasing due to various factors, and in order to prevent this, it would be appropriate to establish gardens and vineyards on some soils with relatively low productivity, rather than occupying land with one type of crop. was For this reason, it is certainly appropriate to create new gardens. If we talk about intensive orchards with high efficiency today, as a result of the use of advanced agrotechnical measures in modern intensive orchards, fruit spoilage has been completely eliminated. Productivity is also 1.5-1.7 times higher than previous intensive gardens. At the same time, today's fruit of intensive orchards is considered to be the main export product, besides, in the conditions of Uzbekistan, it has been tested that such orchards can cover expenses in 3-5 years and turn into a source of net income for several years. If we dwell on the requirements for the organization of intensive gardens, on the land where low and small gardens are planted, fresh ground water is 1.5-2 m and mineralized ground water is 3-3.5 m should not be close. In the lands near the rivers, the underground water level is 1.0-1.2 m, but the soil must be free of harmful (chloride and sulfate) salts. The area allocated for irrigated intensive gardens should be flat and its slope should not exceed 4-5 degrees. The width of the fruit trees grown in the orchards should be 100 cm for small trees and 150 cm for short trees so that the trunk is well lit by the sun. In addition, when the row spacing is 3.5-4.0 m, the trunks of the trees should be placed in the sun. will be well provided with rays. Every year, until the fruit trees are fully harvested, 40-50 kg of phosphorus, 30-40 kg of potassium and 60-70 kg of nitrogen fertilizers are applied per hectare. In addition, different types of drugs are used to protect against different types of damage at different times.

One of the most convenient aspects of intensive gardens is that the use of modern irrigation methods, especially drip irrigation, in this type of gardens is very convenient and allows to achieve high efficiency. In addition, it is possible to plant poly crops between trees, which is an additional indicates income. To further elaborate on the benefits of creating intensive gardens:

The high level of productivity, quick reimbursement of incurred expenses, ease of application of agrotechnical work, high quality of the crop (it is an exportable product), long storage period of the harvest from gardens, creation of jobs if processing enterprises are built, modern irrigation saving of irrigation water when plowing methods are used, etc.

One of the reasons why long-term gardens are being given great attention in the Republic today is that it is very convenient to export the harvest from the gardens to foreign countries. Since crops from gardens and vineyards are perennial, in contrast to annual crops, if agrotechnical works are carried out on time, high productivity can be achieved every year.

Introduction:

Intensive gardening, characterized by its meticulous planning and efficient use of space, has emerged as a lucrative venture for individuals seeking not only a green thumb but also a profitable harvest. This article explores key methods to organize intensive gardens strategically, leading to increased yields and higher income.

1. Crop Selection and Planning:

The foundation of a successful intensive garden lies in thoughtful crop selection. Opt for high-value crops in demand within your local market. Additionally, plan for succession planting to ensure a continuous and varied harvest throughout the growing season.

2. Companion Planting and Crop Arrangement:

Harness the power of companion planting to optimize growth and yield. Certain plants thrive when grown together, enhancing each other's strengths and deterring pests. Thoughtful crop arrangement within the garden space maximizes sunlight exposure and facilitates efficient care.

3. Utilizing Vertical Space:

Vertical gardening proves invaluable in space optimization. Vining plants such as tomatoes, cucumbers, and beans can be trained to grow upwards, significantly increasing the overall yield per square foot of garden space.

4. Crop Rotation and Soil Health:

Prevent soil fatigue and diseases by implementing a strategic crop rotation plan. Enhance soil health through the incorporation of organic matter and cover crops, ensuring a nutrient-rich foundation for your plants.

5. Irrigation Techniques:

Efficient water management is crucial for intensive gardening. Drip irrigation systems deliver water directly to the roots, minimizing waste and promoting healthy plant growth. Consistent moisture levels contribute to higher yields.

6. Pest Management Strategies:

Implement integrated pest management techniques to control pests naturally. By reducing reliance on chemical pesticides, not only do you contribute to environmental sustainability, but you also minimize costs, ultimately increasing the profit margin.

7. Value-Added Products:

Take your gardening venture to the next level by processing your produce into value-added products. Jams, pickles, and dried herbs not only extend the shelf life of your harvest but also increase its overall value, attracting a broader market.

8. Market Research and Direct Sales:

Understanding local market demands is key to a successful gardening enterprise. Explore direct sales to local markets, restaurants, or participate in community-supported agriculture (CSA) programs. Building direct connections with consumers enhances profitability.

As with all advantages, intensive gardens also have disadvantages, including:

□ Creation of intensive gardens requires investment:

□ If agrotechnics are not followed, it will not produce the desired yield;

□ In the case of varieties brought from abroad, it is possible to get cold in winter, and in summer to encounter various diseases, and others.

Although there are some shortcomings in the organization of intensive gardens, the organization of intensive gardens is considered one of the promising plans. For this reason, Uzbek scientists are trying new varieties of crops suitable for our natural conditions in test fields.

In conclusion, foreign countries have great experience in creating intensive parks. If we can learn the experiences of foreign countries and implement it in our country, this will be another great achievement of ours. For this reason, today, great attention is being paid to improving the qualifications of personnel. The improvement of staff qualifications is the guarantee of future success.

Conclusion:

In conclusion, the journey to a high-income intensive garden involves a harmonious blend of strategic planning, sustainable practices, and adaptability. By incorporating these methods into your gardening approach, you not only cultivate a flourishing garden but also cultivate a path to financial success.

REFERENCES:

1) Юсупова М. Н., Ахмедова М. М. МЕВАЛИ ДАРАХТЛАРНИ ЗАРАРКУНАНДАЛАРИГА УЙЎНЛАШГАН КУРАШ ЧОРАЛАРИ //ЖУРНАЛ АГРО ПРОЦЕССИНГ. – 2020. – Т. 2. – №. 8.

2) Ходжаев, Ш. Т., Сагдуллаев, А. У., Исаев, О. Б., & Юсупова, М. Н. (2011). Проблемы защиты растений в Узбекистане. Защита и карантин растений, (8), 23-24. Юсупова М. Особенности защиты хлопчатника посеянного под пленки от вредных организмов //Автореф. канд. дисс./М. Юсупова–Ташкент. – 2001.

- 3) Ходжаев, Ш. Т., Юсупова, М. Н., Курязов, Ш., & Саттаров, Н. (2008). Перспективы биологической защиты хлопчатника от хлопковой совки. Сб. трудов.- Ташкент: Таллин, 44-49.
- 4) Yusupova M. N., Nosirov B. Z. Pests of cotton and straw control at collection //EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR)-Peer Reviewed Journal. – 2020. – Т. 6. – №. 12. – С. 57-61.
- 5) Yusupova M. N., Axmedova M. M. Mevali daraxtlarni zararkunandalariga uygunlashgan kurash choralari //Jurnal JURNAL AGRO PROTSESSING. Data publikatsii. – 2020. – №. 8. – С. 12.
- 6) Yusupova M. N. Biological method of crop protection in the fergana valley //Agrarian science. – 2018. – №. 6. – С. 68-70.
- 7) Urmonovich, Numonov Otabek. "MANGOSTEEN NUTRITIONAL PRICE AND FUNCTIONAL PROPERTIES." ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ 14.5 (2023): 3-5.
- 8) MN, Yusupova, and B. Z. Nosirov. "Control Of Cotton Pests On Stubble Lands." International Journal of Applied 10.2 (2015): 99-108.
- 9) Юсупова М. Н., Тургунова А. Н., Очилов С. Н. Система интегрированной защиты растений //Российский электронный научный журнал. – 2015. – №. 1. – С. 169-174.
- 10) Alimzhanova Z. I., Kadyrova D. S., Yusupova M. N. Ceramic pigments based on raw materials from Uzbekistan //Glass and Ceramics. – 2014. – Т. 70. – №. 11-12. – С. 441-443.
- 11) Yusupova M. N., Gapparov A. M. Biological Method Of Plant Protection In Uzbekistan //The American Journal of Agriculture and Biomedical Engineering. – 2020. – Т. 2. – №. 11. – С. 29-32.
- 12) Rashidovna M. N., Urmonovich N. O. Comparative Characteristics of the Leaving of Glutathione From Cells of Different Types //International Journal on Orange Technologies. – Т. 2. – №. 10. – С. 79-82.
- 13) Юсупова М. Н., Носиров Б. З. БИОЛОГИЧЕСКИЙ МЕТОД ЗАЩИТЫ РАСТЕНИЙ В УЗБЕКИСТАНЕ //Научно-практические пути повышения экологической устойчивости и социально-экономическое обеспечение сельскохозяйственного производства. – 2017. – С. 498-501.
- 14) Urmonovich, N. O. (2023). MANGOSTEEN NUTRITIONAL PRICE AND FUNCTIONAL PROPERTIES. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 14(5), 3-5.
- 15) Yusupova M. et al. Protection of after harvest cultures-as a reservetors of cotton pests //Agriculture and Biology Journal of North America. – 2013. – Т. 4. – №. 5. – С. 576-582.
- 16) Ходжаев, Ш. Т., Юсупова, М. Н., Юлдашев, Ф., Исаев, О. Б., & Шокирова, Г. (2011). Борьба с вредителями хлопчатника на пожнивных культурах в севообороте. Вестник защиты растений, (2), 46-52.

- 17) Yusupova M. N. et al. Possibilities of the biological method of cotton plant protection //Agriculture and Biology Journal of North America. – 2011. – Т. 2. – №. 5. – С. 742-744.
- 18) Ходжаев, Ш. Т., Юсупова, М. Н., Юлдашев, Ф., & Жамалов, А. Г. (2010). Хлопковая совка на пожнивных культурах. Защита и карантин растений, (12), 22-23.
- 19) Хайдарова, Х. А., Юсупова, М. Н., Ихтиярова, Г. А., & Хайдаров, А. А. ПОЛУЧЕНИЕ ХИТОЗАНА ИЗ ПОДМОРА ПЧЕЛ APIS MILLIFERA. Сучасний рух науки: тези доп. XI міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 8-9 жовтня 2020 р.–Дніпро, 2020.–Т. 2.–426 с., 352.
- 20) Yusupova M., Turgunova A., Ochilov S. INTERGRATED PLANT PROTECTION SYSTEMS.
- 21) Abduhamidovich N. A. et al. MANGOSTIN DARAXTI VA MEVASINI TIBBIYOTDA FOYDALANISH //Journal of new century innovations. – 2023. – Т. 28. – №. 2. – С.12-14.
- 22) Urmonovich N. O. MANGOSTEEN NUTRITIONAL PRICE AND FUNCTIONAL PROPERTIES //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 14. – №. 5. – С. 3-5.
- 23) Юсупова, Махпуза Нумановна. "АНОРНИ ЗАРАРКУНАНДАЛАРДАН ҶИМОЯЛАШ." PEDAGOG 6.4 (2023): 562-567.
- 24) Юсупова М. Н. и др. ФАРФОНА ВОДИЙСИ ШАРОИТИДА ИГНА БАРГЛИ ДАРАХТЛАРНИ ЗАРАРКУНАНДАЛАРДАН ҶИМОЯЛАШ //SO 'NGI ILMİY TADQIQOTLAR NAZARIYASI. – 2023. – Т. 6. – №. 4. – С. 316-320.

DISEASES OF FRUIT TREES AND THEIR CONTROL MEASURES

Turdaliyeva Fotimaxon Naqibjonovna

Student of Namangan Institute of Engineering and technology

Diseases of seedlings grown from seed and replanted in the nursery. Among the diseases that occur in the fields where seedlings are delivered to the nursery, we can include powdery mildew, powdery mildew, root cancer and viral diseases.

Root cancer . 50-80% of seedlings are damaged by this disease. The causative agent is the bacterium *Pseudomonas tumifaciens* , which infects many fruit plants. Bacteria entering the affected part of the root and root hairs cause rapid death of root cells and form a large number of tumors. The disease spreads widely when there is little moisture in the soil. An infected plant quickly dries up. The causative agent of the disease can infect seedlings grown from seeds even after 2-3 years of survival in the soil. The strongest manifestation of the disease is manifested in damage to the root neck and arrow root. Due to the disease, the water supply of seedlings is severely disrupted, growth and development lag behind. When such seedlings are transplanted into the soil, it is very difficult to turn green. Root canker is mainly spread by seedlings, tools and insects.

Countermeasures: establishment of nurseries in fertile soils, timely tillage of the soil, destruction of diseased plants and their root remains.

Brown spotting of the leaf. The disease mainly affects the leaves and branches of fruit trees. The first symptoms of the disease appear in the form of brown spots on the surface and back of the leaf at the end of May, beginning of June.

The causative agent is *Entomosporium maculatum* Lev. is a type of fungus and belongs to the class of unimproved fungi. The disease is more common in young seedlings. The formation of conidia of the fungus is in the form of dark colored dots on the affected parts, and pycnidia spores mature in these spots. Such spots are also formed on the leaf band, stem, and fruit. The fungus develops at a temperature of 0-5°C, at a temperature of 13-25°C, the fungus forms conidia or bags in the soil.

Countermeasures: deep plowing of the soil, pruning of diseased branches, treatment of plants with Bordeaux liquid, fertilization of nursery beds with phosphorus and potassium fertilizers, planting of resistant varieties.

The main measures against the disease should be aimed at agrotechnical, disease prevention, and increasing plant resistance. Chemical control measures: when applying, it is necessary to take into account its duration, frequency and amount of fungicide.

The primary infection source of the disease is infected leaves and branches of seedlings. Spores ripen in the bags formed in them in winter. Ripening of pseudothechs occurs in late spring and early summer. Ascospores open in rain and release many spores.

The mycelium formed on the primary infected leaves develops under the ecdermis, producing conidia and causing secondary damage to the plants. Among apple varieties, Renet, Simirenko, Colville, Belfir, Kitanka varieties are strongly affected.

Countermeasures: treating the infection in the soil and plant residues with a 2-3% solution of nitrofen, treating the infected plant with burgundy liquid, Vektra, Impakt fungicides, planting resistant varieties.

Powdery mildew disease. This disease occurs in orchards on farms where all fruit trees are planted. Especially in densely planted fields, crops cause great damage. The disease damages leaves, branches, flowers and fruits. Infected young leaves and branches, leaf bands are covered with mold spots. Affected leaves become discolored and later fall off. The shoots lag behind in growth. The mature conidia in the mycelium formed on the upper side change its color. The causative agent of the disease is *Podosphaera leucotricha*, which belongs to the powdery mildew fungus. The fungus overwinters in the bud in the form of mycelium in the diseased parts of fruit plants. Conidia are formed from the cleistothecia formed in the bud. The disease also affects plants in nurseries. Dry, warm conditions are favorable for the spread of the disease. Disease-resistant varieties: Saffron, Renet, Champansky, Kandel, Kitaika.

Umbrella (shark) disease of plum. This disease infects plants such as cherry, cherezhnya, cherry, peach, plum. This disease is spread in European countries (Austria, England, Bulgaria, Hungary, Netherlands, Poland, Czech Republic, Sweden, Switzerland, Croatia, Turkey, Germany) and should be considered a quarantine object for our Republic. This disease is Prunus virus 7 caused by The virus infects all parts of the plant: leaves, branches, flowers, fruits, especially in the flowering phase of plants. Infected plant leaves develop broad, ring-shaped spots, and infected plant leaves turn a colorless green or yellow-green color.

Infected fruits have light green or light yellow bordered spots. The virus, which is considered to be the causative agent of the disease, spreads through saplings, cuttings, and root buds. Due to the disease, millions of trees die when 20-50% of the plants are infected.

Quarantine measures against the disease include: not bringing seedlings and cuttings from areas where the disease has spread; control of imported materials in introduction quarantine kennels for 3 years; when the disease is detected, all trees should be destroyed; treatment with Bordeaux liquid and streptomycin during the flowering period of trees; timely fight against sucking insects, weeds.

REFERENCES:

- 1) Юсупова М. Н., Ахмедова М. М. МЕВАЛИ ДАРАХТЛАРНИ ЗАРАКУНАНДАЛАРИГА УЙҒУНЛАШГАН КУРАШ ЧОРАЛАРИ //ЖУРНАЛ АГРО ПРОЦЕССИНГ. – 2020. – Т. 2. – №. 8.
- 2) Ходжаев, Ш. Т., Сагдуллаев, А. У., Исаев, О. Б., & Юсупова, М. Н. (2011). Проблемы защиты растений в Узбекистане. Защита и карантин растений, (8), 23-24. Юсупова М. Особенности защиты хлопчатника посеянного под пленки от вредных организмов //Автореф. канд. дисс./М. Юсупова–Ташкент. – 2001.

- 3) Ходжаев, Ш. Т., Юсупова, М. Н., Курязов, Ш., & Саттаров, Н. (2008). Перспективы биологической защиты хлопчатника от хлопковой совки. Сб. трудов.- Ташкент: Таллин, 44-49.
- 4) Yusupova M. N., Nosirov B. Z. Pests of cotton and straw control at collection //EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR)-Peer Reviewed Journal. – 2020. – Т. 6. – №. 12. – С. 57-61.
- 5) Yusupova M. N., Axmedova M. M. Mevali daraxtlarni zararkunandalariga uygunlashgan kurash choralari //Jurnal JURNAL AGRO PROTSESSING. Data publikatsii. – 2020. – №. 8. – С. 12.
- 6) Yusupova M. N. Biological method of crop protection in the fergana valley //Agrarian science. – 2018. – №. 6. – С. 68-70.
- 7) Urmonovich, Numonov Otabek. "MANGOSTEEN NUTRITIONAL PRICE AND FUNCTIONAL PROPERTIES." ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ 14.5 (2023): 3-5.
- 8) MN, Yusupova, and B. Z. Nosirov. "Control Of Cotton Pests On Stubble Lands." International Journal of Applied 10.2 (2015): 99-108.
- 9) Юсупова М. Н., Тургунова А. Н., Очилов С. Н. Система интегрированной защиты растений //Российский электронный научный журнал. – 2015. – №. 1. – С. 169-174.
- 10) Alimzhanova Z. I., Kadyrova D. S., Yusupova M. N. Ceramic pigments based on raw materials from Uzbekistan //Glass and Ceramics. – 2014. – Т. 70. – №. 11-12. – С. 441-443.
- 11) Yusupova M. N., Gapparov A. M. Biological Method Of Plant Protection In Uzbekistan //The American Journal of Agriculture and Biomedical Engineering. – 2020. – Т. 2. – №. 11. – С. 29-32.
- 12) Rashidovna M. N., Urmonovich N. O. Comparative Characteristics of the Leaving of Glutathione From Cells of Different Types //International Journal on Orange Technologies. – Т. 2. – №. 10. – С. 79-82.
- 13) Юсупова М. Н., Носиров Б. З. БИОЛОГИЧЕСКИЙ МЕТОД ЗАЩИТЫ РАСТЕНИЙ В УЗБЕКИСТАНЕ //Научно-практические пути повышения экологической устойчивости и социально-экономическое обеспечение сельскохозяйственного производства. – 2017. – С. 498-501.
- 14) Urmonovich, N. O. (2023). MANGOSTEEN NUTRITIONAL PRICE AND FUNCTIONAL PROPERTIES. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 14(5), 3-5.
- 15) Yusupova M. et al. Protection of after harvest cultures-as a reservetors of cotton pests //Agriculture and Biology Journal of North America. – 2013. – Т. 4. – №. 5. – С. 576-582.
- 16) Ходжаев, Ш. Т., Юсупова, М. Н., Юлдашев, Ф., Исаев, О. Б., & Шокирова, Г. (2011). Борьба с вредителями хлопчатника на пожнивных культурах в севообороте. Вестник защиты растений, (2), 46-52.

- 17) Yusupova M. N. et al. Possibilities of the biological method of cotton plant protection //Agriculture and Biology Journal of North America. – 2011. – Т. 2. – №. 5. – С. 742-744.
- 18) Ходжаев, Ш. Т., Юсупова, М. Н., Юлдашев, Ф., & Жамалов, А. Г. (2010). Хлопковая совка на пожнивных культурах. Защита и карантин растений, (12), 22-23.
- 19) Хайдарова, Х. А., Юсупова, М. Н., Ихтиярова, Г. А., & Хайдаров, А. А. ПОЛУЧЕНИЕ ХИТОЗАНА ИЗ ПОДМОРА ПЧЕЛ APIS MILLIFERA. Сучасний рух науки: тези доп. XI міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 8-9 жовтня 2020 р.–Дніпро, 2020.–Т. 2.–426 с., 352.
- 20) Yusupova M., Turgunova A., Ochilov S. INTERGRATED PLANT PROTECTION SYSTEMS.
- 21) Abduhamidovich N. A. et al. MANGOSTIN DARAXTI VA MEVASINI TIBBIYOTDA FOYDALANISH //Journal of new century innovations. – 2023. – Т. 28. – №. 2. – С.12-14.
- 22) Urmonovich N. O. MANGOSTEEN NUTRITIONAL PRICE AND FUNCTIONAL PROPERTIES //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 14. – №. 5. – С. 3-5.
- 23) Юсупова, Махпуза Нумановна. "АНОРНИ ЗАРАРКУНАНДАЛАРДАН ҶИМОЯЛАШ." PEDAGOG 6.4 (2023): 562-567.
- 24) Юсупова М. Н. и др. ФАРФОНА ВОДИЙСИ ШАРОИТИДА ИГНА БАРГЛИ ДАРАХТЛАРНИ ЗАРАРКУНАНДАЛАРДАН ҶИМОЯЛАШ //SO 'NGI ILMİY TADQIQOTLAR NAZARIYASI. – 2023. – Т. 6. – №. 4. – С. 316-320.

MAKING KIDS SMARTER NO MATTER HOW YOUNG THEY ARE.

Abdukhakimova K

Authors (EL teacher at Samarkand State Institute of Foreign languages)

Asrorova O

(the 1st year student at Samarkand State Institute of Foreign languages)

Abstract: *This paper work aims to show some ways in order to make kids smarter no matter how young they are. There are given several problems that learners come a cross when they want to learn and not only tips for improving that situation but also a piece of advice also given below. That all help teachers make teaching more intriguing through making kids smarter no matter how young they are.*

Key Words: *Youth, increasing minds, children, individual, teaching and learning, language acquisition.*

INTRODUCTION

The future of every country is definitely the growing youth. We know that in life, children have a little intelligence and quickness to many things. Moreover, if we tell many things for example if we say something immediately children will remember is quickly and this ability is mainly developed around age of 5 or 6. When we visit pediatrician road, they are giving us a lot of advice so that all parents can focus on their child's well-being. During your life teaching your children English or other kind of language. Some people ask that how can I increase my child's mind but now your children is growing you must not say you can do it you can do it. You need to say how can I help you. I can help you. How can you without this or how can I do this without obstacles. I advised not only English language but also other languages. In my opinion some schools should teach any kind of language related to math science and other subjects so children interested in them. Furthermore, maybe you are teaching now but not after. They need to learn individual. In this situation what's happening you just say it out loud in English or French. You must say oh what is that you can even start adding questions which is a little more advanced but, in the beginning just narrative constantly for 40 minutes while you play you just say what's happening it is like you are watching describe it imagine. During the play games some children interested any type of vocabulary and they try to say with another way. That's to say easy for them. Accidentally they prefer to easy vocabulary even though maybe wrong. If some parents teach any kind of words in this time maybe children will learn easy and this situation is useful for them. Nowadays many education systems are improving more and more. Always at the start of the year the state education ministry gave each other of her teachers a small tablet with a black and white touch screen. It needs to make important rules in the future for growing up children. If child's mother can take care from birth, they will be leader in the future most children don't look anything particularly with depend on learning systems. Some mother and father if their children cry, they gave more toys or gadgets to play. But it is not right way. If you have a new system about it likely how to make kids smarter no matter how young they are. Nowadays children's mindset is growing

day by day of course via phone moreover we cannot manage it. Furthermore, they need try to look care their children however after children might feel better with parents. Some children are very critically unattractive but they have not full pf energy. Due to some problems. When you praise your child affect you are reinforcing the idea that hardworking and persevere are valuable qualities. I know every child can improve their mind vice versa our future will not be powerful. Many scientists try to powerful in this way because they would be regularly teacher for little children. However, we can be struggle to be best teacher for growing adults. As a child, we don't learn more and more skills a professor of child development at Oakton college in the abroad notes that working mothers aren't necessarily absent from the home . Now there is not inaccessible in the public and developing country. In my mind teenagers must be best between peers. If they sharply to everything they can manage their self-esteem. Now child's thought they will manage their own time and can personal worldwide generations their children will not well between others. It is not impossible we have not alternate idea about it. Children must do it likely convince it. Of course, we have spontaneously sides but every time we try to change it in their time we can help own idea and children too. Let them be social. Moreover, every children can afford to give more quality time and attention this situation can help improve self-esteem. I expect every parent's children should know about it.

This often leads to increased independence can lead to the child being more confident. Here are many suggestions for preparing from child. The fact is that 93 percent children tend to only phone and laptops maybe online games . Even though their parents limit or ban internet access. The internet can effete and they do not know how to manage their body and mind. It may seem like a foreign territory, but it is imperative that parents talk to their children about social media. After that, Younger children don't teach their parents and teachers because they thinks only online games or plays. Teach them that everything that they put online is there forever. Here are some tips on how to give children monitored access to the internet.

- spend time with your children online.
- ask to see their Facebook page, their Instagrams, and Twitter feed.
- Let them be social. Children choose their lifestyle. Find ways for your child to socialize such as play groups sports or outdoors.
- Welcome challenges. Children learn to do a variety of things for themselves thought they will need your help for some things.
- Alone time is also useful. Don't worry from this situation much about a child who is content to keep himself. Time spent alone contributions to personality development and designing making skills.

I always believe what is appropriate for one family may not for another. Children can improve their health and well-being.

CONCLUSION

Taking all into consideration, even though as a child people's brain don't work actively and enchanting because mostly people tend to do any bad works for their time than child. Children love more practical and softly information for environment or publications.

Encourage your children to pause and think about their progress both academically and personally. Therefore, every child want to seek any kind of information and crucial database we can achieve every successful thing above our futures child. They demanded a lot of information from us we need to give more and more datum as Kenneth Willer said that. Early school start times can be harmful to the heart of adolescent. Actually, your child develops a growing mindset.

REFERENCE:

1. <https://www.raisesmartkid.com/all-ages/1-articles/1-how-to-raise-a-smart-kid-a-short-guide>
2. <https://children-learning-reading-review.com>
3. <https://simplyrootedfamily.com/2019/10/29/raising-smart-kids>

TEACHING ENGLISH IN KINDERGARTEN

Zuxra Shodmonova

Abstract: *This article offers records about the intensive strategies of educating English in academic institutions, the use of a overseas language in academic institutions for younger teenagers in revolutionary ways. In particular, it is one of the basic duties of a pedagogue amongst several contemporary methods and styles in teaching English.*

Key words: *foreign language, method, present day methods, revolutionary methods after our country received independence, the attention to instructing overseas languages increased in our country.*

There is a cause for this, of course, gaining knowledge of the languages of economically and culturally developed countries is the major factor in obtaining the achievements of world science and development. Language learning is additionally age related. According to psychologists, youngsters analyze faster and simpler than adults, and the until now language studying begins, the less complicated it is to gather language skills. The language now not be an obligation to the students, but serve as a foundation for their future knowledge the use of exciting video games and innovative methods. Another reason to decide upon an early age for teaching a overseas language is that the younger the child, the smaller the vocabulary in the nearby language, but at the identical time, his want for speech is less. Further expansion of the network of the academic system, use of contemporary and fine methods of instructing youth and provision of pre-school educational establishments with certified personnel are critical to put together children for school education. which include the undertaking of modern-day pedagogy is to search and create complex and unique techniques that have a harmonious impact on all areas of toddler development. This requires teaching using quite a few wonderful methods. We will consider these methods below. While writing out verb conjugation tables twenty instances over is an high quality approach for adults to learn, you'll be hard-pressed to get first graders to take a seat nonetheless long ample to do the same. Likewise, encouraging your enterprise English class made of authorities and university college students to sit in a circle and clap along to a music about colorations would increase a total lot of eyebrows. Good luck getting a 50-year-old businessman to play Simon Says willingly. Grooming the spongy minds of kiddos to take in the wonders of English takes a whole lot of patience and creativity. If you've taken language lessons both as a baby and adult, you'll recognize how vastly unique your instructions would possibly have been. Knowing how to instruct English to younger inexperienced persons is a whole different ball game. Although teaching kindergarten-aged college students can be one of the hardest age groups to teach, it can be extraordinarily rewarding. You are introducing them to English at a young age and you really have the opportunity to structure their preliminary English learning. You can also make mastering English in reality exciting with some splendid preschool English games. And at this age, enjoyable is the nice way to learn. If getting them to take a seat nonetheless is too difficult, why no longer flip that power into doing fun things to do and the usage of

some of the excellent ESL video games for Kindergarten children? As we're certain you're well aware, younger youngsters have brief attention spans. They frequently can't continue to be centered on one undertaking for a long time. This ability mixing it up with as many things to do as you perchance can is the most wonderful way to preserve their brains active. Using your creativeness to maintain kindergarten adolescents amused is the satisfactory skill you will ever analyze as an ESL kindergarten teacher. First, children ought to recognize wonderful phonemes in the speech stream, and apprehend that these sounds can be represented through letters. Next, they ought to apprehend that letter sounds mixture to form words, and that phrases mix to structure sentences. Understanding English opens up a wealth of cultural insights, allowing access to a widespread array of books, music, movies, and net content. Bilingualism equals control. Being bilingual means having complete command of two languages, supplying tremendous cognitive and social advantages

Teaching a overseas language to younger children is very difficult and responsible. In kindergarten, adolescents find out that sounds and letters can be combined to make words, phrases can be put collectively to make sentences and that sentences can be written down for us to read. Students also examine to hear carefully to stories, poems and informational books and to read frequent words and simple books. Teaching them a language have to never start with grammar. The following methods can be used to instruct young people English in a significant and interesting way

1. Turn lessons into songs Every English learner, both native and not, is acquainted with, at the very least, one classic jingle. Yes, the ABCs are what we turn to for a reminder of what letter comes after Q. Although the center part (something about eliiemenopee?) requires a bit greater talent power, the track offers English audio system a comfy reference point for all their alphabetical needs. Turning vocab, grammar, and dialogues into catchy tunes is a terrific technique for educating English to younger learners. If you're reviewing common material, try turning to YouTube to see if there's already a suitable track out there.

2. Create visible diagrams to illustrate new vocabulary Head, shoulders, knees, and toes. These are a whole lot simpler to factor out on a smiling stick man than to write out in a vocabulary list. Visual units grant a double whammy, too. Students can enjoy coloring or even adding on to pictures, whilst additionally absorbing what the new phrases they are mastering appear like. Highlighting, underlining, and circling are all frequent visual hints adults use to recall snippets of information. Creating visible diagrams is the same basic idea, so that the little ones can begin to visualize what English looks like. As a bonus, college students can greater without problems hit upon getting to know aids with distinct colours and illustrations among their folders of messy papers.

3. Encourage mnemonic units to memorize grammar rules Please Excuse My Dear Aunt Sally, or PEMDAS, is a famous mnemonic gadget for recalling the order of operations in math. When it comes to instructing English to children, reminiscence aids make it less complicated to remember hard-to-spell phrases or complex grammar points. Whether that ability developing a mnemonic system in students' native languages or breaking it down into easier English words, the goal stays the same: better memory! A beneficial mnemonic for all stages of English novices is "-i before -e, without after c". Once you can get your

college students to recite that phrase on command, assume those pesky i/e spelling errors to poof away! (If all else fails, turn to quintessential ESL assets to achieve even greater insight on how to instruct English to children

4. Weave in spontaneous or regular dialogues at some stage in the lesson. What did you do this weekend? By kicking off type with an expected question, you can get your college students thinking about what they'll say lengthy earlier than classification even starts. Natural communicate also introduces students to daily vocabulary relevant to their very own lives and interests. If you're working with a class, instead than a single student, you can additionally sprinkle in some facet conversations with college students as they work diligently on differentiating between I and me. Ask what's for lunch, how the remaining soccer sport went, or anything at all that gets them excited to share.

5. Repetition and immersion. When you use games, songs, and memories to educate ESL to your preschool students, count number on absorption by means of repetition. The more they hear and journey the vocabulary you teach, the greater in all likelihood they will study it. But who wants to take a seat in a category truly repeating phrases and what they mean? Certainly now not three to five-year-olds. You will quickly have a study room of unruly teenagers who are now not mastering a thing. On the contrary, if you engage them in a game, song, or story, they will recognize and use the language surely from the exposure. Feel free to check out my e book of enjoyable games to make teaching English at kindergarten more fun.

6. Children analyze the language higher if the teacher can create an environment appropriate for the subject. For example, matters like journeying cooking doing sports kitchen. On the difficulty of travel, the teacher organizes a time out somewhere, goes someplace and teaches words associated to that place, or on the subject matter of kitchen, brings kitchen tools and dishes and creates a kitchen environment for this child

7. Get out of the classroom. If you're a first-time English teacher, the concept of main children out into the big, broad world and backyard the safe classroom walls can also sound like a catastrophe waiting to happen. But if you're instructing English to young learners in-person and have permission to do so, take the kiddos out on a stroll. The trade in scenery opens up a whole new field of conditions to practice new vocabulary in its herbal habitat.

in conclusion, language instructing to young children is no longer an obligation, but as a substitute an fascinating activity. Lessons the usage of a number of nice strategies can serve as a foundation for their future knowledge. it is necessary to explain to young people how vital it is to learn a foreign language through natural conditions. It is wonderful to use current strategies and methods to improve their foreign language skills.

USED LICTURE:

1. Zimnyaya I.A Psychology of teaching foreign at school. 1991-219-p
2. Rozikova Z. T. Kichik yoshdagi bolalarga ingliz tilini oqitish metodlari.
3. Yo'ldasheva. D. A. Kichik yoshdagi bolalarga ingliz to'rgarishning innavatsion usullari. 2017-138-p

4. Sapayeva. O'. B Maktablarda ingliz tili fanini o'qitishda intensive usullar. 2023-564-

P

5 Zubaydova Nilufar Nematillaeva , Learning English with phrases (2019).

6. Zubaydova Nilufar Nimatillaeva, The importance of teaching vocabulary (2019)

7. Rustamova Adash . The main concepts of teaching English in kindergarten .201

UO'K 94(575.171)1936/2020:654.19

XORAZM VILOYATI TELERADIOKOMPANIYASINING TASHKIL TOPISHI
VA MUSTAQILLIK YILLARIDAGI FAOLIYATI

Abdullayev Jasurbek Raximboy o'g'li
Xorazm Ma'mun akademiyasi Tayanch doktorant

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Xorazm viloyati televideniyasining mustaqillik yillaridagi faoliyati va uni taokimillashtirish bo'yicha davlat siyosatiga doir tahlillar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *televideniye, radio, radioeshittirish, kanal, Xorazm televideniyasi, yangi bino.*

Аннотация: *В данной статье анализируется деятельность Хорезмского областного телевидения в годы независимости и государственная политика по ее продвижению.*

Ключевые слова: *телевидение, радио, радиовещание, канал, Хорезм ТВ, новое здание.*

Annotation: *This article analyzes the activities of Khorezm region television in the years of independence and the state policy on its improvement.*

Keywords: *television, radio, broadcasting, channel, Khorezm television, new building.*

KIRISH

Bugungi kunda ommaviy axborot vositalari bozorida turli xil tomoshabinlar, shu jumladan o'spirinlar tomonidan qabul qilinadigan katta ma'lumot oqimi mavjud. Ammo zamonaviy yoshlar televizion eshittirishlarga qiziqishadimi? Televizorning kelajagi bormi yoki u tez orada Internetga almashtiriladimi? Bugungi kunda ushbu savollar juda muhim, chunki bir muncha vaqt o'tgach televizor talab qilinmasligi mumkinli haqida ayrim olimlarni fikrlarini eshitmoqdamiz. Yuqoridagi masalalar bizning ishimizning dolzarbligini belgilaydi.

Asosiy qism. Xorazm televideniyasi ilk bor 1961-yil 31-dekabr kuni efirga chiqqan. Dastlabki teleminoraning balandligi 30 metrcha bo'lib, TRSA – 56 rusumli 100 vatt quvvatga ega teleuzatgich yordamida televizion signallar Urganch shahri va uning yaqin atrofidagi tumanlarga tarqatilgan.

Urganch Okrug partiya qo'mitasining 1936-yil 3-yanvardagi qaroriga muvofiq, Okrugda radio qo'mitasi tuzilib. 221,922 so'mdan iborat smetasi tasdiqlandi. Birinchi eshittirish 15-yanvardan boshlanib, har kuni 2 soat davom qiladi. Fevral oyidan boshlab, har kuni mahalliy eshittirish 3-4 soatga uzaytirildi. Radioda Okrug teatrining eng yaxshi musiqashunoslari va xushovoz ashulachilari doimiy qatnashib turadilar. Har kuni konsert nomerlari beriladi. Istagan (havaskor) ashulachilar, o'zlarining ashulalari bilan qatnasha oladilar. Shuning uchun radio qo'mitaning smetasida maxsus mablag' ajratilgan. (ajratilgan ashula uchun har soatiga 80 so'm pul to'lanadi). Eshittirish Urganchdan Xivaga, Xiva orqali butun shaxarga tarqatiladi [1].

1962-yil iyul oyida Urganch telemarkazi ish boshladi. Shundan so`ng televideniya yangiliklar, konsert dasturlari va telespektakllarni jonli efirga uzatish yo`lga qo`yildi. Shu yili telemarkaz yonida yangi zamonaviy teleminora qurilishi boshlandi. 1963-yilda balandligi 150 metr bo`lgan teleminora ishga tushgach, Xorazm televideniya dasturlarini Xorazm viloyati, Qoraqalpog`iston Respublikasining janubiy tumanlari va Turkmaniston Respublikasining Toshhovuz viloyati aholisi tomosha qilish imkoniyatiga ega bo`ldi. 1963-yil 1-yanvardan Xorazm televideniya dasturining kunlik efir hajmi haftaning besh kuni 3 soatdan, yakshanba va bayram kunlari 2 soatdan etib belgilandi. Mustaqillik yillarida Xorazm televideniya dasturida ham tub o`zgarishlar ro`y berdi. Mahalliy byudjet mablag`lari hisobiga «Panasonis» rusumli yarim professional kameralar va montaj uskunalari xarid qilinib, ko`rsatuvlarni tayyorlashda keng imkoniyatlar ochildi [2].

Xorazm radio eshittirishlari 1936-yilda, viloyat televideniya dasturlari esa 1961-yildan efirga uzatila boshlagan,- deydi Xorazm viloyat teleradiokompaniyasi direktori, O`zbekiston Jurnalistlari ijodiy uyushmasi viloyat bo`limi rahbari O`tkirbek Matqurbonov. Jamoa yillar mobaynida eski binoda, qiyin sharoitda faoliyat yuritib keldi. Yangi binodagi uchta studiya, teleradio dasturlarini yozib olish, montaj qilish, efirga uzatish hamda arxiv xonalari efir sifati va hajmini yanada oshirishga imkon beradi. Loyiha ikkinchi bosqichi kelgusi yilga mo`ljallangan bo`lib, bunda teleradiokompaniyaning texnik jihozlarini to`la yangilash ko`zda tutilgan.

Istiqlol yillarida pochta xizmati bilan bir qatorda viloyat radio va televideniya xam yangi rivojlanish bosqichiga ko`tarildi. Radioda dastlab eshittirishlar to`g`ridan to`g`ri efirga uzatilib, joylardagi radiokarnaylar orqali tinglab borilgan bo`lsa, yangi imkoniyatlar ko`paydi [3].

2005 – 2007 yilda Xorazm viloyati teleradiokompaniyasi «Siemens» firmasi (Germaniya) ning zamonaviy televizion uskunalari bilan jihozlandi. Yangi texnika va texnologiyalarning bosqichma-bosqich kirib kelishi ijodiy imkoniyatlarning kengayishiga, mazmunan chuqur, shaklan mukammal ko`rsatuvlar, yangi tok-shou, televiktorina hamda teleo`yinlarning yaratilishiga zamin bo`ldi. 2013-yil 20-apreldan Xorazm televideniya dasturlari analog format bilan bir paytda raqamli formatda efirga tarqatila boshlandi. Efir sifati keskin yaxshilanib, qamrovi kengaydi. Yangi zamonaviy videokameralar sotib olindi va ichki imkoniyatlar hisobiga ko`chma televizion stansiya (mini KTS) ishga tushirildi. Televideniyaning efir soati kuniga 18 soatni tashkil etadi. Qamrovi esa Xorazm viloyati hududi, Qoraqalpog`iston Respublikasining Beruniy, To`rtko`l, Ellikqal'a tumani, Turkmaniston Respublikasining Toshxovuz viloyati chegarasini tashkil etadi [2].

Xorazm televideniya 2009-yildan alohida kanalga, alohida 1 kilovattlik teleuzatgichga ega bo`ldi va natijada kuniga 1 soat 20 daqiqa hajmdagi efirdan 16 soatlik ko`rsatuvlar bilan efirga chiqishga erishildi. Ko`rsatuvlar nafaqat hajm jihatdan, balki mazmun va mavzu jihatidan ham kengayib, yuqori texnik sifati ega bo`ldi. Shuni alohida ta`kidlash joizki, Xorazm viloyati teleradiokompaniyasining mustaqillik yillarida amalga oshirgan faoliyati to`g`risida aniq ma`lumotlarni mahalliy manbalardan, masalan, viloyat ommaviy axborot vositalarining rasmiy veb-sayti yoki mahalliy axborot vositalaridan olish mumkin. Mazkur manbalar viloyat teleradiokompaniyasida amalga oshirilayotgan aniq

tashabbuslar, ko'rsatuvlar va o'zgarishlar haqida yanada dolzarb va batafsil ma'lumotlarni taqdim etadi.

Mustaqillik yillarida O'zbekistonning Xorazm viloyatida televideniya va radio sohasi sezilarli darajada rivojlandi. Mustaqillikning ilk yillari (1991-2000): O'zbekiston 1991-yilda mustaqillikka erishgach, Xorazm viloyatida mahalliy teleradiostansiyalar tashkil etilganiga guvoh bo'ldi. Bu stansiyalar dastlab mahalliy aholiga yangiliklar, madaniy dasturlar va ko'ngilochar kontentlarni efirga uzatishga qaratilgan edi. Radioeshittirish uchun infratuzilma, jumladan, uzatish minoralari va studiyalar televideniya va radio signallarining qamrovini kengaytirish uchun ishlab chiqilgan.

Raqamli radioeshittirishga o'tish (2000-yillar): 2000-yillarning boshida Xorazm viloyatida radioeshittirishning analog texnologiyasidan raqamli teleeshittirish texnologiyasiga o'tish jarayoni sodir bo'ldi. Bu signal sifatini yaxshilash, kanal sig'imini oshirish, yuqori aniqlikdagi televizor (HDTV) va raqamli radio kabi yangi xizmatlarni joriy etish imkonini berdi. Raqamlashtirish jarayoni tomoshabinlar uchun ko'rish va tinglash tajribasini yaxshilashga qaratilgan. Dasturlashning diversifikatsiyasi: Televideniye va radio sohasi yetuklashgani sari Xorazm viloyatida ko'rsatuvlar xilma-xilligi kuzatildi. Televideniylar yangiliklar, hujjatli filmlar, tok-shoular, dramalar, madaniy dasturlar va ma'rifiy ko'rsatuvlarni o'z ichiga olgan kengroq kontentni tayyorlab, efirga uzata boshladilar. Radiostansiyalar ham o'z dasturlarini musiqa, tok-shou va yangiliklar ko'rsatuvlari bilan kengaytirildi.

Qayd etish joizki, mustaqillik yillarida Xorazm viloyati televideniya va radiosi tarixining o'ziga xos tafsilotlari va muhim bosqichlarini mahalliy manbalardan, masalan, viloyat ommaviy axborot vositalarining arxivlari, mahalliy axborot vositalari yoki ushbu sohaga oid rasmiy hujjatlardan olish mumkin.

Mustaqillik yillarida O'zbekistonning Xorazm viloyatidagi televideniya va radio faoliyati boshqa hududlardan ajralib turadigan o'ziga xos xususiyatlarni namoyon etdi. Bu erda ba'zi diqqatga sazovor xususiyatlar mavjud:

Mahalliy madaniy yo'nalish: Xorazm viloyati teleradiokompaniyasida viloyatning noyob madaniy merosini targ'ib qilish va asrab-avaylashga katta e'tibor qaratilgan. Ular an'anaviy musiqa, raqs, hunarmandchilik va Xorazm viloyatiga xos bo'lgan boshqa madaniy tadbirlarni namoyish etishga bag'ishlangan dasturlarga ega. Mahalliy madaniyatga bo'lgan bunday e'tibor mahalliy aholida o'ziga xoslik va g'urur tuyg'usini rivojlantirishga yordam beradi.

Mintaqaviy yangiliklar yoritilishi: Xorazm viloyati teleradiostansiyalari mahalliy yangiliklar va voqealarni har tomonlama yoritishga ustuvor ahamiyat qaratgan. Ular Xorazm viloyati aholisining mintaqaviy o'zgarishlar, jumladan, mahalliy siyosat, iqtisodiyot, ijtimoiy muammolar va jamiyatdagi voqealar haqidagi so'nggi ma'lumotlardan foydalanishini ta'minlaydi. Ushbu mahalliyashtirilgan yangiliklar aholini xabardor qilish va ularning yaqin atrofi bilan shug'ullanishiga yordam beradi.

Tarbiyaviy tashabbuslar: Xorazm viloyatida televideniya va radio faoliyati ta'lim va bilimlarni tarqatishda muhim rol o'ynadi. Ular fan, tarix, til va madaniyat kabi keng ko'lamli fanlarni qamrab oluvchi ta'lim dasturlarini ishlab chiqdilar. Ushbu dasturlar

tomoshabinlar va tinglovchilar o'rtasida o'rganish imkoniyatlarini taqdim etish va intellektual rivojlanishni rag'batlantirishga qaratilgan.

Jamiyat ishtiroki: Xorazm viloyati televideniyesi va radiosi turli tashabbuslar orqali mahalliy jamoatchilik bilan faol hamkorlik qildi. Ular ko'pincha jamoat tadbirlarini tashkil qiladi va targ'ib qiladi, muhim ijtimoiy masalalar bo'yicha muhokamalarga yordam beradi va jamiyat a'zolariga o'z tashvishlari va g'oyalarini bildirishi uchun platformalar beradi. Jamiyatga yo'naltirilgan bu yondashuv mahalliy aholi o'rtasida tegishlilik va ishtirok tuyg'usini rivojlantirishga yordam beradi.

Turizmni rivojlantirish: Viloyatning boy tarixiy va madaniy merosini hisobga olgan holda, Xorazm viloyati teleradiokompaniyasi faoliyatida turizmni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratildi. Ular mintaqaning turistik diqqatga sazovor joylari, tarixiy joylari va madaniy diqqatga sazovor joylarini yorituvchi dasturlar va kontent ishlab chiqaradi. Ular Xorazm viloyatining go'zalligi va ahamiyatini namoyish etib, turizmni rivojlantirishga hissa qo'shmoqda va mahalliy iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlamoqda. Bu xususiyatlar istiqloq yillarida Xorazm viloyatida teleradio faoliyati rivoji va o'ziga xosligini ta'minlamoqda.

Natijalar. Mustaqillik yillarida O'zbekistonning Xorazm viloyatida televideniya va radio faoliyatida katta rivoj bo'ldi. Bu yerda quyidagi ba'zi asosiy tadbirlar va o'zgarishlar amalga oshirildi.

Birinchidan, radioeshittirishning kengayishi: O'zbekistonda mustaqil media sektorining o'sishi bilan Xorazm viloyati teleradiokompaniyasi o'zining eshittirish imkoniyatlarini kengaytirdi. Ular tomoshabinlarga turli xil dasturlarni taqdim etish uchun kanallar va radiochastotalar sonini ko'paytirdilar.

Ikkinchidan, mahalliy yangiliklar va axborotlar: Xorazm viloyati teleradiostansiyalari mahalliy yangiliklar va ma'lumotlarni viloyat aholisiga yetkazishga asosiy e'tiborni qaratdi.

Uchinchidan, madaniy merosni asrash: Xorazm viloyati televideniyesi va radiosi viloyat madaniy merosini asrab-avaylash va targ'ib qilishda muhim rol o'ynadi. Ular an'anaviy musiqa, raqs, hunarmandchilik va boshqa madaniy tadbirlarni namoyish etuvchi dasturlar ishlab chiqdilar va efirga uzatdilar. Bu Xorazm viloyatining o'ziga xos madaniy an'analarini asrab-avaylash va kelajak avlodlarga yetkazishga xizmat qilmoqda.

To'rtinchidan, ma'rifat va ma'rifat: Xorazm viloyatida televideniya va radiodan aholi o'rtasida ma'rifat va ongni oshirish vositasi sifatida foydalanilgan. Tomoshabinlarni xabardor qilish va tarbiyalash maqsadida turli fanlar, jumladan, fan, tarix va tilga oid o'quv dasturlari efirga uzatiladi.

Beshinchidan, ko'ngilochar va hordiq: Xorazm viloyati televideniyesi va radiosi ham tomoshabinlar qiziqishini qondirish maqsadida ko'ngilochar dasturlarni taqdim etadi.

Xulosa. Xorazm viloyati televideniya faoliyatining mustaqillik yillaridagi faoliyati e'tirofqa sazovor bo'ldi. Sababi uning funksional jihatdan olib qaraydigan bo'lsak qamrovi ortdi va yangiliklar bilan birga televideniya faoliyatida tizimlilik va mazmunan boyish kirib keldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. “Inqilob quyoshi “ 1936-yil I-V oy. N; 1 – 123 sonlari. 121 bet. Radio qo'mita ish boshladi.1936-yil 18-yanvar. N;14 (2207). Delogo 14-betga tikilgan.
2. O'zbekiston milliy teleradiokompaniyasi zamon bilan hamqadam. Toshkent 2016-yil 172-bet.
3. Xorazm voxasida aloqa tizimi tarixi (1873-2018) Yusupov Izzat Sulstonovich Avtoreferat Toshkent 2020-yil 35-bet.

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH A COLOR NAMING COMPONENT AS A
MEANS OF REFLECTING THE SELF-CONSCIOUSNESS OF THE ENGLISH
PEOPLE

Turdiyeva Hikoyat
Yo'ldoshova Sarvinoz

Student of Termez state university faculty of foreign philology

Babaqulov Oydin

Scientific advisor, teacher of Termez State University

Annotation: *In this article, it is explained the phrasal verb unit, which is part of the color name, through the expression of self-awareness and attitude in English. This article presents an analysis of the work of a famous British author and the equivalence of color combinations taken from original dictionaries and reference books. Readers will not only discover new phrases, but also learn the symbolic meaning of color and some features of the English language.*

Keywords: *phraseological unit; concept; colour perception; symbolism*

The relevance of this topic is due to the fact that the study of phraseological units is a necessary link in the process of mastering a foreign language, since their use eliminates the need to use additional words, makes speech more vivid and figurative, helps to understand the national culture of the country of the language being studied. It should be noted that the topic of the use of color in the language was previously raised in the works of such scientists as Krasnykh V.V. (Ethnopsycholinguistics and linguoculturology, 2001), Alimpieva R.V. (Color images as a means of expressing anthropocentricity in the literary texts of Adam Mickiewicz and, 2005), Vasilevich A.P. (Etymology of color names as a mirror of national and cultural consciousness, 2007), Vendina T.I. (Semantic-symbolic paradigm of color in the context of word formation, 2000) and Frumkina R. M.

(Color, meaning, similarity, 1984). However, despite such a variety of works, this problem remains relevant for study, since many of its aspects are still not disclosed. There are over 15 thousand phraseological units in the English language, and there are special dictionaries for them, where phraseological units are classified by topic. The present work is devoted to one of the topics - phraseological units with color naming components. We analyzed some phraseological units with a pronounced color naming component. This group includes lexemes that contain the following concepts: black, blue, red, white, brown, green, gray, pink, purple, yellow. Let us consider the frequency of use of these phraseological units in English works of three completely different genres: in the novel *The Teacher* (1857) by Charlotte Brontë, in the detective story *The Sign of the Four* (1890) by Arthur Conan Doyle, and in the comedy "Three Men in a Boat, Not Counting the Dog" (1889) by writer Jerome Klapka Jerome. We chose the listed works, since they were all created in the same period - during the transition of the romantic literary direction to the realistic one (19th century). All three works are classical and programmatic for learning English. The most important criterion for selecting works is their assignment to different

genres, which helped us to make the most accurate conclusion about the frequency of use of "colored" expressions in English literature. In the work of Arthur Conan Doyle "The Sign of Four" there are nine phraseological units with the concept of black. In the novel "Teacher" "black" phraseological units appear five times. In the comedy "Three in a boat, not counting the dog" there are only two phraseological units with a black designation. Black color symbolizes evil, grief and misfortune. Among the phraseological units with the black color element, the group denoting the negative emotional states of a person predominates. For example, in the detective story "The Sign of Four" we meet such phraseological units as: "fits of the blackest depression", "as black as thunder", in the comedy "Three in a Boat": "was black in the face". Black phraseological units describe the appearance of people, objects, for example, in the novel "Teacher": "raven-black hair", "flash in his black eye", or in the comedy "Three Men in a Boat": "the black gentleman". As for the red color, its interpretations are also diverse. In the detective story The Sign of Four, the concept red occurs four times, in the comedy Three Men in a Boat three times, and in the novel The Teacher there are two red expressions. These phraseological units denote feelings and emotions, for example, in the detective story "The Sign of Four": "roars himself red in the face", "it was a red light"; "Three in a boat": "he laughed until his ears were quite red" or the appearance of a person, as in the novel "Teacher": "her hair was red - quite red." The third place in the total number of color phraseological units is occupied by white. In Conan Doyle's detective story, there are seven PUs with a white component. There are two "white" expressions in Charlotte Brontë's work. In Jerome K. Jerome's comedy, there were no phraseological units with a white component. White color symbolizes not only purity and innocence, but also negative character traits, as in the detective story "The Sign of Four": "white feather in the side". The white color is also used in the meaning of "pale": "her face grew white to the lips", "she turned so white that I feared she was about to faint", "Morstan had turned deadly white" ("Sign of the Four"). As can be seen from the examples, white phraseological units can describe appearance or character: "Sign of four" - "a heap of white hair", "Teacher" - "I am no Oriental; white necks, carmine lips", "that made a perfect white demon of her". Gray is neutral. In "The Sign of Four" we find three "gray" examples. In the novel "The Teacher" - two. But in the comedy "Three Men in a Boat" there are no phraseological units with a gray component. More often, "gray" phraseological units denote old age, gray hair: - "overhung by long gray sidewhiskers", "curly hair was thickly shot with gray" ("Sign of the Four"), "the hair grown grey", "her gray hair strangely disheveled" ("Teacher"). In fifth place in terms of the number of uses is the blue concept. Blue has similar symbolic meanings to black. It was considered mourning in ancient Egypt and South Africa. In English, blue is most often associated with longing: "softened by a mild melancholy blue eye", "I saw it all blue" ("Teacher"). This color also symbolizes constancy and nobility. In the work of Jerome K. Jerome, the "blue" idiom is used once: "the "old blue" that we hang about our walls were common every day." In the detective story "The Sign of the Four", expressions with the blue concept do not occur. "Green" and "brown" expressions shared the sixth place in terms of frequency of use as part of color phraseological units. In ancient times, brown was given a negative meaning. It is considered a symbol of despondency and depression. Most often, this concept is used in phraseological units that describe the appearance of people or

objects, such as in the work of Jerome K. Jerome: "to light a bit of brown paper", or in the description of a gloomy and dirty environment: "rain-drops falling on its brown and sluggish waters" or: "brown, heavy clouds were drifting across the sky" ("The Sign of the Four"). Green is associated with nature, freshness: "Three in a boat" "George suggested meat, tomatoes and green stuff." We find two "green" phraseological units in the work of Charlotte Bronte: "get a glimpse of the green region", "a lane as green as the lawn". Yellow means modesty, cowardice, an example of which we see in the novel "The Teacher": "Madame Pelet was meagre and yellow", and also describes objects and phenomena: "The Sign of the Four" "make after that launch with the yellow light". Purple is the color of royalty and supreme beauty. Only one phraseological unit with the concept of purple appears in the work of Charlotte Bronte: "I saw the purple light of love". Pink colour wasn't met in any mentioned work. This color symbolizes tenderness and lightness. Pink is present in a few English phraseological expressions, denoting a positive emotional state: (be in the pink, to be tickled pink) or speaking in the meaning of "top of perfection": (the pink of perfection). Thus, each color has a certain symbolism. As can be seen from our study, phraseological units are a kind of mirror that reflects the distinctive features and characteristics of a particular nation.

USED LITERATURE:

- 1.Collins Cobuild Idioms Dictionary. London: Harper Collins Publishers Ltd., 1997. - 501 p.
- 2.Oxford Idioms Dictionary for Learners of English / edited by Dilys Parkinson, Ben Francis. – Oxford: Oxford University Press, 2009.
- 3.Vinogradov VV Lexicology and lexicography: selected works / VV Vinogradov. – M.: Nauka, 1977. – 312p.
- 4.Kunin A.V. English-Russian phraseological dictionary / A.V. Kunin. –M.: Rus. yaz., 1984. - 942 p.
- 5.Kunin A.V. Phraseology course of modern English. M., 1967 - 381s.
- 6.Petrenko V.F., Kucherenko V.V. Relationship between emotion and color. - Vestn. Moscow un-ta -1988. - No. 3 -70-78 p.
- 7.Smirnitsky A.I. Lexicology of the English language. - M.: Foreign Literature, 1956 - 212p.
- 8.Sukharev V.A. Psychology of peoples and nations / V.A. Sukharev, M.V. Sukharev. - D.: Stalker, 1997. - 400 p

TEACHING ENGLISH FOR YOUNGS LEARNER

Yeremeeva Milana

Student of Termez state university faculty of foreign philology

Abstract: *this scientific research is dedicated to helping students learn and teach more effectively by paying attention to the inner mental world of the student, after which classroom activities and teacher decisions affect children's learning. 'focuses on understanding how learning can create or limit opportunities. This article discussed the purpose of teaching English to young students, issues of development of the educational system of Uzbekistan. This article also deals with foreign language acquisition and learning by young children in the early stages of the school system. Although there are many unorganized theories, ideas, models and proposals on how to teach modern languages to young children, we focus on research studies that have made significant contributions to this field of research*

Keywords: *foreign language; language teaching; early foreign language learning, young learners, modern languages,*

INTRODUCTION

Ever since I am a student, the education system of Uzbekistan has been promoting the science of foreign languages. At that time, students began to learn their first foreign language in the 5th grade. Currently, the first compulsory foreign language is introduced in the national curriculum from the 1st grade, i.e. at the age of 7. All public school English teachers must follow a common national curriculum developed by the Ministry of Education. They can use the textbooks approved by the ministry for free, any textbook that suits their needs or student profile. Students are evaluated based on common criteria; therefore, at the end of each school year, they must be assessed according to the competencies specified in the national curriculum. English is chosen as the first or second compulsory foreign language in Uzbek schools. If students start learning English in primary school, they usually have the same specialist teacher from Year 1 to Year 5, until they complete the first stage of secondary school. In primary and secondary school years, 2, maximum 3 hours per week are allocated to foreign language subjects to expand or improve linguistic competences. Some classrooms have separate desks; others have tables for two or three children. There is a blackboard and a teacher's desk in front of each of them. Two classes of children are divided in each class, as elementary school students study in the morning, and high school students study in the afternoon. All teachers have a CD player, a blackboard, and a laptop. The school management decided to take English as the first foreign language. During the academic year, the committee organizes special events such as open classes and presentations of new educational materials. Every semester we hold meetings with all English teachers in the region to discuss issues such as effective planning or teaching methods and materials. The environment for children is conducive to learning English. Their families encourage them to learn a language because they believe it is useful to know a global language, or they have older relatives who learn English. It's also

important to listen to a lot of modern international and English music, and dance songs these days are in English, so kids know what the lyrics mean. In addition, most of the students of this class have personal computers and Internet connection at home. Thus, they are exposed to a lot of information or games in English

Main part: When choosing a teaching strategy, the interests and age of young learners should be taken into account. More activities can be used to make the lesson more fun and interesting. Teaching English to young learners includes singing, games, presentation practice and production, drill demonstration, storytelling, reading aloud and dictation. The best teaching technique. were games, demonstration and presentation practice and production made by the teachers. A number of principles can inform the following approaches to teaching young learners.1. Build learning around activity and physical movement. Connect language learning with physical activity, have children make things, draw pictures, complete puzzles, label pictures, match words and pictures, play games, perform actions in response to instructions and use hands, gestures help them to use and hear English when doing things and other activities. ears. Teachers often use TPR activities (activities based on the technique known as linking language with actions, called total physical response). Many listening activities for young children use this principle, for example, children listen and respond to commands (for example, "sit", "turn", "touch the nose"), listen and choose a picture, listen and painting. or listen and number the sequence of actions in the picture. Similarly, speaking activities with young learners can include the use of songs, dialogues, chants and fixed expressions that students can practice in different situations.2. Build lessons around related activities. Because young learners have limited attention spans, it is important to include several short activities in the lesson and move quickly from one activity to the next. Training lasting five to ten minutes is the most successful. A balance between the following types of activities is often beneficial: Quiet/noisy activities. Different skills: listening, speaking, reading / writing Individual work / pair / group work / whole class activity. Teacher-student/student-student activity. 3. Building lessons around tasks. A task is a meaning-oriented activity that requires students to use available linguistic resources to complete a task, such as drawing a picture from verbal instructions or working in pairs or groups to complete a story and a series of pictures serialization. The main characteristics of classroom tasks for young language learners are: They have coherence and unity for students (in terms of topic, activity and/or outcome). They have specific goals for language learning. They actively engage the reader.4. Provision of scaffolding Scaffolding refers to how a child learns through collaboration with a more knowledgeable partner (parent, classmate, teacher). When children work collaboratively on tasks (such as sequencing the pictures in a story, completing a puzzle, or completing an information gap task), more proficient students can often present less qualified students need scaffolding. 5. Involve students in creating resources that support their learning. Students can draw pictures of the characters they hear in the story or make puppets to help them retell the story. They can paint pictures of objects and characters in stories. They can find pictures in magazines related to the subject or topic in the lesson and bring them to class. In my aforementioned elementary classes in Quebec, we did not use a textbook. Using the resources that formed the basis of the course, the children created their

own textbooks as the course progressed. 6. Building lessons around topics. Lessons can be structured around themes or themes such as animals, friends, food or family for very young learners; and for older students, topics can be drawn from other classroom and community topics, such as transportation, country life, travel, and famous people. Theme-based lessons provide continuity throughout the activity and makes it possible to connect English language learning with children's lives. 7. Choose content familiar to children. Teaching can also be based on familiar content from the children's culture, such as stories and events (such as national holidays or cultural practices). As students become more familiar with talking about these topics in their native language, it becomes easier to relate to how they can talk about them in English. 8. Use activities that involve collaboration. Children like to interact with other children, and working with others in pairs or groups rather than staying in their seats and listening to the teacher works best with younger students.

REFERENCES:

1. Brown HD. 2007 Principles of Language Learning and Teaching, Longman 2. Bland, 1 (2015b). Oral storytelling in the primary English classroom. In J. Bland (Ed.). Teaching English to Young Learners. Critical Issues in Language Teaching with 3-12 Year Olds. London: Bloomsbury Academic. 3. Emmer, E. T. & Stough, L. M. (2001). Classroom management: A critical part of educational psychology, with implications for teacher education. *Educational Psychologist*, 36(2), 103-112. 4. Larsen-Freeman D. 2000 Techniques and Principles in Language Teaching (2nd Edition). Oxford. 5. Harbaugh A. G. & Cavanagh, R. F. (2012). Associations between the Classroom. Learning Environment and Student Engagement in Learning 2: A Structural Equation. Modelling Approach. Australian Association for Research in Education (NJ1). 6. Hashemi, M. & Azizinezhad, M. (2011). Teaching English to Children: A Unique, Challenging Experience for Teachers, Effective Teaching Ideas. 7. Philipps, S. (1996). Young Learners. New York Oxford University Press 8. Cameron, L. (2001). Teaching Language to Young Learners. Cambridge: Cambridge University Press.

YANGI O‘ZBEKISTON KONSTITUTSIYASI – EKOLOGIK XAVFSIZLIGIMIZ
KAFOLATI

Dilfuzaxon Ahmedova Mahammadovna

Farg‘ona davlat universiteti, «Ekologiya» kafedrası dotsenti, biologiya fanlari nomzodi

Hafizaxon Turdimatova Sultonali qizi

Farg‘ona davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada, Yangi O‘zbekiston Konstitutsiyasiga ekologiyaga oid normalar kiritilganligi, aholimiz va kelajak avlod uchun tabiatimizni ekologik sof saqlab qolishning konstitutsiyaviy huquq va majburiyatlari, ekologik xavfsizlikni ta‘minlash kafolatlari yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *Konstitutsiya, davlat, jamiyat, huquqiy, hujjat, xalq, tinchlik, totuvlik, islohatlar, ekologiya, muammo, tabiat, atrof-muhit, tabiiy ne‘mat*

Abstract: *In this article, the new Constitution of the Republic of Uzbekistan the introduction of ecological norms, keeping our nature ecologically clean for our population and future generations constitutional rights and obligations to remain, environmental safety guarantees are highlighted.*

Key words: *The constitution, state, society, referendum, foundation, legal, document, people, peace, harmony, reforms, principles, ecology, nature, the environment, natural bounty.*

KIRISH

Globalashuv jarayoni jadal rivojlanib borayotgan bir davrda tabiiy muvozanatni, ya‘ni ekologik holatni yaxshilash, tabiatni muhofaza qilish dunyo miqyosiga ega bo‘lgan muammo bo‘lib qolmoqda. Inson tabiatning bir bo‘lagi. Shuning uchun tabiatni muhofaza qilish, uning boyliklaridan rejali va samarali foydalanish insonlarning muhim vazifalaridan hisoblanadi. Bundan ko‘rinadiki, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ularni kishilar baxt-saodati uchun xizmat qildirish muhim ilmiy va ijtimoiy - iqtisodiy muammo bo‘lib, uni hal etishda, ya‘ni tabiat bilan jamiyat orasidagi munosabatlarni muvofiqlashtirishda inson hayoti uchun va kelajak avlod manfaatlarini ko‘zlab optimallashtirishda tabiiy fanlarning ahamiyati kattadir. Tabiiy boyliklarning xo‘jalik muomalasiga kiritish va ulardan inson ehtiyojiga ko‘proq sarf qilish kuchaygan sari ming yillar davomida barqaror bo‘lib kelgan ekologik muvozanat buzilib, inson bilan tabiat o‘rtasidagi munosabat murakkablashib, joylarda ekologik holat keskinlashib bormoqda.

Ekologik qonunchilikni rivojlantirishda normativ-huquqiy hujjatlarni yagona manbaga birlashtirish, jamiyatda vujudga kelayotgan yangi ekologik munosabatlarni kiritish orqali qonunchilikni mustahkamlash tizimini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish talab etiladi. Shu bilan birga har bir shaxs o‘zining ekologik huquq va majburiyatlarini bilishi, qonunlarga rioya qilishi shart va majbur bo‘lishi lozim.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METIDOLOGIYA

Ekologik muammolarni bartaraf etish borasida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Oliy Majlisga Murojaatnomasida soha vakillari oldiga - atrof-muhitni muhofaza qilish va

ekologik holatni yaxshilashga e'tiborni kuchaytirishimiz kerak - degan vazifani qat'iy belgilab berdi.

Bundan tashqari O'zbekiston Respublikasi Ekologik ta'limni rivojlantirish kontsepsiyasida ta'kidlanganidek, - "Ekologik muammolarning tobora global ahamiyat kasb etib borayotganligi inobatga olinib, so'nggi yillarda muhim ustuvor vazifalar bilan bir qatorda atrof muhit muhofazasi, ekologik madaniyat, ekologik ta'lim-tarbiya, ekologik ma'rifat masalalariga alohida e'tibor berilmoqda. Ekologik ta'limning dolzarbligi mamlakatimiz tabiati, ekotizimlari, atrof muhitni beqarorlik va izdan chiqishdan asrash, aholining ekologik madaniyatini oshirish, ushbu o'ta jiddiy, hayotiy masalalarga aholining barcha qatlamlari, ayniqsa, yoshlar hissa qo'shishi zarurligi bilan belgilangan".

Mamlakatimizda yangi tahrirdagi asosiy Qonuni barcha sohadagi islohotlarni amalga oshirish, yurtimiz ning bugungi yuksak taraqqiyotini ta'minlash, umummilliy hamda umuminsoniy qadriyatlarimizni o'zida mujassam etgan tarixiy hujjatdir

Zero, unda ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan "Inson qadri uchun" g'oyasi hamda "inson - jamiyat - davlat" tamoyili inson qadri ulug'lashga qaratilgani bilan e'tiborga molikdir.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasi davlatchilik, ijtimoiy-siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va sud-huquq sohalarini bundan keyin ham barqaror rivojlantirish uchun mustahkam zamin yaratadi. Ushbu e'tirof O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2023-yil 16-noyabrda imzolagan "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi kuni bayramiga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish to'g'risida"gi farmoyishida alohida ta'kidlab o'tilgan.

MUNOZARA

Mamlakatimiz tarixida birinchi marta Konstitutsiyaga alohida ekologiyaga oid bob kiritildi. Ekologiyaga oid normalar muqaddimadan tortib, inson huquqlariga oid normalarda ham o'z aksini topdi. Amaldagi Konstitutsiyada mavjud normalarga nisbatan ekologiyaga oid normalar qariyb besh barobarga ko'paydi.

Konstitutsiyada har kim qulay atrof-muhitga, uning holati to'g'risidagi ishonchli axborotga ega bo'lish huquqiga egaligi belgilandi. Bu bilan aholimiz va kelajak avlod uchun tabiatimizni ekologik toza saqlab qolishning konstitutsiyaviy, ekologik xavfsiz kafolatlari yaratiladi.

Qayd etish joizki, bugungi kunda xalqimiz tomonidan shahar markazlaridagi qurilishlar bo'yicha ko'plab e'tirozlar bildirilib kelinmoqda.

Yangi Konstitutsiyada shaharsozlik hujjatlari jamoatchilik muhokamasidan majburiy o'tkazilishi shartligi haqidagi konstitutsiyaviy qoidalar kiritilganligi hozirgi sharoitda tobora dolzarb ahamiyat kasb etib borayotgan shaharsozlikka oid masalalarni xalqimiz bilan bamaslahat yechish imkonini beradi.

Yangi Konstitutsiyamizdagi yana bir muhim jihat, davlat barqaror rivojlanish prinsipiga muvofiq, atrof-muhitni yaxshilash, tiklash va muhofaza qilish, ekologik muvozanatni saqlash bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish majburiyatini o'z zimmasiga olgan.

Orolbo'yi mintaqasining ekologik tizimini muhofaza qilish hamda tiklash, mintaqani ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan rivojlantirish yuzasidan davlat tomonidan choralar ko'rilishi Konstitutsiyamizda o'z aksini topgan. Bu esa so'nggi yillarda Orolbo'yi hududida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli amaliy ishlarning izchil davom ettirishning huquqiy kafolatini mustahkamlaydi.

NATIJA

Fuqarolarning atrof-muhitga, tabiiy merosga bo'lgan munosabatlari Konstitutsiyaning 49-, 61-, 62-, 66-, 68-moddalarida o'z ifodasini topgan. Yoshlarning boshqa huquqlari bilan bir qatorda ekologik huquqlari o'rin olgan.

Atrof-muhitni himoya qilish, masalalari Konstitutsiyaning 49-, 66-, 68- va 123-moddalarida berilgan. Konstitutsiyaning 49-moddasida: "Har kim qulay atrof-muhitga, uning holati to'g'risidagi ishonchli axborotga ega bo'lish huquqiga ega. Davlat fuqarolarning ekologik huquqlarini ta'minlash va atrof-muhitga zararli ta'sir ko'rsatilishiga yo'l qo'ymaslik maqsadida shaharsozlik faoliyati sohasida jamoatchilik nazoratini amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratadi" deyiladi.

Fuqarolarning ekologik burchi haqida, 66-moddasida: "Mulkdor o'ziga tegishli bo'lgan mol-mulkka o'z xohishicha egalik qiladi, undan foydalanadi va uni tasarruf etadi. Mol-mulkdan foydalanish atrof-muhitga zarar yetkazmasligi, boshqa shaxslarning, jamiyat va davlatning huquqlarini hamda qonuniy manfaatlarini buzmasligi kerak". Mulkdan foydalanishning ekologik talablari bo'yicha, 68-moddasida: "Yer, yer osti boyliklari, suv, o'simlik va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy zaxiralar umummilliy boylikdir, ulardan oqilona foydalanish zarur va ular davlat muhofazasidadir" deb qayd etiladi. Qomusning 123-moddasida ham atrof-muhitni muhofaza qilishda mahalliy hokimiyat organlarining ekologiya sohasidagi vakolatlari keltirilganligini ko'rish mumkin. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 62-moddasiga muvofiq, fuqarolar atrof-muhitga nisbatan ehtiyotkorona munosabatda bo'lishlari lozim. Ushbu normaning ahamiyati shu bilan belgilanadiki, unda birinchidan, fuqarolarning ekologik burchi konstitutsiyaviy darajada mustahkamlanganligi, ikkinchidan, ekologiya tushunchasining huquqiy mazmunidan kelib chiqib, konstitutsiyaning ushbu moddasi fuqarolarning tabiatni himoya qilish bilan birga tabiiy resurslardan oqilona foydalanish kabi majburiyatlarini ham yuzaga chiqaradi. Bosh qomusimizning 66-moddasi ham oldingi moddaning mantiqiy davomi hisoblanadi, ya'ni har bir mulkdor o'z mulkiga nisbatan o'z ixtiyoricha egalik qilishi, foydalanishi yoki tasarruf etishi mumkin. Bu har bir mulkdorning konstitutsiyaviy huquqi hisoblanadi. Shu bilan birga, mulkdorning mulkidan foydalanishi ekologik muhitga zarar yetkazmasligi lozim. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 68-moddasida ham shu masala o'z aksini topgan. Unda aytiladiki, yer, yer osti boyliklari, suv, o'simlik va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy zaxiralar umummilliy boylik hisoblanadi va ulardan oqilona foydalanish lozim, shu bilan birga, ular davlat muhofazasidadir.

Ma'lumot o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, dunyo tajribasida umummilliy boylik atamasi dunyo tajribasida birinchi marta O'zbekistonda qo'llanilgan bo'lib, unda barcha turdagi mulk shakli nazarda tutiladi. Bundan tushunish mumkinki, barcha tabiiy boyliklar

xalqining mulki hisoblanib, uni O'zbekiston Respublikasi mustaqillikdan so'ng tasarruf eta boshladi.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, O'zbekiston Respublikasi boshqa ko'pgina xorijiy davlatlar tajribasidan kelib chiqqan holda, o'z konstitutsiyasini ekologik normalar bilan to'ldirishga muvaffaq bo'lgan. Bundan tashqari aytishimiz mumkinki, qonun va qonun osti hujjatlar orqali ekologik sohaning huquqiy asoslari mustahkamlangan. Bular bo'yicha normalarning bajarilmasligi tegishli ravishda javobgarlik holatlariga ham sabab bo'lishi mumkin. Ushbu harakatlarni inobatga

olib O'zbekistonni istalgan xorijiy davlatga na'muna sifatida ko'rsatishimiz mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlangan asosiy ekologik – huquqiy normalar mamlakatimizda ekologik xavfsizlikni, barqaror rivojlanishni ta'minlashga, atrof – muhit musaffoligini saqlashga, tabiatni hamda aholi salomatligini muhofaza qilishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi /Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023-y., 03/23/837/0241-son
2. Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида: Ўзбекистон Республикасининг 1992 йил 9 декабрь 754-XII-сон Қонуни. Lex.uz
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Oliy Majlisga Murojaatnomasi. Toshkent. 2020 yil 24 yanvar.
4. O'zbekiston Respublikasida Ekologik ta'limni rivojlantirish kontseptsiyasi. Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 27 maydagi 434-son qarori.
5. Ergashev A.E. – Umumiy ekologiya. O'qituvchi. 2003.
6. Ahmedova D. va boshqalar “Uzluksiz ta'limda o'quvchi-yoshlarga ekologik ta'lim-tarbiya berish usullari”. Oquv-uslubiy qo'llanma Farg'ona, 2017
7. Eshimov D.E., Ro'ziqulov R.F. - Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish. Fan va texnologiya 2018
8. Yunusov M., Ahmedova D. “Ekologiya fanini o'qitishda zamonaviy yondashuvlar”. O'quv qo'llanma. Farg'ona, 2021
9. Muftaydinov Q.X. va boshqalar “Ekologiya” Toshkent. 2020
10. Ergashev A. va boshqalar “Ekologiya” Toshkent “Effect”. 2021

STATE OF INNOVATIVE EDUCATION IN FORMING THE ATTITUDE OF
PRESCHOOL PREPARATORY GROUP STUDENTS TO THE ENVIRONMENT.

Sirojiddinova Nilufar

Gulistan State University 2nd stage foundation doctoral student

Abstract: *To teach preschoolers to love existence and nature. Information is provided on why to teach children about the attitude to the environment and to teach the anima. In order to implement these tasks, educational programs were used to develop the thinking of preschool children in accordance with state requirements, and to form their independent thinking. What nature is and why it should be preserved has been explained.*

Key words: *children, pedagogy, preschool education organization, innovative environment, nature, ecological value, ecological knowledge, love of nature, human, role, Technology.*

ENTER

The main task of the theory and technology of introducing preschool children to nature:

1. Determine the purpose of learning (Why should you learn?);
2. Clarify the content of education (what should be taught?). How to determine:
  - fundamental sciences are analyzed: botany, physics, chemistry, etc., selection of concepts formed in preschool children;
  - the system of knowledge, skills, abilities is determined, which implies their formation in children;
  - . theoretical heritage of classical pedagogy;
2. Pedagogy, private methodology and psychological-pedagogical research in child psychology;
3. Practical experience of employees of preschool educational institutions. Methodological frameworks or approaches that have contributed to this method once or twice:

1) the universal dialectic approach allows to determine the main laws of the pedagogical process in relation to this image and - the body of the field: the inseparable connections between education, education and the development of the child's personality, domesticated contradictions between the quantity and quality of things used. methods, methodological techniques, various forms and means of communication, transition of quantitative changes to quality (collecting knowledge, turning it into norms of one's behavior, etc.).

1. systemic-structural - each topic or event is considered as an important system, in the unity of interconnected elements ("system of educational material", "system of teaching methods/forms", etc.) will be done.

2. synergetic - the educational process is considered as an open system characterized by complex, variability; self-organization, self-development, which determines the

development of the child's personality, individuality that meets the changing requirements of the social system.

3. comprehensive - this method includes consideration of all methodological categories: goals, content, teaching methods within the triad (educational, developmental and educational functions of teaching).

4. didactic - represents the theoretical basis of the methodology of introducing preschool children to nature.

5. humanitarianism - offers created with conditions for the psychological and logical unity of the subjects of the educational process in the field of creativity.

6. cultural - related to the understanding of nature and man as the greatest values.

These approaches help to determine the most important trends in the development of theories and methods of introducing nature to preschool children at the current stage, category, origin and development history.

The theory and method of introducing preschool children to nature are interrelated and cannot exist and develop separately. The theory of introducing preschool children to nature is a system of geographical, biological and ecological patterns in the nature around us. The methodology creates a theoretical basis for generalization and turns the system of theoretical laws into a system of pedagogical recommendations.

In the broad sense of the word, research methods are important methods of understanding subjective reality. Pedagogical research methods are considered as methods of studying pedagogical and methodological phenomena and serve to gather facts.

In the theory and technology of introducing preschool children to nature, the classification of scientific research methods is more often used:

1. General scientific methods (used by various disciplines). These include:

- general theoretical (abstraction and concretization, analysis and synthesis, comparison, contrast, induction and deduction, i.e. logical methods);
- sociological (surveys, interviews, expert surveys, ratings);
- social-psychological (sociometry, test, training);
- mathematical (rating, scaling, indexing, correlation).

2. Special scientific (especially pedagogical). It is related to:

- theoretical (analysis of literature, archival materials and documents; analysis of basic concepts and terms of research; method of analogy, construction of hypotheses and thought experiments, forecasting, modeling, etc.);

empirical (observation, interview, survey, methods of studying the products of student activities, school documents, assessment methods (rating, pedagogical council, self-assessment, etc.); methods; measurements and control (scaling, cutting, testing, etc.), as well as pedagogical experiment).

Theoretical and empirical methods are usually used together with mathematical and statistical methods, which are used to process the data obtained during the study, as well as to establish quantitative relationships between the studied phenomena.

A common method of pedagogical research is experiment. This is a research activity conducted with the purpose of studying cause-effect relationships in pedagogical

phenomena. A set of theoretical and empirical methods is used as part of this pedagogical experiment.

The ultimate goal may be:

- to describe, only to determine the actual state of work in the pedagogical process;
- when a purposeful experiment is organized to determine the conditions (methods, forms and content of education) of a transformational, school student or group of children personality development;
- control organized to check the level of reliability of the results obtained in the process of identification and modification, as well as in laboratory experiments;
- pilot (initial), the purpose of which is to check the complexity and quality of the experimental technique.

This experiment is first performed in a shortened version. After that, it is necessary to correct individual parts of the experiment, and then complete them.

Man is an integral part of nature, nature provides everything necessary for human life. This requires respect for nature. Otherwise, humanity may face terrible losses.

Formation of the system of knowledge and skills in the young generation is one of the main tasks of education. Even K. D. Ushinsky said: "Only the system,

indeed, a rational system derived from the essence of objects gives us complete authority over our knowledge. A head filled with fragmentary, inconsistent knowledge is like a warehouse where everything is in disarray and the owner himself cannot find anything; A head in which there is only an ignorant system is like a shop in which all the drawers have records, but the drawers are empty.

Nature plays an important role in human life. Man cannot exist without society, just like without nature. Man, nature, society are interconnected parts that form a chain that makes up the life of the planet.

Nature provides us with oxygen, food, water and other essential resources. In addition, nature is a source of beauty and inspiration, it can calm and heal.

REFERENCES:

1. "First step" state curriculum of preschool educational institutions. -T., -2018.
2. State requirements for the development of children of primary and preschool age. - T., -2018.
3. Dzhanpeisova G.E. Use of modeling methods in mathematical education of preschool children. Modern education. 2017. No. 5. 94 p.
4. Mirzakarimova A.N. Development of creative features in preschool children. Modern education. 2019. No 75-80 p.
5. Kadirova F., Toshpolatova Sh., Azamova M. Preschool pedagogy. - T.: "Spirituality". 2013. 679 p.
6. Ziyomuhamedov B. Ecology and spirituality. T.: "Mehnat" publishing house, 1997.

YUSUF XOS HOJIBNING "QUTADG'U BILIG" ASARIDAN TARBIYAVIY-
AXLOQIY MASALALAR

O.F. Hamroyeva

FDU o'qituvchisi

Abdurashidova Rayxona Ulug'bek qizi

Geografiya yo'nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Yusuf Xos Hojibning hayot yo'li, uning tarbiyaviy ahamiyatga xos asarlari va axloqiy masalalariga oid bo'lgan fikr va g'oyalari haqida ma'lumot beradi.*

Kalit so'zlar: *Tarbiya, axloq, Fitrat, "Baxtga eltuvchi bilim", inson, jamiyat.*

Yusuf Xos Hojib - jahonning ulug' adiblari bilan bir qatorda turadigan, jahondagi ijtimoiy-siyosiy hamda badiiy-estetik tafakkur tarixi va taraqqiyotiga munosib hissa qo'shgan ijodkordir. Adibning nodir iste'dodi natijasi bo'lgan "Qutadg'u bilig" faqat XI asring emas, balki butunturkiy adabiyot tarixining ham eng nodir va porloq badiiy durdonasidir. U yozma adabiyotimiz tarixidagi ilk yirik asar namunasidir. Adib bu bilan turkiy o'g'itnoma didaktik yo'nalishni nihoyatda yuqori darajaga olib chiqdi.

"Qutag'du bilig" -qut (saodatli, baxt) keltiruvchi bilim demakdir. Bu asar maydonga kelishi nihoyatda kuchli hayotiy zarurat va ma'naviy ehtiyoj bilan bog'liq. Ijtimoiy-siyosiy maydonda arablar hukmronligining yemirilishi va mahalliy mustaqil davlatlarning waror topishi uning ma'naviy asoslarining ham yangilanishi va mustahkamligini taqazo etar edi. U o'sha paytdagi Qoraxoniylar davlatining falsafiy -axloqiy yo'riqnomasi sifatida paydo bo'lgan. Adib asarida turkiy xalqning badiiy-estetik tafakkurining kuchi va qudratini ko'rsatib bera olgan. Asar voqealari unchalik murakkab emas. Ular ramziy qahramonlarning hayotiy faoliyati va ularning o'zaro suhbatlari asosiga qurilgan.

Mamlakatning daxlsizligi , uning ravnaqi faqat budun bilandir. Xalqning qanday bo'lishi mamlakat boshlig'iga to'la bog'liqdir. "Qutag'du bilig" da mamlakat boshlig'i - hukmdor "elig" yoki "bek" deb yuritiladi. Yusuf Xos Hojib "Davlat Adolat va Aql bilan boshqarilmog'i kerak" degan fikrni ramziy shaklda ifodalagan. O'gdulmish va O'zg'urmishning savol-javoblari ba'zan keskin munozara darjasiga yetadi. O'gdulmish shunda ham bosiqlik qiladi, aql bilan fikr yuritadi, natijada O'zg'urmishni o'z g'oyalariiga ishontira oladi. Uning fikricha:

Xudo berdi qulga ikki ko'z quloq

Ular bilan dunyo, oxiratga boq.

Ushlash uchun berdi Yana ikki qo'l,

Biri dunyo , biri oxiratga yo'l.

Ikki oyoq berdi Yana yurishga,

Biri u yon , biri bunda turishga

Bugina emas, dunyoviy ishlarning barchasi hayotiy zarurat ekanligini ham u tinmay uqtiradi. Shu maqsadda dehqon, savdogar, chorvador, hunarmand, kambag'allar, oila, bola-chaqa, ularning tarbiyasi hawida ham gapiradi,tushuntiradi. U o'z maqsadi yo'lida

og'ishmay harakat qiladigan sabot va matonatli union. U o'z ishini chala qoldirib , yarim yo'ldan qaytadiganlar toifasidan emas. Aslida O'zg'urmish e'tiroflarining asosida ham mana shu xislatlar turadi.

Xulosa qilib aytish kerakki, asarda qahramonlar orqali Har bir inson uchun kerak bo'ladigan eng yaxshi fazilatlar, aql orqali mulohaza yuritish ta'kidlangan. Eng quvonarlisi har jabhada hamma uchun tarbiya vositasi desak bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. " Qutadg'u bilig" asari.Toshkent -2009
2. II-sinf adabiyot darsligi.Toshkent -2015
3. Fitrat "Tanlangan asarlar" to'plami Toshkent-2003
4. "Milliy uyg'onish davri adabiyoti" Toshkent -2010

DIDAKTIKA VA TA'LIM NAZARYASI

O.F.Hamroyeva

FDU o'qituvchisi

G'opporova Farangis Botirjon qizi

Geografiya yo'nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya: *Didaktikaning fanga kirib kelishi, nazaryalari, rivojlanish tarixi, hozirgi kundagi ahamiyati, ta'lim nazaryasidagi islohotlari va o'quvchilarning bilim olish ko'nikmalarini oshirish, didaktikaning muhim vazifasi ta'limning mazmunini bir asosiy masalaa barkamol shaxsni tarbiyalash masalasini o'z oldiga qo'ygan.*

Kalit So'zlar: *Didaktika, ta'lim nazaryasi, pedagog, nazarya, metodologik asos, ilmiy fan, qonuniyatlar, o'qitish jarayoni, o'zlashtrish, kadrlar tayyorlash, shakl, metod, vosita.*

Didaktika yunoncha “didaktikos” “o`rgatuvchi”, “didasko” – “o`rganuvchi” ma’nosini bildiradi ta’limning nazariy jihatlarini ta’lim jarayonining mohiyati, tamoyillari, qonuniyatlari, o`qituvchi va o`quvchi faoliyati mazmuni, ta’lim maqsadi, shakl, metod, vositalari, natijasi, ta’lim jarayonini takomillashtirish yo`llarini o`rganuvchi fan. Didaktikada ta’limni tashkil etishning umumiy masalalari, o`qitish jarayonining mohiyati, ta’limning mazmuni, o`qitish qonuniyatlari, o`qitish tamoyillari, metodlari, uning tashkiliy shakllari yoritiladi. Didaktika atamasini nemis pedagogi 1571-1635 yillarda yashab ijod etgan Wolfgang Ratke fanga 1613-yilda “Didaktika yoki ta’lim san’ati” deb nomlangan ma’ruzasida qo’llanilgan deb hisoblanadi. Didaktika nomi ostida fanni nazariy va metodologik asoslarini tadqiq qiladigan ilmiy fanni tushundi. Didaktikaning fundamental ilmiy asoslari ilk bor chex pedagogi 1592-1670 yillarda yashab ijod etgan Ya.A.Komenskiy tomonidan 1657-yilda chex tilida “Buyuk didaktika” asarini yozdi. Didaktikani Komenskiy “hammani hamma narsaga o`rgatish san’ati” deb tushuntirdi lekin Komenskiy “didaktika bu faqat ta’limgina emas, balki tarbiyalash ham”, deb ta’kidlaydi. Mazkur asarda olim ta’lim nazariyasining muhim masalalari: ta’lim mazmuni, ta’limning ko`rgazmaliligi, ketma-ketligi kabi tamoyillari, sinf-dars tizimi borasida so`z yuritadi. Didaktikaning predmeti, funksiyalari va vazifasi. Pedagogika fani ta’lim va tarbiya jarayonini ularning yaxlitligi va birligi asosida o`rganadi. Ikki faoliyatning har birining mohiyatini aniq bayon etish uchun didaktika (ta’lim nazariyasi) va tarbiya nazariyasini ajratib ko`rsatadilar. Hozirgi davrda didaktika o`qitishning mazmuni, metodlari va tashkiliy shakllarini ilmiy asoslab beruvchi pedagogika sohasi sifatida tushuniladi. Umumiy didaktikadan tashqari xususiy didaktikalar yoki alohida fanlar bo`yicha ta’lim metodikasi deb ataluvchi didaktikalar ham mavjud. Ularning mazmuni ta’limning ma’lum bosqichlarida u yoki bu fanlarni o`rganish va ta’lim berishning nazariy asoslarini belgilaydi. Har bir o`qituvchi didaktika asoslarini puxta bilishi va ularga tayangan holda faoliyatni tashkil etishi zarur. Didaktika predmetini aniqlash bo`yicha turli qarashlar ilgari surilgan. qarashlarning turlicha bo`lishi didaktikaning metodologik kategoriyalarini aniq ajratilmaganligi bilan bog`liq. Ko`pchilik olimlar ta’lim obyekt deb o`qitish jarayonining maqsadi, mazmuni, qonuniyatlari, metodlari va tamoyillarini

ko'rsatadilar. Didaktika ta'limni ijtimoiy tajribani berish vositasi sifatida e'tirof etadi. Ta'lim yordamida yoshlarni hayotga tayyorlash amalga oshiriladi. Ta'limiy faoliyatini tashkil etishda o'qituvchi - o'quvchi, o'quvchi - o'quv materiali, o'quvchi - boshqa o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlar yuzaga keladi. Pedagogik adabiyotlarda ulardan qaysi biri didaktika uchun asosiy hisoblanishi kerakligi borasida ham turli fikrlar keltiriladi hamda o'quvchining o'quv materialiga bo'lgan munosabati, ya'ni, bilimlarni o'rganish munosabatini asosiy deb e'tirof etuvchi qarashlar soni nisbatan ko'p. Darhaqiqat, o'qish, o'rganishi ta'lim jarayonining ajralmas xususiyatidir. Ta'limga psixologiya nuqtai nazaridan yondashilsa, ushbu munosabatning ustuvorligiga shubha qolmaydi. Biroq, ta'limga pedagogik, ya'ni, ijtimoiy tajribani berish, o'rgatish nuqtai nazaridan qaralsa faoliyat uchun asosiy sanaluvchi munosabat - ikki shaxs (o'quvchi va o'qituvchi) o'rtasidagi munosabatlar yetakchi o'rin egallashi lozim ekanligi anglanadi. Didaktika predmetini mohiyatini ochishga xizmat qiluvchi yana bir qarash ta'lim-tarbiya jarayonini yaxlit o'rganish zarurligini ilgari suradi.

Didaktika kategoriyalari quyidagilardan iborat: bilim, bilim olish, ko'nikma, malaka, ta'lim, ta'lim metodlari, ta'lim mazmuni, ta'lim vositalari, ta'lim jarayonlari, ta'lim vositalari, ta'lim maqsadi, ta'lim natijasi, ta'limni boshqarish, ta'lim tizimi.

Didaktikaning vazifalari quyidagilardan iborat:

- ta'lim jarayonlari va ularni amalga oshirish shartlarini ta'riflash va tushuntirish;
- ta'lim jarayonini yanada mukammal tashkil etish, ya'ni, ta'lim tizimlari va texnologiyalarini ishlab chiqish;
- ta'lim jarayoni uchun xos bo'lgan umumiy qonuniyatlarni aniqlash, omillarini tahlil qilish va ta'riflash.

Didaktika nazariy va bir vaqtning o'zida me'yoriy-amaliy fan. Didaktikaning ilmiy-nazariy vazifasi ta'limning mavjud jarayonlarini o'rganish, uning turli jihatlari o'rtasidagi bog'liqliklar, ularning mohiyatini ochib berish, rivojlanish tendensiyalari va kelajagini aniqlashdan iboratdir. O'zlashtirilgan nazariy bilimlar ta'lim amaliyotini yo'naltirish, ta'limni jamiyat tomonidan qo'yilayotgan ijtimoiy talablarga muvofiq takomillashtirishga imkon beradi. Ta'lim mazmunini anglab olish, ta'lim tamoyillari, ta'lim metod va vositalarini qo'llash me'yorlarini aniqlash asosida didaktika amaliy-me'yoriy hamda tashkiliy-texnologik vazifani bajaradi. Mustaqil O'zbekistonda didaktika rivojlanishining hozirgi etapi «Kadrlar tayyorlash milliy Dasturi» ta'lim oldiga qo'ygan muammolar bilan bog'liq.

Hozirgi davrda ham didaktikaning muhim vazifasi ta'limning mazmunini bir asosiy masalaa barkamol shaxsni tarbiyalash masalasiga qaratish bo'lib qoldi. Shuning bilan birga hozirgi va kelgusi didaktika faqatgina shu masalani bajarish bilangina cheklanib qolmaydi. Hozirgi kunda «Kadrlar tayyorlash Milliy Dasturi» va «Ta'lim to'g'risida»dagi Qonun ta'lim oldiga qo'gan muhim vazifalarni yechish hozirgi zamon didaktikasi zimmasiga tushadi.

Bular:

- 1) boshlang'ich ta'lim didaktikasi oldiga o'quv-tarbiya jarayonini takomillashtirish yangi pedagogik texnologiya joriy etishning ilmiy-pedagogik asoslarini ishlab chiqish zarur;
- 2) boshlang'ich ta'lim standartlarini ishlab chiqishda fan bilan Bolaning bilim imkoniyatlari o'rtasidagi birlikni o'rganish sohasida keng tadqiqotlar olib borish;
- 3) o'quvchilarning bilish qobiliyatlarini o'stirish, ilmiy dunyoqarash va erkin fikrlashga o'rgatish, mustaqil bilim olish va mustaqillikka o'rgatish bugungi kun vazifasi.

Chunki boshlang'ich ta'limdayoq bo'larga e'tibor berilmasa o'quvchining mustaqil, erkin va ijodiy fikrlashga o'rgatib bo'lmaydi.

4) boshlang'ich sinf o'qituvchilarini «Kadrlar tayyorlash Milliy modeli» talablari asosida tayyorlash. Ularni yuqori professional qobiliyatga ega, bilimdon, pedagogik mahoratli bo'lishlariga erishish.

Xulosa; O'zbekiston mustaqillikka erishtandan so'ng o'zbek pedagogika fani va amaliyoti milliy asoslarga tayangan holda didaktikaning tamomila yangicha yo'nalishda taraqqiy etishiga zamin hozirladi. Ijtimoiy ongning o'zgarishi pedagogik tafakkurning sog'lomlashuviga, u esa, o'z navbatida, didaktikaning milliy asoslarda rivojlana boshlashiga olib keldi. Komil shaxsni tarbiyalash har qanday ta'lim muassasasining asosiy vazifasiga aylandi. Ma'naviyatni shakllantirish maksad darajasiga ko'tarilgan sharoitda tarbiyaga ustuvor maqom berilishi tabiiydir. Milliy didaktika o'quvchilarni ta'lim jarayonining ishtirokchilarigina emas, balki ijrochilari deb qarashni ham ko'zda tutadi. Ta'lim o'quvchilarning ichki ehtiyojiga aylanmasa, ular bu jarayonda faol ishtirok etmasalar, hech qanday ijobiy samaraga erishib bo'lmaydi. Didaktika ta'lim usullari muammosini ham qamrab oladi. O'qituvchi biror predmet bo'yicha o'quvchilarning tizimli bilim olishini ta'minlash maqsadi sari intilar ekan, ma'lum ishlarning bajarilish namunasini ko'rsatadi. Ayni vaqtda, u ta'limning barcha bosqichlarida uquvchining faolligi va mustaqilligini ta'minlaydi. O'quvchilar o'qituvchi rahbarligida tajriba va kuzatuvlari asosida yangi bilimlarni o'zlashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Каримов И.А. Баркамол авлод-Узбекистон тараккийотининг пойдевори.- Ташкент, Шарк наширийот-матбаа консерни, 1997, 9-бет.
2. No'xtaxadjajeva M. Pedagogika.-T.: O'zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati, 2010.66-78-bet
3. Yo'ldoshev, Qozoqboy. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000.
4. Karimov I., Barkamol avlod O'zbekistan taraqqiyotining poydevori, Toshkent, 1997.
5. O'rta Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyotidan lavhalar, Toshkent, 1996.
6. Hoshimov K., Nishonova S, Inomova M., Pedagogika tarixi, Toshkent, 1996.
7. O'zbekistan mutafakkirlari ta'limtarbiya qaqida, Toshkent, 1995.
8. Bu sahifa oxirgi marta 3-Mart 2023, 05:14 da tahrir qilingan.

ZAMONOVIIY INNOVOTSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANGAN
HOLDA TEXNIKA FANLARINI O'QITISH USULLARI.

Jo'rayeva Gulmera Ergash qizi

O'ralova Gulida Ergash qizi

Ulug'murodov Murodulla Bektimirovich

“TIQXMMI” MTUning Qarshi irrigatsiya va agrotexnologiyalar instituti

Annotatsiya: Fanlarni o'qitish jarayonida innovatsion texnologiyalar va faol o'qitish omillaridan foydalanish, yangi ishlab chiqarilayotgan o'qitishning ta'lim vositalarini tatbiq qilish, ta'lim oluvchilarni ko'proq mustaqil ishlashga chorlash, yuqori pedagogik tajribalardan ta'lim berishning turli usullaridan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir. Ushbu maqolada texnika fanlarini o'qitish jarayonida yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish xususiyatlari va xulosalar berilgan.

Kalit so'zlar: Texnologiya, ta'lim, sifat, maxsus, innovatsiya, o'qitish jarayoni, metod, vosita, kasb-hunar, universitetlar, akademiyalar, institutlar, oliy maktablar, bilim, ko'nikma, malaka, dars, interfaol.

Shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi texnika davrida pedagoglarga innovatsiyon g'oyalar, yangicha qarashlar, talabalar bilan hamnafas bo'lib ular bilan birgalikda ishlash, talabalarni fanlarni o'zlashtirishlarida yuzaga keladigan muommalarni birgalikda hal qilish zamon talabi.

O'zbekiston respublikasining qonuni ta'lim to'g'risida Qonunchilik palatasi tomonidan 2020-yil 19-mayda qabul qilingan Senat tomonidan 2020-yil 7-avgustda ma'qullangan 11-modda. Oliy ta'lim bakalavriat ta'lim yo'nalishlari va magistratura mutaxassisliklari bo'yicha yuqori malakali kadrlar tayyorlanishini ta'minlaydi. Oliy ma'lumotli kadrlarni tayyorlash oliy ta'lim tashkilotlarida (universitetlar, akademiyalar, institutlar, oliy maktablar) amalga oshiriladi. Umumiy o'rta (o'n bir yillik ta'lim), o'rta maxsus (to'qqiz yillik tayanch o'rta va ikki yillik o'rta maxsus ta'lim), boshlang'ich professional ta'lim (to'qqiz yillik tayanch o'rta va ikki yillik boshlang'ich professional ta'lim) olgan shaxslar, shuningdek ushbu Qonun kuchga kirguniga qadar o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi (to'qqiz yillik umumiy o'rta va uch yillik o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi) olgan shaxslar oliy ma'lumot olish huquqiga ega. Oliy ta'lim ikki bosqichga — bakalavriat va magistratura bosqichiga ega. Bakalavriat oliy ta'lim yo'nalishlaridan biri bo'yicha chuqurlashtirilgan bilim, malaka va ko'nikmalar beradigan, o'qish davomiyligi kamida uch yil bo'lgan tayanch oliy ta'limdir. Magistratura tegishli bakalavriat negizidagi aniq mutaxassislik bo'yicha o'qish davomiyligi kamida bir yil bo'lgan oliy ta'limdir. Magistratura mutaxassisliklarining va ularga muvofiq bo'lgan bakalavriat ta'lim yo'nalishlarining ro'yxati ta'lim sohasidagi vakolatli davlat boshqaruvi organi tomonidan belgilanadi.

Har bir ta'lim muassasasida faoliyat ko'rsatayotgan professor-o'qituvchilar ta'lim jarayonini sifat va samaradorlikni oshirish uchun o'z mutaxassislik bilimlarini yaxshi bilishi bilan birgalikda ta'lim jarayonida innovatsion o'qitish texnologiyalardan

foydalangan holda o'qitish jarayonini tashkil etish va uni amalga oshirish yo'llari hamda ta'lim jarayonini sifat va samaradorligini oshirish bo'yicha pedagogik kompetensiyaga ega bo'lishi kerak.

Darsning samaradorligini oshirish maqsadida talabalarga pedagogik texnologiyaning mazmun va mohiyati turlari, ularni o'qitish maqsadlariga muvofiq bo'lishi haqida aniq tushunchalar berish bilan birga barcha darslarni zamonaviy pedagogik texnologiyalarga asoslangan holda tashkil etish muhimdir. Jumladan, texnika fanlari darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish ijobiy natijalar beradi. Interfaol metodlar biri bo'lgan "Venn diagrammasi" metodini texnika fanlari darslarida qo'llashni ko'rib chiqamiz.

"Venn diagrammasi"-Ikkita bir-biri bilan kesishgan doiralar ko'rinishidagi sxema, faktlar, hodisalar, g'oyalar, tarixiy qahramonlarni taqqoslash uchun qo'llaniladi. Aylanma diagramma. Har bir doiradagi bo'sh joylar tafovutlarni yozish uchun ishlatiladi; doiralar kesishganda hosil bo'lgan umumiy maydon ikki solishtirilayotgan hodisalarning (faktlar, tushunchalar va hokazolar) umumiy jihatlarini qayd qilish uchun foydalaniladi.

Foydalanish doiralar.

Texnika fanlarini o'qitishda savollarni ma'lum o'quv mavzusiga va har qanday yoshdagi o'quvchilar guruhlariga moslashtirishda ham individual, ham guruh bo'lib ishlash uchun qo'llaniladi.

Afzalliklari

Tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi, predmetlar, hodisalar va shu kabilarning ham farqi, ham o'xshash jihatlarini aniqlashga yordam beradi.

Qiyinchilikla.

Aniqlanmagan.

Nazariy mexanika darslarida "Venn diagrammasi" metodi

"Venn diagrammasi" metodi ikki yoki undan ortiq tushuncha va ob'ektlarni o'zaro taqqoslash va natijani chizmada tasvirlash uchun xizmat qiladi. U mantiq nazariyasi bilan shug'ullangan ingliz olimi Jon Venna (1834—1923) nomi bilan atalgan.

U odatda ikkita aylanadan iborat bo'lib, har bir aylana biror bir ob'ektning xususiyatlari to'plamini belgilaydi. Ikki ob'ektning o'xshash, bir xil xususiyatlar bor bo'lsa, bu ob'ektlarni tasvirlovchi aylanalar bir-biri bilan kesishadi. Agar ularning bir xil, o'xshash xususiyatlari yo'q bo'lsa, bu aylanalar o'zaro kesishmaydi.

Ikki aylana uchun umumiy bo'lgan kesishish sohasida ularning bir xil o'xshash xususiyatlari, qolgan sohalarda esa ob'ektlarning bir-biridan farqli xususiyatlari joy oladi.

Ikkitadan ortiq ob'ektlar o'zaro taqqoslanayotganda, mos ravishda ikkidandan ortiq aylanalardan foydalaniladi.

"Venn diagrammasi" metodidan foydalanishdan ko'zlangan maqsad: o'quvchilarda ikki va undan ortiq predmet va tushunchalarni taqqoslashda, ularning farqli va umumiy tomonlarini aniqlash ko'nikmalarini shakllantirish.

Metodni amalga oshirish bosqichlari:

I-bosqich. O'quvchilar ikki guruhga bo'linadi va har bir guruhga bittadan ob'ekt (tushuncha yoki predmet) beriladi.

2-bosqich. Doskaga ikkita kesishuvchi aylanalar chiziladi va guruhlarga bo'lib beriladi.

3-bosqich. Guruhlar o'z ob'ektlari xususiyatlarini o'z aylanalari ichiga navbatma-navbat yozishadi.

4-bosqich. Xususiyatlar yozib bo'lingandan so'ng, bu ikki ob'ektning umumiy xususiyatlari bor yoki yo'qligi aniqlanadi. Aylanalardagi umumiy xususiyatlar haqidagi yozuvlar o'chiriladi va ular umumiy soha ichiga bitta qilib yoziladi.

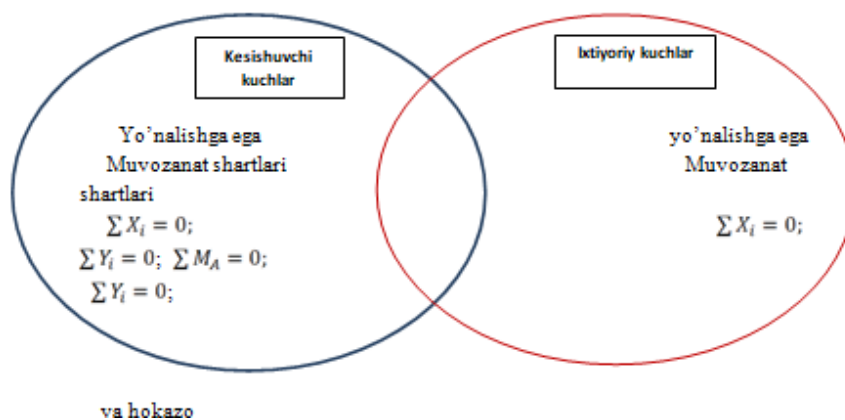
5-bosqich. O'quvchilar ikki ob'ektni taqqoslash natijasida hosil bo'lgan Venn diagrammasini tahlil qiladilar. Bu ob'ektlarning umumiy va farqli tomonlariga yana bir bor e'tibor qaratiladi.

Misol.

Nazariy mexanika fanining "Statika" bo'limi o'tib bo'linganidan so'ng, tekislikda kesishuvchi va ixtiyoriy joylashgan kuchlar sistemasining muvozanati taqqoslash uchun Venn diagrammasidan foydalanish mumkin.

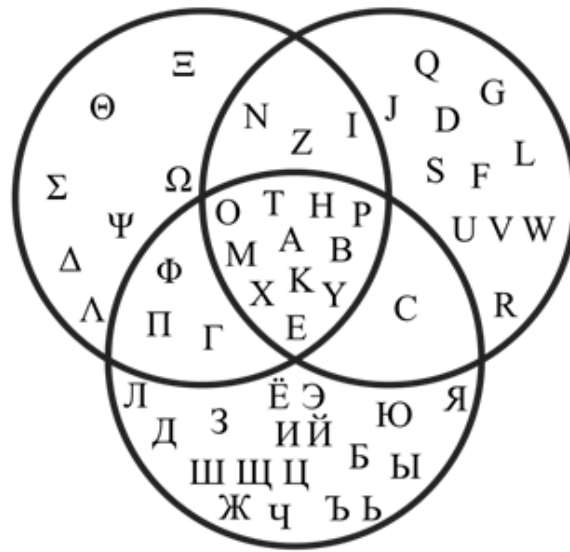
Faollashtiruvchi mashq. Birinchi ob'ekt: kesishuvchi kuchlar sistemasi; ikkinchi ob'ekt: ixtiyoriy kuchlar sistemasi. Venn diagrammasidan foydalanib, tekislikda joylashgan kesishuvchi va ixtiyoriy kuchlar sistemasining muvozanati shartlarining umumiy va farqli xususiyatlarini aniqlang.

Metod yuqorida keltirilgan tartibda amalga oshiriladi: O'quvchilar oldin ikki guruhga bo'linadi va birinchi guruhga - "kesishuvchi kuchlar", ikkinchi guruhga - "ixtiyoriy kuchlar" tushunchasi beriladi. Doskaga ikkita kesishuvchi aylanalar chiziladi va guruhlarga bo'lib beriladi. Guruhlar o'z ob'ektlari xususiyatlarini o'z aylanalari ichiga navbatma-navbat yozishadi. Xususiyatlar yozib bo'lingandan so'ng, bu ikki ob'ektning umumiy xususiyatlari bor yoki yo'qligi aniqlanadi. Aylanalardagi umumiy xususiyatlar haqidagi yozuvlar o'chiriladi va ular umumiy soha ichiga bitta qilib yoziladi. O'quvchilar ikki ob'ektni taqqoslash natijasida hosil bo'lgan Venn diagrammasini tahlil qiladilar. Bu ob'ektlarning umumiy va farqli tomonlariga yana bir bor e'tibor qaratiladi. Natijada, quyidagi ko'rinishdagi sxematik diagrammani hosil qila boramiz.

Bu diagramma to'ldirilgandan so'ng, bu ko'pburchaklarning o'xshashlik tomonlari aniqlanib, diagrammaga tuzatishlar kiritiladi.

Quyida misol tariqasida uchta ob'ekt: lotin, grek va kirill alifbolaridagi harflar o'zaro Venn diagrammasi taqqoslangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Z.Bobokulov, A.Botirov. Teaching agricultural sciences: Essence and teaching technology. Jilin Daxue Xuebao (Gongxueban)/Journal of Jilin University (Engineering and Technology Edition) 42(03):12-17 2022. Scopus. Xitoy. 2022.
2. F.A.Xalilova. Ta'limda zamonaviy raqamli texnologiyalaridan foydalanib "Elektr texnik materiallar" fanini o'qitishda amaliy mashg'ulotlarni samarali tashkil etish. Academic research in educational sciences 2 (CSPI conference 3), 414-419.
3. Ro'ziyeva D, Usmonboyeva M, Xoliqova Z. "Interfaol metodlar: mohiyati va qo'llanilishi" bo'yicha metodik qo'llanma. Toshkent 2013.
4. Zhuraevich B. S. et al. USE OF MINERALIZED WATERS FOR IRRIGATION OF THE TERRITORY OF UZBEKISTAN //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2021. – T. 9. – №. 10. – C. 717-723.
5. Shaxboz L. va boshqalar. AMU-QASHQADARYO ITHB HUZURIDAGI NASOS STANSIYALARI VA ENERGETIKA BOSHQARMASIGA QARASHLI NASAF (YO 'LDOSH) VA YORDAMCHI NASAF (YO 'LDOSH) NASOS STANSIYASINI VEGETATSIYA SANSIYASINING DAVRIDA INALISENTOFIJINI VA ENERGETIKA BOSHQARMASIGA QARASHLI NASAF (YO 'LDOSH) VA TA'RIMIY TADQIQOTLAR. – 2023. – T. 6. – Yo'q. 4. – 918-922-betlar.
6. Joxon Toshpo'lat o'g F. et al. AMU-QASHQADARYO ITHBDA ISHLATILAYOTGAN NASOS STANSIYALARINING IQLIM KO 'RSATKICHLARINI TADQIQOTI //Journal of new century innovations. – 2022. – T. 14. – №. 1. – C. 161-164.
7. Гаппаров Ф., Сармонов Н. ТАЛЛИМАРЖОН СУВ ОМБОРИ ЮЗАСИДАН БЎЛАДИГАН БУҒЛАНИШЛАР ТАҲЛИЛИ ВА ИНШОТ ИШОНЧЛИ ИШЛАШИНING АСОСИЙ ОМИЛЛАРИ //Innovatsion texnologiyalar. – 2022. – T. 1. – №. 04. – C. 45-47.

8. Murtazayev E.M., Abdiyev T.G. TA'LIM JARAYONINDA MOBIL QURILMALARDAN FOYDALANISH BO'YICHA TA'LIMNI TASHKIL ETISH //O'quv fanlari bo'yicha akademik tadqiqotlar. – 2021. – T. 2. – Yo'q. 12. – 1276-1279-betlar.

CHET TILINI O'QITISHDA KO'RGAZMALI QUOLLARDAN
FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI

Turg'unboyeva Zarnigor Ilhomjon qizi

Guliston davlat universiteti Filologiya fakulteti 3- bosqich talabasi

Olimjonova Gulnoza No'monjon qizi

Guliston davlat universiteti 3- bosqich talabasi

O'ralova Madina Zokir qizi

Guliston davlat universiteti 3- bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu tezisda chet tillarini o'qitishda ko'rgazmali qurollar va tarqatma materiallardan foydalanishning foydali tomonlari haqida so'z boradi. Xususan, qanday qilib ko'rgazmali qurollar til o'rganuvchilarning tilini mukammal ravishda o'rganishda yordam beradi va qaysi tarqatmali materiallardan ko'proq foydalanish samaraliroq degan masala ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar, metodlar, chet tili o'rganuvchilar, texnologik vositalar, amaliy mashg'ulotlar, videolar va rasmlar.

Chet tillarini o'qitishda ko'rgazmali va tarqatmali materiallardan foydalanish til o'rganuvchilarga va o'qituvchilar o'rganish va o'rgatish jarayonida ko'plab muammo va kamliklarni bartaraf etishga yordam beradi. Ularni ko'nikma va malakalarini oshirish, turli muammolarga yechim topishda qo'l keladi.

Zamonaviy ta'lim chet tillari darslarining samaradorligini oshirish uchun turli xil ko'rgazmali qurollar va tarqatmali materiallardan foydalanishni talab qilmoqda. "Agar siz so'z olish qiyin bo'lgan sinfga kirsangiz, rasmlarni ko'rsatishni boshlang, shunda sinf gapiradi, eng muhimi erkin gapiradi" [1]. Bu fikrdan kelib chiqqan holda agar o'qituvchilar turli xil chet tilining qoidalarini yoki lug'atlarini o'rgatgan holda ularning erkin muloqot qilishiga imkon yaratmasa, o'rganuvchilar shunga o'rganib, ularning nutq faoliyati deyarli shakllanmay qoladi. Bundan tashqari ular xato qilib qo'yishdan qo'rqib va bundan boshqa o'quvchilar masqara qilishini o'ylagandan ham gapiradi olishmaydi. Bilamizki, hozirgi chet tilini o'qitishning asosiy maqsadi muloqot qilish mahoratini oshirish hisoblanadi. Chunki chet tilida faqatgina darsdagina muloqot qilish mumkin. Ammo tili tabiiy ravishda o'rganiladi juda ham samarali natijaga erishadi. Agar chet tili o'qituvchilari turli xil suratlardan foydalanib, o'quvchilarning muloqot qilishiga imkoniyat yaratishi va ularning gapirayotgan gaplarida kamchilikni o'quvchi nutqini tugallagandan so'ng to'g'ri tushuntirishi lozim. Bunday rasmiy tarqatma materiallardan foydalanish o'quvchilarni ko'proq fikr yuritishga, fikr almashishga va o'zilarini boshqalar oldida erkin his qilishiga yordam beradi. Ko'rgazmali materiallardan foydalanilganda til o'rganuvchilar bir vaqtda ham fikrlash ham eshtish va tushunish qobiliyatlari shakllanadi. Shuningdek, inson miyasi yodlangan narsadan ko'ra ko'proq ko'rgan va eshitgan narsaga ishonadi. Ko'rgazmali qurollar esa miyaga ishonish degan signalni tezroq yetib borishini ta'minlab beradi.

Malumki, har bir o'qituvchi darsni boshlashidan oldin o'quvchilarning shu mavzuga doir bilimlarini bilish uchun turli metodlardan foydalanadi. "Metod" atamasi keng ma'noda

o'quv materialini tanlash, tabaqalash va taqsimlanishni nazarda tutadi. Ko'rgazmali materiallardan foydalanish o'quvchilaning o'tiladigan mavzu nima ekanligini taxmin qilishida yordam beradi. Masalan, o'qituvchi " At a party" mavzusini tushutirmoqchi bo'lsa, shunda u shu mavzuga oid bo'lgan turli rasmlari ko'rgazmali materiallardan foydalanishi mumkin.

Chet tilini o'rganuvchilar chet tillarini ko'proq qanaqadir qiyin yo'l yoki faqat qoidalar yodlash bilan o'rganishadi va natijada ular juda tez zerikib, o'sha tilni o'rganishni xohlamaydilar. Bunday zerikarliroq usulni qo'llash o'rniga ular o'zlari yoqtirgan yo'l bilan chet tilini o'rganishlari kerak. Masalan, ko'p o'quvchilar kino yoki multfilm ko'rishni yoqtiradi va ular chet tilini o'rganishni biror o'zlari yoqtirgan narsani ko'rish orqali o'rganishsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Darsni samarali tashkil qilishda o'qituvchilar turli xil vositalardan foydalanishlari lozim. Ma'lumki, bugungi zamonaviy o'qitish jarayonini zamonaviy texnologiyalarsiz tasavvur qilish qiyin, ayniqsa, chet tillarini. Texnologiyalar o'qitishning ajralmas bir bo'lak hisoblanadi. Chet tilini o'qitishda kompyuter, noutbok, proyektor va ovoz kuchaytirgichlardan foydalaniladi. Bunda o'qituvchilar mavzuga doir taqdimotlar, filmlar, qo'shiqlar va videolar qo'yib berishlari mumkin. Bu yo'l bilan o'quvchilarning tillarni o'rganishga bo'lgan qiziqishlari yanada ortadi.

O'quvchilar chet tilidan o'rgangan bilimlarini nafaqat sinfxonada balki, hayotda ham qo'llay olishlari bugungi zamon talabi hisoblanadi. Buning uchun, avvalo, o'qituvchilar o'rganuvchilarga chet tili atmosferasini yaratishi lozimdir. Ya'ni ular o'quvchilarga namuna sifatida dars jarayonida faqat chet tillarida muloqot qilishlari zarar va o'quvchilarni ham shunga moslashtirishi kerak. Bundan tashqari til o'rganuvchilar haqiqiy hayotda sodir bo'ladigan mashqlar bajarishlari lozim. Masalan, o'qituvchi o'quvchilarga sinfdan tashqaridagi birorta narsani tasvirlab berish, suhbat olish yoki birorta odamni ustidan shikoyat qilishini so'rashi mumkin. Bu yo'l bilan o'quvchilar o'zlarining nutqlarini hayot bilan bog'lay olish qobiliyati shakllanadi.

Chet tillarini o'qitishda jarayonida videoli ko'rgazmali qurollar foydalanish ham o'quvchilarga chet tillarini o'rganishda juda katta yordam beradi. Videolar nafaqat o'quvchilarning tinglash qobiliyatini oshiradi, balki ularga yangi ma'lumotlar ham taqdim etadi va avvalgi bilimlarni oshirishga yordam beradi. Videolarda berilgan turli misollar o'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini oshirishdi va turli xil millatlarning madaniyatlaridan xabardor bo'lish imkonini beradi. Buning natijasida o'z ona tilidagi va chet tilidagi ijtimoiy va madaniy qadriyatlarni solishtiradi. Va bu orqali til o'rganuvchilar o'z ona tilidagi tajribalarni chet tili bilan bog'lab videodagi birorta holatga fikr bildirish mumkin.

Ko'pchilik chet tillarini o'rganish juda katta mashaqqat talab qiladigan jarayon deb hisoblashadi. Chunki ular chet tillarini qandaydir qoidalar va ko'plab keraksiz bo'lgan lug'atlarni yodlashdan boshlashadi. Ammo chet tillarini o'rganishning juda ko'plab oson va samarali yo'llari mavjuddir. Bu ko'rgazmali qurollar va tarqatma materiallardir. Ko'rgazmali qurollardan va tarqatma materiallardan dars jarayonida foydalanish darsning sifatli va

tushunarli bo'lishini ta'minlaydi. Bundan tashqari o'quvchilarning tez va oson yo'l bilan chet tilini o'rganishlariga imkon yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Olimjonova G.N; " Distance learning",2023
2. Rahimjonova S.T; "Ta'lim jarayonida ko'rgazmali va tarqatmali materiallardan foydalanish".
3. Sanoqulov Z va Jo'raboyev B; "Chet tili o'qitish metodikasida zamonaviy metodlar".
4. Sayed Mustafa Zewary; "Visuals in foreign language teaching"T.: «Introduction- Visuals in the Foreign Language Classroom», 2011.— 1,2-b.

EFFECTS OF MEDIA IN OUR LIVES

Khasanboyeva Mushtariybonu Atabek qizi

Andijan State Institute of Foreign Languages

Egamberdiyeva Iroda

Ilmiy rahbar

Abstract: *In this article, it is stated that the mass media is the most important, powerful and influential tool of ideology, that a strong legal framework has been created in our country that regulates the activities of the mass media and meets international norms, that today the mass media is developing rapidly and has a large number of users. it is said that.*

Keywords: *mass media, information, internet networks, use, opportunity, development.*

By now, information obtained through the mass media (media) and social networks has become a constant need in every person's life. This does not mean that the sole purpose of mass media is to spread information. Accordingly, it is necessary to understand the role and main functions of mass media in our social life. Below, we will address the topic of the growing influence of the mass media on social life, the development of a person and society in general, as well as the need to effectively manage this influence.

In mass communication, mass media are communication tools or devices used to store and deliver information or data.[1][2] This term refers to the components of the media communications industry, such as print media, publishing, news media, photography, film, broadcasting (radio and television), digital media, and advertising.[3]

Nowadays, the freedom given to mass media and further strengthening of democracy is an important factor of the development of the society. In my opinion, the more free the media is, the brighter the democracy will be. Media can be compared to the fuel of democracy. In Uzbekistan, mass media plays an important role in the system of civil society institutions and its formation, in the process of implementing large-scale democratic changes in the field of state and society construction, and in ensuring transparency. What are the advantages of mass media? There are many advantages associated with mass media and some of the biggest ones in using them are:

1. Access to more information

Mass media provide an opportunity to be informed about the events happening around the world and information in various fields.

2. Convenience and confidence

These tools ensure the quality of the following acceptable online resources and provide an opportunity to bring reliable information.

3. Business and economic benefits

In the field of business, mass media increases the exposure shown to new markets for companies and engaged customers.

4. Learning and data

Media provides opportunities for learning and helps you update yourself in various fields.

5. Social communication

These tools help you learn about new, cutting-edge and effective things about yourself. They provide you with the opportunity to get your word across the world.

6. Having more planets

Through mass media, your opinions, values and opinions will reach more people.

In our country, a solid legal framework has been created that regulates the activities of mass media and meets international norms. We can see this in the example of laws of the Republic of Uzbekistan "On mass media" and "On protection of journalistic activities" adopted in 1997. In recent years, the mass media of Uzbekistan have been actively performing their tasks of public control over the activities of state authorities and management bodies. They are becoming a real "fourth power" in our country. Today, Uzbekistan is one of the leading countries in Central Asia, including in the regional information space. Consistent development of mass media in the country has a positive effect on the democratization of social and political life.

Mass media is the most basic, powerful and influential tool of ideology. Because the mass media serves as a unique educator of the public, an organizer of important events, and an effective tool for solving current problems. It is through mass media that our national values and universal values, national ideals and democratic principles are promoted. Mass media has always been a unique measure and indicator of democracy and freedom of speech. A free and independent media promotes and strengthens democratic progress.

There is another important aspect of inculcating the idea of national independence through mass media. This aspect is related to the appropriate response to informational terror, ideological threats, cutting off attempts to subjugate our people morally and ideologically, and forming ideological immunity in the citizens of Uzbekistan.

The Internet has become an important link in today's information space. Currently, the Internet can be used not only through a computer network, but also through space communication satellites, radio signal, cable television, telephone, and cellular communication. The Internet is becoming an integral part of people's lives. The fact that today more than 2 billion people use it to one degree or another confirms the correctness of these opinions.

REFERENCES:

1. Doniyorov D. THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE ELECTRONIC GOVERNMENT SYSTEM - 2023. - T. 1. – no. 6 Part 5. – S. 121-126.
2. Muazzamkhan T. THE PLACE AND SIGNIFICANCE OF MASS MEDIA IN THE LIFE OF TODAY'S SOCIETY //Scientific Impulse. - 2023. - T. 1. – no. 10. – S. 717-722.
3. Zorayev A. A. THE ROLE OF THE MASS MEDIA IN INFORMATION INTERACTION //INTERNATIONAL CONFERENCE ON LEARNING AND TEACHING. - 2022. - T. 1. – no. 7. - S. 197-202.

NERV SISITEMASI KASALIKLARI

Hamdamov Sherali Ikromovich

Toshkent Davlat Stomatologiya instituti o'qituvchisi

Nosirov Abduholiq

Yoqubjonov Abduvahob

davolash ishi fakulteti 2-bosqich talabalari

Annotatsiya: *ushbu maqolada asab tizimiga ta'sir qiladigan ko'plab turli xil kasalliklar, asab tizimi, miya va orqa miya, shuningdek, tananing qolgan qismiga tarqaladigan barcha nervlar, tananing ko'plab funksiyalarini tartibga solish va boshqalar to'g'risida yozilgan.*

Kalit so'zlar: *nevrologiya, kasallik, asab, tizim, miya, tana.*

Nevrologik kasalliklar asab tizimiga ta'sir qiladigan holatlardir. Sizning asab tizimingiz miya va orqa miya, shuningdek, tanangizning qolgan qismiga tarqaladigan barcha nervlarni o'z ichiga oladi. Asab tizimi kasalliklarining har xil turlari mavjud, ularning har biri turli sabablarga ega.

Sizning asab tizimingiz miyangizdan tanangizning qolgan qismiga va aksincha signallarni yuborish uchun javobgardir. Bu tananing ko'plab funksiyalarini tartibga solish, shuningdek, turli xil ichki va atrof-muhit omillariga ishlov berish va javob berish uchun juda muhimdir.

Asab tizimi nima?

Sizning asab tizimingiz tanangizning turli qismlariga bir-biri bilan aloqa o'rnatishga yordam beradi. Asab tizimingizdagi signallar neyronlar deb ataladigan nerv hujayralarining murakkab tarmog'i bo'ylab yuboriladi.

Sizda faqat bitta asab tizimi mavjud bo'lsa-da, u ikki xil qismga bo'lingan. Bular sizning:

Markaziy asab tizimi (CNS): Sizning CNS miya va orqa miyadan iborat. Asosiy darajada, u ichki va atrof-muhit ma'lumotlarini qabul qiladi, tahlil qiladi va ularga javob beradi. Buni tanangizning asosiy aloqa markazi sifatida tasavvur qiling.

Periferik asab tizimi (PNS): Sizning PNS miyangiz va orqa miya tashqarisidagi asab to'qimalarining qolgan qismini o'z ichiga oladi. Bu ma'lumotni markaziy asab tizimidan tanangizning qolgan qismiga va aksincha uzatishga yordam beradi. Shuningdek, u ikkita qismdan iborat bo'lib, ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Somatik asab tizimi: Sizning somatik asab tizimingiz markaziy asab tizimidan skelet mushaklaringizga signallar yuboradi, bu sizning atrofingizdagi narsalarga munosabat bildirishingizga imkon beradi.

Avtonom asab tizimi: Sizning avtonom nerv sistemangiz yurak urish tezligi, qon bosimi va ovqat hazm qilish kabi tanangizning beixtiyor funksiyalarini boshqaradi.

Asab tizimi kasalliklarining qanday turlari mavjud?

Milliy tibbiyot kutubxonasi ma'lumotlariga ko'ra, asab tizimingizga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan 600 dan ortiq kasalliklar mavjud. Ushbu turdagi kasalliklar nevrologik kasalliklar deb ham ataladi.

2020 yilda Qo'shma Shtatlardagi Nevrologik kasalliklarning ishonchli manbasi tadqiqoti shuni ko'rsatdiki, ushbu kasalliklarga chalinganlar soni 1990 yildan 2017 yilgacha oshgan. Bu, ehtimol, qarigan aholi bilan bog'liq. Eng yuqori ta'sir ko'rsatadigan uchta kasallik:

- insult
- Altsgeymer kasalligi va boshqa demanslar
- migren

Nevrologik kasalliklarning ko'p turlari mavjud. Ular quyida har bir tur bo'yicha ajratilgan va har bir kasallik turi uchun umumiy kasalliklar misollari keltirilgan.

Asab tizimining shikastlanishi

Asab tizimingizga zarar yetkazishingiz mumkin. Bunday jarohatlar odatda baxtsiz hodisalar, sport jarohatlari yoki zo'ravonlik harakatlari tufayli sodir bo'ladi.

Markaziy asab tizimidagi shikastlanishlar miya shikastlanishi va orqa miya shikastlanishini o'z ichiga olishi mumkin.

Travmatik miya shikastlanishi quyidagi jismoniy alomatlarga olib kelishi mumkin:

- bosh aylanishi
- bosh og'rig'i
- zaiflik
- ko'rishning yo'qolishi
- tutilishlar
- ongni yo'qotish

Bundan tashqari, ba'zida idrok, xotira va kayfiyatga ta'sir qilishi mumkin.

Orqa miya shikastlanishi quyidagi alomatlarga olib kelishi mumkin:

- og'riq
- uyqusizlik va xorg'inlik
- mushaklar kuchsizligi yoki falaj

Bundan tashqari, PNSdagi nervlarni shikastlashingiz mumkin. Bu asab cho'zilgan, siqilgan, yallig'langan yoki kesilgan (kesilgan) bo'lganda sodir bo'lishi mumkin. Semptomlar quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

- nevropatik og'riq
- uyqusizlik va xorg'inlik
- mushaklar kuchsizligi yoki falaj

Nevrologik kasalliklar asab tizimiga ta'sir qiladigan holatlardir. Nevrologik kasalliklarning ko'p turlari mavjud va ularning barchasi asab tizimiga turli xil ta'sir ko'rsatadi.

Nevrologik kasalliklarning belgilari juda xilma-xildir. Agar sizda nevrologik kasallikni ko'rsatadigan alomatlar bo'lsa, shifokor uchrashuviga yoziling. Ular sizning salomatligingiz buzulishiga nima sabab bo'lganini aniqlashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shpynova Irina Aleksandrovna, Bartosh-yashil Svetlana Yurievna, Novikov Vladimir Igorevich Ishemik mitral etishmovchilik // Sankt-Peterburg universiteti axborotnomasi. Dori. 2012. № 1.
2. Borisov I.A., Krylov Vladislav Viktorovich, Dalinin V.V. Ishemik kelib chiqishi mitral etishmovchiligi haqidagi zamonaviy g'oyalar // Klinik tibbiyot. 2015 yil. 12-son. .
3. Cherepanova E.V., Gurevich M.A. Mitral etishmovchilik: tizimlashtirish, konservativ va jarrohlik davolash // Tizimli gipertenziya. 2017 yil. 1-son. .
4. Shevchenko Yu.L., Volkova L.V., Gudimovich V.G., Zikov A.V. Og'ir mitral etishmovchilik: regurgitatsiya darajasini baholash // Milliy tibbiyot va jarrohlik markazining axborotnomasi. N.I.Pirogova. 2016 yil. 3-son. .
5. <https://www.healthline.com/health/nervous-system-diseases/#when-to-get-care>

IMOM G'AZZOLIY ASARLARIDA MA'NAVIY- AXLOQIY QARASHLARNING
SHAXS FENOMENIDA TUTGAN O'RNI

Karimova Oltinoy Davronbek qizi

Urganch davlar universiteti pedagogika fakulteti psixologiya yo'nalishi magistranti,
Xorazm (O'zbekiston) Email oltinoykarimova.98@gmail.com Tel: +998885182898

Annotatsiya: Maqolada Abu Homid G'azzoliyning asarlaridagi ma'naviy- axloqiy qarashlarining tahlil etilishi va inson hayotiga tatbiq etilishining asosiy faktorlarini ko'rib chiqishga bag'ishlangan hamda ushbu asarlardagi nazariyalarning shaxs xulq-atvori va dunyoqarashiga tasirini o'rganadi.

Kalit so'zlar: Shaxs fenomeni, ma'naviy-axloqiy mezonlar, xulq-atvor, dunyoqarash va ruhiyat masalalari.

THE ROLE OF SPIRITUAL AND MORAL VIEWS IN THE PHENOMENON OF
PERSONALITY IN THE WORKS OF IMAM GHAZALI

Annotation: The article analyzes the spiritual and moral views of Abu Hamid Ghazali in his works and their application to human life factors and studies the impact of the theories in these works on personal behavior and worldview

Key words: Personality phenomenon, spiritual and moral criteria, behavior, worldview and psychological issues

РОЛЬ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫХ ВЗГЛЯДОВ В ФЕНОМЕНЕ
ЛИЧНОСТИ В ТВОРЧЕСТВЕ ИМАМА ГАЗАЛИ

Аннотация: В статье анализируются духовно-нравственные воззрения Абу Хамида Газали в его произведениях и их применение в жизни человека.

Факторы и изучает влияние теорий в этих работах на личностное поведение и мировоззрение

Ключевые слова: Феномен личности, духовно-нравственные критерии, поведение, мировоззрение и психологические проблемы.

KIRISH

Jahonda ro'y berayotgan siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hodisalar inson hayoti va dunyo hamjamiyati mazmuni tubdan o'zgarayotganligini ko'rsatmoqda. Bu hodisalarning tasiri, xususan, axloq, ruhiy tarbiya, o'zaro muloqot, madaniyat va din sohalarida ko'zga tashlanib, asrlar davomida islom sivilizatsiyasi rivoji va tasiri ostida xalqlar dunyoqarashi, olamni aqliy va ruhiy his qilish shakllangan bo'lsada, hozirgi davrda ma'naviy transformatsiya va modernizatsiya jarayonida yangicha tus olmoqda. Fikrimizning isboti sifatida shuni aytish mumkinki: respublikamizda Uchinchi Renesans poydevorini yaratish

eng asosiy maqsadlardan biri bo'lib, uni amalga oshirishda Islom madaniyatiga xos psixologik qarashlar, falsafiy, ma'naviy va ilmiy meros, shuningdek, tasavvufiy-irfoniy ta'limotlari bilan umumbashariyat taraqqiyoti rivojiga ulkan hissa qo'shgan mutafakkirlarning o'ziga xos yondashuvlarini hayotga tatbiq etishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Zero, "Ma'naviy yetuk barkamol avlodni tarbiyalash, ta'lim-tarbiyani rivojlantirish, milliy yuksalish g'oyasini ro'yobga chiqaradigan yangi avlodni voyaga yetkazish-pirovard maqsadi inson manfaatlarini ta'minlash bo'lgan islohotlarimizning eng muhim vazifalaridandir" I. Bu borada Imom G'azzoliyning ma'naviy-axloqiy, psixologik ilmlaridagi qarashlarini tahlil etish, ushbu masala yuzasidan tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

O'zbekiston respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi", 2020-yil 6-noyabrda PF-6108-son O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida farmonlari, 2017-yil 24-maydagi PQ-2995-son "Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ'ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida, 2018-yil 23-iyundagi PQ-3080-son O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida O'zbekistondagi Islom sivilizatsiyasi markazini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risidagi, 2019-yil 3-maydagi PQ-4307-son "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida", 2021-yil 26-martdagi PQ-5040-son Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" qarorlari hamda sohaga oid boshqa meyoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu maqola muayyan darajada xizmat qiladi.

Madaniy hayotning keskin o'zgarib ketishi, egosentrizm, ma'naviy qashshoqlik, moddiyatparastlik, oilaviy qadryatlarning yemrilishi, milliy an'ana va urf-odatlarining rad etilishi hamda jadal tarzda rivojlanib borayotgan taraqqiyotda inson ongini har taraflama chuqur o'rganish shu bilan birga, ma'naviy-axloqiy, diniy-ma'rifiy hamda ilmiy-tarbiyaviy jihatdan yuksaltirish va bunda sharq mutafakkirlari ma'naviy merosidan foydalanishni taqozo etmoqda.

Chunki, buyuk ajdodlarimiz ijodida shaxs fenomenini yuksak darajada kamol toptirishda har qanday sotsial jamiyat va zamon uchun mos keladigan mezonlarni ko'rish mumkin. Shu jumladan ularni psixologik jihatdan tahlil etish hamda hozirgi kun hayotiga tatbiq etish masalasini ilgari surish aksariyat odamlar orasida uchraydigan ko'pgina psixopatologik holatlarni oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, Imom G'azzoliy talimotining psixologik fanlar taraqqiyotidagi o'rni va roli hamda nazariy - metodologik, g'oyaviy-mafkuraviy, ma'naviy-ma'rifiy jihatlarini ochib berish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Jahon ilm-fanida tadqiqot institutlari, yetakchi ilmiy markazlar tomonidan sharq allomalarining aksiologik yo'nalishdagi asarlaridan foydalangan holda shaxs psixikasiga oid fundamental va amaliy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Fan-texnika taraqqiyoti davrida, ma'naviyat moddiyatga bevosita bog'liq bo'lgan bir paytda falsafiy tafakkur, inson va uning kamoloti, axloqiy qadryat va me'yorlarni saqlab qolish, madaniyat va tamaddun vakillari o'zlarining axloqiy va psixologik nazariyalarini

qayta ko'rib chiqishga va bugungi kundagi globalashgan voqelik talablariga mos keladigan tafakkurni shakllantirish bugungi kunning obyektiv zaruriyatidir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Sharq mutafakkirlarining falsafiy va ma'naviy g'oyalarini o'rganish va uning falsafiy, ma'naviy tafakkur taraqqiyotiga tasiri masalalari bo'yicha dunyoning yetakchi ilmiy markazlari va oliy ta'lim muassasalari jumladan, AlGhazali center (Buyuk Britaniya), The Islamic Madhahib University (Texron), Columbia college Columbia university in the city of New York (AQSH), Yale university (AQSH), Imam Ghazali Institute (AQSH), Sank-peterburg Sharq qo'lyozmalari institute (PF) tomonidan fundamental tadqiqotlar amalga oshirilmogda. Imom G'azzoliyning falsafiy fanlar taraqqiyotidagi o'rnini aniqlash masalalari bo'yicha jahonda amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlarda qator, jumladan, quyidagi ilmiy natijalar olingan: School of Oriental and African Studies University of London va University of Cambridge tomonidan 1917-yildan boshlab Bulletin of School of Oriental and African studies jurnali nashr etiladi.

G'azzoliy qarashlarining rivojlanishida ijtimoiy-siyosiy vaziyat va ma'naviy-ma'rifiy muhit, uning dunyoqarashida kechgan inqiroz sabablari tahlil qilinib, mutafakkir qarashlari tarixiy usul doirasida tadqiq qilingan hamda uning ijtimoiy-siyosiy va falsafiy-diniy hamda psixologik pozitsiyasi ilmiy asoslangan. "Ixyo" islom madaniyati tarixida ibodat psixologiyasi nuqtai-nazaridan alohida o'rin tutadi. Yeb-ichish odobi, turmush qurish, iqtisodiy hayot, halol va harom, ulfat-birodarlik, suhbat va odob, yolg'izlik, payg'ambarlarning yashash odobi va axloqlariga doir "Rubbul odat" deb nomlangan ikkinchi jildda G'azzoliyning islomiy oila, davlat, jamiyat va iqtisodiy tuzumning nazariy asoslarini ochib berishga harakat qilgani va bunga katta darajada erishganligi ko'rinadi. Ushbu modelda asosiy elementlar diniy va axloqiy bilimlari, ongi, sezgilari, munosabatlariga nisbatan masuliyat hissi rivojlangan individlar ekanligi ko'rinadi. Bu kamolotga erishgan shaxslarning qo'lidagi dunyo hayoti nafaqat go'zal bo'ladi, balki bu hayot oxirat saodatiga ham tayyorlaydigan bosqich bo'lib xizmat qiladi. M. Bouyges, *Essai de chronologie des œuvres de al-Ghazali (Algazel)* (ed. M. Allard), Beyrouth 1959, s.48. "Rubbul muhlikot nomli uchinchi jildda insonning ma'naviy-axloqiy jihatlari, qalb tarbiyasi, ovqatlanish va shxvoniyl nafslarni nazorat qilish til ofatlari, g'azab, gin ava xasad, dunyoning ma'nosi va ahamiyati, ziqnalik va mulkka bo'lgan nafsiiy ishtiyoq, mansabga ishtiyoq va riyo, kibr, manmanlik va g'urur mavzulari muhokama qilingan.

G'azzoliy bu mavzular bilan shug'ullanar ekan, axloqiy-tasavvufiy adabiyotlardan keng foydalanish bilan birgalikda oxirgi darajadagi psixologik va pedagogik tahlillari bilan ko'zga ko'rinadi, chunki bu masalalar keng qamrovli izohlarni talab qiladigan nazariyalarga muhtoj. G'azzoliy, o'z tabiri bilan aytganda, bu axloqiy kasalliklarning psixologik va ijtimoiy sabablarini, davolash yo'llarini ko'rsatar ekan, barcha darajadagi kishilarni o'z ichiga nazae solishga yo'naltiradi, uni o'z ruhini taftish qilishga, axloqiy ong va irodasini faollashtirishga undaydi. Ushbu jildning "Zammul -jax var- riyo" bo'limida insondagi mansabga bo'lgan ishtiyoqning psixologik asoslarini tahlil qilar ekan, ilgari surilgan inson tasavvuri falsafiy antropologiya nuqtai- nazaridan ahamiyatga molikdir. Ibn Rushd mulohazalariga

ko'ra,rivojlanayotgan arab fanlari davrida G'azzoliy insonning hissiy idrok qobiliyatini hisobga mumkin emas edi.Xis qilish hissiyotlar beradigan xabarlarini idrok qilish jarayoni sifatida ifodalaydi.Muhammad G'azzoliy ko'rish qobiliyatining rolini takidlab,bu orqali hissiyotlar ahamiyatini keyinchalik ham kamaytirish mumkin bo'lgan o'ziga xos yo'lni topishni o'ylaydi deb fikr bildiradi Ibn Rushd hamda o'z fikrlarini davom ettirib,ko'rish uchun yorug'lik kerak.Jumladan,idrok etiladigan hissiyot va predmetlar o'rtasida uchinchi vosita omili qoldirilib,u G'azzoliy uchun asosiy o'rinda turadi.Hissiyot kabi predmet ham vositachi omil oldida orqaga chekinadi. Tabiiy nur,yorug'lik ashyoni ko'rinadigan qiladi,uning uchun moddiy olamdan tashqarida joylashgan,bilish jarayoni amalga oshirayotgan bir narsaning muqobili sanaladi.Ibn Rushd fikricha, G'azzoliy o'zining qarashlarida tabiiy nurning mavjudligini inkor qilmaydi,shuningdek,jismlar va individlarni ham .Biroq hissiyotlar ahamiyatini kamaytirgan holda,u tabiiy nurni qadrsizlantiradi,butun moddiy voqelikni va insonning idrok qilish qobiliyatini ham ahamiyatsiz deb hisoblaydi.

Skeptiklar va sofistlar doimo inson hissiyotlarining prinsipial o'jizligini isbotlashga harakat qilib kelganlar. Kamchikilarni sanab turib, G'azzoliy hissiyotlar tizimini alohida ko'rib chiqadi,inson hissiyotlarining markaziy nuqtasi va unga asoslangan aql-idrok faoliyati bilan hissiyotlar aloqasini ko'rmaydi.Birinchi kamchilik deb, u o'zini emas, boshqa narsalarni ko'rishi mumkin degan fikrni ilgari suradi.Ya'ni shu o'rinda aytish joizki, shaxsdagi aql-idrok faoliyati bevosita uning hissiyotlari bilan chambarchas bog'liqdir.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Abu Homid G'azzoliy shaxsda mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan xulq-atvor,aql-idrok hamda boshqa insonga xos fundamental xususiyatlar uning ruhiyatidagi o'zgarishlar ,hissiyotlar bilan bog'liqligini diniy-psixologik hamda falsafiy jihatdan izohlab beradi,shu birga shaxsning ma'naviy- axloqiy jihatlarini shu davrdagi ilg'or bilim va tajribalar bilan isbotlab berar ekan ,bunda kibr, xasad, manmanlik, shaxvat, ortiqcha g'ururlanish vas hu kabi yomom fazilatlarining inson ruhiyatiga salbiy tasirlari haqida bayon etadi, yani shu orqali inson qalbida hissiy xotirjamlikning bo'lmasligi hamda ruhiy baxtsizlikni tuyish bilan izohlaydi. Bundan tashqari sezgi a'zolarimiz orqali qabul qiladiga hissiyotlarimiz ko'lamini psixologik jihatdan isbotlab beradi va hatto bizning aqliy qobiliyatlarimizga tasir qilishini aytib o'tadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Музаффаров Ф.Д. Газзолийнинг инсон ҳақидаги таълимотининг илмий-фалсафий асослари. Тошкент: Турон-замин-зиё, 2014. – 180 б.
- 2.Саййид Муҳаммад Ҳотамий. Ислом тафаккури тарихидан. Тошкент: Минҳож, 2003. – 274 б.
- 3.Barber, Brooks L. Poverty in al-Ghazali's Iḥyā' 'Ulūm al-Dīn, Catholic University of America, 2016, 335 pp
- 4.Bergh S., van den.Ghazali on Gratitude towards God and it's Greek Sources // Studia Islamica. 1957. V. 7. P. 77–98

5. Bergh S., van den. Ghazali on Gratitude towards God and its Greek Sources // *Studia Islamica*. 1957. V. 7. P. 77-98

6. Rahman P. *Prophecy in Islam*. London, 1958. P. 94-100. 122. Rescher N. *The Development of Arabic Logic*. London, 1964. P.

7. Проблема разума и веры в трудах Мухаммада алГазали // *Известия АН Республики Таджикистан: Философия и правоведение*. 2001. №4. - С.70-78.

O'QITUVCHINING MASHG'ULOTLAR JARAYONIDA INTERFAOL
METODLARDAN FOYDALANISH METODIKASI.

Ergasheva Shaxnoza Baxtiyor qizi

Andijon viloyati Marhamat tumani 7-umumiy o'rta ta'lim maktabining rus tili fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Hozirda maktablarda hamda maktabgacha ta'lim-tarbiya jarayoni sifati va samaradorligini oshirishda ta'limning zamonaviy usullaridan foydalanish katta ahamiyatga ega. Ushbu maqolada tarbiyachining mashg'ulotlar jarayonida interfaol metodlardan foydalanish metodikasi haqida so'z borgan.

Kalit so'zlar: *professional, ilg'or ta'lim texnologiyalar, zamonaviy bilim, loyihalar, ta'lim tizimi, zamonaviy usullar, interfaol metodlar, innovatsion xarakter, ta'lim shakllari, bolalar faoliyati, mashg'ulot.*

Respublikamizda pedagogik ta'lim sohasini yanada takomillashtirish, zamonaviy bilim va pedagogik texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalariga ega, mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda munosib hissa qo'shuvchi yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash uchun professional kadrlar yetkazib berish, sohaga ilg'or ta'lim texnologiyalarini joriy qilishga katta ahamiyat qaratilmoqda. Xususan, yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyev maktabgacha ta'lim tizimi haqida quyidagi fikrlarni bejizga bildirmagan edilar: "Aslida, farzandlarimiz tarbiyasida eng asosiy bo'g'in hisoblangan maktabgacha ta'lim tizimining jamiyatimiz hayotidagi o'rne va ahamiyatini hech narsa bilan o'lchab bo'lmaydi. Aynan maktabgacha ta'lim sohasiga bo'lgan e'tibor mamlakatning ertangi taraqqiyoti uchun mustahkam zamin yaratadi"³⁰. Bugungi kunda maktabgacha ta'lim sohasida ommalashib borayotgan ta'limiy faoliyatlar innovatsion xarakter kasb etmoqda. Chunki maktabgacha yoshdagi bolalarga ma'naviy-axloqiy, aqliy va jismoniy tarbiya berishda innovatsion yangi texnologiya loyihalarini yaratish ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirmoqda.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan nafaqat mamlakatimiz, balki, butun dunyo hamjamiyati e'tibori ham yoshlar ta'lim-tarbiyasi, ma'naviyati va huquqlari himoyasiga qaratilib, Yoshlar huquqlari to'g'risidagi BMT konvensiyasini qabul qilish taklifi ilgari surilgani katta ahamiyatga ega. Prezidentimiz tomonidan kelajak avlod tarbiyasiga berilayotgan katta e'tibor ta'lim tizimi va pedagoglar zimmasiga ulkan vazifalarni yuklaydi. Bu vazifalarni amalga oshirish chuqur bilim va katta mahoratni talab etadi. Ta'lim tizimiga yangiliklarni olib kirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanish bugungi kun ta'limi oldiga qo'yilgan muhim vazifalardir.

Hozirda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayoni sifati va samaradorligini oshirishda ta'limning zamonaviy usullaridan foydalanish katta ahamiyatga ega. Buni amalga oshirish uchun esa, avvalo, pedagog-tarbiyachilarning o'zlari ilg'or pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalarini puxta o'zlashtirgan bo'lishlari kerak.

³⁰ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning "O'qituvchi va murabbiylar" kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. 30.09.2020. <http://ma'rifat.uz>

Zamonaviy ta'limga xos muhim sifatlardan biri – pedagog faoliyatining innovatsion xarakter kasb etishiga erishish sanaladi. Rivojlangan xorijiy mamlakatlarda pedagog faoliyatining innovatsion xarakter kasb etishiga erishish masalasi o'tgan asrning 60-yillaridan boshlab jiddiy o'rganila boshlangan. Xususan, D.Gamilton, N.Gross, R.Karlson, A.Xeyvlok, D.Chen, R.Edem, F.N.Gonobolin, S.M.Godnin, V.I.Zagvyazinskiy, N.V.Kuzmina hamda V.A.Slastenin kabi tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan ishlarda innovatsion faoliyat, pedagogik faoliyatga innovatsion yondashish, innovatsion g'oyalarni asoslash va interfaol metodlardan foydalangan holda ularni amaliyotga samarali tadbiiq etish, xorijiy mamlakatlar hamda respublikada yaratilgan pedagogik innovatsiyalardan xabardor bo'lish orqali pedagog faoliyatida interfaol usullarni qo'llash va ulardan faol foydalanish borasidagi amaliy harakatlar mazmuni yoritilgan.

Bugungi kunda bir qator rivojlangan mamlakatlarda ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash borasida katta tajriba asoslarini tashkil etuvchi metodlar interfaol metodlar nomi bilan yuritilmoqda. Interfaol ta'lim metodlari hozirda eng ko'p tarqalgan va barcha turdagi ta'lim muassasalarida keng qo'llanayotgan metodlardan hisoblanadi. Shu bilan birga, interfaol ta'lim metodlarining turlari ko'p bo'lib, ta'lim-tarbiya jarayonining deyarlik hamma vazifalarini amalga oshirish maqsadlari uchun moslari hozirda mavjud. Amaliyotda ulardan muayyan maqsadlar uchun moslarini ajratib tegishlicha qo'llash mumkin. Bu holat hozirda interfaol ta'lim metodlarini ma'lum maqsadlarni amalga oshirish uchun to'g'ri tanlash muammosini keltirib chiqargan. Buning uchun mashg'ulot jarayoni oqilona tashkil qilinishi, ta'lim beruvchi tomonidan ta'lim oluvchilarning qiziqishini orttirib, ularning ta'lim jarayonida faolligi muttasil rag'batlantirib turilishi, o'quv materialini kichik-kichik bo'laklarga bo'lib, ularning mazmunini ochishda aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, bahs-munozara, muammoli vaziyat, yo'naltiruvchi matn, loyiha, rolli o'yinlar kabi metodlarni qo'llash va ta'lim oluvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash talab etiladi. Interfaol metodlar asosida ta'limni tashkil etishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Interfaol metodlar bolalar qobiliyati, imkoniyati va ehtiyojlarini hisobga olgan holda, ta'lim shakllarini amalga oshirish uchun ko'zlangan natijaga erishishda eng qulay yo'l va usullarni tanlash va ishlab chiqish mahorati ekan, u haqiqatdan ham ta'lim jarayoni unumdorligini oshiradi, bolalarning mustaqil fikrlash jarayonini shakllantiradi, bolalarda bilimga ishtiyoq va qiziqishni oshiradi, bilimlarni mustahkam o'zlashtirish, ulardan amaliyotda erkin foydalanish ko'nikma va malakalarini shakllantiradi.

Interfaol metodlarga asoslangan ta'lim jarayonida pedagog faoliyati va bola faoliyati doirasi aniq belgilanadi, ta'limni tashkil etishning aniq texnologiyasi ko'rsatiladi. Bolaning ongi va tafakkuri endi shakllanib kelayotgan maktabgacha yoshda pedagogning mahorati, uni innovatsion pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga mohirona tadbiiq eta olishi, ta'limning yangi yangi yo'l va usullarini izlashi, pedagogik tajribalardan ijodiy foydalana olishi juda muhimdir. Shuning uchun ham bo'lajak maktabgacha ta'lim yo'nalishi tarbiyachilarini kelgusi faoliyatga tayyorlashda, interfaol metodlarni

amaliyotga tatbiq etishga tayyorlash bugungi ta'limning oldiga qo'yilgan talablardan biridir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida tarbiyalanuvchilar bilan hamkorlikda ishlashda mashg'ulot mavzusi mazmunini bilish o'zlashtirishda o'zlarining shaxsiy hissasini qo'shish imkoniyatiga ega bo'ladilar. O'zaro bilimlar, g'oyalari, fikrlarni almashish jarayoni sodir bo'ladi. Bunday holatlar o'zaro samimiyligni ta'minlaydi, yangi bilimlarni olish, o'zlashtirishga xavas ortadi, shu jarayonda bir-birlarini qo'llab-quvvatlash, o'zaro do'stona munosabatlar vujudga keladi. Buning tarbiyaviy ahamiyati katta. Dialog asosida kechgan o'quv jarayonlarida tarbiyalanuvchi tanqidiy fikrlashga, murakkab masalalarni tahlil asosda echimini topishga, shunga yarasha axborotni izlash, ayrim al'ternativ fikrlarni o'zaro munozalarda erkin bayon qilishga o'rganadi va shunday ko'nikmalar shakllanadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning turlari va yo'nalishlari ko'p bo'lib, ulardan maktabgacha ta'lim tashkilotlarda ko'proq bola shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim, didaktik o'yinlar, interfaol mashg'ulotlar, muammoli vaziyatlar yaratish, loyihalash metodi kabilari qo'llaniladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida hozirgi kunda mashg'ulot jarayonida interfaol uslublar (innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalari)dan foydalanib, ta'limning samaradorligini ko'tarishga bo'lgan qiziqish e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda. Zamonaviy texnologiyalar qo'llanilgan mashg'ulotlar tarbiyalanuvchilar egallayotgan bilimlarni o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga qaratilgan. Tarbiyachi bu jarayonda shaxs va jamoaning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi, shu bilan bir qatorda, boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik vazifasini bajaradi. Bunday o'quv jarayonida tarbiyachi asosiy vazifani bajaradi.

Shu jumladan, maktabgacha ta'lim tashkilotida pedagogik kengashlar va boshqa tadbirlarni tashkil qilish va o'tkazishga zamonaviy yondashuvlardan biri sifatida belgilangan maqsad va vazifalarga mos keladigan ilg'or pedagogik texnologiyalar, interfaol usullardan foydalanish ham muhim o'rin tutadi. Bulardan aqliy hujum va klaster (tarmoqlash) metodlari turli mavzularda ko'proq ishlatilib, turlicha talqin etiladi. Masalan, klaster usulining turli mavzularga moslashtirilgan holda qo'llanish shakllari klaster-chambarak, klaster-oval, klaster-yulduzcha, klaster-uzum shodasi va shu kabilardan iborat. Klaster — bu interfaol usul hisoblanib, pedagogik-didaktik srategiyaning muayyan shaklidan iborat. U tarbiyalanuvchilarda fikrlash qobiliyatini kengaytirishga yordam beradi. Unda aniq bir ob'ekt tanlanib ob'ektning turli qirralari ochib beriladi va albatta tarbiyalanuvchilarda psixik protsesslarning rivojlanishiga yordam beradi. Bunda bolalarning ko'rishi, sezgisi, xayol tezligi, nutqi va albatta tafakkuri rivojlanadi. Bolalar xayol kilishga, o'ylashga, tasavvur kilishga, eng asosiysi esa, (xatomi, to'g'rimi) fikrlashga harakat qiladilar. Bunday mashg'ulotlarda ishtirokchi tarbiyachilarni kichik guruhlarga ajratiladi yoki yakka tartibda topshiriqlar beriladi. Berilgan topshiriq-mavzulari yoki muammolarning yechimlarini topish uchun ularni mashg'ulot rahbari bilan hamkorlikda pedagogik va psixologik nuqtai nazarlardan tahlil etib, xulosalar umumlashtiriladi. Bu kabi usullardan maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalar bilan

o'tkaziladigan mashg'ulotlarda qo'llash, tarbiyachilar bunday mashg'ulotlarni har turli qiziqarli shakllarda tashkil qilishlari mumkin.

Xulosa qilib aytganda, ta'limni axborotlashtirish tarbiyachilarning ijodini namoyon etish uchun keng maydon bo'lib, bolalar bilan o'zaro munosabatlarning yangi, noan'anaviy shakllari va usullarini izlashni rag'batlantiradi, shuningdek, bolalarning bilim olishga qiziqishini oshirishga yordam beradi, kognitiv faoliyatni faollashtiradi va bolani har tomonlama rivojlantiradi. Yangi axborot texnologiyalariga ega bo'lish tarbiyachiga yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda o'zlarini qulay his qilishlariga yordam beradi. Bolaning ijodiy qobiliyatini tarbiyalash va rivojlantirish, shaxsini shakllantirish, maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual salohiyatini boyitish maqsadida guruhda kompyuter, multimedia va boshqa texnik vositalardan foydalanish tarbiyachining imkoniyatlarini kengaytirishga imkon beradi. Bolalar bunday guruhlarda ishlashni yaxshi ko'rishadi, topshiriqlarni bajarishda faol ishtirok etishadi, chunki texnik vositalar o'quv jarayoniga ovoz, harakat va animatsiyani kiritish imkonini beradi, bu esa bolalarning qiziqishi va e'tiborini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari. – T.: 2018.
2. Avliyoqulov N.X., Musaeva N. Pedagogik texnologiyalar. Toshkent-2008-yil, 340b.
3. Avliyoqulov N.X. Zamonaviy o'qitish texnologiyalari – Toshkent, 2001y, 224b.
4. Irisova S. Maktabgacha ta'limni rivojlantirishda interaktiv metodlardan foydalanishning ahamiyati.//Zamonaviy ta'lim. 2016-yil. No 3.B. 56
5. Ishmuhamedov R.J., Abduqodirov A., Pardayev A. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari o'qituvchilari, tarbiyachilari, guruh rahbarlari uchun amaliy tavsiyalar). – T.: Iste'dod, 2010.

Internet saytlari.

6. 1. <http://www.ziyo.net.uz>.
7. 2. <http://www.pedagog.uz>.

BOLALARNING NUTQINI O'STIRISHDA INNOVATSION YONDASHUV

Kamolova Nafisa Turg'unboyevna

Renessans Ta'lim universiteti "Boshlang'ich, maktabgacha va sport"

kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'quvchilarining savodxonligini oshirishda og'zaki nutqni tutgan o'rni va ahamiyati, ona tili va o'qish savodxonligi darslarida nutq ko'nikmalarini shakllantirishga erishish yo'llari va nutq o'stirishda innovatsion yondashuv haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *o'quvchilar, og'zaki nutq, ko'nikma, innovatsiya, o'qish, xususiyat, nutq texnikasi, muloqot.*

Nutq tug'ma qobiliyat emas, balki hayot davomida bolaning aqliy va jismoniy rivojlanishi bilan parallel ravishda shakllanib va rivojlanib boruvchi jarayon hisoblanadi.

Chiroyli va ravon so'zlash ham bir san'at hisoblanadi. Chiroyli so'zlashni, o'z fikrini ravon va aniq bayon etishni bilmagan o'quvchi bilimlarni muvaffaqiyat bilan o'zlashtira olmaydi. Har bir insonning nutqi chiroyli, mukammal, talaffuzi aniq, ravon bo'lsa, fikrlash doirasi keng, idrok qilishi ham teran bo'ladi.

O'quvchilarning nutqini o'stirish, bu uzoq davom etadigan jarayondir. Nutq o'stirish bilan bog'liq mashg'ulotlarni izchil, doimiy ravishda o'tkazib borilmasa, ta'limning sifatli bo'lishiga, o'quvchilarning teran fikrlashlariga erishib bo'lmaydi. Bu jarayonning birinchi ishtirokchisi oilada ota-ona bo'lib, bolaning dastlabki nutq talaffuziga e'tibor berish kerak. Bola bilan so'zlashganda bola tilida emas, balki so'zlarni to'liq aytib so'zlashishga ahamiyat berish kerak. Nutqni egallashdagi asosiy bosqich maktabgacha yoshga to'g'ri keladi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti sog'lom, har tomonlama yetuk bolalarni tarbiyalab, maktabda muntazam ta'lim olishlari uchun tayyorlaydi. Bu davrda bolalarning psixologik va jismoniy rivojlanishiga ham katta ahamiyat beriladi. Psixologik rivojlanishga bolalarning nutqiy rivojlanishi ham kiradi. Nutqiy rivojlanish jarayonini A.N.Leontev quyidagicha tavsiflaydi: "Nutqni rivojlantirish jarayoni bola lug'atining va so'zlarining assotsiatsiya asosida bog'lanishining ortishida ifodalanadigan miqdoriy o'zgarishlar emas, balki sifat jihatidan o'zgarish jarayonidir, zero, u fikrlash va ong rivojlanishi bilan ichki bog'langan holda so'zning barcha funksiyalari, tomonlari va aloqalarini qamrab oladigan haqiqiy rivojlanish jarayonidir". Shuning uchun bolalar bog'chasida tarbiyalanayotgan bolalar nutqi ustida izchil ish olib borish kerak. Og'zaki savol-javoblar, suhbatlar, so'z o'yinlari o'tkazish va mashg'ulotlar davomida sh'er va topishmoqlar, maqollar yod oldirish, ertaklarni qayta hikoyalatish, bayram tadbirlarida sahna ko'rinishlari ijro ettirish ham bola nutqini rivojlanishi uchun muhim hisoblanadi. Nutqida kamchiligi bor bolalar bilan iloji boricha bog'cha yoshidayoq shug'ullanish kerak. Mutaxassislar ko'rigidan o'tkazilishi va o'z vaqtida buni oldini olish zarur.

Bolalar maktabga qabul qilingandan so'ng, og'zaki nutq bilan birga yozma nutq ham birgalikda o'rgatib boriladi. Tovushlar, harflar, bo'g'inlar, so'zlar va so'zlardan gap, matn hosil qilish malakalari rivojlanadi. Savod o'rgatish darslarida tovush va harflarni o'rganish

jarayonida o'qituvchi amaliy mashg'ulotlarga keng o'rin berish kerak. Dars davomida qiziqarli va jonli narsalardan, turli o'yinlar va o'yin turidagi mashqlar, texnika vositalaridan foydalanib olib borilsa yaxshi samara beradi. Og'zaki nutq va yozma nutq malakalarini yaxshi o'zlashtirishga erishgan o'quvchi barcha fanlarda faol bo'ladi. Og'zaki nutqi ravon, chiroyli va talaffuzi mukammal o'quvchi sinfda ajralib turadi. O'qituvchi barcha o'quvchilarning nutqi chiroyli va ravon bo'lishi uchun harakat qilishi kerak.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy qobiliyati asosan darslar davomida rivojlantirib boriladi. Asosiy nutq o'stirish jarayoni ona tili va o'qish darslarining vazifasi hisoblanadi. Dastlabki ish alifbe davrida bo'lib, tovush talaffuzi va harf o'qilishiga katta e'tibor qaratilishi kerak. Bunda o'quvchilarning eshitish va talaffuz qilish qobiliyatlari kuchayadi. O'qish darslarida ham o'quvchilar nutqini o'stirish uchun ko'plab imkoniyatlar mavjud. Darslikdagi matn va she'rlarni o'rganish orqali o'zi uchun notanish bo'lgan so'zlarga duch keladi. Shu so'zlar talaffuzi va ma'nosini o'rganish jarayonida o'quvchining nutqi o'sadi va so'z boyligi oshadi. Notanish so'zlar ma'nosi o'rganilgach, shu so'zlar ishtirokida gaplar tuzdirish ham maqsadga muvofiqdir. Boshlang'ich sinf o'qish darslarida olib boriladigan mashg'ulotlarning yetakchi o'rni va vazifasi bola nutqini o'stirish bo'lib, til boyliklaridan nutqda foydalanish malakalarini shakllantirib, o'quvchilarni ijodiy fikrlashga, o'zaro muloqot jarayonida so'zlardan o'rinli foydalanishga o'rgatadi. Bolalarning og'zaki nutqini o'stirishda bog'lanishli nutqqa katta e'tibor qaratilishi kerak. Bola o'z fikrini to'g'ri va ravon bildirishi uchun bog'lanishli nutqdan to'g'ri foydalanish kerak. Bog'lanishli nutq asosan, o'qish darslarida o'rganiladigan asarlarni qayta hikoyalashda shakllantiriladi. O'quvchi uchun asarni to'liq qayta hikoyalash qulay hisoblanadi. O'quvchilar tanlab yoki ijodiy qayta hikoyalashda birmuncha qiynaladilar. Shu sababli, dars mashg'ulotlarida o'quvchilarni qayta hikoyalashga o'rgatishda o'qituvchi turli usullardan foydalanish kerak. Masalan: asar o'qib chiqilgach uni qismlarga ajratish, har bir qismdan ma'no chiqarish, qismlardagi voqealıklar ketma-ketligini to'g'ri qo'ya bilish, mazmunidan kelib chiqib savollar tuzish kabi usullar bilan ishlashga o'rgatish kerak. Qayta hikoyalashda asar qahramonlari va ularning xatti-harakati, xarakterli xususiyatlarini tahlil qilish orqali asar mazmuniga chuqurroq kirib boradilar.

O'qilgan asar mazmunini izchil ravishda qayta hikoyalash o'quvchilarga asar rejasini tuzishga yordam beradi. Reja tuzishda o'quvchilar matn mazmunidan kelib chiqib, hikoyani tarkibiy qismlarga bo'ladilar va har qaysi qismdan bosh mazmunni keltirib chiqaradilar. Qismlarga bo'lib, har bir qismga sarlavha topishlari mumkin. Sarlavha topish ham o'quvchilarni faollashtiradi, mulohaza yuritishga undaydi. Reja asosida hikoya qilish yana ham osonlashadi. Voqealar ketma-ketligini topishda yordam beradi. O'qilgan asarni qisqartirib qayta hikoyalashga asosan 3-sinfdan o'rgatiladi.

Tanlab hikoya qilish o'quvchilarni izlanishga, o'ylashga va mushohada yuritishga majbur qiladi. Chunki, tanlab hikoyalash vazifasi berilganda, bola matnning bir qismi chegarasini ongli ajrata olishi kerak. Shu qismnigina mazmunini so'zlab berishi kerak. Buning uchun o'qilgan matn yuzasidan tahlil o'tkazishi talab etiladi. Shu qism yuzasidan berilayotgan savollarga to'g'ri javob topadi. Bunda o'quvchi tafakkurga tayanib ish ko'rishi kerak.

Ijodiy qayta hikoyalashda esa o'qilgan matnni qisman o'zgartirib yoki yangi epizodlar qo'shish orqali hikoyalaydi. Bunda o'quvchining lug'at boyligi yaxshi samara beradi. Bundan tashqari rasmlar orqali ham qayta hikoyalash o'quvchining dunyoqarashi va xissiyotlarini qanchalik shakllanganligini namoyon qiladi.

Dars jarayonida zamonaviy o'qitish uslublari, ya'ni interfaol uslublarning o'rni beqiyosdir. Nutq texnikasini rivojlanishida, innovatsion texnologiyalar muhim ahamiyatga ega. Nutqni go'zal bo'lishi va tinglovchiga tasir kuchini oshishi uchun nutq texnikasidan keng foydalanish yaxshi samara beradi.

“Tashqi ko'rinish va xarakterga chizgilar”

Texnologiyaning tavsifi: “ Tashqi ko'rinish va xarakterga chizgilar ” deb nomlangan o'yinning dars jarayonida qo'llanishi , nutqni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega bo'lib, bu texnologiyani qo'llash orqali o'quvchining nutqi sezilarli darajada ravonlashadi.

Texnologiyaning maqsadi: Darslarda ushbu texnologiyani qo'llanishi, o'quvchining so'z boyligi ortishida, nutqning ravon bo'lishida muhim ro'l o'ynaydi.

Mashg'ulotni o'tkazish tartibi :O'quvchi o'qilgan asardagi qahramonning tashqi ko'rinishi va xarakteriga ta'rif beradi. Kim nazarda tutilayotgani sir tutiladi. Berilayotgan ta'rifga qarab, boshqa o'quvchilar ta'rifi keltirilayotgan inson, kim ekanligini topiladi.

“Rasm sol va so'zlab ber”

Texnologiyaning tavsifi: Bu texnologiya ham o'zining qiziqarli topilmalari bilan o'quvchilarni juda faolligini oshiradi. Tasavvurini boyitadi, nutqini rivojlantiradi. Texnologiyaning maqsadi: Rasm chizish orqali o'quvchining tasavvur dunyosini rivojlantirish va chizilgan rasmni ta'riflashi orqali nutqni rivojlantirish. Mashg'ulotni o'tkazish tartibi : O'quvchi doskdaga o'zi xohlagan rasmni chizadi. Chizgan rasmiga qarab hikoya tuzadi. Keyingi o'quvchi birinchi o'quvchi boshlagan rasmni o'z tasavvuri bo'yicha chizib davom ettiradi va u ham so'zlab beradi. Shu tariqa bir necha o'quvchi rasm chizishni davom ettirishi mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki nutqini rivojlantirish uchun asosan ona tili va o'qish savodxonligi darslarida olib boriladigan mashg'ulotlar: badiiy asarni o'qish va qayta hikoyalashga katta ahamiyat beriladi. Darslar davomida asarlarni o'qish va qayta hikoyalash, she'rlar o'qish va yod oldirish, mavzular asosida savol-javob, suhbatlar o'tkazish, test savollari tuzish, badiiy asar mazmuniga xos sahna ko'rinishlari tayyorlash va rasmlar chizdirish o'quvchilarning nutqini rivojlantirishda samarali usullar hisoblanadi va bu har qanday o'qituvchidan pedagogik mahoratni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. D.R.Babayeva. Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi. Toshkent-“Barkamol fayz media”-2018

2.M.M.Jo'rayeva. Boshlang'ich sinf o'qish darslarida o'quvchilar nutqini o'stirish metodikasi. Science and Education-2022

3. Олимов К., Турдиева М. Инновационный подход и государственная учебная программа «первый шаг» в реализации процесса дошкольного образования и подготовки //Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 2/S. – С. 419-423
4. Irisbayeva Y. Future Educators Professional Readiness to Interact with Preschool Children //Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.
5. Mirjalolova L. WAYS TO INCLUDE THE ELEMENTS OF SPEECH CULTURE IN THE SPEECH OF PRE-SCHOOL CHILDREN //International Bulletin of Applied Science and Technology. – 2023. – Т. 3. – №. 6. – С. 1033-1036.
6. Turdieva M. J. The essence of organizing the process of preschool education and education on the basis of an individual approach //International Engineering Journal For Research & Development. – 2021. – Т. 6. – №. SP. – С. 3-3.
7. Irisbayeva Y. PROFESSIONAL READINESS OF FUTURE EDUCATORS TO INTERACT WITH CHILDREN OF PRESCHOOL AGE //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – Т. 7. – №. 7
8. Yo I. MULOQOT JARAYONIDA BOLA SHAXSINI RIJOVLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI //Экономика и социум. – 2023. – №. 6-1 (109). – С. 165-169.
9. Shamsiddinovich M. A. RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR TALABALAR MUSTAQIL TA'LIMINI TO 'G 'RI TASHKIL ETISH OMILI SIFATIDA: Musayev Ashurali Shamsiddinovich, Yangi asr universiteti o 'qituvchisi //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2023. – №. 1. – С. 309-313.
10. Musaev A. TECHNOLOGIES FOR ORGANIZING INDEPENDENT EDUCATION OF STUDENTS IN A DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT //International Bulletin of Applied Science and Technology. – 2023. – Т. 3. – №. 1. – С. 146-149.
11. Musaev A. TECHNOLOGIES FOR ORGANIZING INDEPENDENT EDUCATION OF STUDENTS IN A DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT //International Bulletin of Applied Science and Technology. – 2023. – Т. 3. – №. 1. – С. 146-149.
12. Мусаев А. Ш. РАҚАМЛИ ТАЪЛИМ МУҲИТИДА МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМНИ ДАСТУРИЙ ВОСИТАЛАР АСОСИДА ТАШКИЛ ЭТИШ //E Conference Zone. – 2022. – С. 125-128.
13. Мусаев А. Ш. ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА КОМПЕТЕНТЛИ МУТАХАССИС ТАЙЁРЛАШДА МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМНИНГ ЎЗИГА ХОС ҲУСУСИЯТЛАРИ //E Conference Zone. – 2022. – С. 115-117.
14. Irisbayeva Y. Using " Cluster" Method //Eastern European Scientific Journal. – 2018. – №. 6.
15. Kamalova N. T. THE ROLE OF READING ACTIVITY IN PERSONAL DEVELOPMENT //Next Scientists Conferences. – 2023. – С. 105-110.
16. Kamalova N. T. METHODS OF LINGUOSTHETIC ANALYSIS IN PRIMARY EDUCATION //Oriental Journal of Education. – 2023. – Т. 3. – №. 03. – С. 81-88.
17. Kamalova N. T. THE ROLE OF READING ACTIVITY IN PERSONAL DEVELOPMENT //Next Scientists Conferences. – 2023. – С. 105-110.

JISMONIY MASHQLARNING TALABA-YOSHLARNI TARBIYALASH,
SOG'LOMLASHTIRISH VA KASB MAHORATINI OSHIRISHDAGI AHAMIYATI

Matyakubova Noila Foziljonovna

*Renessans ta'lim Universiteti Boshlang'ich, maktabgacha ta'lim
va sport kafedrasi o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada jismoniy mashqlarning talaba yoshlarni tarbiyalashdagi ahamiyati, sport to'garaklarida sog'lomlashtirish va tarbiyaviy ishlarni olib borish, jismoniy tarbiya darslari va sport to'garaklarini to'g'ri tashkil etish haqidagi fikrlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Jismoniy tarbiya, sport, mashg'ulot, sog'lomlashtirish, tarbiyaviy ishlar, talaba, madaniyat, ahloq, etika-estetika, o'qituvchi, to'garak, kasb mahorati.

Mamlakatimizda yoshlar siyosati davlat dasturi va jismoniy madaniyat va sportni ommaviy rivojlantirishga oid qator hukumat qarorlari va mamlakatimiz Prezidentining farmonlari davlat ahamiyatiga molik muammo – talaba yoshlarimizni jismoniy rivojlanganligi va jismoniy tayyorgarligining garmonik shakllanishiga qaratilganligini shart qilib belgilangani ham shunda.

Oliy ta'limdagi sport, guruh, guruhlar birinchiligi, "Universiyada" va ularga tayyorgarlik, musobaqalarining universitetda o'tkaziladigan birinchi bosqich va ikkinchi bosqich musobaqalari ishtirokchi talabalarning faoliyatini o'zida mujassamlashtiradi. Ommaviy sport asosan talaba organizmini sog'lomlashtirish, yoki bo'sh vaqtini foydali o'tkazish, sport turlarining texnik elementlari, musobaqa qoidalari, shug'ullanishdan o'zlarining organizmlariga bo'ladigan ijobiy ta'siri haqidagi nazariy bilimlarni, amaliy malakalarni egallashni maqsad qilib qo'yadi. Ommaviy sport talabalarni sport iqtidori sohibi ekanligini e'tiborga olmaslik xususiyati bilan maktab sportining mahoratini oshirish guruhidagilardan farqlanadi.

Ommaviy sport turlari bilan barcha talabalar shug'ullanishi mumkin. Bu bilan o'zining jismoniy madaniyatligining salohiyatini boyitadi.

Shu o'rinda jismoniy madaniyatning turli ko'rinishlari ham mavjudligini aytib o'tishni lozim topdim.

Jismoniy madaniyat- umum insoniy madaniyatning bir qismi, inson salomatligini mustahkamlash, jismoniy qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan ijtimoiy faoliyat sohasi hisoblanib, Jamiyatdagi jismoniy madaniyat holatining asosiy ko'rsatgichlari odamlarning sog'lomligi va jismonan chiniqqanligi, jismoniy madaniyatning tarbiya va ta'lim sohasida va turmushda qay darajada tadbiiq qilinayotganligi sportdagi yutuqlar va hokazolarni o'z ichiga oladi. Jismoniy madaniyatning ahloqiy, etik va estetik turlari ham mavjud bo'lib sport musobaqalarga talabalar boshqa viloyatlarga yoki boshqa davlatlarga tashrif buyurishganlarida har tomonlama tartib-intizom egasi bo'lishi hamda sportchilarga musoba oldidan ushbu masalada etika va estetika sohasidagi mutahassislar treninglar tashkil etishi maqsadga muvofiqdir.

Hozirgi kunda talabalar uchun shug'ullanish tavsiya qilingan sport turlariga aniqlik kiritilgan. Ular mamlakatimizda an'anaviy tarzda har 3 yilda o'tkazilayotgan "Universiyada" musobaqalari dasturidagi sport turlari bo'lib hidoblanadi. Sport seksiyasini tuzishda oliy ta'lim muassasasidagi sharoit, uni tashkil etish va olib borish uchun mutaxassis - o'qituvchilarning mavjudligi hisobga olinadi. Umumiy rahbarlik albatta universitet jismoniy tarbiya o'qituvchilari tomonidan tashkil etiladi. Zarur bo'lsa, jamoatchilik asosida talabalar bilan shug'ullanishga qodir jamoatchi trenerlar, ota-onalar oliy ta'lim sport murabbiylari mashg'ulotlarini o'tkazish uchun jalb qilinishi hozirgi kun jismoniy tarbiya amaliyotidan ma'lum. Jismoniy tarbiyaga asoslangan sog'lomlashtiruvchi sport to'garagi mashg'ulotlari pedagogik jarayonning ajralmas tarkibiy qismidir. U talabalarni jismonan to'g'ri rivojlantirishga, sog'ligini mustahkamlashga, bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etishga, ularning aql, idrokini, tafakkurini boyitishga yordam beradi jismoniy mashqlar bilan birgalikda nazariy bilimlarni o'zlashtirish sport pedagogik bilim, ko'nikma va malakalarini mustahkamlashda, dunyo qarashini shakllantiradi va ularning ijobiy qobiliyatlarini o'stiradi, hamda badiiy estetik didini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Sog'lomlashtiruvchi jismoniy tarbiyaning asosiy vositalari - bu tabiatning sog'lomlashtiruvchi kuchlari va tabiiy omillardir. Jismoniy mashg'ulotlar organizmning tashqi muhitidagi salbiy omillar ta'siriga chidamliligini oshiradi, moddalar almashinuvini qon aylanishini yaxshilaydi, qayta tiklash jarayonlarini faollashtiradi va asab tizimini mustahkamlaydi.

Jismoniy sog'lomlashtirish mashqlari ta'siri samaradorligini oshirish maqsadida turli kasalliklarning oldini oluvchi noan'anaviy vositalardan foydalanish tavsiya etiladi (Masalan: yurish, sog'lomlashtiruvchi yugurish, umurtqa pog'onasini sog'lomlashtiruvchi mashqlar va h.k.). O'z vaqtida rejali va tartibli o'tkaziladigan sport mashg'ulotlar talabalarda kasbiy ko'nikma hosil qiladi va "Sog'lom turmush" tasavvurini boyitishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Sport to'garaklarini guruhlar bo'yicha tashkillashtirishda talabalarning yosh-fiziologik xususiyatlari va qiziqishlarini inobatga olish maqsadga muvofiqdir. Ommaviy jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini rivojlantirishning asosiy maqsadi salomatlikni mustahkamlashdir.

Respublikamizda jismoniy tarbiya mashg'ulotlariga kichik yoshdanoq barqaror, eng muhimi ongli qiziqishni uyg'otish bo'yicha bir qator usullar muaffaqiyat bilan tatbiq etib kelinmoqda. Kichik yoshdagi bolalar va o'quvchilar ochiq havoda jismoniy mashqarni bajarish, ularning jismoniy va aqliy kamolotga yetishiga yordam beruvchi muhim omildir. Jismoniy mashqlarning insonning ruhiy va jismoniy holatiga ta'sirini ham qayd etish muhim. Harakat faolligi hordiq chiqarish va bo'sh vaqtni o'tkazish vositasi sifatida insonda osoyishta va yoqimli kayfiyat uyg'otadi, inson atrofdagilardan, turmushdan qoniqish hissini tuyadi. Bunday ruhiy osoyishtalik jismoniy holatga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli yoshlarni bo'sh vaqtdan doimo unumli foydalanishga o'rgatish juda muhimdir. Jismoniy layoqatida nuqsoni bo'lgan ya'ni paralimpiya sportiga qarashli sportchilarga katta harakat faolligini talab etadigan mashqlarni bajarish qat'iy man etiladi. Bunday sportchilarga musobaqa paytida ochkolarni hisoblash, hakamlilik qilish, yugurish va estafeta o'tkazilayotgan vaqtda yuguruvchilarning almashish tartibini nazorat qilish vazifalarini yuklash mumkin. Jismoniy tarbiyaga yo'naltirilgan sog'lomlashtiruvchi to'garak

mashg'ulotlari, asosan, o'quvchilarning faol dam olishiga mo'ljallangan bo'lib, maxsus jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarida bajariladigan harakatlarni o'rgatish vazifalariga kamroq e'tibor beriladi. talabalarning kun tartibida jismoniy tarbiya mashg'ulotlarining ta'sirini o'rganish shuni ko'rsatadiki, jismoniy faoliyatdan so'ng aqliy faoliyat ularning kasbga yo'nalishini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Salomov.R.S. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati .
2. Yosh sportchilarning jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirish. Gancharova O.V. - T.:2005-yil.
3. Juraqulovna T. M. et al. Types Of Person-Centered Technology In The Educational Process //E-Conference Globe. – 2021. – C. 105-107.
4. Turdieva M. J. The essence of organizing the process of preschool education and education on the basis of an individual approach //International Engineering Journal For Research & Development. – 2021. – T. 6. – №. SP. – C. 3-3.
5. Turdieva M. J., Olimov K. T. Game Technologies As An Innovative Type Of Student-Centered Education //The American Journal of Social Science and Education Innovations. – 2021. – T. 3. – №. 02. – C. 183-187.
6. Turdieva M. J. The Role of the 'First Step'State Curriculum in the Preschool Education Sistem //International Journal Of Multidisciplinary Research And Analysis. Volime. – T. 4.
7. Irisbayeva Y. Using" Cluster" Method //Eastern European Scientific Journal. – 2018. – №.
8. Irisbayeva Y. Future Educators Professional Readiness to Interact with Preschool Children //Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.
9. Irisbayeva Y. PROFESSIONAL READINESS OF FUTURE EDUCATORS TO INTERACT WITH CHILDREN OF PRESCHOOL AGE //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – T. 7. – №. 7.
10. O'tbosarovna I. Y. Improving the professional pedagogical preparation of students to interact with children's mechanisms //Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. – 2022. – T. 2. – №. 1.5 Pedagogical sciences.
11. Mirjalolova L. Bolalarni gapirtirib o'ynaladigan o'yinlarga nutqiy jihatdan tayyorlash. – 2005.
12. Yo I. MULOQOT JARAYONIDA BOLA SHAXSINI RIJOVLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI //Экономика и социум. – 2023. – №. 6-1 (109). – C. 165-169.
13. O'tbosarovna I. Y. Pedagogical opportunities for improving the readiness of students to interact with children //Confrencea. – 2022. – T. 2. – №. 2. – C. 268-270.
14. Ирисбаева Ё. У. ТЕОРИЯ ДЕТСКОЙ ИГРЫ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ //Человек в современном мире: пространство и возможности для личностного роста. – 2023. – С. 26-32.

15. Ирисбаева Ё. У. СВЯЗНАЯ РЕЧЬ-ГЛАВНОЕ ДОСТИЖЕНИЕ В РЕЧЕВОМ РАЗВИТИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА // Экономика и социум. – 2021. – №. 10 (89). – С. 695-698.

16. Mirjalolova L. Increase children's speech activity. – 2016.

17. Mirjalolova L. WAYS TO INCLUDE THE ELEMENTS OF SPEECH CULTURE IN THE SPEECH OF PRE-SCHOOL CHILDREN // International Bulletin of Applied Science and Technology. – 2023. – Т. 3. – №. 6. – С. 1033-1036.

ILK VA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA PREDMETLAR
OLCHAMINI IDROK QILISHINING O'ZIGA XOSLIGI

Maxmudova G.B

Renessans ta'lim universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bugungi kunda ta'lim jarayonida ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarda predmetlar olchamini idrok qilishining o'ziga xosligi, katta-kichiklik haqida tasavvurni tarkib toptirish zarurligi haqida yoritiladi.*

Tayanch so'zlar: *o'lcham, matematik tasavvurlar, o'lchov birliklari, kattalik, miqdor, taqqoslash, nisbiylik.*

Dastlabki yozuv, matematika, rasm, mehnat darslaridayoq bolalardan narsalarning katta- kichikligini farqlash, ularni taqqoslash va og'zaki aytib berishni talab qiladi. Boshlang'ich maktabda o'lchov birliklarini o'rganish narsalarning kichiklik belgilarini ajrata olish bilan bog'liqdir. Katta-kichiklik haqida to'g'ri tasavvurga ega bo'lish geografiya, tabiatshunoslik, geometriya, chizmachilikni o'rganishda katta ahamiyatga egadir. Boshlang'ich maktabga politexnik ta'lim elementlarining kiritilib borilishi munosabati bilan narsalarning katta yoki kichikligi haqidagi bilimlar alohida ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun maktabgacha yoshdayoq bolalarda katta-kichiklik haqida tasavvurni tarkib toptirish zarurdir. Masalan, katta guruh uchun miqdorga doir "Ajoyib qopcha" o'yini

Borishi: Bolalar doira bo'ylab turadilar tarbiyachi har bir bolaga bittadan qalam berib chiqadi, qalamlar turli uzunliklardagi qalamlar bo'ladi. Tarbiyachi doira o'rtasida turadi tarbiyachining qo'lida, "ajoyib qopchada" da turli uzunlikdagi qalamlar bo'ladi. Bolalar bittadan kelib qopchadan bitta qalamni ushlab uning qanday(uzun, kalta) ligini aytishadi. Hamda qo'lidagi qalam bilan o'lchab undan uzun yoki kalta ekanligini aytadi.

Katta-kichiklik haqidagi bilimlar narsalarni bevosita idrok qilish jarayonida aniqlanadi. Narsalarning katta-kichikligini idrok qilish murakkab jarayon bo'lib, u ko'rish, sezish va harakat analizatorlarining faoliyati asosida amalga oshiriladi. Katta-kichiklikni idrok qilish u haqidagi so'zni ham o'z ichiga oladi. Ya'ni narsalarning katta-kichikligi ikki tomonlama: narsalarining idrok qilayotgan haqiqiy katta-kichikligi va so'z bilan aytiladigan katta-kichiklikni aytish orqali baholanadi. Katta-kichikligi turlicha bo'lgan narsalarni bolalar ilk yoshligidanoq ajratib olishi mumkin. Bu yoshdagi bolalar «katta» va «kichik» degan tushunchalarni o'zlashtirib oladilar, lekin katta-kichiklikning boshqa belgilarini hali ajrata olmaydilar. «Katta» yoki «kichik» degan umumiy nom ostida narsalarning eni, uzunligi, balandligi, qalinligiga tegishli bo'lgan barcha narsa tushuniladi. Uch yoshli bolalar o'qitish ta'sirida narsalarning katta-kichikligi (bo'yi, eni va boshqalar) ni, agar narsaning shu belgisi aniq ko'rinib turgan bo'lsa, osongina aniqlaydilar. Ular bir xil narsalar ichidan ularning eng katta yoki eng kichigini xatosiz topadilar. Ammo bir necha narsani ularning katta-kichikligiga qarab tartib bilan joylashtirishga, bir necha narsa ichidan bir xil kattalikdagilarni topishga ancha qiynaladilar. Uch yoshli bolalarning ko'pchiligi turli katta-

kichiklikdagi narsalardan birinchi safar eng kattasidan boshlab tartib bilan terib piramida tuza olmaydilar.

To'rt yoshli bolalar bir necha narsaning katta-kichikligini taqqoslash asosida «eng katta» (eng uzun), «kichikroq» (ingichkaroq), «juda kichik (eng qisqa) kabi yangi nomlarini biladilar. Shu bilan birga, narsalarning kattaligini baholashning nisbiyligi tushuna boshlaydilar: birgina narsa boshqa narsalarga nisbatan ba'zan katta, ba'zan esa kichik deb aytilishini bola anglaydi. Tarbiyachi stol ustiga lentalar solingan savatni qo'yadi. Stol yoniga ikki bolani chaqiradi va o'zi ushlagan lentalarning ikkinchi uchini ushlashni taklif qiladi, bu lentalarni ulchab uzun-qisqaligini aniqlaydilar. Xuddi shunday qilib, lentalarni ulchash uchun bolalar 7 xil rangdagi lentalar yordamida 3 kishilik guruhlariga bo'linadilar va savatchadan lenta olib o'zlaridagi lentalar bilan taqqoslab o'lchab ko'radilar. Qo'llaridagi lentadan uzun va kalta lentalarni topishlari kerak. Tarbiyachi eng uzun lentani ko'taring, desa, har bir guruh o'zlaridagi eng uzun lentani, eng kalta lentani ko'taring, desa, eng kalta lentalarni ko'taradilar. Tarbiyachi: “ Bolalar, oldingizdagi lentalarni olinglar. Bular go'yoki yo'l. Qaysi yo'l uzunroq ekanligini qanday bilsa bo'ladi? Lentalarni yonma-yon qo'yamiz, ularning chapdan oxirini teng qilamiz. Endi qaysi yul uzunroq, qaysinisi kaltaroq ekanligini ayta olamiz. O'ng qo'l bilan qo'g'irchokni olib yo'llarda sayr qildiramiz. Qaysi yo'l qisqaroq? Shundan qo'g'irchoqni yurgizing. Qaysi yo'l uzunroq? Shundan qo'g'irchoq yurib o'tsin”. Tarbiyachi bolalarning topshiriqni qanday bajarayotganligini kuzatib turadi va ulardan so'raydi: “Bu yo'l uzunroqmi yoki qisqaroqmi?”

Bu vaqtda shu yoshdagi bolalardama'lum bir narsaga uning o'lchamini anglatuvchi so'zni qo'shib aytish kuzatiladi.

Masalan, bir sharoitda bola bir necha quti ichidan bittasini eng uzun deb olsa, boshqa sharoitda ham, quti bu gal boshqalariga qaraganda baland bo'lsada, uni «uzun» deb atayveradi. Xuddi shu narsa ancha kattaroq bolalarda ham kuzatiladi. 5-6 yoshli bolalar katta-kichiklik haqidagi tushuncha (tasavvur) ancha keng. U faqat ko'rinib turgan narsalarni emas, balki ko'rinmaydigan narsalarni ham taqqoslay oladilar: «Bizning uyimiz bog'chamizdan katta, u qavatli”. Biroq bu yoshdagi bolalarda ham o'ziga xos xususiyat bor. Masalan bolalar bo'yi baland odam degan gapni tez tushunadilar va nutqlarida ishlatadilar, lekin «Bo'yi baland qo'g'irchoq» yoki «bo'yi past ayiq» degan tushunchalarni ishlatmaydilar, bu yerda ular faqat «katta» va «kichik» so'zini ishlatadilar. Bolalar «chuqur», «yuza» tushunchalarini qiyinchilik bilan o'zlashtiradilar. Shunday qilib, narsalar turli o'lchamlarini ajratishda bolalar qiynaladilar. Bolalar sonlarni taqqoslash mobaynida katta-kichik haqidagi tushunchalarni oson o'zlashtiradilar. Katta maktabgacha yoshdagi bolalar aniq narsalarni taqqoslab, ularning o'lchamlarini ajratishlari mumkin, lekin bu har bir narsaning o'lchamni alohida holda ajrata olmaydilar. Masalan, bolalar narsaning yuqori tekisligini ko'pincha undan balandligi deb biladilar, uzunligi o'rniga esa odatda narsa balandligini yoki uning enini ko'rsatadilar. Katta maktabgacha yoshdagi bolalar hatto aniq doimiy fazoviy holatni egallab turadigan narsalarda, masalan, yozuv stolning o'lchami (uzunligi, eni, balandligi) ni aniq ajrata olmaydilar. Bola ko'pincha bu uchta o'lcham o'rniga narsaning uchta tomonini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarning narsalarning katta-kichikligi haqidagi tushunchani o'zlashtirib olishlari imkoniyatlari va o'ziga xos

xususiyatlarini ilmiy tekshirishlar natijasida ochib berish bolalar maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi har bir yosh guruhi uchun dasturda berilgan bo'lim bo'yicha kerak bo'lgan zarur bilim va malakalar hajmini aniqlashga imkon beradi.

ADABIYOTLAR:

1. Ирисбаева Ё. У. СВЯЗНАЯ РЕЧЬ-ГЛАВНОЕ ДОСТИЖЕНИЕ В РЕЧЕВОМ РАЗВИТИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА //Экономика и социум. – 2021. – №. 10 (89). – С. 695-698.
2. Jumayev M. Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tasavvurlarni shakllantirish metodikasi va nazariyasi. – T., 2007.
3. Михайлова А., Носова Э. Д., Столяр А. А., Полякова М. Н., Вербенец А. М. Теории и технологии математического развития детей дошкольного возраста. – Издательство «Детство-пресс». Санкт-петербург, 2008.
4. Mirjalolova L. WAYS TO INCLUDE THE ELEMENTS OF SPEECH CULTURE IN THE SPEECH OF PRE-SCHOOL CHILDREN //International Bulletin of Applied Science and Technology. – 2023. – Т. 3. – №. 6. – С. 1033-1036.
5. Mirjalolova L. Increase children's speech activity. – 2016.
6. Mirjalolova L. Bolalarni gapirtirib o'ynaladigan o'yinlarga nutqiy jihatdan tayyorlash. – 2005.
7. Shamsiddinovich M. A. RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR TALABALAR MUSTAQIL TA'LIMINI TO'G'RI TASHKIL ETISH OMILI SIFATIDA: Musayev Ashurali Shamsiddinovich, Yangi asr universiteti o'qituvchisi //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2023. – №. 1. – С. 309-313.
8. Musaev A. TECHNOLOGIES FOR ORGANIZING INDEPENDENT EDUCATION OF STUDENTS IN A DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT //International Bulletin of Applied Science and Technology. – 2023. – Т. 3. – №. 1. – С. 146-149.
9. Musaev A. TECHNOLOGIES FOR ORGANIZING INDEPENDENT EDUCATION OF STUDENTS IN A DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT //International Bulletin of Applied Science and Technology. – 2023. – Т. 3. – №. 1. – С. 146-149.
10. Мусаев А. Ш. РАҚАМЛИ ТАЪЛИМ МУҲИТИДА МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМНИ ДАСТУРИЙ ВОСИТАЛАР АСОСИДА ТАШКИЛ ЭТИШ //E Conference Zone. – 2022. – С. 125-128.
11. Мусаев А. Ш. ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА КОМПЕТЕНТЛИ МУТАХАССИС ТАЙЁРЛАШДА МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМНИНГ ЎЗИГА ХОС ҲУСУСИЯТЛАРИ //E Conference Zone. – 2022. – С. 115-117.
8. Irisbayeva Y. Using "Cluster" Method //Eastern European Scientific Journal. – 2018. – №. 6.
12. Irisbayeva Y. Future Educators Professional Readiness to Interact with Preschool Children //Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.

13. Irisbayeva Y. PROFESSIONAL READINESS OF FUTURE EDUCATORS TO INTERACT WITH CHILDREN OF PRESCHOOL AGE //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – Т. 7. – №. 7.

14. O'tbosarovna I. Y. Improving the professional pedagogical preparation of students to interact with children's mechanisms //Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. – 2022. – Т. 2. – №. 1.5 Pedagogical sciences.

15. Yo I. MULOQOT JARAYONIDA BOLA SHAXSINI RIJOVLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI //Экономика и социум. – 2023. – №. 6-1 (109). – С. 165-169.

16. O'tbosarovna I. Y. Pedagogical opportunities for improving the readiness of students to interact with children //Confrencea. – 2022. – Т. 2. – №. 2. – С. 268-270.

17. Ирисбаева Ё. У. ТЕОРИЯ ДЕТСКОЙ ИГРЫ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ //Человек в современном мире: пространство и возможности для личностного роста. – 2023. – С. 26-32.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI TAYYORLASHDA MUSTAQIL TA’LIMNI AHAMIYATI

Musayev Ashurali Shamshidinovich

University of science and technologies

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda mustaqil ta’lim – o‘z-o‘zini boshqara olish, ijodiy jarayonni tashkil eta olish qobiliyati, o‘z fikrlarini zarur yo‘nalishda boshqara olish, yangi yechimlar, g‘oyalar topish imkonini beruvchi manbalarga intilish, o‘z ijodiy faolligini ta’minlash uchun mustaqil ravishda sharoit yarata olish kabi imkoniyatlaridan foydalana olish ko‘nikmasini shakllantirishi haqida yoritiladi.

Tayanch so‘zlar: Kasbiy-metodik, mustaqil ta’lim, kasbiy-metodik, tafakkur, tasavvur, qiziqtirish.

Mustaqil ta’lim shaxsning rivojlanishida asosiy omil bo‘lib, uning kelgusi faoliyatida mustaqil ishlay olish xususiyatlarini tavsiflovchi hamda kasbiy kompetentligini shakllantiruvchi bo‘lib xizmat qiladi. Mustaqil ta’lim mazmuni mehnat xarakteriga bevosita emas, balki bilvosita ta’sir etib, mustaqil ta’lim uchun imkoniyat topa olishiga bog‘liq bo‘ladi. Mustaqil ta’lim talabaning kelgusi faoliyati davomida o‘z yo‘lini belgilashining vositasi bo‘lib, talaba o‘z imkoniyatlarini baholay olishiga sabab bo‘ladi. Talabada aniq ifodalangan ehtiyoj sezilmasa-da, biroq har bir insonda albatta, o‘zini qoniqtirishga, namoyon etishiga, o‘zining mavjudligini namoyon qilishga bo‘lgan nobiologik ehtiyoj mavjud bo‘ladi.

Bakalavr-o‘qituvchilarni tayyorlashda kasbiy-metodik faoliyat yurita olish kompetentligini shakllantirishning metodlari va vositalariga to‘xtalib o‘tdik. Ta’lim olayotgan bo‘lajak bakalavr o‘qituvchilarning kasbiy-metodik faoliyat yurita olish kompetentligini shakllantirish ta’lim olishning hamkorlikdagi va individual tarzdagi shakllari, mustaqil ta’lim olishning adekvat metodlari, o‘quv maqsadiga ko‘ra texnologik jarayonlarda va texnik obyektlarni qo‘llashda, mustaqil ta’lim jarayonidagi ko‘rinishlari ilmiy asoslandi. Kasbiy-metodik faoliyat yurita olish kompetentligini shakllantirishning asosiy omili bo‘lib, mustaqil ta’limni tashkil etish metodlari hisoblanadi.

Kasbiy mustaqil ta’lim shaxsning rivojlanishida asosiy omil bo‘lib, uning kelgusi faoliyatida mustaqil ishlay olish xususiyatlarini tavsiflovchi hamda kasbiy kompetentligini shakllantiruvchi bo‘lib xizmat qiladi. Mustaqil ta’lim mazmuni mehnat xarakteriga bevosita emas, balki bilvosita ta’sir etib, mustaqil ta’lim uchun imkoniyat topa olishiga bog‘liq bo‘ladi. Mustaqil ta’lim talabaning kelgusi faoliyati davomida o‘z yo‘lini belgilashining vositasi bo‘lib, talaba o‘z imkoniyatlarini baholay olishiga sabab bo‘ladi. Talabada aniq ifodalangan ehtiyoj sezilmasa-da, biroq har bir insonda albatta, o‘zini qoniqtirishga, namoyon etishiga, o‘zining mavjudligini namoyon qilishga bo‘lgan nobiologik ehtiyoj mavjud bo‘ladi.

Bo'lajak o'qituvchi o'z bilimini mustaqil oshirish faoliyatini aniq bir maqsadga yo'naltirishi va bu maqsadga erishish uchun quyidagi shartlarga rioya qilishi kerak.

1. O'z bilimini mustaqil oshirish mazmunini bo'lajak o'qituvchi mutaxassisligi bo'yicha pedagogik amaliyot o'tayotgan ta'lim muassasasining o'quv amaliyotidagi aniq sharoitlarga, amaliyotning sharoitlari, talablariga moslashtirishi kerak.

2. Bo'lajak o'qituvchi ma'lumni maqsad asosida va muayyan tartibda o'zida quyidagi sifatlarni shakllantirib borishi kerak:

- talabalarning intilishlari, qiziqishlarini chuqur his qilish, tushunish, ularning ma'naviy ehtiyojlarini hisobga ola bilish;

- talabalar bilan emotsional aloqa o'rnatish, ularning aqliy, axloqiy va amaliy faoliyati tomonlariga faol ta'sir etish.

3. Bo'lajak o'qituvchi umumiy pedagogika, psixologiya, mehnat gigiyenasi va fiziologiyasi, umumkasbiy va ixtisoslik fanlari bo'yicha savollar ro'yxatini mustaqil o'rganib chiqishi shart.

4. Bo'lajak o'qituvchi o'zining pedagogik mahoratini oshirish ustida ishlash tizimining eng samarali usullari, yo'llarini tanlab olishi, texnologik jarayon va texnik obyektlarni to'g'ri tanlab faoliyat ko'rsatishi kerak.

5. Bo'lajak o'qituvchi aniq sharoitlarni hisobga olgan holda va ularga mos tarzda individual holda yoki jamoa bilan birga o'z bilimini oshirish shakllaridan foydalanishi, amaliy mashqlar bajarishi maqsadga muvofiq.

6. Bo'lajak o'qituvchi o'z bilimlarini oshirishni doimiy ijodiy izlanishlar tarzida tashkil etish va ma'lum maqsadga yo'naltirishi zarur.

Buning uchun u:

- ijodiy izlanishlar jarayonini boshqarishga moyil bo'lishi;

- ijodiy izlanishlarning samaradorligi o'qituvchining pedagogik, psixologik va nazariy tayyorgarligiga bog'liq bo'lishini esda tutishi lozim.

Hozirda oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilari kasb ta'limi yo'nalishi bo'yicha bakalavr-o'qituvchilarni tayyorlashda mustaqil ijodiy faoliyat kadrlar tayyorlash sifatini oshirishning muhim omili ekanligiga e'tibor qaratishmoqda. Ular muammoli suhbat(izlanish xarakteridagi savollar yordamidagi suhbat)dan keng foydalanib, talabalarning tayyor ko'rsatma va tavsiyalar olmasdan, topshiriq hamda vazifalarni mustaqil ijodiy bajarishlariga zamin yaratmoqdalar.

Mustaqil ta'lim talabalarda:

- shaxsiy, kasbiy, individual xususiyatlarni namoyon etish;

- bilim, ko'nikma, malakalarni va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish;

- umumkasbiy va ixtisoslik fanlariga oid kompetensiyalarni rejalashtirish;

- o'quv topshiriqlarini tartibga solish va nazorat qilish uchun ongli ravishda foydalana bilish;

- ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga asos bo'ladi.

Bo'lajak o'qituvchini tayyorlashda mustaqil ta'limni tashkil etish yaxlit pedagogik jarayon bo'lib, u quyidagi tartibda amalga oshiriladi:

- talabalarning mustaqil ta'lim haqidagi tushunchalarini aniqlash, nazariy va amaliy bilim olish faoliyatini tahlil qilish, mustaqil ta'lim olish ko'nikma va malakalarini o'rganish asosida ularga mustaqil ta'lim olishning ijtimoiy-pedagogik ahamiyati to'g'risida ma'lumot berish;

- talabalarning mustaqil ta'lim olishga bo'lgan ehtiyoji va unga ta'sir ko'rsatuvchi psixologik omillarni o'rganish, mustaqil ta'lim mazmunini ishlab chiqish;

- ishlab chiqilgan mustaqil ta'lim mazmuni asosida auditoriyada va auditoriyadan tashqarida mustaqil ta'lim olish o'quv yuklamalari hamda vaqt me'yorlarini aniqlash;

- didaktik jarayonni amalga oshirish maqsadida mustaqil ta'limning tashkiliy shakllari, samarali metod va vositalarini tanlash;

- ta'lim maqsadini amalga oshirish uchun talabalarning mustaqil ta'lim olishga qiziqish va ehtiyojlarini e'tiborga olib, muayyan mavzular bo'yicha topshiriqlar, ishlanmalar, tavsiyalar ishlab chiqish;

- talabalarda mustaqil ta'lim olish ko'nikma va malakalarining shakllanganlik darajalarini aniqlash mezonlarini ishlab chiqish;

- talabalar mustaqil ta'limini tashkil etish va amalga oshirish;

- talabalarda mustaqil ta'lim olish ko'nikma va malakalarining shakllanganlik darajasini baholash.

Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda mustaqil ta'lim – o'z-o'zini boshqara olish, ijodiy jarayonni tashkil eta olish qobiliyati, o'z fikrlarini zarur yo'nalishda boshqara olish, yangi yechimlar, g'oyalar topish imkonini beruvchi manbalarga intilish, o'z ijodiy faolligini ta'minlash uchun mustaqil ravishda sharoit yarata olish, kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini aniqlash, nazorat qilish va baholash, mustaqil ta'lim olishda zamonaviy texnika hamda texnologiyalar imkoniyatlaridan foydalana olish ko'nikmasini shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Sharipov Sh.S. O'quvchilar kasbiy ijodkorligi uzviyligini ta'minlashning nazariyasi va amaliyoti.Ped.fan.dokt. diss. – T., 2012.–264b

2.Qo'ysinov O.A., Muslimov N.A. Kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashda mustaqil ta'limni tashkil etishning nazariyasi va metodikasi. Monografiya. T.: "Fan", 2009. - 92 b.

3.Shamsiddinovich M. A. RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR TALABALAR MUSTAQIL TA'LIMINI TO'G'RI TASHKIL ETISH OMILI SIFATIDA: Musayev Ashurali Shamsiddinovich, Yangi asr universiteti o'qituvchisi //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2023. – №. 1. – С. 309-313.

4.Musaev A. TECHNOLOGIES FOR ORGANIZING INDEPENDENT EDUCATION OF STUDENTS IN A DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT //International Bulletin of Applied Science and Technology. – 2023. – T. 3. – №. 1. – С. 146-149.

5. Musaev A. TECHNOLOGIES FOR ORGANIZING INDEPENDENT EDUCATION OF STUDENTS IN A DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT //International Bulletin of Applied Science and Technology. – 2023. – Т. 3. – №. 1. – С. 146-149.

6. Мусаев А. Ш. РАҚАМЛИ ТАЪЛИМ МУҲИТИДА МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМНИ ДАСТУРИЙ ВОСИТАЛАР АСОСИДА ТАШКИЛ ЭТИШ //E Conference Zone. – 2022. – С. 125-128.

7. Мусаев А. Ш. ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА КОМПЕТЕНТЛИ МУТАХАССИС ТАЙЁРЛАШДА МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМНИНГ ЎЗИГА ХОС ҲУСУСИЯТЛАРИ //E Conference Zone. – 2022. – С. 115-117.

8. Irisbayeva Y. Using" Cluster" Method //Eastern European Scientific Journal. – 2018. – №. 6.

9. Irisbayeva Y. Future Educators Professional Readiness to Interact with Preschool Children //Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.

10. Irisbayeva Y. PROFESSIONAL READINESS OF FUTURE EDUCATORS TO INTERACT WITH CHILDREN OF PRESCHOOL AGE //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – Т. 7. – №. 7.

11. O'tbosarovna I. Y. Improving the professional pedagogical preparation of students to interact with children's mechanisms //Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. – 2022. – Т. 2. – №. 1.5 Pedagogical sciences.

12. Yo I. MULOQOT JARAYONIDA VOLA SHAXSINI RIJOVLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI //Экономика и социум. – 2023. – №. 6-1 (109). – С. 165-169.

13. O'tbosarovna I. Y. Pedagogical opportunities for improving the readiness of students to interact with children //Confrencea. – 2022. – Т. 2. – №. 2. – С. 268-270.

14. Ирисбаева Ё. У. ТЕОРИЯ ДЕТСКОЙ ИГРЫ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ //Человек в современном мире: пространство и возможности для личностного роста. – 2023. – С. 26-32.

15. Ирисбаева Ё. У. СВЯЗНАЯ РЕЧЬ-ГЛАВНОЕ ДОСТИЖЕНИЕ В РЕЧЕВОМ РАЗВИТИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА //Экономика и социум. – 2021. – №. 10 (89). – С. 695-698.

12. Yo I. MULOQOT JARAYONIDA VOLA SHAXSINI RIJOVLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI //Экономика и социум. – 2023. – №. 6-1 (109). – С. 165-169.

13. O'tbosarovna I. Y. Pedagogical opportunities for improving the readiness of students to interact with children //Confrencea. – 2022. – Т. 2. – №. 2. – С. 268-270.

14. Ирисбаева Ё. У. ТЕОРИЯ ДЕТСКОЙ ИГРЫ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ //Человек в современном мире: пространство и возможности для личностного роста. – 2023. – С. 26-32.

15. Ирисбаева Ё. У. СВЯЗНАЯ РЕЧЬ-ГЛАВНОЕ ДОСТИЖЕНИЕ В РЕЧЕВОМ РАЗВИТИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА //Экономика и социум. – 2021. – №. 10 (89). – С. 695-698.

SENSOR TARBIYA YORDAMIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR
NUTQINI RIVOJLANTIRISH

Turdiyeva Mohira Juraqulovna

Pedagogika fanlari bo'yicha PhD, Renessans ta'lim universiteti dotsenti

Annotatsiya: Bugungi kunda maktabgacha ta'lim muassasalari o'qituvchilari oldida turgan dolzarb vazifalardan biri o'quvchilarning nutqiy ko'nikmalarini rivojlantirish, ularni muloqotga tayyorlash va shu tariqa badiiy mahorat va dunyoni badiiy tasvirlash qobiliyatini rivojlantirish orqali ularning ijodiy qobiliyatlarini yanada rivojlantirishdir. Ushbu maqolada bolalar nutqining yangi, murakkab va kengroq tomonlarini o'zlashtirishda sensor tarbiya masalalari va usullari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, nutqiy ko'nikmalar, nafosat tarbiyasi, sensor tarbiya, hissiy idrok etish, o'yinlar, tasavvurni rivojlantirish, fikrlash.

Mamlakatimizda barcha jabhalarda amalga oshirilayotgan o'zgarishlar, islohotlar eng dolzarb muammolarni hal etishga qaratilganligi ayni haqiqat. Darhaqiqat, har tomonlama yetuk, barkamol, mustaqil fikrlashga qodir, irodali, fidoiy va tashabbuskor kadrlarni tayyorlash masalasiga ham katta e'tibor qaratilmoqda. Bugungi kunga iqtisodiyotning barcha sohalari kabi ta'lim tizimida ham amalga oshirilgan islohotlar o'zining ijobiy natijasini ko'rsatmoqda. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun asosida ta'lim oluvchilarni ma'naviy yetuk va jahon andozalari talablariga javob bera oladigan, mustaqil bilim olish, o'rganish, va ijodiy ishlash qobiliyatiga ega, kelajakda kasbiy va hayotiy muammolarni mustaqil hal qiladigan yuksak ma'naviyatli shaxs qilib tayyorlash ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan hisoblanadi. Bu vazifalar albatta pedagoglar, murabbiylar hamda ota-onalar zimmasiga yuksak mas'uliyatni qo'yadi.

O'sib kelayotgan yosh avlodni zamon talabiga muvofiq ta'lim berib tarbiyalash o'ta muhim vazifa hisoblanadi. Chunki davlatimiz poydevorini mustahkamlab borish, kelajakda fuqarolik madaniyati yaxshi rivojlangan jamiyatni barpo etish uchun yoshlarimiz tarbiyasi har tomonlama mukammal va bilimli bo'lishi lozim.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim-tarbiya sohasida amalga oshirilayotgan nafosat tarbiyasi mazmuni va mohiyati istiqbolda yoshlar madaniyatining pirovard natijada esa jamiyatimiz erishajak kuch-qudrat, farovonlik, madaniylik, ma'rifiylik darajasini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Shu bois bolalarning ma'naviy nafosatlik kamolotini puxta ta'minlash omillarini taqdim etish Respublikamiz pedagogika fanining bugungi kundagi dolzarb muammolaridan biridir. Zero, mamlakatimizning ertangi kunini ta'kidlab o'tganimizdek, intellektual, zakovatli, nafosatli, tarbiyalangan shaxsning ma'naviyati va ma'rifati belgilab beradi. Shunday ekan, bugungi kunga qadar maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarning aql-zakovatini charxlash, ma'naviyatini boyitib borish, badiiy-nafosat saviyasini o'stirishda yetarli darajada qo'llanmay kelingan manbalarga alohida e'tibor qarash ma'lum bo'shliqlarni to'ldirish imkonini beradi. Mavjud nazariy-amaliy

yondashuvlarni tahlil qilish natijalari shuni ko'rsatdiki, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar nutqini sensor tarbiya vositasida rivojlantirish bugungi kunda qadar maxsus muammoni yechish obyekti bo'lmagan. Mazkur muammoning yechimi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar nutqini sensor tarbiya vositasida rivojlantirishda muayyan samaradorlikka erishish imkonini beradi.

Tevarak atrofdagi borliqni bilish, sezish va idrokka asoslanadi. Tasavurning asosini bevosita sezish idrok qilishni tashkil etadi. Sensor tarbiya sezgi va idrokni biror maqsadga qaratilgan holda rivojlantirishdir. "Sensor" so'zi lotincha "sensus"-tuyg'u, sezgi, idrok ma'nolarini anglatadi. Borliqni bilish, anglash, idrok qilishdan boshlanadi. Inson ko'rish, eshitish, ta'm bilish, hid bilish sezgilari yordamida tevarak-atrofdagi narsa va hodisalar to'g'risida bilimlarga ega bo'ladi, shular asosidagina unda psixik jarayonlar: diqqat, xotira, idrok, tafakkur, hayol kabi jarayonlar sobir bo'ladi. Sezgi va idrok qanchalik boy bo'lsa, insonning tevarak-atrofdagi olam haqidagi tasvurlari shunchalik keng bo'ladi. Bolalarning sensor madaniyati, unda sezgi va uni rivojlanish darajasi, bilish mashg'uloti uchun muhim shart - sharoit hisoblanadi. Sensor tarbiya pedagogika fanida bolalarning estetik, jismoniy va mehnat tarbiyasining asosi sanaladi. Maktabgacha bo'lgan yosh davr sensor jarayonlar davridir. Shuning uchun bu davrda sensomotorikani rivojlantirish juda muhim vazifalardan biridir. Sensor tarbiya hissiy bilish qobiliyatlarini shakllantirishga, sezgi, idrokni takomillashtirishga qaratilgan pedagogik ta'sir sistemasi hisoblanadi.

Sensor ta'lim - bu sezgi va sezgilarning maqsadli rivojlanishi. "Sezgi" so'zi lotincha "sensus" - "his", "sezish", "idrok" so'zidan kelib chiqqan. Sensor ta'lim bolalarni ob'ektlarni to'g'ri, to'liq va ajratilgan holda idrok etishga, ularning turli xil xususiyatlari va munosabatlarini (rangi, shakli, o'lchami, fazoda joylashishi, tovushlar balandligi va boshqalar) o'rgatishga qaratilgan.

Sensor tarbiyaning maqsadi maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning sensor qobiliyatlarini rivojlantirish uchun buyumning faqat nimaga ishlatilishini, nominigina bilishi yetarli bo'lib qolmay, balki ular buyumlarni chuqurroq idrok etishi, ular bilan ushlab, muomalada bo'lganda xilma-xil sezgilar ishtirok etishi ham juda muhimdir. Tarbiyachi sensor tarbiyaning ana shu tomonlariga alohida e'tibor berishi, bolalarga tegishli topshiriqlar berish: buyumlarni bir joydan ikkinchi joyga olib qo'yishda ularning og'irligini his etish, buyumni qo'lga olib uning sirtini sezish va sifatini silliq yoki g'adir-budurligini, issiq yoki sovuqligini va shunga o'xshashlarini aniqlash kerak. Bolalarning yoshi ulg'ayib, hayot tajribalari ortishi, sharoitning o'zgarishi bilan idrok etish jarayoni va unga qo'yiladigan talab ham murakkablashadi. Navbatchilar likopchalarning katta-kichikligi, chuqur yoki yuzaligini, piyola va taqsimchalarni farq qilishi kerak: ular ish jarayonida chinni idishlarning og'irligi, sirtini silliqligi, ushlaganda sovuqroqligini, plastmassa buyumlarning yengilligini his qiladilar. Stollarni u yoq bu yoqqa siljitish, stullarni joy-joyiga qo'yish boshqacha harakat sezgilarini uyg'otadi, fazoviy munosabatlarni, kontur chiziqlarni idrok qilishni talab etadi.

Shunga asoslanib sensor tarbiyaning quyidagi vazifalari belgilanadi:

1. Bolalarda perseptiv harakatlarini shakllantirish.

2. Buyumlarning xususiyayi, sifati, munosabati to'g'risidagi umumlashgan tasavvurlar sensor etalonlar sistemasini shakllantirish . Sensor etalonlar ijtimoiy tarixiy tajriba jarayonida hosil qilingan namunalaridir.

Sensor prestandartlar bosqichi (6 oy - 2,5 yil).

Bu vaqtda bola ob'ektlarning asosiy shakllari, ranglari, fazoviy tushunchalari va boshqa oddiy xususiyatlari bilan tanishadi.

Taqqoslash orqali oldingi standartlar bilan tanishish bosqichi (3-7 yil)

Bu bosqichda bola narsalarning xususiyatlarini solishtirishni boshlaydi va o'xshashlik va farqlarni ajratib ko'rsatishni o'rganadi. Misol uchun, chaqaloq o'simlik o't bilan taqqoslash orqali ob'ektning yashil ekanligini tushunadi: koptokni rangi o't kabi yashil.

Ob'ektlarning sifatlarini umume'tirof etilgan standartlar bilan taqqoslash bosqichi (6-7 yoshdan)

Yengillik va to'yinganlik nuqtai nazaridan spektrning ettita rangi va ularning soyalari sensorli rang standartlari sifatida harakat qila boshlaydi. Shakl me'yorlari sifatida - geometrik figuralar, miqdorlar - o'lchovlarning metrik tizimi, eshitish idrokida - tovush munosabatlari, ona tilining fonemalari, musiqiy notalar, to'rtta asosiy ta'm shirin, achchiq, nordon, sho'r va ularning kombinatsiyasi, hid bilishda yoqimli, yoqimsiz hidlarni ajrata olish qobiliyati bolaga dunyoni yaxshiroq o'rganishga yordam beradi.

Sensor tarbiya:

- kelajakda ma'lumotni to'g'ri qayta ishlash uchun uni o'qishga yordam beradi;
- kuzatish va diqqatni rivojlantiradi;
- hissiy me'yorlarni tushunish orqali bolaning tashqi dunyo haqidagi g'oyalarini tartibga soladi;
- yaxshiroq o'qishga yordam beradi;
- tasavvurni rivojlantirish uchun asos bo'lib, bolaga sub'ekt-kognitiv faoliyatning yangi usullarini o'zlashtirish imkoniyatini beradi;
- hissiy bilishdan oqilona bilishga, idrok etishdan tafakkurga o'tish uchun asos yaratadi.

Bundan tashqari, ko'plab kasblar aniq hissiy asosga ega. Masalan, me'mor yoki rassom tevarak-atrofdagi olamni juda aniq idrok etishi va shakllarni bir-biridan farqlay olishi, musiqachi va shifokorning eshitish idroki yuqori darajada rivojlangan bo'lishi kerak.

Maktabgacha yoshdagi bola nimani bilishi kerak

Maktabgacha yoshdagi o'z vaqtida hissiy idrok etish - o'sib borayotgan shaxsning kognitiv rivojlanishining asosiy sharti, cheksiz o'zgaruvchan muhitda to'g'ri va tezkor yo'nalish, hissiy sezgirlikni shakllantirish, atrofdagi dunyoning go'zalligi va uyg'unligini idrok etish qobiliyati.

Bolaning hissiy rivojlanishidagi bo'shliqlarni keyingi davrda qoplash qiyin va ba'zan imkonsizdir. Maktab yoshida bu bo'shliqlar asosiy fanlar bo'yicha bilimlarni o'zlashtirishni qiyinlashtiradigan rivojlanishning kechikishi ko'rinishida namoyon bo'lishi mumkin.

Shunday qilib, maktabgacha yoshda bola quyidagilarni bilishi kerak:

rang haqida (kamalakning ranglari);

hajmi (katta, kichik, o'rta va boshqalar);

shakli (doira, kvadrat, to'rtburchak, tasvirlar, uchburchak);

ta'mi (shirin, achchiq, sho'r, nordon);

hid;

massa (og'ir, engil);

kosmosdagi holati (o'ng, chap, pastki, yuqori, yaqin, uzoq va boshqalar);

vaqtni yo'naltirish (ertalab, kunduzi, kechqurun, kechasi va soati);

ob'ektlarning ovozi (baland, past);

nutqni eshitish (unlilar, undoshlar, qattiq, yumshoq);

material (yumshoq, qattiq, yumshoq, silliq va boshqalar).

Qaysi o'yinlar dunyoni sensorli idrok etishni rivojlantiradi.

Bolaning ob'ektlar bilan o'zaro ta'sirini o'z ichiga olgan barcha o'yinlar hissiy ta'limning bir qismidir. Kichikintoyning kundalik faoliyati turli xil his-tuyg'ularni rivojlantirishi va fikrlashning barcha toifalari: massa, rang, shakl va boshqalar bilan ishlashni o'z ichiga olishga ishonch hosil qilish kerak.

Quyida bolalar o'ynash mumkin bo'lgan foydali o'yinlarga misollar keltiramiz.

Vizual sezgilarning rivojlanishi.

Buning uchun "Quyosh nurini tutish" o'yinini o'ynang. Quyosh nuri derazadan tushadigan vaqtni tanlab, oyna bilan nurni ushlang va bolaning e'tiborini quyosh nuri devorga, polga va shiftga qanday sakrab tushishiga qarating. Keyin unga tegishni taklif qiling - va birgalikda ushlang.

Geometrik shakllar bilan tanishtirish.

Bolani qog'ozdagi raqamlarning konturlarini chizishga, kaftini sirt ustida yugurib, raqamni his qilishga taklif qiling. Ba'zi bir shaklga o'xshash narsalarni topishni so'rash bilan birgalikda, turli o'lchamdagi va rangdagi kvadrat, to'rtburchak, aylana hamda uchburchak shakldagi geometrik figuralardan foydalangan holda, bolalarga katta, kichik tushunchalarini o'rgatish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Ob'ektlarni o'lchamlari bo'yicha taqqoslash.

Qiyamat bilan tanishish uchun ob'ektlarni bir-biriga qo'llash usulidan foydalanish mumkin. Tajriba to'planishi bilan ob'ektlarni o'lchamdagi taqqoslash ko'z bilan amalga oshiriladi.

Rang bilan tanishtirish.

Turli rangdagi pufaklar, koptokchalar yoki geometrik shakllardan foydalanamiz. Rang ob'ektlarni bir-biriga qo'llash orqali tan olinadi, chegara mavjudligi rangdagi farqni ko'rsatadi.

Materiallar bilan tanishtirish.

Bu yerda "Sehrlil qopcha" o'yini yordam beradi. Tegish orqali aniqlanishi mumkin bo'lgan turli xil narsalar shaffof bo'lmagan sumka yoki qopchaga joylashtiriladi, masalan, yong'oq, turli xil donlar, paxta momig'i, mevalar, konus va boshqalar.

Sensorni rivojlantirishga qaratilgan boshqa zamonaviy o'yinchoqlar ham mavjud. "Magic wonds- Sehrlil tayoqchalar" rangli tayoqchalar to'plami orqali rangni va kalta, uzunni o'rganish uchun foydalanib maktabgacha yoshdagi bolalarni miqdor, o'lcham toifalari bilan tanishtirish mumkin.

Ovoz, hidlarning ta'mi, balandligi va hajmi toifalarini o'rganish uchun siz oilangizning kundalik tartibiga osonlikcha qo'shiladigan o'yinlarni o'ylab topishingiz kerak.

Xulosa qilib aytganda, hissiy ta'lim - bu bizni o'rab turgan barcha narsalar bilan bog'liq kundalik ishimiz bo'lishi kerak. Maktabgacha ta'lim yoshdagi bola ob'ektlarning shakli, rangi, o'lchami va boshqa xususiyatlari haqida ma'lumotlarni o'zlashtirishni boshlaydi. Bolaning hissiy rivojlanishi uning har qanday amaliy faoliyatni muvaffaqiyatli o'zlashtirishining asosiy sharti bo'lib xizmat qiladi. Bugungu kun zamonaviy maktabgacha ta'lim tashkilotining vazifasi tarbiyalanuvchilarning yosh va individual psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ularning to'liq rivojlanishini ta'minlashdan iborat. Shu nuqtai nazardan maktabgacha bo'lgan yoshda ob'ektiv dunyo bolalarda eng katta qiziqish uyg'otadi va kattalar unga to'liq hissiy muhitni ta'minlashga yordam berishlari juda muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Turdieva, Mokhira Jurakulovna. "PRINCIPLES AND METHODOLOGY OF DEVELOPMENT OF CREATIVE SKILLS OF PRESCHOOL CHILDREN. " Innovative Development in Educational Activities 2.8 (2023): 49-53.
2. Jurakulovna, Turdiyeva Mokhira. "FAMILY-CENTER OF EDUCATION." Научный Фокус 1.2 (2023): 1194-1198.
3. Jurakulovna, Turdieva Mokhira. "PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL VIEWS OF EASTERN THINKERS ABU RAYHAN BERUNI AND ABU ALI IBN SINO'S." Научный Фокус 1.2 (2023): 1199-1204.
4. Турдиева М. Ж. Оила-Жамият Таянчи //Golden Brain. – 2023. – Т. 1. – №. 10. – С. 44-49.
5. Jurakulovna, Turdieva Mokhira. "ISSUES OF PROVIDING INTEGRATION OF PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL AND SPECIALIZED COURSES." European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 8.8 (2020).
6. Турдиева М. Ж. Шахсга йўналтирилган инновацион ёндашув асосида мактабгача ёшдаги болаларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантиришнинг тамойиллари //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 1482-1488.
7. Turdieva M. J. Content Of Development Of Creative Skills Of Preschool Children Based On Individual And Innovative Approach //Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. – 2022. – Т. 2. – №. 1.5 Pedagogical sciences.
8. Jurakulovna, Turdieva Mokhira, et al. "Organization Of The Process Of Preschool Education And Upbringing Based On A Student-Centered Approach." International Journal of Early Childhood 14.03: 2022.
9. Олимов К., Турдиева М. Инновационный подход и государственная учебная программа «первый шаг» в реализации процесса дошкольного образования и подготовки //Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 2/S. – С. 419-423.
10. Zh, Mokhira. "Planning Interdisciplinary Integration at Higher Education and Its Importance in Learning Process." Eastern European Scientific Journal 1 (2019).

11. Yo I. MULOQOT JARAYONIDA BOLA SHAXSINI RIJOVLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI //Экономика и социум. – 2023. – №. 6-1 (109). – С. 165-169.
12. O'tbosarovna I. Y. Pedagogical opportunities for improving the readiness of students to interact with children //Confrencea. – 2022. – Т. 2. – №. 2. – С. 268-270.
13. Ирисбаева Ё. У. ТЕОРИЯ ДЕТСКОЙ ИГРЫ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ //Человек в современном мире: пространство и возможности для личностного роста. – 2023. – С. 26-32.
14. Ирисбаева Ё. У. СВЯЗНАЯ РЕЧЬ-ГЛАВНОЕ ДОСТИЖЕНИЕ В РЕЧЕВОМ РАЗВИТИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА //Экономика и социум. – 2021. – №. 10 (89). – С. 695-698.
15. Mirjalolova L. WAYS TO INCLUDE THE ELEMENTS OF SPEECH CULTURE IN THE SPEECH OF PRE-SCHOOL CHILDREN //International Bulletin of Applied Science and Technology.– 2023. – Т. 3. – №. 6. – С. 1033-1036.
16. Mirjalolova L. Increase children's speech activity. – 2016.
17. Mirjalolova L. Bolalarni

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИГА ПЕДАГОГИК ВА ИЖОДИЙ ЁНДАШУВ

Ё.Ў.Ирисбаева

Ренессанс таълим университети доценти

Аннотация: Ушбу мақолада бугунги кунда таълим жараёнига ижодий ёндашув, ўтказиладиган машгулотлар жараёнини янги педагогик технологиялар сирасига кирувчи ҳамкорлик педагогикаси асосида ташкил этиши, болалар мустақиллигини таъминлаш, машгулотларни замонавий талаблар даражасида ташкил этиши ҳақида ёритилади.

Таянч сўзлар: таълим субъекти, интеллектуал, тафаккур, тасаввур, ақлий усуллар, ўйин, қизиқтириши.

Бугунги кунда мактабда ўқишга тайёрликни шакллантириш, тарбияланувчиларнинг руҳиятини кўтариш, шахсий хусусиятларини ривожлантириш, бошланғич синфда муваффақиятли ўқишлари учун зарур бўлган кўникмаларни ҳосил қилиш, уларни ҳаёт ва фаолиятнинг янги шароитларига мослаштириш мактабгача таълим олдида турган асосий вазифалардандир.

Юртбошимиз Ш.М.МИРЗИЁЕВ “Ёшларимизнинг мустақил фикрлайдиган, юксак интеллектуал ва маънавий салоҳиятга эга бўлиб, дунё миқёсида ўз тенгдошларига ҳеч қайси соҳада бўш келмайдиган инсонлар бўлиб камол топиши, бахтли бўлиши учун давлатимиз ва жамиятимизнинг бор куч ва имкониятларини сафарбар этамиз” дея таъкидлайди.

Маълумки, ҳар қандай таълим жараёни педагогдан ижодий ёндашувни талаб этади. Хусусан, боланинг билиш фаолиятини тўғри ташкил этиш, унинг ўзлаштириш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда уларни мустақил фикрлашга ўргатиш зарур.

Тафаккур воқеликни бевосита сўз ёрдами билан умумлашган тарзда акс эттириш жараёни ҳисобланади. Атроф-муҳитдаги ҳодисанинг ташқи ифодаси сезги, идрок, тасаввур жараёнларида ёрқин образли тарзда, турли аломатлари, маконда жойлашиши ва тавсифида акс этади. Тафаккурда эса инсон уларнинг мураккаб боғланишларини англаб етади.

Маълумки, ҳар қандай тафаккур жараёни муайян бирон-бир назарий ёки амалий муаммони ҳал этишга қаратилган бўлиб, инсон онгида пайдо бўлган саволларга жавоб кидиришда ўз ифодасини топади. Болаларда таажжуб, ҳаяжон, эҳтирос каби интеллектуал ҳисларнинг пайдо бўлиши тафаккурнинг ўсишидан далолат беради. Инсон томонидан бевосита идрок қилинаётган предметлар эмас, балки фақат тасаввур қилинаётган нарса ва ҳодисалар ҳақида фикрлашдан иборат тафаккур тури кўргазмали-образли тафаккур деб аталади.

Мактабгача ёшдаги болалар илмий тушунчаларга эга бўлмаганликлари учун билиш фаолиятида асосан кўргазмали образларга суяниб фикр юритадилар, мулоҳаза билдирадилар, ҳукм чиқарадилар. Шунинг учун улар кўпроқ нарса ва ҳодисаларнинг,

жисм ва предметларнинг кўзга яққол ташланиб турувчи аломатига, хусусиятига, ташқи белгисига эътибор қиладилар.

Гап тузиш жараёнида ақлий усуллар бажарилади. Бу усуллар назарий англомаслиги ҳам мумкин. «... ақлий усуллар қондасимон ҳаракатларнинг шаклланиши негизда ётган психологик механизмлар саналади». Ақлий изланишга туртки берадиган саволни нима келтириб чиқаради? Бундай эҳтиёж, руҳшуносларнинг таъкидлашларича, ахборот танқис бўлган шароитда юзага келади.

Ҳақиқатан ҳам, тушуниш жараёни «ахборот танқислиги»ни ҳис этишнинг саволга ўсиб ўтишидан бошланади. Савол бериш одати ва малакаси ўз билимларидаги зиддиятларга, бўшлиқларга нисбатан сезгирликни ўстиради, муаммони – инсон фикрини олға бошловчи, кашфиётлар ва ихтиролар ярата олишга қодирликни кўриш қобилиятини шакллантиради. Мана шу омиллар, кичкинтойда тил ҳодисаларини билишга қизиқиш уйғотади.

Қизиқиш қизиқарлиликка ҳам боғлиқ бўлади.

Қизиқишнинг, шу билан боғлиқ тушунча – қизиқтиришнинг таълимда яна бир аҳамиятли томони бор. У мақсадни пайдо қиладди. Ю.В.Уриваев, Г.И.Бабенковлар таъкидлашганидек, мақсад мияда туғилиб, танани ўзига бўйсундиради. Ўзбек тилини амалий эгаллаш мақсади туғилган болада алоҳида сафарбарлик кузатилади. У ўзи туза олаётган гап қурилишлари асосида савол бериш ёки жавоб қайтариш бирор нарсани сўраб билиш, бирор нарсани маълум қилиш истагида бўлади. Истак, бинобарин, унда қизиқишни пайдо қиладди, қизиқиш гапириш мотивини уйғотади.

Бу жараён нафақат машғулотларда, балки тўғри ва изчил ташкил этилган турли хил ўйинлар орқали ҳам амалга оширилади. Машғулотда айрим товушлар талаффузини ўрганишда тилнинг ҳолатларини кўрсатиш билан боғланса, болалар «Қувноқ тилча», «Сирли сандиқча» каби ўйин номларини айтишлари мумкин. 3з ундош товуши ўтилса, болалар уни чивин ҳақидаги эртак асосида ўрганишни таклиф қиладилар.

Болалар ўзлари таклиф этган ўйинларда алоҳида иштиёқ билан иштирок этадилар, сўзлари қабул қилинганидан беҳад қувонадилар, навбатдаги машғулотларда ҳам фаол қатнашиш ҳаракатида бўладилар. Бу ҳолатлар уларнинг мустақиллигини янада оширади.

Боланинг таълим субъектига айланишида тарбиячи-бола муносабатида ҳамкорлик вазиятини сақлашга интилиш зарур. Масалан, тарбиячи одатдагидек болаларга саволлар бериб, жавоб олавермасдан, уларга ҳам саволлар беришни таклиф қилиб туриш жоиз. «Ҳа-йўқ» ўйини ўйналадиган бўлса, столга бир идиш қўйиб, устини бирор нарса билан ёпиш ва идишнинг номини топиш учун саволлар билан мурожаат қилишларини сўраш мумкин.

Тарбиячи: Мен бир идишни беркитиб қўйдим. Сиз мендан бу идиш нима учун ишлатилиши ҳақида сўранглар, мен «Ҳа» ёки «Йўқ» деб жавоб қайтариб тураман.

Болалар (навбат билан): Унда овқат ейиладими? Унда ун эланадими? Унда чой дамланадими? У чиннидан ясалганми? Унинг шакли думалокми? Унга қайноқ сув солиш мумкинми? Уни ўйнаш мумкинми? У чойнакми?

Бундай ўйинлар болаларнинг мустақиллигини оширишдан ташқари, нутқини равонлаштиришга ҳам ёрдам беради.

Турли касб эгалари тасвирланган расмлар, жиҳозларнинг расмлари асосида болаларнинг тафаккурини ривожлантириш, нутқини ўстириш, уларни касбга йўналтириш мақсадида савол-жавоб ташкил этиш мумкин. Тарбиячи болаларга расмлар асосида касб эгалари билан боғлиқ қандай савол бериш кераклигини тушунтиради.

Тарбиячи: Болалар, сиз ўзингизни қўлингиздаги расмда тасвирланган касб эгаси деб тасаввур қилинг. Масалан, ошпаз расмини кўтариб турган бола шундай деб сўрасин: Ошпаз эканман. Бугун қандай овқат пиширай?

Болалар ҳайдовчи, қурувчи, ўқитувчи, шифокор ва бошқа касб эгалари ролини ижро этиб, юқоридаги каби саволлар берадилар. Бундай машғулотлар уларни фаоллаштириб юборади, ижодий қобилиятларини ўстиради.

Хуллас, мактабгача таълим ташкилотларида ўтказиладиган машғулотлар жараёнини янги педагогик технологиялар сирасига кирувчи ҳамкорлик педагогикаси асосида ташкил этиш, болалар мустақиллигини таъминлаш, натижада болани аста-секин таълим ва тарбия субъектига айлантириб бориш машғулотларнинг замонавий талаблар даражасида бўлиши учун кенг йўл очади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ирисбаева Ё. У. СВЯЗНАЯ РЕЧЬ-ГЛАВНОЕ ДОСТИЖЕНИЕ В РЕЧЕВОМ РАЗВИТИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА //Экономика и социум. – 2021. – №. 10 (89). – С. 695-698.

2.Граник Г.Г., Бондаренко С.М., Концевая Л.А. Как учить школьников работать с книгой. – М.: Знание, 1987. – 80 с.

3.Ғозиев Э. Тафаккур психологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990. – 184 б.

4.Mirjalolova L. WAYS TO INCLUDE THE ELEMENTS OF SPEECH CULTURE IN THE SPEECH OF PRE-SCHOOL CHILDREN //International Bulletin of Applied Science and Technology.–2023.–Т. 3. – №. 6. – С. 1033-1036.

5.Mirjalolova L. Increase children's speech activity. – 2016.

6.Mirjalolova L. Bolalarni gapirtirib o'ynaladigan o'yinlarga nutqiy jihatdan tayyorlash. – 2005.

7.Shamsiddinovich M. A. RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR TALABALAR MUSTAQIL TA'LIMINI TO'G'RI TASHKIL ETISH OMILI SIFATIDA: Musayev Ashurali Shamsiddinovich, Yangi asr universiteti o'qituvchisi //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2023. – №. 1. – С. 309-313.

8. Musaev A. TECHNOLOGIES FOR ORGANIZING INDEPENDENT EDUCATION OF STUDENTS IN A DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT //International Bulletin of Applied Science and Technology. – 2023. – Т. 3. – №. 1. – С. 146-149.

9. Musaev A. TECHNOLOGIES FOR ORGANIZING INDEPENDENT EDUCATION OF STUDENTS IN A DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT //International Bulletin of Applied Science and Technology. – 2023. – Т. 3. – №. 1. – С. 146-149.

10. Мусаев А. Ш. РАҚАМЛИ ТАЪЛИМ МУҲИТИДА МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМНИ ДАСТУРИЙ ВОСИТАЛАР АСОСИДА ТАШКИЛ ЭТИШ //E Conference Zone. – 2022. – С. 125-128.

11. Мусаев А. Ш. ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА КОМПЕТЕНТЛИ МУТАХАССИС ТАЙЁРЛАШДА МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМНИНГ ЎЗИГА ХОС ҲУСУСИЯТЛАРИ //E Conference Zone. – 2022. – С. 115-117.

8. Irisbayeva Y. Using" Cluster" Method //Eastern European Scientific Journal. – 2018. – №. 6.

12. Irisbayeva Y. Future Educators Professional Readiness to Interact with Preschool Children //Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.

13. Irisbayeva Y. PROFESSIONAL READINESS OF FUTURE EDUCATORS TO INTERACT WITH CHILDREN OF PRESCHOOL AGE //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – Т. 7. – №. 7.

14. O'tbosarovna I. Y. Improving the professional pedagogical preparation of students to interact with children's mechanisms //Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. – 2022. – Т. 2. – №. 1.5 Pedagogical sciences.

15. Yo I. MULOQOT JARAYONIDA BOLA SHAXSINI RIJOVLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI //Экономика и социум. – 2023. – №. 6-1 (109). – С. 165-169.

16. O'tbosarovna I. Y. Pedagogical opportunities for improving the readiness of students to interact with children //Confrencea. – 2022. – Т. 2. – №. 2. – С. 268-270.

17. Ирисбаева Ё. У. ТЕОРИЯ ДЕТСКОЙ ИГРЫ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ //Человек в современном мире: пространство и возможности для личностного роста. – 2023. – С. 26-32.

18. Ирисбаева Ё. У. СВЯЗНАЯ РЕЧЬ-ГЛАВНОЕ ДОСТИЖЕНИЕ В РЕЧЕВОМ РАЗВИТИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА //Экономика и социум. – 2021. – №. 10 (89). – С. 695-698.

МЕСТО НРАВСТВЕННЫХ ВЗГЛЯДОВ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ВОСТОЧНЫХ ПРОСВЕТИТЕЛЕЙ В ВОСПИТАНИИ МОЛОДЕЖИ: ПРОБЛЕМЫ И ИХ РЕШЕНИЯ

Н.Ф.Сайдалиходжаева

Образовательный университет Ренессанс к.п.н., доцент

Аннотация: *В данной статье рассматриваются вопросы нравственного воспитания в трудах восточных просветителей. Педагогические взгляды ученого Абу Наср аль-Фараби и его методы в процессе обучения учащихся. Основная цель воспитания, по мнению аль-Фараби. Образ идеального учителя согласно трактату «О взглядах жителей добродетельного города». Нравственное воспитание в трудах ученого Абу Райхан Беруни. Роль семьи в развитии личности ребенка, по мнению Беруни. Ученый Абу Али Ибн Сино и его взгляды в процессе обучения. Как рассматривается воспитание молодежи в трудах Ибн Сино. Основная цель нравственного воспитания и его влияние на внутренние качества воспитанника согласно взглядам ученого. Основные педагогические идеи в труде "Ал-Кашишаф" писателя и философа Махмуд аз-Замахшари.*

Ключевые слова: *нравственное воспитание, обучение, молодежь, общество, мыслители Востока, наука, духовная культура, методы обучения, трактат «О взглядах жителей добродетельного города», книга «Кабус-намэ», основные предметы, труд "Ал-Кашишаф", эстетические качества, трудолюбие, мораль, совесть, всестороннее развитие.*

Annotation: *This article discusses the issues of moral education in the works of Eastern enlighteners. Pedagogical views of the scientist Abu Nasr al-Farabi and his methods in the process of teaching students. The main purpose of education, according to al-Farabi. The image of the ideal teacher according to the treatise "On the views of the inhabitants of a virtuous city". Moral education in the works of the scientist Abu Rayhan Beruni. The role of the family in the development of the child's personality, according to Beruni. The scholar Abu Ali Ibn Sino and his views in the learning process. How the education of youth is considered in the works of Ibn Sino. The main purpose of moral education and its influence on the inner qualities of the pupil according to the views of the scientist. The main pedagogical ideas in the work "Al-Kashshaf" by the writer and philosopher Mahmud az-Zamakhshari.*

Keywords: *moral education, education, youth, society, thinkers of the East, science, spiritual culture, teaching methods, treatise "On the views of the inhabitants of a virtuous city", the book "Kabus-nama", basic subjects, work "Al-Kashshaf", aesthetic qualities, diligence, morality, conscience, comprehensive development.*

Тема воспитания и обучение уже в древних временах имела огромное значение в развитии общества. Выдающиеся мыслители Востока достаточно много уделяли вниманию процессу воспитания, формирование гармонично - развитой личности.

Каждый их оставленный труд большую часть содержания посвящен обучению, воспитанию, помочь молодому поколению изучать и развивать сферы научной деятельности. Особое место в воспитании играла тема как «нравственность», ведь именно развитое молодое поколение, всегда будет являться залогом счастливого будущего своего государства.

Педагогические идеи философа и ученого-энциклопедиста Абу Наср аль-Фараби были направлены на воспитательные процессы в системе обучения. Обучение он не рассматривал как самостоятельную деятельность, наоборот считал ее частью других наук, где все взаимосвязано. Он достаточно много уделял внимание изучению таких наук как философия, математика, алхимия, логика, астрономия, медицина и музыка. Связь наук и воспитания, рассматривалась критериями не только обучение, но и развитие качеств человека, например, целеустремленность, духовность, мышление, желание и трудолюбие. Он призывал использовать методы как «похвала», «порицание», «убеждение», «принуждение». Доказывая этим, что у ученика появляется желание учиться, развиваться, открывать в себе лучшее стороны и верить в себя. По мнению Фараби цель воспитания – это создание идеального общества во главе с добродетельным правителем.

«Человек должен обладать гордой душой и дорожить честью: его душа от природы должна быть выше всех низких дел и от природы же стремиться к деяниям возвышенным; презирать дирхемы, динары и прочие атрибуты мирской жизни; любить от природы справедливость и ее поборников, ненавидеть несправедливость и тиранию и тех, от кого они исходят; быть справедливым по отношению к своим людям и к чужим, побуждать к справедливости.....»³¹. В данном трактате именно идет акцент на формирование всесторонне развитой личности, которая обладает высокими достоинствами: мудрость, разум, сообразительность, острота ума, понятливость, умеренность, храбрость, смелость, щедрость, справедливость, мораль, чистота, правдивость, отвечающими требованиям и задачам идеального города. Аль-Фараби призывает таким образом, чтобы каждый человек был духовно-нравственно богат и понимал свою значимость в обществе.

Кроме этого, Аль-Фараби акцентировал внимание в воспитании детей изучение предметов, которые могут повлиять на развитие личности и обогащать духовную культуру. Он прекрасно понимал насколько важно, чтобы молодое поколение развивалось.

Здесь основными предметами были арабская филология, история, Коран, предания пророков (хадисы), математика, медицина, астрономия, механика, метафизика, логика. В методике преподавания Аль-Фараби советовал использовать с помощью опытно-наглядных, упражнений и повторений, индукций и дедукций, метода абстракционизма.

---

³¹ Туманян Т. Г., Держивицкий Е. В. Теория воспитания Платона в политической философии Ал-Фараби // Политика и образование. СПб. 2008. С. 135—148.

Аль-Фараби также считал, что помимо процесса педагогического воспитания, важную роль играет учитель. В своем трактате «О взглядах жителей добродетельного города» он говорил: «Учитель должен быть смелым, мужественным, который помнит все, что ему говорят, не забывает ничего, более красноречивым, страстным к искусству, знаниям, более удовлетворенным, справедливым как для своих близких, так и для простых людей, проявляя близость и доброту ко всем людям, не зная, что значит бояться и скрываться»³².

По его мнению, учитель должен быть высоконравственным человеком, умеющий правильно объяснять, обладать проницательным умом, выразительной речью, быть справедливым, честным и вести правильный образ жизни. Аль-Фараби считал, что только такой учитель может быть достойным примером для своих учеников, на которого захотят равняться и быть похожим.

Особое место в развитии нравственного воспитание занимает выдающийся узбекский ученый-энциклопедист Абу Райхан Беруни. В своих трудах уделял большое внимание умственному, нравственному, трудовому и семейному воспитанию. Обучение должно быть последовательным, наглядным, целенаправленным и проводится по определенной системе. Абу Райхан Беруни считал, что знания, полученные в процессе обучения, облагораживают человека, развитие его личности это и есть большой труд, требующий большого терпения.

«Мое сердце между моими боками будто знает то, что видят глаза и что слышат уши. Этим он объясняет, что знание приобретается названными двумя чувствами и связывает это с сердцем, а не с мозгом, ибо таков известный взгляд большинства людей».³³ В своем исследовательском труде Абу Райхан Беруни тем самым, показал, что именно умственное восприятие человека зависит от его духовных качеств. Абу Райхан Беруни ем, самым пишет, что духовный мир человека и его тело неразрывно связано друг с другом. Все эмоции и переживания в жизни каждого человека, влияют на организм, на его тело, мимику и оставляет свой отпечаток. Кроме того, Абу Райхан Беруни акцентирует внимание, что главной духовной частью является нравственность. Она развивает такие качества, как гуманность, истинная дружба, верность, честь и достоинство. Именно духовная часть человека показывает его истинное отношение ко всему, которое проявляется в его действиях и поступках. Так к этому выводу пришел психолог М. Г. Давлетшин, который изучая труды Беруни, пишет: «Необходимым условием нравственного поведения является знание не обеспечивает соответствующий уровень нравственного поведения. Более того, усвоение знаний без практики соответствующего морального поведения «я» приводит

³² Жусанбаева Г. "Вклад Абу Насыра аль-Фараби в создание системы народного образования." // история Казахстана.- 2004.-№11, 49-52

³³ «Собрание сведений для познания драгоценностей» (Минералогия) // ПРЕДИСЛОВИЕ // Раздел// VIII – Отдохновение. 1963 Автор: Абу Рейхан Бируни Перевод: А. М. Беленицкого.

к возникновению так называемого «нравственного формализма», выражающегося в разрыве между моральными знаниями и моральным поведением человека».³⁴

Особенно, по мнению Абу Райхан Беруни нравственное воспитание молодежи влияет также на трудовую деятельность, она заключается именно в обучении ремеслу. Он призывал, чтобы родители уже с детства детям должны показать, насколько важен труд и тем самым, прививать такие качества как трудолюбие, стремление и выносливость.

Семейное воспитание одно из главных фундаментов в развитии личности. Абу Райхан Беруни считал, что именно от семьи зависит, какое будет мировоззрение ребенка. Родители должны с малых лет должны привить ребенку любовь к Родине, уважение к близким и к народу. Он был против физического наказания и советовал родителям решать вопросы путем убеждений и объяснений.

Средневековый персидский учёный, философ и врач Абу Али Ибн Сино процесс развития нравственного воспитания рассматривал как единый, которое влияло на умственное, физическое и эстетическое качества. По его мнению сам процесс обучения должен проходить именно в коллективе, а не в индивидуальных занятиях. При совместном обучении, появляется чувство соперничества, состязания и стремление быть лучшим. В коллективе ребенок познает дружбу, сплоченность, совместную деятельность с другими учениками и проявление уважения друг другу. Именно в коллективе ребенок может достаточно проявить свои нравственные качества по отношению к своим товарищам.

Согласно Ибн Сино педагогический процесс состоит в изучении Коран, арабский язык, грамматика, стихосложение, познание нравоучения, физическое воспитание и обучения ремесла. По его методике обучение ребенка нужно начинать не сразу с книг, а с постепенного ознакомления с предметами, при этом учитывать индивидуальные качества, то есть таланты, его интересы, параллельно развивать физические способности. Принципы Ибн Сино заключаются в том, что обучение нужно начинать поэтапно от легкого к трудному.

Важно отметить, что в таких трудах как «Книга справедливости», «Канон о долге», «Управление телом и мыслью», «Каноны нравственности» Ибн Сино уделяется внимание именно нравственному воспитанию. Такое воспитание влияет на развитие трудовой деятельности человека. Ведь главная цель состоит, чтобы каждый человек был в дальнейшем полезен обществу. Он должен быть трудолюбивым и уважать чужой труд. В таком воспитании основная мысль Ибн Сино выражалась в развитии терпения, стремления, выдержки, желание достичь своих целей и понимание важности труда.

«Человеку, не следует ограничивать себя в отпавлении религиозных норм и правил, возвеличивании божественных законов и должно проявлять усердие в служении Господу телесно и духовно на протяжении всей жизни. Оставаясь в

---

³⁴ Давлетшин М.Г. Психологические основы нравственного воспитания.-Ташкент:1975.с.52-53.

одиночестве, свободным от собеседников, он должен думать о красоте души и помыслов, размышляя о Первоцаре и Его царстве, очищать себя от пыли людских сует, но так, чтобы они не догадывались об этом».³⁵

В своем трактате Ибн Сино пишет о том, что человек должен быть чист душой и сердцем, не принимать негативную энергетику, придерживаться вере и проявлять благие намерения к ближнему. Здесь акцентируется внимание о морали и совести, о различие плохих и хороших поступков, быть верным своим принципам и стараться видеть во всем прекрасное. Но, а если получил урок в какой-либо ситуации, то человек должен не только учитывать свои ошибки, делать выводы, но и уметь находить положительные стороны.

В книге «Кабус-намэ» Ибн Сино призывает воспитать образованное и просвещенное поколение. Он отрицал феодальный быт, считал, что каждый ребенок независимо от сословия, должен получить хорошее обучение и был против телесных наказаний от родителей. Наказание должен осуществить только учитель, чтобы у ребенка не было злости и обиды на своих родителей. Он также уделял внимание тому, чтобы молодежь была физически здоровой, сильной, выносливой, благодаря правильному питанию и закаливанию.

Писатель, философ Махмуд аз-Замахшари более 50 работ посвятил логике, грамматике, религии, словарям, литературе, литературоведению, педагогике, истории и географии. Он распространял знания через свои книги и учеников. На Востоке его называли "Учителем арабов и не арабов", "Гордостью Хорезма". Больше всего он уделял внимание духовному воспитанию поколения.

Его знаменитый труд "Ал-Кашшаф" посвящен темам о духовности и духовной культуре, которые изложены в этике, воспитании и нравоведении.

«Из того, что будоражит умы и завораживает чувствительные сердца, - редкие мысли, нуждающиеся в тонком подходе, хранилища тайн, до которых трудно добраться, - больше всего содержится в науке толкования (тафсира). Эту науку не исчерпать, и к ней устремляют взоры все знающие люди».³⁶

В данном труде философ пытался донести до молодого поколения, что именно высокообразованный человек, с высокими и богатыми нравственными качествами, может понять смысл данной дисциплины, понять ее предназначение, суть и рассмотреть важные правила, которым должен следовать каждый верующий человек. Таким образом Махмуд аз-Замахшари призывал народ к стремлению развиваться и обогащать свой внутренний мир, с помощью просветительской работы и обучению. Главными качествами в человеке он выделял гуманность и честность, милосердие и храбрость. Призывал к скромности, говоря о том, что важнее моральная поддержка, чем материальная помощь. Цели его в воспитательном процессе заключаются в

³⁵ «Трактат об этике» Абу Али Ибн Сино - Ответственный редактор: Т. Мардони, Ибн Сипа, Абу Али И14 Сочинения: том. 2. 2005 Душанбе, Дониш, 2005, Стр.744.

³⁶ Публикация переводов из книги «Совершенство в коранических науках» ученого Джалал ад-Дина Ас-Суйути (1445-1505).

сохранении духовной культуры народы, уважение друг другу и передача моральных ценностей из поколения в поколение.

В заключение можно добавить, о том, что нравственное воспитание всегда будет иметь важность в построении достойного общества с высокими нравственными идеалами, которое понимает ценность в сохранении духовных качеств, заботы о своем здоровье, в стремлении быть трудолюбивым, проявление уважение к другим, стремление развиваться, понимать свою значимость перед семьей, обществом и государством. Благодаря трудам Восточных мыслителей, можно изучить методы воспитания и следовать им. Это величайшая ценность иметь такое наследие сейчас, которая будет важна в будущем и которой гордится каждое поколение. В процессе, когда культура меняется, то изменяется мировоззрение людей и их отношений к окружающему миру, но никогда не изменятся личностные качества человека, такие как духовно-нравственные, умственные, эстетические и физические. Благодаря им на земле будет всегда мир и спокойствие, поколение будет здоровым и стремится сохранить этот баланс. Но чтобы этого добиться, нужно правильно донести нынешнему поколению их значимость на сегодняшний день, а это можно сделать, благодаря изучению и просвещению трудов великих мыслителей эпохи Возрождения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Давлетшин М.Г. Психологические основы нравственного воспитания. - Ташкент: 1975. с. 52-53.
2. «Трактат об этике» Абу Али Ибн Сино - Ответственный редактор: Т. Мардони, Сочинения: том. 2. 2005 Душанбе, Дониш, 2005, Стр. 744.
3. Irisbayeva Y. Using "Cluster" Method // Eastern European Scientific Journal. – 2018. – №. 6.
4. Irisbayeva Y. Future Educators Professional Readiness to Interact with Preschool Children // Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.
5. Irisbayeva Y. PROFESSIONAL READINESS OF FUTURE EDUCATORS TO INTERACT WITH CHILDREN OF PRESCHOOL AGE // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – Т. 7. – №. 7.
6. O'tbosarovna I. Y. Improving the professional pedagogical preparation of students to interact with children's mechanisms // Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. – 2022. – Т. 2. – №. 1.5 Pedagogical sciences.
5. Mirjalolova L. WAYS TO INCLUDE THE ELEMENTS OF SPEECH CULTURE IN THE SPEECH OF PRE-SCHOOL CHILDREN // International Bulletin of Applied Science and Technology. – 2023. – Т. 3. – №. 6. – С. 1033-1036.
6. Mirjalolova L. Increase children's speech activity. – 2016.
7. Mirjalolova L. Bolalarni gapirtirib o'ynaladigan o'yinlarga nutqiy jihatdan tayyorlash. – 2005.

10. Juraqulovna T. M. et al. Types Of Person-Centered Technology In The Educational Process //E-Conference Globe. – 2021. – С. 105-107.

11. Turdieva M. J. The essence of organizing the process of preschool education and education on the basis of an individual approach //International Engineering Journal For Research & Development. – 2021. – Т. 6. – №. SP. – С. 3-3.

12. Turdieva M. J., Olimov K. T. Game Technologies As An Innovative Type Of Student-Centered Education //The American Journal of Social Science and Education Innovations. – 2021. – Т. 3. – №. 02. – С. 183-187.

13. Turdieva M. J. The Role of the 'First Step' State Curriculum in the Preschool Education System //International Journal Of Multidisciplinary Research And Analysis. Volime. – Т. 4.

14. Yo I. MULOQOT JARAYONIDA BOLA SHAXSINI RIJOVLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI //Экономика и социум. – 2023. – №. 6-1 (109). – С. 165-169.

15. O'tbosarovna I. Y. Pedagogical opportunities for improving the readiness of students to interact with children //Confrencea. – 2022. – Т. 2. – №. 2. – С. 268-270.

16. Ирисбаева Ё. У. ТЕОРИЯ ДЕТСКОЙ ИГРЫ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ //Человек в современном мире: пространство и возможности для личностного роста. – 2023. – С. 26-32.

17. Ирисбаева Ё. У. СВЯЗНАЯ РЕЧЬ-ГЛАВНОЕ ДОСТИЖЕНИЕ В РЕЧЕВОМ РАЗВИТИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА //Экономика и социум. – 2021. – №. 10 (89). – С. 695-698.

**БОЛАЛАРГА КЎМАКЧИЛИ БИРИКУВЛАРНИНГ ЎЗБЕК АДАБИЙ
ТИЛИГА ХОС ОРФОЭПИК ТАЛАФФУЗИНИ ЎРГАТИШ**

Мирджалалова Л.Р

Ренессанс таълим университети профессори

Аннотация: Ушбу мақолада бугунги кунда мактабгача ёшдаги болаларнинг нутқини ўстириш, машгулотларда сўзлашув машқини ташкил этиш, адабий тилнинг орфоэпия қоидаларига мос равишда сўзлаш, уларни нутқда маълум даражада орфоэпик талаффуз меъёрларига амал қилиб гапиришига ўргатиш ҳақида ёритилади.

Таянч сўзлар: кўмакчи феъллар, кўмакчили бирикувлар, орфографик талаффуз, орфоэпия, нутқ маданияти, сўз шакллари, сўз бирикмалари.

Мактабгача таълим ташкилотларида тарбияланувчиларнинг нутқини ўстириш деганда маълум даражада орфоэпик талаффуз меъёрларига амал қилиб гапиришни ўргатиш ҳам тушунилади. Тилимизда кўмакчили бирикувлар фаол қўлланиб, талаффузи муайян ўзгаришларга учрайди. Шунга кўра ҳам уларга алоҳида аҳамият бериш тақозо қилинади.

Кўмакчи феъллар етакчи феъллар билан қўшилганда, ё етакчи феълда, ёки кўмакчи феълда, ёки иккаласида товуш ўзгаришлари содир бўлади.

Кўмакчи феъллар: олмоқ, бермоқ, юрмоқ, қолмоқ, юбормоқ, ташламоқ, қўймоқ, турмоқ, ўтирмоқ, ётмоқ, чиқмоқ, кетмоқ, келмоқ, ташламоқ...

Сўзлашув нутқи турлича намоён этилиши мумкин:

- 1) адабий тилнинг орфоэпия қоидаларига мос равишда;
- 2) шева таъсирида;
- 3) китобий нутқ таъсирида (орфографик талаффуз).

Мактабгача таълим ташкилотида тарбия олаётган болалар шева таъсирида гапиради.

Адабий тилнинг орфоэпия қоидаларига мос равишда сўзланган нутқ маданиятлилик белгиси саналади. Шевада ҳам талаффузи жиҳатдан адабий тилнинг орфоэпия меъёрларига мос келадиган сўзлар, сўз шакллариининг қўплиги инобатга олинса, бу интилиш маълум бир қийинчиликларни енгиб ўтиш учун имкон беради.

Олмоқ кўмакчи феълли бирикувлар талаффузи

Боролмади, юролмади

Бермоқ кўмакчи феълли бирикувлар талаффузи

Тошиб бер, обер

Юрмоқ кўмакчи феълли бирикувлар талаффузи

Гапириб юрма, олиб юр

Қолмоқ кўмакчи феълли бирикувлар талаффузи

Тушиб қолди, қўрқиб қолди

Юбормоқ кўмакчи феълли бирикувлар талаффузи

Бақириб юборди, тўқворди, туширворди
Ташламоқ кўмакчи феълли бирикувлар талаффузи
Тўкиб ташлади, йиртиб ташлади
Кўймоқ кўмакчи феълли бирикувлар талаффузи
Тўплаб қўйди, ёпиб қўйди
Турмоқ кўмакчи феълли бирикувлар талаффузи
Тўхтаб тур, чиқиб тур
Ўтирмоқ кўмакчи феълли бирикувлар талаффузи
Ёзиб ўтирибди, ўйнаб ўтирибди
Ётмоқ кўмакчи феълли бирикувлар талаффузи
Ўйнаб ётибди, йиғлаб ётипти
Чиқмоқ кўмакчи феълли бирикувлар талаффузи
Кўриб чиқти, санаб чиқди
Кетмоқ кўмакчи феълли бирикувлар талаффузи
Кўрқиб кетти, тушиб кетти
Келмоқ кўмакчи феълли бирикувлар талаффузи
Чиқиб келди

Бола кўмакчи феълли бирикувлар билан сўзлашув нутки орқали танишади. Сўзлашув нуткида улар асосан қисқарган шаклда қўлланилади: опке (олиб кел), опкет (олиб кет, опчик (олиб чиқмоқ), тўқвор (тўкиб юбор), обер (олиб бер), юролмаиди (юра олмайди) каби. Бундай тил бирликларини бола қисқарган шаклда танишиб ўзлаштиради, у буларнинг қисқармаган шаклини эшитиб дафъатан англай олмай туради. Сабаби, юқоридаги каби бирикувлар сўз сифатида қабул қилинади. Бу сўзларнинг икки сўз бирикувидан ҳосил бўлганлигини хаёлига ҳам келтирмайди.

Кўмакчи феълли бирикувларнинг аксарият қисмида кўмакчи феъл ўз маъносини йўқотгандай бўлади: маъно етакчи феълга қўшимча маъно юклаш тарзида англашилади. Бундай маънони англаш қийин кечади.

Кўмакчи феълли бирикувлар сўзлашув нуткида кўпинча II шахс бирлик буйруқ-истак феъли шаклида қўлланади, шу тарзда ўзлашади ва фаоллашади. Бола сўзни асосан шу шаклда эслаб қолади. Т.Я.Круглякова олиб борган тажрибаларнинг кўрсатишича, 3 яшарданок бола катталар айтган гапдаги феълни ўзига таниш феъл билан алмаштиради (масалан, бродит ўрнига ходит), сўзлар ўртасидаги маъновий алоқаларни англаган ҳолда сўзлашув нуткига хос лексикани ишлатади. Ўзбек болалари олиб кел ўрнига ўз сўз бойлигига айланган опке феъллини қўллайдилар.

Тилимизда қисқармай қўлланадиган кўмакчи феълли бирикувлар кўпроқ. Улар сўзлашув нуткида шу шаклда ишлатилади: юриб кетди, ўйнаб ўтир, тушиб кетди, тўхтаб тур, ёпиб қўй, очиб бер каби. Кузатишларнинг кўрсатишича, бола уларни эшитиб тушуна бошлайди, лекин бир сўздай қўшиб талаффуз қилинмайдиганлари нутқда фаоллашмай туради, чунки у маълум даврга қадар кўп сўзли гап туза олмайди, бундай гапни айта олмайди.

Мактабгача ёшдаги боланинг кўмакчи феълли бирикувларни сўзлашув орқали ўзлаштирар экан, уларни икки сўзнинг қўшилмаси сифатида эмас, бир сўз сифатида англайди, ёпиб қўй, очиб бер каби бирикувларни орасида тўхтамсиз – яхлит бир сўздай талаффуз қилади. 6-7 ёшга келган болаларгина аста-секин уларнинг икки сўздан ҳосил бўлганини англай бошлайдилар.

Хуллас, мактабгача ёшда болаларнинг сўз шаклларини ва сўз бирикмаларини англашлари сўзлашув нутқи орқали содир бўлади ва ўзига хослик касб этади. Бу ўзига хослик кўмакчи феълли бирикувларда яққол намоён бўлиб, уни нутқ ўстиришда ҳисобга олмай бўлмайди: сўзлашув машқини ташкил этишда боланинг сўз бойлигига айланган шакллардан келиб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Такмиллаштирилган “Илк қадам” давлат ўқув дастури. Т.: 2022
2. Қодирова Ф.Р. Мактабгача ёшдаги болаларни чет тилига ўргатишнинг лингводидактик муаммолари. «Педагогик таълим» журнали, 2002 йил 2-сон.
3. Бабаева Д.Р. Нутқ ўстириш методикаси. Т.: 2009
4. Irisbayeva Y. Using "Cluster" Method // Eastern European Scientific Journal. – 2018. – №. 6.
5. Irisbayeva Y. Future Educators Professional Readiness to Interact with Preschool Children // Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.
5. Irisbayeva Y. PROFESSIONAL READINESS OF FUTURE EDUCATORS TO INTERACT WITH CHILDREN OF PRESCHOOL AGE // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – Т. 7. – №. 7.
6. O'tbosarovna I. Y. Improving the professional pedagogical preparation of students to interact with children's mechanisms // Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. – 2022. – Т. 2. – №. 1.5 Pedagogical sciences.
7. Kamalova N. T. THE ROLE OF READING ACTIVITY IN PERSONAL DEVELOPMENT // Next Scientists Conferences. – 2023. – С. 105-110.
8. Kamalova N. T. METHODS OF LINGUOSTHETIC ANALYSIS IN PRIMARY EDUCATION // Oriental Journal of Education. – 2023. – Т. 3. – №. 03. – С. 81-88.
9. Kamalova N. T. THE ROLE OF READING ACTIVITY IN PERSONAL DEVELOPMENT // Next Scientists Conferences. – 2023. – С. 105-110.
10. Juraqulovna T. M. et al. Types Of Person-Centered Technology In The Educational Process // E-Conference Globe. – 2021. – С. 105-107.
11. Turdieva M. J. The essence of organizing the process of preschool education and education on the basis of an individual approach // International Engineering Journal For Research & Development. – 2021. – Т. 6. – №. SP. – С. 3-3.
12. Turdieva M. J., Olimov K. T. Game Technologies As An Innovative Type Of Student-Centered Education // The American Journal of Social Science and Education Innovations. – 2021. – Т. 3. – №. 02. – С. 183-187.

13. Turdieva M. J. The Role of the 'First Step' State Curriculum in the Preschool Education System // International Journal Of Multidisciplinary Research And Analysis. Volime. – Т. 4.

14. Yo I. MULOQOT JARAYONIDA BOLA SHAXSINI RIJOVLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI // Экономика и социум. – 2023. – №. 6-1 (109). – С. 165-169.

15. O'tbosarovna I. Y. Pedagogical opportunities for improving the readiness of students to interact with children // Conferencea. – 2022. – Т. 2. – №. 2. – С. 268-270.

16. Ирисбаева Ё. У. ТЕОРИЯ ДЕТСКОЙ ИГРЫ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ // Человек в современном мире: пространство и возможности для личностного роста. – 2023. – С. 26-32.

17. Ирисбаева Ё. У. СВЯЗНАЯ РЕЧЬ-ГЛАВНОЕ ДОСТИЖЕНИЕ В РЕЧЕВОМ РАЗВИТИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА // Экономика и социум. – 2021. – №. 10 (89). – С. 695-698.